

UNIVERSITATEA "STEFAN CEL MARE" - SUCEAVA

CODRUL COSMINULUI

seria nouă nr. 8-9 (18-19) 2002-2003

FUNDATIA CULTURALA A BUCOVINEI

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. Ștefan Ștefănescu – București
Acad. Gheorghe Platon – Iași
Acad. Grigore Bostan – Cernăuți
Acad. Alexandru Moșanu – Chișinău

COMITETUL DE REDACȚIE

Dinu Balan – Suceava
Mirela Beguni – Suceava
Dumitru Boghian – Suceava
Radu-Florian Bruja – Suceava
Doina-Maria Creangă – Suceava
Vasile M. Demciuc – Suceava
Violeta-Anca Epure – Suceava
Vlad Gafița – Suceava
Mihai Iacobescu, redactor șef – Suceava
Mircea Ignat – Suceava
Sorin Ignătescu – Suceava
Mihai Lazăr – Suceava
Harieta Mareci, secretar de redacție – Suceava
Olimpia Mitric – Suceava
Florin Pintescu – Suceava
Ștefan Purici, responsabil de volum – Suceava
Dumitru Șandru – Suceava
Dumitru Vitcu – Suceava

COPERTA

Ioana Nistor – artist plastic

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ

Manuela Miron

UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

ANALELE ȘTIINȚIFICE,
SERIA ISTORIE

CODRUL COSMINULUI

SERIA NOUĂ Nr. 8–9 (18–19) 2002–2003
--

IN HONOREM MIHAI IACOBESCU

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN SUCEAVA

2004

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

„Codrul Cosminului”, Anuarul Catedrei de Istorie de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, acceptă pentru publicare *studii* (maxim 25 pagini); *articole* (maxim 15 pagini), *recenzii* (maxim 5 pagini), *cronică* privind viața științifică din țară și străinătate (maxim 4 pagini).

Toate materialele vor fi prezentate redacției tehnoredactate (Word 8-10, caractere de 12 în Times New Roman, cu note la sfârșitul textului) și în format electronic. *Studiile și articolele* vor fi, în mod obligatoriu, însoțite de un rezumat tradus într-o limbă de circulație. Fotografiile și desenele vor fi numerotate și însoțite de explicații.

Colaboratorii sunt rugați să prezinte materialele în forma finală.

Adresa redacției:

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
Str. Universității, nr. 9, cod 720225
Catedra de Istorie
e-mail: stefanp@atlas.usv.ro

CUPRINS

IN HONOREM MIHAI IACOBESCU

Harieta Mareci, Florin Pintescu, <i>Un destin exemplar. Istoricul Mihai Iacobescu la 65 de ani</i>	3
Ioan Ciupercă, <i>Geneza propagandei politice moderne. Repere</i>	17
Dinu Balan, „ <i>Pruncul român</i> ”. <i>Ideologie și terminologie social-politică</i>	29
Dumitru Vitcu, <i>România și dilema angajării în prima conflagrație mondială. Percepții americane</i>	37
Ștefan Purici, <i>Trecutul Bucovinei în viziunea istoriografiei ucrainene contemporane (1991-2002)</i>	43
Vlad Gafița, <i>Aspecte ale activității politice a lui Iancu Flondor (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)</i>	53
Radu Florian Bruja, <i>Organizarea și activitatea Gărzilor Naționale ale Frontului Renașterii Naționale</i>	77
Constantin Ungureanu, <i>Consecințele trunchierii Bucovinei și repatrierii germanilor bucovineni</i>	95
Dumitru Șandru, <i>Relațiile Partidului Comunist Român cu minoritarii maghiari (1944-1948)</i>	109

STUDII ȘI ARTICOLE

Mircea Ignat, <i>Necropolele tumulare din Depresiunea Rădăuși – rezultatele și perspectivele cercetărilor</i>	127
Dumitru Boghian, Nicolae Ursulescu, Constantin Catană, Gheorghe Romanescu, Mircea Ignat, Ioan Mareș, Vasile Cotiugă, Bogdan Petru Niculică, Sorin Ignătescu, <i>Unele considerații privind identificarea și repertorierea resurselor utile din zona montană a județului Suceava utilizate în preistorie și istorie</i>	135
Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Ion Mareș, Bogdan Petru Niculică, <i>Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în situl de la Fetești – la Schit (com. Adâncata, jud. Suceava)</i>	161
Vasile Budui, Bogdan Petru Niculică, <i>Considerații pedogeografice privind tumulul nr. 2 din necropola tumulară de tip Komarów – Costișa – Biały-Potik, de la Adâncata (jud. Suceava)</i>	177
Ihor Voznyi, <i>Izvoare arheologice privind vestigiile credințelor păgâne în cultura spirituală a populației Bucovinei de nord (sec. XII – prima jumătate a sec. XIII)</i>	187
Violeta-Anca Epure, <i>Izvoarele și istoriografia referitoare la istoria mongolă</i>	195
Mihai Lazăr, „ <i>Revista politică</i> ” și <i>problema afirmării identității naționale a tineretului român din Bucovina</i>	201
Florin Pintescu, <i>Imaginea românilor în viziunea sașilor transilvăneni</i>	207
Mirela Beguni, <i>Statul și Biserica Ortodoxă a Moldovei în perioada 1774-1831</i>	213
Mihai Iacobescu, <i>Condicile cronicele – izvoare istorice pentru reconstituirea unor realități din trecutul Bucovinei</i>	229
Radu-Florin Bruja, <i>Alegerile parlamentare din 1939 în ținutul Suceava</i>	237

MUZEOLOGIE. ARHIVISTICĂ. CARTE VECHE

Doina-Maria Creangă, <i>Prelucrarea pielii – parte integrantă a culturii materiale a omului</i>	243
Olimpia Mitric, <i>Manuscrise și cărți vechi în fondurile și colecțiile Mănăstirii Agapia</i>	247

DOCUMENTE

Harieta Mareci, <i>Din arhiva lui Teodor Bălan (II)</i>	257
Doina Alexa, <i>Din arhivele cernăuțene: generalul Nicolae Petala către Ion Nistor</i>	267
Constantin Ungureanu, <i>Memoriul lui Iancu Flondor din anul 1915 despre hotarele Bucovinei</i>	273

RECENZII

Tudor Arnăuț, <i>Vestigii ale sec. VII-III a Chr. În spațiul de la răsărit de Carpați</i> , Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2003, 316 p. + 84 figuri (Mircea Ignat)	285
Mihalache Brudiu, <i>Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii – mărturii arheologice</i> , Editura Printech, București, 2003, 155 p. + 55 hărți și planșe (Mircea Ignat)	287
Dragoș Șesan, <i>Noul Testament de la Bălgrad (1648). Carte de limbă și simțire românească</i> , Brașov, Editura „Pentru viață”, (2002), 274 p. (Olimpia Mitric)	288
<i>Catehismul lui IOSIF DE CAMILLIS</i> , Trnava, 1726. Prefața: IACOB MÂRZA, Transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției: EVA MÂRZA, Studiul teologic, note de specialitate: ANTON RUS, Bibliografie selectivă, indice: EVA MÂRZA, ANTON RUS, Sibiu, Editura Imago, 2002, 216 p. (Olimpia Mitric)	291
Mihai Iacobescu, <i>30 de zile în „Siberia”. Căutând arhivele Bucovinei</i> , Iași, Editura Junimea, 2003, 456 p. (Florin Pintescu)	292
Harieta Mareci, <i>Teodor Bălan (1885-1972). Viața și Opera</i> , Iași, Editura Junimea, 2003, 294 p. (Vasile M. Demciuc)	296
Bela Vago, <i>Ascensiunea fascismului și antisemitismului în Bazinul Dunării (1936-1939)</i> , București, Editura Curtea Veche, 2003, 424 p. (Radu-Florian Bruja)	297
Lilly Marcou, <i>Regele trădat. Carol al II-lea al României</i> , București, Editura Corint, 2003, 368 p. (Radu-Florian Bruja)	299

ABREVIERI	303
------------------------	-----

INDICE	305
---------------------	-----

CONTENTS

IN HONOREM MIHAI IACOBESCU

Harieta Mareci, Florin Pintescu, <i>A Fair Destiny. Mihai Iacobescu, the Historian at the age of 65</i>	3
Ioan Ciupercă, <i>The genesis of the modern political propaganda. Reference points</i>	17
Dinu Balan, <i>"Pruncul Român". Ideology and socio-political terminology</i>	29
Dumitru Vitcu, <i>Romania and the Dilemma of Engaging in the First World War</i>	37
Ștefan Purici, <i>Bucovina's past in the vision of the Ukrainian contemporary historiography (1991-2002)</i>	43
Vlad Gafița, <i>Aspects of Iancu Flondor's political activity (second half of the XIXth century and the beginning of the XXth)</i>	53
Radu Florian Bruja, <i>The structure and activity of the National Guards from the National Renaissance Front</i>	77
Constantin Ungureanu, <i>Bucovina's splitting consequences and those of the repatriation of the county's Germans</i>	95
Dumitru Șandru, <i>The Romanian Communist Party's relationships with the Hungarian minority (1944-1948)</i>	109

STUDIES AND ARTICLES

Mircea Ignat, <i>The tumular necropolis from Rădăuți Depression – Results and perspectives of the researches</i>	127
Dumitru Boghian, Nicolae Ursulescu, Constantin Catana, Gheorghe Romanescu, Mircea Ignat, Ioan Mareș, Vasile Cotiugă, Bograd Petru Niculică, Sorin Ignătescu, <i>Some considerations regarding the identification and the repertorisation of the useful resources from the mountain area of Suceava used in prehistory and history</i> ...	135
Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Ioan Mareș, Bogdan Niculică, <i>The most significant results of the archeological research made in Fetești site (Adâncata, county of Suceava)</i>	161
Vasile Budui, Bogdan Niculică, <i>Pedogeographical considerations regarding tumulus No. 2 from the Komarov-Costișa-Bialy-Potik tumular necropolis type from Adâncata (county of Suceava)</i>	177
Ihor Voznyi, <i>Archeological sources regarding the pagan's faith vestiges in the spiritual culture of Northern Bucovina's inhabitants (the XIIth century – first half of the XIIIth century)</i>	187
Violeta-Anca Epure, <i>The sources and the historiography regarding the Mongolian history</i>	195
Mihai Lazăr, <i>„Revista politică” and the problem of growth of the national identity of the Romanian Youth from Bukovina</i>	201
Florin Pintescu, <i>The Romanian's image in the eyes of the Transylvanian Saxons</i>	207
Mirela Beguni, <i>The Gouvernment and the Orthodox Church of Moldavia between 1774 and 1831</i>	213
Mihai Iacobescu, <i>The chronical register books – historical sources for the reconstruction of some realities from Bucovina's past</i>	229
Radu Florian Bruja, <i>The parliamentary elections from 1939 in the county of Suceava</i>	237

MUSEOLOGY. ARCHIVE. OLD BOOK

Doina-Maria Creangă, <i>Processing the hide – an integrant part of man's material culture</i> . 243	
Olimpia Mitric, <i>Manuscripts and ancient books in the funds and collections of Agapia Monastery</i>	247

DOCUMENTS

Harieta Mareci, <i>From Teodor Bălan's Archive</i>	257
Doina Alexa, <i>From the Cernăuți's archives: General Nicolae Petală to Ion Nistor</i>	267
Constantin Ungureanu, <i>Iancu Flondor 1915's memorial about Bukovina's borders</i>	273

REVIEWS

Tudor Arnăuț, <i>Vestigii ale sec. VII-III a Chr. În spațiul de la răsărit de Carpați, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2003, 316 p. + 84 figuri (Mircea Ignat)</i>	285
Mihalache Brudiu, <i>Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii – mărturii arheologice</i> , Editura Printech, București, 2003, 155 p. + 55 hărți și planșe (Mircea Ignat)	287
Dragoș Șesan, <i>Noul Testament de la Bălgrad (1648). Carte de limbă și simțire românească</i> , Brașov, Editura „Pentru viață”, (2002), 274 p. (Olimpia Mitric)	288
<i>Catehismul lui IOSIF DE CAMILLIS</i> , Trnava, 1726. Prefața: IACOB MÂRZA, Transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției: EVA MÂRZA, Studiul teologic, note de specialitate: ANTON RUS, Bibliografie selectivă, indice: EVA MÂRZA, ANTON RUS, Sibiu, Editura Imago, 2002, 216 p. (Olimpia Mitric)	291
Mihai Iacobescu, <i>30 de zile în „Siberia”. Căutând arhivele Bucovinei</i> , Iași, Editura Junimea, 2003, 456 p. (Florin Pintescu)	292
Harieta Mareci, <i>Teodor Bălan (1885-1972). Viața și Opera</i> , Iași, Editura Junimea, 2003, 294 p. (Vasile M. Demciuc)	296
Bela Vago, <i>Ascensiunea fascismului și antisemitismului în Bazinul Dunării (1936-1939)</i> , București, Editura Curtea Veche, 2003, 424 p. (Radu-Florian Bruja)	297
Lilly Marcou, <i>Regele trădat. Carol al II-lea al României</i> , București, Editura Corint, 2003, 368 p. (Radu-Florian Bruja)	299

ABBREVIATIONS	303
----------------------------	-----

INDEX	305
--------------------	-----

SOMMAIRE

IN HONOREM MIHAI IACOBESCU

Harieta Mareci, Florin Pintescu, <i>Un destin exemplaire. L'historien Mihai Iacobescu à 65 ans</i>	3
Ioan Ciupercă, <i>Le génèse de la propagande politique moderne. Répères</i>	17
Dinu Balan, „ <i>L'enfant roumain</i> ”. <i>Idéologie et terminologie sociale-politique</i>	29
Dumitru Vitcu, <i>La Roumanie et le dilemme de l'engagement dans la première conflagration mondiale. Perceptions américaines</i>	37
Ștefan Purici, <i>Le passé de la Bucovine dans la vision de l'historiographie ukrainienne contemporaine (1991-2001)</i>	43
Vlad Gafița, <i>Aspects de l'activité politique de Iancu Flondor (la deuxième partie du XIX-e siècle et le début du XX-e siècle)</i>	53
Radu-Florian Bruja, <i>L'organisation et l'activité des Gardes Nationales du Front de la Renaissance Nationale</i>	77
Constantin Ungureanu, <i>Les conséquences du rapt de la Bucovine et de la répatiation des Allemands de Bucovine</i>	95
Dumitru Șandru, <i>Les relations du Parti Communiste Roumain avec les minoritaires hongrois (1944-1948)</i>	109

ETUDES ET ARTICLES

Mircea Ignat, <i>Les nécropoles tumulaires de la Depression de Rădăuți – les résultats et les perspectives des recherches</i>	127
Dumitru Boghian, Nicolae Ursulescu, Constantin Catană, Gheorghe Romanescu, Mircea Ignat, Ioan Mareș, Vasile Cotiugă, Bogdan Petru Niculică, Sorin Ignătescu, <i>Quelques considérations concernant l'opération d'identifier et de répertorier les ressources utiles de la zone montane du département de Suceava utilisées en préhistoire et histoire</i>	135
Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Ioan Mareș, Bogdan Petru Niculică, <i>Les principaux résultats des recherches archéologiques effectuées dans le site de Fetești – La Schit (comm. Adâncata, dép. de Suceava)</i>	161
Vasile Budui, Bogdan Petru Niculică, <i>Considérations pédogéographiques concernant le tumulus no. 2 de la nécropole tumulaire de type Komarów-Costișa-Bialy-Potik de Adâncata (dép. de Suceava)</i>	177
Ihor Voznyi, <i>Sources archéologiques concernant les croyances payennes dans la culture spirituelle de la population de Bucovine de nord (XII-e siècle – la première moitié du XIII-e siècle)</i>	187
Violeta-Anca Epure, <i>Les sources et l'historiographie concernant l'histoire des Mongols</i> ..	195
Mihai Lazăr, „ <i>Revista politică</i> ” et le probleme de l'affirmation de l'identité nationale de la jeunesse roumain en Bucovine	201
Florin Pintescu, <i>L'image des Roumains dans la vision des „sași” de Transylvanie</i>	207
Mirela Beguni, <i>L'État et l'Eglise Orthodoxe de la Moldavie entre 1774-1831</i>	213
Mihai Iacobescu, <i>Les registres-croniques – sources historiques pour reconstituer des réalités du passé de la Bucovine</i>	229
Radu-Florian Bruja, <i>Les élections parlementaires de 1939 du contré de Suceava</i>	237

MUSÉOLOGIE. ARCHIVES. LIVRE ANCIEN

Doina-Maria Creangă, <i>L'usinage du cuir – partie intégrante de la culture matérielle de l'homme</i>	243
Olimpia Mitric, <i>Manuscrits et livres anciens dans les fonds et les collections de la Monastère Agapia</i>	247

DOCUMENTS

Harieta Mareci, <i>De l'archive de Teodor Bălan (II)</i>	257
Doina Alexa, <i>Des archives de Cernăuți: le général Nicolae Petala s'adressant à Ion Nistor</i>	267
Constantin Ungureanu, <i>Le mémoire de Iancu Flondor de 1915 sur les frontières de la Bucovine</i>	273

COMPTERENDUS

Tudor Arnăuț, <i>Vestigii ale sec. VII-III a Chr. În spațiul de la răsărit de Carpați, Université d'État de la Moldavie, Chișinău, 2003, 316 p. + 84 figures (Mircea Ignat)</i>	285
Mihalache Brudiu, <i>Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii – mărturii arheologice, Éditions Printech, București, 2003, 155 p. + 55 cartes et planches (Mircea Ignat)</i>	287
Dragoș Șesan, <i>Noul Testament de la Bălgrad (1648). Carte de limbă și simțire românească, Brașov, Éditions „Pentru viață”, (2002), 274 p. (Olimpia Mitric)</i>	288
<i>Catehismul lui IOSIF DE CAMILLIS</i> , Trnava, 1726. Préface: IACOB MÂRZA, Transcription du texte, étude introductive, soin de l'édition: EVA MÂRZA, étude théologique, notes de spécialité: ANTON RUS, Bibliographie sélective, index: EVA MÂRZA, ANTON RUS, Sibiu, Éditions Imago, 2002, 216 p. (Olimpia Mitric)	291
Mihai Iacobescu, <i>30 de zile în „Siberia”. Căutând arhivele Bucovinei, Iași, Éditions Junimea, 2003, 456 p. (Florin Pintescu)</i>	292
Harieta Mareci, <i>Teodor Bălan (1885-1972). Viața și Opera, Iași, Éditions Junimea, 2003, 294 p. (Vasile M. Demciuc)</i>	296
Bela Vago, <i>Ascensiunea fascismului și antisemitismului în Bazinul Dunării (1936-1939), Bucarest, Éditions Curtea Veche, 2003, 424 p. (Radu-Florian Bruja)</i>	297
Lilly Marcou, <i>Regele trădat. Carol al II-lea al României, Bucarest, Éditions Corint, 2003, 368 p. (Radu-Florian Bruja)</i>	299

ABRÉVIATIONS	303
---------------------------	-----

INDEX	305
--------------------	-----

INHALT

IN HONOREM MIHAI IACOBESCU

Harieta Mareci, Florin Pintescu, <i>Ein beispielhaftes Schicksal. Dem Historiker Mihai Iacobescu zum 65. Geburtstag</i>	3
Ioan Ciupercă, <i>Die Genese der modernen politischen Propaganda. Anhaltspunkte</i>	17
Dinu Balan, „ <i>Pruncul Român</i> ”. <i>Socio-politische Ideologie und Terminologie</i>	29
Dumitru Vitcu, <i>Rumänien und das Dilemma des Eingriffs in den 1. Weltkrieg in der amerikanischen Wahrnehmung</i>	37
Ștefan Purici, <i>Die Vergangenheit der Bukowina aus Sicht der zeitgenössischen ukrainischen Geschichtsschreibung</i>	43
Vlad Gafița, <i>Aspekte der politischen Aktivität Iancu Flondors (zweite Hälfte des 19., Anfang des 20. Jahrhunderts)</i>	53
Radu Florian Bruja, <i>Organisation und Aktivität der Nationalgarden der „Front der Nationalen Wiedergeburt“</i>	77
Constantin Ungureanu, <i>Die Folgen der Teilung der Bukowina und der Repatriierung der Buchenlanddeutschen</i>	95
Dumitru Șandru, <i>Das Verhältnis der Kommunistischen Partei Rumäniens zur ungarischen Minderheit</i>	109

STUDIEN UND ARTIKEL

Mircea Ignat, <i>Die Hügelgräber der Radautzer Senke – Ergebnisse und Perspektiven der Untersuchungen</i>	127
Dumitru Boghian, Nicolae Ursulescu, Constantin Catană, Gheorghe Romanescu, Mircea Ignat, Ioan Mareș, Vasile Cotiugă, Bogdan Petru Niculică, Sorin Ignătescu, <i>Einschätzungen zur Identifikation und Archivierung der Herstellungsmaterialien aus der Gebirgszone des Kreises Suceava, die in der prähistorischen und historischen Zeit benutzt wurden</i>	135
Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Ion Mareș, Bogdan Niculică, <i>Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen im Gebiet Fetești - „La Schit” (Gemeinde Adâncata, Kreis Suceava)</i>	161
Vasile Budui, Bogdan Niculică, <i>Pedogeographische Einschätzungen hinsichtlich des Hügels Nr. 2 des Hügelgrabes vom Typ Komarow - Costișa – Biały-Potik aus Adâncata (Kreis Suceava)</i>	177
Ihor Voznyi, <i>Spuren heidnischen Glaubens in der Spiritualität der nordbukowinischen Bevölkerung – archäologische Quellen (12. Jahrhundert – erste Hälfte des 13. Jahrhunderts)</i>	187
Violeta Anca-Epure, <i>Quellen und Historiographie der mongolischen Geschichte</i>	195
Mihai Lazăr, „ <i>Revista politică</i> ” und das Problem der Behauptung der nationalen Identität bei der Jugend der Bukowina.....	201
Florin Pintescu, <i>Das Bild der Rumänen aus Sicht der Siebenbürger Sachsen</i>	207
Mirela Beguni, <i>Der Staat und die orthodoxe Kirche in der Moldau im Zeitraum 1774-1831</i>	213
Mihai Iacobescu, <i>Chroniken – historische Quellen zur Rekonstruktion des Alltags aus der Vergangenheit der Bukowina</i>	229
Radu Florian-Bruja, <i>Die Parlamentswahlen 1939 im Gebiet Suceava</i>	237

MUSEOLOGIE. ARCHIVISTIK. ALTE BÜCHER

Doina Maria Creangă, <i>Die Verarbeitung der Haut – integrativer Bestandteil des menschlichen Handwerks</i>	243
Olimpia Mitric, <i>Manuskripte und alte Bücher im Fundus des Klosters Agapia</i>	247

DOKUMENTE

Harieta Mareci, <i>Aus den Archiven von Teodor Bălan (II)</i>	257
Doina Alexa, <i>Aus den Czernowitzer Archiven: General Nicolae Petala an Ion Nistor</i>	267
Constantin Ungureanu, <i>Iancu Flondors Denkschrift aus dem Jahre 1915 über die Grenzen der Bukowina</i>	273

REZENSIONEN

Tudor Arnăuț, <i>Spuren aus dem VII-III Jahrhundert v.Chr. östlich der Karpaten, Staatsuniversität der Moldau, Chișinău, 316 S. Text + 84 Abbildungen (Mircea Ignat)</i>	285
Mihălache Brudiu, <i>Die Zivilisation unter den Hügeln im Süden der Moldau. Von der Indo-Europäern zu den späten Turkvölkern – archäologische Zeugnisse, Bukarest, Verlag Printech, 2003, 155 S. Text + 55 Karten und Tafeln (Mircea Ignat)</i>	287
Dragoș Șesan, <i>Das Neue Testament von Bălgrad (1648). Buch der rumänischen Sprache und Empfindung, Kronstadt, Verlag „Pentru Viață”, [2002], 274 S. (Olimpia Mitric)</i>	288
<i>Der Katechismus des Joseph von Camillis, Trnava, 1726, Vorwort Iacob Mârza. Transkription des Textes, einleitende Studie, Pflege der Ausgabe, Eva Mârza. Theologische Studie, fachliche Anmerkungen: Anton Rus. Ausgewählte Literatur, Literaturverzeichnis: Eva Mârza, Anton Rus, Sibiu, Verlag Imago 2002, 216 S. (Ol. Mitric)</i>	291
Mihai Iacobescu, <i>30 Tage in „Sibirien”. Auf der Suche nach den Archiven der Bukowina, Iași, Verlag Junimea, 2003, 456 S. (Florin Pintescu)</i>	292
Harieta Mareci, <i>Teodor Bălan (1885-1972). Leben und Werk, Iași, Verlag Junimea, 2003, 294 S. (Vasile M. Demciuc)</i>	296
Bela Vago, <i>Der Aufstieg des Faschismus und Antisemitismus im Donaubecken (1936-1939), Bukarest, Verlag Curtea Veche, 2003, 424 S. (Radu-Florian Bruja)</i>	297
Lilly Marcou, <i>Der verrätene König. Karl II von Rumänien, Bukarest, Verlag Corint, 2003, 368 S. (Radu-Florian Bruja)</i>	299

ABKÜRZUNGEN	303
--------------------------	-----

INDEX	305
--------------------	-----

ЗМІСТ

IN HONOREM МІХАЙ ЯКОБЕСКУ

Гаріета Мареч, Флорін Пінтеску, Зразкова доля. Історику Міхаю Якобеску 65 років 3	
Іоан Чуперке, <i>Генезис сучасної політичної пропаганди. Орієнтири</i>	17
Діну Балан, „ <i>Principul român</i> ”. Ідеологія та соціально-політична термінологія	29
Думітру Вітку, Румунія та дилема входження в Першу світову війну. <i>Американське розуміння</i>	37
Стефан Пуріч, <i>Минуле Буковини в сучасній українській історіографії (1991–2002)</i>	43
Влад Гафіца, <i>Аспекти політичної діяльності Янку Флондора (друга половина XIX – початок XX століть)</i>	53
Радун-Флоріан Бружа, <i>Створення та діяльність національних гвардій Фронту Національного Відродження</i>	77
Костянтин Унгурану, <i>Наслідки відсічення Буковини та репатріації буковинських німців</i>	95
Думітру Шандру, <i>Відносини Румунської комуністичної партії з угорською меншиною (1944–1948)</i>	109

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗВІДКИ

Мірча Ігнат, <i>Курганні некрополі з Радауцької низини – результати та перспективи досліджень</i>	127
Думітру Богян, Ніколае Урсулеску, Костянтин Катана, Георге Романеску, Мірча Ігнат, Іоан Мареш, Васіле Котюге, Богдан Петру Нікуліке, Сорін Ігнетеску, <i>Деякі зауваження щодо ідентифікації та інвентаризації корисних ресурсів в гірській частині Сучавського повіту, які використовувались в передісторичні та історичні часи</i>	135
Думітру Богян, Сорін Ігнетеску, Іоан Мареш, Богдан Петру Нікуліке, <i>Головні результати археологічних досліджень проведених при розкопках в поселенні Фетешть – у Скита (Адинката, Сучавський повіт)</i>	169
Васіле Будуй, Богдан Петру Нікуліке, <i>Педогеографічні зауваження щодо кургану № 2 з курганного некрополю типу Комарів–Костіша–Бялий Потік в Адинкаті (Сучавський повіт)</i>	177
Ігор Возний, <i>Археологічні джерела про пережитки язичницьких вірувань у духовній культурі населення північної Буковини (XII – перша половина XIII ст.)</i>	187
Віолета-Анка Єнуре, <i>Джерела та історіографія монгольської історії</i>	195
Міхай Лазер, „ <i>Revista politică</i> ” та проблема утвердження національної ідентичності румунської молоді Буковини	201
Флорін Пінтеску, <i>Імідж румунів в очах семигородських саксів</i>	207
Міреля Бегуні, <i>Держава та Православна церква Молдови в 1774–1831 рр.</i>	213
Міхай Якобеску, <i>Церковні літописи – історичні джерела задля відтворення певних реалій з минулого Буковини</i>	229
Радун-Флоріан Бружа, <i>Парламентські вибори 1939 р. в Сучавській волості</i>	237

МУЗЕЄЗНАВСТВО. АРХІВОЗНАВСТВО. РІДКІСНА КНИГА

Дойна-Марія Крянге, <i>Оброблення шкіри – складова частина матеріальної культури людини</i>	243
---	-----

Олімпія Мітрік, <i>Рукописи та рідкісні книги в фондах і колекціях монастиря Агапія</i>	247
---	-----

ДОКУМЕНТИ

Гарієта Мареч, <i>З архіву Теодора Белана (II)</i>	257
Дойна Алекса, <i>З чернівецького архіву: генерал Ніколае Петала до Іона Ністора</i>	267
Костянтин Унгуряну, <i>Меморандум Янку Флондора 1915 року про кордони Буковини</i>	273

РЕЦЕНЗІЇ

Tudor Arnăuț, <i>Vestigii ale sec. VII-III a Chr. În spațiul de la răsărit de Carpați, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2003, 316 p. + 84 figuri (Mircea Ignat)</i>	285
Mihalache Brudiu, <i>Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii – mărturii arheologice</i> , Editura Printech, București, 2003, 155 p. + 55 hărți și planșe (Mircea Ignat)	287
Dragoș Șesan, <i>Noul Testament de la Bălgrad (1648). Carte de limbă și simțire românească</i> , Brașov, Editura „Pentru viață”, (2002), 274 p. (Olimpia Mitric)	288
<i>Catehismul lui IOSIF DE CAMILLIS</i> , Trnava, 1726. Prefața: IACOB MÂRZA, Transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției: EVA MÂRZA, Studiul teologic, note de specialitate: ANTON RUS, Bibliografie selectivă, indice: EVA MÂRZA, ANTON RUS, Sibiu, Editura Imago, 2002, 216 p. (Olimpia Mitric)	291
Mihai Iacobescu, <i>30 de zile în „Siberia”. Căutând arhivele Bucovinei</i> , Iași, Editura Junimea, 2003, 456 p. (Florin Pintescu)	292
Harieta Mareci, <i>Teodor Bălan (1885-1972). Viața și Opera</i> , Iași, Editura Junimea, 2003, 294 p. (Vasile M. Demciuc)	296
Bela Vago, <i>Ascensiunea fascismului și antisemitismului în Bazinul Dunării (1936-1939)</i> , București, Editura Curtea Veche, 2003, 424 p. (Radu-Florian Bruja)	297
Lilly Marcou, <i>Regele trădat. Carol al II-lea al României</i> , București, Editura Corint, 2003, 368 p. (Radu-Florian Bruja)	299

СКОРОЧЕННЯ	303
------------------	-----

ІМЕННИЙ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	305
--	-----

Prof. univ. dr. Mihai Iacobescu

**UN DESTIN EXEMPLAR:
ISTORICUL MIHAI IACOBESCU LA 65 DE ANI**

**Harieta Mareci
Florin Pintescu**

Istoria culturii române din Bucovina consemnează existența a numeroase personalități emblematică, cu realizări de excepție în mai multe domenii de activitate. În galeria acestor personalități se încadrează și figura universitarului sucevean Mihai Iacobescu, al cărui destin exemplar de Istoric și Profesor este împletit în chip inextricabil cu viața Cetății.

S-a născut pe data de 5 august 1938 în localitatea suceveană Sasca (lângă Baia), colonie medievală de meșteșugari sași veniți din Bistrița ardeleană, într-o familie al cărui nume inițial era Jakob, transformat în perioada interbelică în Iacob. La recomandarea unui ofițer de rang înalt al armatei române, tatăl său și-a schimbat numele în Iacobescu în perioada celui de-al doilea război mondial pentru a nu fi considerat german de către ruși și expus riscului de a fi deportat în Siberia, în cazul că aceștia ar fi urmat să câștige războiul. Acest amănunt biografic își va găsi ulterior un corespondent tulburător în opera istorică a universitarului sucevean, axată preponderent pe istoria Bucovinei, regiune în care românii le-a fost impusă deseori schimbarea numelui de familie în urma schimbării stăpânirii politice.

Istoricul Mihai Iacobescu este creatorul unei opere istorice impresionante, concretizată până în prezent prin apariția unui număr apreciabil de cărți, cursuri universitare, studii și articole, recenzii și note de lectură, granturi științifice coordonate în calitate de director etc. Această operă este influențată de tradiția marilor înaintași din perioada interbelică ce îmbinau în operele lor erudiția științifică cu valorizarea în interes național a învățămintelor istorice. Analiza succintă a operelor sale majore confirmă cu prisosință această aserțiune. Lista reprezentativă a lucrărilor realizate de către istoricul Mihai Iacobescu, atașată acestei scurte prezentări, va oferi cititorului o imagine sugestivă a travaliului său științific.

Lucrarea România și Societatea Națiunilor 1919-1929 (București, Ed. Academiei, 1988, 300 p.) reprezintă teza de doctorat a autorului, susținută pe data de 10 mai 1976. Conform aprecierii autorizate a academicianului Alexandru Zub, această carte „marchează un moment special în literatura domeniului” (Alexandru Zub, *O rană deschisă, Bucovina*, în „Saeculum”, an III, nr. 8/2004, Focșani, p. 74).

Sinteza care l-a consacrat în postura de eminent specialist român în istoria Bucovinei, *Din istoria Bucovinei (1774-1862)*, vol. I, *De la administrația militară la autonomia provincială* (București, Ed. Academiei, 1993, 500 p.) reprezintă opera unui istoric ajuns la maturitatea creației sale, care prezintă metaforic – însă exact! – impactul stăpânirii austriece asupra moștenirii culturale românești din Bucovina. Astfel, autorul conchide că „stăpânirea habsburgică s-a instalat ca o pojghiță de gheață peste o apă în cotloanele căreia se păstra întreaga lume a viețuitoarelor de până atunci: limba tradițiile, obiceiurile, cultura populară, mentalități zămislite și consolidate într-o matrice proprie, de veacuri” (p. 274). Referindu-se la importanța acestei lucrări, academicianul Gheorghe Platon consemna: „Ceea ce Ion Nistor a realizat în extensiune, Mihai Iacobescu continuă în adâncime, utilizând un material bogat și variat, care contribuie la lărgirea substanțială a cunoașterii celor trei probleme importante, care-l preocupă în demersul său: *implicațiile și*

consecințele anexării provinciei de către Habsburgi, Politica austriacă în Bucovina și consecințele sale, precum și Lupta românilor pentru apărarea și definirea ființei naționale. Scrisă cu dragoste mărturisită pentru oamenii acestui ținut de autentică viață și trăire românească, „sanctuar național” și „cheie a Moldovei”, lucrarea elaborată de Mihai Iacobescu probează un profesionalism căruia-i acordăm întreaga noastră prețuire” (Acad. Gh. Platon, *Cuvânt înainte* la lucrarea *Din istoria Bucovinei*, p. 10).

Cartea *30 de zile în „Siberia”: căutând arhivele Bucovinei* (Iași, Editura „Junimea”, 2003, 545 p.) reprezintă o îmbinare strălucită a erudiției istorice cu strălucitele calități literare ale stilului de redactare, fiind practic o radiografie critică a trecutului Bucovinei, cu accentul pus pe perioada administrației austriece și pe situația prezentă a românilor din regiunea Cernăuți. Așa cum remarcă subtil Alexandru Zub, autorul preferă aici „în locul unei sistematizări aride a faptelor scoase la iveală din studiul întreprins ... să-l urmărim pas cu pas, iar orice secvență de „*timp trăit*” devine o împletire plină de sens cu timpurile supuse analizei” (Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 75). Digresiunile autorului din această operă „vădesc o bună inițiere în istoria ideilor, însă și abilitate în dialectica acestora. Ele (digresiunile, nota ns.) țin, pesemne, de un anume fel de a privi istoria ca o țesătură de temporalități, în care analistul se afundă cu interes și voluptate, fie numai și spre a dovedi celor de azi, prea insensibili, că trecutul nu dispare de tot și că stă în puterile unui profesionist să-l pună în dialog benefic cu prezentul” (*Ibidem*).

Monografia închinată Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava (*Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava. File de istorie*, Suceava, Editura Universității, 2003, 308 p.) „prezintă pe larg, cu informații de prim ordin și evaluări (nu numai) statistice, toate etapele oferind oricui posibilitatea de a cunoaște geneza și evoluția unui asemenea așezământ... *Universitatea „Ștefan cel Mare”* e un studiu de care beneficiază nu doar istoriografia, ci totodată corpul didactic, sociologii, analiștii fenomenului românesc din ultimii opt lustri. Amplu documentată, plină de elemente statistice, microbiografii și ilustrații, studiul profesorului Mihai Iacobescu rămâne exemplar pentru acest tip de restituție. Ansamblul denotă un profesionist care n-a așteptat ocazii ideale pentru a trudi sistematic în domeniul său, ci a lucrat mereu, verbal și în scris, asupra cuvântului. Ne-a oferit acum un nou motiv de recunoștință” (Alexandru Zub, *Alma Mater Sucevensis: O restituție monografică*, în „Convorbiri Literare”, CXXXVIII, 5 (101), mai 2004, p. 26).

Constantin Ciopraga arăta într-o scrisoare trimisă conducerii Universității „Ștefan cel Mare” pe data de 17 ianuarie 2004 că această monografie este o „carte frumos prezentată grafic, aerisită, judicios compartimentată, ce poate servi ca model – în materie – altora. Se vede experiența de specialist în istoria contemporană; se mai vede spiritul sistematic al omului de disciplină universitară; ar mai fi de adăugat încă o dimensiune: cea afectivă! Documentele în sine pot rămâne reci, irelevante; autorul le-a înviat, comentându-le cu mijloacele rațiunii, inclusiv cu căldura inimii. Într-un cuvânt, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava are monografia binemerită”.

Competența sa recunoscută de specialist în istoria Bucovinei a fost confirmată și valorizată prin redactarea a patru subcapitole privitoare la istoria acestei provincii istorice românești conținute în recentul tratat de *Istoria Românilor*, apărut sub egida Academiei Române (*Evoluția istorică a Bucovinei între anii 1774 și 1821*, în *Istoria Românilor*, vol. VI, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 681-697; *Bucovina*, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 199-209 (primul subcapitol) și 780-787 (al doilea subcapitol); *Bucovina*, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 355-368).

Recunoștința și răsplata oferită istoricului Mihai Iacobescu de către diverse așezăminte culturale s-a concretizat în timp prin Premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române (1993), Premiul Fundației „Magazin Istoric” (1994), Premiul Fundației Culturale a Bucovinei (1994, 1999), Premiul Institutului „Bukowina” din Augsburg (1997), Premiul Fundației Culturale „Arcadie Opaiț” din Cernăuți (1998) etc.

Privită în ansamblu, opera științifică a istoricului Mihai Iacobescu reprezintă un caz destul de rar întâlnit, de îmbinare a erudiției științifice și a valorificării unor numeroase izvoare istorice inedite cu introspecția psihologică și cu un stil de redactare „literar” și elevat. Faptele, evenimentele și procesele istorice tratate sunt analizate cu spirit critic, în tradiția unei bune școli istorice pozitivistice, iar interpretarea oferită este departe de preocuparea întâlnită la aproape toți istoricii aparținând unei națiuni cu rol minor în Istorie de a face din aceasta un fel de mitologie care să explice și să justifice eșecurile și neîmplinirile naționale.

Este frumos și dificil, în egală măsură, să scrii sau să vorbești despre **Profesorul** Mihai Iacobescu deoarece, în mod inevitabil, considerațiile obiective se împletesc cu eterna și necesară afectivitate umană datorată oricărui Magistru. Universitarul sucevean a reprezentat pentru generații întregi de studenți exemplul unui profesor, a unui istoric și a unui spirit larg, generos, capabil de un nesfârșit entuziasm profesional și pedagogic.

Absolvind în 1967 cu rezultate excepționale (diplomă de merit) cursurile Facultății de Istorie-Filosofie ale Universității „A.I. Cuza” din Iași, nu a rămas în „dulcele târg” moldav, deși a fost dorit ca asistent al unor profesori remarcabili, ci a acceptat repartitia la un așezământ academic înființat în 1963 – Institutul Pedagogic de 3 ani din Suceava – devenit Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava în anul 1990. Începând cu anul 1967 a început obișnuitul *cursus honorum*, fiind pe rând preparator (1967-1970), asistent (1970-1973), lector (1973-1990), conferențiar (1990-1993) și profesor (1993 – prezent). Ca o recunoaștere a meritelor sale didactice, începând cu anul 1998 i s-a acordat titlul de profesor emerit. În cadrul Universității „Ștefan cel Mare” Suceava a îndeplinit diferite funcții, fiind șeful Catedrei de Istorie (1993-1995), Decan al Facultății de Litere și Științe (1995-1999), Decan al Facultății de Istorie și Geografie (1999-2001) și Prorector (2001-2004).

La un moment dat, cariera sa didactică i-a fost marcată de vicisitudinile regimului comunist. În anul 1975 a fost transferat ca director adjunct la Muzeul Județean de Istorie Suceava (actualul Complex Muzeal Bucovina), sub pretextul că părinții săi au fost chiaburi, fiind excluși din Partidul Comunist Român în 1952. În perioada 1975-1979 a continuat să țină cursuri la Institut, în calitate de cadru didactic asociat.

În anul 1986 secția Istorie-Geografie din cadrul Institutului de Învățământ Superior din Suceava și-a încetat temporar activitatea, reluată ulterior în anul 1990. În această perioadă, domnul Mihai Iacobescu a predat disciplina Probleme fundamentale ale istoriei Patriei în cadrul secțiilor tehnice ale Institutului.

Inspirator și coautor al unui amplu memoriu din ianuarie 1990, prin care li se cerea noilor autorități ale statului înființarea unei Universități la Suceava, inițiativă aprobată prin Hotărârea de Guvern nr. 225 din 7 martie 1990, profesorul sucevean a purtat convorbiri în acest sens inclusiv cu șeful statului. Referindu-se la acest aspect, cotidianul local „Crai Nou” din 10 martie 1990 nota textual: „printr-o convorbire telefonică recentă cu domnul Ion Iliescu, lectorul univ. dr. Mihai Iacobescu, președintele Consiliului Județean Suceava al C.P.U.N. și prof. univ. dr. ing. Emanuel Diaconescu au adus și susținut noi argumente pentru înlăturarea tuturor obiecțiunilor, privind înființarea Universității. În aceeași zi, domnul Ion Iliescu a comunicat celor doi interlocutori că problema va fi analizată de guvern, iar în seara aceleiași zile s-a anunțat avizarea favorabilă”.

Ca o recunoaștere a meritelor sale de slujitor al muzei Clio, profesorului Mihai Iacobescu i-a fost conferită în anul 2000 calitatea de conducător de doctorat în cadrul Universității „A.I. Cuza” Iași. Începând cu anul 2004, el deține această calitate în cadrul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava. Demn de menționat este și faptul că universitarul sucevean este inițiatorul publicației științifice „Codrul Cosminului”, al cărei prim număr a apărut în 1995 sub egida Catedrei de Istorie a universității sucevene. Publicația suceveană este continuatoarea simbolică a publicației cu același nume apărută la Universitatea română din Cernăuți în perioada interbelică.

Având în vedere „competența și ținuta științifică în activitatea de evaluare a cercetării din învățământul superior” demonstrată de-a lungul timpului de Mihai Iacobescu, Consiliul Național al

Cercetării Științifice din Învățământul Superior i-a conferit pe data de 11 mai 2001 calitatea de *Expert Evaluator*.

Profesorul Mihai Iacobescu a transformat și transformă pentru studenți și discipoli istoria într-un univers complicat și fascinant, în care își dovedește din plin vocația sa: de a lumina și îndruma în cadrul cursurilor și seminariilor de *Istoriografie*, *Istoria modernă universală*, *Istoria contemporană universală*, *Istoria Bucovinei*. În tot ce a întreprins și ce întreprinde ca dascăl, domnia sa oferă impresia unui efort continuu de recuperare a informației, de analiză sistematică a faptelor și de reconstrucție istorică logică. De-a lungul timpului, a îndus studenților și discipolilor săi ideea că Istoria este un mod specific de a contribui la formarea comunității, că acesta nu se poate realiza convenabil decât punând la lucru o întreagă serie de însușiri bine cultivate, între care și puterea de a te dăruia meseriei, chemării, profesiei. Profesiunea de credință a Magistrului este că Istoria nu este scutită de erori iar datoria fiecărei generații este să îndrepte, să adauge, să înalțe un edificiu conform cu viziunea proprie asupra lumii.

Finis coronat opus, activitatea științifică și didactică a cărturarului sucevean se completează armonios cu cea de **Om al Cetății** care s-a pus permanent în slujba semenilor săi cu cuvântul, cu scrisul și cu fapta. În calitate de secretar (1968-1975) apoi de președinte (1984-prezent) al *Societății de Științe Istorice din România*, filiala Suceava, universitarul sucevean a avut o contribuție decisivă la popularizarea istoriei în Bucovina. Ca o recunoaștere a acestor merite, Societatea de Științe Istorice din România i-a conferit la 5 iulie 2004 *Premiul de Excelență*. Organizator timp de decenii, în cadrul Casei de Cultură din Suceava, al manifestărilor cultural-științifice intitulate *Scările Sucevene*, domnul Mihai Iacobescu s-a implicat în toată această perioadă în organizarea *lectoratelor de vară* la Suceava, la care au participat profesori de istorie din toate județele țării.

Datorită autorității morale și meritelor cultural-științifice dobândite înainte de 1989, a fost ales președinte al Consiliului Județean al Frontului Salvării Naționale (23 decembrie 1989-16 ianuarie 1990), apoi (până la 20 mai 1990) președinte al Consiliului Județean Provizoriu de Uniune Națională din Suceava. Ales senator în legislatura 1990-1992, a îndeplinit în această calitate funcția de trezorier al Parlamentului României. În anul 1991 a fost inclus în delegația parlamentar-constituțională ce a prezentat la Veneția *Proiectul de Constituție al României* în fața Comisiei Juridice a Consiliului Europei.

Calitatea de membru al Comisiei parlamentare de redactare a Constituției din 1991 i-a permis istoricului Mihai Iacobescu să completeze dimensiunea **teoretică** a operei sale istorice puse în slujba neamului românesc cu o încercare de inițiativă legislativă **practică** privitoare la protecția românilor din diaspora. Astfel, în cadrul Ședinței din 23 aprilie 1991, senatorul Mihai Iacobescu făcea o „propunere care se referea la atitudinea pe care guvernul o are - și la politica concretă (ce) trebuie să o precizeze – față de românii de pretutindeni”. Cu acel prilej, el arăta că „Politica guvernului față de românii de pretutindeni se poate materializa în următoarele 4 elemente:

1. Informarea cât mai exactă asupra realităților din România: informare care trebuie să fie permanentă

2. Acordarea automată a cetățeniei române tuturor românilor din străinătate care o solicită, exceptând cazurile de infracțiune și pe cei care au săvârșit anumite lucruri incompatibile cu păstrarea calităților de cetățean român. ...

3. Difuzarea permanentă în cadrul românilor de pretutindeni a unor manuale școlare, a unor cărți reprezentative în diverse domenii de activitate, realizate în România

4. Acordarea de distincții și titluri românești, ca de pildă acela de membru sau membru corespondent al Academiei Române, tuturor românilor care se remarcă printr-o activitate deosebită (Dumitru Ioncică – editor coordonator, *Geneza Constituției României 1991 – Lucrările Adunării Constituante*, Regia Autonomă „Monitorul Oficial”; București, 1998, p. 527).

Activitatea sa vastă pusă în slujba propășirii culturii în județul Suceava a fost recunoscută și răsplătită cu o serie de distincții. Colegiul Național „Ștefan cel Mare” și Liceul Economic „Dimitrie

Cantemir" din Suceava i-au conferit în martie 2001 „Mărtisorul Simpatiei” „pentru deosebita performanță de a fi cucerit inimile liceenilor prin activitatea desfășurată în folosul urbei noastre”. *Fundația Culturală a Bucovinei* din Suceava i-a conferit pe data de 21 iunie 2002 „Premiul Mecena” pentru „merite deosebite în activitatea științifică, pedagogică și culturală” iar Consiliul Local al Municipiului Fălticeni i-a acordat titlul de *Cetățean de Onoare* în ziua de 28 noiembrie 2003.

Activitatea sa prodigioasă ca *Om al Cetății* îi privește îndeaproape și pe semnatarii acestor rânduri, deoarece o bună parte a devenirii lor profesionale i se datorează. Ca în atâtea alte cazuri asemănătoare ce țin de cele două trăsături marcante ale personalității sale – omenia și blândetea, domnia sa a investit și în noi. Nu a fost vorba de o investiție materială, căci materia este pieritoare, ci de una ce transcende timpul: încrederea.

Pentru activitatea și destinul său exemplar – conștient asumat – de Istoric, Profesor și Om al Cetății, cărturarul Mihai Iacobescu a binemeritat și binemerită cu prisosință recunoștința concetățenilor săi. Dorim ca aceste rânduri să se constituie într-un modest semn de prețuire adresat, la ceas aniversar, *Magistrului* aflat „nel mezzo del camino”.

PROF. UNIV. DR. MIHAI IACOBESCU **ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ (O POSIBILĂ LISTĂ REPREZENTATIVĂ)**

I. DOMENII DE COMPETENȚĂ

- *Istoria contemporană a României; Istoria contemporană universală; Istoria Bucovinei*
- *Conducător de doctorat* din anul 2000, inițial în cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, iar din toamna anului 2004 la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava; specialitatea *Istoria Bucovinei și Istoria contemporană a României*
- Din anul 2001 *Expert evaluator* al Consiliului Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, în domeniul Istoriei contemporane a României.

II. DIRECTOR DE GRANTURI

- Contract de cercetare GRANT nr. 81/01 1997, durata: 1997-2001, aprobat de MEN și CNCSU, cu tema: *Bucovina în contextul istoriei românilor*
- Contract nr. 1241/2001, *Bucovina în sud-estul Europei*, perioada de derulare 2001-2003
- Contract nr. 1184/2003, cu tema *Elitele românilor din Bucovina (1774-2003)*, perioada de derulare 2003-2006

III. MEMBRU ÎN COLEGIILE DE REDACȚIE ALE REVISTELOR

1. „Codrul Cosminului”, serie nouă, Suceava
2. „Glasul Bucovinei”, Cernăuți–București
3. „Analele Bucovinei”, București

III. CĂRȚI ȘI CURSURI UNIVERSITARE

1. *Istoria universală contemporană*, vol. 1 (1917-1929), Institutul de Învățământ Superior Suceava, 1972, 275 p.
2. *Două decenii de învățământ superior la Suceava (1963-1983)*, Centrul de multigrafie, Institutul de Învățământ Superior Suceava, 1983, 125 p.
3. *România și Societatea Națiunilor 1919-1929*, Editura Academiei Române, București, 1988, 296 p.
4. *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, Editura Academiei Române, București, 1993, 550 p.

5. *Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii*, nr. 3, Constantin Morariu - *Cursul vieții mele*. Jurnal, Editura Academiei Române, 1999. Ediție, studiu introductiv, note și indice de Mihai Iacobescu, pp. 3-59.
6. *Istoria Bucovinei, 1774-1918. Curs pentru Învățământ la Distanță*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2000, 125 p.
7. *30 de zile în „Siberia”: căutând arhivele Bucovinei*, Editura „Junimea”, Iași, ediția I 2003, 450 p. și ediția a II-a, Editura „Junimea” Iași, 2004, 490 p.
8. *Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava. File de istorie, 1963-2003*, Editura Universității, Suceava, 2003, 308 p.
9. *Istoria contemporană universală. 1917-1945*, Tipografia Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2004, 315 p.

IV. COLABORĂRI LA VOLUME ȘI PUBLICAȚII INTERNAȚIONALE

1. *Bucovina în viziunea istoriografiei românești sau Cum se scrie despre Țara Fagilor*, în vol. *Bukowina po stronie dialogu*, Pogranicze, Sejny (Polonia), 1999, p. 28-40.
2. *Despre relațiile româno-poloneze în Bucovina sau Împreună împotriva vicisitudinilor istorice*, în vol. *O Bukowinie razem czyoddzielnie?*, Pila, Warszawa, 2000, p. 37-59.
3. *Elita românilor din Bucovina anilor 1774-1862*, în „Analele Bucovinei” nr. 3 1997, în limbile germană, ucraineană și română, București, p. 605-633.
4. *Elita românilor din Bucovina anilor 1862-1918*, în vol. *Bucovina 1861-1918: aspecte edificatoare pentru o Europă unită?*, Editura Universității Suceava, 2000, în limbile germană, ucraineană și română, p. 177-235.
5. *Evoluția românilor din Bucovina între anii 1774-1918*, în revista „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, nr. 4/2000, p. 3-33 și nr. 1/2001, p. 16-30.
6. *A fost Bucovina de ieri un „model” al Europei de mâine? Astăzi despre evoluția celui mai mare „trust” al patrimoniului național, Fondul Bisericesc*, în revista „Țara Fagilor”, Cernăuți-Târgu-Mureș, 1998, p. 44-63.
7. *Bucovina și mitul habsburgic*, în „Țara Fagilor”, Cernăuți-Târgu-Mureș, 2003, p. 11-22.
8. *Noii stăpâni de moșii și patroni de biserici în Bucovina dintre anii 1862-1918*, în „Țara Fagilor”, Cernăuți-Târgu-Mureș, 2003, p. 50-56.

V. COLABORĂRI LA VOLUME APĂRUTE ÎN ȚARĂ

1. *Nicolae Titulescu și Liga Națiunilor*, în *Titulescu și strategia păcii*, coordonator Gh. Buzatu, Editura „Junimea”, Iași, 1982, p. 133-175.
2. *Eminescu și istoria Bucovinei*, în *Eminescu, sens, timp și devenire istorică*, coordonatori Gh. Buzatu, Ștefan Lemny, Editura „Junimea”, Iași, 1989, p. 120-138.
3. *Colaborarea între românii din Bucovina și Transilvania în timpul revoluției de la 1848-1849*, în *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, prefată și coordonare Vasile Netea, Editura „Junimea”, Iași, 1985, p. 120-138.
4. *O lucrare inedită a istoricului Ion Nistor. Expansiunea germană către Estul și Sud-Estul Europei (1 ianuarie 1939)*, în *Ion Nistor (1876-1962)*, volum îngrijit de acad. Al. Zub, Academia Română, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1993, p. 131-145.
5. *Românii și Societatea Națiunilor*, în *Românii în istoria universală*, coordonatori Ion Agrigoroaiei, Gh. Buzatu și V. Cristian: vol. III Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1987, p. 621-653.
6. *Revoluția de la 1848-1849 în Bucovina. Particularități. Revendicări. Consecințe*, în *Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, 1998, p. 205-215.

7. *Coordonate ale istoriei județului Suceava*, în albumul *Bucovina – 2000*, în limbile română, engleză, germană și franceză, apărut sub egida Consiliului Județean Suceava, Tipografia Lidana, 2000, p. 21-35.
8. Subcapitolele *Bucovina*, în sinteza fundamentală *Istoria Românilor*, apărută sub egida Academiei Române, Editura Enciclopedică, vol. VI, 2002, p. 681-697; vol. VII, tom 1, 2003, p. 199-209 și 780-789; vol. VII, tom 2, 2003, p. 355-369.

VI. STUDII, ARTICOLE ȘI MEDALIOANE DE INTERES GENERAL

1. *Concepția cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin despre politica externă a Moldovei*, în vol. *Caiete selective ale cercurilor științifice studențești*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1968, p. 51-78.
2. *Aspecte semnificative ale cazării și aprovizionării misiunii militare germane în România (1940-1941). Informații inedite din arhive*, în *Studii și cercetări științifice*, Bacău, 1970, p. 181-193.
3. *Constantin Dobrogeanu Gherea și problema industrializării*, în *Lucrări științifice*, vol. I/1970, Institutul Pedagogic Suceava, p. 267-275.
4. *Idealul de republică în concepția socialiștilor români din a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Studii și materiale de istorie”, nr. 2/1971, p. 39-58.
5. *Ocotirea minorităților naționale de către Liga Națiunilor și implicațiile acestui fapt*, în *Lucrări științifice*, vol. 2/1971, Institutul Pedagogic de 3 ani Suceava, p. 255-277.
6. *Independența – o aspirație vitală și o permanentă în istoria românilor*, în „Suceava Anuarul Muzeului Județean” (Suceava), IV, 1977, p. 9-24.
7. *Dimitrie Onciul și filosofia istoriei*, SAMJ, IV, 1977, p. 145-158.
8. *Muzeul lui Toader Hrih de la Arbore – Suceava*, SAMJ, V, 1978, p. 592-599.
9. *Țara de Sus în clocotul revoluției 1944-1948*, în colaborare cu Vasile Ionescu, George Ostafi și Petru Rușșindilar, Suceava, 1972, p. 12-73.
10. *Inițiative și preocupări ale României la Societatea Națiunilor între anii 1919-1933*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» Iași” (AIHA), XVIII, 1984, p. 333-358.
11. *Nicolae Iorga despre caracterul primului război mondial*, în „Hierasus”, Botoșani, III/1981, p. 91-108.
12. *Titulescu inedit: însemnări din tranșeele păcii* (fragmente din rapoartele inedite aflate în Arhiva Istorică Centrală), „Convorbiri literare”, Iași, nr. 3/1982, p. 3-4.
13. *Nicolae Titulescu – precursor al unei noi ordini internaționale*, în „Carpica”, Bacău, IV, 1982, p. 261-276.
14. *Cu Vasile Pârvan, cugetătorul, despre elogiul și cultul muncii*, în „Convorbiri literare”, nr. 11/1982, Iași, p. 3-4.
15. *Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema ocrotirii minorităților (1919-1933)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj-Napoca, XXV, 1982, p. 147-173.
16. *Aspecte ale eficienței și integrării învățământului cu cercetarea și producția la Institutul de Învățământ Superior din Suceava*, în „Forum”, București, nr. 11/1984.
17. *Schimburi de experiență devenite tradiționale la Institutul de Învățământ Superior din Suceava*, în „Forum”, București, nr. 6/1985, p. 61-73.
18. *Inițiative românești la Geneva în domeniul cooperării tineretului în perioada interbelică*, în „Ateneu”, Bacău, nr. 9/1985, p. 3-4.
19. *Învățămintele ale sistemului de ocrotire a minorităților naționale sub egida Societății Națiunilor în perioada interbelică. Implicații. Consecințe*, Simpozionul Internațional

- „Mutații și perspective constituționale în Europa de sud-est”, București. 21-23 noiembrie 1990, 17 p.
20. *Suceveni participanți la festivitățile consacrate semicentenarului Universității „Alecu Russo”*, Bălți. 16-18 octombrie 1995, în „Codrul Cosminului”, Suceava, seria nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 682-685.
 21. *Academicianul Vladimir Trebici (la împlinirea vârstei de 80 de ani)*, în „Codrul Cosminului”, Suceava, nr. 2/1996, p. 753-762.
 22. *Gheorghe Platon. Omul, profesorul, istoricul (la aniversarea a 70 de ani de viață)*, în „Codrul Cosminului”, Suceava, nr. 2/1996, p. 762-768.
 23. *Istoricul Constantin Șerban. La 75 de ani de viață*, în „Codrul Cosminului”, Suceava, nr. 2/1996, p. 768-803.
 24. *Cărturarul, eminescologul și istoricul literar Dimitrie Vatamaniuc*, în „Codrul Cosminului”, Suceava, nr. 3-4 (13-14), 1997-1998, p. 419-427.
 25. *Isaia Băloșescu. Evocări*, în „Analele Bucovinei”, București, 1/1997.
 26. *Elita românilor din Bucovina în perioada 1775-1862*, în „Analele Bucovinei”, București, 3/1997.
 27. *Aspecte ale sistemului bancar din Bucovina în ajunul Primului Război Mondial*, „Codrul Cosminului”, seria nouă, Suceava, nr. 5(15), 1999, p. 155-167.
 28. *Conferința internațională „Bucovina – împreună sau separat?”*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 5(15), 1999, p. 407-415.
 29. *Personalități ale Bucovinei de astăzi – Pavel Țugui*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 5(15), 1999, p. 489-505.
 30. *Un jurământ al preoților din Bucovina în anul 1902 cu prilejul alegerilor în funcția de asistent consistorial*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 5(15), 1999, p. 349-355.
 31. *Bucovina și mitul habsburgic*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 6-7(16-17), 2000-2001, p. 189-196.
 32. *Evenimente științifice de seamă: Al IV-lea Congres Internațional de Studii Românești*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 6-7(16-17), 2000-2001, p. 481-487.
 33. *Ionel Dărdală (1916-1994)*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 6-7(16-17), 2000-2001, p. 559-562.
 34. *Vasile Cristian profesorul și istoricul la 65 de ani*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 6-7(16-17), 2000-2001, p. 563-566 (în colaborare cu Harieta Mareci).

VII. DOCUMENTE

1. *Documente ale revoluției de la 1848-1849 din Bucovina (I)*, memoriul locuitorilor din Gura Humorului, Iliești și Brașca din 30 iunie 1848; manifestul *Fraților țărani din Bucovina* al deputatului Mihai Bodnar-Bodnărescu din 5 noiembrie 1848, în „Suceava”, V, 1978, p. 483-492.
2. *Scrisori de la Sextil Pușcariu și informații despre istoria Bucovinei între anii 1774-1847*, în „Suceava”, V, 1978, p. 503-512.
3. *Documente ale revoluției de la 1848-1849 din Bucovina (II)*, *Proiectul de Constituție pentru ducatul Bucovinei din 5 septembrie 1848*, în „Suceava”, VIII, 1981, p. 453-462.
4. *Documente ale revoluției de la 1848-1849 din Bucovina (III): un memoriu al sucevenilor de la 1848*, în „Suceava”, VIII, 1981, p. 141-148.
5. *Documente ale revoluției de la 1848-1849 din Bucovina (IV)*, *Memoriul Comitetului Duhovnicesc Ortodox din Bucovina adresat la 9 octombrie 1848 Parlamentului Imperial din Viena*, în „Suceava”, IX, 1982, p. 409-417.

6. *Documente ale revoluției de la 1848-1849 din Bucovina (V). Apelul din 14 aprilie 1848; Oda adresată clerului la 14 mai 1848 și Proclamația din ianuarie 1849*, în „Suceava”, XX, 1993, p. 412-450.
7. *Bucovina în viziunea lui Ion Budai-Deleanu: Scurte observații asupra Bucovinei*, în „Suceava”, XX, 1993, p. 195-219.
8. *Un memoriu al iluministului Vasile Balș din 1790 despre situația din Bucovina și necesitatea unor reforme*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 1(11), 1995, p. 14-29.
9. *Documente inedite referitoare la istoria Bucovinei: Jurnalul „Cursul vieții mele” de Constantin Morariu (1854-1927)*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 409-439.
10. *Un jurământ impus preoților din Bucovina în anul 1902*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 349-355.
11. *Statutele unor cabinete de lectură, Societăți școlare sătetești și ale Asociației Corpului Didactic din Bucovina în arhivele din Cernăuți*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 6-7 (16-17), 2000-2001, p. 180-203.

VIII. CONTRIBUȚII LA ISTORIA BUCOVINEI

1. *Istoricul Ion Nistor (1876-1962)*, în „Suceava”, IV, 1977, p. 267-279.
2. *Bucovina și revoluția de la 1848-1849 din Bucovina*, în „Suceava”, V, 1978, p. 12-65.
3. *Revoluția de la 1848-1849 din Bucovina și problema învățământului național modern*, în „Suceava”, VI, 1977, p. 167-177.
4. *Personalități ale Bucovinei: George Popovici (1865-1905). Istoricul și omul politic*, în „Suceava”, VI, 1977, p. 542-568.
5. *Problema agrară în revoluția de la 1848-1849 în Bucovina*, în „Revista de istorie”, București, nr. 5/1983, p. 145-169.
6. *Preocupări de istorie națională la românii din Bucovina: revoluția de la 1848-1849 reflectată în paginile gazetei „Bucovina” (1848-1850)*, în „Suceava”, X, 1985, p. 553-579.
7. *Viața și activitatea istoricului Ion Nistor (1876-1962)*, în SAI, XLIX, 1984, p. 140-178.
8. *Idealul unității naționale în gândirea și acțiunile românilor din Bucovina în timpul revoluției de la 1848-1849*, în AȘUI, serie nouă, III, Istorie, Iași, 1985, p. 46-95.
9. *Acțiuni, proteste, mijloace ale habsburgilor pentru a ocupa (1774) și anexa (1775) nordul Moldovei*, în „Suceava”, XIII-XIV, 1986, p. 200-235.
10. *Idealul de libertate și unitate națională la românii din Bucovina în anii 1774-1849*, în AIIAI, XXV, 1988, p. 57-78.
11. *Colaborarea între moldoveni, transilvăneni și bucovineni la 1848-1849*, în „Cele trei Crișuri”, Oradea, aprilie 1992, p. 3-6.
12. *Personalități ale Bucovinei: dr. Silvestru-Andreievici Morariu (1918-1895)*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 1 (11), 1995, p. 146-173.
13. *Centrul de cercetări bucovinene de la Cernăuți (24 aprilie 1992)*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 1 (11), 1995, p. 311-315.
14. *Isaia Băloșescu (1766-1834)*, în „Analele Bucovinei”, IV, nr. 1, 1997, p. 13-17.
15. *Mihai Bodnar-Bodnărescu (1816-1867)*, în „Analele Bucovinei”, IV, nr. 2, 1997, p. 345-353.
16. *Dionisie Bejan (1837-1924)*, în „Analele Bucovinei”, V, nr. 2, 1998, p. 249-253.
17. *Dimitrie Vatamaniuc*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 3-4 (13-14), 1998, p. 419-426.
18. *Revoluția de la 1848-1849 în Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, VI, nr. 1, 1999, p. 7-15.
19. *Teodor Bălan (1885-1972)*, în „Analele Bucovinei”, VI, nr. 1, 1999, p. 15-19.

20. *Bucovina – o Europă în miniatură*, în *Național și Social*, volum omagial închinat acad. Gh. Platon la împlinirea vârstei de 70 de ani, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1998.
21. *Personalități ale Bucovinei de azi: Pavel Țuguș*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 5 (15), 1999, p. 489-505.
22. *Istoricul bucovinean Ionel Dârdală (1916-1994)*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 6-7, 2000-2001, p. 516-523.

IX. BUCOVINA ÎN DEZBATEREA LUMII CONTEMPORANE

1. *Simpozionul internațional – Bucovina de partea dialogului, 21-28 aprilie 1996*, Sejny, Mănăstirea Wigrierski, Polonia, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 540-552.
2. *Conferința Internațională – Bucovina 1775-1862: aspecte politice, sociale, cultural-economice și demografice*, Rădăuți, 31 mai – 3 iunie 1996, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 552-564.
3. *Parteneriatul Schwaben-Suceava-Cernăuți*, 28 aprilie–5 mai 1997, Augsburg, Germania, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 3-4 (13-14), 1998, p. 345-351.
4. *Conferința Internațională – Bucovina împreună sau separat?*, 2-6 iunie 1999, Jastrowie, Polonia, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 5 (15), 1999, p. 407-415.
5. *Al IV-lea Congres Internațional de Studii Româno-Americane*, 9-12 iulie 2001, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 6-7 (16-17), 2000-2001, p. 481-487.

X. VOLUME PREFĂȚATE ȘI COORDONATE

1. Emil Satco și Ioan Pânzar, *Instituții moderne: Prefectura Suceava – repere istorice locale*, Editura „Junimea” Iași, 1996, *Cuvânt înainte*, p. V-VII.
2. Grigore Prisecaru, Mihai Bejenaru, Haralambie Enache, *Comuna Zamostea din Bucovina – monografie*, Suceava, 1997, *Cuvânt înainte*, p. 1-5.
3. Dragoș Corlățeanu, *Israel – pământul făgăduinței*, Editura „Cuvântul nostru”, Suceava, 1997, *Cuvânt înainte*, p. 3-7.
4. Eugen G. Miron (Germania), *Al III-lea Testament*, Editura „Cuvântul nostru”, Suceava, 1997, *Cuvânt înainte*, p. 5-12.
5. Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între 1775-1861*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998, *Cuvânt înainte*, p. I-V.
6. Ioan Ieșcu, *Reflecții târzii. Din însemnările unui fost parlamentar*, Editura „Cuvântul nostru”, Suceava, 1998, *Cuvânt înainte*, p. 3-12.
7. Petru Țăranu, *Memoria Dornelor. Oameni de seamă*, vol. II, Editura „Țara Fagilor”, 1998, *Cuvânt înainte*, p. 5-6.
8. Petru Țăranu, *Memoria Dornelor. Stațiunea balneoclimaterică*, vol. III, Editura Bucovina, 1999, *Cuvânt înainte*, p. 5-7.
9. Petru Țăranu, *Memoria Dornelor. Folclor*, vol. IV, Editura Biblioteca Bucovinei, Suceava, 1999, *Cuvânt înainte*, p. 3-4.
10. Ioan Cocuz, Dumitru Cucu, *Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)*, Editura „Bucovina viitoare”, Suceava, 1999, *Cuvânt înainte*, p. I-VI.
11. Doina Alexa, Ion Nistor, *Dimensiunile politice și culturale ale personalității*, Editura Institutul Bucovina-Basarabia, Rădăuți, 2000, *Cuvânt înainte*, p. 5-8.
12. Aurelian Ciornei, *La izvor de cânt și joc. Comori folclorice din Bucovina*, Editura „Mușatinii”, Suceava, 2000, *Cuvânt înainte*, p. 3-18.
13. Revista „Făt-Frumos”, II, 2000, Muzeul Etnografic al Bucovinei, *Cuvânt înainte*, p. 4-7.

14. Petru Bejenaru, *Gând și cuvânt românesc. Însemnări ale unui fost deputat*, Editura Bucovina, Iași, 2002, *Cuvânt înainte*, p. 3-5.
15. Petru Țăranu, *Memoria Dornelor. Repere istorice*, vol. V, Editura Biblioteca Bucovinei, Suceava, 2002, *Cuvânt înainte*, p. 5-6.
16. Ion Cernat, Elena Lazarovici, *Satul Vama – 600 de ani de istorie*, Editura PIM, 2002, *Cuvânt înainte*, p. 5-12.
17. Ioan Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina 1862-1914*, Suceava, 2003, *Cuvânt înainte*, I-III.
18. Harieta Mareci, *Teodor Bălan (1885-1972). Viața și opera*, Editura „Junimea”, Iași, 2003, *Redescoperirea și prețuirea unui istoric de seamă al Bucovinei – Teodor Bălan*, p. 5-15.
19. „Cetatea de Scaun”, nr. 1, an 1, 2004, Revista profesorilor de istorie din județul Suceava, Tipografia Lidana, Suceava, 2004, *Cuvânt înainte*, p. 4-6.
20. Mioara Gafencu, Sorin Gafencu, *Colegiul Național „Nicu Gane” din Fălticeni (1870-2003)*, Editura Opinia Fălticeneană, Fălticeni, 2004, *Cuvânt înainte*, p. 1-6.
21. Gheorghe Giurcă, *Istoria învățământului din Suceava*, Suceava, 2004, *Cuvânt înainte*, p. 7-12.
22. Ion Pârlea (coordonator), *Monografia comunei Miroslăvești. Despre oameni și locuri*, Editura EMIA, 2004, *Cuvânt înainte*, p. 7-9.

XI. RECENZII – DIALOG INTIM CU CĂRȚILE

1. Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voievod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Editura Sincron, București, 1993, 295 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 1 (11), 1995, p. 366-369.
2. Constantin Bușe, Nicolae Dascălu, *Nicolae Iorga și revizionismul maghiar*, culegere de articole, studii și discursuri parlamentare (1918-1940), Editura Universității București, 1993, 225 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 1 (11), 1995, p. 369-371.
3. Petru Bejenaru (coordonator), *Biologi de seamă din Bucovina*, Editura „Țara Fagilor”, 1994, 144 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 725-727.
4. Gheorghe Giurcă, *File din istoria Școlii Normale „Mihai Eminescu” din Suceava, 1949-1994*, Suceava, 1994, 290 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 727-728.
5. Vasile Pop, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până în vremurile noastre, Sibiu, 1838*, Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, 225 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 728-729.
6. Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, ediție îngrijită, introducere, note, bibliografie de Iordan Datcu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, 318 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 729-731.
7. Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei, 1940*, Editura Ago-Dacia, Chișinău, 1993, 175 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 731-733.
8. Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică – România, 1940*, Editura Arc, Chișinău, 1995, 275 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 733-735.
9. „Țara Fagilor”, *Almanah cultural-literar al Societății „Arboroasa” din Cernăuți al românilor din nordul Bucovinei*, alcătuit de Dumitru Covalciuc, Cernăuți–Târgu-Mureș, 1995, 288 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 744-746.
10. „Analele Bucovinei”, II, nr. 2, 1994, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 746-748.

11. „*Analele Bucovinei*”, II, nr. 1, 1995, în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 748-750.
12. Vasile Neamțu, *Istoria orașului Baia, Iași*, 1997, 250 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 3-4 (13-14), 1997-1998, p. 389-390.
13. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, 310 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 3-4, 1997-1998, p. 392-393.
14. *Compendiu istoriografic al Liceului „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți*, Iași, 1997, 380 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 3-4, 1997-1998, p. 395-396.
15. Valeriu Cozma, *Universitatea de Stat din Moldova (1946-1996)*, Chișinău, 594 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 3-4, 1997-1998, p. 396-398.
16. Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, Iași, 1997, 163 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 3-4, 1997-1998, p. 398-400.
17. Viorel Patrichi, *Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu*, Editura Zamolxe, București, 1998, 531 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 425-427.
18. Stephen Koch, *Sfârșitul inocenței, intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război secret*, Editura Albatros, 1997, 570 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 427-430.
19. Mircea Ignat, *Dacii liberi din Moldova: Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvorăște*, Editura Helios, Iași, 1999, 184 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 450-452.
20. Paraschiva Victoria Batariuc, *Cahle din Moldova medievală, sec. XII-XIII*, Muzeul Național al Bucovinei, Editura Istros, Suceava, 1999, 315 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 457-459.
21. Iulian Vesper, *Memorii*, ediție îngrijită de Pavel Țugui, Editura Saeculum, București, 1999, 190 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 471-473.
22. *Un „Făt Frumos” (revista Muzeului de Etnografie Suceava) la orizontul vieții spirituale sucevene*, în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 473-474.
23. Dan Lucinescu, *Ștefan cel Mare și Sfânt*, Colecția „Restitutio”, Editura Fides, Iași, 1999, 270 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 473-474.
24. *O carte literară de mărturie istorice: Mihai Teliman, Foiletoane*, Editura Septentrion, Rădăuți, 1999, 190 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 474-475.
25. A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Colecția Historia, Editura Polirom, Iași, 1999, în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 477-478.
26. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, 1998, 335 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 478-479.
27. Grațian Jucan, *Bucovina. Articole și eseuri*, Editura „Biblioteca „I. G. Sbiera””, Suceava, 1999, 195 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 478-479.
28. Corneliu Crăciun, *Societăți academice din Bucovina. Arboroasa și Junimea*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1997, în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 480.
29. Petru Rușșindilar, *George Grigorovici și social-democrația din Bucovina*, Editura Fundația „Constantin-Titel Petrescu”, București, 1998, 200 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 481-482.
30. *O antologie-document: Memoria Dornelor, de Petre Țăranu*, Chișinău, 1998, 272 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 482-483.
31. Nichifor Crainic, *Dostoievski și creștinismul rus*, Editura Anastasia, Cluj, 1998, 290 p., în „*Codrul Cosminului*”, serie nouă, nr. 5, 1999, p. 483-484.
32. *Memoriile lui Iulian Vesper*, în „*Bucovina literară*”, nr. 2-3/2000, p. 24-26.

33. *Pătimiri transilvănene*, de Petru Boroianu, 1999, 382 p., în „Bucovina literară”, nr. 7-8/2000, p. 25-26.
34. Vasile Tărășeanu, *Iluzii și lanțuri*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2001, 315 p., în „Bucovina literară”, nr. 3-4/2002, p. 24-25.
35. Pavel Țugui, *Bucovina – istorie și cultură*, Editura Albatros, București, 2002, în „Bucovina literară”, nr. 6/2003, p. 19-20.
36. Mihai Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei în sec. XV-XVIII*, Editura „Junimea”, Iași, 2000, 265 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 6-7, 2003, p. 523-524.
37. Ilie Luceac, *Familia Hurmuzachi: între ideal și realizare*, Editura „Alexandru cel Bun”, Cernăuți, Editura Augusta, Timișoara, 2000, 364 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 6-7, 2000-2001, p. 524-528.
38. Dumitru Vitcu, *Relațiile româno-americane timpurii. Convergențe-Divergențe*, Editura Albatros, București, 2000, 358 p., în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 6-7, 2000-2001, p. 548-560.
39. Ion Irimescu la 100 de ani – bronz pentru statuia lui Sadoveanu, în „Bucovina literară”, nr. 2, 2003, p. 13.

XII. REFERINȚE

1. A. Ambruster, *Comemorarea lui Dimitrie Onciul la Suceava*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 4/1973, p. 830-832.
2. Zoe Petre, C. Bușe, Radu Manolescu, *Cercetări românești de istorie universală în ultimele trei decenii și jumătate*, „Revista de istorie”, nr. 7-8/1980, p. 1475.
3. Mihai Lazăr, *Noi îndreptare turistice referitoare la meleagurile sucevene*, „Suceava”, vol. VI-VII/1979-1980, p. 680-696.
4. Emil Satco, *Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic*, Suceava, 1983, p. 107.
5. Dimitrie Vatamaniuc, Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, 1993, Editura Academiei Române, 550 p., în „Analele Bucovinei”, nr. 1/1994.
6. acad. Ștefan Ștefănescu, „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 1/1995, în „Analele Bucovinei”, nr. 1/1996, p. 240-241.
7. Emil I. Emandi, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), de Mihai Iacobescu, în „Europa”, Iași, 1995, p. 317-319.
8. Florin Pintescu, Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, în „Codrul Cosminului”, nr. 1/1995, p. 358-363.
9. Mihai Lazăr, *O carte de referință despre istoria Bucovinei*, în „Glasul Bucovinei”, nr. 1/1994, Cernăuți, p. 120-123.
10. Vasile Precup, *O carte-document istoric: Cursul vieții mele de Constantin Morariu*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, nr. 2/1999, p. 101-108.
11. Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, Editura Humanitas, ediția a II-a, 1998, p. 563-564.
12. Ion Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, seria istorie, Editura Paideia, București, 1999, p. 641-642.
13. Gheorghe Moldoveanu, *Limba română în Bucovina*, Editura „Junimea”, Iași, 1998, p. 24-28; 89-100; 204-214.
14. Alexandru Popescu, *Relații româno-austriece*, Institutul European, 1998, p. 231.
15. Vasile Diacon, *Vechi așezări pe Suha bucovineană*, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 1989, p. 191.

16. Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 482.
17. Doru Mihăilescu, *Bucovina și Basarabia*, București, 2000, 166 p.
18. Emil Satco, *Bucovina. Contribuții cultural-științifice. Dicționar*, IX, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Suceava, 2000, p. 200-203.
19. Corneliu Crăciun, *Societățile academice române din Viena (1861-1918)*, Editura Logos 94, Oradea, 2001, p. 353.
20. Ioan Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina (1862-1914)*, Suceava, 2003, p. 485.
21. Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2001, p. 16, 47.
22. Alain Ruzé, *Ukrainiens et Roumains (IX-e – XX-e siècle). Rivalités carpatho-pontiques*, L'Harmattan, Paris, 1999, p. 123; 278 etc.
23. Alexandru Zub, *Alma Mater Sucevensis: o restituție monografică*, în „Convorbiri literare”, nr. 5 (101), 2004, p. 25-26.
24. Alexandru Zub, *O rană deschisă, Bucovina*, în „Saeculum”, nr. 8/2004, p. 74-75.
25. Liviu Papuc, *Mihai Iacobescu, 30 de zile în „Siberia”. Căutând arhivele Bucovinei*, Editura „Junimea”, Iași, 2003, 455 p., „Cronica”, nr. 3/2004, p. 10.
26. C. Stănescu, *O „Siberie” în arhivele bucovinene*, în „Adevărul literar și artistic”, nr. 714/2004, p. 2.
27. Mircea A. Diaconu, *Mihai Iacobescu – o profesiune de credință: 30 de zile în „Siberia”. Căutând arhivele Bucovinei*, în „Lumină lină” – revistă de cultură și spiritualitate românească, nr. 3/2004, New York, p. 91-95.
28. S. S. Kostyshin ș. a., *Bukovyna - istorychnyj narys*, Cernivtsi, 1998, p. 409.
29. O. Dobrzanski, *Natsionalnyj ruh ukraintsiv Bukovyny drugoy polovyny XLX – pociatku XX st.*, Cernivtsi, 1999, p. 34 și 457.
30. Erich Beck, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukovina, Literatur aus den Jahren 1965-1975*, Dortmund, 1985, p. 1166, 2752, 4316, 4324.
31. Idem, 1976-1990, Harrassowitz Verlag, 1999.
32. Idem, Teil 2, Harrassowitz Verlag, 2003.
33. Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Institutul de Istorie a Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, Editura Civitas, 2003.

NOTĂ:

La aceste titluri – înscrise selectiv – se adaugă peste 300 articole istorice de popularizare a unor evenimente și personalități ale istoriei.

GENEZA PROPAGANDEI POLITICE MODERNE. REPERE

Ioan Ciupercă

A scrie despre propagandă în regimurile totalitare înseamnă o veritabilă provocare pentru cercetător. Oare nu propaganda este aceea care contribuie în măsura cea mai mare la crearea acelei lumi paralele, paralelă cu realitatea? Una în care visul individual se intensifică artificial spre a se transforma în coșmar; în care *mitul* este amplu și eficient folosit; în care se produce distanțarea stranie a cuvântului de realitate, iar limba devine... "de lemn". O lume care lasă să se vadă cel mai bine faptul că politicienii se adresează *masei*.

Precizăm că ne-am oprit cu interes asupra fenomenului propagandei, intuind că analiza lui oferă perspective multiple de a percepe esența totalitarismului ca fenomen al secolului al XX-lea. De altfel, interesul nostru este focalizat asupra totalitarismului și nu intenționăm o tratare monografică a propagandei, ceea ce ar implica o strategie diferențiată.

Putem remarca faptul că în evoluția regimurilor politice, totalitarismul, ca fenomen al secolului al XX-lea, reprezintă incontestabil o secvență de referință, un stadiu al schimbării, un moment al articulării puterii multiplu condiționat. Pe de altă parte, propaganda practică de aceste regimuri totalitare, una modernă, performantă, *politică*, este rezultatul unor evoluții în istoria mult mai veche a propagandei. Ne preocupă momentele de convergență între evoluțiile regimurilor politice până la atingerea stadiului totalitar și a celor din istoria propagandei până la propaganda politică modernă.

Literatura de specialitate atrage atenția asupra faptului că, în devenirea regimurilor politice ca regimuri totalitare (acolo unde a avut loc o asemenea metamorfoză) și a propagandei ca propagandă politică, etapa Marelui Război din 1914-1918 se prezintă ca una distinctă: regimurile totalitare și propaganda politică se nasc și mai ales se maturizează în timpul și ca urmare a Marelui Război.

Așadar, perspectiva noastră de lucru se alcătuiește și din conectarea propagandei cu ideea de *putere*. În ultimă instanță, *adevărată putere este puterea asupra oamenilor*; pe aici se instalează puterea asupra cetății/a societății; înstăpânirea asupra ei. Conducătorii regimurilor totalitare năzuiesc la stăpânirea completă și permanentizată asupra oamenilor și a societății. Ca urmare a acestui mod de "a așeza" ideile, corelațiile propagandei cu ideea de *opinie/opinie publică*, cu aceea de *publicitate* devin adiacente și se prezintă ca efecte ale intrării *masei* în istorie.

Viziunea diacronică asupra fenomenelor, dragă și indispensabilă istoricului, incită la formularea întrebărilor de tipul: *cum a devenit ceea ce astăzi este?* Acest mod de a explora realitățile în schimbare aduce uneori confirmări ale zicalei vechi: <<nimic nou sub soare>>...

Și acum, în secolul al XX-lea, politicienii își pun problema <<îmblânzirii>>/<<dresării>> masei: a dirijării energiilor în direcții premeditate. Aceasta s-a dovedit realizabil și cu ajutorul propagandei. Personalități ale secolului precum V.I. Lenin și conducătorii sovietici, Benito Mussolini, A. Hitler pot fi considerați <<îmblânzitori>> performanți ai masei popoarelor pe care le-au dominat. La rigoare, ei au înțeles perfect datele problemelor acestor popoare. Au înțeles utilitatea înstăpânirii asupra oamenilor folosindu-se de *puterea cuvântului*. Pentru a realiza acest obiectiv, aveau cele două elemente fundamentale: *masa populației*, rezultatul unui proces cu rădăcini adânci asupra cărora vom reveni și *mijloace moderne de comunicare*.

Aici este momentul să iluminăm fațete ale definirii propagandei; evităm definirea propriu-zisă de teama de a nu atinge o inflexibilitate care ar jena cuprinderea fenomenului complex de care ne ocupăm.

Părerile cercetătorilor care se ocupă de propagandă în devenirea ei ca propaganda modernă/politică converg în privința aprecierii lui Napoleon ca unul din ctitorii propagandei moderne. El a știut să se exprime concis, în slogane; a înțeles cu adevărat să-și potrivească discursul auditoriului. De ce? Ce l-a adus la acest comportament? Ei bine, l-a adus convingerea că guvernul trebuie să se ocupe înainte de toate de obținerea asentimentului opiniei publice. În cuvintele lui: <<Pentru a fi just, nu este suficient să faci bine; trebuie ca cei conduși să fie convingși de aceasta. Forța este întemeiată pe *opinie*. Ce este guvernul? Nimic, dacă n-are opinie [dacă n-are asentimentul opiniei publice]>>¹.

Încercând să surprindă fenomenul propagandei în evoluția lui, cercetătorii mai apropiați de zilele noastre sesizează nuanțe noi: văd în propagandă <<acțiunea de convingere prin instigare ce tinde să înlocuiască rațiunea cu impresionabilitatea, ștergând linia de demarcație între adevăr și fals>> (Georges Henein). Corelarea *propagandei* cu *publicitatea* ajută la înțelegerea acestei nuanțe introdusă în definirea propagandei.

Cu revoluția industrială, apare bogăția de produse și individual este nevoit să aleagă... Cu introducerea *standardizării* și, respectiv, a *producției în serie*, a *producției în masă*, începutul făcându-se mai ales în Statele Unite după Marele Război din 1914-1918, *publicitatea* a devenit indispensabilă. La început a fost *informativă* și încerca să fie convingătoare: să convingă pe cumpărător să prefere un produs altuia. Cu timpul, *publicitatea* a trecut în alt stadiu: n-a vrut numai să convingă; a devenit interesată în a impresiona; a trecut de la a *convinge*, la a *sugera*. Din *informativă*, a devenit *sugestivă*; a încercat și a reușit să creeze nevoi: să sugereze opinii: să schimbe idei.

Propaganda a preluat și a dezvoltat metodele, procedeele, mecanismul preluării întemeindu-se pe întrebarea: dacă este posibil în plan comercial, de ce n-ar fi posibil în plan politic? (J.M. Domenach). Devine semnificativ faptul că ministrul propagandei Germaniei național socialiste, dr. Joseph Paul Goebbels și chiar Hitler se interesează de performanțele publicității americane: că *publicitatea* și *ideologia politică* au devenit veritabile surse ale propagandei.

Tot semnificativ este faptul că întrebându-se care este diferența între *propagandă* și *publicitate*, cercetătorii au sesizat că diferența rezidă în faptul că în spatele propagandei stă forța; am sesizat în altă parte a acestui volum eficiența totalitarismelor rezultând din combinarea terorii cu propaganda; evident, metoda nu este nouă: o folosise Inchiziția. Această combinare a făcut posibil succesul propagandei de a realiza o lume paralelă realității, una în care distincția între adevăr și fals dispare progresiv. Spre deosebire de publicitatea care are scopuri comerciale, propaganda are scopuri politice.

Efortul definirii propagandei mai focalizează atenția asupra acțiunii premeditate, voluntare, de răspândire a unor doctrine sau a unor idei; de modelare a comportamentului prin manipularea informațiilor. Pe aici intervine dilatarea sensului peiorativ al propagandei, compromisă în câmpul politicii și mai ales de către regimurile totalitare: o compromitere prin exagerare de talia celeia suferită de ideea națională.

Rămâne și o altă perspectivă asupra propagandei, aceea semnalată de Frank Goldstein: <<... o instituție organizată pentru dirijarea și influențarea opiniei... O manifestare naturală a societăților care cred în ele, în vocația lor, în viitorul lor. Adevărul are nevoie de un climat pentru a exista și cuceri. Ar fi absurd a crede că s-ar putea crea un asemenea climat, un asemenea câmp de forță într-un secol în care *toate problemele se pun în termeni de masă*, fără a recurge la puterea persuasivă, la puterea de convingere a propagandei>>.

Logic este să insistăm asupra felului cum s-a ajuns la situația de astăzi (secolul al XX-lea) când "toate problemele se pun în termeni de masă". Este clar că prezența masei este condiția esențială a apariției propagandei politice moderne, una destinată să orienteze mase într-o direcție dorită de cel care o inițiază și organizează.

Este cert că măestrul propagandei secolului al XX-lea (unii au fost apreciați drept genii) și-au dovedit abilitățile în fața masei moderne caracterizată drept "sceptică și deprimată"; "avidă de informații și influențabilă"; "susceptibilă de reacții colective și brutale". Ei acționează în "era maselor" profetizată de Lamartine (1790-1869), și constatată de Gustave Le Bon și Ortega I.

Gasset (1883-1955); în "era opiniei publice" în care credea Gabriel de Tarde (1843-1904). Propaganda regimurilor totalitare, cu performanța ei de a crea o lume posibilă, asemănătoare drogurilor, își dovedește eficiența în "era maselor" și a omului modern singur (însingurat) în fața credulității căruia șeful regimului fascist italian, Benito Mussolini, este contrariat².

Și ca urmare a acestei stări de fapt, prezența psihologului în echipa care încearcă să explice fenomenul totalitar este multiplu binefăcătoare; și este vorba deopotrivă atât de cei specializați în psihologie individuală cât mai ales de cei preocupați și specializați în psihologia mulțimilor. Cum s-a ajuns la această stare de fapt în care *mulțimea este/tinde să fie* hipnotizată de liderul carismatic a cărui apariție era profetizată de economistul și sociologul Max Weber (1864-1920)? Cum a ajuns omul modern însingurat și credul, cum îl constată Mussolini?

Procesul este unul de durată, având ca repere Revoluția franceză, coagularea națională din secolul al XIX-lea și concentrările urbane intensificate de revoluția industrială, corelative acesteia; o veritabilă revoluție demografică și a habitatului.

În privința Revoluției franceze, Jacques Ellul³ sintetizează inspirat necesitatea în care s-au găsit revoluționarii de a generaliza propaganda⁴. Există mai întâi un fundament doctrinal: noțiunea de *suveranitate a poporului*. Era o mutație semnificativă în legitimitatea puterii. Cum poporul nu știa că este suveran, trebuia acționat asupra lui prin propagandă; trebuia lămurit.

Un al doilea motiv de generalizare și intensificare a propagandei l-au constituit războaiele revoluționare transformate rapid în războaie "naționale", dată fiind înglobarea cauzei Revoluției; *armata de meserie* se transforma în *armată națională* și pentru aceasta trebuia intensificată propaganda să exalte pasiunile.

Merită observat că tranziția spre armata națională se constituie într-un reper sigur spre războiul între națiuni și state naționale înarmate – formă sub care se percepe Marele Război din 1914-1918, unul care concretizează maturizarea tendinței de *război total* apărută în timpul Revoluției franceze și rezultată din unirea războiului cu ideologia. J.M. Domenach observă, de asemenea, că în timpul Revoluției franceze, un nou tip de război se inaugurează: unul în care se mobilizează toate energiile naționale; în care propaganda devine un auxiliar al strategiei; în care se intensifică considerabil componenta psihologică; în care dispare distincția între linia și spatele frontului, ținta propagandei devenind, alături de armată, populația civilă. Favorizând exaltarea, credulitatea și maneiismul sentimental, războaiele moderne, începând cu cele ale Revoluției franceze, pregătesc terenul propagandei: al propagandei politice moderne.

În sfârșit, un al treilea motiv de intensificare și schimbare a propagandei, de coagulare a masei și de însingurare a omului – corelativul ei – este proclamarea Republicii. Propaganda, la început religioasă – cum se știe –, se laicizează progresiv datorită ideologiilor (iacobinism, marxism, fascism); acum, în Revoluția franceză, propaganda devine propagandă politică, *una cu tendințe totalitare*. Acum are loc primul război de propagandă și prima propagandă de război: pentru prima dată, o națiune "se eliberează, se organizează în numele unei doctrine considerată, la început, universală... Toate resursele propagandei moderne sunt acum inaugurate" (J. M. Domenach). Cu perioada Republicii, propaganda devine partizană: partide diferite încearcă să obțină sprijinul poporului.

La toți acești factori enumerați mai sus se adaugă o schimbare a valorilor tradiționale cu cele noi; o întreagă structură socială este răsturnată. Viteza *schimbării* se amplifică brusc. În fața acestor schimbări, *individul* este derutat. I se cere o adaptare la nou atât de rapidă încât nu-i poate face față. Are nevoie de noi conducători, de noi valori. Aceasta este contextul în care propaganda "devine o necesitate pentru a-i permite omului să se recunoască și să acționeze printre aceste schimbări fundamentale".

Tendințe apărute în timpul Revoluției franceze se maturizează progresiv: secolul al XIX-lea, "al naționalităților", este, cum s-a spus, "al coagularilor naționale". Din această perspectivă s-a putut aprecia că așezarea lumii și a Europei pe principiul autodeterminării (crearea Europei naționalităților) desăvârșește tendințe ale Revoluției franceze.

"Coagularea" națională este însoțită, în același secol, de o veritabilă revoluție în "demografie și habitat"⁵. În lumea/Europa "așezată" progresiv în cadre naționale, supusul devine cetățean. În această calitate, este chemat să voteze și să se lupte în războaie. Îi cresc

responsabilitățile pe măsura angrenării în viața politică. Opinia lui devine importantă și alături de a concetățenilor săi, devine *opinie publică* cu pondere în politica internă și externă.

Revoluția în demografie și habitat este o realitate lesne constatabilă. Între 1800 și 1900 populația lumii se dublează, iar cea a Europei crește cu 165%. Se intensifică afluxul spre orașe dinspre mediul rural. Schimbările pe acest *plan* contribuie masiv la dislocarea valorilor tradiționale; dispar structurile care încadrau individual și, ca urmare, el se găsește izolat, dezorientat, în fața unei societăți naționale în evoluție rapidă și adeseori, expusă *presiunilor* externe. Mizeria, insecuritatea condiției de muncitor, teama de șomaj și de război creează o stare permanentă de neliniște care "exagerează sensibilitatea individului și-l împinge să se refugieze în *certitudini de masă*" (Domenach).

Merită mai multă atenție această *refugiere a individului dezorientat în certitudini de masă* și aceasta cu atât mai mult cu cât regimurile totalitare ale secolului al XX-lea au exploatat din plin tendința și au folosit eficient propaganda pentru a amplifica impresia certitudinilor de masă. De altfel, multe observații pertinente aparțin cercetătorilor care s-au ocupat de analiza fenomenului totalitar. Aceasta dovedește din nou că procesul masificării populației, al dislocării individului din structurile tradiționale și, ca urmare, al însingurării lui, "cel declanșat prin Revoluția franceză, este în plină desfășurare: se desăvârșește în timpul primului război mondial: liderii totalitari găsesc *masa* pe care s-o ademenească, s-o îmblânzească", s-o "dreseze"; găsesc foarte mulți indivizi disponibili să se refugieze, în certitudini de masă: organizează și oferă aceste certitudini de masă cu ajutorul propagandei.

În plin război rece, Forțele Aeriene Americane pregăteau un film destinat să faciliteze înțelegerea totalitarismului de tip comunist. Filmul, pregătit în 1948, se intitula *Arma comunistă a ademinerii*. În acest film, dr. Warren B. Walsh arată că totalitarismul apelează la patru nevoi umane de bază, nevoi care sunt dominante sau trec într-un plan secundar în funcție de fluctuația altor aspecte ale existenței umane. Acestea sunt: nevoia de a aparține la/de ceva (1); nevoia recunoașterii/de a fi recunoscut de ceilalți (2); nevoia de a conduce (3); nevoia de a fi condus (4).

Opinia noastră este că masificarea populației, articularea *masei* în fața căreia propaganda totalitară înregistrează remarcabile performanțe, se face în condițiile "activării" acestor patru nevoi fundamentale sub incidența accelerării schimbării declanșată și concretizată de Revoluția franceză, continuată și amplificată până la Marele Război și mai ales în timpul acestuia.

Observațiile altor autori consolidează această manieră de a pune problema. Un Jules Monnerat notează faptul că individual smuls din structurile care-l încadrau, redus din punct de vedere psihologic și moral la el însuși, <<aderă la ceea ce degajă o anumită căldură umană, adică la ceva ce a grupat deja mai mulți indivizi. El resimte atracția socială de o manieră directă și brutală>>. Același refugiu în certitudinile de masă este vizat de Erich Fromm în lucrarea vestită *Evadarea din libertate*. Copleșit de ritmul și viteza schimbării, individul preferă să încredințeze altcuiva puterea de a lua decizii pentru el.

Erich H. Hoffer completează că "mișcarea de masă în ascensiune atrage și menține adepții [indivizii dispuși să se refugieze în certitudini de masă] nu atât prin doctrine și promisiuni, cât prin refugiu care-l oferă anxietăților și lipsei de sens a existențelor individuale. Ea vindecă pe cei frustrați nu atât prin oferirea unui adevăr absolut sau prin remedierea abuzurilor care le face viața mizerabilă, cât prin eliberarea lor de ei înșiși, de ființa lor percepută ca mizerabilă, și o face prin absorbirea lor într-un întreg"⁶.

Este explicabil faptul că această tendință a individului de a căuta refugiu în certitudini de masă se accentuează pe măsura accelerării schimbărilor în lumea modernă, aceasta pe de o parte; pe de altă parte, este explicabil de ce propaganda regimurilor totalitare își propune să amplifice *impresia de unanimitate*, servindu-se de ea ca de-un mijloc de a spori "entuziasmul" dorit și de a teroriza pe cei care ezită să adere printr-o demonstrație de forță. Hanach Arendt și mai ales Françoise Thom au remarcat lipsa de speranță și perspectivă a supușilor regimurilor totalitare în fața acestei demonstrații de forță cu tendința de permanentizare⁷.

Relația între conducători/personalități și această masă în proces de constituire prezintă un interes multiplu; ne interesează așteptările masei/populației masificate și modul în care

personalitățile întâmpină aceste așteptări. Ce elemente din realitate îl determinau pe Max Weber să profetizeze apariția “personalităților carismatice”? Lecturile ne indică șansa articulării unor răspunsuri coerente acestui tip de întrebări la nivelul întâlnirii ideologiilor cu mijloacele moderne de comunicare și a mitului cu simbolurile; a translației de la mit la mitologie.

Afirmația că ideologiile au laicizat propaganda poate fi acceptată ca premisă a demersului nostru. Și ideologiile au tins și tind să cuprindă mulțimile pentru a le transforma în forță politică. Pe traseul acestei tendințe propaganda devine expresie a puterii politice⁸.

Puterea politică năzuiește firesc să cheme oamenii pentru a îndeplini ceva mareț, ceva care să depășească preocupările zilnice. Și puterea politică în ipostază de putere totalitară intensifică și cu ajutorul, mai ales cu ajutorul ei, această chemare până la plonjarea în utopie, într-o lume paralelă cu realitatea. Folosirea *mitului*, veche și corelativă activității umane, capătă dimensiuni remarcabile, ajungându-se la realitatea aprecierii propagandei naziste, spre exemplu, și ca una creatoare de mituri.

Nu intră în economia preocupărilor noastre analiza națiunii de mit. Al. Zub, spre exemplu, a făcut-o în istoriografia românească, plecând de la constatarea că este “polisemică și ambiguă”⁹. Tot Al. Zub sesizează distincția, foarte utilă pentru noi, între *mit*, ca viziune colectivă și *utopia socială*, ca o construcție a spiritului profetic¹⁰.

Și Al. Zub și alți autori (J.M. Domenach, Jacques Ellul, spre exemplu) pleacă de la definiția dată mitului de Georges Sorel în lucrarea *Reflexions sur la violence*, apărută în 1908 și ajunsă, în 1921, la 5-a ediție: <<Oamenii care participă la mari mișcări sociale își reprezintă acțiunea lor sub forma imaginilor bătăliei care le asigură triumful cauzei lor. Propun să numim mit aceste construcții>>¹¹.

Alăturarea observațiilor lui Jacques Ellul asupra apariției mitului în propaganda desfășurată în Roma antică iluminează noi aspecte ale conceptului perceput de cercetători ca unul “ambiguu”, unul care “solicită interpretări ce oscilează între ideea de ficțiune, de istorie hipertrofică și aceea de memorie colectivă, între fabula alegorică și <<istoria adevărată>>”¹²; “În tot cazul, sintem cu adevărat în prezența unui mit: o imagine populară, frustă, acceptată, avînd ca fundament un fapt real (*puterea Romei*), construit pentru a servi drept justificare și model de acțiune. Este important de notat că mitul se răspîndește chiar în epoca în care virtuțile romane și libertatea dispăreau”¹³. Observațiile lui J.M. Domenach făcute la definiția lui Georges Sorel ne atrag atenția: “Aceste mituri care ating cel mai profund inconștientul uman sunt *reprezentări ideale și iraționale legate de luptă*; ele au o puternică valoare dinamogenă și coezivă asupra masei”¹⁴.

Cert este că pe traseul articulării puterii ca putere totalitară și a propagandei ca propagandă politică modernă, găsim operând mitul. Faptul ne-a atras atenția din mai multe perspective: una istoriografică și, din nou, Al. Zub formulează exemplar dezideratul: (nu putem ocoli citarea integrală în ciuda faptului că nu agreem citatele lungi) “În tot cazul, istoria istoriografiei caută să se debaraseze de mitologiile colective acumulate în timp și să participe astfel la depășirea crizei în care a aruncat-o conștiința precarității sale. Repunând totul în chestiune, ea acționează, s-a spus, ca un <<toront purificator>>. Propriile-i mituri sunt supuse aceleiași operații, iar profitul e dublu: în planul cunoașterii istorice ca atare și în ce privește *definirea mecanismelor mitogenezei în plină modernitate* (subl. ns.). Cu alte cuvinte, istoria caută a îndepărta vâlul mitizant și mistificator al aparențelor, vâl întărit adesea de interpretări conjuncturale. Clipa de față cu marile ei griji și amenințările aproape de neconceput care o pândesc la tot pasul, obligă istoriografia la analize adânci și mai lucide, în sensul distantării de vechile mituri, care au stimulat deopotrivă idealuri nobile și conflicte degradante”¹⁵.

Aceeași operație mai este impusă de două împrejurări care marchează veacul: ieșirea din totalitarism și tranziția spre democrație și economia de piață (1) și (2) tranziția de la Europa naționalităților spre Uniunea europeană. Postulăm că schimbarea mentalităților – des invocată – include între componente reșezarea valorilor revizuirea/reformularea/reinventarea miturilor.

Tot preocuparea de a înțelege rolul propagandei în regimurile totalitare impune câteva observații care să lase văzute mai bine raporturile masei cu *informația*, *imaginea* și *simbolul*: să

ilumineze maniera în care conducătorii totalitari le-au folosit pentru “dresarea” masei și supunerea totală a individului.

De la folosirea pentru prima dată a informației în propaganda desfășurată în Roma antică și până la puterea actuală a informației în secolul menit să fie al ei, drumul este lung și complicat. De la nevoia informării pentru a convinge, s-a ajuns la folosirea demagogică a informației¹⁶; s-a trecut apoi la propaganda negativă și la dezinformare¹⁷ și “ascunderea” Debarcării din Normandia (6 iunie 1944) a amplificat impresia că limitele “manevrării” informației sunt flexibile.

Legătura dintre *putere* și *informație* este de netăgăduit. Fondatorul ciberneticii, matematicianul american Norbert Wiener (1894-1964) remarcase faptul că “a trăi cu adevărat înseamnă a trăi cu informație adecvată”; o subliniere, între multe altele, a forței informației. Această forță nu putea să nu intre în raza de interes a oamenilor politici. Interesul lor s-a concretizat în dorința de a controla tot mai riguros informația; sub regimurile totalitare, controlul informației este complet. Obiectivul era stăpânirea masei și a individului, înstăpânirea asupra societății prin manevrarea informației. Atât de evidentă este această tendință a regimurilor totalitare încât literatura de specialitate introduce și acceptă ideea de “viol psihic”, de “viol al masei” de “dresaj” al masei explicat prin folosirea de către naziști a teoriei reflexelor condiționate a lui Pavlov¹⁸.

Puterea asupra oamenilor – ipostaza veritabilă a puterii s-a observat – s-a exercitat din vechime prin puterea *cuvântului* asupra lor; a cuvântului rostit, a celui scris; prin puterea *imaginii* și a condensării amănăturilor în *simbol*. Toate aceste *mijloace* de dobândire a puterii asupra oamenilor și-au sporit eficiența odată cu progresele tehnice ale mijloacelor de comunicare; după Marele Război, ele devin mijloace de *comunicare în masă* (Mass Media)¹⁹.

Pentru a înțelege ce se petrece pe acest plan și ce a ajuns omul modern supus diferitelor tipuri de propagandă – pe noi ne interesează cel desfășurat de regimurile totalitare – trebuie să luăm în considerare principiul accesibilității observat cu rigurozitate de sistemele eficiente de propagandă; destinatarii mijloacelor de propagandă trebuiau să înțeleagă și să accepte mesajele transmise; înțelegerea depindea de nivelul de pregătire; acceptarea și de diminuarea simțului critic.

Asistăm astăzi la o confruntare dramatică între *cuvânt* și *imagine*. Din perspectiva istoriografiei propagandei, “puterea imaginii” (René Hughue) în creștere, dacă avem în vedere evoluția cinematografului și mai ales a televiziunii, se suppose unei explicații mai complete, mai nuanțate. Este suficient să remarcăm faptul că ritmul alfabetizării și culturalizării masei rămâne în urma progreselor științifice tehnologice, culturale. Această “aritmie” produce o distanțare periculoasă între masă și elite și creează necesitatea aplicării unor noi mijloace de adresare, a unui mod nou de a formula și pune problemele. Încercăm a jalona astfel terenul așteptării de către Max Weber a “conducătorilor carismatici” la începutul secolului al XX-lea²⁰.

Problema apariției regimurilor totalitare în perioada marcată de victoria democrațiilor (Puterilor Antantei) asupra puterilor autocrate (Puterile Centrale) și a refuzului raționalismului mai ales în țările cu regim totalitar, dar nu numai, rămâne întreagă; din perspectiva analizei rolului propagandei în regimurile totalitare argumentarea poate fi completată, întregită.

Pusă astfel problema, focalizarea atenției asupra Marelui Război din 1914-1918 devine imperios necesară. Primul război mondial se prezintă ca o etapă distinctă în istoria propagandei. De asemenea, se constituie într-o premisă a totalitarismelor secolului al XX-lea. Este deopotrivă de important și faptul că începutul acestui secol este plasat de cercetători la sfârșitul războiului. Procedându-se astfel, se pot pune în evidență mai multe aspecte dintre care subliniem două: că războiul se prezintă ca rezultat al evoluțiilor anterioare și că secolul al XX-lea este puternic marcat de consecințele războiului.

Tendențe semnalate în paginile anterioare pe planul evoluției propagandei spre propaganda politică modernă se maturizează acum în timpul războiului. Acum se confruntă națiuni/state naționale/unități statale înarmate. Acum tendința introducerii propagandei în propriul arsenal este amplificată la maximum; propaganda de război devine o armă între

celelalte²¹. Mai există și alt aspect al problemei și comentarea lui deschide spre sesizarea profilului epocii și a distincțiilor de operat între totalitarism²².

Pe măsura creșterii segmentului muncitoresc al populației, au apărut și ideologiile aferente promovării intereselor acestui segment (socialism, marxism). Cu victoria bolșevicilor în Revoluția rusă²³, un nou tip de război apare: *războiul de clasă*, în care arma propagandei este deosebit de puternică. Să remarcăm faptul că un nou tip de solidarizare a intereselor luase naștere, una internațională, pe deasupra frontierelor recunoscute între state. Cu victoria bolșevicilor în Revoluția rusă, această solidarizare internațională devine componentă a confruntării între state diferite ca sistem social; între comunism și capitalism. Ca urmare, forța propagandei de a penetra frontiere, de a trece peste ele, a devenit copleșitoare și creează contemporanilor o neliniște comparabilă cu aceea încercată în fața dezvoltării aviației cu aceleași virtuți puse în evidență în plan material, fizic.

Reluăm afirmația, făcută în altă parte, că regimurile totalitare i-au înfățișarea de regimuri de excepție, care se consideră în stare permanentă de război; concretizează un aspect al prelungirii Marelui Război după încheierea armistițiului la 11 octombrie 1918. Ca urmare, propaganda rămâne în arsenalul acestui război prelungit.

Condițiile sociologice, psihologice și tehnice ale apariției propagandei moderne se maturizaseră înaintea Marelui Război, în perioada dintre 1815 și 1914. Paradoxal, va remarca Jacques Ellul, maturizarea acestor condiții are loc într-o perioadă de slăbire a propagandei în comparație cu intensitatea înregistrată între 1789 și 1814. Războiul și Revoluția rusă, „două accidente istorice”²⁴, notează același autor, au contribuit decisiv la transformarea propagandei în propagandă politică modernă²⁵.

Țările beligerante introduc propaganda ca armă de război în manieră diferențiată ca metodă și randament. Ele, aceste țări, toate, acumulează o experiență și în domeniul propagandei. Ar merita o analiză detaliată a propagandei în fiecare din țările beligerante. Spațiul și obiectivul nostru nu ne permit această analiză. Și apoi doar unele din ele ajung cu regimuri totalitare, dar oamenii politici din fiecare din ele au învățat din această experiență și comportamentul lor sprijină afirmația că, după război, „s-a schimbat lumea...”. Selectarea eşantioanelor de propagandă de război o facem nu numai în funcție de informația de care dispunem, ci și ținând seama că una din „axe” principale ale Marelui Război este așezată pe relația franco-germană.

La 18 august 1792, se alcătuieste în Franța o structură care, pentru puțin timp, a funcționat ca un veritabil minister al propagandei. Este vorba de acel Birou al Spiritului – secție a Ministerului de Interne²⁶.

În timpul Marelui Război, în Franța, structurile instituționale cu misiunea de a face propagandă se articulează treptat. La început, organismele private au îndeplinit această misiune: „Alianța franceză”, „Comitetul Michelet”, „Comitetul Catolic pentru Apărarea Dreptului”. Camerele de Comerț publicau un buletin intitulat *Documente asupra războiului*, editat în 6 limbi și destinat străinătății. Toate aceste eforturi particulare erau încurajate și prin subsidii guvernamentale.

Prelungirea războiului, peste calculele planificatorilor de toate nuanțele din țările beligerante, are urmări și asupra organizării propagandei. În Franța, începând din 1916, se fac primele încercări de organizare oficială a propagandei. O *Casă a Presei* coordonează eforturile particulare. Tot acum se organizează un *Serviciu autonom de documentare* pe lângă Statul Major. Ministerului de Externe i se atașează un *Birou de Studiu al Presei Externe*; această structură era destinată să efectueze operațiuni pregătitoare propagandei.

Propaganda viza țările neutre și rezultatele au fost mediocre. Mai eficientă a fost propaganda care viza inamicul. Structuri subordonate Ministerului de Război au acționat metodic și lor li se datorează inovația tehnică ce se va dovedi de mare viitor: propaganda prin manifeste împrăștiate din avion. Aceste structuri specializate desfășoară un veritabil *război psihologic*²⁷.

Propaganda orientată spre interior a fost puțin eficientă; a folosit falsurile, minciunile, brașoavele. Procedând astfel, s-a discreditat în fața publicului; a ratat șansa exercitării puterii asupra opiniei, a controlării opiniei publice. A existat preocuparea pentru menținerea moralului armatei și populației franceze. Chiar Aristide Briand a subliniat importanța moralului în război.

Din 4 august 1914 se introdusese cenzura presei și scopul era de a se evita, prin cenzură, pătrunderea știrilor care ar fi putut afecta moralul.

Sub presiunea împrejurărilor excepționale ale războiului, răul se produsese; se încălcase libertatea presei; se declanșase procedul trunchierii adevărului; se reluase, de fapt, în plină epocă modernă. Războiul va trece; obiceiul va persista. Jacques Ellul va observa: “În ansamblu, această propagandă a fost paralizată prin rutină administrativă și intenții politice”²⁸.

De mare interes este ceea ce se întâmplă în Germania pe planul propagandei de război. S-a și remarcat faptul că “împuierea capetelor” în Germania primului război mondial a pregătit masa populației pentru primirea minciunilor propagandei național socialiste. Încă de la începutul războiului Germania are structuri oficiale, publice, care se ocupă de propagandă. Este vorba de *Divizia de Presă* de pe lângă Ministerul de Externe și *Secția III-B, Politică și Informații* de pe lângă Statul Major imperial. Această secție este preocupată de moralul armatei.

Tot prelungirea războiului și nevoia apropierei victoriei determină, în opinia noastră, pe Mareșalul Erich Ludendorf (1865-1933) să inițieze o veritabilă companie pentru susținerea moralului armatei și dezvoltarea civismului populației. Obiectivul a presupus folosirea conferințelor, cinematografului, teatrului, a seratelor recreative și a presei. Tot acum, în 1917, se înființează un *Serviciu al Presei de Război* cu trei secții: cenzură, informații interne și informații externe. Colaborarea este bine organizată de guvern. Periodic, se distribuie informații reprezentanților armatei și marinei. O Comisie națională a ziariștilor coordonează colaborarea cu cei de la putere.

Eficiența acestei propagande este afectată uneori de conflicte de competență. Din 1916, tonul presei tinde să fie pesimist, iar obligația publicării comunicatelor oficiale prezintă un randament scăzut.

Insuficienței se adaugă gafele. Ideea argumentării în presă a părerii că restricțiile alimentare²⁹ sunt binefăcătoare sănătății a fost respinsă de opinia publică și a contribuit la discreditarea propagandei. Temele propagandei de război germane prezintă, de asemenea, interes: calitățile poporului german ce are respect pentru bunuri și persoane. Teme religioase (Dumnezeu este alături de Germania); aceasta la începutul războiului. Pe măsura prelungirii războiului, se dezvoltă tema lipsei vinovăției Germaniei pentru declanșarea războiului; poporul german este cel care a fost atacat³⁰. Se adaugă semnificativ tema disocierii popoarele țărilor aliate inamice de proprii lor conducători; francezii sunt înșelați de conducătorii lor, apreciază constant propaganda germană, spre exemplu. Tot Jacques Ellul³¹ observă că lipsa de eficiență a propagandei germane de război rezidă în lipsa de inițiativă; este o propagandă de răspuns, o contra propagandă. Și în propagandă inițiativa este de o importanță hotărâtoare.

Din punct de vedere tehnic, propaganda germană de război folosește în premieră, telegrafia fără fir. De asemenea, se remarcă prin influențarea autorităților internaționale, cunoscute și neutre, în favoarea Germaniei.

Reunim și câteva elemente ale propagandei de război anglo-saxone (engleze și americane) pentru a putea pregăti mai bine trecerea spre propaganda de tip totalitar în primul regim de acest tip, cel sovietic.

În Marea Britanie, debutul propagandei se face tot la nivelul structurilor private. Coordonarea acestor eforturi se făcea de către *Comitetul Parlamentar al Scopurilor de război*. Ținta principală era lupta împotriva pacifismului. Cum propaganda acestor structuri private strecurase și știri false, “pozitive”, guvernul înființează un *Birou de Presă*, care exercita cenzura. Cele patru secțiuni ale acestei structuri erau relevante în sine: informații, cenzura telegramelor, probleme navale și cenzura generală. Puterea acestui birou era destul de mare dacă putea recomanda interzicerea unui ziar.

Din 1916 se creează un birou oficial (Wellington House). Această structură secretă se ocupa de propaganda engleză; informațiile se despart de propagandă și resortul trece în subordinea Ministerului de Externe (*Foreign Office*). Wellington House organiza propaganda în străinătate și două succese sunt adeseori menționate: Raportul Bryce³² asupra atrocităților germane în Belgia, tradus în 30 de limbi și propaganda orientată spre Statele Unite în vederea

pregătirii opiniei publice americane pentru intrarea S.U.A. în război, eveniment produs la 6 aprilie 1917. Propaganda internă a rămas în seama Comitetului Național al Scopurilor de Război.

În septembrie 1918 se creează *Comitetul Propagandei Politice* cu rolul de a coordona structurile existente. Serviciile de propagandă au fost instalate în Crew House și erau dirijate încă din 1917 de Lordul Northcliffe, cel care, împreună cu fratele său Horald, viitorul Lord Rothermere³³, înființase cel mai puternic trust de presă din lume – Amalgamated Press.

Lordul Northcliffe reușește să convingă guvernul britanic asupra faptului că propaganda poate crește în eficiență dacă explică și justifică o politică definită foarte clar³⁴. El ajunge la concluzia și impune punctul de vedere că trebuie evitată minciuna, evitate contradicțiile și afirmațiile echivoce; că demonstrația trebuie să se bazeze pe *fapte* mai curând decât pe *idei*. Impune principiul concentrării: spre dezintegrarea Austro-Ungariei prin apelul la minorități și la mișcările republicane; spre prizonierii de război germani pentru a-i convinge de avantajele sistemului democratic. Însuși Erich Ludendorff confirmă eficiența propagandei britanice asupra soldaților germani. Victoria italienilor de la Piave (noiembrie 1917) este pusă, de asemenea, pe seama propagandei britanice și, în genere, aliate eficiente³⁵.

Propaganda americană debutează tot la nivel particular și este marcată, în problema atragerii S.U.A. în război, de confruntarea propagandei britanice, menționată mai sus, și cea germană (*Deutsch Amerikaner Bund*), care pleda pentru menținerea S.U.A. în afara războiului. Pe plan intern, se confruntau două trusturi de presă: Pullitzer³⁶, favorabil intrării în război și Hearst³⁷ - izolaționist.

Cu formarea *Comitetului Informațiilor Publice* condus de Joseph Creel³⁸, se face un pas important în direcția menținerii moralului soldaților și a pregătirii războiului psihologic. Această structură desfășura o propagandă orientată deopotrivă spre exterior și spre Statele Unite și aceasta împotriva ostilității opiniei publice americane față de cenzură și propagandă.

De foarte mare interes este propaganda organizată în interiorul Statelor Unite. Se adoptă inițiativa formării așa numitor *Ligi ale loialității* în/pe grupuri minoritare existente. Apoi, propagandiști voluntari, de toate vârstele și de toate clasele, așa numiții *Oameni [de] 5 minute* (Five Minute Men) se angajează să vorbească oamenilor 5 minute pe o temă de propagandă. Comitetul Informațiilor Publice editează și răspândește broșuri cu milioanele despre mesajele președintelui Wilson, despre scopurile americane de război, sau denunțarea metodelor germane de război; realizează filme patriotice și organizează manifestări publice de amploare precum pelerinajul la mormântul lui George Washington la Ziua Independenței (4 Iulie).

Propaganda americană orientată spre străinătate propune și realizează un adevărat mit al cruciadei democraților pentru o *Pace* care să realizeze drepturile umanității. Vestitele puncte ale lui W. Wilson concretizează mitul unei lumi mai bune. Mitul unei lumi bazată pe lege și democrație influențează și opinia publică în Germania. Astfel se explică strădaniile autorităților germane de a demonstra, imediat după încheierea războiului, puterilor Antantei, mai ales Statelor Unite, că au operat schimbări democratice profunde. Au sperat astfel o pace mai blândă.

Eficiența propagandei americane provine și din abordarea pur tehnică și separarea de puterea politică și de birocrație. Serviciul de propagandă *ce va fi desființat în 1919* dispunea de autonomie în privința personalului și a mijloacelor financiare.

Așadar, fie și din elementele reunite mai sus asupra propagandei, rezultă că războiul purtat acum între națiuni/state înarmate influențează includerea propagandei în arsenalul fiecărei puteri beligerante. Pentru puterile beligerante starea de război era considerată una anormală și trecătoare; propaganda – un fenomen excepțional aferent războiului și contrar democrației; un fenomen care ar fi trebuit să sisteze odată cu încetarea războiului.

Ceva persistă din tehnicile de propagandă în fiecare dintre fostele țări beligerante, inclusiv în cele cu regim democratic. În măsura în care lumea și mai ales Europa se așează în cadre naționale, propaganda persistă ca instrument al politicii naționale.

Résumé

L'auteur aborde un problème complexe situé à l'intersection de l'histoire, de la sociologie, de la politologie et des autres disciplines sociales. Il réalise une analyse du processus de constitution de la propagande moderne, du point de vue historiographique et gnoséologique. L'étude présente les dimensions et les formes concrètes de la propagande politique organisée en divers États du monde dans les années de la première guerre mondiale (1914-1918).

NOTE:

¹ Apud, J.M. Domenach, *La Propagande politique*, Paris, PUF, 1950, p. 7.

² J.M. Domenach, *op.cit.*, p. 35. Vezi și Paul Guichonnet, *Mussolini et le fascisme*, Paris, PUF, 1974, *passim*.

³ *Histoire de la Propagande*, Paris, FUF, 1967, p. 72 și urm.

⁴ E.H. Carr, *Propaganda in International Politics*, Oxford, At the Clarendon Press, 1939, p. 10. Autorul observă că revoluționarii au multe motive să ceară a fi considerați între părinții propagandei moderne.

⁵ Vezi pe larg: Caroline F. Ware, K.M. Panikkar, J.M. Romein, *History of Mankind. Cultural and Scientific Development. The Twentieth Century*, vol. VI, New York and Evanston, Harper and Row, Publishers, 1966, 138 p., *passim*. *The Fontana Economic History of Europe. The Twentieth Century*, Part one, Carlo M. Cipolla ed., Collins/Fontana Books, 1976, *passim*; *Ibidem*, Part Two, 1976, *passim*.

⁶ Erich Hoffer, *The True Believer*, New York, Mentor Books, The New American Library of World Literature, Inc., 1961, p. 82.

⁷ Françoise Thom, *La langue de bois*, Paris, Hachette, 1989, *passim*.

⁸ J.M. Domenach, *op.cit.*, p. 48.

⁹ Al. Zub, *Istorie și finalitate*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 38.

¹⁰ *Ibidem*, p. 37.

¹¹ Apud J.M. Domenach, *op.cit.*, p. 20.

¹² Al. Zub, *op.cit.*, p. 39.

¹³ Jacques Ellul, *op.cit.*, p. 24.

¹⁴ J.M. Domenach, *op.cit.*, p. 20.

¹⁵ Al. Zub, *op.cit.*, p. 40.

¹⁶ Drept exemplu este dată frecvent organizarea celor 175 de zile de sărbătoare pe an la Roma sub deviza "Panem et circensis" (Piine și circ). Procedul s-a dovedit eficient și poate fi indentificată folosirea lui până în zilele noastre în condiții tehnice evident schimbate, îmbunătățite.

¹⁷ Un titlu de carte este semnificativ: Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, București, Editura Militară, 1991, 304 p.; traducere din franceză a lucrării apărută la Paris, în 1986.

¹⁸ Serge Tchakhotine, *Le viol des foules par la Propagande Politique*, Paris, Gullimard, 1939.

¹⁹ *History of Mankind...*, p. 311-337; p. 1265-1284.

²⁰ Problema autorității carismatice este mult mai complexă. Vezi și Serge Mascovici, *Psihologia socială sau mașina de fabricat zei*. Traducere de Oana Popârda. Selecția textelor și postfața de Adrian Neculau, Iași, Editura Universității "Al.I.Cuza", 267 p. Vezi, în special, capitolul III, *Știința maselor* și capitolul IV, *Psihologia șefului carismatic*. Pentru aprecierea operei autorului și a locului ei în cercetările actuale *Prefața* semnată Adrian Neculau este indispensabilă.

²¹ Pentru E.H. Carr, veracitatea acestei afirmații era de necontestat în 1939. Titlul unui capitol este relevant în sine: *Propaganda ca instrument de război* (*op.cit.*, p. 10 și urm.). Tot semnificativ este faptul că, după război, când conducătorii își pun problema recuperării stării de pace și stabilitate prin dezarmare, ideea dezarmării morale, de sorginte românească, vizează atenuarea și reglementarea propagandei. Apoi, când Uniunea Sovietică declanșează eforturile pentru coexistență pașnică, partenerii pun problema interdicției propagandei sovietice pe teritoriul lor – o recunoaștere a puterii propagandei bolșevice.

²² Compararea totalitarismelor ne-a preocupat constant. Va face obiectul unui capital special. Din unghiul rolului și locului propagandei, posibilitatea analizei comparate sporește. Semnalăm încă de acum randamentul comparării cu sistemul democratic sugerat de Howard D. Mehlinger, *The Study of*

Totalitarianism. An Introductory Approach, Washington D.C., 1965. Strădania oamenilor politici are și impulsuri comune, indiferent de regimul în care se manifestă.

²³ O cercetare minuțioasă a documentelor (Protocoloalele C.C. al P.B. din 1917, publicate în 1927), inclusiv a celor din arhivele sovietice declassificate, pune în evidență natura reală a acestei victorii (Vezi Richard Pipes, *Seventy – five Years on Great October Revolution as a Clandestine Coup d'état*, în "Times Literary Supplement", November 6, 1992. Autorul pornește de la constatarea că nu există imagini fotografice din timpul Marii Revoluții din Octombrie. Cele care există sunt luate din filmul "Octombrie" a lui Eisenstein, sau sunt opere *post factum* ale unor artiști. Există imagini ale Revoluției din februarie. Explică această straniețate prin faptul că în octombrie n-a fost o revoluție, ci o lovitură de stat planificată. Masele au fost anunțate după preluarea puterii.

²⁴ Dezbateră în legătură cu Revoluția din Octombrie, pînă la Richard Pipes semnalat mai sus, este prelungită. Vezi și Roy Medvedev, *La Révolution d'Octobre était-elle inéluctable?* Paris, Albin Michel, 1976, *passim*.

²⁵ Jacques Ellul, *op.cit.*, p. 104 și urm.

²⁶ *Ibidem*, p. 75.

²⁷ Putem observa că *seria războiului psihologic*, prezentă din vechime, este în desfășurare de-a lungul secolului al XX-lea, pe timp de pace și mai ales în războaie; a luat și forma *Războiului Rece* în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea și cu recidivări de tot interesul în tensiunile multiple la trecerea actuală dintre secole.

²⁸ Jacques Ellul, *op.cit.*, p. 107.

²⁹ Blocada aliată și mai eficientă după intrarea în război a Statelor Unite, forța Puterile Centrale să suporte rigorile întreruperii fluxurilor aprovizionării cu alimente și materii prime. Efectele s-au resimțit atât în Germania cât mai ales în Austro-Ungaria. Recurgerea la surrogat atenuază efectele blocadei, dar nu rezolvă problema. Încă din 1916, Walter Rathenau (1867-1922), directorul Societății Generale de Electricitate (A.E.G.), devine șeful Oficiului Materiilor Prime și instituie "socialismul de război"; tot sistemul economic este subordonat statului. 60 de milioane de germani sunt aprovizionați printr-o raționalizare severă a resurselor alimentare prin sistemul cartelelor; premieră mondială de mare eficiență.

³⁰ Din această perspectivă înțelegem mai bine furtuna dezlănțuită în Germania învinșă de articolul 331 din Tratatul de la Versailles care îi interzice solicitarea reparațiilor pe responsabilitatea Germaniei în declanșarea războiului. În Germania, structuri instituționale speciale de cercetare au primit misiunea să analizeze pe probe problema responsabilității și rezultatele se văd mai târziu când lumea științifică acceptă responsabilitatea diferențiată a tuturor marilor puteri în declanșarea Marelui Război.

³¹ *Op.cit.*, p. 106.

³² James Bryce (1838-1922), om politic englez, autorul lucrării *Republica americană* (1888), una ce a fost comparată cu lucrarea *Asupra democrației în America* (1840) a lui Tocqueville (1805-1859).

³³ Vezi și I. Ciupercă, *Observații asupra revizionismului ca provocare pentru România interbelică*, în *In honorem Ioan Caproșu*, Iași, Polirom, 2002, p. 502 și urm.

³⁴ J. M. Domenach, *op.cit.*, p. 83. Jacques Ellul, *op.cit.*, p. 108-110.

³⁵ Jacques Ellul, *op.cit.*, p. 110.

³⁶ Joseph Pulitzer (1847-1911), ziarist american născut în Ungaria. Încredințează Universității Columbia bani pentru înființarea unei școli de jurnalism și pentru acordarea premiilor "Pulitzer": jurnalistică, roman, teatru, poezie, istorie și biografie, muzică.

³⁷ William Randolph Hearst (1863-1951), ziarist american, devenit conducătorul celui mai mare trust de presă din lume.

³⁸ Aceasta este structura care a avizat autenticitatea unui set de documente din arhivele Rusiei țariste (Documentele Sisson) care dezvăluiau lumii în 1918 că există o cooperare între Rusia Sovietică și Germania. Vezi și I. Ciupercă, *Relații sovieto-germane. (1917-1918)*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, coordonator Gabriel Bădăraș, Iași, Biblioteca Fundației "A.D. Xenopol", 1996, p. 231 și urm.

“PRUNCUL ROMÂN”. IDEOLOGIE ȘI TERMINOLOGIE SOCIAL-POLITICĂ

Dinu Balan

Momentul 1848, “un aliaj inextricabil al utopiei cu revoluția”¹, definește, poate, cel mai bine amestecul de ideologie și practică revoluționară, în istoria modernă a românilor. Pentru intelectualii români, “izbucnirea de la 1848 [...] însemna triumful ideii de <<națiune>>, din moment ce aceștia invocau dreptul comunității lor etnice la autodeterminare – în Moldova și în Țara Românească prin îndepărtarea protectoratului rusesc și prin unire [...]”². Succesul inițial al revoluției în Țara Românească și instituirea guvernului provizoriu au impus, cu necesitate, clarificarea opțiunilor în plan politic și ideologic. Momentul, încărcat de dramatism, a fost un semnal al despărțirii de trecut și o promisiune a unui viitor fericit.

Inteligenția românească a promovat dezideratul unității naționale, înțelegând că România “viitoare era nu numai un centru luminos liber, dar, în același timp, și o penumbră, până la marginile cele mai îndepărtate ale pământului românesc”³. Bălcescu proclama, în perioada pașoptistă, măreția ideii naționale, “singură mântuitoare pentru noi [...] care singură trebuie să fie țința românilor de astăzi”⁴.

Eugen Lovinescu aprecia că formația civilizației române în veacul al XIX-lea, sub aspect social și politic, se datorează influenței ideologiei revoluției franceze de la 1789⁵. Discretă, inițial, această influență sporește, considerabil, în Principate, după revoluția din 1821 a lui Tudor Vladimirescu și receptarea ideilor revoluționare de către tinerii aflați la studii în capitala Franței⁶. În spațiul românesc, revoluția de la 1848 a favorizat “abordarea problemelor autohtone cu o acută conștiință a modelului” francez⁷. Dialogul nu s-a limitat la aprehensiunea chestiunilor ideologice, ci a fost intens și în ceea ce privește discursul și practica revoluționară.

Pentru propagarea ideilor revoluționare și susținerea guvernului provizoriu, a apărut la București, începând cu 12 iunie 1848, ziarul “Pruncul român”⁸. Iorga considera că este “cea mai însemnată din publicațiile ieșite din acest zbucium” [revoluționar - subl. ns. D. B.], cu “un caracter polemic care nu fusese niciodată îngăduit până atunci”⁹.

Guvernul provizoriu de la București, la 1848, prezidat de mitropolitul însuși, asuma valori liberale pe care le voia transpuse în practică. Era necesară, în acest context, promovarea nu doar a ideilor ca atare, ci și a învelișului, a discursului revoluționar. Iorga a criticat frazeologia și stilul “avântat, incoerent, pe alocuri”¹⁰. Era însă vehiculul cel mai potrivit în epoca renașterii naționale românești. El dădea glas aspirațiilor unei mai largi părți a populației. Căci, naționalismul circumscris, pe de o parte, “aspirațiile omenеști pentru egalitate și demnitate” și, pe de alta, “the passion for power over others”¹¹.

Om politic progresist, patriot entuziast, luptător neobosit, C. A. Rosetti, redactorul “Pruncului român”, a încercat câștigarea maselor, dată fiind iminența intervențiilor străine, dar și spiritul său democratic. “Adevăratul om politic al generațiunii”¹² sale a stârnit și admirația lui Iorga, cunoscut pentru fermitatea cu care a dezavuat mișcarea de la 1848: “Era însă în România un om de o credință nezguduită în ideile cu care-și începuse viața politică. Pentru dânsul, lungile așteptări, crudele lovituri n-aveau nici o valoare. Simple întâmplări care se desprețuiesc și se uită. Sus în zare steaua veșnică stă nemîșcată. Ochii rămân îndreptați spre dânsa, călăuză sigură. Revoluționar în tinerețe, republican până la moarte, admitând monarhia ca o treaptă, străin de orice vanitate și dușman oricărui rang, sărac și de o superioară onestitate, *el pontifica în templul libertății. Al libertății oamenilor, al libertății națiunilor*. [...]”¹³ (subl. ns. D. B.).

“Pruncul român” a răspuns necesității atragerii maselor, fiind gazeta centrată pe ideea de libertate și răspândirii acesteia în rândul maselor. Primul articol este edificator în acest sens. Adresându-se “frați[lor] români din toate clasele”, era exprimată credința că “tot românul își va

vârșă cu bucurie cea mai după urmă picătură de sânge pentru patria sa și nici o putere omenească nu va putea răpi ceresul dar ce am dobândit¹⁴, adică libertatea. "România" a rupt lanțurile prin revoluție și a dobândit ceresul dar al libertății, se spunea în continuare. "Căștigarea libertății" fără nici o victimă, fapt unic "în istoria popoarelor"¹⁵ impunea însă responsabilități uriașe. Căci "renașterea"¹⁶ națiunii române cerea jertfirea interesului personal pentru interesul general, cheazășia fericirii comune: "Popolul român va lua un caracter mare și important, nu prin conquisțe și războaie (sic!) cu vecinii săi, ci prin dezvoltarea tuturilor puterilor sale fizice și morale; va avea o voință generală, dacă toți, și cultivatorul pământului, și meseriașul, și negustorul, și proprietarul lăsând patimile la o parte, și preferând interesul general la cel particular, vor avea între ei concordie și toți drept țință, fericirea nației [...]"¹⁷. Era fundamentată astfel "doctrina îndatoririlor" față de patrie¹⁸.

Unirea tuturor, dincolo de diferențele de clasă și de interese, era cerută în numele patriotismului¹⁹. Și boierii erau chemați la conlucrarea cu guvernul provizoriu²⁰. La fel și "popolul", adică țărănimea, pentru a căror cauză a militat, în paginile jurnalului, Ion Ionescu de la Brad²¹. Toți erau fii ai Patriei - noțiune profund antropomorfizată²² -, toți avuseseră parte de un trecut trist²³ și o soartă potrivnică²⁴, toți erau urmașii romanilor²⁵.

Pentru ca libertatea să fie asigurată, unirea era socotită imperativă. După problematica libertății, de departe cea mai analizată, chestiunea unirii ocupă, în paginile "Pruncului român", un loc de o importanță covârșitoare. Apelurile către "frații noștri din Moldova", dincolo de argumentele expuse și de patosul discursiv, dovedesc înțelegerea însemnătății unității pentru păstrarea și răspândirea valorilor libertății. O scurtă prezentare este suficientă pentru a sesiza trecerea dintr-un registru inițial, mai curând utopic, către un altul pragmatic, superior din punct de vedere al argumentației și al maturității politice.

Primul apel la unire se evidențiază, într-o măsură indeniabilă, de suflul patetic al idealului revoluționar. Invocând ceasul libertății și regenerarea neamului românesc, moldovenilor le este lansat îndemnul răsturnării "tiranului" Mihail Sturdza și al unirii cu muntenii, ca unii ce "s-au cunoscut de frați ai aceeași[i] mame". Doar prin unire ar putea fi păstrate libertățile cucerite²⁶.

Păstrând tonalitatea primului apel și exaltând virtuțile libertății, îndemnul la unire din data de 26 iunie 1848 chema, imperativ, la formarea unui "singur trup precum suntem și un singur suflet". Pe temeiul libertății, dar și întru păstrarea acesteia, se forța crezul politic național, avându-se în vedere unirea într-un "singur stat, un singur popol de frați"²⁷. În fine, al treilea îndemnul la unire invoca factorii unității: "o singură nație", "aceiași[i] nume glorioase de români", "vorbesc aceeași[i] limbă", "au aceeași[i] religie, aceeași[i] interese, au suferit aceeași nenorociri și simt aceeași[i] trebuință de îmbunătățirea soartei lor; alcătu[i]esc cu un cuvânt un singur corp". Unirea era văzută ca un mijloc eficace – și un imperativ – pentru ființarea unui stat românesc modern și liber. Pragmatismul accentuat este sesizabil prin sublinierea beneficiilor morale, dar mai ales politice (un stat puternic) și economice ale unirii²⁸.

Limbajul social-politic al epocii a servit promovării ideologiei²⁹ și trebuie inclus și înțeles din perspectiva contextului social-politic³⁰. Marele filosof al limbajului, L. Wittgenstein considera că limbajul poate delimita granițele a ceea ce este dicibil, dar că limba distorsionează realitatea³¹. Posibilitatea regizării și a confuziei planurilor trecut/prezent a fost semnalată și de francezul Michel de Certeau³².

Să fi reușit "Pruncul român" să se sustragă capcanelor ideologizării, până la golire de sens, a limbajului social-politic, încât să fi atras critica lui Iorga³³? Un răspuns clar este dificil de dat. Ideologizarea discursului în timpul revoluției de la 1848, în spațiul românesc, nu poate fi urmărită până la capăt, întrucât puterea revoluționară a fost exercitată o perioadă scurtă de timp, iar noutatea lexicului era deconcertantă³⁴. Cert este însă faptul că gazeta lui C. A. Rosetti a încercat să edifice, prin intermediul unui lexic nou, o conștiință revoluționară în rândul maselor.

Lexicul social-politic promovat în paginile "Pruncului român" urmărea abolirea vocabularului feudal și a realităților pe care le desemna acesta³⁵. O marcă esențială a tipului de discurs din gazetă este populismul³⁶. Educarea publicului și finalitatea pedagogică a scrisului constituie o caracteristică a romantismului pașoptist³⁷. Această "democratizare" a scrisului este

vizibilă în exaltarea ideii de popor, cu o pronunțată tentă socială³⁸. Poporul, „Cristul națiilor”, se diferențiază nu numai de cei ce-l asupresc, dar și de cei care-i vor binele, de inteligenția conștientă de misiunea ei. Poporul este inocent și neștiutor; are nevoie de îndrumători luminați, de profeți, care să-l ferească „ca să nu luăm drept libertate și egalitate un fantom de libertate și egalitate”³⁹. Acest ton didacticist și voit plin de compasiune oferă însă măsura exactă a acestor pedagogi ai poporului. Vorbind în numele poporului și pentru popor, ei reprezintă, în fapt, o categorie aparte, „legatari ai națiunii întregi”⁴⁰. Formulele de adresare înseși sunt concludente. În paginile „Pruncului român”, apelativul „frate” (marcând apropierea conspirativă și vag familiară, în același timp) de îmbină, indelebil, cu neologismul „cetățean” (și sub forma „concetățean”), provenit din vocabularul revoluționar francez („citoyen”). Se încerca, de altfel, a da impresia coeziunii sub forma unei societăți civile incipente.

Discursul ideologic – așa cum a fost și cel promovat în paginile gazetei – aspiră a fi științific⁴¹. Dar momentul revoluționar 1848 nu putea să-l consacre în spațiul românesc⁴². Persistența vechiului vocabular și beția celui nou reflectă „o perioadă extrem de favorabilă creațiilor hibride și stărilor <<amfibii>> produse ale ezitării, incompetenței sau tendinței spre compromis”⁴³.

O altă marcă a tipului de discurs din „Pruncul român” o reprezintă organicismul. Imaginarul organicist, atât de vehiculat în discursul conservator, privilegiat în retorica eminesciană, revine aproape în fiecare pagină a gazetei. Pare un paradox, dar nu trebuie să ne lăsăm înșelați. Era doar „învelișul” în care erau prezentate ideile revoluționare, pentru a fi mai bine receptate, într-o societate mai puțin obișnuită cu idei abstracte. Antropomorfizarea patriei, înfățișată ca o mamă grijulie în a-și păzi fiii de soarta potrivnică⁴⁴, a fost un procedeu des uzitat în epocă⁴⁵. Reprezentări cu putere simbolică enormă, ele au fost reluate și reconvertite, iar problematica lor reînnoită⁴⁶. De asemenea, imaginea statului unit ca „un singur trup”⁴⁷, ca o „mare familie de frați”⁴⁸, implica o viziune organică asupra funcționării sale, asupra relațiilor line existente între acesta și națiune. Cu toate acestea, este evident că doar discursul se plasează în aceste limite organiciste, ideile promovate, centrate pe aceea de libertate, aparținând liberalismului revoluționar⁴⁹.

Inextricabil atașat discursului revoluționar este misionarismul. Aflat într-o relație strânsă cu „religia civilă”⁵⁰, misionarismul revoluționar a consacrat o soteriologie laicizată și s-a caracterizat printr-un ansamblu de manifestări, dintre care se evidențiază sârbătoarea revoluționară⁵¹. În discursul revoluționar de la 1848, în Țara Românească, „frazologia liturgică” a fost un garant al răspândirii ideilor revoluției și înțelegerii lor de către mase⁵². În general, pe plan european, „Timpul revoluțiilor inaugurează o nouă epocă în istoria relațiilor dintre religie și fenomenul național: între cele două se schitează acum o separație care se va consuma abia mult mai târziu”⁵³. Aceasta a exclus însă mesianismul romantic: „Magul [romantic – n. ns. D. B.] își primește lumina de la Dumnezeu și o comunică umanității”⁵⁴. Fenomenul a fost foarte vizibil în spațiul românesc, unde religia a avut un rol esențial în păstrarea identității etnice, fiind, firesc, inclusă în discursul revoluționar⁵⁵. Retorica exaltată și recursul la frazeologia religioasă este de remarcat și în „Pruncul român”. Gazeta includea astfel de pasaje: „Cetățeni! Ochiul providenței ne privește, Dumnezeu ne-a ajutat, ne-a protejat până acum; [...]”; „Dumnezeu e cu noi, frați români”⁵⁶. Această conștiință acută a alegerii implică exemplaritatea și necesitatea misiunii. E „timpul profeților”⁵⁷, reluând o sintagmă celebră, care au menirea de a veghe împotriva tiraniei și de a supraveghea „*un popor care s-a sculat să pue în practică Evanghelia*, care are drept bază dreptatea și frăția”⁵⁸ [subl. ns. D. B.]. Se pun bazele unei societăți noi, în care trebuie să primeze „drepturile poporului român”⁵⁹. Este constituită o eschatologie, în care unui prezent încărcat de suferință, îi este opus un viitor „mai fericit decât trecutul”⁶⁰. Pentru aceasta nu se pretindea, după cum scria De Nion, consul francez la București, „nici mai mult, nici mai puțin decât ansamblul libertăților politice, atât de greu obținute în Franța”⁶¹. Cum să reușească acest lucru însă, când trebuia, mai întâi, convinsă populația de necesitatea unor drepturi și nevoi „de care nu auziseră în viața lor”⁶²?

Nu este de mirare că revoluția a eșuat. Dincolo de condiționările externe, societatea românească nu era pregătită să asimileze ideile și vocabularul revoluționar modern⁶³. Aceasta nu

face însă mai puțin însemnată poziția adoptată de "Pruncul român", gazetă al cărei țel final era crearea unei opinii publice capabile să se ridice la înălțimea ideilor noi, să le asimileze și să le transpună în practică. Un frumos și nobil exemplu din partea lui C. A. Rosetti, cel care încercase să situeze națiunea sa, în împrejurările favorabile ale anului revoluționar 1848, în "calendarul lumii"⁶⁴.

Résumé

Ayant un rôle important dans la presse de l'année révolutionnaire 1848, le journal "Pruncul român" ("L'enfant roumain") a représenté la tribune haut de laquelle les idées révolutionnaires ont été propagées par le peuple.

Nous sommes arrêté dans notre étude sur les idées et sur le lexique utilisé par cette publication que lorga considérait "la plus importante" issue du tumulte de l'année 1848, ayant "un caractère polémique jamais permi jusqu'alors".

Sous l'influence du modèle révolutionnaire français, on a essayé la propagation de nouvelles idées dans un cercle bien large. Nous avons insisté sur les idées de liberté et d'union, même si dans les pages de la gazette on avait posé des problèmes et on avait offert des solutions pour l'édification d'une société moderne et démocratique.

Le lexique social-politique soutenu suivait la substitution du vocabulaire féodal, mais l'écartement aussi des réalités qu'il désignait. Sans avoir essayé une analyse du lexique social-politique (réalisée d'ailleurs par K. Bochmann, Ștefan Cazimir, S. Antohi, Lidia Simion, Rodica Bogza Irimie), nous avons seulement voulu à signaler quelques marques du nouveau type de discours: le populisme, l'organicisme, le missionarisme, la phraséologie religieuse. Toutes s'expliquent par le contexte social-politique existant, par le niveau de développement culturel de la société roumaine, mais par le contexte général européen aussi, trouvé sur le signe du romantisme.

NOTE:

¹ Sorin Antohi, *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, ed. a II-a revăzută, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 71.

² Stevan K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor: 1804-1945*, prefată de Lucian Leuștean, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 55.

³ N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a Românilor. Lecții făcute la Universitatea din București*, Editura Casei Școalelor, București, 1915, pp. 48-49.

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. și E. Zane, vol. I, București, 1974, p. 212.

⁵ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ed. de Z. Ornea, Editura Științifică, București, 1972, p. 96.

⁶ Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes. Du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier*, Presses Universitaires de France, Paris, 1955, pp. 296-297, apud Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, Editura Minerva, București, 1972, p. 43 și urm..

⁷ S. Antohi, *op. cit.*, p. 95.

⁸ A apărut la București, între 12 iunie-11 septembrie 1848. Sub titlu, era anunțat faptul că jurnalul avea să apară de trei ori pe săptămână (marți, joi și sâmbătă), în librăria lui C. A. Rosetti și E. Winterhalder. Aceștia erau și redactorii responsabili. Sub dată, pe frontispiciu, era imprimat următorul verset din *Evangelia după Matei*, 17: 20: "Că adevăr zic vo[ua], de veți avea credință ca grăunțul de muștaru, veți zice muntelui acestuia: treci de aici acolo, și va trece, și nimica nu va fi vo[ua] cu neputință". Au apărut 39 de numere de numere, cu caractere chirilice. Vezi și *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I. 1790-1850, partea I, întocmită de Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, Editura Academiei R. S. R., București, 1966; Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile politice românești*, vol. I, București, 1913; I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, ediția a-II-a revizuită și completată, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 349.

⁹ N. Iorga, *Istoria presei românești*, cuvânt înainte de Alexandru Condeescu, Editura Muzeul Literaturii Române, 1999, p. 93. „Frazeologia extremistă” este remarcată de Constantin Antip, *Contribuții la istoria presei române*, Uniunea Ziariștilor din R.P.R., București, 1964, p. 23.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, pp. 94-95.

¹¹ Hans Kohn, *The Age of Nationalism. The First Era of Global History*, Harper & Row, Publishers, New York, Evanston and London, 1962, p. XVI.

¹² I. G. Bibicescu, 1845-1885, în Lui C. A. Rosetti (1816-1916). *La o sută de ani de la nașterea sa*, București, 1916, p. XIII.

¹³ N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 188.

¹⁴ *Trăiască România liberă!*, în „Pruncul român”, nr. 1, sâmbătă, 12 iunie 1848, p. 1.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ „Pruncul român”, nr. 19, marți, 27 iulie 1848, p. 78.

¹⁷ Idem, nr. 12, sâmbătă, 10 iulie 1848, p. 46.

¹⁸ Idem, nr. 19, marți, 27 iulie 1848, pp. 77-78: *Ce sînt datori cetățenii patriei?* și nr. 26, marți, 12 august 1848, pp. 105-106: *Doctrina îndatoririlor*.

¹⁹ „Pruncul român”, nr. 5, joi, 24 iunie 1848: *Unire*.

²⁰ Vezi „Pruncul român”, nr. 6, sâmbătă, 26 iunie 1848, p. 22. Un articol, semnat de G. Bacaloglo, îi elogia pe boieri: “[...] Boierii români s-au arătat prea mult patrioți încât au jertlit interesele lor personale la binele general, și nu va avea nici inimă, nici sentimente de român acela ce își mai imaginează restabilirea infamei aristocrației și a servitudinii sub care ne țineam plecați până acum” (Idem, nr. 3, sâmbătă, 19 iunie 1848, p. 11).

Aportul boierilor în formarea inteligenței - noua elită socială -, precum și rolul lor în reorganizarea clasei politice și a sistemului instituțional modern, sunt analizate de Elena Siupiur, *Les intellectuels roumains du XIXe siècle et la réorganisation de la classe politique et du système institutionnel*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXIV, 1-2, Bucarest, 1995, pp. 75-95.

²¹ Vezi, de exemplu, „Pruncul român”, nr. 29, joi, 19 august 1848, pp. 117-118. Iorga reținea această frază pasionantă ce pare să-l aparțină lui Ion Ionescu de la Brad: „Nu iartă Dumnezeu să sufere două milioane jumătate de suflete pentru ca șase mii de proprietari să aibă câte un pogan sau două de pământ mai mult... Pentru cel ce nu are pământ, patria e mumă vitregă...”. Apud N. Iorga, *Istoria presei românești*, p. 97.

²² Cf., de exemplu, „Pruncul român”, nr. 1, p. 3; nr. 25, p. 104.

²³ Sunt „18 veacuri de când neamul românesc[...] își pierdu sfânta slobozenie și se făcu sclavu” („Pruncul român”, nr. 12, 10 iulie 1848, p. 46).

²⁴ Idem, nr. 39, sâmbătă, 11 septembrie 1848, p. 158.

²⁵ Idem, nr. 13, marți, 13 iulie 1848, p. 50.

²⁶ Idem, nr. 1, 12 iunie 1848, pp. 1-2: *Către frați[și] noștri din Moldova*. Vezi, în același număr, versurile apărute sub semnătura lui C. D. Aricescu, *Libertatea României* (pp. 2-3). În stilul său avântat, poetul Ioan Catina vestea zorii libertății pentru „Romania aceea [pe] care o visează tot românul: Romania din Marea Neagră și până în Carpați” (*Către frații noștri din Moldova*, în „Pruncul român”, nr. 6, 26 iunie 1848, pp. 21-22).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Idem, nr. 13, 13 iulie 1848, pp. 49-50: *Unire cu Moldova*.

²⁹ Pentru definirea ideologiei, vezi Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Editura Humanitas, București, 1993, cap. II: *Ideologia*, pp. 5-22.

³⁰ Pentru o abordare critică a construirii unui discurs servind ideologii și scopuri politice inadecvate realității, vezi mai ales, Edward W. Said, *Orientalism*, New York, Pantheon, 1978, apărut și în traducere românească: *Orientalism. Concepțiile occidentale despre Orient*, Editura Amarcord, Timișoara, 2001.

³¹ L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, traducere românească de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Editura Humanitas, București, 2001.

³² Michel de Certeau, *L'Écriture de l'histoire*, Gallimard, Paris, 1975, mai ales p. 14 și urm.

³³ N. Iorga, *op. cit.*, pp. 94-95. Pentru o distincție între „limba naturală” și „limba de lemn” (artificială), cadrul conceptual, metodologie și funcționalitate, vezi Françoise Thom, *Limba de lemn*, studiu introductiv de Sorin Antohi, Editura Humanitas, București, 1993, primele două capitole: *Descrierea limbii de lemn și Funcționarea limbii de lemn* (pp. 37-121).

³⁴ S. Antohi, *op. cit.*, pp. 99-100.

³⁵ Pentru analiza lexicului social-politic din epocă, vezi, între alții, Rodica Bogza Irimie, *Termeni social-politici în primele periodice românești*, Editura Universității, București, 1979; Elena Toma, *Mentalité et langage*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européen", XVIII, 4, 1980, pp. 647-664; Lidia Simion, *The modernization of the social-political vocabulary as reflected in the Romanian press of the first half of the 19th century*, în RESEE, XXVI, 1, 1988, pp. 27-33; S. Antohi, *Cuvintele și lumea. Constituirea limbajului social-politic modern în cultura română*, în *Civitas imaginis*, ed. cit., pp. 153-196. Se cuvin menționate și alte nume. Ștefan Cazimir aprecia că transformarea limbii române s-a produs, în epocă, în legătură cu modificarea mentalității și a spiritului colectiv, deschis spre imitație: *Alfabetul de tranziție*, Editura Cartea Românească, București, 1986. Cercetătorul german Klaus Bochmann a analizat procesele de înnoire lingvistică cu cu ajutorul metodologiei lexicologice. Vezi, deosebi, K. Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, Akademie Verlag, 1979.

³⁶ Pentru o privire de ansamblu asupra populismului care răzbate din literatura epocii, vezi Andreia Roman, *Le populisme quarante-huitard dans les Principautés Roumaines*, Les Éditions de la Fondation Culturelle Roumaine, Bucarest, 1999.

³⁷ Vezi Mihai Zamfir, *Din secolul romantic*, Editura Cartea Românească, București, 1989, *passim*.

³⁸ Un scurt fragment apărut în "Pruncul român", nr. 35, joi, 2 septembrie 1848, p. 143, intitulat *Ce este poporul?*, este edificator pentru exaltarea, de către pașoptiști, a ideii de popor: "Vorbind socialcește și dupe drept, poporul este tot sau mai tot; politiccește vorbind și în fact, este nimic sau mai nimic. Suveran în teorie, în realitate este sclavul bogaților și al guvernului.

Popolul este Cristul națiilor, carele de la începutul societăților, se ureă cu sudoare pe Golgota tristei sale esperiințe, sub crucea muncii lui... fruntea-i, coronată de spini, este inundată de sudoare și de sânge... găzii, fi[i] lui, răd de suveranitatea lui, îl palmu[i]esc, îl scuipă și îl pun pe cruce. Iată popoul! Ecce Homo!

Fi-va oare tot astfel? fiul omului fi-va pentru totdeauna muat în sudoare și-n sânge? fi-va pentru totdeauna defăimat, insultat și pus pe cruce?

Mulți oameni, ce au interes să fie așa, oameni demoralizați și frământați de sclavie, răspund: *Da!* Noi răspundem cu toți oamenii cu inimă și speranță: *Nu!* nu va mai fi astfel, căci Cristul națiilor a băut până în fund paharul amărăciunilor și a umiliațiilor sale... jertfa s-a isprăvit: momentul mântuirii a sosit... *Popolul va învia.*

Glorie celuia ce a mântuit lumea!"

³⁹ Idem, nr. 3, sâmbătă, 19 iunie 1848.

⁴⁰ Andreia Roman, *op. cit.*, p. 8.

⁴¹ Vezi Alain Besançon, *op. cit.*, pp. 9-13.

⁴² Vezi *supra*, p. 5.

⁴³ Ștefan Cazimir, *op. cit.*, p. 83.

⁴⁴ Vezi, de exemplu, "Pruncul român", nr. 1, p. 3; nr. 25, p. 104. etc.

⁴⁵ Celebră este pictura lui Daniel Rosenthal, autorul cunoscutului tablou ce simbolizează *România revoluționară: o țărancă îmbrăcată în costum popular, ținând drapelul tricolor*.

⁴⁶ Pentru reluarea și reinterpretarea reprezentărilor colective, în contexte noi, vezi modelul teoretic al lui Bronislaw Baczko, *Les imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs*, Payot, Paris, 1984, pp. 19-30.

⁴⁷ "Pruncul român", nr. 6, 26 iunie 1848, p. 21.

⁴⁸ Idem, nr. 13, 13 iulie 1848, p. 50.

⁴⁹ Pentru definirea liberalismului și centrarea sa pe ideea de libertate, vezi René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps, 2, Le XIXe siècle. 1815-1914*, Éditions du Seuil, Paris, 1974, pp. 21-50.

⁵⁰ Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, prefată de Gabriela Adameșteanu, Institutul European, Iași, f.a., p. 117.

⁵¹ Mona Ozouf, *La Fête révolutionnaire, 1789-1799*, Gallimard, Paris, 1976.

⁵² S. Antohi, *op. cit.*, p. 99.

⁵³ René Rémond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea și XX, 1780-2000*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 135.

⁵⁴ Paul Bénichou, *L'Ecole du désenchantement*, Gallimard, Paris, 1992, p. 584.

⁵⁵ Elena Siupiur a folosit expresia "misionarism politic", pentru a caracteriza gândirea și acțiunea pașoptiștilor. Cf. Elena Siupiur, *Viața intelectuală la români în secolul XIX, în Cartea interferențelor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 233.

⁵⁶ “Pruncul român”, nr. 3, sâmbătă, 19 iunie 1848, p. 9; nr. 4, marți, 22 iunie 1848.

⁵⁷ Paul Bénichou, *Le temps des prophètes*, Gallimard, Paris, 1977.

⁵⁸ “Pruncul Român”, nr. 39, sâmbătă, 11 septembrie 1848, p. 159.

⁵⁹ Vezi “Poporul suveran. Gazetă politică și literară”, nr. 1, sâmbătă, 19 iunie 1848, p. 1. Gazeta are sigla “Libertate, Egalitate, Fraternitate” preluată după modelul francez. Pentru nevoia unei traduceri intralingvistice a unor asemenea termeni, pe care poporul nu-i înțelegea, vezi S. Antohi, *op. cit.*, p. 100.

⁶⁰ “Pruncul român”, nr. 12, sâmbătă, 10 iulie 1848, p. 46; nr. 3, sâmbătă, 19 iunie 1848, p. 10. În epocă, regresiunea în trecut și idealizarea acestuia ca model originar, ca o “vârstă de aur” edenică este frecventă. Imaginea luminoasă a antichității și a evului mediu este construită asiduu. Exemplar este efortul lui N. Bălcescu, în *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*. Marea atracție pentru o Românie imuabilă și idealizată, un fel de tinerete paradisiacă a națiunii, este foarte accentuată la un alt pașoptist, Alecu Russo, în *Cântarea României*. Vezi și considerațiile lui R. Girardet, *op. cit.*, pp. 75-109: *Vârsta de aur*.

⁶¹ Cf. Titu Georgescu, *Mărturii franceze despre 1848 în țările române*, Editura Științifică, București, 1968, p. 52.

⁶² S. Antohi, *op. cit.*, p. 100.

⁶³ Pentru o opinie contrară, vezi Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Editura Junimea, Iași, 1980.

⁶⁴ C. A. Rosetti, *Note intime 1844-1859, II. 1848-1849*, București, 1903, p. 23.

ROMÂNIA ȘI DILEMA ANGAJĂRII ÎN PRIMA CONFLAGAȚIE MONDIALĂ. PERCEPȚII AMERICANE

Dumitru Vitcu

Într-atât de bogată și de variată este astăzi istoriografia primei conflagrații mondiale, încât orice nouă abordare a temei – indiferent de subiectul focalizat, de unghiul de vedere sau perspectivă, de segment cronologic sau surse informative implicate – riscă în bună măsură repetiția, care poate fi și benefică doar dacă faptelor cunoscute, devenite locuri comune, le sunt asociate, prin noi informații sau reevaluări, nuanțe, fațete particulare sau corecții în profilul extinderii orizontului cognitiv. Fără a stăruia asupra chestiunilor de fond degajate de situația și statutul României în preajma și pe durata războiului, ori de evoluția raporturilor bilaterale româno-americane în tot cursul deceniului al II-lea al trecutului veac¹, ne propunem, în rândurile de față, să evidențiem maniera în care a fost percepută și/sau interpretată în mass-media de peste ocean – reprezentând opinia publică, dar și politică, a unei mari puteri – problematica complexă a unei țări mici, dar cu sporită valoare strategică în perspectiva desfășurării acțiunilor diplomatice și militare circumscrise primei conflagrații mondiale.

Odată cu agravarea raporturilor internaționale și cu apariția primelor focare de război în Europa, în chip firesc, interesele politice și publice americane au fost centrate spre mai buna informare și cunoaștere a zonelor fierbinți, ca și spre direcționarea propriei conduite a administrației de la Washington. În consecință, Balcanii, supranumit „butoiul cu pulbere” al Europei, au devenit un obiectiv și o sursă predilectă de subiecte pentru reportaje, corespondențe, note și comentarii, ilustrând confruntările diplomatice, premergătoare celor militare, și calculele politice angajate în regiune. „România se poate alătura Triplei Alianțe”², pronostica în vara anului 1909 marele cotidian american „The New York Times”, necunoscând desigur faptul că la acea dată direcția politicii externe urmată de guvernul de la București se menținea încă subordonată tratatului secret de aderare la Triplică, semnat în 1883 și reînnoit succesiv, în mai multe rânduri, după aceea. E drept că același comentator, focalizându-și atenția pe ultimele evenimente din regiune, nu excludea posibilitatea unei direcționări de atitudine comună cu Italia, la expirarea tratatului de alianță (1910) existent între aceasta din urmă și Puterile Centrale³.

Războaiele balcanice din anii 1912-1913 au întărit poziția României în zonă și au intensificat competiția pentru atragerea ei de partea unuia sau altuia dintre blocurile politico-militare ce urmau curând a se înfrunta. Poziția ei în conflictul interbalcanic a prilejuit presei americane, nu numai informări de rutină în coloanele rezervate situației internaționale, dar și comentarii politice cu sugestive detalii oferite de proprii corespondenți sau emisari diplomatici aflați în zonă, ori în marile capitale europene. „România așteaptă să fie recompensată pentru neutralitatea ei păstrată în vremea războiului” – se arată într-un asemenea comentariu făcut în preajma negocierilor de pace de la Londra – și „dacă Bulgaria nu este dispusă să o facă, toate forțele politice din România sunt de acord că țara trebuie să obțină prin forța armelor unele avantaje pe seama pierderilor teritoriale ale Turciei”⁴. Să știe că pretențiile românești vizau extinderea teritorială asupra Cadrilaterului, obiectiv care, în opinia altui comentator, ar fi fost realizat încă din 1878 dacă nu interveneau puterile europene⁵.

Prima parte a anului 1913 a fost dominată de agravarea raporturilor politice interbalcanice, datorată eșuării negocierilor bilaterale româno-bulgare și intervenției armate a României în sudul Dunării. Dar, în spatele acestui conflict zonal, analiștii apreciau că „elementul cu adevărat îngrijorător rezidă în posibilitatea ca interesele, politica sau ambițiile unora dintre marile puteri să le determine a interveni”. Concluzia desprinsă, în privința perspectivelor, pe

temeul cunoașterii raportului de forțe existent în acel moment, avea să fie omologată de scurgerea timpului: „esențial rămâne faptul că împăratul Germaniei nu dorește încă război și își lăără asentimentul lui. războiul nu poate izbucni”⁶. Într-adevăr, extinderea conflictului, inițial la scară europeană, avea să se producă prin voința Germaniei, în vara anului următor. Până atunci, informații de tot felul, multe preluate din presa europeană, au completat mereu imaginea involburatului spațiu balcanic, cu segmentul său românesc.

Bilanțul confruntărilor abia încheiate a constituit o generoasă sursă de comentarii pentru analiști, gazetari, diplomați sau istorici. Unul dintre cei mai avizați comentatori americani ai evenimentului din Orientul european, considerat la vremea sa un autentic *opinion maker* pentru Lumea Nouă, a fost Albert Bushnell Hart, profesor de istorie și geografie la celebra universitate Harvard din Boston⁷. Voiajul lui în fiecare din țările beligerante a fost urmărit cu interes peste Ocean, unde același mare cotidian newyorkez i-a publicat un ciclu de reportaje, însoțite de fotografii și ilustrații adecvate, referitoare la trecutul, prezentul și viitorul acestor state, din perspectiva intereselor politice și economice americane. Serialul gazetăresc revizuit a stat apoi la baza unei lucrări monografice publicată un an mai târziu⁸, în prefața căreia autorul își mărturisea deplina imparțialitate în abordarea complicatelor probleme balcanice, dar și partizanatul pentru țara ce o reprezenta, SUA, și care avea – recunoștea el cu franchețe – „propriile îngrijorări și, de asemenea, propriile interese în această teribilă confruntare interbalcanică”⁹. În radiografia serială a spațiului balcanic, realizată cu acel prilej, România i se înfățișa ca țară a marilor proprietari cu averi imense, dar cu o țăranime vizibil mai săracă, cu locuințe mai proaste și în general mai înapoiată decât în cazul sârbilor și al bulgarilor. Ca principale bogății, indica cerealele și vitele, dar și câmpurile petrolifere din zona subcarpatică, care făceau din România „a treia țară din lume în privința producției de țiței”. Cu o populație egală cu cea a Serbiei și Bulgariei luate împreună și cu resurse naturale mai bogate decât ale oricărei alte țări balcanice, România era, în opinia sa, și cel mai însemnat partener comercial din zonă pentru americani, în privința mașinilor agricole. În creionarea tabloului politic, al problematicei balcanice, Hart observa că, deși România nu reprezenta o forță însemnată în ansamblul relațiilor internaționale, ci doar una de categoria „light-weight” (ușoară) și cu toate că nu se implicase direct în debutul conflictului, la 1912, motivația amestecului final ținuse de trasarea granițelor europene ale „defunctului” Imperiu Otoman, ca și de politica rusească și austro-ungară în zonă, după 1878.

Curioase i se păreau însă efectele imediate ale războaielor balcanice, nu atât în plan zonal, cât într-o mai largă perspectivă. Bunăoară, Franța trecuse deîndată la sporirea duratei serviciului militar la trei ani, în vreme ce Germania hotărâse creșterea efectivelor sale armate, justificând măsura prin apariția unei noi forțe în Balcani care putea dezechilibra balanța puterilor în Europa. Concluzionând, pacea încheiată nu semnifică și soluționarea chestiunilor balcanice: persistența lor, nelimitată în timp, era acum facilitată de pătrunderea sau intensificarea prezenței capitalului străin în zonă, identificat astfel: francez în Serbia; american în România și austriac în Bulgaria, care reclama, în egală măsură, protecție din partea investitorilor. Competiției mai vechi, în care Germania și Italia, nemaivorbind de Rusia, rămăneau pe poziții, i se alăturau competitori și interese noi, care zădărniceau eforturile pacificatoare și amplificau capacitatea detonatoare a „butoiului de pulbere”¹⁰.

În privința efectelor imediate, un alt martor (parțial) al evenimentelor, reprezentând cercurile politice de astă dată, senatorul american Lafayette Young, afirma că cele două războaie balcanice provocaseră pierderi disproporționate de mari, față de câștiguri, tuturor beligeranților¹¹. Acele pierderi, potrivit calculelor făcute de editorul ziarului „Le Correspondence d'Orient”, se ridicau la suma de 500 milioane dolari, la care România contribuise cu aproximativ 70 milioane dolari. În cazul României, care nu suferise pierderi umane directe, efortul economic îi provocase răni adânci, accentuându-i condiția de „țară debitoare”¹² și făcând-o vulnerabilă în apropiată perspectivă. Cu toate acestea, din perspectivă politică și mai ales strategică, ea se afla la începutul anului 1914 în atenția marilor puteri, „fiind insistent curtată atât de Tripla Alianță, cât și de Antanta. Fiecare dintre aceste tabere e nerăbdătoare să dobândească de partea sa simpatia guvernului român. Această situație – observa comentatorul american – plasează firesc România

într-o poziție demnă de invidiat, consolidându-i independența în fața numeroaselor presiuni externe¹³.

Între cei care au intuit aproape perfect cursul evenimentelor pentru români, imediat după producerea scântei detonatoare la Sarajevo, s-a situat fostul ministru plenipotențiar american la București din anii 1907-1908, Horace G. Knowless. În opinia sa, România constituia unul dintre cei trei factori de care Germania și Austro-Ungaria trebuia să țină seama în dezvoltarea acțiunilor politico-diplomatice și militare ulterioare. Ceilalți doi factori erau Japonia și Italia. Impresionat de forța și curajul ostașilor români, instruiți de ofițeri germani, el afirma că România avea marea șansă de a dobândi cele trei provincii înstrăinate: Basarabia, Bucovina și Transilvania, ultimele două fiind, în expresia sa, precum Alsacia și Lorena pentru Franța. În privința opțiunii românești, nu avea nici un dubiu că România urma să se alăture Antantei. Ca argumente, invoca nu numai împlinirile teritoriale urmărite și posibile, ce și puternicul curent de opinie favorabil aliaților, realismul politic al partidului de guvernământ (liberal), descendența britanică a principesei Maria (privită ca un personaj deloc decorativ al curții regale), legăturile de rudenie cu țarul și, în sfârșit, educația franceză a românilor¹⁴. Același pas, adică aceeași opțiune, era pusă fără echivoc și în seama Italiei, ceea ce, se știe, s-a adevărat.

O singură chestiune din întreg scenariul românesc imaginat de diplomatul american poate surprinde, fiind greu, dacă nu imposibil, de explicat prin raportare la ecuația politică internațională a momentului: cum și-o fi închipuit Knowless că România, înregimentându-se Antantei, deci alăturându-se și Rusiei, ar fi avut șansa recuperării Basarabiei înstrăinate, obiectiv altminteri necuprins pe agenda de lucru a factorilor politici de decizie de la București? Să fi intuit el, încă de atunci, prăbușirea internă a Imperiului țarist și complicațiile provocate pe frontul răsăritan? Logica elementară ar fi atribuit și României aceeași soartă. Iar de va fi gândit că Basarabia putea fi retrocedată României de către Rusia drept recompensă pentru alăturarea de partea Antantei e și mai greu de presupus, câtă vreme prețul maximal negociat și oferit de parteneri viza doar întregirile teritoriale pe seama Austro-Ungariei. Deși previziunea avea să i se adevărească în final, temeiul formulării ei pare mai apropiat de hazard decât de rațiune.

Împrejurări și calcule bine cunoscute au impus României să opteze, la începutul războiului, pentru soluția expectativei sau neutralității armatei, care a presupus o intensă activitate diplomatică cu ambele tabere aflate în conflict¹⁵. Dar neutralitatea, în condițiile în care teritoriul ei separa beligeranții „în cea mai provocatoare manieră cu putință, stânenind deopotrivă și concomitent pe ruși, germani și bulgari”¹⁶, a semnalat doar amânarea intervenției, nicidecum sustragerea și renunțarea la luptă, al cărei obiectiv fundamental – întregirea națională – era deplin conturat. Apreciată uneori ca fiind dramatică, alteori fascinantă, situația României a atras cu regularitate, după declanșarea ostilităților, atenția cercurilor politico-diplomatice de la Washington, ca și a analiștilor, comentatorilor și corespondenților de presă americani, preocupați de evoluția evenimentelor în aria cea mai fierbinte a conflictului.

Pe de altă parte, sporul de interes, ca și de influență, al SUA în zonă, reflectat prin intensificarea activității legației americane din București, rămâne un fapt datorat în bună măsură noului ministru trimis de Washington în Balcani, Charles J. Vopicka¹⁷. În polida naivităților sau imprudențelor ce i-au pigmentat controversata-i carieră diplomatică, prin tot ceea ce a întreprins, ambasadorul american și-a dobândit poziția de cel mai influent reprezentant neutru, iar sediul legației reprezentate a constituit „singurul loc unde, după izbucnirea războiului, se mai reunea întregul corp diplomatic străin” din capitala țării¹⁸. În noua conjunctură politică internațională, când atât Statele Unite, cât și România, s-au situat de aceeași parte a baricadei în raport cu conflictul, chiar dacă din rațiuni și cu implicații mult diferențiate, intensificarea contactelor bilaterale, a legăturilor economice în primul rând¹⁹, s-a impus aproape instantaneu. Cercurile de afaceri americane au conștientizat cu ușurință faptul că războiul deschidea Statelor Unite calea spre un loc dominant în viața comercială și financiară a lumii, obiectiv focalizat pe Europa și în care țările balcanice își aveau desigur ponderea lor. Acelorași cercuri li s-a datorat de altfel evaluarea timpurie a necesităților economice ale statelor balcanice, pe măsură ce tot mai numeroase țări europene trimiteau în SUA comisii de achiziții, căutau credite și plasau feliurite comenzi ce anticipau și unele nevoi postbelice²⁰.

nu atât de forța armată a adversarilor, cât mai ales de nerespectarea angajamentelor făcute de aliați.

Sub titluri ca *România dă semnalul*²⁹, sau *România, un nou factor în război*³⁰, marele cotidian american a comentat pe larg ecoul internațional și implicațiile unei decizii pregătită cu mult înainte de a fi anunțată. Telegrama din Washington a agenției „Associated Press” arăta că „intrarea României în război a fost salutăată cu expresii de satisfacție la ambasadele Alianților din capitala federală, unde agenții oficiali au pronosticat însemnate schimbări în Balcani pentru următoarele șase săptămâni”. Acele săptămâni, în viziunea comentatorului, puteau fi hotărâtoare pentru soarta războiului, motiv pentru care și încheia că „ziua intrării României în luptă a fost unul din marile evenimente ale istoriei conflagrației”³¹. Aceeași idee, a oportunității intervenției militare românești, când aliații erau amenințați cu un nou dezastru în Salonic (după cel din Serbia), era subliniată și de un expert militar cu obârșie balcanică, Hrebelianovich.

Mai moderat în termeni, inspirat poate și de optimismul nejustificat ce însoțise intervenția Italiei în război, el afirma că, prin implicarea României „renase iarăși speranțele celor de părere că războiul se apropie de sfârșit”³². În opinia profesorului american Louis G. Michael, de la Iowa State College, aflat vreme de șase ani (1910-1916) ca expert în serviciul guvernului tarist, „rolul pe care România începe să-l joace în acest mare război este foarte pozitiv și practic, totodată”³³. Pozitiv, prin justetea propriilor obiective urmărite, practic, prin înlesnirile făcute Alianților și, în special, Rusiei, în marșul acesteia spre Constantinopol și strămtori.

După implicarea României în război, moment precedat de diligențele factorilor de decizie de la București în direcția utilizării canalului diplomatic oferit de Statele Unite – în speță, prin șeful legăției americane, Charles J. Vopicka – pentru asigurarea protecției intereselor românești, atât în Austro-Ungaria, cât și în Germania³⁴, presa americană reprezentativă a informat cu regularitate cititorii despre desfășurarea ostilităților pe frontul din răsăritul Europei, ca și despre situația dramatică a României după primele luni de cobeligeranță³⁵. În noiembrie 1916, de exemplu, un comentariu politic special era consacrat circumstanțelor și implicațiilor eșecului armatei române în Transilvania, apreciat ca „una dintre cele mai amare ironii din istoria războiului”³⁶. Curând după aceea, ample reportaje însoțite de hărți ale experților militari ilustrau până la detalii efortul armatelor româno-ruse pentru stăvilirea ofensivei germane condusă de generalii Makensen și Falkenhayn. Nu lipseau opiniile personale sau oficiale privind insuficiența ori „scurt-circuitele cooperării aliaților în răsărit, evidente prin nerespectarea promisiunilor avansate de aceștia și, îndeosebi, de Rusia, României”³⁷.

Care a fost poziția oficială a SUA față de intrarea României în război, cum s-a exprimat aceasta pe durata ostilităților, care a fost starea de spirit și reacția românească odată cu implicarea Americii în conflagrație, sau cum avea să fie privită și tratată – în contextul programului wilsonian de pace – problematica politico-națională românească după încetarea conflictului general sunt subiecte care au reținut, diferențiat, la vremea respectivă atenția cercurilor largi ale opiniei publice și politice de peste Ocean, constituind ulterior teme predilecte de studiu pentru specialiști³⁸, fără ca până azi bogăția informațională să paralizeze ispita aprofundării ori să epuizeze demersul analitic.

Résumé

L'étude ci-jointe présente la période dans laquelle la Roumanie se trouvait devant un choix décisif: les Alliés ou les Pouvoirs Centraux. L'auteur analyse la manière dans laquelle l'opinion publique, les milieux scientifiques et politiques ont récepté et ont débattre les options du gouvernement roumain dans la première partie de la Guerre mondiale.

NOTE:

¹ Dintre lucrările mai însemnate consacrate temei, menționăm: Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial*, Cluj, 1975; Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe, 1914-1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton Univ.

Press, 1957; Glenn E. Torrey, *The Diplomatic Career of Charles J. Vopicka in Romania, 1913-1920*, în vol. *Romania between East and West*, ed. By Stephen Fischer-Galatzki ș.a., New York & Boulder, 1982; Ion Stanciu, *Alianți fără alianță. România și SUA, 1914-1920*, Ed. Albatros, București, 1992; Dumitru Vițcu, *Relațiile româno-americane timpurii. Convergențe-divergențe*, Ed. Albatros, 2000.

² *Roumania may join Triple Alliance*, în „The New York Times” (în continuare NYT), June 13, 1909, III, p. 2, col. V.

³ Intuiția sa îl apropia de opinia exprimată de un personaj mult mai apropiat destășurărilor politice din Orientul european, kronprințul Wilhelm al Germaniei, după vizita efectuată la București în primăvara aceluiași an 1909: „În caz de război, România va refuza, în cel mai bun caz, să-și îndeplinească obligațiile de aliat, dacă nu se va decide chiar de a se alătura părții adverse” (apud Gh. Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 293).

⁴ *Rumania wants payment*, NYT, December 3, 1912, p. 1, col. VII.

⁵ *The Voice of Rumania*, NYT, December 10, 1912, p. 14, col. II.

⁶ *Rumania*, NYT, January 11, 1913, p. 10, col. I-II.

⁷ Pentru detalii, vezi Dumitru Vițcu, *Un cărturar american prin România anului 1913: Albert Bushnell Hart*, în vol. *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrișoroiu la a 65-a aniversare*, Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 2002, p. 134-152.

⁸ Albert Bushnell Hart, *The War in Europe. Its causes and results*, New York & London, 1914.

⁹ *Idem, Policy of the Powers is hands off in Balkans*, în NYT, August 24, 1913, p. 9, col. I-VII (reprodus integral în D. Vițcu, *op. cit.*, p. 145-152).

¹⁰ *Ibidem*, p. 138-139.

¹¹ *Lafayette Young about the Balkans Wars*, NYT, July 29, 1913, III, p. 4, col. III.

¹² *Rumania's plight*, NYT, July 20, 1913, IV, p. 4, col. I.

¹³ *The Great Powers courting Rumania*, NYT, January 13, 1914, p. 4, col. II.

¹⁴ *Rumania on the side of the Allies*, NYT, September 10, 1914, p. 4, col. VI.

¹⁵ Glenn E. Torrey, *Rumania and the Beligerants, 1914-1916*, în „Journal of Contemporary History”, I (1966); C. Nuțu, *România în anii neutralității (1914-1916)*, București, 1972.

¹⁶ NYT, October 23, 1915, p. 10, col. II.

¹⁷ Charles Vopicka, *The Secrets of the Balkans*, Chicago, 1921; D. Vițcu, *Diplomatul american Charles J. Vopicka în România anilor 1913-1920*, în AIIX, XXXV, 1998, p. 83-102.

¹⁸ Glenn E. Torrey, *Charles Vopicka and Romania*..., p. 37-38.

¹⁹ Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 27-45; *idem, Aspecte ale relațiilor româno-americane în anii neutralității României (1914-1916)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, VI, București, 1979.

²⁰ I.D. Andronescu, *Psihologia comercială și financiară a Statelor Unite*, București, 1916, p. 2-3.

²¹ Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 27 și urm.

²² *Rumania to buy here*, NYT, November 19, 1914, p. 4, col. III.

²³ NYT, May 24, 1915, p. 3, col. VII.

²⁴ Dumitru Vițcu, *Românii în presa americană. 1859-1918*, în AIIAI, XXIII, 1986, p. 95.

²⁵ *Rumania agrees with Allies to join the War*, NYT, June 15, 1915, p. 1, col. VI.

²⁶ NYT, September 12, 1915, p. 4, col. VI.

²⁷ *Romanians for Delay*, NYT, December 8, 1915, p. 2, col. VIII.

²⁸ NYT, August 21, 1916, p. 2, col. V.

²⁹ *Rumania gives the signal*, NYT, August 29, 1916, p. 8, col. I-IV.

³⁰ *Rumania, a new factor in War*, NYT, September 3, 1916, s. V, p. 1, col. I-IV.

³¹ *Ibidem*.

³² NYT, September 3, 1916, s. V, p. 1, col. I-IV.

³³ NYT, September 3, 1916, s. III, p. 1, col. I-IV.

³⁴ Vezi Ion Stanciu, *Alianți fără alianță*, p. 48-50.

³⁵ *Idem, Stanley Washburn, An American-war correspondent on the Romanian front, September-November 1916*, în RRH, XV, nr. 2, 1976, p. 293-304.

³⁶ NYT, November 28, 1916, p. 12, col. III.

³⁷ NYT, December 3, 1916, s. II, p. 1, col. I-VII.

³⁸ Victor S. Mamatey, *op. cit.*; A. Thomas Devasia, *The US and the formation of Greater Romania, 1917-1918. A Study of Diplomacy and Propaganda*, Ph.D. Dissertation, Boston College, 1971; Keith Hitchins, *W. Wilson and the Union of Transylvania with Romania, 1917-1918*, în RRH, nr. 4, 1979; Glenn E. Torrey, *Some recent literature on Romania's Role in the First World War*, în „East European Quarterly”, XIV, nr. 2, 1980, p. 189-206.

TRECUTUL BUCOVINEI ÎN VIZIUNEA ISTORIOGRAFIEI UCRAINENE CONTEMPORANE (1991-2002)

Ștefan Purici

Bucovina este un cuvânt „magic” menit să provoace interesul și chiar admirația unor cercetători ai modernității europene, care caută exemple edificatoare din trecutul continentului pentru noua arhitectură a Europei unite. Ca entitate politico-administrativă, Bucovina a existat în perioada 1775-1918, când partea de nord-vest a Moldovei, ocupată de trupele habsburgice în toamna anului 1774, a fost integrată Austriei. Transformată, printr-o amplă politică de colonizare și stimulare a imigrărilor din afara ținutului, într-un mozaic etnic, provincia a cunoscut o evoluție politico-culturală relativ liniștită, fără tensiuni deosebite între naționalitățile conviețuitoare, fapt ce a provocat interesul științific față de Bucovina al unui număr important de cercetători din diverse țări, în special din spațiul germanofon. În multe dintre lucrările dedicate investigării trecutului ținutului din perioada administrației habsburgice, autorii de limbă germană prezintă pacea interetnică și corectitudinea autorităților austriece drept modele pentru viitoarea Europă unită¹.

Istoriografia română contemporană are o atitudine mai rezervată față de realizările administrației habsburgice², încercând să analizeze atât momentele pozitive, cât și implicațiile negative ale stăpânirii austriece³. Probabil, cea mai nefastă consecință a încorporării ținutului în cadrul Imperiului Habsburgic a constatat în modificarea structurii etnice a provinciei, prin diminuarea ponderii românilor în totalul populației în favoarea altor naționalități, care, la 1775, constituiau doar o minoritate (circa 1/4), iar către sfârșitul stăpânirii austriece ponderea neromânilor s-a ridicat la 2/3 din numărul total al locuitorilor. Acest proces a fost însoțit de înlăturarea parțială a autohtonilor din administrație, economie, învățământ, viață publică etc., fenomen ce nu poate fi trecut cu vederea atunci când analizăm în mod nepărtinitor istoria Bucovinei.

Un al treilea participant interesat de modul în care se trasează vectorii discursului istoric privitor la fenomenul bucovinean este istoriografia ucraineană contemporană. Trecutul acestei zone a fost și continuă să rămână una dintre importantele direcții de cercetare ale istoricilor ucraineni mai vechi sau mai noi. Pe lângă considerentele strict științifice, preocupările cercetătorilor din Ucraina și ale istoricilor ucraineni stabiliți în Occident după 1917 ori 1939-1940 și 1944 sunt motivate atât de prezența elementului etnic ucrainean în structura națională a Bucovinei istorice, cât și de necesitatea de a explica, argumenta și justifica divizarea teritorială a provinciei și prezența părții sale de nord, inițial, în cadrul Uniunii / Ucrainei Sovietice și, ulterior, în cel al Ucrainei independente. Dacă în perioada interbelică, atât istoricii români, cât și cei ucraineni au avut posibilitatea să cerceteze neîngrădit trecutul Bucovinei, după cel de-al Doilea război mondial, în urma impunerii de către sovietici a comunismului în România, orice dezbateri științifice sau chiar și utilizarea în istoriografia românească a denumirii „Bucovina” au fost interzise. Singurele posibilități de exprimare rămăneau paginile publicațiilor periodice din Occident sau valorificarea unor toponime ca „Țara de Sus”, „nordul Moldovei” ș. a. în locul toponimului tradițional. Astfel, chiar dacă după 1945, în România, au apărut mai multe studii privitoare la diverse aspecte (economic, cultural, social, politic, religios etc.) ce țineau de trecutul părții de nord-vest a Moldovei, o lucrare de sinteză, care să privească în ansamblu evoluția provinciei sub stăpânirea habsburgică, nu a putut să vadă lumina tiparului. Din aceste motive, până la începutul anilor 1990, cunoștințele noastre privind trecutul Bucovinei istorice erau destul de restrânse, întemeindu-se, în general, pe realizările istoriografiei românești de până la 1940. În același timp, însă, prin contribuțiile cercetătorilor ucraineni din vestul Europei sau din nordul

Americii, problematica bucovineană era prezentă în lucrările de referință apărute în Occident, în cărțile și revistele de specialitate. Totodată, în fosta Uniune Sovietică au fost tipărite numeroase studii, ghiduri, articole științifice și de popularizare consacrate prezentării trecutului Bucovinei din perspectiva legitimării actului de incorporare a părții de nord a ținutului în componența URSS. Trebuie să remarcăm și faptul că între istoricii ucraineni emigranți și cei sovietici existau divergențe doar în ceea ce privește modul de prezentare a unor fapte și fenomene, nu și în ceea ce privește implicațiile acestora asupra destinului ținutului. Urmând indicațiilor partidului, cercetătorii sovietici trebuiau să depisteze și evidențieze rolul definitoriu al clasei muncitoare și al comuniștilor în evoluția socială și politică a provinciei, să interpreteze toate evenimentele prin prisma luptei de clasă și să demaște „falsificările” istoriografiei burgheze.

În ultimii ani de existență a Uniunii Sovietice și, în special, după proclamarea independenței fostelor republici componente ale URSS, istoriografia ucraineană a pășit pe drumul tranziției de la unealtă a Partidului Comunist la disciplină științifică. Această cale s-a dovedit a fi destul de dificilă și, astăzi, putem constata că tranziția este departe de a se fi încheiat. Astfel, unii istorici au rămas tributari vechiului mod de investigare și de prezentare a trecutului, alții au înlocuit rapid metodologia marxist-leninistă cu una naționalistă, continuând să abordeze trunchiat, unilateral și preconcepțat cele mai diverse aspecte istoriografice. Totuși, se înregistrează și anumite tentative de prezentare mai echilibrată, mai obiectivă și mai nuanțată a trecutului Bucovinei, însă acestea nu au devenit dominante în istoriografia ucraineană.

Odată cu proclamarea independenței Ucrainei, în august 1991, în fața clasei politice din această țară a apărut problema construirii unei identități național-statale pe care să se întemeieze suveranitatea noului stat. Obiectivul s-a dovedit a fi destul de complex, datorită faptului că, sub aspect teritorial-administrativ, în componența Ucrainei astăzi sunt incluse regiuni care, până la 1945 sau chiar și până la 1954, au făcut parte din alte state (Polonia, Rusia, România etc.) și care au o pronunțată individualitate etno-istorică. Din acest motiv, pentru a contribui la formarea conștiinței ucrainității în rândul unei populații eterogene sub aspectul tradițiilor istorice, politice și cultural-mentale, istoriografia contemporană are drept scop identificarea și articularea unui trecut „comun” al tuturor regiunilor istorice componente ale statului ucrainean independent.

Unul dintre obiectele aplicării eforturilor cercetătorilor ucraineni îl reprezintă Bucovina, regiune istorică a cărei parte de nord a fost integrată Ucrainei în urma materializării, în iunie 1940, a prevederilor Protocolului adițional secret al *Pactului de neagresiune între Germania și Uniunea Sovietică*, semnat la 23 august 1939⁴, fapt consacrat ulterior de Conferința de Pace de la Paris⁵. Pe lângă centre universitare ca Lviv, Ivano-Frankivsk, Kiev, Odesa și, a., în care tematica bucovineană este studiată doar episodic, trecutul Bucovinei constituie domeniul unor investigații sistematice la Universitatea «Yurii Fedkovyci» din Cernăuți. Cercetările se desfășoară în special în cadrul Facultății de Istorie, care are un colectiv destul de numeros de cadre didactice și cercetători, în cel al Centrului de Cercetări Bucovinene (înființat în 1992) și al Centrului Bucovinean de Cercetări Arheologice (înființat în 1996), ambele pe lângă Universitatea din Cernăuți, precum și în cadrul unor instituții din regiunea Cernăuți (arhive, muzee, instituții de învățământ etc.). Activitățile de valorificare a rezultatelor investigațiilor, precum și reeditarea unor lucrări semnate de istorici ucraineni și germani din secolele XIX-XX, sunt stimulate de existența unui număr mare de periodice științifice care găzduiesc cele mai variate subiecte din problematica bucovineană. În acest sens, se remarcă: „Буковинський журнал” (Revista Bucovinei), „Зелена Буковина” (Bucovina Verde), „Вісник Центру Буковинознавства” (Buletinul Centrului de Cercetări Bucovinene), „Буковинський історико-етнографічний вісник” (Buletinul istorico-etnografic bucovinean), precum și „Buletinele” numeroaselor catedre de la facultățile de Istorie, Litere, Filosofie-Teologie, Pedagogie etc., în care s-au publicat după 1991 sute de articole ce privesc istoria și cultura acestui ținut. La acestea se adaugă câteva zeci de volume ale unor simpozioane, conferințe și congrese științifice de nivel local, național sau internațional.

De asemenea, în ultimul deceniu au ieșit de sub tipar mai multe cărți care privesc indirect sau direct problematica bucovineană. Din ultima categorie, menționăm, în ordinea apariției lor, următoarele titluri:

А. Жуковский. *Історія Буковини /Istoria Bucovinei/*, Чернівці: Час, 1991-1994, т. 1-2;
 Б. О. Тимошук. *Василів – місто Галицької Русі /Vasyliv – oraș al Rusiei galiciene/*, Чернівці, 1992;

Й-Т. Сележан. *Православні свята на Буковині. Історія свят, мистецтво хорového розспіву та іконографії. Слово до проповіді /Sărbători ortodoxe în Bucovina. Istoricul sărbătorilor, arta cântului coral și a iconografiei. Cuvânt pentru predică/*, Чернівці: Прут, 1993;

С. Осачук. *Німці і німецькі товариства на Буковині (друга пол. XIX – початок XX ст.) /Germani și societăți germane din Bucovina (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)/*, Чернівці, 1993;

В. Білек, О. Криворучко, О. Масан, І. Чеховський. *Вітання з Чернівців (Масторівка містом за колекцією старих поштівок) /Salutări din Cernăuți (O călătorie prin oraș cu ajutorul colecției de cărți poștale vechi)/*, Чернівці: Час, 1994;

****Чернівецький університет. 1875-1995: сторінки історії /Universitatea din Cernăuți. 1875-1995: pagini de istorie/*, Чернівці: Рута, 1995;

А. Дуда, В. Старик. *Буковинський курінь у боях за українську державність. 1918-1941-1944 /Kureniul* bucovinean în luptele pentru statalitatea ucraineană. 1918-1941-1944/*, Київ-Чернівці, 1995;

С. І. Комарницький. *Вони наближали перемогу (Буковина та буковинці в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.) /Ei apropiau victoria (Bucovina și bucovinenii în anii Marelui război pentru apărarea Patriei din 1941-1945)/*, Чернівці: Знання, 1995;

****З історичного минулого Буковини. Збірник наукових статей /Din trecutul istoric al Bucovinei. Culegere de studii/*, Чернівці, 1996;

В. М. Даниленко, О. В. Добржанський. *Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність /Academicianul Stepan Smal-Stotki. Viața și activitatea/*, Київ-Чернівці: Відродження, 1996;

Л. П. Михайлина. *Населення Верхнього Попруття VIII-X ст. /Populația regiunii Prutului Superior în secolele VIII-X/*, Чернівці: Рута, 1997;

С. А. Тархов. *Історія міськелектротранспорту Чернівців /Istoricul transportului electrificat din orașul Cernăuți/*, Чернівці: Прут, 1997;

О. Д. Огуй. *Монетно-лічильні найменування на Буковині та Молдові (кінець 14 перша третина 19 ст.): проблема функціональних поліномінацій в адаптивних терміносистемах /Denumiri de monede și măsuri în Bucovina și Moldova (sfârșitul secolului al XIV-lea – prima treime a secolului al XIX-lea): chestiunea polinomialilor funcționali în sisteme de termeni adaptive/*, Чернівці: Рута, 1997;

****Буковина: історичний нарис /Bucovina: schiță istorică/*, Чернівці: Зелена Буковина, 1998;

О. Масан, І. Чеховський. *Чернівці: 1408-1998. Нариси з історії міста /Cernăuți: 1408-1998. Schițe privind istoria orașului/*, Чернівці: Місто, 1998;

Ю. І. Макара, С. В. Пивоваров, Ю. А. Юрійчук. *Садогурська монетарія (історико-краснавичий нарис) /Monetăria din Sadagura (schiță istorico-etnografică)/*, Чернівці: Рута, 1998;

І. П. Возний. *Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст. /Conacul feudal fortificat din Cernauca din secolele XII-XIII/*, Чернівці, 1998;

О. Добржанський. *Національний рух українців Буковини другої половини XIX початку XX ст. /Mișcarea națională a ucrainenilor din Bucovina în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului XX/*, Чернівці: Золоті Литаври, 1999;

О. Масан. *Владика Євген (Гасман) – визначний діяч православної церкви на Буковині в XIX столітті. Нарис життя і діяльності /Arhiereul Eugen (Hacman) – personalitate*

* Kureni – unitate de cazaci ucraineni.

marcantă a bisericii ortodoxe din Bucovina în secolul al XIX-lea. Schițe privind viața și activitatea/, Чернівці: „Місто”, 1999;

Г. Кожлянюк, *Етнографія Буковини* /Etnografia Bucovinei/, Чернівці: Золоті Литаври, 1999-2002, т. 1-2;

В. М. Ботушанський, *Сільське господарство Буковини (друга половина XIX початок XX ст.)* /Agricultura Bucovinei (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului XX)/, Чернівці: Золоті Литаври, 2000;

С. Пивоваров, І. Чеховський, *На Дністрі, на „Оукраїне Галицької” (матеріали та дослідження Дністровської комплексної археологічно-етнографічної експедиції ЧДУ в селі Галиця Сокирянського р-ну Чернівецької області)* /Pe Nistru, în „Oucraina haliciană” (materiale și cercetări ale Expediției arheologico-etnografice complexe a Universității cernăuțene în satul Gălytsja raionul Securenî regiunea Cernăuți)/, Чернівці, 2000;

В. Ф. Федорак, Н. І. Черкач, *Історія рідного краю (7-11 клас)* /Istoria ținutului natal (clasele 7-11)/, Чернівці, 2000;

***28 червня 1940 року: погляд через 60 років / 28 iunie 1940: retrospectivă după 60 de ani/, Чернівці: Прут, 2000;

С. Пивоваров, *Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра* /Vestigii creștine în spațiul dintre Prutul Superior și Nistrul Mijlociu/, Чернівці: Зелена Буковина, 2001;

С. Пивоваров, *Нумізматичні пам'ятки Буковини (античний та середньовічний час)* /Vestigiile numismatice ale Bucovinei (epocile antică și medievală)/, Чернівці: Зелена Буковина, 2002;

Ганна Скорейко, *Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст.: історико-демографічний нарис* /Populația Bucovinei după recensămintele oficiale austriece din a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea: schiță istorico-demografică/, Чернівці: Прут, 2002.

Analizând modul în care este investigat și prezentat trecutul Bucovinei în istoriografia ucraineană contemporană, constatăm că istoricii din țara vecină continuă să insiste pe abordarea problematicei bucovinene din cele mai vechi timpuri până în prezent, ignorând faptul că Bucovina a existat ca unitate teritorial-administrativă distinctă doar între anii 1775 și 1918. În acest sens, se pune accentul pe caracterul slav al majorității covârșitoare a vestigiilor arheologice din secolele V-XIV, pe participarea populației din teritoriul Bucovinei la viața politico-statală a Rusiei Kievene și a principatelor ucrainene Halici și Halici-Volynia, pe influențele est-slave asupra evoluției culturale și politice a Țării Moldovei, pe autohtonitatea ucrainenilor și alogenitatea românilor în spațiul bucovinean la începuturile statalității moldovenesti, pe predominarea numerică a ucrainenilor în partea de nord-vest a Moldovei la 1774-1775, pe politica de românizare a populației bucovinene în perioada habsburgică, pe caracterul „imperialist” al unirii ținutului cu România, pe politica de deznaționalizare a ucrainenilor în perioada interbelică, pe „justețea” evenimentelor din iunie 1940 etc.

Pentru a exemplifica cele menționate mai sus, nu ne propunem să analizăm absolut toate lucrările apărute în intervalul 1991-2002, deoarece volumul afectat unui studiu nu îngăduie asemenea inițiative. Ne vom limita la două lucrări: *Din trecutul istoric al Bucovinei* (Cernăuți, 1996) și *Bucovina: schițe de istorie* (Cernăuți, 1998) – studii cu caracter de sinteză –, pe care le considerăm a fi reprezentative pentru istoriografia ucraineană contemporană a Bucovinei.

Culegerea de studii *Din trecutul istoric al Bucovinei* este inaugurată de prof. univ. dr. Gh. K. Kojoleanko cu cercetarea intitulată *Populația Bucovinei: succintă schiță etnografică*, în care autorul face o expunere a evoluției etnice în acest spațiu geografic, din cele mai vechi timpuri până la 1990. Semnalând prezența omului primitiv cu 100 000 ani în urmă, autorul menționează că primul popor cunoscut în istorie, care „locuia la nord de Dunăre în secolele IX-VIII î. e. n., au fost geții”, așezați pe „pământurile dintre Nistru și Don”. De abia în sec. I d. Hr., la „nord de Dunăre apar dacii, popor care, probabil, a venit aici din Tracia, din Munții Rodopi”. Cercetătorul ucrainean, urmând cu fidelitate, dar mai puțin tranșant, tezele lui Arkadii Jukovski⁶,

ii consideră pe daci și geții ca fiind două popoare net diferite, imputându-le romanilor confundarea geților cu dacii. Ținând cont de „realitățile” istorice, autorul semnalează popularea Banatului, Transilvaniei și Munteniei de către daci, în timp ce geții sunt plasați în Bucovina (?) și Moldova. Spre deosebire de adepții teoriei imigraționiste, Gheorghii Kojoleanko conchide că populația autohtonă, în urma cuceririi Daciei, n-a fost exterminată de către romani, ci a fost supusă; o parte a dacilor și geților s-a retras în Munții Carpați. Autorul consideră că cetatea Țetina de lângă Cernăuți reprezenta un punct de pază, întemeiat de romani la hotarele de nord ale țării, reluând o ipoteză mai veche, potrivit căreia ostașii acestei garnizoane ar fi fost originari din localitatea Cecina, de pe râul cu același nume de lângă orașul italian Pisa.

Puțin diferit este tratată perioada preistorică și cea veche în lucrarea de sinteză *Bucovina: schițe de istorie*. În capitolul I, *Bucovina din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIV-lea*, cercetătorii L. Myhailyna și S. Pyvovarov arată că, pe teritoriul actualei regiuni Cernăuți (mai precis în fostul ținut Hotin), au fost descoperite „cele mai vechi locuințe de pe pământurile Ucrainei”, datate cu cea. 50-40 mii de ani (satul Molodovo din raionul Securenii). Către sfârșitul mileniului II î. Hr., pe pământurile Bucovinei istorice, sunt atestate numeroase așezări aparținând culturii *Noa* (secolele XIII-XI î. Hr.). Cele mai însemnate săpături au fost realizate în localitatea Mahala, sat de pe malul stâng al râului Prut, în imediata apropiere de Cernăuți. Universitarii ucraineni apreciază că această cultură „s-a format, așa cum se consideră, în urma sintezei între comunitatea locală Komariv și populația nord-tracică migrată” (?). Faptul că arheologii ucraineni nu au ajuns la un numitor comun în ceea ce privește încadrarea etnică a unor culturi arheologice este vizibil în cazul culturii Lukașovka, ai cărei purtători sunt numiți, într-un loc, „slavii, geții, germanii” (p. 19), iar în alt loc, „bastarii” (p. 20). De asemenea, universitarii cernăuțeni identifică elemente slave pe teritoriul Bucovinei istorice încă din secolele I și II d. Hr., arătând că în vremea respectivă zona era populată de „elemente slave, dacice, sarmate și germanice”. Următoarele două veacuri sunt dominate de cultura Cerneahov și de cea a tumulilor carpați. Autorii specifică faptul că „una dintre componentele etnice ale culturii [Cerneahov] au fost slavii”, uitând sau omițând să nominalizeze alte elemente constitutive. În ceea ce privește cultura tumulilor carpați, se arată că la formarea acesteia au luat parte „triburile slave și geto-dacice”. Din secolul al V-lea, teritoriul Bucovinei istorice devine o zonă de așezare a slavilor care erau purtători ai „culturii de tip Praga din secolele V-VII”. Aceasta se întindea „pe un însemnat teritoriu dintre Nipru și Elba”. Nu este prea clar cum se îmbină caracterul de migratori al slavilor în această perioadă cu caracterul predominant agricol, sedentar al culturii Praga. Este interesantă și constatarea arheologilor cernăuțeni privind existența unor „anumite particularități locale” în cadrul culturii Luka Raikovețka (secolele VII-X), legate, în opinia lor, de prezența pe teritoriul Bucovinei a „croaților letopisetelor”. Fără a da dovadă de spirit critic – s-a scris enorm de mult pe marginea acestei probleme, subliniindu-se lipsa de argumente și dovezi istorice –, autorii susțin: „Odată cu formarea statului kievean, ținutul bucovinean a devenit parte componentă a acestuia. În secolele X-XII, Bucovina a intrat în componența Rusiei kievene: din a doua jumătate a secolului al XI-lea – în cnezatul Terebovlia; de la mijlocul secolului al XII-lea – în cnezatul Halici, iar din anul 1199 până la mijlocul secolului al XIV-lea – în cnezatul Halici-Volynia”. Totuși, spre deosebire de alți istorici slavi, cei doi cercetători nu contestă faptul intrării zonei dintre Nistru și Prut în componența Țării Moldovei chiar de la întemeierea acestui stat medieval românesc.

Același lucru este susținut și de Gh. Kojoleanko, care subliniază că teritoriul Bucovinei a fost parte integrantă a cnezatelor est-slave, acest spațiu fiind caracterizat de prezența a numeroase „sate rusești vechi (recte ucrainene vechi). Numai din secolul al XIV-lea, continuă el, în cultura materială a populației ținutului bucovinean se observă trăsături est-romanece”. Autorul menționează, fără a aduce și mărturii documentare, că „populația românofonă” din Țara Moldovei a crescut doar pe contul coloniștilor și feudaților „moldoveni și români”, care s-au așezat în vatra fostelor sate slave, devastate în timpul invaziilor tătaro-mongole.

Modul în care unii arheologi ajung la concluzii preconcepute, poate fi observat din articolul lui Ihor P. Voznyj, intitulat *Cu privire la activitatea economică a locuitorilor conacului*

feudal fortificat din Cernauca în secolele XII-XIII (după materialele arheologice), inclus în culegerea *Din trecutul istoric al Bucovinei*. Horodiștea cercetată este situată pe un deal nu prea înalt în locul numit Sprânceni, pe malul stâng al pârâului Moșcău, afluent al Prutului. Așa cum e și firesc, autorul face comparație între obiectele găsite la Cernauca cu cele descoperite în alte zone. Dar, acest procedeu este limitat doar la teritoriul situat spre nord de Bucovina, reieșind că acea parte a regiunii Cernăuți, situată în stânga Prutului, reprezintă extremitatea sudică a spațiului etnic est-slav. Este curios faptul că arheologul cernăuțean nu prezintă și ceramica, care, prin forme și decoruri, ar fi putut spune foarte multe în privința încadrării etno-culturale a așezării.

În sprijinul afirmațiilor sale, I. P. Voznyj prezintă desene ale unor obiecte descoperite. Analiza lor ne permite să punem la îndoială caracterul științific și obiectiv al concluziilor autorului datorită faptului că vestigiile arheologice descoperite la Cernauca sunt specifice unui spațiu geografic mult mai larg decât cel al slavilor de est, la care s-a limitat arheologul cernăuțean. Astfel, lama de hârleț, pe care autorul o prezintă ca un obiect ce are analogii „cu vestigiile rusești vechi”, este prezentă și în așezarea Bucov de lângă Ploiești (sec. VIII-X). Același lucru se poate spune despre seceri, obiecte asemănătoare fiind descoperite în așezarea întărită din secolele XII-XIII de la Bâta Doamnei – Piatra Neamț. Cârlige și greutăți pentru plase de pescuit de tipul indicat de arheologul cernăuțean sunt caracteristice și zonei Dunării de Jos (sec. VIII-XI).

Exemple similare de necunoaștere a realizărilor arheologiei ne-slave (confirmă lista izvoarelor și literaturii utilizate) și de interpretare unilaterală și simplistă (vezi opiniile autorului, privitoare la culturile agricole) a trecutului istoric, îl conduc pe cercetătorul cernăuțean la o concluzie forțată: „Datele arheologice mărturisesc faptul că dezvoltarea principalelor tipuri de activități economice ale populației ținutului se desfășura într-un contact strâns cu toate pământurile rusești vechi, recte ucrainene vechi, fapt confirmat de multiplele analogii cu alte vestigii rusești vechi”.

Evoluția teritoriului bucovinean în componența Moldovei medievale este prezentată de medievistul Oleksandr Masan în capitolul intitulat *În componența Principatului moldovenesc (a doua jumătate a secolului al XIV-lea – al treilea pătrar al secolului al XVIII-lea)*, inclus în volumul *Bucovina: schițe de istorie*. Istoricul cernăuțean încearcă să detalieze evenimentele de la mijlocul secolului al XIV-lea, susținând că, după destrămarea cnezatului Halici-Volynia, „teritoriul actualei regiuni Cernăuți a fost cucerit de Regatul Ungariei”, iar zona montană „Pocuția și întreaga vale a Ceremușului au nimerit în componența Regatului Poloniei”. Principele „transilvănean” Bogdan, însă, „a reușit să respingă atacurile ungarilor, precum și să-i învingă pe polonezi nu departe de Cernăuții de astăzi”. Autorul este adeptul teoriei potrivit căreia teritoriul Bucovinei inițial n-a făcut parte din Țara Moldovei, autoritatea principilor moldoveni extinzându-se asupra spațiului dintre Prut și Nistru (inclus de autor în așa numita Țară a Șipenițului) doar către sfârșitul secolului al XIV-lea și că abia „în anul 1498, la Principatul Moldovei a fost alipit ocolul Câmpulungului Rusesc”.

Ca și Gh. Kojoleanko, O. Masan consideră că „fondul pământurilor statului, administrate de domnitorii moldoveni, s-a format pe contul posesiunilor foștilor cneji haliciano-volynieni și ale acelor boieri ucraineni care au opus rezistență noii stăpâniri [moldovenești]”. Cercetătorul susține că în Moldova, în secolele XV-XVII, „documentele și alte monumente ale scrisului erau elaborate în limba ucraineană veche de cancelarie, care a domnit până la mijlocul secolului al XVII-lea chiar și la curtea domnilor moldoveni”, teză care este cel puțin discutabilă. Totodată, medievistul cernăuțean nu neagă caracterul moldovenesc al arhitecturii și picturii din această zonă, dar subliniază că acestea au fost influențate de tradițiile ucrainene și vest-europene.

Analizând raportul dintre români și ucraineni în ajunul anexării nord-vestului Moldovei la Austria, prof. Gh. Kojoleanko trage concluzia că, în ciuda „puternicului val de colonizare moldo-valahă”, încă la mijlocul secolului al XVII-lea, „populația ucraineană predomina nu numai în partea de nord a Bucovinei, ci chiar și în unele regiuni din sudul acesteia, în special în districtul Suceava”.

Interesante și chiar ingenioase sunt aprecierile lui O. Masan privind transformarea toponimului „Bucovina” (făget) în macrotoponimul „Bucovina”, care cuprinde, în interpretarea autorului, și zona Hotinului. Cercetătorul subliniază că această denumire putea „să apară și să se extindă doar într-un mediu ucrainofon”. Rămâne neclarificată perioada în care „Bucovina” a devenit denumire a unei unități administrative în cadrul statului moldovenesc.

Evaluând conținutul celor patru secole de până la anexarea unei părți din teritoriul moldovenesc de către Austria, autorul conchide: „În general, perioada aflării Bucovinei în cadrul Principatului Moldovei a fost caracterizată de o ascendentă instabilitate economică, politică și demografică, o pronunțată opresiune străină, invazii periodice ale dușmanilor. Consecințe ale acestui fapt au fost conservarea unor forme de gospodărire primitive pentru acel timp, caracterul natural al economiei, lipsa condițiilor pentru trecerea la dezvoltarea industrială, o evoluție foarte lentă a relațiilor sociale, care, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se bazau pe serbie cu elemente de robie, nivel scăzut al culturii în rândul populației care rămânea totalmente analfabetă și îndepărtată de realizările civilizației europene”.

Ocuparea Bucovinei de către Austria a dus la un efervescent proces de fluctuație a populației. Gh. Kojoleanko prezintă date privind emigrarea autohtonilor de sub tutela noilor stăpânitori și menționează o largă imigrare „a ucrainenilor din Galiția, a românilor din Transilvania, a moldovenilor din Principatul Moldovei, a rușilor de rit vechi (lipoveni) din pământurile austriece (sic!), a armenilor gregorieni din posesiunile turcești, a germanilor-protestanți din pământurile est-germane și poloneze”, prezentând și unele cauze ale procesului sus-menționat. În același timp, se subliniază că „la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în Bucovina era predominant elementul etnic ucrainean, adică populația autohtonă a ținutului erau ucrainenii (...). Potrivit recensământului populației (???), în anul 1774 ucrainenii constituiau 69% din totalul populației provinciei”, în timp ce „moldovenii și românii constituiau doar 26%”. Istoricul ucrainean „uită” să menționeze că autoritățile austriece n-au înregistrat etnia sau limba maternă a locuitorilor din provincia recent ocupată, singura sursă statistică pe baza căreia s-ar putea stabili relativ corect structura etnică a populației la vremea respectivă fiind recensămintele efectuate de autoritățile locale împreună cu funcționarii țariști, în anii 1772-1773 și 1774, în timpul ocupației Principatelor Române de către armatele rusești.

Mai puțin categoric în ceea ce privește ponderea diverselor etnii în totalul populației ținutului este modernistul Vasyli Botușanski, unul dintre autorii capitolului al III-lea, *Bucovina în componența Austriei (Austro-Ungariei) (1774-1918). Ținutul Hotin în componența Imperiului Rus (1812-1918)*, al lucrării *Bucovina: schițe de istorie*. Analizând evoluția etnodemografică a Bucovinei, acesta susține că, „la momentul alipirii ținutului la Austria, majoritatea populației o formau «rusnaci», adică locuitorii autohtoni ai ținutului – ucrainenii, iar aproape un sfert erau moldoveni (români)”. În ceea ce privește structura etnică a populației greco-catolice, se afirmă că aceasta era compusă din „ucraineni (parțial originari din Galiția, parțial localnici) și români (parțial originari din Transilvania, parțial localnici)”. Această tentativă de a crea un segment autohton de greco-catolici nu este întemeiată pe izvoare, fiind motivată, mai degrabă, de interese extraștiințifice.

În același capitol, Oleksandr Dobrjanski menționează prezența în documentele austriece a mai multor denumiri referitoare la acest teritoriu: „Districtul bucovinean”, „Generalatul cernăuțean” și „Generalatul galițian de frontieră”, evitând sau „scăpându-i” și altele ca „Moldova austriacă”, „Generalatul Moldovei”, „Generalatul moldovenesc”, mult mai intens vehiculate în perioada septembrie 1774 – ianuarie 1775. La fel, dobândirea autonomiei reale a Bucovinei, în anul 1861, este prezentată doar ca o urmare a restructurării Imperiului Habsburgic și ca un rezultat al impactului factorilor externi, trecându-se sub tăcere acțiunile elitelor locale românești – dar și ucrainene – care au militat pentru separarea ținutului de Galiția.

Pentru a demonstra că, de-a lungul perioadei austriece, s-a produs o creștere nefirească a românilor și o deznaționalizare a ucrainenilor, V. Botușanski susține că, „în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea, aflusul populației ucrainene din Galiția în Bucovina a fost neînsemnat, deoarece împărații austrieci au interzis asemenea

strămutări în urma solicitărilor magnaților polonezi, care nu doreau să piardă forța de muncă gratuită a supușilor lor. După desființarea boierescului, migrarea populației ucrainene din Galiția în Bucovina a crescut într-o anumită măsură, însă purta un caracter sezonier și doar într-o măsură nesemnificativă de strămutare definitivă”. În schimb procesul de imigrare a elementului românesc, specifică autorul, a fost continuu, „în special din Transilvania, parțial din Moldova”.

Un subcapitol consistent este dedicat de O. Dobrjanski prezentării mișcării social-politice și naționale a ucrainenilor bucovineni (secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea). Constatând nivelul scăzut al conștiinței naționale a ucrainenilor din Bucovina, absența unei elite și a unei mișcări naționale până la mijlocul secolului al XIX-lea, autorul nu analizează și cauzele acestor fenomene, deoarece ar trebui să vorbească despre imigrarea masivă din Galiția și despre statutul social al imigranților galițieni. Totuși, cercetătorul a evidențiat rolul deosebit important pe care l-a jucat episcopul Eugenie Hacman în geneza și organizarea mișcării politico-naționale a rutenilor, în constituirea primelor societăți culturale ucrainene, lucruri care, de obicei, sunt trecute sub tăcere în istoriografia ucraineană.

În același timp, istoricii ucraineni nu s-au aplecat și asupra istoricului politico-cultural al celorlalte naționalități din provincie. V. Botușanski și O. Dobrjanski s-au limitat la expunerea extrem de succintă a particularităților mozaicului etnic bucovinean din perioada austriacă și la nominalizarea câtorva personalități din partea fiecărei etnii neucrainene. Se creează impresia că numai ucrainenii au avut o moștenire culturală bogată și o viață politică intensă, ceilalți fiind practic absenți din viața publică a provinciei.

În lucrarea *Bucovina: schițe de istorie*, capitolul al IV-lea, *Bucovina de Nord și ținutul Hotin în componența României regale (1918-1940)*, a fost elaborat de cercetătorul Ihor Piddubnyj, cu excepția primului subcapitol, intitulat *Regimul de ocupație (?)*, scris în colaborare cu V. Botușanski. În comparație cu lucrările apărute în perioada sovietică, autorii au recurs la o abordare mai echilibrată și documentată a destinului Bucovinei interbelice. În pofida acestui fapt, și acest compartiment suferă de pe urma unor interpretări forțate sau a utilizării unor citate trunchiate. Astfel, se afirmă că la Congresul General al Bucovinei, din 28 noiembrie 1918, n-au participat, cu excepția românilor, reprezentanți ai altor etnii din această provincie. Nu punem în discuție statutul și reprezentativitatea unor țărani ucraineni din comunele de peste Prut, însă germanii și polonezii bucovineni și-au desemnat în mod legal și democratic delegați care au prezentat atitudinea acestor etnii față de viitorul Bucovinei, pronunțându-se pentru unirea cu Regatul României. Alt caz asemănător este cel privitor la „răscoala din Hotin”, în care cei doi autori văd o acțiune naționalistă ucraineană, spre deosebire de lucrările puțin mai vechi care o prezentau drept o mișcare comunistă.

Moștenind din epoca sovietică tradiția divizării românilor în două „naționalități” – română și moldovenească –, istoriografia ucraineană continuă să servească unor obiective politice formulate încă în perioada stalinistă. Totodată, se încearcă impunerea teoriei privitoare la caracterul slav al populației moldovenești, care a fost, chipurile, româniată în epocile modernă și contemporană. Un exemplu concret îl reprezintă tabelul nr. 1, *Raportul dintre grupurile naționale în Bucovina (regiunea Cernăuți) în anii 1930-1989*, alcătuit de Gh. Kojoleanko. Potrivit datelor oficiale ale *Recensământului populației* din 1930, s-au declarat ucraineni 29,14% dintre bucovineni, însă universitarul cernăuțean include în tabel cifra de 49,4%, menționând, fără a aduce argumente, că organele de statistică române au micșorat numărul populației ucrainene, iar numărul etnicilor români „includea, pe lângă români, o parte din ucraineni și moldoveni”(?). În cele din urmă, universitarul cernăuțean ajunge la concluzia că, de-a lungul istoriei, populația Bucovinei „a fost caracterizată de multietnicitate, cu o continuă preponderență însemnată a etniei ucrainene”.

Perioada de după 28 iunie 1940 a fost prezentată în sinteza *Bucovina: schițe de istorie* de către cercetătorii V. Botușanski, I. Burkut, Yu. Makar, P. Poloveți, V. Holveciuk, V. Holodnyț'kyj și I. Șkola, autori ai capitolului V, intitulat *Regiunea Cernăuți a RSSU (1940-1991), a Ucrainei (1991-1997)*.

Probabil, pentru prima dată în istoriografia ucraineană se recunoaște faptul că nota

ultimativă sovietică, întemeiată pe pretenții cu caracter istoric (URSS ca moștenitoare a Imperiului Țarist și a vechilor cnezate rusești), era lipsită de suport științific, menționându-se că „nici o parte a Bucovinei n-a intrat niciodată în componența Imperiului Rus”. Totuși, istoricilor cernăuțeni le lipsește curajul să citeze și următoarea frază din nota ultimativă: „Un astfel de act ar fi cu atât mai just cu cât transmiterea părții de nord a Bucovinei către URSS ar putea reprezenta, este drept că numai într-o măsură neînsemnată, un mijloc de despăgubire a acelei mari pierderi care a fost pricinuită URSS și populației Basarabiei prin dominația de 22 de ani a României în Basarabia”.

În volumul menționat se regăsesc date extrem de interesante, chiar dacă ele nu sunt exhaustive, privitoare la evoluția părții de nord a Bucovinei în perioada sovietică. Pentru a surprinde doar unul dintre momentele calvarului pe care l-au trăit nord-bucovenii în anii postbelici, cităm: „În total, în anii 1940-1950, din ținut au fost deportate până la 50 mii de persoane”, peste 33 mii de oameni au emigrat, în anii 1945-1946, „în România și Polonia”, în timp ce „numai în anul 1946, în Regiunea Cernăuți au sosit 53 690 de imigranți din diverse zone ale Uniunii Sovietice”. Sunt doar câteva cifre care pot contribui la înțelegerea situației etnice actuale din Regiunea Cernăuți.

Din cele analizate, se poate constata că studiile și articolele istoricilor ucraineni privind istoria Bucovinei evidențiază unele tentative de a privi lucrurile în conformitate cu realitățile istorice ale timpului. În același timp se observă faptul că debarasarea de vechile stereotipuri și clișee ale istoriografiei comuniste și ultranaționaliste este încă un proces destul de complex și dificil pentru istoriografia ucraineană postcomunistă.

Zusammenfassung

Die Bukowina ist ein „Zauberwort“, das zugeordnet ist, das Interesse und sogar die Bewunderung einiger Forscher der europäischen Modernität zu erregen, ein Wort, das modellhafte Beispiele für die neue Architektur des vereinten Europas in der Vergangenheit des Kontinents sucht. Der Verfasser analysiert die Art und Weise, in der die Geschichte dieser Provinz im Rahmen der gegenwärtigen ukrainischen Historiographie behandelt wird: Es werden die Erfolge und die Fehlschläge der ukrainischen Historiker auf dem Weg zur Befreiung von der marxistisch-leninistische Methodologie und von den nationalistischen Klischees präsentiert.

NOTE:

¹ Cf. Rudolf Wagner, *Eileitung*, in *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz*, Hrsg. Rudolf Wagner, München, Verlag Hans Meschendorfer, 1975, S. 11; Franz Thedieck, *Festvortrag bei der Universitätsfeier am 5. Dezember 1955 in München*, in *Alma Mater Francisco Josephina*, S. 362; Paula Tiefenthaler, *Die kulturellen Wechselbeziehungen zwischen den Volksgruppen der Bukowina 1775-1918*, in Adolf Armbruster (Hg.), *Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, Bd. II, Augsburg, Verlag Hofmann, 1993, S. 13-14; Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. a VIII-a, traducere de A. Armbruster, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 390 etc.

² Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, Vol. I (1774-1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, passim; vezi și colecția „Codrul Cosminului” (Suceava), seria nouă, 1995-1999, nr. 1-5.

³ Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774-1815)*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, București, Fundația Culturală Română, 1994; Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998; vezi și colecția „Analele Bucovinei” (București), 1994-1999, nr. 1-13 etc.

⁴ Pentru detalii, vezi: *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Selecție de Ion Șișcanu și Vitalie Văratec. Prefață de Valeriu Matei, Chișinău: Universitas, 1991; Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, 1995; Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991; Nicholas Dima, *Basarabia și Bucovina în jocul geopolitic al Rusiei*, Chișinău, 1998; Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Iași, 1991; Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu ș. a., *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, 1992; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța în văltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, 1994; Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei, 1940*, Chișinău, 1993 etc.

⁵ Vezi: Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii (1945-1947)*, București, 1988; V.-Fl. Dobrinescu, D. Tompea, *România și cele două conferințe de pace de la Paris (1919-1920 și 1946-1947). Un studiu comparativ*, Focșani, Editura Neuron, 1996; Marin Radu Mocanu ș. a (eds.), *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente*, București, 1996; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999 ș. a.

⁶ Cf. Аркадій Жуковский, *История Буковины. Частина перша до 1774 р.*, Чернівці: Редакційно-видавничий відділ обласної друкарни, 1991, 120 с.; Ștefan Purici, *Arkadi Jukovski. Istoria Bukovini. Ceastina perșă do 1774 r.*, în „Analele Bucovinei”, I, 1994, nr. 1, p. 224-226; Constantin Șerban, Mihai Lazăr, *Arkadii Jukovski, Istoriia Bukovini. Ceastina perșă do 1774 r.*, în „Codrul Cosminului” (seria nouă) – Analele științifice ale Universității «Ștefan cel Mare» Suceava. Seria Istorie, II, 1996, nr. 2, p. 527-535.

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII POLITICE A LUI IANCU FLONDOR (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)

Vlad Gafița

Apariția unui partid politic în sens modern a românilor bucovineni, care să le reprezinte cu adevărat interesele, a fost un proces lent și dificil, ce are drept limite cronologice ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea. Elita românilor din Bucovina, reprezentată o vreme doar de boierimea națională de nuanță conservatoare, era încadrată în rândurile unor formațiuni politice de la Viena, precum Partidul Centralist și Partidul Autonomist. Nemulțumiți de politica de germanizare și deznăționalizare promovată de către austrieci în ducatul Bucovinei, boierii români conservatori au înființat în 1872 **Societatea Autonomiștilor Naționali**, a cărei existență a fost din păcate efemeră (aprilie-decembrie).

Membrii marcanti ai acestei societăți au fost: **I.G.Sbiera, Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi**, boierii **Stârcea, Vasilco, Costin**. Organul de presă al societății a fost ziarul „Patriot”, care a apărut la Cernăuți în limba germană între 30 aprilie și 24 decembrie 1872. Ziarul afirma că, o consolidare trainică și reală a statului austriac era realizabilă doar printr-o dezvoltare autonomă a popoarelor din cadrul monarhiei. Punctele de plecare ale acestui deziderat constau în: liberalizarea legislației, crearea unei prese libere, care să susțină în aceeași măsură interesele popoarelor și ale statului, sprijin material substanțial pentru dezvoltarea autonomă a popoarelor din imperiul dualist.

Apariția unei gazete a românilor din Bucovina în limba germană se explica prin necesitatea unei ogîndiri corecte a realităților acestei provincii în ochii opiniei publice din imperiu, dar și în fața autorităților centrale de la Viena. Domeniul principal de preocupare al ziarului „Patriot” viza autonomia Bucovinei per ansamblu, dar și a unor instituții ca biserica, școala etc. Ziarul își propunea însă și dezbaterea unor probleme de ordin politic, social, economic, cultural – din păcate fără a oferi soluții practice pentru rezolvarea lor.

Pentru realizarea autonomiei Bucovinei pe toate palierele vieții publice, programul societății prevedea următoarele mijloace: organizarea de adunări ordinare și extraordinare ale membrilor, în care să se dezbată probleme legate de autonomie și de creșterea rolului românilor în viața politică a provinciei; adrese, petiții, rezoluții; adunări populare; control strict asupra activității politice a deputaților români membri ai societății; crearea de societăți analoage în țară; publicarea de ziare periodice, foi volante și broșuri, care să susțină concepția autonomistă a societății¹.

În ciuda existenței efemere a **Societății Autonomiștilor Naționali**, importanța sa nu a fost una neglijabilă. Aducem în sprijinul afirmației noastre următoarele argumente: societatea a fost prima formațiune politică propriu-zisă a românilor bucovineni; ea își propunea dezvoltarea unei conștiințe național-politice în rândul românilor bucovineni, manifestându-se relativ independent de partidele centrale din Austria; dispunea de un organ de presă, în care se regăseau elementele programatice de bază: avea o nuanță politică bine definită în sens autonomist; a reprezentat un punct de plecare în coagularea unui partid politic puternic al românilor bucovineni.

Desființarea Societății Autonomiștilor Naționali a avut diverse cauze, atât de natură internă cât și externă, asupra cărora vom încerca o succintă analiză. Organul de presă „Patriot” era redactat în limba germană, pentru ca dezideratele formațiunii politice românești să poată avea ecou în fața autorităților provinciale și centrale. Efectele acestei atitudini au fost însă extrem de reduse, ziarul neputând facilita contactul real cu masele românești, care erau străine de cunoașterea limbii oficiale din imperiu. Țărănimea română era foarte puțin implicată în viața

politică, iar lipsa contactului politicienilor români cu această clasă socială impunea întârzierea procesului de emancipare a românilor și a democratizării vieții politice din Bucovina.

Insuficienta dezvoltare a burgheziei românești și faptul că, de cele mai multe ori, interesele particulare ale boierimii conservatoare românești din provincie primeau în fața celor naționale s-au manifestat ca factori defavorizanți pentru conturarea unui partid politic românesc puternic în Bucovina. Slabi din punct de vedere economic, boierii români bucovineni au preferat statutul inferior de funcționari în administrație, ce le aducea o oarecare siguranță și stabilitate.

Politica centralistă a Vienei și procesul de deznaționalizare și germanizare a sufocat **Societatea Autonomiștilor Naționali**, determinând întârzierea apariției unui partid politic în sens modern al românilor bucovineni. Impunerea ideii superiorității civilizației germane față de cea a autohtonilor a inhibat în numeroase rânduri acțiunile politicienilor români.

Acțiunea politică a unei singure pătri sociale a românilor bucovineni, în speță boierimea, s-a dovedit a fi total inefficientă, fiind necesară o strângere a rândurilor și o reevaluare a strategiei luptei naționale, în sensul democratizării și a unei largi participări a maselor la viața politică a ducatului. Apariția unui curent nou, progresist, reprezentat de intelectualitatea tânără românească, provenită din rândurile burgheziei orășenești și rurale, a însemnat o contrapondere benefică la oportunismul și pasivismul boierimii românești de nuanță conservatoare.

Conturarea unei noi formațiuni politice a românilor bucovineni devenea o realitate în anul 1885, când la Cernăuți lua ființă **Societatea politică „Concordia”**. Ea era expresia voinței politice a autohtonilor din ducatul Bucovinei de a fi participanți activi, nu doar spectatori pe scena politică a provinciei. Societatea politică „Concordia”, deși era condusă în continuare în principal de membrii ai boierimii conservatoare sau cu vederi progresiste, a dat totuși posibilitatea afirmării politice a tinerilor intelectuali din cadrul burgheziei românești în formare.

În primii ani ai activității sale societatea a avut drept instrumente de propagare a ideilor și elementelor programatice „Biblioteca societății politice Concordia” și gazeta suceveană „Revista politică”. Între 1886-1897 au ieșit de sub tipar în cadrul acestei biblioteci câteva zeci de broșuri, cu rol de popularizare a istoriei românilor, literaturii române sau în emanciparea morală și politică a tineretului românesc din Bucovina. Societatea politică „Concordia” își formula programul în ședința comitetului din 14 septembrie 1890, într-o serie de statute ce prevedeau:

- „să dezvolte libertatea politică și individuală precum și progresul material și spiritual al populației ducatului Bucovina;

- să însușească simțul pentru binele comun;
- să deștepte interes pentru viața politică națională;
- să instruiască poporul despre drepturile și dorințele sale patriotice și politice;
- să întărească conștiința de stat;
- să apere autonomia ducatului Bucovina în legătură strânsă cu prea înalta curte imperială și cu monarhia austriacă”².

Pentru crearea unei coeziuni politice a românilor bucovineni nu era suficientă doar activitatea de popularizare a „Bibliotecii” societății. În sprijinul ei apărea în anul 1886 „Revista politică”, care își formula intențiile chiar din primul număr în articolul program intitulat *Către publicul român*:

„Trebuința unei gazete românești în Bucovina este adânc simțită și s-a manifestat din mai multe părți. La această trebuință voim să răspundem prin publicarea „Revistei politice”. Intențiunea noastră este să înființăm un organ care să apere poziția românilor în viața publică din Bucovina și să ție viu sentimentul lor de solidaritate. „Revista politică” va fi, prin urmare, organul comun al totalității românilor bucovineni. Ea va motiva, lămurii și apăra trebuințele și drepturile poporațiunii românești din țară și va combate, fără rezerve orice măsură, vie ca din orice parte, care ar jigni interesele poporului român. Ne identificăm cu poporul român bucovinean, voim să fim glasul lui, cerem prin urmare sprijinul tuturor românilor din țară”³.

Conducătorii revistei, Simeon Florea Marian și Matei Lupu, alături de redacție și colaboratori s-au preocupat și de emanciparea culturală a românilor bucovineni. „Revista politică” a sprijinit cluburile de lectură, societățile culturale, bibliotecile, acordând o atenție specială dezvoltării învățământului în limba română. În paginile ziarului au publicat materiale

intelectuali aparținând unor organizații culturale românești ca: *Școala română*, *Clubul român*, *Societatea arheologică*, *Societatea pentru cultură și literatură română în Bucovina*. Învățământul românesc din ducat a fost susținut de către *Școala română*, apărută la Suceava în anul 1883. În atenția acestei fundații au stat probleme ca: editarea de manuale în limba română, acordarea de burse elevilor capabili, lipsiți însă de mijloace materiale, înființarea de școli românești la sate. „Revista politică” a dus o propagandă intensă pentru folosirea limbii române în învățământul de toate gradele, dar și în administrație și justiție⁴. Membrii și colaboratorii „Revistei politice” nu s-au mărginit în activitatea lor doar la Bucovina, ei îndreptându-și atenția și către celelalte provincii românești. Ei au publicat în gazete precum: „Arhiva”, „Convorbiri literare”, „Gazeta Transilvaniei”, „Familia”, „Tribuna”, „Transilvania”⁵.

Președinții „Concordiei” între anii 1885-1896 au fost: **Ion Bumbac**, **Ioan Volcinschi**, **Iancu Zotta**, **Varteres Pruncel**, iar dintre membrii marcant ai societății îi amintim pe: **Grigore Halip**, **M. Andronic**, **L. Popescu**, **Onesim Turcan**, **I. Litvinuc**, **Vasile Marcu**, **Nicolae Hurmuzachi**, **Ioan Procopovici**, **Leon Rey**, **George Flondor**, **Mihai Goian**, **Mihai Mustăță**, **Oreste Reney**, **Teodor Ștefanelli**, **Tit Onciul**, **Miron Ciupercovici**, **Nicu Lomicovschi**⁶.

Transformarea societății într-un veritabil partid politic al românilor bucovineni nu a fost tocmai facilă, fiind influențată de o serie de factori de natură internă, dar și externă. În interiorul Societății politice „Concordia” încep să se contureze după anul 1889 două tabere: cea a boierilor bătrâni conservatori (Alt-Rumanen) și cea a tinerei generații de politicieni (Jung-Rumanen)⁷ în plină afirmare. Conflictul dintre tineri și bătrâni s-a datorat pe de o parte oportunismului politic al boierimii conservatoare, care prin colaborarea cu autoritățile provinciale beneficia de stabilitate în funcțiile publice, iar pe de altă parte opoziției acesteia de a-i lăsa pe tineri să accedă la funcții de conducere în cadrul societății și la mandate eligibile în alegerile dietale. La fel de importantă considerăm a fi lupta de idei asupra căilor de urmat și intensității luptei național-politice a românilor bucovineni. Moderația boierilor în apărarea intereselor naționale era privită de tineri cel puțin ca o renunțare la luptă. În viziunea acestora din urmă nu erau suficiente educarea sau emanciparea politică și culturală a maselor românești din Bucovina, fiind absolut necesară radicalizarea acțiunii politice, sub îndrumarea tinerei elite intelectuale în plină ascensiune. Un rol semnificativ în întreținerea stării conflictuale dintre bătrâni și tineri l-au avut autoritățile provinciale, dar și reprezentanții câtorva din naționalitățile alogene (polonezi, armeni și chiar ruteni), care au acordat temporar sprijin politic și electoral boierilor români conservatori. Elementele progresiste din cadrul Societății „Concordia” din Bucovina considerau că realizarea solidarității naționale poate deveni realitate doar prin eliminarea intervențiilor străine și renunțarea la ambițiile personale sau de grup⁸.

Reconcilierea, din nefericire temporară, între cele două grupări ale politicienilor români, avea loc în primăvara anului 1892, datorită conflictului izbucnit între boierii români conservatori și guvernatorul Anton Pace, al cărui dispreț față de români devenise insuportabil chiar și pentru tabăra bătrânilor⁹. Înțelegerea dintre aceștia și tineri s-a concretizat în martie 1892 la Cernăuți, cu ocazia unei mari adunări politice a românilor, proclamându-se solidaritatea națională în afaceri politice și bisericești¹⁰.

Momentul acesta prezintă o deosebită importanță deoarece acum se produce mult așteptata transformare a societății într-un adevărat partid politic al tuturor românilor bucovineni, primind titulatura de **Partidul Național Român** - „Concordia”. Asupra datei apariției **Partidului Național Român** din Bucovina menționăm că există și alte păreri¹¹, precum cele ale lui **Ion Nistor**, **George Bogdan-Duică** și **Constantin Loghin**. Considerăm corectă plasarea temporală a nașterii **Partidului Național Român** în martie 1892. Pentru susținerea afirmației noastre aducem următoarele argumente:

- afirmarea ideii *solidarității naționale* de către politicienii din cele două tabere nu a fost una formală, de conjunctură, deoarece a beneficiat de asentimentul și sprijinul tuturor categoriilor sociale ale românilor bucovineni;

- implicarea din ce în ce mai puternică în viața politică și în sprijinirea intereselor naționale a unor păături sociale tot mai largi de români bucovineni (preoți, învățători, meseriași din mediul rural, elemente ale burgheziei orașenești);

- susținerea țăranimii române din Bucovina prin înființarea unei bănci de credit agricol¹²;
- extinderea structurilor partidului pe întreg teritoriul ducatului, în plan local interesele românilor urmând a fi susținute de așa-numiții „bărbați de încredere”; ei mai aveau ca responsabilitate organizarea eficientă în teritoriu a campaniei electorale¹³;
- programul și ideologia partidului sunt propagate atât de către organul său de presă, „Gazeta Bucovinei” – (Cernăuți, 1891-1897), cât și de ziarul „Deșteptarea” – (1893-1904), ce promova cu precădere ideile tinerilor politicieni români;

Deși începutul **Partidului Național Român-„Concordia”** părea unul promițător pentru îmbunătățirea situației românilor bucovineni, în câțiva ani acțiunile politice ale acestuia au devenit sterile. Cauzele acestei stări de lucruri se regăsesc în revenirea boierimii conservatoare la o atitudine pasivistă și defetistă față de autoritățile provinciale, dar și în faptul că, în continuare, funcțiile de conducere ale partidului aparțineau elementelor conservatoare. Incapacitatea realizării și punerii în practică a unei strategii coerente de ameliorare a chestiunilor bisericicești, școlare, administrative, judecătorești, economice, în folosul majorității românilor bucovineni, i-a nemulțumit pe tinerii politicieni, a căror separare era doar o chestiune de timp.

În aprilie 1897, liderii acestora, Iancu Flondor și George Popovici, luau inițiativa formării unui nou comitet de conducere al partidului, care, în scurt timp, se va impune ca singurul partid politic reprezentativ al românilor bucovineni. **Partidul Național Român- „Concordia”** se transforma datorită tinerilor în **Partidul Național Radical Român** (Ion Nistor îl numea în *Istoria Bucovinei* **Partidul Poporal Național**). Boierimea conservatoare respinge această metamorfoză, păstrează până în 1900 vechea denumire, manifestându-se ca un instrument de manevră electorală în mâinile guvernatorilor Bucovinei și chiar a celorlalți etnii din ducat. „Gazeta Bucovinei” își încetează apariția, noul organ de presă al partidului fiind ziarul „Patria” (Cernăuți, 2/14 iulie 1897 – 21 aprilie/4mai 1900), condus de profesorul și publicistul brașovean, Valeriu Braniște.

Baza socială largă a **Partidului Național Radical Român** ne îndreptățește să afirmăm că, el nu a fost o simplă facțiune a **Partidului Național Român – „Concordia”**, ci succesorul de drept al acestuia. Noua formațiune politică cuprindea elementele active și progresiste ale românilor bucovineni, adică: boierii tineri, intelectuali, burghezia orășenească, preoții, țăranii etc. Conducerea partidului era deținută de intelectuali proveniți din rândul maselor, ca de pildă George Popovici, și de tineri boieri autohtoni cu vederi democratice, precum Iancu Flondor : contribuția sa în cristalizarea și evoluția mișcării naționale a românilor bucovineni la cumpăna dintre veacurile al XIX-lea și al XX-lea constituind obiectul analizei noastre:

Structura organizatorică la nivel central cuprindea: un președinte, unul sau mai mulți vicepreședinți, secretar, casier, un comitet sau un consiliu Național, iar la nivel local din comitete districtuale cu funcții de conducere asemănătoare celor centrale. Președintele partidului era Iancu Lupul, vicepreședinți fiind Iancu Flondor și Modest Grigorcea. Dintre membrii marcanti îi amintim pe: dr. George Popovici, dr. Ion Turcan, dr. Nicu Blăndu, Zaharie Voronca, Varteres Pruncul, Constantin Popovici, Dimitrie Socolean, Ilarion Onciul, George Șandru, George Vasilco, dr. Eudoxiu Procopovici, Teodor Stefanelli, Valeriu Braniște¹⁴.

Programul **Partidului Poporal Național** nu prezenta diferențe fundamentale față de cel al „**Concordiei**”, ci doar de nuanță și de intensitate a acțiunii politice. Radicalizarea luptei naționale urma a fi însoțită de respingerea oricărui compromis în plan național-politic în relațiile cu autoritățile provinciale și imperiale. Principalele deziderate exprimate în programul partidului erau trezirea și dezvoltarea conștiinței naționale. Efortul de emancipare a românilor bucovineni avea ca fundament *principiul național*. Elementele programatice le regăsim în paginile ziarului „Patria”, organul de presă al **Partidului Național Radical Român**:

„Pe teren *economic* vom tinde la întărirea și dezvoltarea elementului românesc(...). Dezvoltarea agriculturii prin realizarea principiului de asociațiune prin o economie rațională la nivelul zilelor noastre și printr-un credit agricol, liber de orice altă tendință, decât cea a progresului național, crearea, răspândirea în cele mai largi cercuri a industriei între români pe

baza aceluiași principii sunt tot atâtea postulate ardente pentru emanciparea și întărirea românismului în Bucovina(...):

Iar pe teren curat *politic*, tindem la păstrarea neştirbită și dezvoltarea autonomiei țării ținând totdeauna cont, de o parte, de interesele mari ale monarhiei întregi, a cărei parte constitutivă o formează ducatul Bucovinei, ținem cont, de altă parte, de interesele românismului (...):

Pentru întărirea și asigurarea poziției de drept public ale ducatului Bucovinei, vom conlucra la câștigarea deplinei sale independente în toate afacerile privitoare la administrație, justiție și comunicațiune și vom căuta ca, prin înființarea unei curți de apel și a unei direcțiuni a căilor ferate în țară, să asigurăm independența aceasta a ducatului și să-l ferim de orîșice amestec nechemat și nebinevenit al provinciilor vecine (Galiția n.n), fără a voi însă, cît de puțin, a ne îngera în afacerile interne ale acestora.

Pe teren *bisericesc* vom tinde să câștigăm deplina autonomie a bisericii gr.-or., ca astfel biserica noastră, care este a doua mamă a poporului, organizându-se, să fie pusă în posibilitatea de a urma și în viitor a fi pentru români ceea ce a fost în trecut: scut puternic și neînving în zile de restriște și izvor limpede de viață dătător în zile senine¹⁵

Un rol decisiv în organizarea partidului în primele luni după înființare l-a avut tânărul boier din Storojineț, **Iancu Flondor**. El a înțeles că, revigorării și întăririi mișcării naționale românești din Bucovina nu-i era suficient doar entuziasmul, care, din nefericire, se stingea foarte ușor la politicienii români, ci un plan coerent de propagandă și acțiune care să trezească energiile naționale. Pentru a aduce un suflu nou publicisticii românești din Bucovina, **Iancu Flondor** a insistat ca organul de presă „Patria” să fie condus de un român ardelean și nu de unul bucovinean, ale cărui moravuri ar fi putut oricând să reintre pe cărările greșite ale pasivismului și oportunismului politic. Încrederea i-a fost acordată profesorului și ziaristului brașovean **Valeriu Braniște**, după consultări între **I. Flondor**, **Modest Grigorcea** și **George Popovici**. Numirea lui **Braniște** la conducerea gazetei „Patria” a fost alegerea cea mai potrivită cu putință. Fîn analist și observator al realităților bucovinene, el își va pune toate energiile în slujba românilor din ducatul Bucovinei, înfierând însă fără milă în jurnalul său relele moravuri ale politicienilor. Singurul redat într-o lumină favorabilă a fost Iancu Flondor. Valeriu Braniște trasează în rândurile sale câteva contururi foarte sugestive ale portretului psihologic al boierului din Storojineț:

„Prima impresie ce o fac bucovinenii în politică este excelentă. Ei au mai multă formă politică decât ardelenii și ungurenii noștri. Și-au însușit anumite clișee în vorbe, după modele celebre ale politiciii și diplomației. Știau să-și formuleze rezervele în cugetare, uneori spuneau ceva pozitiv numai de dragul acestor rezerve, erau unii față de alții complezenți până la bizantinism, complimentau pe adversar(dacă era de față) cu laude și atribute exagerate, de te mirai la sfârșit că după atâtea elogii nu admit nimic din cele spuse de antevorbitor.” În comparație redăm descrierea plastică a trăsăturilor lui Iancu Flondor, revelatoare pentru înțelegerea modului său de acțiune în plan național-politic: „Om de temperament era Iancu cavalier de Flondor. Acesta parcă nu era bucovinean. Nu aducea nici cu frații săi. Bărbat foarte instruit, de o inteligență superioară, ager la judecată și energic la vorbe, dar și la fapte, vorbea ca din topor. Deși elegant și enorm de îngrijit cum se prezenta în public, nu alegea vorbele, scăpând câteodată vorbe aspre, de se uitau unii la alții mirați și dădeau din cap în semn de dezaprobare. Dar toți îl respectau, știindu-l om de absolută cinste, liber de intenții rele. Singurul lui cusur mare era nervozitatea. N-avea răbdare să asculte pe alții(...). El cerea tot puține vorbe, dar cu atât mai multe fapte. El era, deși sociolog în cugetare, aristocrat în simțire și gust. El ținea că pentru mulțimea care e inconștientă și nici nu-și cunoaște originea mizeriilor, și nici leacul propriu de vindecare al lor, au să cugete și să lucreze cei puțini luminați, chiar și contra voinței acestei mulțimi(...). Nu era om de condei, dar la urmă l-a silit nevoia politică și la aceasta.”¹⁶

Formarea, dezvoltarea și consolidarea **Partidului Național Radical Român** au reprezentat un adevărat catalizator pentru mișcarea națională a românilor din Bucovina. Un rol esențial în radicalizarea și încadrarea luptei naționale în sfera principiilor democratice l-a avut **Iancu Flondor**. Există păreri, precum cele ale istoricului **Ion Nistor**, după care „boierul din Storojineț” nu ar fi avut merite deosebite în conturarea formațiunii politice românești.

acordându-i credit în principal lui **George Popovici**¹⁷. Nu putem subscrie la această opinie, cunoscut fiind faptul că, datorită divergențelor asupra ritmului integrării Bucovinei la România Mare între **Flondor** și **Nistor**, aprecierile istoricului bucovinean asupra activității politice a adversarului său, au stat de multe ori sub semnul subiectivismului.

Pentru a realiza un demers cât mai obiectiv cu puțință asupra activității politice a lui **Iancu Flondor** și rolului său în mișcarea națională a românilor bucovineni, considerăm necesară nuanțarea analizei istoriografice, ținându-se cont de realitățile și complexitatea vieții politice din Bucovina.

În ciuda apartenenței sale formale la clasa nobiliară autohtonă, **Iancu Flondor** s-a situat, pe parcursul întregii sale cariere politice, alături de reprezentanții și elitele ieșite din rândul maselor (elemente ale tinerei burghezii românești în formare, intelectuali, meseriași, preoți, țărani). Așadar, apropierea și colaborarea cu **George Popovici** au fost sincere, nefiind nici un moment atitudini conjuncturale sau determinate de oportunism politic. Acordul dintre cei doi tineri politicieni, la care îl adăugăm pe **Modest Grigorcea**, vicepreședinte al partidului alături de „boierul din Storojineț”, a fost decisiv în fondarea noului organ de presă al partidului, ziarul „Patria” și în aducerea la conducerea sa a lui **Valeriu Braniște**¹⁸. Ar fi eronat să punem la îndoială, (așa cum o face Ion Nistor față de „boierul din Storojineț”), contribuțiile lui **Flondor** și **Popovici** la transformarea și democratizarea partidului deoarece ele au fost, în majoritatea cazurilor, acțiuni, inițiative, ce au rezultat din concepții și principii comune. Între ei nu a existat niciodată o luptă pentru putere în cadrul partidului, ținuta lor morală determinându-i să așeze în prim plan interesele celor pe care îi reprezintă, și nu cele personale. Fără a precupeti nici un efort, **Iancu Flondor** și-a pus întreaga energie, dar și averea, în slujba mișcării naționale. Contribuția sa materială la susținerea **Partidului Național Radical Român** și a gazetei „Patria” a fost cu siguranță cea mai importantă. Pentru eforturile de editare ale acesteia a cheltuit semnificativa sumă de 4000 de florini. Contribuțiile financiare ale celorlalți membri marcanti ai partidului erau în comparație cu ale sale mai mult decât modeste. Boieri ca: **Tudor Flondor**, **Mustatza**, **Coco Wassilco**, aduceau subvenții foarte mici, de 50, 100, și respectiv de 200 de florini anual¹⁹.

Acuzația lui **Ion Nistor**, conform căreia **Iancu Flondor** ar fi fost indiferent față de problemele țăranimii, la fel ca și ceilalți boieri români, este răuvoitoare, fiind contrazisă atât de atitudinea, cât și de acțiunile acestuia în favoarea clasei sociale cu cea mai grea situație din Bucovina.

Pentru sprijinirea emancipării culturale și politice a țăranilor din Storojineț, a susținut substanțial crearea în anul 1896, și dezvoltarea **Societății de citire „Crai Nou”**²⁰. Adept al ideii că, biserica gr.or. din Bucovina trebuie să rămână un stâlp al românismului, a acordat o atenție deosebită preoților români de la sate, materializată atât prin suport moral cât și material²¹. În multe cazuri aceștia i se adresau ca unui adevărat salvator, cerându-i ajutorul pentru repararea nedreptăților, la care erau supuși atât de des. De cele mai multe ori însă, liderul românilor bucovineni se lovea de ignoranță, corupție sau rea voință din partea episcopului gr.or. al Bucovinei sau a membrilor Consistoriului. Înaltele fețe bisericești preferau să colaboreze cu autoritățile provinciale pentru foloase materiale ori pentru a-și menține funcțiile și privilegiile. Averile Fondului Bisericesc erau în permanență secătuite, iar preoții români de la sate se confruntau cu un proces accelerat și aproape ireversibil de pauperizare. Dacă aceștia încercau să apere caracterul românesc al bisericii și să susțină interesele naționale în parohiile lor, li se aduceau învinuiri false, sau erau mutați disciplinar în alte comune rurale. Din nefericire, chiar unii locuitori români ai satelor le făceau greutăți preoților, care încercau să ridice nivelul moral, național și economic al comunităților păstorite de ei²².

Încrederea populației românești în omul și politicianul **Iancu Flondor** a fost confirmată cu ocazia alegerilor pentru Dietă din anul 1898. La data de 19septembrie/1 octombrie, a fost ales deputat în Dieta Bucovinei la Colegiul II al marilor proprietari. În urma acestor alegeri, din cei 31 de deputați dietali 13 erau români. Din nefericire, nu toți deputații români erau membri ai **Partidului Național Radical Român**, unii fiind aleși cu cu sprijinul guvernatorului **Friedrich Bourguignon** și ca atare dedicați politicii antiromânești a acestuia. Nici reprezentanții celorlalte

etnii nu aveau în Dietă grupuri unitare; deputații germani erau împărțiți în liberali, naționali și conservatori, iar cei ruteni în două grupări adverse, filoautriacă și filorusă²³.

Iancu Flondor devenea în anul 1898 vicepreședinte al clubului român din Dieta Bucovinei, fiindu-i recunoscute astfel meritele de către ceilalți deputați români. La 28 decembrie, ținea în Dietă un discurs în limba română, punând în evidență caracterul românesc al provinciei, cerând de asemenea utilizarea limbii române în Cameră și în actele oficiale. Cu același prilej el a protestat vehement față de politica antiromânească a guvernatorului Bucovinei. **Friedrich Bourguignon**: „(...) Dacă ne violentați pe noi(românii n.n), violentați totodată dreptul și legea”²⁴. Discursul dur al lui **Iancu Flondor** a deschis conflictul dintre politicienii români din cadrul **Partidului Național Radical Român** și guvernatorul ducatului Bucovinei. Poziția sa tranșantă din Dietă față de apărarea intereselor naționale ale românilor bucovineni fusese precedată de impunerea principiului național în lupta politică. La ședința comitetului de conducere al partidului, din 4 iulie 1898, el propunea cinci rezoluții, care afirmau principiul mai sus amintit în strategia formațiunii politice românești:

1.Comitetul **P.N.R** din Bucovina, întrunit în ședința din 4 iulie 1898 aprobă și susține atitudinea deputaților români din Camera Imperială, ce respectă programul național al partidului.

2.Este aprobat protestul baronului **George Wassilco** față de abuzul de putere al politicienilor unguri, ce nesocotesc relațiile de bună vecinătate între Imperiul austro-ungar și Regatul României.

3.Comitetul național al partidului își arată nemulțumirea față de decizia Comitetului țării de a numi un medic, de altă naționalitate decât cea română, la conducerea Spitalului țării. Sunt aspru criticați membrii români ai Comitetului țării, care nu au fost suficient de decizi în apărarea intereselor naționale.

4.Conducerea **Partidului Național Radical Român** cere membrilor săi din Consiliul Școlar al țării să susțină fără șovăire principiul național, în toate chestiunile ce țin de învățământul în limba română. În special, se face demersul creării de clase paralele românești la Gimnaziul de Stat Superior din Cernăuți.

5.Organizarea unei adunări naționale sub conducerea comitetului național al partidului²⁵.

Iancu Flondor, alături de **George Popovici** și **Valeriu Braniște**, redactorul ziarului „Patria”, a declanșat o virulentă campanie de presă împotriva politicii abuzive și atitudinii disprețuitoare a baronului Bourguignon față de românii bucovineni. Moderația pasivă a politicienilor români față de autoritățile provinciale înceta, lupta lor în plan național-politic căpătând accente radicale datorită conflictului cu guvernatorul provinciei. Starea de încordare între politicienii români și Bourguignon s-a declanșat datorită ingerințelor acestuia în alegerile pentru Dietă din 1898, evoluând spre un conflict deschis, cu consecințe nefaste pentru viața politică a Bucovinei.

În iunie 1898, **Iancu Flondor** devenea vicepreședinte al comitetului de conducere al **Partidului Național Radical Român**, fapt ce a favorizat cristalizarea noii linii politice a românilor bucovineni. Ea s-a concretizat prin adoptarea unui program și a unei strategii unitare pentru toți românii bucovineni, eliminându-se orice compromis cu autoritățile, care ar fi afectat interesele naționale românești.

Atitudinea demnă a politicienilor români din **Partidul Național Radical Român** a determinat o reacție dură din partea baronului Bourguignon, care a ordonat încă din septembrie 1898 confiscarea unor articole din ziarul „Patria”; anii următori au fost cenzurate și interzise numere întregi ale gazetei. Pentru a contura cât mai corect posibil evoluția partidului românesc până la scindarea sa din vara anului 1900, considerăm necesară analiza cauzelor și cursului conflictului dintre politicienii români naționaliști și guvernatorul Bucovinei. **Friedrich Bourguignon**.

Deși românii sperau într-o atitudine onestă a noului guvernator, instalat în Bucovina în 1898, în scurt timp acțiunile sale aveau să dovedească contrariul. În campania electorală pentru alegerea deputaților dietali baronul Bourguignon s-a folosit de subordonații din teritoriu, adică de căpitani districtuali, pentru a pune în practică „tradiționala” politică „divide et impera”. Ea s-a

concretizat prin măsuri ca: susținerea cu ajutorul organelor administrative și polițienești locale a candidaților români servili guvernatorului, și implicit străini de cauza națională; intimidarea alegătorilor români cu ajutorul jandarmilor; acțiuni subversive ca: întârzierea deliberată a prezentării listelor cu alegători până în ziua alegerilor, sau modificarea acestor liste pentru îndepărtarea susținătorilor candidaților **Partidului Național Radical Român**. Au primit sprijinul guvernului următorii candidați români: arhimandritul **Ciuntuleac** la Suceava, **Ilarion Onciul** la Rădăuți, și **Gheorghe Balmoș** la Câmpulung Moldovenesc. În mod intenționat au fost șterși de pe listele electorale aderenții partidului românesc din comunele: Mihoveni, Todirești, Pârhauți, Pătrăuți, Costâna²⁶. Violențele jandarmilor au avut efect în multe cazuri, intimidându-i pe alegătorii români²⁷. Dintre candidații autohtoni favorabili guvernului au câștigat în alegeri: arhimandritul **Ciuntuleac**, cu 57 voturi, contra lui **Varteres Pruncul** (20 voturi) și **Ilarion Onciul** contra lui **Samuil Pietrovski**²⁸. Dezechilibrul electoral provocat în districtele românești Suceava și Rădăuți, alături de favorizarea candidaților ruteni și germani, au reprezentat factori ce au determinat pierderea de către români a majorității în Dieta ducatului Bucovinei, în anul 1898. Pentru a submina ascensiunea politică a românilor, **Bourguignon** a înțeles că nu este suficient să lovească în reprezentanții lor politici, ci să le slăbească și forurile spirituale și culturale, adică biserica și învățământul. Dată fiind slăbiciunea unor conducători ai bisericii ortodoxe pămâtenene din Bucovina, precum **Arcadie Ciupercovici**, decizia guvernatorului de a numi doi consilieri consistoriali ruteni, nu s-a lovit de nici o opoziție oficială a înalților ierarhi autohtoni. Politicienii români, înțelegând pericolul acestei decizii, au reacționat prompt, exprimându-și indignarea și criticile prin intermediul ziarului „Patria”. Susținerea în plan religios a intereselor rutenilor de către autoritățile provinciale aducea cu sine pericole precum: rutenizarea, deznaționalizarea, și catolicizarea bisericii grec-ortodoxe din Bucovina; este cunoscut faptul că, mulți ruteni galițieni sosiți în Bucovina erau de credință greco-catolică²⁹. O parte din deputații alogeni din Dieta Bucovinei (armeno-poloni de origine galițiană), bazându-se pe asentimentul și susținerea guvernatorului țării, au depus proiecte de legi care stipulau introducerea de manuale din Galiția în școlile din provincie. Clubul dietal român reprezentat de **Iancu Flondor** sau opus unei asemenea acțiuni, atât în instituția parlamentară bucovineană, cât și în presa românească, în special în cadrul ziarului „Patria”³⁰. În aprilie 1899, guvernatorul **Bourguignon**, se pronunța în organul legislativ provincial, pentru reducerea libertăților presei, cu predilecție a celei românești³¹. Era vizat bineînțeles organul de presă al **Partidului Național Radical Român**.

Măsurile antiromânești ale președintelui țării, au avut drept consecință reorganizarea structurilor de conducere ale partidului. La 3 iulie 1899, președintele partidului, **Iancu Lupul**, a renunțat la această funcție, dirigența formațiunii politice fiind asigurată de o comisie formată din **Eudoxiu Hurmuzachi**, arhimandritul **Miron Călinescu** și **Iancu Flondor**. Numeroasele nedreptăți la care au fost supuși românii de către guvernator, au determinat o solidarizare de scurtă durată a politicienilor naționalist-radicali și a celor de nuanță conservatoare. În consecință a fost ales ca locțiitor al lui **Iancu Lupul**, **Ilarion Onciul**³². Deputații dietali români au sancționat guvernul cu un vot de neîncredere³³. Reacția guvernatorului **Bourguignon** nu s-a lăsat așteptată, concretizându-se printr-un ordin de expulzare a dr. **Valeriu Braniște**, începând cu 18/30 iulie 1899. Sprijinit de **Iancu Flondor**, acesta a rămas la conducerea ziarului „Patria” până în mai 1900, când publicația a părăsit pentru ultima dată³⁴. Brașoveanul Valeriu Braniște și-a putut desfășura în continuare activitatea publicistică în sprijinul mișcării naționale a românilor bucovineni, ascunzându-se pe moșiile Flondorenilor, de cele mai multe ori fiind susținut de reprezentantul principal al acestora, **Iancu Flondor**. **Valeriu Braniște** a părăsit Bucovina fără a fi arestat tot datorită „boierului din Storojineț”³⁵, care și-a făcut o datorie de onoare în a-l ajuta, după părerea noastră, din cel puțin două motive: unul ar fi acela, că datorită lui a fost adus la conducerea oficiosului **Partidului Național Radical Român**, devenind un colaborator fidel al mișcării naționale românești din Bucovina, iar altul, fiind recunoașterea meritelor reale ale publicistului brașovean în emanciparea politică a românilor bucovineni, **Victor Braniște**, fratele lui **Valeriu**, primea și el în 1899 un ordin de expulzare din Bucovina. Într-o scrisoare a acestuia către **Iancu Flondor**, datată 19 decembrie 1899, îl numea pe „boierul din Storojineț”, „bărbatul providențial al Bucovinei”, afirmație, fără îndoială, perfect validă. Îl ruga de asemenea, să

intervină pe lângă baronul **Mustatza** și primarul orașului Cernăuți, pentru a i se prelungi cu 48 de ore, șederea în Bucovina. **Iancu Flondor** a eșuat însă în acest demers³⁶.

Conflictul dintre români și guvernatorul **Bourguignon** s-a acutizat la 18 august 1899, cu ocazia festivităților legate de ziua de naștere a împăratului **Franz Joseph**. La omagiul preoțimii ortodoxe din Bucovina, prezentat de către mitropolitul **Arcadie Ciupercovici**, guvernatorul ducatelui a răspuns pe un ton disprețuitor, acuzându-i pe preoții români de lipsă de loialitate față de împărat și de sfidare a statului austriac prin portul tricolorului. Mitropolitul nu a protestat în nici un fel, lăsându-și fără apărare subordonații³⁷. Lipsa de reacție și servilismul înaltului ierarh bisericesc față de autoritățile provinciale au fost aspru criticate de către ziarul „Patria”³⁸. Atitudinea demnă a organului de presă a **Partidului Național Radical Român** a determinat un puternic val de proteste al preoțimii române, materializat prin ședințe și adunări pe decanate. La 31 august 1899, a luat poziție Decanatul Câmpulungului, care trimitea consistoriului mitropolitan o telegramă cu următorul mesaj: „Adânc jignită în sentimentele ei cele mai intime prin răspunsul d-lui prezident (...) preoțimea din Decanatul Câmpulung, se simte necesită a protesta.”³⁹ Ceilalți preoți din provincie au luat atitudini similare. Întruniți la 4 septembrie 1899 la Cernăuți deputații români din Dietă și Reichstag, au respins cu virulență acuzațiile guvernatorului, considerând că ele lezează nu doar preoții, ci întreaga masă a românilor bucovineni. Cea mai dură poziție a exprimat-o dr. **Iancu Flondor**: „Noi, românii, nu ne putem lăsa bagatelizați pe acest pământ al istoriei românești”⁴⁰. Atitudinea antiromânească a guvernatorului, reflectată prin campania dusă împotriva simbolului tricolor, s-a manifestat în plan practic prin acțiuni fătșe, dar și subversive. Cercetarea și anchetarea de către jandarmi a preoților români sub acuzația de port ilegal al tricolorului, citarea în instanță a acestora, trebuiau să intimideze și să reducă la tăcere mișcarea națională. Preoții români persecutați nu au fost însă lăsați la bunul plac al autorităților, fiind apărați de lideri ai **Partidului Național Radical Român**, precum: **Iancu Flondor**, **George Popovici** și mareșalul Țării, **Iancu Lupul**⁴¹. Baronul **Bourguignon** s-a folosit împotriva românilor de deputații alojeni din Dietă (ruteni, ruși, germani, armeanopoloni), care la sugestiile sale au realizat o Rezoluție prin care: protestau față de așa-zisele „agitații” ale conducerii **Partidului Național Radical Român** față de egalitatea în drepturi a naționalităților din ducat; considerau acțiunile politicianilor români periculoase pentru bunăstarea materială și culturală a țării; acest document a fost semnat de către următorii deputați dietali: **Stefanowicz**, **Rott**, **Pihuleak**, **Skedl**, **Wassilco**⁴² (**Koko Wassilco** părăsise tabăra română în favoarea celei rutene, devenind unul din cei mai loiali susținători ai rutenismului, agreeat de guvernatorul **Bourguignon**).

Evenimentele de la 18 august 1899, ce au declanșat lupta pentru Tricolor, ilustrau că identitarismul românesc din Bucovina se cristalizase deja, iar mișcarea națională devenise o realitate, pe care nu o puteau nega nici autoritățile, nici reprezentanții celorlalte naționalități din Bucovina. Românii s-au dovedit a fi capabili de solidaritate națională atunci când interesele și existența le erau amenințate. Noua clasă politică, alcătuită din boieri patrioți precum **Iancu Flondor**, și intelectuali ca **George Popovici**, și-a dovedit în multe momente viabilitatea, reușind să activeze preoțimea, învățătorii de la sate, mica burghezie românească, în slujba și în apărarea intereselor naționale.

În ciuda numeroaselor sale abuzuri, în special față de români, **Bourguignon** și-a păstrat funcția de guvernator până în 1903, continuându-și astfel eforturile de subminare a formațiunii politice românești. Conștient că întărirea **Partidului Național Radical Român** i-ar fi impus, mai devreme sau mai târziu demiterea, el și-a pus în aplicare planul scindării partidului românesc. Din nefericire, intențiile sale s-au dovedit a fi realizabile, germenii discordiei rodind foarte ușor în tabăra românească. Expulzarea din ducat a fraților Braniște, interzicerea și confiscarea în numeroase rânduri a ziarului „Patria”, au slăbit intensitatea luptei naționale și forța **Partidului Național Radical Român**. Semnele de oboseală ale elementelor conservatoare din partid, dar și dorința lor de a-și asigura cu sprijin guvernamental mandate eligibile în Dietă și Reichstag, au reprezentat factori favorizanți ai disoluției formațiunii politice românești și împăcării cu guvernul.

Marii boieri conservatori păraseau partidul în primăvara anului 1900, afirmând că intransigența față de guvern periclitează existența națională a românilor bucovineni, iar jertfele materiale și morale sunt prea mari în comparație cu rezultatele luptei politice promovate de radicalii români⁴³ (**Iancu Flondor** și **George Popovici**, n.n). În ședința din 16 martie 1900, conservatorii români din Dietă și Parlamentul Imperial hotărâu încetarea conflictului cu guvernul Bucovinei, delegându-i în ducerea tratatelor cu **Bourguignon** pe: **Nicolae Mustatza**, **Doxuță Hurmuzachi**, **George Wassilco** și **Ilarion Onciul**⁴⁴. **Iancu Flondor** credea că, fără împăcarea conservatorilor cu guvernatorul, **Bourguignon** n-ar mai fi rezistat în funcția de președinte al țării. „Pactistiții” i-au răspuns la reproșuri, afirmând că sistemul nu s-ar fi schimbat în favoarea românilor, chiar în condițiile plecării lui **Bourguignon** de la conducerea ducatului⁴⁵. Pactul cu guvernatorul nu a fost unul necondiționat, **Valeriu Braniște**, în ciuda faptului că nu mai era în Bucovina, lămurindu-ne asupra condițiilor în care „pactistiții” au părăsit temporar lupta națională⁴⁶. Existau cinci condiții ale pactului rușinos dintre guvernator și conservatorii români, vizând învățământul și încetarea prigoanei asupra preoților și învățătorilor români din mediul rural. Promisiunile guvernatorului nu erau de substanță, ele situându-se oricum în sfera atribuțiilor acestuia. Ziarul „Deșteptarea” le făcea publice, punând în evidență faptul că avantajele oferite românilor sunt nesemnificative în comparație cu compromisul încetării luptei naționale și apărării intereselor românești în Bucovina. Cele cinci condiții ale pactului erau:

„1.Crearea unui post de inspector școlar al țării pentru școlile române primare și secundare. Până acum acest inspector era german.

2.Ocuparea acestui post cu un profesor recomandat de clubul dietal român.

3.Ocuparea posturilor de inspectori școlari districtuali în Bucovina prin bărbați agreeți de partidul român, nu prin poloni ca până acum.

4.Stingerea prigonirilor contra preoților și învățătorilor, precum și satisfacția acestora împotriva ofenselor aduse în august 1899, când cu chestia tricolorului, ofensă că românii nu sunt serioși.

5.Subvenționarea școlilor internate românești de băieți și fete de Cernăuți, cu suma de 5000 florini anual.”⁴⁷ Dezamăgiți, **Iancu Flondor** și **George Popovici** au refuzat să mai participe la lucrările Dietei⁴⁸.

Scindarea **Partidului Național Radical Român** devenea oficială în lunile iulie-august 1900, apărând două ramuri, una de nuanță conservatoare (**Partidul Conservator Român** sau **Partidul „Pactist”**), și alta de nuanță naționalistă (**Partidul Poporal Național Român**).

În iulie 1900 se forma **Partidul Conservator Român** sau **Partidul „Pactist”**- numit astfel datorită colaborării cu guvernul. Președinte al acestei ramuri a P.N.R era **Ioan Volcinschi**, membrii comitetului de conducere fiind: **Leon Wasilco**, **George Wasilco**, **Florea Lupu**, **Tudor Flondor**, **Tigran Pruncul**, **Nicolae Mustatza**, **Dimitrie Isopescu**. La 1 iulie apărea organul de presă al partidului, ziarul „Timpul”. **Partidul Conservator Român** din Bucovina cuprindea în rândurile sale: proprietarii mari și mijlocii și clerul bogat⁴⁹. Programul său era redat în primul număr al publicației „Timpul” și avea ca deziderat îmbunătățirea „stării bisericii, stării economice, stării cultural-naționale, situației politice a românilor”⁵⁰.

Partidul „Pactist” își propunea în sprijinul bisericii măsuri ca: reorganizarea clerului, susținerea congresului bisericesc, toleranța față de celelalte confesiuni. În plan economic considera necesară colaborarea românilor cu celelalte naționalități. Conservatorii români din Bucovina subordonau activitatea politică și națională guvernului. În fapt aproape renunțaseră la apărarea intereselor propriilor conaționali. În numărul inaugural al ziarului „Timpul” din 1 iulie 1900, afirmau că: „orice politică națională revendicativă sau expansivă este departe de noi.” Pe tărâm cultural cereau reformarea sistemului școlar, prin înmulțirea instituțiilor de învățământ și retribuții mai bune pentru învățători⁵¹. Reforma școlară dorită de **Partidul Conservator Român** din Bucovina atingea doar îmbunătățirea situației economice a școlilor, latura națională fiind omisă în mod intenționat, pentru a nu-l deranja guvernatorul **Bourguignon**.

Partidul Poporal Național Român va fi, începând din august 1900, adevăratul continuator al **Partidului Național Român** de nuanță radicală. Președinte al acestuia a fost **George Popovici**, iar după plecarea sa în România, în 1901, funcția a fost preluată de **Iancu**

Flondor. Membrii marcantți erau: **Valerian Halip, George Doroftei, Zaharie Percec, Eusebie Popovici, Nicu Blându, Constantin Morariu, Nicu Filievi, Iorgu Toma** ș.a. Începând din septembrie 1900, organul de presă al partidului devenea ziarul „Deșteptarea” din Cernăuți. Baza socială a partidului era alcătuită din țărani, învățători, preoți, meseriași, funcționari⁵². Structura sa cuprindea un comitet central, condus de **Iancu Flondor** și comitete districtuale la Suceava, Rădăuți, Storojineț, Siret, Câmpulung Moldovenesc, Gura Humorului, conduse de către un președinte, un vicepreședinte și un secretar⁵³. Cadrul programatic al partidului avea în atenție domeniile: școlar, bisericesc, administrativ, economic, politic. Caracterul acestuia era unul în esență democratic, prezentându-se în planul revendicărilor astfel:

1. în plan bisericesc erau susținute: „deplina autonomie a bisericii, convocarea și instituirea definitivă a congresului bisericesc, înzeștriat cu toate drepturile cuvenite, după canoane și legile statului”; întrebuintarea averii bisericești doar în scopuri religioase; conservarea caracterului românesc al bisericii, pace confesională în condițiile respectării drepturilor bisericii naționale.

2. în plan școlar - învățământ național în limba română în școlile populare, medii, universitare; eliminarea din școli a propagandei politice și a măsurilor de deznaționalizare îndreptate împotriva românilor.

3. în plan administrativ - ocuparea funcțiilor administrative doar după criteriul competenței, promovarea românilor în aceste funcții, separarea Bucovinei de influența galiciană, în toate treburile publice, înființarea în ducat a unei Curți de apel și a unei direcții a căilor ferate.

4. în plan economic - împrumutarea țăranilor, instituții de credit agricole pentru clasa țărănească, crearea de asociații agricole, instituții de asigurare ale averii mobile și imobile a țăranilor; regularizarea râurilor din Bucovina, tarife vamale excepționale în comerțul exterior.

5. în plan politic - autonomia țării, condiționată de garantarea existenței naționale a românilor, reprezentare proporțională în corpurile legislative, vot universal și direct⁵⁴.

Pactul conservatorilor români cu guvernatorul a fost aspru criticat de către politicienii naționaliști din cadrul **Partidului Poporal Național**, în special de liderul său, **Iancu Flondor**. Rezultatele concrete ale pactului au fost destul de reduse, în ciuda faptului că, în alegerile din vara anului 1900, candidații conservatori au avut câștig de cauză față de poporali. Este important să menționăm că victoria **Partidului Conservator** a fost rezultatul unui compromis umilitor cu guvernatorul, de al cărui sprijin a beneficiat în campania electorală. Interesele românilor bucovineni au fost afectate și datorită alianței în alegeri cu o parte din naționalitățile alogene (germani, evrei, armeanopoloni). **Clubul român** din Parlamentul Imperial a fost desființat, fiind înlocuit cu **Clubul Bucovinean** numit și **Uniunea Liberă Bucovineană**⁵⁵. Astfel parlamentarii români își pierdeau identitatea în “mozaicul etnic bucovinean”.

Deputații **Partidului Poporal** din Dieta Bucovinei în frunte cu **Iancu Flondor** au declanșat o campanie virulentă împotriva politicii economice antiromânești promovată de baronul **Bourguignon**. În Ziarul “Deșteptarea”, organ de presă al **Partidului Poporal Național Român**, **Flondor** a analizat cauzele situației economice dezastruoase a Bucovinei. Din punctul său de vedere, ea era rezultatul acțiunilor guvernului Bucovinei, prezidat de **Bourguignon**. **Iancu Flondor** considera că, împiedicarea relațiilor în plan economic cu Regatul României, este o atitudine greșită a autorităților. Domnia sa își argumenta poziția, afirmând că: “Țara noastră este situată la cea mai extremă periferie a statului și în multe privinți are un interes netăgăduit - mai ales în privința economică - ca acest contact cu regatul vecin să nu fie întrerupt, cum am zice, printr-un zid chinezesc”⁵⁶. **Iancu Flondor** condamna politica vamală a statului, în special cea de tarife, prin care Bucovina fusese adusă într-o stare de “mizerie permanentă”⁵⁷. O altă cauză a degradării situației economice din ducat, era în concepția sa, slăbirea prin acumularea de datorii a proprietății mari și mijlocii autohtone. Majoritatea proprietarilor autohtoni își pierdeau moșiile în favoarea străinilor, din cauza datoriilor ipotecare, proprietatea țărănească autohtonă având o soartă similară⁵⁸. Cămătăria, practică de străini, sufoca țărănimea română, iar instituțiile de creditare din provincie erau inefficiente în sprijinirea acestei clase sociale⁵⁹. Prin fiscalitatea excesivă țărănimea română se îndrepta, în mod inevitabil, spre ruină⁶⁰. **Flondor** considera că, pauperizarea preoților și învățătorilor români de la sate, afecta grav emanciparea

politică și dezvoltarea culturală a maselor românești. Invazia masivă a străinilor în Bucovina era condamnată fără menajamente de liderul român, vinovați pentru această stare fiind atât guvernul central de la Viena, cât și cel provincial de la Cernăuți. Caracterul românesc al Bucovinei era deteriorat permanent, pentru **Iancu Flondor** o asemenea situație fiind de neconceput⁶¹.

Refuzul oricărui compromis cu autoritățile provinciale și imperiale în apărarea intereselor românești, l-au impus pe **Iancu Flondor** ca lider de necontestat al mișcării naționale. După plecarea lui **George Popovici** în România, în anul 1901, el a preluat conducerea **Partidului Poporal Național**, devenind un adevărat "tribun" al românilor bucovineni. Intransigența de care a dat dovadă în chestiunile naționale i-a adus aprecierea majorității conaționalilor și respectul adversarilor politici (ne referim în special la "pactiști"). Studențimea română din Graz îl felicita pentru efortul și sacrificiile de care dăduse dovadă în lupta național-politică, tinerii intelectuali criticându-i fără crutare pe politicienii "pactiști" conservatori⁶². **Flondor** primea felicitări și de la studenții români din Viena pentru luările de poziție din Dietă și campania de presă antiguvernamentală, susținută de domnia sa în ziarul "Deșteptarea"⁶³.

În relațiile cu conservatorii români **Iancu Flondor** a dat dovadă de abilitate politică, necriticându-i foarte aspru, avertizându-i însă, că rezultatele înțelegerii cu baronul **Bourguignon** nu sunt vizibile, aceasta fiind total neproductivă pentru mișcarea națională. Moderația sa față de boierii conservatori a reprezentat una dintre cele mai importante premise ale împăcării celor două grupări politice românești. Adresându-se deputaților conservatori din Dietă, **Flondor** pune bazele viitoarei împăcări dintre aceștia și naționaliștii poporali, pe care îi coducea: "(...)D-voastră sunteți bărbați onești și vă țineți promisiunea ce ați făcut, prezidentul țării n-a îndeplinit nimic din promisiunile sale(...)"⁶⁴.

În tratativele de împăcare dintre naționaliștii și conservatorii români se va implica, începând din 1901, controversatul politician, **Aurel Onciul**. Corespondența dintre el și **Iancu Flondor** ne relevă atât contrastul dintre personalitățile celor doi oameni politici, cât și unele elemente de culise, legate de dificultățile ameliorării relațiilor dintre cele două fracțiuni românești. Din motive de oportunism politic, **Aurel Onciul** se erija în mediatorul împăcării acestora. El își motiva intervenția pe lângă **Iancu Flondor**, afirmându-și imparțialitatea prin prisma rămănerii sale în afara granițelor Bucovinei⁶⁵. La 1 octombrie 1901, **Aurel Onciul** îi scria "boierului din Storojineț" că, diferențele programatice între "bătrâni" și "tineri" sunt nesemnificative, deosebite fiind, după părerea sa, doar "mijloacele întrebuintate spre realizarea programului ideatic"⁶⁶. Aceste "mijloace" erau colaborarea cu guvernul, respectiv, apropierea de popor, promovată de **Partidul Poporal Național**. **Aurel Onciul** afirma în scrisoarea către **Flondor** că: "(...)Experiența arată că o evoluțiune națională sănătoasă este posibilă numai izvorând din popor, plecând deci din talpă"⁶⁷. Disponibilitatea sa într-o apropiere față de **Iancu Flondor** și "poporali" era însă condiționată de sprijinirea candidaturii sale pentru **Partidul Poporal** la curia a V-a a Dietei Bucovinei⁶⁸.

La începutul anului 1902, conservatorii dezavauau în mod oficial "pactul" cu **Bourguignon**, fiind deschis astfel drumul împăcării cu cealaltă tabără. La ședința din 17 ianuarie a comitetului executiv al **Partidului Conservator Român**, unde au participat și **Iancu Flondor** alături de alți membri importanți ai **Partidului Poporal**, se afirma că: "(...)pactul este desființat fiindcă mai multe postulate din el nu au fost îndeplinite de guvern până la termenul fixat, prin urmare reprezentanții **Partidului Conservator Român** au ieșit din obliga față de guvern și actual au deplină mână liberă. Prin faptul acesta este înlăturată principala piedică ce stătea în calea cooperării politice a ambelor partide române."⁶⁹ Delegații celor două grupări politice românești se întruneau într-o ședință comună la 20 iunie 1902, ratificând un acord de cooperare, condiționat de păstrarea individualității fiecăreia. **Partidul Național Român** se reunifica în mod formal, având ca organism de conducere o dirigentă, alcătuită din delegați ai ambelor grupări. Deciziile acesteia aveau caracter de obligativitate atât pentru conservatori cât și pentru poporalii naționaliști. Deputații români din Dietă și Parlamentul Imperial reînființau **Clubul Parlamentar Român**, renunțându-se la **Clubul Bucovinean**⁷⁰. Înțelegerea dintre **Partidul Conservator Român** și **Partidul Poporal Național** a fost ratificată definitiv la 3 iulie, dirigenta partidului unificat având următoarea componență: **Eudoxiu Hurmuzachi**-președinte, **Ioan Volcinschi**-

vicepreședinte, **Ilarie Onciul**-secretar; din partea **Partidului Poporal – Iancu Flondor**, **Vasile Găină**, **Artemie Beraru**, **Nicu Blându**, **Eudoxiu(Doxuță) Hurmuzachi**, iar din partea **Partidului Conservator – Nicu Balmoș**, **Ilarie Onciul**, **Ioan Volcinschi**, **Modest Grigorcea**, **Nicolae Mustatza**⁷¹.

Concomitent cu reconstituirea formală a **Partidului Național Român** prin dirigența comună a conservatorilor și naționaliștilor români, începea să se manifeste un nou curent politic, numit democrat, care din nefericire va contribui la o nouă divizare a partidului în 1904. Așa-numiții „democrați” bucovineni erau conduși de **Aurel Onciul** și **Florea Lupu**, primul încercând, fără succes însă, să intre în rândurile **Partidului Poporal**, celălalt fiind un fost conservator, eliminat din partid deoarece denigrase dirigența alcătuită în iunie-iulie 1902.

La începutul anului 1902 **Aurel Onciul** a creat **Mișcarea Tărănistă Democrată**, a cărei doctrină era susținută în ziarul „Privitorul”, apărut la Brno și apoi la Cernăuți. În 1903 se constituia sub conducerea aceluiași **Aurel Onciul**, **Partidul Tărănesc Democrat**, sprijinit din exterior de prim ministrul Austriei, **Korber**, și din interior de noul guvernator al Bucovinei, **Konrad von Hohenlohe**. Astfel, austriecii sperau, ca prin susținerea unei lupte sociale moderate, să abată atenția de la chestiunea națională. Între anii 1903-1904, românii naționaliști au pierdut teren electoral în fața „democraților” lui **Onciul**, care au reușit să-și atragă în rândul lor o însemnată parte dintre țărani, preoți și învățători⁷². **Aurel Onciul** a colaborat în cadrul **Tovărășiei Tărănești** cu rutenii, polonezii și germanii, reușind să obțină în alegerile dietale din iulie 1904 o victorie confortabilă în fața românilor naționaliști. El se considera pe sine „național prin rațiune și nu prin sentiment”⁷³. Rațiunile sale erau oricum străine de orice sentiment național, dat fiind faptul că, în lupta politică, îl găsim mai degrabă în tabăra rutenilor decât alături de conaționalii săi. Prin promisiuni electorale atractive în plan social, precum: desființarea domeniilor, creșterea salariilor învățătorilor, înființarea de școli naționale⁷⁴, vot universal, **Aurel Onciul** și **Tovărășia Tărănească** au reușit să-și adune suficienți aderenți și simpatizanți încât să rivalizeze pe scena politică pe picior de egalitate cu celelalte două fracțiuni ale **Partidului Național Român**. Accentuarea divizării românilor bucovineni prin apariția celui de al treilea curent politic, dar desigur și înfrângerea în alegerile din iulie 1904, l-au determinat pe Iancu Flondor să se retragă pentru o vreme din viața politică a ducatului⁷⁵ dar și din fruntea poporalilor naționali.

Căștigând alegerile „democraților” lui **Onciul** au luat măsuri ce au afectat deseori interesele românilor bucovineni. În 1906, împreună cu ceilalți membri ai tovarășiei, ei au determinat divizarea Inspectoratului General al Învățământului în trei secțiuni: română, ucraineană și germană, fapt ce a favorizat mai mult școlile rutene și germane decât cele românești. Începea astfel „compromisul de nivelare” (Ausgleich Gerechtigkeit), politică a autorităților imperiale și provinciale manifestată prin: noua lege electorală din 1907, ce statua votul universal, și hotărârile Dietei din 1909, care rupeau corpul electoral al Bucovinei în cinci părți (română, ruteană, germană, poloneză, evreiască)⁷⁶.

Pentru a-i scoate pe români din izolarea politică și a estompa diferendele și dezbinarea dintre grupările lor, **Iancu Flondor** accepta în 1908 revenirea pe scena politică (se retrăsese din viața publică în 1904), devenind președinte al **Partidului Creștin-Social Român**. Ca și **Tovărășia Tărănească**, acest partid s-a dovedit a fi o creație artificială, ce nu a reușit să aducă concordia între politicienii români. La 23 decembrie 1908, **A. Onciul** îi propunea „boierului din Storojineț” să colaboreze cu el, pentru a impune deputaților din **Clubul român** al Parlamentului dela Viena să acționeze doar în conformitate cu programul și deciziile conducerii partidului⁷⁷. Politicieni precum **C. Hurmuzachi** și **C. Isopescu**, refuzau doctrina creștin-socială, criticând de altfel și denumirea partidului, la care ar fi trebuit să se adauge termenul de „național”⁷⁸. În aceeași lună decembrie, **Aurel Onciul** îi propunea lui **Flondor**, pentru o mai bună funcționare a partidului, o întâlnire care să aibă ca bază de discuție următoarele probleme:

- păstrarea denumirii partidului, pentru a nu trezi susceptibilitățile aliaților creștin-sociali de la Viena;

- dreptul partidului de a-și desemna candidații, susținerea unui singur candidat și evitarea candidaturilor duble ale românilor, în scopul asigurării succesului în alegeri;

- includerea **Clubului român** din Viena în cadrul **Clubului creștin-social**, pentru o mai bună susținere politică a românilor din Bucovina⁷⁹;

În 1909 **Partidul Creștin Social Român** va reveni la denumirea de **Partidul Național Român**. La sfârșitul acestui an au apărut primele semne ale disoluției sale, retragerea lui **Flondor** de la conducerea acestuia fiind doar o chestiune de timp. Demisia sa devenea definitivă la 29 noiembrie 1910⁸⁰. Cauzele ce au stat la baza unei asemenea decizii au fost: continua discordie între conservatori, democrați și naționaliști, compromiterea imaginii partidului prin implicarea lui **Florea Lupu** în afaceri veroase cu lemn din pădurile Fondului Bisericesc, aducerea la faliment a băncilor sătești, susținerea nejustificată a rutenilor de către **A.Onciul** în două chestiuni (împărțirea Fondului Religionar al Bucovinei între români și ruteni, și înființarea Episcopiei rutene din Cozmeni)⁸¹. Unitatea P.N.R a durat doar până în 1910, când **Iancu Flondor** s-a retras de la conducerea acestuia, dezgustat de lupta meschină pentru mandate a membrilor comitetului executiv⁸². Până la Marea Unire el nu s-a mai implicat direct în viața publică, colaborând doar cu unii politicieni români și cu mitropolitul **Vladimir Repta**, în probleme legate de păstrarea caracterului românesc al Mitropoliei Bucovinei⁸³. **Partidul Național Român** și-a continuat în mod formal activitatea divizat în fracțiuni (naționalistă, conservatoare, democrață) până în 1914, anul declanșării primei conflagrații mondiale.

La 16 ianuarie 1913, **George Bogdan-Duică** publica o scrisoare deschisă către politicienii români bucovineni, în ziarul „Românismul”, prin care îi ruga să răspundă unui interviu cu privire la următoarele probleme:

„1. Care sunt chestiunile care ar impune solidaritatea tuturor claselor și luptătorilor din Bucovina?

2. Care sunt principiile economice, sociale și politice ale fracțiunilor parlamentare românești? Cât de mult au influențat guvernul și străinii scindarea P.N.R?

3. În ce probleme ar colabora fracțiunile P.N.R și în care nu ar colabora?

4. Există o înțelegere cu rutenii în chestiunea bisericească?

5. Care sunt reflexele din Bucovina ale curentelor mari politice din Parlamentul vienez?

6. Ce părere aveți despre educația politică a generației actuale universitare?⁸⁴”. Din păcate, **Iancu Flondor** asemenea majorității colegilor săi, nu a răspuns acestui chestionar.

În timpul Primului Război Mondial, el și-a intensificat legăturile cu elita politică din România. Reprezentativ în acest sens este *Memoriul privitor la fruntăriile Bucovinei*, trimis în 1915 lui **Ion I.C. Brătianu**. În documentul amintit, **Iancu Flondor** își exprima îngrijorarea în legătură cu posibilitatea ca nordul Bucovinei, profund rutenizat, să devină după război teritoriu ucrainean sub jurisdicția Rusiei țariste. La Cernăuți se formase în 1915 un comitet rutean, ce preconiza înaintarea unui memoriu guvernului rus, prin care i se propunea preluarea nordului Bucovinei și alipirea sa la Imperiul țarist. **Flondor** enunța în memoriul său trei premize care să stea la baza noilor frontiere după război: principiul naționalităților, apărarea acestui principiu pe viitor, asigurarea prosperității economice a Bucovinei în perioada postbelică. **Iancu Flondor** compară statisticile oficiale din 1870 și 1910, punând în evidență inversarea proporțiilor populației românești și rutene. Dacă în 1870 ponderea românilor din Bucovina era de 40,8 %, iar a populației rutene de 36,3 %, la recensământul din 1910, rutenii reprezentau 38,2 %, iar românii doar 34,1 %. Oferind date despre căile de comunicații, zonele strategice din Bucovina, el indica practic modalitățile de apărare ale acestei provincii față de pericolele și eventualele ingerințe ale ucrainenilor, în special. Memoriul domniei sale conține și un tabel statistic privitor la populația Bucovinei pe naționalități și la apartenența terenurilor comunelor rurale din Bucovina. Tabelul îl vom reda și analiza pe viitor în teza în teza noastră⁸⁵. Datele de ordin demografic, economic, social, politic și mai ales geografic, expuse de **Flondor** în memoriul către **Ionel Brătianu**, au oferit guvernatorului militar al Bucovinei, **Ottokar von Czernin**, pretextul intentării împotriva patriotului român a unui proces, încheiat abia în 1918, odată cu destrămarea Imperiului austro-ungar. Considerăm necesar să redăm nota de la sfârșitul memoriului, redactată la Storjineț în decembrie 1939, de **Șerban Flondor** (fiul lui **Iancu Flondor**): ea reprezintă un rezumat al traseului și al importanței acestui document:

„Acest memoriu a fost făcut în dublu exemplar, din care, unul a fost înaintat prin intermediul D-lui deputat Dr. Ioan Mavrocordat(Dăngeni)Domnului I.I.C. Brătianu-București în Februarie 1915, iar exemplarul de față a fost păstrat în casa de fier a familiei Mavrocordat și mi-a fost restituit în Decembrie 1939. Exemplarele memoriului sunt scrise cu mâna proprie a tatălui meu Iancu Flondor, iar tabelele anexe de mâna mamei mele Elena Flondor. Exemplarul înaintat prin domnul Ioan Mavrocorda a intrat în 1916, după spusele tatălui meu, în mâna contelei Ottokar Czernin și a servit autorităților austriace ca bază pentru intentarea unui proces tatălui meu la curtea marțială din Lemberg, proces care a durat până în 1918 Octombrie, când a urmat prăbușirea imperiului austriac”⁸⁶.

Înainte de Unire, **Iancu Flondor** a avut relații bune și cu oameni politici basarabeni. În ianuarie 1917, Congresul **Partidului Poporului** din Basarabia îl saluta pe „marele patriot moldovean”- **Iancu Flondor**, prin intermediul președintelui său, **D. Bogos**⁸⁷.

Fondul **Iancu Flondor** dispune de patru documente legate de momentul Unirii Bucovinei cu Regatul României: cel din 27 octombrie 1918, în care era statuată înființarea Constituantei Bucovinei, ce pregătea unirea acestei provincii cu Regatul României; Proclamația din 15/28 noiembrie 1918, privind Unirea Bucovinei cu România în hotarele ei până la Ceremuș, Colacin și Nistru; adresa Președintelui Congresului General al Bucovinei către prim-ministrul guvernului României, prin care îi aducea la cunoștință hotărîrea de la Sala Sinodală din Cernăuți⁸⁸; un exemplar al „Monitorului Oficial” din 19 decembrie 1918/1 ianuarie 1919, în care era publicat Decretul Regelui Ferdinand de numire a lui **Iancu Flondor** și **Ion Nistor** ca miniștri delegați ai guvernului României în Bucovina.

Pentru a avea o imagine cât mai veridică și completă asupra personalității politice și omului **Iancu Flondor**, nu trebuie să ne oprim doar la analiza activității sale în slujba românilor bucovineni între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea; este necesar să avem în vedere demersurile sale pentru integrarea Bucovinei la noul stat român, concepția politică promovată de el, dar și limitele sale în ceea ce privește adaptarea la noile realități ale României Mari.

În timpul primului război mondial, **Iancu Flondor** a rămas în Bucovina, teritoriu ocupat, când de ruși când, de austrieci. El a trăit, pe lângă drama războiului, drama personală a arestului la domiciliu: politicianul român bucovinean i se intentase în 1916 un proces, datorită memoriului trimis lui **Ionel Brătianu**, interceptat de autoritățile militare austriece. A revenit la conducerea luptei naționale în 1918, într-o conjunctură nefavorabilă pentru românii bucovineni. Pretensiile consiliului național ucrainean asupra nordului Bucovinei și colaborarea lui **Aurel Onciul** cu acesta, erau pericole ce trebuiau înlăturate prompt, iar Iancu Flondor s-a dovedit a fi într-o asemenea situație omul potrivit, la locul și timpul potrivit. Respingând manifestul imperial din 6 octombrie 1918, el i-a cerut lui **Etzdorf**, guvernatorul austriac al Bucovinei, să cedeze puterea Consiliului Național Român și guvernului românesc constituit la Cernăuți. A chemat armata română pentru a restabili ordinea și a asigura siguranța cetățenilor, puse în pericol de trupele de haidamaci ucraineni, netezind astfel drumul către unirea cu Regatul României. A strâns în jurul său pe românii rămași în timpul războiului în Bucovina, așa cum **Ion Nistor** i-a adunat în jurul său pe refugiații bucovineni din România, ambii contribuind substanțial la realizarea actului unirii din 28 noiembrie 1918. Din păcate neînțelegerile dintre ei au păstrat divizarea românilor bucovineni în mai multe grupări, care în primii ani de existență ai țării întregite se vor integra în peisajul politic al acesteia.

După unire, partidele, sau mai bine zis, fracțiunile românești din Bucovina (**Partidul Național Român**, **Partidul Democrat al Unirii**, **Partidul Social Democrat**, **Partidul Democrat Național**) trebuiau să rezolve problemele dificile lăsate de război: refacerea potențialului economic al țării, revigorarea agriculturii, combaterea evaziunii fiscale și scoaterea din circulație a monedelor străine, refacerea și dezvoltarea infrastructurii comunicaționale și a mijloacelor de transport, stabilizarea prețurilor, acordarea de pământ țăranilor, democratizarea vieții politice și de stat a Bucovinei. Deși scopul era același, integrarea Bucovinei la România întregită, s-au conturat două grupări importante, cu viziuni diferite asupra ritmului acestui proces: o grupare autonomistă reprezentată de **Partidul Național Român** condus de **Iancu**

Flondor, și gruparea centralistă condusă de **Ion Nistor** șef al **Partidului Democrat al Unirii**. **Iancu Flondor** dorea ca Bucovina să fie încadrată în statul român, ținându-se cont de particularitățile ei locale, cerând adaptarea lor treptată și chibzuită la noile condiții. Ministrul **Nistor** considera firească integrarea rapidă și totală a provinciei, fără a se ține cont prea mult de cadrul politic și instituțional diferit în care a evoluat aceasta. Din nefericire, polemica dintre minștrii delegați ai Bucovinei la Cernăuți și București nu a fost benefică procesului integrării acestei zone la România Mare.

Concepția lui **Iancu Flondor** despre modul de administrarea a Bucovinei după Unire este redată fidel de programul partidului său enunțat la 24 aprilie 1919 în oficiosul „Bucovina”. În partea I apăreau principii generale ca integrarea totală a Bucovinei la România Mare, respect și supunere față de rege și casa domnitoare, și elemente democratice precum: parlament bicameral ales prin vot universal, drept de vot pentru femeile căsătorite ce aveau cel puțin un copil:

II. Administrația propriu-zisă – „participarea largă a poporului” la treburile administrative; reprezentarea acestuia prin corpurile administrative alese pe principii similare corpurilor legislative; reformă privitoare la descentralizarea administrativă; organizarea statului în regiuni administrative pe baza intereselor economice și politice speciale: prin prisma acestui principiu Bucovina să fie organizată împreună cu regiuni limitrofe ale vechiului regat și Basarabiei (părți din județele Suceava, Dorohoi, Hotin), urmând să formeze împreună o unitate administrativă distinctă; aplicarea principiului stabilității funcționarilor publici: numirea, păstrarea în funcție, gradarea și remunerarea funcționarilor publici să se facă în primul rând după criteriul competenței profesionale și apoi în funcție de vechimea în muncă; incompatibilitatea funcțiilor publice și a funcțiilor în consiliile de administrație ale întreprinderilor cu cea de parlamentar; incompatibilitatea funcțiilor publice cu cele de conducere în cadrul firmelor comerciale particulare;

III. Justiția – reformă a dreptului civil, penal, și a procedurii civile: înființarea cadastrului proprietății imobiliare în întreg statul; crearea instituției notarilor publici; menținerea unei singure curți de casație cu sediul la București, pe tot cuprinsul țării; „crearea de tribunale și a unei Curți Supreme de Jurisdicție Administrativă”; înființarea în Bucovina a unei curți de apel cu sediul la Cernăuți;

IV. Biserica – menținerea religiei ortodoxe ca religie dominantă a statului și deplina ei autonomie; ridicarea nivelului cultural al preoțimii din mediul rural; studii academice, morală ireproșabilă a clericilor; menținerea mitropoliei din Cernăuți și conservarea caracterului ei istoric românesc; „restituirea fondului greco-oriental” către arhidioceza bucovineană; libertate și autonomie pentru cultele străine;

V. Învățământ – unificarea învățământului primar, cu accent pe educația agricolă în zonele rurale; combaterea analfabetismului; înființarea cursurilor de iarnă pentru populația de la sate; creșterea nivelului de pregătire a cadrelor didactice din școlile primare; „crearea de școli profesionale civile de agricultură, comerț și industrie; înființarea de școli și academii de arte; organizarea de conferințe și cursuri universitare populare; Crearea unei academii agronomice și silvice; desființarea seminariilor teologice și înlocuirea lor cu facultăți de teologie; Facultate de medicină în cadrul Universității din Cernăuți și transformarea ei într-o instituție pur românească; autonomie școlară a naționalităților conlocuitoare la nivelul învățământului primar și secundar;

VI. Finanțe – reformă a sistemului impozitelor publice, impozit progresiv pe venit; monopolul statului asupra alcoolului și bogățiilor subsolului; exploatarea intensivă a zăcămintelor de mangan și pirită; măsuri ale Băncii Naționale de evitare a deprecierei leului;

VII. Comunicații și transporturi – refacerea căilor ferate și sporirea mijloacelor de transport; racordarea liniilor ferate bucovinene cu cele din Regat, Basarabia și Transilvania; construirea liniilor: Ocna-Hotin, Noua Suliță-Dorohoi-Sinăuți-Bucecea, Gura Humorului-Fălticeni, Podul Coșnei-Ilva Mare, Dorna-Piatra Neamț; „punerea în valoare a Prutului ca arteră de navigație până la Cernăuți”; crearea la Cernăuți a unei direcții de căi ferate pentru Bucovina; sporirea rețelilor telegrafice și telefonice; legături telefonice între toate comunele Bucovinei;

VIII. Comerț – eliminarea măsurilor ce afectau libera concurență; liberalizarea prețurilor conform cerințelor pieței; excuderea statului drept concurent; protecție vamală a exportului în

scopul stabilirii unui bilanț comercial activ, interzicerea trusturilor și cartelurilor: menținerea și dezvoltarea bursei de mărfuri;

IX. Industrie – construirea de centrale hidroenergetice și regularizarea râurilor: inițiativa statului în industrializarea și tehnicizarea agriculturii: îndrumarea unei părți a țărănimii către meserii: dezvoltarea industriei casnice;

X. Protecție socială – ajutor instituționalizat pentru invalizi, orfanii de război, urmașii celor căzuți pe front, legi pentru organizarea muncitorilor industriali și agricoli: înființarea de „camere muncitorești”: legiferarea raporturilor între patroni și salariați: monopolul statului asupra sistemului de asigurări: sistem de asigurări pentru muncitori și familiile lor: durata zilei de lucru de 8 ore pentru muncitorii industriali: limitarea muncii femeii și minorilor conform principiilor Ligii Națiunilor: ameliorarea nivelului de trai al muncitorilor (condiții decente de igienă, locuințe salubre, hrană în cantități suficiente, acces la sanatorii, locuri de recreare, stațiuni balneo-climaterice);

XI. Salubritatea orașelor și satelor;

XII. Agricultură – împroprietărirea largă a țărănimii cu loturi de pământ inalienabile și indivizibile: „concentrarea imășurilor obștești în zonele muntoase”: măsuri pentru creșterea productivității agricole prin: ameliorarea solului, construirea de fabrici de îngrășăminte chimice, practicarea agriculturii în sistem intensiv, crearea de institute de cercetare pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor, ocrotirea pădurilor, vânatului, fondului piscicol, credit agrar⁹⁰.

Realizarea acestor deziderate a fost îngreunată datorită conflictului cu **Ion Nistor**. Nemulțumit, **Iancu Flondor** s-a adresat regelui **Ferdinand**, din păcate fără nici un rezultat concret. La 20 martie 1919, ministrul delegat al Bucovinei la Cernăuți îi scria regelui, arătându-și dezaprobarea față de „decretul-lege privitor la descentralizarea și noua organizare a C.F.R. în Moldova, Bucovina și Basarabia”, care statua existența unei singure direcții a căilor ferate la Iași. Direcția de la Cernăuți urma să se dizolve, rămânând aici doar inspectoratele diferitelor servicii. Ministrul **Iancu Flondor** îi cerea regelui păstrarea direcției C.F.R. din Bucovina, aducându-i argumente întemeiate și pertinente. El afirma că, Cernăuțiul, al treilea oraș ca mărime al României Mari, rămâne un important centru economic și cultural. Acesta polariza și înainte de Unire schimburi comerciale pe o zonă întinsă ce cuprindea: Bucovina, nordul Basarabiei și unele județe din Regat (Botoșani, Dorohoi). **Iancu Flondor** arăta că apropierea de frontierele Poloniei și Cehoslovaciei îi va sporii importanța economică. Întreținerea în Cernăuți a două linii ferate importante (una care lega Marea Neagră cu Marea Baltică și alta între Odesa și Cehoslovacia) făcea din acest oraș un important punct de tranzit pentru comerțul din estul României. Importanța lui ca centru comercial și de tranzit determinase administrația austriacă să înființeze aici o direcție a căilor ferate. Desființarea ei era considerată de Flondor ca inoportună și defavorabilă intereselor economice ale României Mari. Ministrul delegat își susținea poziția și prin faptul că la Cernăuți exista deja „o clădire confortabilă în centrul orașului, special amenajată cu 90 de camere, birouri și mobilierul complet”, ceea ce ar fi scutit statul de chelutuieli de milioane de lei. În plus, direcțiunea din Cernăuți dispunea de un personal bine pregătit care cunoștea bine realitățile locale din Bucovina⁹¹.

La 21 februarie 1919 ministrul **Iancu Flondor** emitea ordonanța cu Nr. 18 privitoare la recensământul populației Bucovinei⁹². Pentru refacerea finanțelor provinciei a luat măsuri ca impozitarea comerțului cu alcool⁹³, fiind nevoit să solicite ministrului de finanțe de la București un împrumut intern pe bază de bonuri de tezaur, cu dobândă de 5 %, rambursabil la 1 februarie 1923⁹⁴. O altă coordonată urmărită de ministrul de la Cernăuți a fost reglementarea mijloacelor de plată în Bucovina, prin înlocuirea coroanei austriece cu leul românesc⁹⁵.

Au fost elaborate proiecte de reformă agrară ce stabileau împroprietărirea țărănimii bucovinene cu suprafețe ce puteau varia între 5 hectare (în zonele de podiș și dealuri), și 8 – 10 hectare (în zonele montane)⁹⁶. Pentru ca populația Bucovinei să-și poată exercita drepturile democratice au fost realizate proiecte de lege electorală de către **Constantin Berariu**⁹⁶ și **Aurel Onciul**⁹⁷. Proiectul acestuia din urmă a fost întărit în 1919 prin Decret Regal. Conform acestei legi Bucovina era reprezentată în Parlamentul Țării prin 23 de deputați, 10 senatori aleși și mitropolitul Bucovinei ca senator de drept⁹⁸.

Bunele intenții ale miniștrilor delegați în administrarea și integrarea Bucovinei au fost din păcate umbrite de relațiile încordate dintre ei. Desele atacuri împotriva lui **Flondor** în ziarul „Glasul Bucovinei” patronat de **Ion Nistor** au accentuat conflictul. Intervenționismul ministrului de la București în problemele ce țineau de autoritatea lui **Iancu Flondor**, a reprezentat un factor decisiv în ruperea relațiilor dintre reprezentanții Bucovinei în guvernul României. În polida încercărilor lui **Nicolae Iorga**⁹⁹ și a comandantului corpului IV Armată – Iași, **Nicolae Petală**¹⁰⁰, starea conflictuală dintre ei nu s-a putut aplană. Datorită susținerii lui **Nistor** de către liberali, **Iancu Flondor** nu avea decât varianta demisiei din guvern. El protesta față de șeful interimar al consiliului de miniștri, **Mihail Pherekyde**, față de implicarea lui **Ion Nistor** și a ministrului secretar de stat **Alexandru Constantinescu** în desființarea direcției căilor ferate din Cernăuți, dezorganizarea jandarmeriei, afacerile cu făină și petrol realizate fără acordul administrației bucovinene, refuzul administrației centrale de a furniza la timp benzină și petrol pentru cele 50 de tractoare din Bucovina ce trebuiau să facă însămânțările de primăvară. Pentru a renunța la demisie, **Flondor** puna guvernului de la București 7 condiții: respectarea decretului lege Nr. 3745 din 18 decembrie 1918, în care erau delimitate clar responsabilitățile miniștrilor delegați ai Bucovinei în guvernul român; menținerea direcției căilor ferate din Cernăuți, organizarea neîntârziată a jandarmeriei în Bucovina; excluderea totală a miniștrilor **Constantinescu** și **Nistor** din problemele ce țineau de alimentarea Bucovinei; punerea neîntârziată la dispoziție a benzinei și motorinei pentru efectuarea arăturilor de primăvară; siguranța statului în Bucovina să fie organizată în înțelegere cu ministrul de la Cernăuți; excluderea lui **Nistor** din afacerile Bucovinei¹⁰¹. Din nefericire, la 4 aprilie 1919 demisia i-a fost acceptată, locul său fiind luat imediat de **Ion Nistor**.

Conflictul dintre **Iancu Flondor** și **Ion Nistor** s-a acutizat după acest eveniment, căpătând accente extrem de dure, printr-o polemică presărată în multe rânduri cu injurii și acuzații calomnioase, în special din partea noului ministru delegat al Bucovinei. Împăcarea dintre **Iancu Flondor** și **Ion Nistor** devenise aproape imposibilă, în ciuda unor încercări de mediere ale unor ofițeri superiori ai armatei române (generalul **Nicolae Petală** – comandantul Corpului IV al Armatei Române), sau a unor politicieni (**Nicolae Iorga**). Orgolios, succesorul lui **Flondor** la conducerea provizorie a Bucovinei, nu putea uita și ierta poziția tranșantă a acestuia față de eliminarea sa din funcția de ministru delegat al Bucovinei, cu sediul la București. Părăsirea de către **Nistor** a treburilor provinciei era una din condițiile puse de **Iancu Flondor** pentru a renunța la demisie. Ca atare, **Iancu Nistor** a făcut toate eforturile pentru a-l discreditat pe „boierul din Storojineț”.

El îl învinuia că ar fi fost adeptul autonomiei Bucovinei față de statul român, de lipsă de loialism față de acesta și de pactizare cu celelalte naționalități din Bucovina împotriva propriilor conaționali¹⁰². Noul ministru delegat îi atribuia lui **Iancu Flondor** afirmații de genul că: „Bucovina ar fi ajuns o simplă <<subprefectură>> a Regatului” sau „că d-lui regretă că a votat unirea necondiționată, pe care a făcut-o nu din convingerea națională, ci silit numai de împrejurări. D-sa mărturisește că înainte de unire a existat în sufletul său alternativa de a crea în Bucovina o autonomie, sau de a face unirea cu Regatul pe care o regretă astăzi. Ivirea bolșevismului în sudul Bucovinei și unelțirile ucrainenilor la nord, starea economică zdruncinată a Bucovinei, precum și izolarea Bucovinei față de apus, l-au silit să facă unirea cu Regatul.”¹⁰³ Informațiile prezentate de către domnul **I. Nistor** în legătură cu atitudinea adversarului său politic, erau fie eronate, fie cu caracter tendențios. **Iancu Flondor** afirmase de fapt că: „(...) guvernul (și nu Bucovina – n.ns) nu poate fi înjosit la rangul unei subprefecturi a Regatului”¹⁰⁴. Fostul ministru delegat la Cernăuți era foarte nemulțumit de subordonarea prea accentuată a administrației Bucovinei față de guvernul central de la București. El rămânea astfel consecvent, păstrându-și aceeași poziție pe care și-o exprimase și în perioada când acupase fotoliul de ministru alături de **Nistor**. Falsitatea acuzațiilor împotriva sa este dovedită de sacrificiile în slujba mișcării naționale a românilor bucovineni, înainte de unire, dar și prin aportul decisiv la actul unificator din 28 noiembrie 1918. Cum am putea uita de asemenea, că el a fost cel care a chemat armata română în sprijinul cauzei naționale a unirii Bucovinei la Regatul României. Colaborarea

excelență cu una din cele mai importante instituții ale statului român, armata, anulează învinuirea de lipsă de loialism față de România, punând această acuză sub semnul ridicolului.

Atitudinea domniei sale față de celelalte naționalități din Bucovina a fost una tolerantă și de respectare a egalității acestora cu românii. Pentru a tempera politica prea tranșantă a ministrului **Ion Nistor** față de naționalități, și uneori neadaptată realităților bucovinene, el a organizat la 2 iunie 1919, în sala primăriei orașului Cernăuți, o adunare a naționalităților din Bucovina. La ea au participat pe lângă români, reprezentanți ai evreilor germanilor și rușilor¹⁰⁵. Adunarea a pus în discuție problema organizării unui „consiliu administrativ al țării”¹⁰⁶, cu rol de control asupra guvernului Bucovinei, prezidat de **Ion Nistor**. Din nefericire, reprezentanții naționalităților bucovinene nu i-au acordat sprijinul necesar, încercând doar să profite de bunele sale intenții, pentru a obține cât mai multe avantaje. Într-un interviu cu generalul **N. Petala**, publicat în ziarul evreiesc „Ostjudische Zeitung” din Cernăuți, dr. **Mayer Ebner** considera necesar un termen de tranziție de 10 ani, pentru introducerea în Bucovina a limbii române ca limbă oficială¹⁰⁷. O asemenea doleanță contravenea cu noile realități, reliefându-se lipsa de disponibilitate a evreilor bucovineni de a accepta fără rezerve legislația și instituțiile statului român unificat. **Iancu Flondor** s-a înșelat crezând că ar putea avea o colaborare reală și constructivă cu reprezentanții celorlalte naționalități din Bucovina.

Conflictul **Flondor-Nistor** a accentuat divizarea românilor bucovineni în fracțiuni politice și după Unire. **Partidul Românilor Bucoveneni** (fostul P.N.R.), condus de **Flondor**, și **Partidul Democrat al Unirii**, al cărui șef era **Ion Nistor**, au promovat prin liderii și organele lor de presă, „Bucovina” respectiv „Glasul Bucovinei”, o luptă aridă cu efecte negative pentru procesul integrării în structurile României Mari. **Flondor** și partidul său au colaborat pentru scurt timp cu **Liga Poporului**, situându-se în opoziție cu liberalii, în schimb formațiunea lui **Nistor** va fuziona cu aceștia din motive de oportunism, pentru a-și păstra cât mai mult fotoliul ministerial.

Problematica vieții de partid a românilor bucovineni este una deosebit de complexă, necesitând o abordare mai atentă și mai nuanțată. Autori precum **Ioan Cocuz**, susțin existența mai multor partide politice distincte în Bucovina, între ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. El aduce ca argumente: existența unor programe distincte ale partidelor românești, organe de presă diferite, lideri cu vederi deosebite, bază socială relativ bine definită pentru fiecare partid în parte. Formal argumentele sale sunt corecte, însă privind în profunzime dinamica evolutivă a reprezentării politice a românilor bucovineni, descoperim o serie ciclică de evoluții și involuții ale unui singur partid. Considerăm că, organizarea politică a românilor din Bucovina are, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, două etape evolutive: una, pe care o numim **prepartinică (1872-1892)**, reprezentată de **Societatea Autonomiștilor Naționali** și de **Societatea politică „Concordia”**, cealaltă denumind-o **etapa partinică (1892-1914)**, deoarece românii bucovineni își creează primul partid politic în sens modern **Partidul Național Român-„Concordia”**.

În 1892, **Societatea politică „Concordia”** se transforma într-un partid politic propriu-zis, denumit **Partidul Național Român-„Concordia”**. El a apărut ca urmare a necesității unei reprezentări unitare în plan politic a românilor bucovineni. Prin intermediul acestei formațiuni politice, boierimea autohtonă își manifestă disponibilitatea de a colabora cu tinerii intelectuali români și cu burghezia mică și mijlocie, în sensul emancipării politice și dezvoltării unui curent național puternic. Pasivitatea și compromisurile făcute de boierii români conservatori cu autoritățile provinciale și imperiale în chestiuni naționale, i-au nemulțumit pe tinerii din partid, care, în 1897 și-au format un nou comitet de conducere: în fapt **Partidul Național Român** se reforma, devenind cu adevărat deschis spre țărâniea română și alte categorii sociale defavorizate, precum intelectualitatea și preoții români din mediul rural. În cadrul formațiunii politice românești, a cărei denumire se schimba în **Partidul Național Radical Român** din Bucovina, se remarcă doi tineri politicieni, **Iancu Flondor** și **George Popovici**. Ei au creat un adevărat curent național printr-o intensă propagandă, dusă prin intermediul oficiosului partidului, ziarul „Patria”, dar și prin apărarea intereselor naționale ale românilor în Dietă și parlamentul imperial. **Iancu Flondor** s-a remarcat prin discursurile sale tăioase din parlamentul provincial îndreptate împotriva politicii abuzive față de români a guvernatorului țării, baronul **Friedrich**

Bourguignon, Iancu Flondor a acționat în tandem cu **George Popovici** până în 1901, când acesta a părăsit Bucovina, stabilindu-se în România.

În vara anului 1900, conservatorii români din Bucovina revin pe scena politică, creându-și propria formațiune, numită **Partidul Coservator Român** din Bucovina. Acesta a fost un instrument de manevră al guvernatorului **Bourguignon**, cu ajutorul căruia a subminat mișcarea națională a românilor. **Partidul Național Radical Român** își schimbă denumirea în același an, în **Partidul Poporal Național Român**. Liderul acestuia, **Iancu Flondor** a avut importantul merit de a-i scoate pe conservatori de sub influența nefastă a guvernatorului **Bourguignon**, și de a reface temporar **Partidul Național Român** între anii 1902-1904. Gruparea naționalistă și cea conservatoare au colaborat în cadrul unei dirigente comune, în care ambele tabere aveau reprezentanți, fără însă ca unitatea partidului românesc să fie deplină. Apariția așa-zisei grupări „democratice”, conduse de către **Aurel Onciul**, i-a divizat și mai mult în plan politic pe românii bucovineni. Mâhnit de această situație, **Iancu Flondor** s-a retras din viața politică între 1904-1908. **Partidul Național Român** s-a reunificat în 1908, sub denumirea de **Partidul Creștin Social Român**: din 1909 a revenit la vechea denumire. Datorită prestigiului său, **Iancu Flondor** a reluat conducerea partidului, a cărei unitate a rezistat doar până în 1910. După acest an, liderul românilor bucovineni a rămas în afara luptei politice, însă prin activitatea desfășurată în slujba mișcării naționale a pregătit terenul pentru relizarea Unirii din 1918.

După părerea noastră, existența mai multor partide politice românești în Bucovina este o exagerare, de vreme ce, același partid, în cadrul căruia au activat mereu aceleași persoane, a suferit fracționări și regroupări succesive.

Plini de recunoștință, românii bucovineni l-au chemat în fruntea lor și cu prilejul marelui eveniment, iar el a venit cu inima și sufletul deschise, pregătit pentru noi eforturi și sacrificii. În perioada decembrie 1918-aprilie 1919 a deținut funcția de ministru delegat al Bucovinei la Cernăuți, însă conflictul cu **Ion Nistor**, omologul său la București, i-au determinat demisia și refuzul de a participa direct în viața politică a României întregite. Măcinat de amărăciune, „boierul din Storojineț” s-a stins din viață în 1924, dar prin faptele sale în slujba românilor bucovineni, el rămâne viu în sufletele și mintea noastră.

Résumé

Le problème de la vie de parti des Roumains est extrêmement complexe, surtout entre la deuxième moitié du XIXe siècle et le début du XXe siècle. On considère que l'organisation politique des Roumains de Bucovine a, tout en commençant avec les dernières décennies du XIXe siècle, deux étapes d'évolution: I) l'étape pré-parti (1872-1892), représentée par La Société des Autonomistes Nationaux et par la Société politique "Concordia" et II) l'étape de parti (1892-1914), parce qu'à ce moment-ci, les Roumains de Bucovine mettent les bases du premier parti politique en sens moderne, Le Parti National Roumain "Concordia". Dès 1897, deux jeunes politiciens se font remarquer dans le cadre du parti roumain, Iancu Flondor et George Popovici. Ils ont créé un véritable courant national, grâce à la propagande intense de l'officieux du Parti National Roumain, le journal "La Patrie". Iancu Flondor a eu un rôle décisif dans l'émancipation politique des Roumains de Bucovine: il a été le principal homme politique, auprès de Ion Nistor, qui a actionné pour l'unification de Bucovine avec le Royaume de la Roumanie (octobre- novembre 1918). Flondor a détenu entre décembre 1918 et avril 1919 la fonction de ministre délégué de Bucovine à Cernăuți, mais à cause des divergences avec Ion Nistor, ministre délégué à Bucarest, concernant le rythme de l'intégration de la province dans les structures de la Roumanie Entière, il a renoncé à la vie politique. Déçu, il est mort sur son domaine de Storojineț, en 1924.

NOTE

1. Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1916, p. 210, 211;
2. George Bogdan-Duică, *Bucovina-notițe politice asupra situației*, Institutul tipografic "T. Liviu Albini", Sibiu, 1895;
3. "Revista politică", Suceava, an I, nr. 1/15 mai 1886;
4. Ioan Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina (1862-1914)*, p. 190;
5. "Revista politică", *op.cit.*, an III, nr. 10/1888;
6. Ioan Cocuz, *op.cit.*, p. 187, 188;
7. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991, p. 260;
8. Ion Bumbac, Grigore Halip, *Privire istorică asupra trecutului politic, social și național din ducatul Bucovinei*, Brașov, 1886, pp. 27-29;
9. Ion Nistor, *op.cit.*, p. 260, 261;
10. *Ibidem*
11. Autori precum Ion Nistor, George Bogdan-Duică și Constantin Loghin, consideră că adevăratul Partid Național Român din Bucovina s-a format în 1897, datorită activității lui George Popovici și Iancu Flondor. În legătură cu contribuția lui Flondor la noul curs al politicii naționale în Bucovina începând cu anul 1897, istoricul Nistor a susținut ideea că, doar George Popovici a avut un rol cu adevărat important, nu și Iancu Flondor: Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991, p. 266;
12. "Gazeta Bucovinei", Cernăuți, an I, nr. 1/14 mai 1891;
13. *Ibidem.*, an II, nr. 17/27 februarie-10 martie 1892;
14. Ioan Cocuz, *op.cit.*, p. 236;
15. "Patria", Cernăuți, an I, nr. 1/2-14 iulie 1897;
16. Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Editura Minerva, București, 1972, p. 342, 343;
17. Ion Nistor, *op.cit.*, p. 266
18. Valeriu Braniște, *Correspondență (1895-1901)*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 102;
19. Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), București, Fond Iancu Flondor, dosar nr. 7, f. 16;
20. A.N.I.C., Fond Iancu Flondor, dosar nr. 6, f. 2-7;
21. *Ibidem.*, dosar nr. 2, f. 123, 124: Într-o scrisoare a Comitetului Bisericesc din satul Broșcăuții Noi, din 6 noiembrie 1902, i se mulțumea lui Iancu Flondor pentru intervenția sa în aducerea unui preot român în localitate. De asemenea, Comitetul Bisericesc îi cerea sprijin financiar pentru construirea unei case parohiale, în condițiile în care ajutorul acordat de Consistoriu (800-1600 coroane), era sub forma unui împrumut cu dobânzi mult prea mari.
22. *Ibidem.*, dosar nr. 12, f. 42,43; preotul Constantin Mercheș fusese mutat disciplinar de către Consistoriu și mitropolitul Vladimir Repta, de cinci ori pe parcursul a șapte ani (1902-1909). El a fost persecutat deoarece era adeptul ideilor promovate de Partidul Național Român. Îl ruga pe Iancu Flondor să intervină pe lângă autoritățile bisericești pentru a nu fi mutat și a șasea oară, în altă parohie.
23. Ioan Cocuz, *Activitatea lui Valeriu Braniște și a ziarului "Patria" pentru emanciparea politică a românilor din Bucovina*, "Anuarul Muzeului Județean", Suceava, IX, 1982, p. 261;
24. Teofil Sauciu-Săveanu, *Ideea națională a Partidului Român din Bucovina de sub președenția lui Iancu Flondor*, în "Buletinul Fundației Culturale Iancu Flondor", I, nr. I, noiembrie 1992, p. 52;
25. A.N.I.C., *fond. cit.*, dosar nr. 8, f. 9, 10;
26. "Patria", *op.cit.*, II, nr. 171/30 august-11 septembrie 1898;
27. *Ibidem.*, nr. 178/16-28 septembrie 1898
28. *Ibidem.*,
29. *Ibidem.*, III, nr. 227/15-27 ianuarie 1899;
30. *Ibidem.*, nr. 251/14-26 martie 1899;
31. *Ibidem.*, nr. 270/5-17 mai 1899;
32. Ioan Cocuz, *Presa românească în Bucovina*, p. 48;
33. Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2002, p. 154;
34. *Ibidem*
35. Teofil Sauciu-Săveanu, *op.cit.*, p. 51; Valeriu Braniște a părăsit Bucovina în iulie 1900, travestit în vizitiul lui Iancu Flondor.
36. A.N.I.C., *fond. cit.*, dosar nr. 7, f. 3, 4;

37. A.N.I.C, fond Teodor Balan, dosar nr.15, f. 524;
38. "Patria", *op.cit.*, III, nr.308/11-23 august 1899;
39. A.N.I.C, *fond. cit.*, dosar nr. 15, f. 525;
40. "Patria", *op.cit.*, nr.315/27 august-8 septembrie 1899;
41. *Ibidem.*, nr. 345/7-19 noiembrie 1899;
42. *Ibidem.*, nr.326/24 septembrie-6 octombrie 1899;
43. "Timpul", Cernăuți, an I, nr. 2/4 iulie 1900;
44. *Ibidem*
45. "Deșteptarea", Cernăuți, IX, nr. 80/14-27 octombrie 1901;
46. Conform I. Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina (1862-1914)* – Valeriu Braniște a dat un interviu ziarului "Adevărul" din București, făcând cunoscute condițiile pactului dintre Bourguignon și boierii români conservatori.
47. "Deșteptarea", *op.cit.*, VIII, Nr.11/13 mai 1900;
48. Ioan Cocuz, *op.cit.*, p.278;
49. *Ibidem.*, p.280;
50. "Timpul", *op.cit.*, I, nr.1/1 iulie 1900;
51. *Ibidem*
52. Ioan Cocuz, *op.cit.*, p.284
53. "Deșteptarea", *op.cit.*, VIII, nr.40/18 octombrie 1900;
54. A.N.I.C, fond Iancu Flondor, dosar nr.8, f. 30, 31; și în "Deșteptarea" nr.48/15 noiembrie 1900;
55. Ion Nistor, *op.cit.*, p.306;
56. "Deșteptarea", *op.cit.*, IX, nr. 49/28 iunie-11 iulie 1901;
57. *Ibidem*
58. *Ibidem.*, nr.34/6-19 mai 1901;
59. *Ibidem.*, nr. 49/28 iunie-11 iulie 1901;
60. *Ibidem*
61. *Ibidem*
62. *Ibidem.*, IX, nr. 51/5-18 iulie 1901;
63. *Ibidem*
64. *Ibidem.*, nr.49/28 iunie-11 iulie 1901;
65. Aurel Onciul a trăit între 1900-1903, la Viena și Brno.; Marian Olaru, *op.cit.*, p.168;
66. A.N.I.C, *fond. cit.*, dosar nr.11, f. 2;
67. *Ibidem*
68. *Ibidem.*, f. 3;
69. „Deșteptarea”, *op.cit.*, X, nr.3/10-23 ianuarie 1902;
70. *Ibidem.*, nr. 44/9-22 iunie 1902;
71. *Ibidem.*, an XI, nr.12/9-22 februarie 1903;
72. Marian Olaru, *Activitatea politică a lui Aurel Onciul*, în „Analele Bucovinei”, II, nr.2/1995, p.277;
73. Idem, *Crezul politic al lui Aurel Onciul*, în „Analele Bucovinei”, IV, nr.1/1997, p.176;
74. Idem, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina*, *op.cit.*, p.181;
75. Al. Procopovici, *25 de ani dela Unirea Bucovinei*, „Transilvania”, an 74, nr. 11-12, 1943, p.9;
76. Marian Olaru, *op.cit.*, p.189;
77. A.N.I.C, *fond.cit.*, dosar nr. 11, f. 4;
78. *Ibidem.*, f. 5;
79. *Ibidem.*, f. 6;
80. *Ibidem.*, f. 95;
81. *Ibidem.*, f.55;
82. *Ibidem.*, f.49, 50;
83. „Universul literar”, XLIV, NR.50/9 decembrie 1928, p.798;
84. A.N.I.C, *fond.cit.*, dosar nr.5, f. 21, 22;
85. *Ibidem.*, dosar nr. 15, f. 2 – 10
86. *Ibidem.*, f. 7;
87. *Ibidem.*, dosar nr. 5, f. 393;
88. *Ibidem.*, dosar nr. 19, f. 44-47;
89. *Ibidem.*, dosar nr. 8, f. 36-42;
90. *Ibidem.*, dosar nr. 27, f.10, 11;
91. *Ibidem.*, dosar nr. 20, f. 42; și în „Monitorul Bucovinei”, fascicola nr.14, 5 martie 1919;
92. *Ibidem.*, dosar nr. 26, f. 1-6;

93. *Fond. cit.*, dosar nr.27, f. 4-7;
94. *Ibidem.*, f. 19;
95. *Ibidem.*, dosar nr.31, f. 45;
96. *Ibidem.*, dosar nr. 22, f. 3-5;
97. *Ibidem.*, dosar nr. 24, f. 1-45;
98. *Ibidem.*, f. 27;
99. *Ibidem.*, dosar nr. 32, f. 32, 33;
100. *Ibidem.*, f. 55-59;
101. *Fond. cit.*, dosar nr.27, f. 26, 27;
102. A.N.I.C. București. Fond Casa Regală, volumul II, (1914-1927), Ferdinand, dosar nr. 16, f. 10;
103. *Ibidem.*, f. 9;
104. *Ibidem.*, dosar nr. 14, f. 1, 2;
105. *Ibidem.*, dosar nr. 11, f.1;
106. *Fond. cit.*, dosar nr. 14, f.1;
107. *Ibidem.*, dosar nr. 32, f.1;

ORGANIZAREA ȘI ACTIVITATEA GĂRZILOR NAȚIONALE ALE FRONTULUI RENĂȘTERII NAȚIONALE

Radu Florian Bruja

Istoriografia română a rămas datoră Gărzilor Naționale ale Frontului Renașterii Naționale. Unele lucrări mai ample amintesc de formațiunile auxiliare ale partidului politic al regimului carlist. Dar despre caracterul lor, despre organizarea și activitatea lor, încă nu avem un studiu amplu. În acest context, oportunitatea temei abordate este pe deplin justificată. Deși formațiuni paramilitare au avut și alte partide politice interbelice, Gărzile Naționale sunt, prin structura lor, diferite de acestea. Ele au fost organizate după modelul fasciilor italiene. Cu uniforme specifice, jurământ de credință, salut roman, deviză, embleme și imnuri ele nu sunt originale, ci se încadrează în spațiul mai larg al epocii.

Regimul carlist din anii 1938-1940 aparține sistemelor autoritare din Europa sfârșitului anilor '30. El a fost instaurat printr-un abil joc de culise al regelui Carol al II-lea și al apropiaților săi în 10/11 februarie 1938. Pentru consolidarea regimului personal, regele a luat o serie de măsuri politice, economice, legislative spre a anula instituțiile sistemului parlamentar interbelic. Experimentul politic al regimului impus de Carol al II-lea în anii 1938-1940 avea ca principal instrument Frontul Renașterii Naționale, organism ce urmărea să unească într-un larg cadru toate forțele politice ale țării. Organizarea s-a făcut odată cu publicarea în Monitorul Oficial a *Regulamentului Legii pentru înființarea Frontului Renașterii Naționale*. Art. 32 din Regulament statua crearea unor unități de Gardă Națională ca formațiuni paramilitare auxiliare ale Frontului. Lor li se încredințau, evaziv, funcții în domenii precum cele ale ordinii publice și siguranței, autoapărării, propagandei etc.¹ Aceste gărzi nu erau însă inovații în viața politică a României. Gărzi de partid cu caracter paramilitar au avut cuziștii (așa-ziși lăncieri), apoi și codreniștii (legionarii) dar și național-tărăniștii (voinicii).² Gărzile Naționale al regimului carlist urmăreau însă și diminuarea influenței pe care o exercitaseră legionarii, îndeosebi asupra tineretului. Într-un discurs ținut cu prilejul investirii comandanților de gardă, Armand Călinescu spunea că „G.N. nu au scopuri agresive, ci o misiune nobilă, o misiune de educație cetățenească”³. Și într-o emisiune radio-difuzată se amintea de caracterul G.N. care „nu au nimic milităresc, nici ca program, nici ca scop, ci au aspectul unei conversații între prieteni care urmăresc scopuri comune”⁴. În ciuda declarațiilor diriguitoilor organizației politice unice, Garda Națională a copiat și adaptat structura organizatorică, unele elemente doctrinare și modele ale partidelor de dreapta. Regimul și partidul din slujba lui, s-au folosit de proiectele legionare, propunându-și „să făurească Omul Nou, și să pună în practică revoluția puritană, menită a asana țara de moravurile i insalubre”⁵.

În acest sens, pe 25 aprilie 1939 se aducea la cunoștința publică un *Regulament pentru organizarea și funcționarea Gărzilor Naționale*, gărzi care aveau ca principale atribuții: propagarea, în toate structurile societății, a doctrinei F.R.N.; informarea organismelor frontului asupra stării de spirit a populației; colaborarea cu organele militare, cu Straja Țării, cu organismele Serviciului Social și cu alte instituții ale statului în probleme de apărare pasivă și activă a teritoriului; menținerea ordinii și liniștii publice în timp de pace sau de război⁶. Armand Călinescu, într-un editorial, explica scopul acestei organizații: „prin înființarea Gărzilor Naționale ale F.R.N. s-a răspuns unei adânci necesități a vieții noastre politice” iar „menirea de a familiariza opinia noastră obștească cu noile idealuri de viață etnică a revenit pe bună dreptate Gărzilor Naționale. Ele sunt factorul dinamic, viu, și combativ al unicului instrument de cârmuire a statului”⁷.

Pentru răspândirea programului G.N. și pentru adeziunea populației la acestea, presa vremii făcea o largă campanie spre a nu se confunda Gărzile Naționale cu “faimoasele formațiuni paraostășești ale fostelor partide politice care constituiau o permanentă amenințare”. Se urmărea atragerea sub drapelul G.N. a maselor populare “care să poată da expresie simțirii și virtuților dinastice și patriotice aflate permanent în serviciul regelui, al neamului și al țării”⁸. Inițial în fruntea gărzilor a fost propus, la sfatul lui Nicolae Iorga, generalul Gh. Rasoviceanu „considerat brav și putând să aducă în organizația acestei Gărzi Naționale sufletul său viteaz și neobosită lui putere. Având în frunte un asemenea comandant iubit și prețuit ca generalul Gh. Rasoviceanu, Gărzile Naționale vor avea o solidă și puternică organizație, model de onestă cheltuială de energie sufletească”⁹. În fruntea Gărzilor Naționale, prin Înalt Decret regal a fost numit, însă, un General-comandant, în persoana generalului Petre Georgescu, care nu putea fi înlocuit decât pe baza unui raport motivat al primului ministru. Generalul era considerat loial regimului care nu avea nevoie de conducători destoinici ci de supuși fără personalitate. Generalul-comandant provenea din rândul ofițerilor de armată, aflați în retragere, aceia care s-au distins în cariera lor și erau membrii de drept în Consiliul Superior Național al F.R.N.¹⁰ În misiunea sa era ajutat de un Stat Major format tot din ofițeri în retragere, condus de colonelul Ioan Popovici și alcătuit din mai multe departamente (servicii): al secretariatului, al organizării, al propagandei, al instrucției și educației, de studii și coordonare, al inspecției și al administrației¹¹. Condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească comandanții de gardă au fost redactate încă din februarie 1939 de către Gh. Rasoviceanu. Între acestea se numărau următoarele: să fie militar în rezervă; să fi luat parte la război, fără să fi căzut prizonier; în timpul serviciului militar să fi avut o comportare ireproșabilă; să nu fi făcut politică într-alt partid decât în F.R.N.¹²

Prin regulament erau înființate comandamente de Gardă Națională la nivelul Capitalei (cu unități divizate pe sectoare), la nivel de Ținut, județ, oraș (divizate în centre și subcentre), organizații de plasă, comunale și sătești. În ierarhia comandamentelor de Gardă Națională, comandanții de ținut și cel al Capitalei (egali în rang, dar independenți unii de alții) erau urmați de comandanții de județ și cei de sector, de asemenea pe poziții de egalitate în rang. Toți au fost numiți prin Înalt Decret Regal dintre foștii ofițeri sau dintre elementele regimului. Comandanții de centru și subcentru orășenesc, de plasă, de comună și de sat erau numiți prin decizia Generalului-comandant¹³.

Regimul nu era sigur însă de succesul acestor Gărzi, din moment ce în toate structurile lor fuseseră numiți (nu aleși) militari în retragere. Acești oameni „devotați” prin lege conducătorului, erau singurii, se pare, capabili să ducă la îndeplinire, cu disciplină, un program care putea să nu aibă succes în rândul categoriilor de populație civilă. Organizarea după modelul armatei, a Statului Major al Gărzilor Naționale și prezența militarilor în aceste unități puteau avea o dublă rațiune: pe de o parte, mobilizarea maselor populare în direcția sprijinirii regimului frontist, iar pe de altă parte, intimidarea formațiunilor paramilitare ale fostelor partide politice și în special elementele legionare rămase în libertate. „Am vrut acel „homo novus” și l-am căutat în breasla militarilor, singura pe care am considerat-o mai puțin contaminată cu relele trecutului și singura care mai putea oferi elemente de călăuză a mulțimii” se spunea într-un raport al F.R.N.¹⁴ În fruntea ierarhiei se afla Petre Georgescu, numit de rege. În înțelegere cu Generalul-comandant erau numiți comandanții de ținut și cel al Capitalei. Șeful Gărzilor Naționale, de comun acord cu comandanții organizațiilor ținutale, respectiv cel al Bucureștiului numeau comandanții de județ, ca și cei ai celor patru sectoare ale Capitalei. Toți acești comandanți erau subordonați direct regelui dar Petre Georgescu era cel care ținea legătura între ei. Acest sistem de numiri trebuia să asigure coordonarea activităților dintre forurile superioare și cele inferioare ale G.N. În subordinea acestora veneau comandanții G.N. ai orașelor, plaselor, comunelor și satelor. Aceștia nu mai erau numiți de rege și datorau loialitate șefilor ierarhici care le-au acordat credit. Organizarea Gărzilor Naționale, asemănătoare partidului unic, era de inspirație fascistă și avea ca principală caracteristică centralismul birocratic. Centralismul sistemului frontist poate fi prezentat prin câteva trăsături: subordonarea necondiționată a instanțelor inferioare față de cea superioară; numirea activiștilor din organizație de către superiorii lor, respectiv a acestora de

către Generalul-comandant, la sugestia sau în înțelegere cu regele; controlarea și răspunderea verigilor inferioare față de cele superioare¹⁵. De exemplu, comandantul din plasă era subordonat celui din județ, acesta răspundea în fața comandantului de ținut, în timp ce ultimul putea fi tras la răspundere doar de Generalul-comandant sau de rege.

Publicarea Regulamentului din 25 aprilie 1939 a fost urmată de Ședința secretarilor F.R.N. de ținut și, pe 10 mai 1939, de Ședința Consiliului Superior Național al F.R.N., când s-au hotărât și numit în funcție Comandanții de ținut și de județ. Doar Comandamentul general purta antetul și ștampila „Comandament”, pentru celelalte unități se folosea titulatura de G.N. a județului X, sau G.N. a ținutului Y.¹⁶ Petre Georgescu a întreprins o vizită în țară, între 15 și 30 mai, pentru a cunoaște pe comandanții de G.N., cu itinerariul: Craiova, Timișoara, Cluj-Napoca, Alba Iulia, Constanța, Galați, Chișinău, Iași, Cernăuți, București.¹⁷ Rezultatul acestor inspecții trebuia să cuprindă aprecieri și informații asupra încadrării comandanților în misiunea G.N., activitatea în domeniile organizării, propagandei, programului de lucru sau instrucției, relațiile cu autoritățile locale, contactul cu populația ș.a.¹⁸ Desemnările la nivel inferior au fost amânate până în vara anului 1939, odată cu secretarii celor trei categorii profesionale ale F.R.N.¹⁹ A fost întocmit și un regulament privind instrucțiunile pentru organizarea unităților de plasă, localitate urbană nereședință, comună și sat. Conform acestor instrucțiuni organizarea unităților trebuia încheiată până la 10 septembrie 1939. Primele gărzi care s-au organizat au fost cele din județele Timiș-Torontal, Arad, Bihor, Sălaj, Satu Mare, Maramureș, Caliacra și Durostor. În aceste județe s-a pus accent pe formarea gărzilor din interiorul unei linii de 30 de kilometri paralelă cu frontiera.²⁰ Nu deținem informații privind constituirea gărzilor de la granița cu Uniunea Sovietică. Diriguitorii organismului politic frontist au stabilit că, datorită misiunii comune a F.R.N. și a G.N., între cele două organizații nu existau relații de subordonare, ci doar de colaborare. Era exceptat de la această hotărâre Generalul-comandant, care răspundea în fața Directoratului Frontului. Art. 35 din Regulamentul G.N. mai prevedea o situație excepțională. La cererea secretariatelor F.R.N., unitățile de gardă orășenești, comunale și sătești puteau fi dependente de Front „în cazuri de vădită urgență”.²¹ Garda Națională era o instituție independentă și de autoritățile locale, atât prefectilor, cât și consiliilor de administrație, acestora interzicându-li-se orice amestec în afacerile gărzilor.²²

Restul membrilor componenți ai G.N. trebuia împărțit în două categorii “elemente la dispoziție” și “elemente de completare”, după nevoile fiecărui comandament în parte. Se puteau înscrie toți cetățenii țării, membrii ai F.R.N. (indiferent de naționalitate) cu vârsta cuprinsă între 23 și 50 de ani, ce trebuiau să fie valizi și să nu fie analfabeți. Calitatea de membru era definitivă abia la împlinirea unui an de activitate în cadrul Gărzii și se acorda de către Comandantul de ținut sau de sector, pe baza unei recomandări.²³ Condițiile de admisibilitate în unitățile de Gardă Națională au fost meticolos întocmite, fiind trecute și în fișa individuală a fiecărui membru. Conform acestora, gardiștii trebuiau: a.) să fie înscriși în F.R.N.; b.) să aibă vârsta cuprinsă între 23 și 50 de ani; c.) pe cât posibil să fi absolvit patru clase; d.) să nu fi activat în partide extremiste; e.) să fi satisfăcut stagiul militar, fără să fi dezertat; f.) să nu fi fost demis de la serviciu; g.) să nu fi fost condamnat penal; h.) să nu fie foarte sărac; i.) să nu fi practicat cămătăria; j.) să fie de religie creștină. Li se mai cerea, sub formă de sugestie, să fie buni gospodari, buni tați de familie, să respecte legile țării, să frecventeze biserica, să aibă spirit de sacrificiu, să fie altruști etc.²⁴ Asupra condițiilor pe care trebuiau să le îndeplinească un comandant de gardă se mai făcea recomandarea ca aceștia să nu fie funcționari publici. „Un funcționar public, de exemplu, un pretor, prin natura funcției sale nu se poate bucura de libertate de acțiune spre a-și exercita atribuțiile ce-i revin în dubla calitate”.²⁵ Într-un manifest propagandistic intitulat *Ce este un membru de Gardă Națională?* se spunea, printre altele: „El este cetățeanul care de bună voie s-a ales din rândurile F.R.N. și s-a devotat G.N.”; „El este un bun și cinstit muncitor, servind ca exemplu semenilor săi”; „El cinstește prin munca sa locul ce are ca cetățean în stat”; „El este un luptător hotărât în câmpul de activitate morală pentru înălțarea numelui de român și paza credinței strămoșești”; „El poartă în suflet un legământ născut din dragostea de neam și prin care păzește credința către: Dumnezeu, Țară și Rege”.²⁶ Pentru a se putea înscrie în Gărzile F.R.N. fiecare membru completa un chestionar în care

declara de bună voie că: „consimt să fiu înscris în Garda Națională a F.R.N și mă oblig a răspunde la toate chemările de instrucție și concentrare, a mă supune disciplinei și a executa conștiincios toate însărcinările ce voi primi”.²⁷ Spre sfârșitul anului, din cauza slabei organizări la nivel central, G.N. s-au văzut nevoite să trimită, la 25 noiembrie 1939, o adresă tuturor ținuturilor și județelor prin care, datorită cifrei “impresionante” de aderări – 264.979 de membri –, se sistau înscrierile, solicitându-se o pauză pentru reorganizare. Astfel, comandanții de județe, trebuiau să anunțe în presa locală, sistarea înscrierilor (conform articolelor 13 și 14 din Regulament) și să procedeze la verificarea minuțioasă a celor deja înscrși. Adresa mai prevedea ca acei membrii din serviciul „la dispoziție” să treacă în gărzile efective, primind și cărți de membru de culoare albastră. Restul gardiștilor, care nu erau operabili în acel moment, posesori ai unor carnete de culoare galbenă, erau puși pe lista de așteptare. Adresa nu specifica până la ce dată se întrerupeau înscrierile.²⁸ Încă de la sfârșitul lunii septembrie erau înscrși 76.203 de activiști de Gardă la nivelul orașelor reședință de județ din întreaga țară. Dintre aceștia 61.419 au fost trecuți în serviciul „la dispoziție”, ceilalți 14.784 rămânând „în completare”.²⁹ Efectivele G.N. au fost constituite în mai multe tipuri de unități: echipa, formată din patru membri; grupa (două echipe); plutonul (două grupe, în jur de 43 de membri, la care se adăuga un comandant); compania (două-trei plutoane); batalionul (două-patru companii); regimentul (două-trei batalioane) și brigada (două-trei regimente).³⁰ O echipă era formată dintr-un șef, un agent de propagandă, un agent de instrucție și trei agenți de ordine.³¹ Pe structură de vârstă, o echipă trebuia să cuprindă o proporția de 8/3, adică opt persoane în vârstă (peste 35 de ani) și trei tineri. În județele cu populație românească minoritară, de exemplu: Târnava Mare, Târnava Mică, Ciuc, Trei Scaune, Satu Mare, această recomandare nu se aplica, preferându-se persoane între 35 și 40 de ani, de origine română.³² *Regulamentul Legii pentru organizarea și funcționarea Gărzilor Naționale* a fost completat cu un articol privind personalul și ierarhizarea lui. Astfel, G.N. aveau în structura lor doi referenți (un director, respectiv un subdirector), doi șefi de serviciu (clasele I și II), doi șefi de secție (aceleași clase pentru toate categoriile), doi șefi de birou, doi subșefi de birou, doi impiegati și mai mulți dactilografi.³³ Fișa personală a unui membru G.N. cuprindea rubricile: nr. crt.; nume și prenume; date militare (contingent, grad, specialitatea, funcția avută); domiciliu și datele Gărzii (profesia, originea etnică, data înscrierii în G.N., eventualele mutații).³⁴ G.N. nu avuseseră timp să-și cristalizeze structurile la nivelele inferioare, în principal din lipsa unui sistem bine stabilit de organizare în mediul rural, fapt datorat centralizării excesive a deciziilor, dar și apatiei față de acestea a unor comandanți de G.N. inferiori. Cum a decurs această acțiune aflăm dintr-un raport al Comandantului G.N. din județul Suceava, Ilie Onciul, care solicita, în acest sens, conducătorilor de plasă din Arbore, Ilișești, Mirăuți, Dragomirna (unde existau organizațiile cele mai zeloase din județ) să întrerupă înscrierile până în 30 decembrie 1939, iar operațiunile de verificare să le încheie la 10 ianuarie 1940³⁵. Cu toate acestea, remiterea situațiilor de personal avea să fie solicitată și în 25 februarie 1940, de unde reiese că nici la această dată nu erau încheiate verificările membrilor.³⁶ *Regulamentul pentru organizarea și funcționarea G.N.* mai prevedea, pentru remunerarea diferitelor funcții pe care le aveau de îndeplinit membri, un buget întreținut din fonduri F.R.N. Acest buget nu se supunea legilor financiare în vigoare, și era aprobat de Directoratul F.R.N. Beneficiau de aceste sume numai membrii gardiști care erau nevoiți să se deplaseze în alte localități în beneficiul G.N. sau prestau diverse servicii în timpul slujbei lor obișnuite pe care nu o pierdeau în momentul aderării la Gărzile F.R.N.³⁷ Comandanții de ținut și de județ erau plătiți cu o indemnizație lunară de 3.000 de lei. La această sumă se adăugau deconturi de 5.000 de lei pentru diurne și 3.000 de lei pentru deplasări.³⁸ Pentru plata indemnizațiilor unei unități de gardă de județ s-au alocat, în medie, suma de 318.000 de lei lunar. Pe lângă comandanți care primeau sumele amintite, restul fondului era repartizat astfel: pentru secretarii de municipiu, 28.000 de lei (14 secretari pentru fiecare județ); pentru comandanții de municipiu, 70.000 de lei (tot 14 comandanți); pentru comandanții de comună, 220.000 de lei (câte 1.000 de lei pentru 220 de comandanți de comună).³⁹ Lipsesc datele pentru a verifica dacă a fost alocată întreaga sumă. Regulamentul mai prevedea și posibilitatea

înaintării ierarhice, dar numai în urma desfășurării unui program de instrucție și educație finalizat cu o probă de examen.⁴⁰ Programul de instrucție prevedea întrunirea membrilor G.N. de două ori pe lună pentru instruirea teoretică și de două ori pentru cea practică. Pentru primul an, erau prevăzute două întruniri săptămânale pentru toți membrii, de regulă miercuri și duminică. Formațiunile de mobilizare se întruneau de patru-cinci ori pe lună, pentru câte o instrucție de două-patru ore. Comandanții unităților se întâlneau de două ori săptămânal, trebuind să totalizeze 20 de ore pe lună.⁴¹ Programul de instrucție generală cuprindea noțiuni de apărare civilă, menținerea ordinii și liniștii publice și o pregătire specială paramilitară (trageri, portul măștii de gaze, pompieri, exerciții de luptă).⁴² Pentru procurarea uniformelor, insinelor metalice, paftalelor și emblemelor cu însemnele F.R.N. s-a semnat o convenție între Monetăria Română și Frontul Renașterii Naționale, în februarie 1939. Astfel, Monetăria Statului și firmele Fundănescu, Ostmetal Timișoara și Corogero, în termen de 20 de zile de la primirea comenzii, livrau membrilor Frontul câte 25.000 de bucăți la fiecare 10 zile. Monetăria a început livrarea după șase săptămâni.⁴³ Pentru insignele brodate au fost contractată firma Decomed, iar pentru insignele brodate sau imprimate, pentru braț și pieptar, firma Petre Missale Oltenesti.⁴⁴ Insignele reprezintă Vulturul și Stema Țării, brodate cu fir galben, și aplicate cu mătase țesută, pe fond albastru cu roșu la mijloc. Aceste insigne erau desfăcute în toată țara, cu știrea și controlul G.N. (conform art. 43 din Regulament).⁴⁵

Atât comandanții cât și ceilalți membrii preluau uniformă sau un semn distinctiv precum și salutul "Sănătate", după grade, din Regulamentul Legii pentru înființarea F.R.N. Sediul Comandamentului General al Gărzilor Naționale se afla pe str. Vasile Boerescu (din 6 ianuarie 1940 a fost mutat în str. Gr. Cobălcescu, nr.41).⁴⁶ La numirea lor în funcții sau în momentul înrolării depuneau următorul jurământ:

"Jur credință Regelui meu Carol al II-lea
Jur dragoste și jertfă Țării și neamului românesc
Jur ascultare și supunere Gărzii Naționale
Așa să-mi ajute Dumnezeu".⁴⁷

Într-o cuvântare, Petre Georgescu lansa și deviza Gărzilor Naționale. „Cu nădejde în Dumnezeu, strâns unită în jurul tronului, Garda Națională va face zid pentru apărarea patrimoniului național și va sluji cu sfințenie devizei pe care a jurat: *Regele și Națiunea, Munca și Credința*".⁴⁸ Manifestările erau făcute publice prin presa centrală și erau considerate momente de mare sărbătoare. Aveau, desigur, un scop propagandistic, pentru atragerea a cât mai mulți adepți de partea Frontului și a regelui. Aceste momente erau întotdeauna însoțite de un serviciu religios și de cuvântări ale oficialităților, totul desfășurându-se într-un cadru festiv, cu lozinci și embleme F.R.N. Nu lipsea din apropiere un moment istoric, evocarea faptelor înaintașilor fiind canalizată în direcția trezirii sentimentelor patriotarde ale cetățenilor pentru crearea unui viitor așa cum și-l dorea regele. Printr-o hotărâre a Comandamentului general al G.N., aceste manifestări, ca și instalările de comandanți locali al G.N. se puteau face doar în zilele de duminică sau de sărbători⁴⁹ pentru a putea lua parte cât mai mulți participanți cu scopul de a li se transmite conținutul și ideile F.R.N. ca și nelipsitul elogiu adus monarhiei.

Prima mare manifestare legată de depunerea jurământului membrilor G.N. a avut loc în Capitală, la 18 septembrie 1939, precedată de cuvântarea colonelului Ciocălțu, șeful organizației din București, despre „Rolul Gărzilor Naționale”. Defilarea gardiștilor partidului unic, „formând un șir nesfârșit de albastru, ca un râu bogat, ca o Dunăre”, a cuprins traseul Arenele Romane – str. 11 iunie – Bulevardul Maria – Piața 8 iunie – Calea Victoriei – până în str. Mihai Vodă (la sediul G.N. a Capitalei), unde, într-un cadru impresionant, câteva mii de voci au intonat Marșul Gărzilor Naționale”.⁵⁰ Acest marș a fost ales în urma unui concurs lansat de secretariatul partidului, răspunzând cerințelor diriguiților organismului politic frontist. Textul marșului, de forma libretului, avea un caracter național-patriotic și o formă simplă, cadentată. Muzica era compusă pentru voce, acompaniată de pian, cu un aranjament similar fanfarelor militare. Motivele muzicale erau inspirate din folclorul românesc.⁵¹ La 23 octombrie 1939, agenția Rador făcea cunoscut că în fața ministrului organizării Frontului Renașterii Naționale, Constantin C. Giurescu, și a unei impresionante audiențe, într-un cadru solemn, peste 6.000 de

membrii G.N. din întreaga țară, depuneau jurământul, pe terenul Străzii Țării de lângă Arcul de Triumf.⁵²

Conform bogatului calendar al sărbătorilor regale, solemnitățile oficiale erau întâmpinate cu discursuri, elogii, proclamații cu mult fast. O asemenea ceremonie era întâmpinată de o mare defilare a uniformelor F.R.N. De exemplu, la 17 decembrie 1939, cu ocazia împlinirii unui an de la înființarea F.R.N. a avut loc o mare defilare în piața „Vasile Alecsandri” din Cernăuți.⁵³ Pentru desfășurarea cu succes a festivităților de acest gen, Ministerul de Interne a luat, încă din luna iulie 1939, o serie de hotărâri. Pe lângă obligativitatea prezenței la aceste manifestări, uniforma trebuia să fie impecabilă, cu accesoriile și ornamentele F.R.N. la vedere. Totodată, se făcea cunoscut că eșarfa primarilor se purta la ținuta de țară, peste mijloc, astfel încât insigna F.R.N. să fie vizibilă, iar la ținutele de serviciu sau de ceremonie eșarfa urma să înlocuiască centura de piele fără a acoperii distincțiile F.R.N.⁵⁴ Secretarii Frontului, șefii de departamente sau de servicii erau obligați să se prezinte la locul manifestării cu cel puțin 10 minute înaintea deschiderii acesteia pentru a lua poziție la locul care le era rezervat. În cazul în care la festivitate urma să fie prezent și regele, aceștia aveau datoria de a veni cu 15 minute înainte de ora fixată pentru deschiderea ceremoniei.⁵⁵ Cum calendarul sărbătorilor regale fusese supraîncărcat, s-a luat hotărârea ca cele mai importante dintre acestea, de exemplu, 24 ianuarie, 24 aprilie (Ziua numelui A.S.R. Principesa Elisabeta), 10 mai, 8 iunie (declarată și Ziua Tineretului), 16 octombrie (Ziua de naștere a regelui) etc. să fie oficiate cu TeDeum și manifestări sau defilări ale Gărzilor. Aceleași recomandări s-au făcut și în cazul sărbătorilor religioase precum Boboteaza, Paștele sau Crăciunul.⁵⁶ Participanții la defilarea din 17 decembrie de la Cernăuți erau organizați în coloane de câte 6 oameni, fiecare coloană reprezentând câte un județ al ținutului. Între fiecare coloană trebuia păstrată o regulamentară distanță de 20 de pași. În prima parte a defilării au trecut comandanții G.N. de județ în ordine: comandantul G.N. a Ținutului Suceava, colonelul Mihail Georman deschidea coloana, urma apoi fanfara, după care, în ordine alfabetică gărzile județelor cu comandantul în față: Câmpulung, Cernăuți, Dorohoi, Hotin, Rădăuți, Storojineț și Suceava. Partea a doua a defilării era rezervată membrilor F.R.N. în frunte cu secretarii F.R.N. ai ținutului, secondați de o altă fanfară. Urmau apoi comandanții de județe, în ordine alfabetică, autoritățile ținutului, județelor și municipiilor, alți membrii ai județelor. Coloana se încheia cu membrii fără uniformă având în primul rând al fiecărui județ pe cei trei secretari ai F.R.N.⁵⁷ Vizitele diriguitorilor G. N. în teritoriu se făceau după un anumit protocol. Pentru vizitele unor comandanți, indiferent de grad, gazda anunța autoritățile, fără să se facă invitații oficiale. În cazul unui oaspete înalt erau pregătite festivități, după un program consultat, în prealabil de acesta.⁵⁸ Cu ocazia zilei Restaurației, în 1940, gărzile au oferit regelui un „pergament comemorativ” pe un suport metalic și având în relief stema F.R.N., semnat de toți comandanții de ținut și de județ și având următorul text: „la începutul celui de-al doilea deceniu de glorioasă domnie a M.S.R. depunem la picioarele Tronului semnul nețărmuriturii devotament pentru Suveran, ale cărui gânduri și dorințe le împlinim pentru mai binele Patriei”.⁵⁹ Numărul mare de manifestări dedicate Frontului și Gărzilor Naționale, în fruntea cărora era întotdeauna regele Carol al II-lea „făuritorul României veșnice”⁶⁰ aveau să-i prilejuiască lui N.D. Cocea cuvintele „Frontul Renașterii Naționale răspunde la toate: împlinește și vindecă pe toate. Nu-i lipsește nimic. Își are cadrele și trâmbeașii lui, gărzile și fanfarele lui”.⁶¹

Regulamentul Gărzilor Naționale era completat și de o serie de pedepse (de la mustrarea verbală și scrisă, până la excluderea temporară sau definitivă din G.N.) în funcție de gravitatea abaterii de la disciplină. În încheiere era reglementat modul de colaborare cu celelalte instituții ale statului, amintindu-se într-un articol special că, în condițiile colaborării cu unitățile armatei, membri G.N. nu erau dotați cu arme⁶² (ulterior, situația a impus înarmarea acestor trupe). Urmărind să facă propagandă în jurul scopului și resurselor G.N. Comandantul Petre Georgescu a ținut, la 27 iulie 1939, o conferință radiodifuzată pe tema „programului practic de lucru” al organizației. Cu privire la acest program Generalul-comandant spunea: „este de la sine înțeles că acțiunea noastră de căpetenie, pentru început, trebuie îndreptată în direcția misionarismului dezinteresat, pentru ca în cel mai scurt timp, să reușim să facem pe toți cetățenii țării membrii convinși și devotați ai F.R.N.”⁶³ Pe lângă activitățile amintite, P. Georgescu completa, „într-o

eventuală mobilizare, liniștea și siguranța în interior, revin în largă măsură formațiunilor de gardă. Pentru aceasta se vor exersa măsurile de apărare pasivă, se vor organiza măsurile de trageră cu populația nemobilizată, cum și inițierea acestora în aplicarea măsurilor de ordine, evacuări, transporturi etc. Aplicarea programului de lucru practic va începe simultan în întreaga țară, condusă de un personal calificat”.⁶⁴ Un exemplar dactilografiat al acestui program a fost trimis tuturor unităților de Gardă spre a fi dezbătut în cadrul primei întruniri a membrilor.⁶⁵ Membrii grupelor de Gardă Națională se întruneau cel puțin o dată pe săptămână, astfel încât „să nu fie sustrași de la ocupațiile lor obișnuite”. Conferințele, susținute de liderii fiecărei unități, aveau drept scop inițierea gardiștilor asupra programului și doctrinei F.R.N.⁶⁶ Secretariatul general al Gărzii a trimis tuturor filialelor din teritoriu, o listă a temelor și subiectelor de dezbateră în cadrul acestor ședințe. Această cuprindea următoarele puncte: înființarea, organizarea și scopurile Frontului Renașterii Naționale; patria și înălțarea ei; dinastia și marile înfăptuiri a celor trei regi; Gărzile Naționale și atribuțiile lor; uniforma F.R.N. și portul ei; compunerea echipei G.N. și atribuțiile ei; istoricul războiului mondial; principiile Constituției Carol al II-lea și alte subiecte cu caracter instructiv, civic și educativ.⁶⁷ De asemenea, unitățile de G.N. se întruneau, cel puțin o dată lunar, pentru ședințe de instrucție, ordine și defilare. Interesant este că prezența activiștilor de gardă la aceste manifestări nu era obligatorie, frecvența lor fiind „un indiciu asupra sentimentelor și convingerilor ce fiecare din membrii împărtășește asupra F.R.N. și Gărzii”.⁶⁸ În condițiile agravării pericolului extern, pe 11 mai 1940, a fost constituit Comandamentul Pazei Teritoriale cu misiuni de prevenire a sabotajelor, a grevelor, a actelor teroriste, de supraveghere a străinilor, minorităților și de pregătire împotriva atacurilor aeriene (bombardament, acțiuni ale parașutiștilor).⁶⁹ Începând cu luna iunie paza teritoriului s-a făcut în colaborare cu unitățile de poliție, jandarmi și Gardă Națională, creindu-se unități de „sectoare de pază” (două-trei județe), și „subsectoare de pază” (la fiecare județ).⁷⁰ Potrivit instrucțiunilor asupra rolului și atribuțiilor Comandamentului Pazei Teritoriului, suprafața țării era împărțită în sectoare și subsectoare. Comandanții acestora erau, de regulă, comandanții Cercurilor de Recrutare. Ei numeau comandanții unităților orașenești din rândurile ofițerilor vechi ai unităților din zonă și conduceau atât unitățile militare cât și pe cele de Gardă Națională. Astfel, G.N. serveau la întărirea posturilor de jandarmi și aveau de îndeplinit următoarele misiuni: patrulare de acțiune contra parașutiștilor, menținerea ordinii și liniștii contra acțiunilor grupărilor teroriste etc. În orașe Gărzile constituiau patrulare de acțiune și de întărire a trupelor militare.⁷¹ La 4 iunie 1940 a fost întocmit și Planul de cooperare cu Ministerul Apărării Naționale și Ministerul de Interne. În cadrul acestui plan „elemente alese din Garda F.R.N.” urmau să colaboreze cu unitățile militare din orașe și cu patrulele de jandarmi, în mediul rural. Acestea erau puse sub comanda Cercurilor de Recrutare, respectiv a Legiunilor de Jandarmi. Instrucția tehnică era făcută în cadrul fiecărei instituții separat.⁷² Încă de la începutul lunii iunie a fost desăvârșită organizarea unităților de apărare a teritoriului. Gărzile Naționale au fost înarmate și au fost înființate garnizoane ale gărzilor în tot cuprinsul Transilvaniei (în satele unde existau posturi ale Legiunii de Jandarmi). În fiecare duminică, între 7⁰⁰ și 12³⁰ a fost făcută instrucția tehnică a elementelor de G.N.⁷³ Au fost organizate și patrulare de pază din doi-șase oameni cu atribuții de cercetare și siguranță, și de legătură și transmisiuni.⁷⁴ Un studiu asupra modului de colaborare a Gărzilor cu Comandamentul Apărării Antiaeriene a municipiului București a fost întocmit de G.N. a Capitalei. Conform propunerii, G.N. se obligau ca, în cazul unui atac aerochimic, să se împartă în trei echipe speciale (una formată din personalul instituțiilor, alta, din membrii „la dispoziție”, și o a treia, din persoane care nu erau activiști G.N.). Aceste echipe trebuiau să concureze la pregătirea și apărarea pasivă propriu-zisă a instituțiilor de stat. Pentru instruirea personalului a fost ținut un curs teoretic de apărare pasivă și s-au executat câteva antrenamente practice.⁷⁵

Pe parcursul anului 1939, *Regulamentul pentru organizarea și funcționarea G.N.* a comportat unele completări și adăugări în sensul clarificării atribuțiilor pe care le aveau de îndeplinit membrii gărzilor. În același timp, Gărzile Naționale aveau organizat, în interiorul structurilor proprii un serviciu de contrainformații care avea de executat următoarele misiuni: asigurarea secretului corespondenței; paza localurilor G.N.; supravegherea activiștilor Gărzii, a

funcționarilor publici, a minoritarilor, atât în timpul serviciului cât și în afara lui. Un asemenea exemplu îl constituie Directiva privind aplicarea art. 2, al. b din Regulament prin care se prevedea "informarea organelor F.R.N. asupra stării de spirit din țară și problemelor de interes obșteșc".⁷⁶ Directiva urmărea constituirea unei rețele de informatori plasați în toate sectoarele de activitate al societății – în administrație, în școală, în rândul clericilor, în viața economică. Informatorii trebuiau să țină la curent organele F.R.N. cu principala problemă pentru care acesta fusese creat: realizarea, prin Front, a unui liant între coroană și instituțiile ce gravitau în jurul ei, pe de o parte, și marea masă a cetățenilor, pe de altă parte. Potrivit directivei, informațiile trebuiau categorisite în două clase: informații de interes obșteșc, referitoare la necesitățile și problemele cetățenilor și informații ce urmăreau îndeaproape mai ales activitatea membrilor F.R.N. ce făcuseră parte din vechile partide politice și care "înțelegeau să trăiască și să activeze în afara lozincii Frontului".⁷⁷ Pentru anihilarea activității acestora s-a creat un vast aparat de "culegători de informații" din rândul membrilor de mare încredere, devotați regimului. Comandanții G.N. de județ preluau informațiile, le verificau și le transmiteau la comandamentele superioare, folosindu-se pentru aceste operații de un întreg arsenal de tehnică de birou. Informațiile se refereau la pătrunderea ideologiei F.R.N. în rândul maselor și ecoul acestora în legătură cu ideile F.R.N., la doleanțele de ordin economic, social, politic, religios, cultural, de apărare a țării, a căror rezolvare era cerută Frontului. O categorie specială de informații privea curente politice care mai dăinuiau. Toate acestea erau remise într-o dare de seamă informativă la începutul și mijlocul fiecărei luni către organele directoare ale F.R.N. pentru a se putea preîntâmpina printr-un control periodic eventualele nemulțumiri și înclinarea cetățenilor spre ideologiile defunctelor partide.⁷⁸ Serviciul Contrainformativ din cadrul Gărzilor Naționale cerea ca personalul său să fie de origine etnică română, doar bărbați, cărora li se pretindea discreție totală asupra informațiilor privind activitatea lor.⁷⁹

În completarea Directivei, noile structuri organizatorice ale Comandamentelor de județ au trimis în 22 și 27 octombrie 1939, către G.N. de plasă, un comunicat prin care se solicita acestora, la sfârșitul fiecărei luni, începând cu noiembrie, o serie de lucrări periodice cu situația centralizată de organizare, situația de efectiv și o dare de seamă lunară privind activitățile formațiunilor de plasă. În comunicat se specifica: "prin activitate se înțelege executarea programului de lucru, rezultatul obținut în toate direcțiunile cât și achiziționarea de noi membrii în G.N."⁸⁰ În continuarea ordinului se mai solicita și un tabel nominal al Comandanților formațiunilor de plasă. Aceștia erau împărțiți în comandanți ai unităților de pace și cei ai unităților de mobilizare, dependenți unii de alții în cadrul aceleiași structuri. Se specifica totodată și posibilitatea unei excepții, în cazul când unul din cei doi comandanți, de pace sau de mobilizare, era același cu comandantul de plasă, fără a putea fi destituit în lipsa unui aviz motivat al comandantului G.N. de județ.⁸¹ În ceea ce privește întocmirea corespondenței dintre diferitele structuri ale G.N. s-a stabilit o riguroasă normă. Dacă redactarea textului trebuia să țină cont de claritatea exprimării și caligrafie, diversele rapoarte erau clasificate în funcție de natura lor. Astfel, corespondența putea fi: secretă (împachetată în două plicuri diferite, pe cel din interior aplicându-se ștampile secret), confidențial (cele două categorii nu puteau fi văzute de un comandant inferior celui care a întocmit documentul), și ordinară. Erau stabilite și normele de francare, diferite de legislația corespondenței postale.⁸² Datorită centralizării excesive a aparatului funcționaresc al F.R.N. și a creșterii numărului de operațiuni de birou pe care le aveau de îndeplinit comandanții locali de Gardă Națională, s-au strecurat și o serie de lacune organizatorice. Așa reiese din circulara adresată de G.N. județene, gărzilor de plasă la 25 ianuarie 1940. În conformitate cu convenția încheiată între Direcția Generală a Poștei și Rezidențele Regale de Ținuturi, se cerea expedierea corespondenței G.N. în contul Rezidențelor Regale pentru a se reduce cheltuielile cu expedierea. Până la acea dată, unele gărzi trimiteau corespondența de serviciu pe adresa Comandamentelor de județ și în mai multe plicuri francate, astfel că drumul unei corespondențe devenea mai lung (în unele cazuri, situațiile cerute nu ajungeau la destinatar în timp util).⁸³

Dacă activitatea principalelor partide politice era scoasă în afara legii (multe partide, în special cele mici, fiind dizolvate în Front), un important segment al populației – muncitorimea –

putea fi atras spre ideologiile de stânga. Pentru a contracara aceasta (sunt cunoscute exemple de propagandă comunistă), în octombrie 1939 s-a afișat în locurile publice, un manifest intitulat "Chemarea muncitorimii române".⁸⁴ Gărzile Naționale, sprijinite de presa frontistă, au susținut o astfel de campanie în rândul muncitorilor, combătând doctrina partidelor de stânga. "Teoria că masele sunt potrivnice statului și înclină spre o dominare autarhică a societății aparține unor flecari", se afirma într-un cotidian frontist.⁸⁵ Că aceste măsuri nu erau gratuite, o dovedește și nota informativă adresată de Partidul Comunist, Gărzilor Naționale din Suceava pe 14 noiembrie 1939 (se știe că aderarea comuniștilor la F.R.N. se datora faptului că sub acest "acoperiș" puteau activa în legalitate). Nota îngrijora autoritățile și obliga Comandamentul G.N. de județ să facă demersuri pentru înființarea unor birouri de informatori în rândul muncitorimii, cu scopul de a contracara propaganda extremei stânga. Aceste birouri se ocupau cu o largă activitate de promovare a ideologiei F.R.N. în rândurile muncitorimii, sprijinite fiind de o campanie de presă. Ele plasau informatori în rândul persoanelor de încredere datoare să descopere potențialii muncitori contaminați, "care trădează mișcarea".⁸⁶ Au fost îndepărtați o serie de activiști comuniști din rândul breslelor acuzați că au instigat muncitorii să se revolte.⁸⁷

În aceeași direcție, în sprijinul organizării Gărzilor Naționale, din ordinul Comandamentului generală din Capitală, datat 5 august 1939, s-a înființat pe lângă G.N. de județ, un Serviciu Consultativ, al cărui conducere a fost încredințată primarului F.R.N. din localitate. Scopul său era informarea cetățenilor, membrii sau nu în F.R.N. sau G.N., asupra activității Gărzilor ca și preluarea informațiilor conforme art. 2 din Regulamentul pentru organizarea și funcționarea Gărzilor Naționale. Comitetul Consultativ analiza propunerile ce se făceau F.R.N. din partea populației, propunea la rândul său proiecte de realizări locale (coruri, fanfare, serbări, excursii) și participa activ la aplicarea acestora. Comitetul Consultativ era alcătuit din protoereul județului, revizorul școlar, directorul celei mai înalte instituții de învățământ din localitate, directorul Serviciului Social, șeful Străzii Țării, șeful premilitar, prefectul județului, un avocat și înlocuitorul comandantului local al G.N.⁸⁸ Trebuie menționat că, organizate în grabă la nivelul județelor și din cauza lipsei de fonduri pentru închirierea de săli publice și de spații necesare pentru activitățile periodice ale membrilor G.N., comandamentele orașenești și de plasă au fost nevoite să folosească sălile de clasă din școli. Se menționa totuși că aceste activități nu trebuiau să aibă loc în timpul orelor de curs, sărbătorilor școlare sau străjerești.⁸⁹

Un alt domeniu de activitate al Gărzilor Naționale s-a constituit în domeniul apărării legislației de natură economică. Pe 18 decembrie 1939, Monitorul Oficial, prin Legea nr. 268, publica "*Decretul-lege pentru înfrânarea și reprimarea speculei*". În aceste condiții, erau făcute propuneri comandamentelor de G.N. pentru sprijinirea aplicării acestei legi. Astfel, comandanții de ținut și de județ, erau înscriși automat în "Oficiul speculei" de pe lângă Reședința Ținutului și Prefecturile de județ. Membrii Oficiului erau: la plasă, pretorul, un medic agronom și comandantul de Gardă; la comună, primarul, un notar, un agent agricol și comandantul Gărzii și la oraș primarul, un notar, un specialist agronom și comandantul de Gardă respectiv.⁹⁰ Ei erau chemați să informeze autoritățile județelor în legătură cu eventualele activități de contrabandă, luare de mită au alte infracțiuni prevăzute în lege. Pentru coordonarea acțiunilor, secretariatul general al F.R.N. a înaintat Gărzilor Naționale o serie de propuneri de colaborare la măsurile de „înfrânare a speculei”. Conform acestor recomandări membrii gardiști erau autorizați legal să întocmească acte contraveniențelor legii speculei, acte care erau înaintate Parchetului pe aceleași căi de urmat ca și cele întocmite de organele în drept. Membrii de gardă care primeau astfel de atribuții erau numiți de către Comandamentul G.N. Potrivit dispozițiilor membrii însărcinați cu această activitate trebuiau să întocmească, săptămânal, un tabel cu procese verbale, în care erau trecute: numele și adresa contravenientului, tipul de activitate comercială, natura contravenției, sancțiunea aplicată.⁹¹ În cazul în care speculanții dovediți erau membrii F.R.N. ei riscuau excluderea temporară sau definitivă din partid. Numele lor erau publicate în ziarul de mare tiraj din țară. Excluderea se făcea de către secretarii F.R.N. de județ dar putea fi atacată în recurs.⁹² Au existat cazuri când unii gardiști s-au prevalat de calitatea lor pentru a obține de la contravenienți sume de bani în schimbul neaplicării sancțiunilor.⁹³ Presa centrală ataca vehement

prin articole ca „Ravagiile speculei”, „Specula continuă”, „Ofensiva împotriva speculei” ș.a. comunitatea evreiască, considerată principală vinovată de neajunsurile populației românești. „Angrosiștii jidani își plasează stocurile vechi de mărfuri la prețuri ridicate” scria într-un articol din „Porunca Vremii”.⁹⁴ Pe 24 ianuarie 1940, Constantin C. Giurescu a ținut un discurs la Rador pe această temă. În același timp Petre Georgescu a efectuat o vizită la Alba Iulia, Cluj Napoca și Deva pentru „cercetarea modului în care se aplică măsurile de reprimare a speculei”.⁹⁵ Generalul-comandant făcea un apel Gărzilor Naționale, „acolo unde are un comandament sau un sediu” pentru a „primii plângeri și a asculta cu bunăvoință orice durere și a ajuta oricând și pe oricine”.⁹⁶ La nivelul județelor, diriguitorii G.N. trebuiau să înainteze Ministerului prin poștă, un tabel cu membrii propuși pentru această însărcinare. Membrii oficiului erau aleși de către comandantul județului din categoria ocupațiilor intelectuale, câte un singur membru pentru comune și sate și doi delegați pentru orașe.⁹⁷ Gărzile Naționale au acordat atenție combaterii speculei, prin măsurile luate încercându-se „scoaterea cetățenilor din ghearele negustorilor necinstiți”. S-au stabilit prețuri maxime la produsele de strictă necesitate: 6 lei pâinea neagră, 23-28 lei kg. de carne etc. Din ordinul lui Armand Călinescu s-au creat „comitete cetățenești, câte unul pe sector, în frunte cu un om de vază, care va avea obligația de a sancționa pe loc orice abatere”.⁹⁸ De exemplu, între 16 și 23 mai 1940 au fost prinși 24 de contravenienți în Capitală, și 42 în Ținutul Bucegi, ai căror nume au apărut în oficiosul partidului.⁹⁹ Cu toate acestea într-un raport informativ al Comandamentului general al Gărzilor F.R.N. se spunea că au crescut nemulțumirile maselor privind creșterea prețurilor și că „deși se stabilesc și se aplică salariile minimale, muncitorii sunt tot mai nemulțumiți și așteaptă o nouă îndreptare a situației lor materiale”.¹⁰⁰ La uzinele Malaxa, Lemaître și la fabricile de cherestea din județul Năsăud (Ilva Mică, Suseni Bârgăului) a început lupta revendicativă pentru respectarea contractelor colective de muncă, creșterea salariilor sau anularea unor amenzi.¹⁰¹ Au existat și cazuri în care chiar membrii G.N. își depășeau atribuțiile. Aceștia se prezentau la diferite unități comerciale și sub pretextul că întreprindeau un control la legea speculei pretindeau sume de bani de la proprietarii magazinelor. În alte cazuri, unii gardiști acopereau diverse ilegalități ale apropiaților lor. Comandamentele de Gardă au fost nevoite să elibereze legitimații celor însărcinați cu această activitate, însoțite de o declarație a șefului de gardă local, legalizate cu un timbru special.¹⁰²

În toamna anului 1939, Serviciul Propagandei naționale din cadrul Statului Major al G.N. făcea solicitare comandamentelor din țară, printr-o circulară, să subscrie fonduri pentru înzestrarea armatei, sub formă de plasamente (în bani, alimente, haine etc.) cu titlul de împrumut acordat statului. Membrii gărzilor li se solicitau, pe această cale, donații, iar populației i se cerea să sprijine armata aflată pe poziții de mobilizare în toamna anului 1939.¹⁰³ Prin această inițiativă Gărzile F.R.N. au încercat să dovedească, cel puțin teoretic, rolul lor de mijlocitor între populație și dinastie. Succesul acțiunii nu s-a datorat audienței sistemului frontist în rândul opiniei publice, ci imaginii favorabile pe care armata română a avut-o din totdeauna în rândurile cetățenilor țării. În acest sens, s-a trecut la subscrieri și rechiziții pentru înzestrarea armatei, pentru înființarea unor cantine școlare, la ajutarea județelor de munte, lipsite de cereale, la înzestrarea unor școli dispensare sanitare, biserici etc. Ministrul organizării Frontului Renașterii Naționale a început o campanie națională făcându-se apel și la susținerea pe care o putea face presa. Printr-o adresă din 9 noiembrie, informațiile erau centralizate într-o rubrică special deschisă în presă și la radio, „Fapte de seamă”, al cărei scop era evident.¹⁰⁴ Ziarele centrale ca „Universul” sau „România” centralizau aceste inițiative și publicau frecvent liste ale „Faptelor de Seamă” însoțite de un scurt comentariu favorabil. Dintr-o astfel de listă, apărută în cotidianul condus de Stelian Popescu aflăm că: „Gărzile Naționale ale județului Teleorman au strâns și au distribuit populației 150.000 kg. de porumb; Garda Națională a comunei Breaza a arat 2.315 ha. pentru familiile concentraților; G.N. jud. Neamț au strâns 50.000 de lei pentru familiile concentraților; Gărzile din orașul Bistrița au asigurat pâinea pentru două luni la 15 familii nevoiaș; cele din județul Ialomița au strâns 124.051 de lei și 10.000 kg. alimente pentru familiile mobilizaților; G.N. jud. Baia au strâns 38.864 de lei, 12.364 kg. porumb și 5.543 kg. făină de grâu pentru aceleași familii”.¹⁰⁵ O inițiativă de succes a fost cea a străngerii fierului vechi. Județul Suceava, deși cel mai mic din țară, s-a aflat printre primele la acest capitol cu o

cantitate de 26.304 kg. de fier vechi colectat.¹⁰⁶ Dintr-o statistică a Ministerului Înzestrării Armatei reiese și cum s-au antrenat Gărzile Naționale din județul Dolj în acțiunea de strângere a fierului vechi. Dintr-un total de 77.991 kg., comunele Risipiți au participat cu 2.500 kg., Poiana Mare cu 3.127 kg., Măceșiu de Jos cu 2.000 kg., Giurgita cu 3.500 kg., Horezu, cu 3.600 kg., Rast, cu 4.000kg. etc.¹⁰⁷ Doljul era la jumătatea distanței între Suceava, cu 26. 304 kg. și campionul acestei inițiative, județul Constanța, cu 100.000 kg. de fier vechi strâns.¹⁰⁸ Petre Georgescu a făcut și un apel Gărzilor pentru a colecta cărți, colecții de reviste, broșuri, și „orice tipăritură care să le desfete sufletul și să le îmbogățească mintea soldaților de pe zonă”.¹⁰⁹ În sprijinul armatei era pusă și circulara din 9 decembrie 1939, ca o completare a Regulamentului G.N. Ea se distribuia tuturor filialelor gărzii prin Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului și cerea sprijinul Gărzilor Naționale, colaborarea cu acest Comandament și informarea populației, mai ales în mediul rural, asupra necesităților de forță majoră.¹¹⁰ În orașe, încă din octombrie 1939 a început pregătirea și informarea populației civile asupra tehnicilor de apărare pasivă. Prin programele radio, zilnic, la ore de maximă audiență, au fost ținute emisiuni pe această temă, de către un personal specializat. În același timp, membrii G.N. au aranjat spații de audit și au amenajat camere izolate pentru refugiarea populației în caz de atac cu gaze chimice.¹¹¹ Gărzile Naționale au creat în organigrama proprie și un Serviciu de Apărare Pasivă cu un Șef de Secțiuni și trei birouri speciale, în subordine. Fiecare birou era împărțit la rândul său în trei secțiuni. Acest serviciu s-a ocupat cu organizarea acțiunilor, mobilizarea personalului de gardă, instrucția acestuia, propaganda, studierea propunerilor și înființarea unor depozite de materiale.¹¹² Programul de instrucție a personalului gardist implicat în această direcție de activitate cuprindea o instrucție teoretică și una practică. Între trei și cinci ore pe zi, de luni până sâmbătă, erau analizate probleme cum ar fi: studierea războiului aero-chimic, măsuri generale de siguranță, protecția construcțiilor și cea individuală, stingerea incendiilor, măsuri sanitare etc.¹¹³ Atât programul de instrucție, cât și exercițiile practice erau mediatizate. În prima conferință pe această temă, din 13 septembrie 1939, a fost explicat pericolul pe care îl reprezintă un război chimic și a fost executată o aplicație practică cu măștile de gaze.¹¹⁴ La 5 octombrie 1939 Garda Națională a organizat, în Capitală, un exercițiu de apărare pasivă. Dintr-un efectiv de 1.647 de gardiști la nivelul Capitalei s-au constituit echipe speciale, conduse de un comisar ajutor, pentru pregătirea exercițiului. Executarea acestuia a cuprins etapele: alarma antiaeriană, camuflarea instituțiilor importante prin stingerea luminilor și aprinderea fumigenelor. Deși exercițiul a fost considerat o reușită la rubrica „Greutăți întâmpinate” s-a înregistrat faptul că nu toate instituțiile au trimis echipe de gardă iar populația a primit cu indiferență aplicația.¹¹⁵ În februarie 1940, au fost convocați comandanții de ținut ai G.N. în vederea coordonării și intensificării în teritoriu a acestei acțiuni. Pe ordinea de zi a ședinței au figurat: sprijinirea localităților rurale cu materiale și exerciții de apărare pasivă și de instruire a membrilor G.N.¹¹⁶ În cursul primăverii anului 1940, departamentul gardist însărcinat cu apărarea pasivă a întreprins un turneu prin țară pentru a susține conferințe pe această temă, în mediul rural. Din 15 martie au demarat acțiunile de pregătire a populației și de achiziționare de măști de gaze. Au fost puse în vânzare „Revista Aero Sport Magazin” (cu informații utile privind apărarea pasivă) și Cursul și broșura de apărare pasivă.¹¹⁷ O statistică a județului Romanți ne arată în ce au constat aceste lucrări și cu ce succes au fost întreprinse. În cursul lunii martie au fost organizate conferințele, inițial la Caracal, ulterior și în mediul rural, ținute de preoți, primari și de o echipă de Gardă Națională. Din 15 martie „s-a început, mai intens căratul nisipului la fiecare casă, s-au început în fiecare comună lucratul șanțului, pe cât posibil pe lângă școală și primărie. S-a făcut propagandă ca să se cumpere cel puțin o mască de gaze de fiecare familie”.¹¹⁸ Nu în toate cazurile acțiunile au fost însoțite de succes. La Brăila populația civilă se plânga că personalul însărcinat cu ținerea conferințelor utilizează un limbaj tehnic „pe care lumea nu îl înțelege”.¹¹⁹ La Cetatea Albă personalul nu era suficient pentru a organiza conferințele¹²⁰ iar în județele Alba, Ciuc, Făgăraș nu are calificarea necesară pentru a ține ședințele.¹²¹ Nici adăposturile nu au fost construite peste tot; la Dicosânmartin (azi, Târnăveni), în județul Târnava Mică „nu s-a putut executa nici un adăpost din cauza vremii nefavorabile”.¹²² G.N. din Soroca se plâneau că au fost anunțate târziu de această acțiune și n-a avut timp suficient pentru demararea lucrărilor.¹²³

Între sarcinile Gărzilor, pe parcursul anului 1939 se număra și crearea a câte unui sat-model în fiecare județ, prin mijloace proprii sub atenta îndrumare a comandamentelor județene. Într-o conferință radio-difuzată cu tema *Planul de lucru la sate a Gărzilor Naționale*, Petre Georgescu trasa obiectivele acestei acțiuni care avea menirea de „ridicare morală și materială a satului românesc”.¹²⁴ O circulară, mai prevedea între activitățile G.N.: repararea de poduri și podețe, ridicarea de troițe, construirea unor fântâni, îndiguiuri, curățarea drumurilor, a spațiilor verzi, îngrijirea cimitirelor. Cu prilejul sărbătorilor de iarnă, membrii G.N. „de pe întreg cuprinsul țării, sunt rugați să organizeze colinda, steaua, plugușorul [...] cu daniile strânse cu această ocazie vor fi ajutați I.O.V.” (invalidii, orfanii și văduvele de război).¹²⁵ O altă activitate era aceea de acordare a asistenței sociale pentru familiile sărace, acțiune la care era solicitată să participe întreaga comunitate. Conform programului Frontului Renașterii Naționale, Gărzile trebuiau să întreprindă și o acțiune de propagare a doctrinei partidului în rândul maselor.¹²⁶ Garda Națională a județului Maramureș a propus un proiect de execuție privind crearea unor unități de gardă a pompierilor comunali. Alături de scopul propriu-zis al acestor unități intrau și atribuții de întărirea disciplinei din cadrul trupelor gardiste sau alte obiective de utilitate publică. Programul pompierilor comunali cuprindea și o instrucție specială pentru stingerea incendiilor și salvarea persoanelor.¹²⁷ Cursul de instruire includea noțiuni de recunoaștere a incendiilor, izolarea zonei afectate, reguli de urmat pentru stingerea acestora, supravegherea zonei, diferite tipuri de incendii.¹²⁸ Alte activități ale Gărzilor Naționale pot fi surprinse dintr-o manifestare dedicată Gărzilor F.R.N. ale județului Buzău, din 11 februarie 1940. Cu acest prilej s-a inaugurat Baia comunală din orașul Buzău. În cuvântarea ținută de Constantin Constantinescu, secretar F.R.N. au fost expuse dezideratele buzoiene: „lucrările agricole, ajutorarea familiilor concentraților, susținerea cantinelor școlare, propaganda pentru subscrierea de fonduri destinate armatei, ocrotirea cetățenilor de speculanți și realizarea tunelului Teliu”.¹²⁹ Gărzile Naționale din județul Argeș și-au propus să ridice un mausoleu la Curtea de Argeș și un monument pe locul unde a fost asasinat Armand Călinescu. În acest scop, în decembrie 1939, a fost organizată o manifestare de gală la Ateneul Român, unde Orchestra Filarmonică a susținut o reprezentație. Sumele strânse au constituit un cont la B.N.R. pentru realizarea celor două lucrări.¹³⁰

Pe de altă parte, unele departamente ale Statului Major al Gărzilor Naționale au suferit restrângeri de activitate față de cele prevăzute în 25 aprilie 1939. În urma unor dispoziții date la nivel superior, Serviciul Instrucției și Educației a fost obligat să abroge, începând cu 25 noiembrie 1939, legea prin care acesta avea drept de instrucție premilitară și educație fizică. Pentru a nu se desființa, acestui serviciu i s-a încredințat organizarea unor programe cultural-artistice (adunări, șezători, sfaturi de igienă, înființarea de coruri și fanfare, cercuri literare, serate dansante).¹³¹ Pe 3 februarie 1940, la Studioul Teatrului Național a fost organizat de către G.N. a sectorului galben¹³², un festival la care a fost prezentată comedia eroică în versuri a poetului Alfred Moșoiu, despre Ștefan cel Mare.¹³³ O serbare a Gărzilor F.R.N. din Chișinău a fost ținută pe 2 iulie 1939 pe Câmpul sportiv „Regele Ferdinand”, în care, comandantul unității de gardă din județul Lăpușna, I. Crețu, a conferențiat despre „Constituția Carol al II-lea”.¹³⁴ În cadrul activităților cultural-artistice din Suceava, calendarul (departe de a fi încărcat de evenimente) trădează eșecul acestei inițiative. Aceste manifestări au fost privite mai degrabă cu umor decât cu silă. În această privință, N.D. Cocca pare să aibă dreptate când nota că „Frontul lui Vodă nu mai poate în sfârșit să prindă pe nimeni, nici cu undița, nici cu arcanul”.¹³⁵ Totuși pe temă culturală se înscrie Conferința din 15 iunie 1939 cu tema „*Românismul lui Eminescu în proză*”, dedicată aniversării a 50 de ani de la dispariția marelui poet și ținută de profesorul universitar Victor Morariu la Primăria din Suceava.¹³⁶ La fel e cazul Conferinței din 26 noiembrie 1939, în aceeași sală, „*Rostul Gărzilor Naționale a F.R.N.*”, ținută de colonelul Gărzii din Ținut, Mihail Georman,¹³⁷ reamintind scopul acestora de „informare a disciplinei organizatorice în masa populației și de apărare a opiniei publice de falsele interpretări politice”.¹³⁸ Pe aceeași linie și cu același ton, ziarul „Suceava” a publicat articolul „Serata Gărzilor F.R.N. din Suceava”. Organizată de Ilie Onciul, serata dansantă s-a desfășurat pe 9 martie 1940 în saloanele Casei Naționale din Suceava, fiind patronată și de prefectul județului, Traian Constantinescu. La astfel de ocazii, sălile activităților erau pregătite din timp, împodobite până la refuz cu embleme și

uniforme F.R.N. (în acest caz emblema F.R.N. fiind creată din becurile care luminau sala și având menirea "transformării sălii într-un tablou feeric al înfrățirii tuturor celor care luptă pentru întărirea patriei scumpe").¹³⁹ Activitatea G.N. a județului Suceava poate fi detaliată, în urma alcătuirii unui tablou al vizitelor de lucru în județ, întreprinse de comandantul Ilie Onciul. Tabloul conținea 4 rubrici: a) Numărul orașelor și comunelor vizitate; b) Zilele când au avut loc vizitele; c) Mijloacele de transport folosite; d) Greutățile întâmpinate. Astfel, pentru ultimele trei luni ale anului 1939 au fost efectuate un număr de 15 vizite (cele mai multe în luna octombrie). Vizitele s-au făcut cu precădere în aceleași plăși: șase la Solca-Arbore, câte trei la Ilișești și Dragomirna, două în plasa Mirăuți sau la Udești, în timp ce alte zone ale județului, Bosanci, Botoșana, Ipotești, Stupca, Ruși-Mănăstioara ș.a. neavând practic nici un contact cu organele județene ale G.N. (de aici și numărul mic de aderenți la gărzi în aceste sate).¹⁴⁰ În schimb, rubrica "Greutățile întâmpinate" abundă de informații. Majoritatea se referă la lipsa legăturilor și mijloacelor de transport între Suceava și comunele din județ. În timp ce județul era străbătut de 2 mari linii de cale ferată: Suceava-Cernăuți și Suceava-Vatra Dornei, ele nu satisfăceau nevoile locuitorilor din județ. De regulă ele erau situate la distanțe mari de localități iar accesul de la gară se făcea anevoios. Comunele care nu beneficiau de cale ferată se aflau la distanțe mari de Suceava, iar drumul cu automobilul costa foarte mult. Inconveniente existau și în localitățile mai apropiate unde transportul auto fiind prea scump se alegea trăsura. Dar datorită rechizițiilor armatei, mulți birjari au rămas fără cai, iar cei care aveau trăsuri cu cai preferau să facă drumul doar până la gările Burdujeni sau Ițcani și asta doar ziua și pe vreme favorabilă.¹⁴¹ Din darea de seamă a omologului său din județul Bacău aflăm că, în luna octombrie a aceluiași an, au fost făcute inspecții în comunele Buhociu, Traian, Prăjești, Săucești (pe 15 octombrie), Cleja, Răcăciuni, Părincea (pe 22 octombrie), Bogdănești, Oituz și Hârja (în data de 29). În fiecare comună s-a dat raportul de activitate și au fost trecute în revistă trupele de G.N. Printre cei care au ținut cuvântări au fost prefectul județului, secretarul de la categoria Ocupații Intellectuale, în persoana lui C. Nădejde sau deputatul C. Iordănescu.¹⁴² În luna aprilie 1940, în județul Târnava Mică, au fost efectuate șase vizite la Blaj, Valea Lungă, Dumbrăveni și în comunele din jur, însă lista greutăților era necompletată.¹⁴³ După primele încercări de organizare a efectivelor gardiste s-au constatat și primele neajunsuri. O lista de „Greutăți întâmpinate” înaintată Secretariatului general al F.R.N. cuprindea lipsa concursului autorităților locale, șicane din partea vechilor politicieni neintegrați în partidul unic; lipsa fondurilor; sprijinul inefficient din partea presei; dese mobilizări ale armatei.¹⁴⁴ Cu toate acestea, la puțin timp după numirea lui Constantin C. Giurescu în funcția de ministru al organizării F.R.N. Secretariatul general al județului Cluj a înaintat un raport din care reiese că programul de activitate urmărit de către G.N. a demarat. Astfel, au fost organizate unități de gardă comunală, au fost numiți comandanții de plasă și comună, au fost efectuate vizite în județ. Un prin raport informativ cu date asupra stării de spirit a fost înaintat, adunările membrilor G.N. s-au întrunit săptămânal, G.N. au participat la o mare adunare care s-a ținut la Cluj.¹⁴⁵ În pofida lipsei de inițiative răsunătoare, a dificultăților de natură economică, a lipsei de entuziasm pentru G.N., în rapoartele oficiale ale Gărzilor abundau masajele patriotarde, de laudă și cinstire a patriei și monarhiei. Într-o asemenea manieră suna Mesajul de Anul Nou 1940, remis tuturor Gărzilor Naționale din țară de către Serviciul Propagandei de la Statul Major. În acest text, G.N. erau văzute ca „o forță vie și necesară în organismul statului”, iar despre activitatea lor se spunea „v-am îndemnat să rupeți o părticică din economia trudei voastre subscriind pentru înzestrarea armatei și a-ți răspuns cu însuflețire de buni români și devotați membrii ai Gărzilor. Ați stat în rândul de frunte a bunelor inițiative, modești și hotărât încadrați în programul și disciplina suflați de Frontului. Sunt începuturi pline de făgăduință care bucură pe toți și eu vă mulțumesc pentru cele ce ați împlinit pentru Patrie și Rege”.¹⁴⁶

Începutul anului 1940 l-a găsit pe regele Carol al II-lea cu sistemul frontist eșuat și cu Gărzile Naționale în stare de inactivitate. Acest fapt era cunoscut de către Carol încă din toamna anului 1939, când admitea că dintr-o forță a maselor ce s-a vrut a fi F.R.N. nu era nici măcar viu.¹⁴⁷ Nevoia reorganizării sale s-a pus tot mai frecvent, mai ales după moartea primului ministru, Armand Călinescu. Momentul reformării F.R.N. avea să pună și Gărzile Naționale pe

alte baze, dar reorganizarea lor avea să fie amânată. Timpul nu va mai avea răbdare nici cu Gărzile și nici cu regele Carol. Prin Legea de reorganizare a Frontului Renașterii Naționale, din 24 ianuarie 1940, statutul G.N. se modifica, acestea dobândind o mai mare independență în cadrul Frontului. Dacă atribuțiile G.N. rămăneau în esență aceleași (textul modificat nu schimba nimic), urmărindu-se o apropiere între elitele F.R.N. și membrii de rând, organele diriguitoare ale Gărzilor dobândeau juridic o situație ușor îmbunătățită. Astfel, Comandamentul general al Gărzii devenea egal ierarhic cu secretarul general al F.R.N., nemaidepinzând de Directorat, iar comandanții de județ, de plasă, respectiv de comună depindeau direct de președinții F.R.N. locali. În problemele de organizare internă, Gărzile Naționale deveneau răspunzătoare direct de Comandamentul general, al cărui șef, Petre Georgescu, era numit în funcție printr-un decret regal pe termen de 2 ani.¹⁴⁸

Noul regim al G.N. avea să fie menținut și după 22 iunie 1940, când Frontul Renașterii Naționale a fost înlocuit cu noua organizație, Partidul Națiunii. În cadrul său, ca formațiune politică autoritară, Gărzile Naționale căpătau o mai mare importanță, ele fiind considerate "elementul primordial în organizația partidului".¹⁴⁹ Momentele ce aveau să vină în zilele următoare pentru România au prilejuit Gărzilor o ultimă șansă de afirmare. După primirea ultimatumului sovietic, un comunicat al Ministrului de Interne, datat 1 iulie 1940, institua Comitete ale autorităților formate din reprezentanții Partidului Națiune, comandanții Gărzilor Naționale sau ai Legiunii de străjeri. Aceste comitete se îngrijeau cu primirea și cazarea refugiaților, cu prelucrarea și predarea arhivelor și valorilor aduse de autorități din teritoriile evacuate. Pentru simplificarea misiunii, cei evacuați a fost împărțit în trei categorii: a) refugiați singuri; b) refugiați cu familii care au membrii concentrați; c) familii refugiate foarte sărace.¹⁵⁰ Au fost stabilite și zonele de încartuire a evacuaților; cei din Bucovina de Nord și Hotin – județele Suceava și Neamț; cei din jud. Soroca și Bălți – în jud. Bacău (regiunea Tg. Ocna); cei din jud. Orhei și Lăpușna au trecut în Tecuci și Buzău (între Pătărlagele și Mizil); cei din Tighina și Cetatea Albă – în jud. Prahova (regiunea Albești); cei din Cahul și Ismail – în județele Dâmbovița, Muscel și Argeș (regiunea Găești – Topoloveni).¹⁵¹ Un ordin al Comandamentului general al G. P.N. a cerut, pe lângă înființarea comandamentelor de întraajutorare, deschiderea unor conturi cu sume de bani în folosul refugiaților din Basarabia și Bucovina.¹⁵²

Datorită neînțelegerilor dintre miniștrii regimului în probleme organizatorice, dar mai ales ridicările situației internaționale peste puterile regimului și ale țării, Partidul Națiunii și Gărzile sale au rămas dezorganizate, fără vreo influență importantă în viața României. După schimbările bruște survenite la începutul toamnei anului 1940, prin ordinul nr. 14067 din 9 septembrie 1940, semnat de noul conducător al țării, generalul Ion Antonescu "Partidul Națiunii cu toate organizațiile sale este desființat".¹⁵³ Câteva zile mai târziu, pe 13 septembrie 1940, printr-un nou ordin (se pare că existaseră voci care ceruseră să nu se desființeze gărzile), comandanții tuturor organizațiilor de gardă trebuiau să predea Prefecturilor de județ întreaga arhivă, registrele și fondurile aflate în proprietatea Gărzilor Naționale.¹⁵⁴ Arhivele și fondurile rămase de la G.N. ale F.R.N. și de la Partidul Națiunii au fost predate între 14 și 27 septembrie fără dificultăți.

Din ordinul generalului Ion Antonescu, din 28 iulie 1941, toate instituțiile din țară care posedau uniforme ale fostului Front, erau obligate, printr-o situație a acestora, generalizată până în 15 august 1941, să le predea Comandamentelor Teritoriale, în Garnizoanele cele mai apropiate sau Batalioanele Administrative. Pentru o mai clară necesitate a predării acestor uniforme, se specifica printr-o nouă adresă din 1 august 1941 că acestea urmau să fie folosite ca uniforme speciale destinate răniților din război¹⁵⁵, solicitându-se ca predarea lor să se facă sub titlul de donații.¹⁵⁶

Personalul din fruntea Gărzilor F.R.N. a fost ales din rândul cadrelor militare în rezervă, loiale regimului. Acest fapt a dus la o ierarhizare strictă a unităților de gardă, la o birocratizare excesivă a aparatului funcțional, ceea ce nu a fost pe placul membrilor partidului unic, mai cu seamă, a celor proveniți din formațiunile politice desființate. De asemenea, a limitat spațiul de acțiune a activiștilor inferiori de la care se așteptau rezultate pozitive. Membrii gărzilor trebuiau să formeze un corp de elită în cadrul F.R.N., de aici și condițiile pe care era necesar să le

îndeplinească. Verificarea periodică a fiecărui gardist, numirea în funcții dintre cadrele de încredere, supravegherea personalului au lăsat în afara acestora multe elemente competente. Totodată s-a căutat îndepărtarea minoritarilor din structurile G.N., fiind exprimat un vag primat al românilor. Multe dintre programele de urmat ale gărzilor sunt de inspirație legionară, naționalismul regimului autoritar carlist fiind doar curățat de excesele extremiste. Prin programul de instrucție și educație civică, morală, etică, dar și paramilitară, diriguitorii G.N. au urmărit crearea celui „om nou” pe care regimul l-a împrumutat de la ideologiile de extremă dreapta. Activitățile pe care și le-au trasat sunt totuși salutare. Colaborarea cu organismele Ministerului Apărării Naționale, consultarea populației asupra propriilor probleme, prevederile în domeniul legislației economice, strângerea de fonduri și plasamente pentru înzestrarea armatei, construirea de cantine școlare, dispensare, repararea drumurilor, podurilor, colectarea fierului vechi, crearea „satelor model”, asistența socială, programele cultural artistice, apărarea pasivă sunt inițiative laudabile și altruiste. Modul lor de aplicare a lăsat de dorit. Prin activitățile lor Gărzile Naționale au reprezentat un aspect pozitiv al regimului autoritar carlist urmărind eliminarea intereselor particulare și crearea unui sentiment al colectivității, care nu era străin de curente epocii.

Cu toate acestea, criza politică a cercurilor guvernante, legislația redactată în pripă, oscilațiile fără o direcție clară în politica internă, refuzul adversarilor politici de a colabora, apatia românilor au dus la eșecul final al acestui proiect. Gărzile Naționale rămân, însă, un subiect care merită toată atenția specialiștilor.

Summary

The National Guard have been set up as paramilitary formations of the unique party the National Front of Renaissance. The purpose of these guards was to allure the citizens of the country to the platform and doctrine of the N.F.R. They were organized in structure following the paramilitary pattern, having the most competent members of the N.F.R. They were active between 1939 April the 25 and 1940 September the 10.

NOTE:

1. Constantin Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. XXVII, partea I. București, 1939, p.13;
2. Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România (1919-1940)*, București, 1976, p.176;
3. Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, 336/1939, f.298; (în continuare A.N.I.C.);
4. „Curentul” din 14 iulie 1939, p.5;
5. Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, București, 2001; aceeași idee a surprins-o și Horia Sima în *Istoria Mișcării Legionare (Pagini din istoria Gărzii de Fier)*, Timișoara, 1994, p.191;
6. Constantin Hamangiu, *op. cit.* vol. XXVII, partea a II-a, p.1350;
7. „România”, din 3 august 1939, p.3;
8. „Suceava”, din 17 februarie 1939, p.1;
9. Citatul este din „Neamul Românesc” și cenzurat de S.S.I. pentru că regele preferase în fruntea Gărzilor Naționale un general fără personalitate care să fie loial și supus ordinelor luate de conducerea F.R.N. În aceste condiții a fost preferat Petre Georgescu; vezi Petre Țurlea, *Nicolae Iorga între dictatura regală și dictatura legionară*, București, 2001, p.72;
10. Constantin Hamangiu, *op.cit.* p.1351;
11. Ibidem
12. A.N.I.C. Fond F.R.N. 170/1939; f.26;
13. Constantin Hamangiu, *op. cit.* p.1352;
14. Arhivele Naționale Iași, Fond F.R.N. 46/1939, f.93; (în continuare A.N.I.),
15. Structura și organigrama partidului unic și a Gărzilor Naționale era o copie fidelă a schemei de organizare a Partidului Fascist Italian. Prin comparație asemănări se găsesc la toate partidele politice unice de dreapta din epocă; vezi și Jeliu Jelev, *Fascismul*, București, 1992;

16. A.N.I. Fond F.R.N. 46/1939, f.30;
17. Ibidem f.31;
18. Ibidem, f.70;
19. Lista comandanților Gărzilor Naționale și a secretarilor F.R.N. de ținut și județ a fost publicată în „România” din 5 septembrie 1939 și „Curentul” din 3 august 1939; modificările comandanților au fost publicate în „România” din 25 martie 1940; vezi și Tabele cu secretarii F.R.N. pe ținuturi și județe în A.N.I.C. Fond F.R.N. 3/1939-1940;
20. Pentru textul Instrucțiunilor de organizare a Gărzilor Naționale de plasă, comună și sat vezi A.N.I. Fond F.R.N. 12/1939, f.54-63;
21. A.N.I.C. Fond F.R.N. 2/1939-1940, f.79;
22. A.N.I. Fond F.R.N. 46/1939, f.26;
23. Constantin Hamangiu, *op. cit.* p.1353;
24. A.N.I.C. Fond F.R.N. 155/1939-1940, f.33 vezi și Constantin Hamangiu, *op. cit.* p.1353;
25. A.N.I. Fond F.R.N. 46/1939, f.60;
26. A.N.I.C. Fond F.R.N. 28/1939-1940, f.10;
27. Ibidem, 228/1939, f.36;
28. Arhivele Naționale Suceava, Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.12; (în continuare A.N.S.);
29. A.N.I.C. Fond F.R.N. 136/1939-1940, f.87;
30. Ibidem, 288/1939, f.35;
31. Ibidem, f.34;
32. A.N.I. Fond F.R.N. 46/1939, f.56;
33. A.N.I.C. Fond F.R.N., 1/1939, f.10;
34. Ibidem, 228/1939, f.38;
35. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.13;
36. Ibidem, f.15;
37. Constantin Hamangiu, *op. cit.* p.1353;
38. A.N.I.C. Fond F.R.N. 413/1939-1940, f.14;
39. Ibidem, 136/1939-1940, f.134;
40. Constantin Hamangiu, *op. cit.* p.1354;
41. A.N.I.C. Fond F.R.N. 137/1939-1940, f.1;
42. Ibidem, 228/1939-1940, f.39; vezi și Stan Stângaciu, Octavian Burcin, Ovidiu Miron, Adrian Bălan, *Ordinea internă și apărarea României între 1939-1941. Contribuția Jandarmeriei la apărarea instituțiilor de stat*, București, 1999, p.189;
43. Pentru textul Convenției vezi Fond F.R.N. 339/1939, f.5-11;
44. Ibidem, 6/1939-1940, f.82;
45. „România” din 13 octombrie 1939 p.7;
46. A.N.I.C. Fond F.R.N. 413/1939-1940, f.95;
47. Constantin Hamangiu, *op. cit.* p.1354;
48. „Porunca Vremii”, din 11 octombrie 1939, p.2;
49. A.N.S. Fond Primăria Suceava, 21/1940, f.6;
50. „România” din 19 septembrie 1939, p.5;
51. Idem, din 13 iulie 1939, p.7;
52. „Suceava” din 24 octombrie 1939, p.4;
53. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.82;
54. Idem Fond Primăria Suceava, 4/1939, f.59;
55. Ibidem, f.58;
56. A.N.I.C. Fond F.R.N. 413/1939-1940, f.76;
57. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.83;
58. A.N.I.C. Fond F.R.N. 413/1939-1940, f.31;
59. „România” din 12 iunie 1940, p.3;
60. Cezar Petrescu, *Cei trei regi*, București, 2000, p.129;
61. N. D. Cocca, *Jurnal*, București, 1970, p.77;
62. Constantin Hamangiu, *op. cit.* p.1355;
63. A.N.I. Fond F.R.N. 46/1939, f.65;
64. „România” din 29 iulie 1939, p.13;
65. A.N.I. Fond F.R.N. 12/1939, f.50;
66. Ibidem, f.23,

67. Ibidem, f.24;
68. Ibidem
69. Stan Stângaci, Octavian Burcin, Ovidiu Miron, Adrian Bălan, *op. cit.* p.213;
70. Ibidem, p.99-100;
71. Ibidem, p.191-206;
72. Ibidem, p.218-220;
73. Ibidem p.251; vezi și A.N.I.C. Fond F.R.N. 229/1939-1940, f.95;
74. A.N.I.C. Fond F.R.N. 244/1939-1940, f.137;
75. Ibidem 229/1939-1940, f.46-47;
76. A.N.S. Fond Prefectura Județului Suceava, 75/1939, f.1;
77. Ibidem, f.7;
78. Ibidem f.11;
79. A.N.I.C. Fond F.R.N. 2/1939-1940, F.332; Dintr-un raport informativ al Gărzii din județul Romanai aflăm în ce consta aceasta:
 1. Din punct de vedere național: -
 2. Din punct de vedere politic: Fostele partide politice nu mai activează. Grupările în F.R.N. se fac tot peste partide. S-au numit în sfaturi și secretariate chiar și legionari. Nemulțumirile sunt în privința organizării F.R.N., temându-se că vor veni la conducerea comunelor vechi satrapi.
 3. Din punct de vedere social: -
 4. Din punct de vedere religios: La acest județ avem adventiști și numărul lor nu descrește, fac propagandă între săraci pe care îi atrag cu ajutoare. Vinovații sunt preoții care nu își îndeplinesc îndeajuns misiunea lor.
 5. Din punct de vedere economic: Populația e nemulțumită de modul cum a fost distribuit bumbacul de către băncile populare. Comandantul G.N. din comuna Urzica nu a dat bumbac la nici un concentrat sau sărac, ci a dat numai la înstăriți. (Fond F.R.N. 338/1939, filele 1,5,7);
80. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.62;
81. Ibidem f.63;
82. A.N.I.C. Fond F.R.N. 413/1939-1940, f.1103;
83. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.1;
84. Idem, Fond Primăria Suceava, 4/1939, f.101;
85. „Suceava” din 5 februarie 1939, p.1;
86. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, f.75;
87. O serie de comuniști au fost excluși din breasla muncitorilor metalurgiști: David Constantin, Ion Ionescu, Anton Moisescu, Alexandru Onescu ș.a., Ion Călin, *Modificarea legislației muncii de către dictatura regală. Poziția maselor muncitoare față de aceste măsuri legislative în „Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944”*, București, 1972, p.237;
88. A.N.I.C. Fond F.R.N. 229/1939-1940, f.51;
89. A. N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.60;
90. A.N.I. Fond F.R.N. 15/1939, f.3;
91. Ibidem, f.2;
92. A.N.I.C. Fond F.R.N. 136/1939-1940, f. 156; vezi și „România” din 8 mai 1840, p.5;
93. A.N.I. Fond F.R.N. 15/1939, f.12;
94. „Porunca Vremii”, din 4 noiembrie 1939, p.4;
95. „Universul” din 25 ianuarie 1940, p.3;
96. „Porunca Vremii”, din 1 decembrie 1939, p.4,
97. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.72;
98. Romus Dima, *Armand Călinescu*, București, 2201,p.281;
99. „România” din 29 mai 1940, p.13;
100. A.N.I.C. Fond F.R.N. 361/1940, f.5; vezi și Ion Călin *op. cit. în loc. cit* p.264;
101. Ibidem 362/1940, f.1; Vezi și Ibidem, p.247;
102. „România” din 11 februarie 1940, p.3;
103. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.85;
104. Idem, Fond Primăria Suceava, 4/1939, f.102;
105. Lista nr. 6 în „Universul” din 9 februarie 1940, p.4;
106. A.N.I.C. Fond F.R.N. 7/1939-1940, f.217;
107. Ibidem, f.118-119;
108. Ibidem, f.220;
109. „Porunca Vremii” din 13 aprilie 1940, p.3;

110. A.N.S. Fond Primăria Suceava, 20/1940, f.2;
111. A.N.I.C. Fond F.R.N. 229/1939-1940, f.46-47;
112. Ibidem 338/1939-1940, f.120;
113. Ibidem f.117;
114. „Curentul” din 15 septembrie 1939, p.5;
115. A.N.I.C. Fond F.R.N. 338/1939-1940, f.334; vezi și „Neamul Românesc” din 11 octombrie 1939, p.5;
116. „Universul” din 8 februarie 1940, p.9;
117. A.N.I.C. Fond F.R.N. 229/1939-1940, f.228;
118. Ibidem, 338/1939-1940; f.27;
119. Ibidem, 229/1939-1940, f.84;
120. Ibidem, f.165;
121. Ibidem f.191;
122. Ibidem, 338/1939-1940, f.334;
123. Ibidem, 346/1940, f.108-109;
124. „România” din 28 mai 1940, p.9;
125. A.N.I.C. Fond F.R.N. 338/1939-1940, f.334 ;
126. Ibidem 229/1939-1940, f.80;
127. Ibidem, 136/1939-1940, f.57;
128. Ibidem, 338/1939-1940, f.373-374;
129. „România” din 13 februarie 1940, p.5;
130. A.N.I.C. Fond F.R.N. 155/1939-1940, f.70;
131. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 75/1939, f.78;
132. În perioada regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, Capitala era împărțită în patru sectoare: galben, negru, verde și albastru;
133. „România” din 3 februarie 1940, p.4;
134. „Curentul” din 5 iulie 1939, p.3;
135. N. D. Cocea, *op. cit.* p.95;
136. A.N.S. Fond Primăria Suceava, 4/1939, f.81;
137. Ibidem, f.103;
138. „Suceava” din 3 septembrie 1939, p.1;
139. Idem, din 15 martie 1940, p.2;
140. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 21/1940, f.5;
141. Ibidem, f.8;
142. A.N.I. Fond F.R.N 46/1939, f.82;
143. A.N.I.C. Fond F.R.N. 216/1939-1940, f.371;
144. Ibidem, 136/1939-1940, f.89;
145. Ibidem, f.112;
146. A.N.S. Fond Prefectura județului Suceava, 21/1940, f.16;
147. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice (1927-1951)*, vol. II (13 martie – 15 decembrie 1939), București, 1997, p.198;
148. Constantin Hamangiu, *op. cit.* vol. XXVIII, partea I, p.56;
149. Carol al II-lea, *op. cit.* vol. III (15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940), p.207;
150. A.N.S. Fond Primăria Suceava, 3/1940, f.11;
151. Carol al II-lea, *op. cit.* vol. III, p.376; vezi și „Libertatea”, din 3 iulie 1940, p.5;
152. A.N.S. Fond Primăria Suceava, 3/1940, f.23;
153. Ibidem, f.12;
154. Ibidem, f.13;
155. Ibidem, 327;
156. Ibidem, f.331.

CONSECINȚELE TRUNCHIERII BUCOVINEI ȘI REPATRIERII GERMANILOR BUCOVINENI

Constantin Ungureanu

Până în anul 1940 Bucovina a continuat să fie o provincie multietnică și multiconfesională. Diferite etnii din Bucovina conlocuiau într-o toleranță și înțelegere etnică, confesională și socială. Limba germană încă mai servea ca limbă de comunicare, mai ales pentru locuitorii Cernăuților și a altor orașe din Bucovina. Conform recensământului oficial din anul 1930, atunci trăiau în Bucovina 853.009 locuitori, dintre care 379.691 (44,5%) români, 236.130 (27,7%) ucraineni, 92.492 evrei, 75.533 germani, 30.580 polonezi, 12.437 huțuli, 11.891 maghiari, 7.948 ruși etc. În același timp 350.901 (41,1%) de locuitori considerau româna drept limbă maternă, 280.651 (32,9%) – ucraineana, 93.812 – germana, 74.288 – idiș, 28.411 – poloneza, 11.800 – maghiara, 11.236 – rusa etc¹.

Evenimentele dramatice din vara anului 1940 au întrerupt brusc viața pașnică a locuitorilor Bucovinei. La 26 iunie 1940 Uniunea Sovietică a cerut de la România în mod ultimativ cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei cu capitala sa Cernăuți. România a fost nevoită să evacueze teritoriile revendicate și să le cedeze Uniunii Sovietice. În decurs de șase zile (28 iunie – 3 iulie 1940) România a cedat Uniunii Sovietice 50.762 km² (inclusiv 6.262 km² în Bucovina) cu o populație de cca. 3.776.000 de locuitori².

Odată cu intrarea armatei sovietice în Basarabia și nordul Bucovinei situația s-a modificat brusc. Zeci de mii de locuitori au avut câteva ore la dispoziție pentru a putea să se refugieze. Până la 3 iulie 1940 locuitorii au putut să se refugieze prin toate punctele de legătură, existente între județele României și cele două provincii cedate. După 4 iulie au fost fixate ca puncte de trecere doar localitățile Bahrinești, Ungheni, Reni și Ismail. În timpul evacuării acestui teritoriu armata română, împreună cu trupele de jandarmi și poliție, au pierdut 33.232 de ofițeri, subofițeri și trupă, în majoritate dispăruți și prizonieri³. Prin ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei Uniunea Sovietică a acaparat imense resurse economice și financiare. Pierderile avuției publice din nordul Bucovinei s-au ridicat la 31.720.000.000 lei⁴. În teritoriile ocupate au rămas arhivele autorităților de stat, cele mai importante fiind cele de la Chișinău și Cernăuți.

O parte din populația ucraineană și majoritatea evreilor au întâmpinat cu simpatie armata sovietică, punându-și speranța într-o îmbunătățire a situației lor. În același timp intelectualii ucraineni înțelegeau, că regimul sovietic în nici un caz nu va veni într-o întâmpinarea aspirațiilor lor naționale. De aceasta mulți reprezentanți ai intelectualității ucrainene au încercat să părăsească nordul Bucovinei. Astfel, deja la sfârșitul lunii iunie s-au refugiat în România așa activiști ai mișcării ucrainene ca V.Zalojietkii, I.Serbeniuk, O.Zibacinskii, D.Kwitkowskii ș.a.⁵.

De asemenea speranțele evreilor într-o viață mai bună au fost repede spulberate. Autoritățile sovietice au desființat toate instituțiile comunitare ale evreilor și au interzis toate organizațiile evreiești. În timpul ocupării nordului Bucovinei în mai multe sate din sudul provinciei s-au produs neînțelegeri și ciocniri dintre țărani români și evreii locali. În consecință, circa 2.800 de evrei din zona Rădăuțului s-au decis, la începutul lunii iulie 1940, să emigreze în Uniunea Sovietică⁶.

Cel mai puternic a fost însă afectată populația românească. După ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei mulți români au încercat să traverseze clandestin noua linie de demarcație. Unii au fost arestați de grănicerii sovietici și persecutați, alții au reușit totuși să ajungă în România.

Prin comisia mixtă de la Odesa, partea română a încercat obținerea unei modificări a frontierei în Bucovina. La 4 iulie 1940 generalul A.Aldea a intervenit cu propunerea, ca în Bucovina noua frontieră să fie trasată pe valea Siretului până la Carapciu, apoi 2 km sud de Hliboca și mai departe pe vechea frontieră a Moldovei, astfel că ținutul Herța să rămână la România⁷. Această propunere a delegației române a fost respinsă de partea sovietică. În timpul delimitării frontierei în Bucovina, România a reușit să păstreze numai satele Climăuți, Orofteana de Sus, Baranca și Fundul Herței⁸. De asemenea unele sate precum Tereblecea, Bahrinești, Seletin, Șipot, Probotești au fost dezmembrate de noua frontieră.

Autoritățile sovietice nu s-au limitat numai la nordul Bucovinei și în toamna anului 1940 au încercat să ridice și problema sudului Bucovinei. Astfel, la 21 septembrie 1940, Molotov a înmănat ambasadorului german von Schulenburg un memoriu, prin care revendica acum și sudul Bucovinei. Iar în timpul convorbirilor germano-sovietice, care s-au deschis la 13 noiembrie 1940, Molotov i-a declarat lui Schulenburg că, în noile împrejurări, "Germania trebuie să înțeleagă cointeresarea rușilor în Bucovina de sud"⁹. Hitler a replicat, însă, că Germania a făcut o concesie considerabilă, admitând ocuparea nordului Bucovinei de către Uniunea Sovietică. El a mai menționat că, conform unei înțelegeri verbale, teritoriile care au aparținut Monarhiei austriece, urmau să intre în zona de influență germană¹⁰. După aceste convorbiri sovieto-germane Germania a garantat integritatea teritorială a României, în granițele de atunci, neglijând astfel pretențiile sovietice asupra sudului Bucovinei.

După 28 iunie conducerea R.A.S.S. Moldovenești și-a extins imputernicirile și asupra Basarabiei, dar în realitate totul se decidea la Moscova și Kiev. Deja la 3 iulie 1940 C.C. al P.C. (b) din Ucraina a confirmat componența comitetelor județene ale partidului comunist din Ucraina în Basarabia și nordul Bucovinei. Din totalul de 51 de persoane confirmate numai doi erau români (moldovenii T.A. Konstantinov și S.S. Zelenciuk din stânga Nistrului), dar nici unul din Basarabia sau Bucovina. La 4 iulie 1940 Prezidiul Sovietului Suprem al Ucrainei a aprobat și componența comitetelor executive din Basarabia și nordul Bucovinei, care erau organe ale puterii sovietice. Din cei 75 de funcționari numiți, numai doi erau români¹¹. J. Grușetkii a fost numit în fruntea comitetului județean Cernăuți de partid, iar Ocetarean – în fruntea comitetului executiv Cernăuți¹².

În ziarul "Pravda", organul central de presă al bolșevicilor, a fost publicat la 11 iulie 1940 un articol de fond, în care se menționa că, "teritoriul Republicii Unionale Sovietice Socialiste Moldovenești va fi de peste 50 mii km², iar populația – de peste 3.700 mii de locuitori"¹³. adică atunci se prevedea unirea Basarabiei cu R.A.S.S. Moldovenească. Dar conducerea de partid de la Kiev a insistat ca județele Hotin, Ismail și Akkerman (Cetatea Albă) din Basarabia, precum și 8 din cele 14 raioane ale R.A.S.S.M. să revină Ucrainei.

Sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 2 august 1940 a decis și a aprobat constituirea R.S.S. Moldovenești și includerea nordului Bucovinei, a județelor Hotin, Ismail și Akkerman din Basarabia, precum și a 8 din cele 14 raioane ale R.A.S.S. Moldovenești în componența R.S.S. Ucrainene. Despre ținutul Herța nu s-a menționat nimic.

La această sesiune a Sovietului Suprem a fost invitată de asemenea și o delegație comună a Basarabiei și nordului Bucovinei, care a fost numită și "aleasă" de comitetele județene ale partidului comunist din Ucraina. Din partea nordului Bucovinei au participat la această sesiune "aleșii" I.Kozaciuk, L.Antonovici, P.Oleinik, N.Mihalciuk, A.Antoneak, M.Doktorovici și E.Panciuk¹⁴. adică nici un român. deși aceștia constituiau o minoritate importantă în nordul Bucovinei. De fapt această delegație comună nu a jucat nici un rol, fiindcă toate hotărârile importante referitoare la Basarabia și nordul Bucovinei fusese deja luate, iar delegații "aleși" au fost doar invitați să salute deciziile respective.

Deja la 7 august 1940, printr-un decret al prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S., a fost luată hotărârea de înființare a regiunii Cernăuți, prin includerea nordului Bucovinei, a județului Hotin și a ținutului Herța. La 4 noiembrie 1940, de asemenea prezidiul Sovietului Suprem al

U.R.S.S., a stabilit noul hotar dintre R.S.S. Ucraineană și R.S.S. Moldovenească. Potrivit acestei decizii, 76 de localități din sudul județului Hotin, cu o populație de 142.949 de persoane, au fost incluse în componența R.S.S. Moldovenești¹⁵.

După aceste modificări teritoriale s-a declanșat procesul de sovietizare și comunizare a economiei. Deja la 6 iulie au fost naționalizate băncile, iar la 15 august – pământul. În nordul Bucovinei au fost naționalizate 225 de întreprinderi industriale, 294 de întreprinderi comerciale, 74 de bănci. Până la 1 septembrie 1940 au fost împărțite 71.024 ha de pământ ale marilor proprietari¹⁶.

Concomitent începea rusificarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, au fost închise toate gimnaziile, liceele și școlile eparhiale, alfabetul latin al limbii române a fost înlocuit cu cel chirilic. În rândul populației băstinașe s-a început propagarea tezei false, că moldovenii și românii sunt două popoare diferite. Așa numita limbă "moldovenească" a fost permisă numai în școlile din ciclul primar. În teritoriile ocupate s-a instaurat un regim de teroare, care a creat o stare de încordare, suspiciune și frică, viața locuitorilor devenind insuportabilă.

Deja în primele luni de ocupație a început un aflux masiv de oameni din diferite regiuni ale U.R.S.S., care se stabileau cu traiul în locuințele și casele bucovinenilor și basarabenilor refugiați sau deportați. Universitatea din Cernăuți, deja la 13 august 1940, a devenit o instituție superioară de învățământ de tip sovietic. În locul profesorilor români refugiați au fost angajați în principal ruși și ucraineni din estul Ucrainei și din regiunile centrale ale Rusiei, care erau preocupați în principal de extinderea influenței limbilor rusă și ucraineană. În regiunea Cernăuți au fost deschise 538 de școli, dintre care 408 ucrainene, 111 în limba "moldovenească", 10 rusești și 9 cu alte limbi de instruire¹⁷.

Puterea sovietică a avut o atitudine foarte dură față de biserici. Mitropolia ortodoxă a Bucovinei a fost desființată, iar toți credincioșii ortodocși au fost subordonați ierarhic Bisericii ortodoxe ruse. Mulți preoți și credincioși au fost persecutați sau deportați, mai multe comunități religioase au fost desființate, multe biserici au fost distruse sau profanate. Devastarea și închiderea mai multor biserici a creat nemulțumiri în rândul populației. De teama unor revolte sociale, autoritățile comuniste au permis în unele lăcașuri oficierea serviciilor divine, dar aceste biserici au fost impuse la taxe foarte mari. Astfel, la Catedrala ortodoxă din Cernăuți, pentru oficierea slujbei trebuiau plătite 70.000 de ruble, la biserica Sf. Paraschiva" din Cernăuți se cerea suma de 40.000 de ruble. Și preoții au fost nevoiți să achite câte 1.500 de ruble pentru a putea sluji¹⁸. Din această cauză mulți preoți s-au refugiat, iar bisericile au fost închise. Astfel, la 1 ianuarie 1941, din 943 de biserici existente în Basarabia, funcționau doar 603, în care oficiau serviciul divin numai 376 preoți¹⁹.

În rezultatul împărțirii Bucovinei, 186 de parohii, aparținând Mitropoliei Bucovinei, în care activau 252 de preoți și diaconi, au rămas în teritoriul ocupat. După 28 iunie 1940, 106 slujitori ai bisericii s-au refugiat în România, dintre care 90 de preoți s-au refugiat în Ardeal²⁰.

Puterea sovietică nu a manifestat încredere nici față de ucrainenii din nordul Bucovinei. Toate societățile ucrainene (inclusiv "Rus'ka Besida" și Casa Națională Ucraineană) au fost închise, partidele politice și ziarele ucrainene, inclusiv "Ceas", au fost interzise. În schimb au fost înființate noi organizații procomuniste și prosovietice, iar partidul bolșevic a devenit unicul permis să activeze.

După trei luni de stăpânire sovietică pentru etnicii germani din aceste teritorii numai exista nici o îndoială, că nu au o alternativă mai bună decât să se repatrieze în patria lor istorică. În deosebi, generația tânără, opta pentru o repatriere organizată în Germania. De asemenea mulți români și ucraineni s-au hotărât să se repatrieze. Problemele economice, precum și frica față de teroarea comunistă, au jucat un rol decisiv în luarea acestor hotărâri.

Tratativele sovieto-germane cu privire la strămutarea nemților din Basarabia și nordul Bucovinei au început la Moscova încă la 22 iunie și s-au încheiat la 5 septembrie 1940. La Cernăuți lucrările pregătitoare de repatriere au fost conduse de Grupul etnic german din Bucovina în frunte cu Franz Lahmer și Erich Prokopowitsch. Comisia germană de repatriere și-a început activitatea la Cernăuți la 15 septembrie 1940 și a fost condusă de (Obersturmbannführer SS) Müller, de profesorul

Herbert Mayer ca locțiitor și de Dr. Rudolf Wagner, care era conducătorul statului major și împuternicitul în negocierile cu partea sovietică. O comisie de repatriere a activat și la Tereblecea. Primii 1000 de repatriați au plecat spre Germania la 17 septembrie, iar peste două luni, la 17 noiembrie, ultimul transport cu germani bucovineni a plecat din Cernăuți. Timp de două luni, pe această cale au părăsit nordul Bucovinei 43.641 de persoane²¹. Din Tereblecea s-au repatriat 263 de familii de germani.

Pentru mulți români bucovineni, dar și locuitori de alte etnii, s-a ivit o nouă șansă ca prin intermediul acestei comisii să poată părăsi acest teritoriu. Astfel, pe această cale, au reușit să se salveze de teroarea stalinistă mulți intelectuali români, printre care Traian Cantemir, cercetător și membru al Institutului de Literatură din Cernăuți, germanistul Laurenție Tomoiogă, compozitorul Alexandru Zavulovici, pedagogul Leonida Bodnareșcu, fostul director al Fondului ortodox român din Bucovina Ioan Bilețchi ș.a.²². La sfârșitul lunii noiembrie 1940 erau în Germania cca. 3.000 de refugiați români²³. Mulți din acești refugiați s-au întors ulterior în România. Numai în iunie 1941 au revenit în nordul Moldovei mai mult de 1000 de refugiați din Germania. Potrivit unor date oficiale, până în anul 1943, s-au întors din Germania 8.217 persoane²⁴. Unii români însă, precum de exemplu Eugen Păunel, fostul director al Bibliotecii Universității din Cernăuți, au rămas mai departe în Germania.

Cu ajutorul Comisiei germane de repatriere au părăsit nordul Bucovinei și cca. 4.000 de ucraineni²⁵. De asemenea, o parte din polonezii cernăuțeni, care se aflau în legături de rubedenie cu familiile germane, au plecat, împreună cu acestea, în toamna anului 1940 din capitala Bucovinei. Potrivit unui recensământ, realizat de autoritățile române în august 1941, în Cernăuți au fost consemnați doar 3.523 de persoane de etnie poloneză²⁶.

După ce armata sovietică a ocupat nordul Bucovinei, germanii din partea sudică a provinciei au fost izolați de orașul Cernăuți, care o perioadă îndelungată fusese principalul centru cultural, economic și politic pentru toți germanii bucovinei. Odată cu divizarea Bucovinei toate legăturile acestea au fost subit întrerupte și distruse. De aceasta, deși situația social-economică și politică din partea de sud a Bucovinei era cu mult mai bună decât în nordul provinciei, de asemenea germanii din sudul teritoriului s-au decis să se repatrieze în Germania. Atunci exista doar o singură posibilitate reală de unire a celor două părți separate prin repatrierea tuturor germanilor bucovinei în patria lor istorică.

La 22 octombrie 1940, după două săptămâni de tratative între guvernele Germaniei și României, s-a decis repatrierea etnicilor germani din sudul Bucovinei și din Dobrogea în Germania. Din partea sudică au fost repatriați în Germania în total 52.129 de persoane²⁷. Numai din județul Câmpulung s-au repatriat 21.847 germani, un număr de 1.017 preferând să împartă în continuare soarta cu românii bucovineni²⁸. Bunurile rămase în urma lor denotă o situație economică destul de favorabilă: 3.994 gospodării, 4.608 ha terenuri de cultură și pășunat, 838 ha de pădure, 2.926 bovine, 635 cai, 1.210 porci, 940 oi și capre, 1.602 stupi de albine, 6.450 kg grâu, 32.815 kg secară, 550 kg orez, 30.210 kg ovăz, 13.579 kg porumb, 1.585.948 kg cartofi, 38.660 kg sfeclă, 3.571.470 kg fân, 190.750 kg paie²⁹.

În total, în toamna anului 1940, au fost repatriați din nordul și sudul Bucovinei 95.770 de persoane, cu 20.237 mai multe decât au fost înregistrați germani în Bucovina la recensământul din 1930³⁰ și cu cca. 14.000 persoane mai multe față de conscripția din 1939, realizată de consiliul național german cu scopul evaluării numărului etnicilor germani din Bucovina³¹. Totuși încă 3.446 de germani din nordul Bucovinei au rămas în teritoriul ocupat de sovietici³². Din sudul Bucovinei nu au fost repatriați 3.734 de germani, care au preferat să rămână în vechea patrie³³, adică cu numai cca. 300 persoane mai multe decât în partea nordică a Bucovinei.

În primăvara anului 1941 au fost repatriați în Ungaria și 2.855 familii (cca. 13.500 persoane) de maghiari din cele cinci colonii din sudul Bucovinei³⁴. În toamna anului 1940 a avut loc

și repatrierea³ germanilor din sudul Basarabiei. În ianuarie 1940 lăcuiau în Basarabia 92.758 de germani, iar în anul 1941 mai rămăsese doar 2.058 de germani³⁵.

Concomitent avea loc repatrierea sau refugierea în principal a românilor din Basarabia și nordul Bucovinei. În iulie 1940, Ministerul de Interne al României a decis ca refugiații din nordul Bucovinei și din județul Hotin să fie repartizați în județul Neamț, pentru a organiza mai bine evacuarea. În localul Palatului Administrativ din Cernăuți (fosta Rezidență regală) s-a instalat o comisie sovietică pentru înscrierea celor ce doreau să plece în România. Dar din cei peste 6.000 de bucovineni, ce și-au exprimat dorința să se repatrieze, au plecat doar trei transporturi cu câte 100-150 de persoane³⁶. Pe data de 3 august 1940 generalul Kozlov i-a comunicat reprezentantului guvernului român că s-a acceptat evacuarea a 450 de persoane, care erau membri ai familiilor de diferiți funcționari din nordul Bucovinei.

La 19 octombrie generalul Kozlov a afirmat în cadrul comisiei de la Odesa că evacuarea supușilor români din Basarabia și din nordul Bucovinei s-a terminat la 27 septembrie, fiind evacuate în total 13.750 de persoane³⁷, în loc de 9.735. Ministerul de Interne și Marele Stat Major al României, prin comunicatul din 25 octombrie, a informat delegația română de la Odesa că, în perioada 3 iulie – 15 octombrie 1940, au intrat oficial în România numai 8.417 persoane³⁸. Pe 26 octombrie 1940, generalul Aldea comunica reprezentanților Moscovei că, până la sfârșitul lui septembrie, s-au repatriat 8.402 persoane (inclusiv 1.642 prin Bahrinești)³⁹. În România se repatriau nu numai români, dar și reprezentanți ai altor etnii. Astfel, la 25 septembrie 1940, au trecut în România prin punctul Dornești 215 persoane, dintre care 150 români, 21 ucraineni, 15 polonezi, 15 germani, 7 evrei și 7 de alte naționalități⁴⁰.

La 9 octombrie 1940, delegația română a remis reprezentanților guvernului U.R.S.S. noi cereri de repatriere a 10.854 persoane, iar Crucea Roșie Română a adresat 2.562 cereri de repatriere⁴¹. Deși delegația sovietică a promis că va soluționa aceste cereri, în realitate nu s-au efectuat repatrierile promise, ci din contra au fost desființate comisiile de repatriere de la Cernăuți și Ungheni. Comisia de repatriere de la Cernăuți și-a suspendat activitatea la 28 septembrie, deși peste 15.000 de persoane s-au înscris să plece în România.

Guvernul U.R.S.S. nu a oferit locuitorilor din Basarabia și nordul Bucovinei posibilitatea de a opta pentru cetățenia sovietică sau pentru repatrierea în România. Totodată, autoritățile centrale și locale sovietice împiedicau pe cei dornici de a se repatria. Astfel, câteva sute de români din Mahala și Ostrița s-au înscris pentru repatriere în toamna anului 1940, dar nu li se permitea să plece, în timp ce delegația sovietică declara că transporturile de repatriați au încetat, fiindcă românii refuză să se întoarcă în România. Partea română a încercat să intervină pe lângă autoritățile sovietice cu propunerea de a înființa la Cernăuți și Chișinău câte un comisariat român, care să se ocupe cu problemele repatrierilor. Dar, la 2 decembrie 1940, autoritățile române au fost înștiințate că, sovieticii se retrag din cadrul Comisiei de la Odesa, iar la 12 decembrie s-a comunicat că frontiera comună este închisă pentru cei care se repatriază.

În total, până la 4 decembrie 1940, au fost înregistrați în toată România 220.501 basarabeni și bucovineni evacuați, inclusiv peste 80.000 de țărani⁴². Plasarea refugiaților în sudul Bucovinei s-a făcut mai ales pe proprietățile rămase în urma repatrierii germanilor. Aici s-au așezat nu numai refugiați din teritoriile ocupate de U.R.S.S., dar și din nordul Transilvaniei și din sudul Dobrogei. În timp ce refugiații din Ardeal și Cadrilater au fost așezați compact în fostele colonii germane, cei din Basarabia și nordul Bucovinei au fost repartizați relativ uniform în teritoriu sau concentrați în capitalele de județ. După informațiile oficiale, la sfârșitul lunii ianuarie 1941, în județul Suceava se aflau 2.233 refugiați, din care 1.464 proveneau din provinciile ocupate de U.R.S.S.⁴³. La mijlocul lunii mai 1941, în județul Câmpulung se găseau 1.193 refugiați, inclusiv 589 din Transilvania, 512 din nordul Bucovinei, 92 din Basarabia⁴⁴. În județul Rădăuți numărul de refugiați a crescut la 3.939 persoane către sfârșitul lunii aprilie 1941, dintre care 2.985 erau bucovineni⁴⁵.

Din teritoriile anexate la U.R.S.S. au sosit 4.888 de învățători și profesori, dintre care 1.336 (1.202 învățători și 134 profesori) erau din nordul Bucovinei⁴⁶. Profesori de elită culturală bucovineană ca Constantin Loghin, Emil Goraș, Alexandru Bocanețu, Nicolae Grămadă, N. Tcaciuc-Albu și mulți alții au fost nevoiți să accepte locuri de muncă în alte regiuni ale țării. Mai mulți profesori, precum Teodor Balan, Al. Procopovici, Romulus Căndea, Ipolit Tarnavski și s-au stabilit temporal la Sibiu⁴⁷. În anul școlar 1940 / 1941 au fost înregistrați în întreaga țară 11.586 elevi și 2.186 studenți refugiați⁴⁸.

Concomitent cu repatrierea cetățenilor români din Basarabia și nordul Bucovinei avea loc și un proces invers de plecare a locuitorilor din România în acest teritoriu. Numai în perioada iulie – octombrie 1940 au trecut în Basarabia și nordul Bucovinei 165.089 persoane⁴⁹. Majoritatea acestora erau evrei săraci, reprezentanți ai minorităților, dar și români, care i-și aveau familiile dincolo de linia de demarcație. Din Rădăuți, de exemplu, s-au repatriat în U.R.S.S. 1.394 persoane, dintre care 24 ucraineni, 7 ruși, 2 polonezi, 3 români, iar restul evrei⁵⁰.

La 12 ianuarie 1941, autoritățile sovietice au organizat alegeri pentru Sovietul Suprem al U.R.S.S., precum și pentru conducerea R.S.S. Ucraineană și R.S.S. Moldovenească. În regiunea Cernăuți "au fost aleși" deputați generalii Jukov și Galanin, primul secretar al partidului Grușetkii și alți funcționari sovietici⁵¹. De asemenea, la începutul anului 1941, a început colectivizarea agriculturii. În primăvara anului 1941 în regiunea Cernăuți activau deja 62 kolhozuri, care cuprindeau 4.476 gospodării cu o suprafață de 15.379 ha⁵².

În februarie 1941 a intervenit un anumit dezgheț în relațiile economice româno-sovietice, ceea ce a permis reluarea negocierilor privind problemele repatrierilor. Guvernul sovietic era dispus să rezolve în mod definitiv problema repatrierilor, acceptând să fie înscrise numai persoanele, care ar justifica calitatea de funcționar, militar sau legături de rubedenie directe cu România. Astfel, la 15 februarie 1941, la sediul miliției din Cernăuți, și-a reluat lucrările comisia de repatriere. Această veste s-a răspândit foarte repede mai ales în satele de pe valea Siretului, iar un număr mare de români s-au prezentat la autoritățile raionului Hliboca cu cereri de repatriere. Situația incertă a acestor români a creat o stare explozivă, care a atins apogeul la sfârșitul lunii martie.

Prima confruntare dintre românii bucovineni și armata sovietică s-a produs la 6 februarie 1941. Atunci, cca. 150 persoane⁵³ (după alte informații – aproximativ 400)⁵⁴ din satele din stânga Prutului, Mahala, Buda, Cotul Ostriței și Boian, au încercat să treacă granița în apropiere de satul Lunca. Acolo, însă, la cca. 600 metri de linia de demarcație, în lunca Prutului, au fost întâmpinați cu focuri de mitralieră de grănicerii sovietici și doar 56 dintre ei au reușit să se salveze⁵⁵. 44 de participanți la această acțiune au fost arestați, dintre care 12 au fost condamnați la moarte, iar ceilalți 32 – la 10 ani de închisoare⁵⁶.

Cea mai mare tragedie s-a produs, însă, la 1 aprilie 1941, când aproximativ 2.000 de locuitori din satele de pe valea Siretului au încercat să se refugieze în România. Ei însă au fost opriți de grănicerii sovietici în apropiere de satul Fântâna Albă, unde cca. 200 de oameni au fost împușcați, mulți au fost răniți sau, mai târziu, arestați și represali⁵⁷. De asemenea la 1 aprilie, în jurul orei 19, un grup de circa 100 de locuitori ai satelor Carapciu, Iordănești și Prisăcăreni au fost atacați lângă graniță, 24 dintre aceștia fiind uciși, iar alți 43 răniți⁵⁸.

După aceste evenimente tragice situația din nordul Bucovinei a devenit și mai grea, iar repatrierea sau refugierea în România a devenit practic imposibilă. Totodată, și autoritățile române au luat măsuri pentru limitarea imigrărilor din teritoriile ocupate. Astfel, în perioada martie – iunie 1941, au fost repatriate doar cca. 1000 persoane⁵⁹.

Pentru locuitorii din Basarabia și nordul Bucovinei data de 13 iunie 1941 a rămas în memorie ca cea mai tragică zi din primul an de stăpânire sovietică. În acea noapte, numai din regiunea Cernăuți, cca. 13.000 de bărbați, femei și copii, majoritatea români, dar și mulți ucraineni, polonezi și evrei, au fost scoși din case, din localitățile natale, și deportați în Siberia și Kazahstan. Mulți din acești bucovineni deportați au murit de foame și frig și nu au mai revenit în locurile natale.

La puțin timp după izbucnirea războiului, în noaptea de 23 iunie 1941, cca. 3.000 intelectuali și personalități de frunte din Cernăuți, majoritatea din ei evrei, au fost ridicați și deportați în Siberia. Printre aceștia erau și foștii conducători ai comunității evreiești Karl Gutherz, Marcus Mănczer și Elias Enis, precum și liderii mișcării sioniste Th. Weisselberg, Max Diamant, Benedikt Kassvan, Solomon Kassvan, Moses Greenberg și Karl Klüger⁶⁰.

După exact un an de la cedarea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Hertza, România a intrat în război de partea Germaniei naziste, pentru a elibera teritoriile pierdute. În Bucovina armata română a trecut la ofensivă pe 2 iulie, pe 3 iulie a eliberat Storoiinețul, iar la 5 iulie a intrat în capitala Bucovinei. Concomitent, la 4 iulie a fost eliberat târgul Hertza, iar după lupte dârze, armata română a intrat la 8 iulie în orașul Hotin. În timpul ofensivei în nordul Bucovinei armata română a pierdut 871 de militari (morți, răniți și dispăruți)⁶¹. În cele 35 de zile de lupte, desfășurate în Basarabia și nordul Bucovinei, armata română a angajat peste 450.000 militari, pierderile fiind de 24.396 de oameni, dintre care 5.011 morți, 14.898 răniți și 4.487 dispăruți⁶².

În Cernăuți au fost distruse în întregime uzinele de apă, electrice și abatorul comunal, au fost parțial distruse 23 de școli primare și grav avariate Teatrul Național, Conservatorul, Muzeul Zoologic, Biblioteca Universitară, magazinele și bisericile au fost devastate. Totuși, Cernăuțul a avut o soartă mai bună decât Chișinăul, unde majoritatea clădirilor din centrul orașului au fost distruse.

După eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei s-a decis ca aceste două provincii să constituie două unități administrative autonome, conduse direct de conducătorii statului prin reprezentanți personali. În guvernământul Bucovinei au intrat cele 5 județe din Bucovina (Câmpulung, Suceava, Rădăuți, Storoiineț și Cernăuți), județul Hotin din nordul Basarabiei, iar din octombrie 1941 – și județul Dorohoi. Prin deciziile din 15 iulie și 25 iulie 1941, generalul Ion Antonescu a numit împuterniciii săi pentru aceste două provincii. Pentru Basarabia a fost numit generalul Constantin Voiculescu, iar pentru Bucovina – locotenent-colonelul Alexandru Rîșoșeanu, înlocuit la scurt timp de generalul Corneliu Calotescu.

Populația românească din aceste teritorii a primit cu încredere și speranță administrația civilă și militară românească. Minoritățile naționale, însă, au primit cu rezervă și răceală noua stare de lucruri. În special ucrainenii au desfășurat încă de la început o intensă activitate iredentistă. Ei doreau o Ucraină liberă, la care să fie alipite și teritoriile locuite de ei în nordul Bucovinei și în nordul și sudul Basarabiei. O parte din populația ucraineană a sabotat în timpul războiului măsurile și hotărârile luate de autoritățile române, în deosebi tinerii refuzau să se înroleze în armata română.

Cel mai puternic, însă, au fost afectați evreii din aceste două provincii. Deja în vara anului 1941 au fost emise mai multe decrete lege, prin care s-au expropriat proprietățile evreiești din domeniul rural, urban și comercial. Prin aceste măsuri se urmărea dezrădăcinarea în aceste teritorii a urmărilor stăpânirii comuniste și instaurarea unei proprietăți și vieți economice românești.

Din iulie până în octombrie 1941 au fost uciși mai multe mii de evrei în Cernăuți și în nordul Bucovinei, dintre care 572 de evrei din localitatea Ciudei⁶³. Deja la 3 iulie 1941 Mihai Antonescu, vicepreședintele guvernului și ministru de externe, a anunțat deportarea evreilor și a altor elemente străine din Basarabia și Bucovina în lagăre de muncă. Iar la 8 iulie generalul Ion Antonescu a ordonat ca evreii să fie strămutați peste hotarele țării. Evreii din zonele rurale și din orașe au fost adunați, în lunile iulie – august 1941, în lagăre provizorii, iar în septembrie s-a început deportarea acestora în Transnistria.

Se estimează că au fost deportați în lagărele din Transnistria între cca. 110.000 și 119.000 de evrei. După unele informații mai exacte, au fost deportați 55.867 de evrei din Basarabia, 43.768 din Bucovina și 10.368 din orașul și din județul Dorohoi⁶⁴. Numai din orașul Cernăuți au fost deportați în timpul războiului în Transnistria 23.391 de evrei⁶⁵. Potrivit recensământului oficial din 1942, mai locuiau atunci 101 evrei în Basarabia, 2.316 în Dorohoi și 19.375 în Bucovina, din care 16.794 la Cernăuți⁶⁶.

Totuși, din România (în hotarele ei din septembrie 1940), nu a plecat nici un tren cu evrei spre lagărele de exterminare din Polonia. Deși, la o conferință de la Berlin, ținută la 26 septembrie 1942, se hotărâse felul cum vor fi transportați spre lagărele din Polonia toți evreii din România, guvernul Antonescu a refuzat să îndeplinească acest plan, iar la 13 octombrie 1942, Consiliul de Miniștri al României a hotărât să sisteze deportările de evrei. Mai multe personalități din România, printre care și Traian Popovici, primarul Cernăuțului în anii 1941-1944, au intervenit în favoarea evreilor români. Grație străduințelor primarului Traian Popovici, cca. 15.000 de evrei din Cernăuți, sub pretextul că sunt necesari economiei orașului, au fost salvați de la deportarea în Transnistria⁶⁷.

Din cauza schimbărilor social-economice și politice bruște, care s-au produs în Bucovina în anii 1940-1941, s-a modificat radical și structura etno-demografică și socială a populației acestei provincii. Administrația civilă românească a efectuat în anul 1941 un recensământ administrativ și unul statistic în Basarabia și Bucovina, pentru a stabili mai exact situația din aceste două provincii, după un an de ocupație sovietică. S-a stabilit că, populația Basarabiei și nordului Bucovinei a scăzut de la 3.776.309 locuitori în 1940 la numai 3.525.008 în 1941⁶⁸. Potrivit acestor informații statistice, într-un singur an populația Bucovinei s-a diminuat în felul următor:⁶⁹

Tabelul nr.1. Populația urbană și rurală din guvernământului Bucovina în anii 1940 și 1941

județul	1940			1941			diminuarea		
	rurală	urbană	total	rurală	urbană	total	rurală	urbană	total
Cernăuți	197021	122973	319994	182489	73628	256117	-14532	-49345	-63877
Câmpulung	75335	30963	106298	63863	17708	81571	-11472	-13255	-24727
Rădăuți	154491	23977	178468	128875	12340	141215	-25616	-11340	-37253
Storojineț	168588	18359	186947	144460	10714	155174	-24128	-7645	-31773
Suceava	123036	12792	135828	116715	12926	129641	-6321	+134	-6187
Hotin	402867	28150	431017	370991	18273	389264	-31876	-9877	-41753
Dorohoi	199385	48880	248265	212972	24608	237580	+13587	-24272	-10685
Total	1320723	286094	1606817	1220365	170197	1390562	-100358	-115897	-216255
	82,2%	17,8%	100%	87,8%	12,2%	100%	-7,6%	-40,5%	-13,5%
Bucovina istorică	718471	209064	927535	636402	127316	763718	-82069	-81748	-163817
	77,5%	22,5%	100%	83,3%	16,7%	100%	-11,4%	-39,1%	-17,7%

În această perioadă scurtă a scăzut în mod dramatic mai ales populația urbană a Bucovinei. La Cernăuți locuiau în 1941 doar 66.436 de locuitori comparativ cu 112.427 persoane în 1930⁷⁰. După un an de stăpânire sovietică, de repatriere a etnicilor germani și maghiari, de deportare a evreilor, de refugiere sau deportare a unui număr mare de români, polonezi, ucraineni, Bucovina avea următoarea structură etno-demografică a populației:⁷¹

Tabelul nr.2. Populația guvernământului Bucovina după originea etnică în anul 1941

Județul	total	naționalitatea							
		români	ucraineni	huțuli	polonezi	germani	evrei	ruși	alții
Cernăuți	256117	81877	142592	-	7049	1585	21927	42	1045
Câmpulung	81571	76643	647	1092	1459	927	35	29	739
Rădăuți	141215	102958	12348	21333	1051	774	14	1	2731
Storojineț	155174	58353	88701	2	6490	666	39	617	306
Suceava	129641	118935	6940	-	2601	1008	3	18	136
Hotin	389264	185843	196117	-	487	149	143	6324	201
Dorohoi	236580	231909	-	-	35	143	5389	7	97
Total	1390562	856518	447345	22432	19172	5252	27550	7038	5255
	100%	61,6%	32,2%	1,6%	1,4%	0,4%	2,0%	0,5%	0,4%
Bucovina istorică	763718	438766	251228	22432	18650	4960	22018	707	4957
	100%	57,4%	32,9%	2,9%	2,4%	0,6%	2,9%	0,1%	0,6%

Administrația civilă românească a încercat să evalueze consecințele ocupației sovietice pentru populația din guvernământul Bucovinei. Potrivit rezultatelor acestor cercetări, în perioada iunie 1940 – iunie 1941 din județele, care făceau parte din guvernământul Bucovinei, au fost deportate, repesate sau au dispărut 36.129 de persoane, dintre care 14.942 din județul Hotin, 8.319 – din județul Cernăuți, 4.387 – județul Storojineț, 1.467 – județul Rădăuți, 1.996 – din județul Dorohoi (adică din satele din zona Hertei) și 5.018 persoane din orașul Cernăuți⁷². Numai din județul Storojineț au fost deportate, au fost repesate sau au dispărut fără urmă 2.034 persoane de naționalitate română⁷³. Remarcăm că, aceste cifre statistice nu-i cuprind pe germanii repatriați în Germania sau pe românii, care s-au refugiat ori au fost repatriați în perioada respectivă în România.

În perioada 1940-1941 au fost afectate cel mai dramatic astfel de categorii sociale, precum negustorii, meseriașii, funcționarii, profesioniștii liberi. Aceasta se poate constata și din următorul tabel:⁷⁴

Tabelul nr.3. Raportul diferitor categorii profesionale din unele județe din guvernământul Bucovinei în anii 1930 și 1941

profesia	anul	Orașul Cernăuți		Județul Cernăuți		Județul Storojineț		Județul Hotin	
		absolut	%	absolut	%	absolut	%	absolut	%
agricultori	1930	8770	7,8	175687	57,4	137801	81,1	335910	85,6
	1941	5982	9,0	179384	71,7	146854	94,1	353053	96,5
industriași și meseriași	1930	36307	32,3	48508	15,8	14525	8,0	20682	5,3
	1941	30596	46,0	37417	14,9	5422	3,5	7531	2,0
negustori și creditori	1930	18442	16,4	22879	7,5	6365	3,7	15085	3,8
	1941	8776	13,2	9739	3,9	1055	0,7	699	0,2
funcționari, liber profesioniști	1930	48908	43,5	59120	19,3	11203	7,2	20753	5,3
	1941	21082	31,7	23712	9,5	2649	1,7	4717	1,3
total	1930	112427	100	306194	100	169894	100	392430	100
	1941	66436	100	250252	100	155980	100	366000	100

Autoritățile române au cercetat detaliat și situația proprietăților din Bucovina. Atunci, în partea nordică a guvernământului Bucovinei, existau 16.942 de case goale și anume: 2.144 în orașul Cernăuți, 2.351 în restul județului Cernăuți, 3.665 – în județul Storojineț, 7.256 – în județul Hotin, 798 – județul Rădăuți și 728 în ținutul Hertei⁷⁵. După originea etnică, 108.655 de proprietari de case erau ucraineni, 82.923 – români, 16.148 – evrei, 5.918 – germani, 3.499 – polonezi, 1.773 – ruși, 2.102 de clădiri aparțineau proprietății statului, iar 3.312 aveau alți proprietari⁷⁶.

În Cernăuți, din totalul de 11.806 clădiri, 9.535 de case erau locuite și 2.271 goale⁷⁷. Evreilor din Cernăuți aparțineau 4.948 de imobile, românilor – 3.604, germanilor – 2.510, ucrainenilor – 1.039, polonezilor – 636, iar restul de 203 – altor naționalități⁷⁸.

În primăvara anului 1944 situația din Basarabia și nordul Bucovinei din nou s-a schimbat drastic. Din cauza ofensivei armatei sovietice România a fost nevoită să cedeze din nou cele două provincii Uniunii Sovietice. Atunci s-au retras din fața tancurilor sovietice 32.958 bucovineni și 82.580 basarabeni⁷⁹. Dar majoritatea acestor refugiați, considerați drept cetățeni sovietici, au fost extrădați mai târziu autorităților sovietice, mulți fiind trimiși în lagărele din Siberia, Kazahstan și Asia Centrală. Din ținutul Herta s-au refugiat în 1944 în România (potrivit listelor sovietice) 3.218 persoane, adică eca, 10% din populația de atunci a ținutului. După război s-au întors înapoi doar 1.254 de persoane⁸⁰.

După încheierea războiului autoritățile sovietice au distrus câteva localități mai mici din regiunea Cernăuți, populate de români. Astfel, locuitorii din colonia Buci de lângă Rarancea au fost strămutați în regiunile Herson și Zaporojie din sudul Ucrainei. A fost distrusă și colonia I.G.Duca de lângă satul Iurcăuți⁸¹. Satul Albvâț din preajma Storojinețului a fost distrus în scopul lărgirii unui

poligon. Au fost șterse de pe fața pământului și satele Frunza și Prisaca, care au nimerit pe frontieră. De asemenea, populația satului Ținteni din zona Herței a fost ridicată și strămutată în sudul Ucrainei, dar cei care s-au întors, au reușit să renoveze satul. O soartă dramatică a avut-o și satul Probotești de lângă Herța, care a fost dezmembrat de noua frontieră. În 1940 satul Probotești avea 2.416 locuitori, iar în 1947 – doar 780 persoane, o parte din acest sat, cca. 125-130 persoane, rămânând pe teritoriul României⁸².

După ce, în primăvara anului 1944, armata sovietică a recuperat din nou Cernăuți, numărul evreilor din oraș s-a mărit la cca. 30.000, dar a fost interzisă o viață organizată a comunității evreiești în forma de odinioară. După încheierea războiului mai locuiau câteva zeci de mii de evrei în nordul și sudul Bucovinei, dar, ulterior, majoritatea acestora au emigrat în Israel sau în alte țări.

În primăvara anului 1945 s-a început formarea la Cernăuți a transporturilor cu repatriați polonezi care, de bună voie sau prin constrângere, doreau să plece din Bucovina. În intervalul martie 1945 – iulie 1946 au fost aduși în Polonia 10.490 locuitori din nordul Bucovinei, inclusiv 8.140 polonezi, 2.041 evrei și 309 de alte etnii (în principal ucraineni și români)⁸³. În 1959 mai locuiau la Cernăuți doar 1.280 polonezi, ceea ce constituia 0,8% din totalul populației orașului⁸⁴.

Sfârșitul culturii germane în Cernăuți și în restul Bucovinei s-a produs la sfârșitul celui de al doilea război mondial, odată cu emigrarea majorității supraviețuitorilor evrei, vorbitori de limbă germană. Practic toți literații, precum Rose Ausländer, Paul Celan, Alfred Kittner, Immanuel Weissglas, Edith Silbermann ș.a. au preferat să emigreze decât să rămână la Cernăuți⁸⁵. Odată cu dispariția elitei culturale din Cernăuți, care vorbea și scria în germană, se încheia o perioadă îndelungată de existență a factorului german în Bucovina, iar odată cu aceasta, și toleranța etnică și religioasă, precum și buna înțelegere dintre reprezentanții diferitor etnii.

NOTE:

¹ *Recensământul populației României*, vol.II – Partea I, *Populația statornică în 1930 după neam și limba maternă*, p. XXXII-XXXIII, LVIII-LIX.

² *O Istorie a Românilor*, Cluj-Napoca, 1998, p. 257.

³ Florin Dobrinescu, *Basarabia în anii celui de al doilea război mondial*, Iași 1995, p. 208.

⁴ *Ibidem*, p. 210.

⁵ A. Jukovskii, *Istoria Bukowină*, Cernivți 1993, vol. II, p. 223.

⁶ E. Turczynski, *Die Bukowina*, în *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien*, hrsg. von Isabel Röskau-Rydel, Berlin, p. 321.

⁷ Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică – România, 1940*, Chișinău 1995, p. 74.

⁸ *Ibidem*, p. 79.

⁹ Serghei Hacman, *Problemele Basarabiei și nordului Bucovinei în relațiile sovieto-germane (iunie 1940 – iulie 1941). Aspecte geopolitice și geostrategice*, în "Glasul Bucovinei", 4/1997, nr. 16, p. 28.

¹⁰ George Ciorănescu, *Un moment din istoria Bucovinei*, în "Glasul Bucovinei", 1/1994, p. 17.

¹¹ Anatol Petrencu, *Partidul Comunist – nucleu al regimului totalitar sovietic. Basarabia (1940-1941)*, în "Destin Românesc", Chișinău – București, 2/1996, nr.10, p. 94.

¹² *Bukowina. Istoricii naris*, Cernivți, 1998, p. 254.

¹³ Anatol Petrencu, *op. cit.*, p. 95.

¹⁴ Florea Șapcă, *Detrunchierea Bucovinei*, în "Țara Fagilor", Cernăuți – Târgu-Mureș, nr.1, p. 17.

¹⁵ *Bukowina. Istoricii naris*..., p. 256.

¹⁶ *Ibidem*, p. 254-255.

¹⁷ *Ibidem*, p. 257.

¹⁸ C.I. Stan, Al. Gaiță, *Biserica ortodoxă română din Basarabia și Bucovina de nord în anii 1940-1941*, în "Destin Românesc", 3/1997, nr.15, p. 102.

¹⁹ *Ibidem*, p. 106.

²⁰ Mihai-Aurelian Cărunțu, *Drama refugiaților bucovineni (1940-1941)*, în "Codrul Cosminului", ediție nouă, nr.3-4 (13-14), Suceava, 1997-1998, p. 161.

²¹ Johann Leugner, *40 Jahre seit der Umsiedlung aus dem Buchenland (Bukowina)*, în "Kaindl Archiv", Heft 6, Stuttgart, 1987, p. 7.

²² M.A.Cărunțu, *Calvarul repatrierilor din nordul Bucovinei (iulie 1940 – iunie 1941)*, în "Glasul Bucovinei", Cernăuți – București, 4/1999, nr.24, p. 59.

²³ *Ibidem*, p. 59.

²⁴ *Ibidem*, p. 59.

²⁵ V.F. Horodnițkii, M.V. Sagainii, *Represivni akții radeanskoi vladi na teritorii Cernivețkoi oblasti v 1940 – 1941 rokah*, în *Pitaneia istorii Ukraini. Sbirnik naukovih statei*, Cernivți, 1997, p. 219.

²⁶ K. Feleszko, *Die Polen in Czernowitz*, în *Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt*, hrsg. von H.Heppner, Köln – Weimar – Wien, 2000, p. 142.

²⁷ *40 Jahre seit der Umsiedlung...*, p. 7.

²⁸ M.A.Cărunțu, *Drama refugiaților...*, p. 156 (din A.N.S., fond Prefectura jud. Câmpulung, dosar 10/1941, f.23.).

²⁹ *Ibidem*, p. 156 (din A.N.S., loc.cit., d.10/1941, f.23.).

³⁰ J.A.Stupp, *Laudatio auf Dr. Rudolf Wagner*, în "Kaindl Archiv", Heft 32, Augsburg 1997, p. 203.

³¹ *40 Jahre seit der Umsiedlung...*, p. 8.

³² *Ibidem*, p. 8.

³³ *Ibidem*, p. 9.

³⁴ Bela Ronai, *Die Widerspiegelung interethnischer Verbindungen in der Personennamen der bukowinischer Szekler*, în *O Bukowinie. Razem czy oddzielnie?*, Warszawa, 2000, p. 248.

³⁵ Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică 1939-1945*, Chișinău, 2000, p. 128.

³⁶ M.A.Cărunțu, *Calvarul repatrierilor...*, p. 53.

³⁷ Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică – România...*, p. 58.

³⁸ *Ibidem*, p. 59.

³⁹ M.A.Cărunțu, *Calvarul repatrierilor...*, p. 56.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 57.

⁴¹ Ion Șișcanu, *op.cit.*, p. 59.

⁴² M.A.Cărunțu, *Drama refugiaților...*, p. 161.

⁴³ *Ibidem*, p. 158 (din A.N.S., fond Prefectura jud. Suceava, d. 61/1940, f.2-3.).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 158 (din A.N.S., fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 88/1940, f.173.).

⁴⁵ *Ibidem*, p. 158 (din A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1940, f.170.).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 160.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 160.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 162.

⁴⁹ M.A.Cărunțu, *Calvarul repatrierilor...*, p. 57.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 57.

⁵¹ *Bukowina. Istoricii naris...*, p. 257.

⁵² *Ibidem*, p. 257.

⁵³ V.F. Horodnițkii, M.V. Sagainii, *Represivni akții...*, p. 220.

⁵⁴ M.A.Cărunțu, *Vremuri de bejenie*, în "Țara Fagilor", 1993, p. 81.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 81.

⁵⁶ V.F. Horodnițkii, M.V. Sagainii, *Represivni akții...*, p. 221.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 221.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 221.

⁵⁹ M.A.Cărunțu, *Calvarul repatrierilor...*, p. 60.

⁶⁰ David Schaary, *Die jüdische Gemeinde von Czernowitz*, în *Czernowitz. Die Geschichte...*, p. 126.

⁶¹ *Eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei. 22 iunie – 26 iulie 1941*, București, 1999, p. 224.

⁶² *O Istorie a Românilor...*, p. 273.

⁶³ David Schaary, *Die Juden der Bukowina*, în "Kaindl Archiv", Heft 23, 1995, p. 160.

⁶⁴ *O Istorie a Românilor*..., p. 282.

⁶⁵ David Schaary, *Die jüdische Gemeinde*..., p. 126.

⁶⁶ *O Istorie a Românilor*..., p. 282.

⁶⁷ David Schaary, *Die Juden der Bukowina*..., 160.

⁶⁸ *Eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei*..., p. 338.

⁶⁹ Arh.S.R.C., fond P-307, inv.I, dosar 4099, f.96.

⁷⁰ *Ibidem*, dosar 3554, f.29-32.

⁷¹ *Ibidem*, dosar 4099, f.95.

⁷² *Ibidem*, dosar 3554, f.33.

⁷³ Arh. Naționale București, fond Iancu Flondor, inv.9, dosar 42, f.1-31.

⁷⁴ Arh.S.R.C., fond P-307, inv.I, dosar 3554, f.29-32.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 5.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 7.

⁷⁷ *Ibidem*, f.13.

⁷⁸ *Ibidem*, f.15.

⁷⁹ M.A.Cărunțu, *Drama refugiaților*..., p. 163.

⁸⁰ Gheorghe Pavel, *O listă incompletă a refugiaților în România*, în "Țara Fagilor", 1995, p. 157-158 (din Arh. S.R.C., fond R.1132.).

⁸¹ Dumitru Covalciuc, *Documente privind încercările de reromânizare a unei părți a nordului Bucovinei în anii '20*, în "Țara Fagilor", 1999, p. 49.

⁸² Gheorghe Pavel, *Tragedia satului Probotești din fostul județ Dorohoi*, în "Țara Fagilor", 1999, p. 65-80.

⁸³ K.Feleszko, *Die Polen*..., p. 143.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 143.

⁸⁵ Kurt Rein, *Czernowitz und die Deutschen*, in *Czernowitz. Die Geschichte*..., p. 96.

Zusammenfassung

Ereignissen aus dem Sommer 1940 hat plötzlich das friedliche Leben der Bewohner der Bukowina unterbrochen. Am 28.Juni 1940 mußte das Königreich Rumänien die Bessarabien und nördlichen Bukowina räumen und den Sowjetunion überlassen. Zehnten Tausend Einwohner haben einige Stunden zur Verfügung gehabt, um sich zu flüchten. Schon am 7.August 1940 wurde die Ausbildung des Gebiets Czernowitz von nördlichen Bukowina, Bezirk Hotin und Gegend Hertza entschieden.

Sofort nach dieser territorialen Veränderungen ist der Prozeß der sowjetisierung und kommunisierung der Wirtschaft entfesselt gewesen. Gleichzeitig begann die Russifizierung der Bessarabien und nördlichen Bukowina. alle Gymnasien, Lyzeen und eparchialen Schulen wurden geschlossen, das lateinische Alphabet der rumänischen Sprache wurde mit kyrillischen Buchstaben verändert. Im Gebiet Czernowitz wurden 538 Schulen geöffnet, davon 408 mit ukrainischen, 111 mit "moldauischen", 10 mit russischen und 9 mit anderen Unterrichtssprachen.

Nach drei Monaten sowjetischer Herrschaft gab es für Deutsche keinen Zweifel mehr, daß es keine echte Alternative gibt's und, daß die Umsiedlung den einzigen Ausweg bot. Die Umsiedlung der Deutschen aus nördlichen Bukowina dauerte zwei Monaten. Vom 17.September bis zum 17.November 1940 sind 43.641 Personen aus diesem Territorium umgesiedelt worden. Die Umsiedlungskommission hat dazu beigetragen, daß auch Nichtdeutsche, darunter rumänische und ukrainische Geistliche, Lehrer und Politiker umsiedeln durften.

Nachdem die sowjetische Armee die nördliche Bukowina besetzte, haben die Deutschen aus dem südlichen Teil der Bukowina der Stadt Czernowitz als ihren kulturellen, wirtschaftlichen

und politischen Mittelpunkt verloren. Deshalb, haben sich auch die Deutschen aus südlichem Teil entschieden, nach Deutschland zu umsiedeln. Insgesamt wurden 52.129 Personen aus dem südlichen Bukowina nach Deutschland umgesiedelt. Im Herbst 1940 wurden, aus ganzen Bukowina, insgesamt 95.770 Personen umgesiedelt, um 20.237 mehr, als nach der Volkszählung von 1930 Deutsche in der Bukowina lebten. In Frühling 1941 sind auch 2.855 Familien (etwa 13.500 Personen) der Ungarn aus südlichen Bukowina nach Ungarn übersiedelt worden.

Gleichzeitig fanden die Repatriierung und die Zuflucht hauptsächlich der Rumänen aus Bessarabien und nördliche Bukowina statt. Insgesamt wurden bis zum 4. Dezember 1940 in ganzen Rumänien 220.501 evakuierten Einwohner aus Bessarabien und nördliche Bukowina registriert, davon über 80.000 Bauern. Im südlichen Bukowina sind sich Flüchtlingen vorwiegend auf Eigentum der umgesiedelten Deutschen gestellt. Gleichzeitig fand auch einen umgekehrten Prozeß der Abzug der Einwohner aus Rumänien in diesen Territorien. Nur in die Periode Juli - Oktober 1940 sind 165.089 Personen in Bessarabien und nördliche Bukowina vortübergegangen. Die Mehrheit dieser Menschen waren arme Juden, Vertretern anderen Minoritäten, aber auch Rumänen, deren Familien sich jenseits der Demarkationslinie befanden.

Der erste Zusammenstoß zwischen rumänischen Einwohner und Sowjetarmee fand am 6. Februar 1941 statt. Damals, in der Nähe von Dorf Lunca, wurden etwa 150 Personen (über 400 nach anderen Angaben) aus Dörfern Mahala, Buda, Cotul Ostriței, Boian und Horecea von sowjetischen Grenzwachern erschossen und nur 56 von ihnen konnten sich retten. Die größte Tragödie fand am 1. April 1941 statt, als über 2.000 Einwohner aus Dörfern auf dem Tal von Sereth versuchten, sich in Rumänien zu flüchten. In der Nähe von Dorf Fântâna Albă wurden etwa 200 Menschen getötet, viele verletzt oder nachher festgenommen und aburteilt.

Für die Bewohner aus Bessarabien und nördliche Bukowina ist 13. Juni als schwarze Nacht geblieben. Am 13. Juni wurden nur aus Czernowitzer Gebiet etwa 13.000 Männer, Frauen und Kinder, die meisten Rumänen, aber auch viele Ukrainern, Juden und Polen, aus den Wohnungen geholt und nach Sibirien und Kasachstan deportiert. Viele von ihnen sind wegen dem Hunger und der Kälte gestorben. Kurz nach dem Beginn des Krieges, in der Nacht vom 23. Juni 1941, wurden etwa 3.000 führende Persönlichkeiten den Czernowitz, die meisten von ihnen Juden, nach Sibirien deportiert.

Im Juli 1941 mußte die Sowjetunion die Bessarabien und nördliche Bukowina den Rumänien zurückkehren. Während der Offensive in nördliche Bukowina hat die rumänische Armee 871 Militär (getötet, verletzt und verschwunden) verloren. Die rumänischen Einwohner von diesen Territorien hatten mit Vertrauen und Hoffnung das rumänische Zivil- und Militärische Verwaltung angenommen. Die Minoritäten hatten dagegen mit Reserve und Unvertrauen die neue Lage getroffen. Am stärksten wurden die Juden aus diesen zwei Provinzen getroffen. Nach einigen amtlichen Angaben, wurden in Transnistrien 55.867 Juden aus Bessarabien, 43.798 aus Bukowina (einschließlich 23.391 Juden aus Czernowitz) und 10.368 aus der Stadt und Bezirk Dorohoi deportiert. Dank der Bemühungen des rumänischen Bürgermeisters Traian Popovici wurden etwa 15.000 Czernowitzer Juden von der Vertreibung befreit. Bezüglich der amtlichen Volkszählung von 1942, lebten damals nur noch 19.375 Juden in der Bukowina, darunter 16.794 in Czernowitz.

Wegen der plötzlichen sozial - ökonomischen und politischen Veränderungen in der Bukowina in den Jahren 1940-1941 hat sich radikal die ethno-demographische und soziale Struktur der Bevölkerung von dieser Provinz geändert. Besonders stark hat sich die städtische Bevölkerung dieser Provinz vermindert. In Czernowitz lebten in 1941 nur noch 66.436 Einwohner im Vergleich mit 112.427 Personen in 1930. Im Zeitraum 1940-1941 wurden am stärksten solche sozialen Kategorien der Bevölkerung wie Kaufmänner, Handwerker, Beamter, freie Professionisten getroffen.

Nach einigen amtlichen Angaben der rumänische Ziviladministration, sind in der Periode Juni 1940 – Juni 1941 36.129 Menschen aus der Provinz Bukowina, darunter 14.942 aus dem Bezirk Hotin, 8.319 – Czernowitz, 4.387 – Storojinetz, 1.467 – Radautzi, 1.996 aus Bezirk Dorohoi, nämlich von Hertza Gegend und 5.018 Personen aus der Stadt Czernowitz, deportiert und verschwunden.

Im 1944 hat sich die Lage in Bessarabien und nördliche Bukowina wieder barsch verändert. Wegen der Offensive der Sowjetarmee mußte die Rumänien diese zwei Provinzen wieder den Sowjetunion überlassen. Zusammen mit rumänischen Armee sind sich nach einigen Angaben 32.958 Bukowiner und 82.580 Bessaraber in Rumänien geflüchtet. Zwischen März 1945 und Juli 1946 wurden 10.490 Einwohner der nördliche Bukowina nach Polen gebracht, darunter 8.140 Polen, 2.041 Juden und 309 andere (hauptsächlich Ukrainern und Rumänen).

Das Ende deutscher Kultur in Czernowitz und übrige Bukowina bildete am Ende des Zweiten Weltkrieges die Abwanderung der meisten überlebenden deutsch sprechenden Juden. Mit dem Verschwinden der deutsch sprechenden und schreibenden Elite in Czernowitz endete sich das Bestehen des deutschen Faktors im Land und damit auch die ethnische und religiöse Toleranz und Verständnis zwischen verschiedene Völker.

RELAȚIILE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN CU MINORITARIILE MAGHIARI (1944 - 1948)

Dumitru Șandru

Printre cei care au susținut după 23 august 1944, uneori sau adesea cu multă ardoare, formațiunile politice de extremă stângă din România, în mod particular pe comuniști, au fost și numeroase persoane aparținând diferitelor grupuri minoritare. Trebuie menționat aici că, și până la această dată, elementele alogene înscrise în Partidul Comunist din România au deținut o pondere mai mare în raport cu proporția lor din structura populației țării. În anii '30, de exemplu, maghiarii, care reprezentau mai puțin de 8 % din populația României, aveau circa 36 % din membrii lui, la evrei, cu 4 %, proporția comuniștilor era de 18 % din membri, rușii și ucrainenii, cu 3 %, aveau 10 %, bulgarii 2 % și, respectiv, 10 %, timp în care românii, care reprezentau 72 % din populație aveau doar 23 % din totalul membrilor de partid¹.

Curând după turnura de la 23 august 1944, în regiunile în care grupurile minoritare dețineau o pondere relativ însemnată în structura populației, comuniștii au reușit să găsească numeroși aderenți printre acestea. La 7 noiembrie 1944, Legiunea de jandarmi Caraș menționa că cele mai rele elemente din rândurile ungarilor și germanilor intraseră în partidul comunist și că aceștia terorizau populația românească, în special pe funcționari², iar Legiunea județului Timiș preciza, în nota informativă din 15 noiembrie 1944, că înscrierea sârbilor, a germanilor și a ungarilor în partidul comunist dădea naștere la tot felul de comentarii și la mari nemulțumiri printre români, care considerau că aceste elemente rele reușeau să-și continue, sub noua mască, acțiunile dăunătoare intereselor românești, situația fiind comunicată Inspectoratului Regional de Poliție Timișoara, pentru a lua măsuri. Legiunea putea oferi exemple de hitleriști care se înscriseră în Partidul Comunist din România pentru a scăpa de urmărire³. La rândul ei, Legiunea Satu Mare consemna, în același sens, în darea de seamă din 7 noiembrie 1944, că imediat ce județul fusese ocupat de trupele rusești, ungurii începuseră să se înscrie în Partidul Comunist din România și să întrețină ideea că ar fi fost mai bine ca teritoriul să rămână sub stăpânire sovietică⁴.

Membrii unor grupuri minoritare invadând, curând după 23 august 1944, minusculul partid comunist și organizațiile care gravitau spre el, au procedat așa din rațiuni dintre cele mai diverse. Germanii au încercat pe această cale, fără a reuși însă, să se pună la adăpost față de represaliile ce au început să fie întreprinse împotriva lor pe considerentul că ar fi susținut și difuzat ideologia hitleristă în România. Evreii au sperat că prin obținerea unor posturi însemnate în conducerea partidului și a instituțiilor de stat își vor putea reface situația economică din perioada premergătoare venirii generalului Ion Antonescu la conducerea țării, această dorință reușindu-le multora dintre ei. O parte dintre maghiari s-au înregimentat în organizațiile de extremă stângă din motive oarecum asemănătoare cu cele ale germanilor, în timp ce alții au căutat să se folosească de colaborarea cu Partidul Comunist din România pentru a-și putea continua nestingheriți propaganda revizionistă.

Rapoartele și notele informative ale organelor Siguranței române și ale celor de ordine publică abundă în relatări referitoare la acțiuni ostile statului român organizate în special de ungurii din Transilvania, cele mai multe dintre ele tolerate vreme de câțiva ani de conducerea comunistă de la București. De altfel, Uniunea Populară Maghiară, înființată la 16 octombrie 1944, prin preluarea sarcinilor MADOSZ-ului, care a cooperat chiar de la început cu Partidul Comunist din România avea să devină un paravan comod în spatele căruia șovinistii unguri din Transilvania și-au desfășurat activitatea împotriva statului al cărui cetățeni erau. Într-o amplă dare de seamă a Inspectoratului

Regional de Poliție Cluj asupra stării de spirit a populației pe perioada 15 - 31 iulie 1945, redactată într-o limbă română cu numeroase greșeli gramaticale, de subinspectorul acestei instituții, un maghiar cu numele de Keleti Alexandru, acesta relatează: "Populația românească ar vrea să trăiască în pace cu ungurii de aici, însă ungurii veniți din Ungaria după 1940 susțin șovinismul și iredentismul, influențând pe ungurii băștinași și făcând propagandă pentru alipirea din nou a Ardealului la Ungaria (subl. autorului). Referindu-se la maghiarii din zonă, Keleti scria că ei erau înscrși. În general, în Uniunea Populară Maghiară (Magyar Népi Szövetség) și în alte organizații democratice, "După informațiile obținute, se observă că șovinismul maghiar continuă și mai accentuat decât mai înainte (subl. autorului). Problemele care se discută și se propagă este (sic !) realipirea Ardealului la Ungaria sau un Ardeal independent. Șoviniștii sunt într-un număr destul de mare, nu vreau să înțeleagă că Ardealul este definitiv integrat și aparține României, că tratatul de la Viena nu a fost just, că Ardealul este o bucată de pământ din România și nu a(l) Ungariei sau o <Țară independentă>. Din cauză că nu s-au luat măsuri serioase împotriva șovinismului, și dacă sunt luate, prin intervenții sunt oprite, așa că curajul lor este în creștere (subl. autorului). Keleti arătând că autoritățile dădeau dovadă de slăbiciune în combaterea șovinismului. Precum și prin diferite inscripții pe pereți și zvonuri răspândite jignesc Țara românească, de exemplu <Olah orszeg lo...orszeg>, <Égjen Bukarest, Éljen Budapest> (Țara Valahilor...Să ardă Bucureștii. Să trăiască Budapesta). Ordinele date de autoritățile românești nu sunt primite în serios, spunând că rușii sunt cei care dau ordine și nu românii. Încă nu este România aici. În general, au speranța că tratatele de pace vor da Ardealul Ungariei. Sunt sute de unguri care nici nu au schimbat pengö, sperând că totul este provizoriu. Șovinismul este mai tare în rândurile intelectualilor și mai ales printre studenți, liber profesioniști și comercianți (subl. autorului). Muncitorii (care) sunt mai rezervați și (sunt cei) care înțeleg că șovinismul este (cel) care împiedică înfrățirea popoarelor. Dar, totuși, se observă o oarecare influență în rândurile lor de către propaganda șovinistă. Este de remarcat de prin Uniunea Populară Maghiară nu a descoperit nici o ajutorare pentru a combate șovinismul S-a observat că cei veniți după anul 1940 în Ardealul de Nord sunt cei care susțin șovinismul deschis (subl. autorului) și în problemele greu de rezolvat a(le) guvernului ei întrebuințează justificarea șovinismului, ca de exemplu: situația economică în Ardealul de Nord este mai grea decât în Regat. Ardealul nu este altceva decât o colonie a Regatului, că încadrarea nu este bine făcută, pentru (că) toți reacționarii din Regat sunt trimiși în Ardeal etc., etc."⁵.

Ori de câte ori istoriografia comunistă din România a prezentat această organizație i-a elogiat activitatea "constant democratică" și eforturile depuse pentru a asigura o conviețuire armonioasă a ungurilor cu românii⁶, disimulându-se în mod sistematic propaganda revizionistă patronată de ea. Uniunii Populare Maghiare nu i s-ar putea imputa intervențiile făcute la autoritățile centrale sau locale ale statului român cu scop de a proteja interesele minorității pe care o reprezenta, deși multe dintre ele rămân discutabile, căci urmăreau să îi scoată pe etnicii maghiari de sub incidența legislației țării în care trăiau. Dar, în același timp, organizația a excelat în întreținerea șovinismului în rândurile maghiarilor din Transilvania, iar, prin acțiunile pe care le-a inițiat, ea a atentat în permanență la integritatea teritorială a țării.

Faptul că Partidul Comunist din România a beneficiat de serviciile ei în lupta pentru acapararea și consolidarea puterii în stat, folosind-o frecvent în campania de înlăturare din posturi a funcționarilor administrației locale și județene și de impunere în locul acestora a persoanelor dispuse să coopereze cu comuniștii, a generat o stare de lucruri care, în special în Ardeal, s-a dovedit adesea potrivnică intereselor românești, iar la scară națională celor de stat. Dar comuniștii din România, ca și cei din țările vecine, internaționaliști prin definiție, nu puneau în acea perioadă nici un preț pe națiunea a cărei nume îl aveau înscris în titlul partidului. A fost și motivul pentru care a devenit necesară, de altfel, crearea de către istoriografia oficială a partidului comunist a unei imagini distorsionate despre acești aliați ai lui din rândurile diferitelor minorități ori din cele aparținând unor diverse categorii ale populației țării.

Este de reținut că mulți dintre maghiarii care desfășurau propagandă revizionistă, manifestau în același timp ostilitate față de comunism. O asemenea tendință era relevată în nota Inspectoratului General al Jandarmeriei, nr. 46 586, din 26 ianuarie 1946, referitoare la populația de pe teritoriul rural al județului Odorhei. Intelectualii, îndeosebi învățătorii și preoții, întrețineau un puternic naționalism la sate, propagând alipirea Ardealului la Ungaria. Dar, maghiarii nu priveau cu ochi buni noul regim. În comuna Bihorțeni, de pildă, tinerii fredonau aproape în fiecare seară un cântec cu caracter antiguvernamental, cu următoarele cuvinte: *“Când a fost Carol rege am avut cămașă, când a fost Miklos, am avut paltoane, dar, de când sunt Stalin și Groza, am rămas și fără cămașă și fără paltoane”* (subl. autorului)⁷.

Mai trebuie menționat aici că nu întreaga comunitate maghiară care trăia în România s-a implicat în susținerea acțiunilor cu caracter revizionist inițiate de elementele ostile statului român ori în sprijinirea programului partidului comunist⁸. Raportul Inspectoratului Regional de Poliție din Cluj, nr. 9 579 S, din 2 august 1946, aprecia, de exemplu, că populația de origine maghiară de pe raza lui (județele Cluj, Turda, Someș și Năsăud) ar fi fost astfel clasificată din punctul de vedere al tendințelor politice: 85 - 90 % adversari ai regimului de atunci din România, 10 - 15 % “democrați”, în care se putea avea încredere și 50 % din totalul ungarilor puteau fi considerați reacționari, gata de luptă⁹. Inspectoratul Regional de Siguranță Cluj raporta, la 2 noiembrie 1947, Direcției Generale a Siguranței că în acel județ se exercita o influență, sub mască religioasă, pe teren politic, din partea preoților unguri, romano-catolici, dirijată de episcopul de Alba Iulia, Marton Aron, care desfășura o vie propagandă atât pe tema alipirii Transilvaniei la statul maghiar, cât și împotriva regimului și în special a partidului comunist. Acțiunea era susținută de episcop prin diferite circulare care interziceau, în mod categoric, sub amenințarea cu sancțiuni, preoților și credincioșilor să se încadreze în acest partid, precum și prin cuvântările ținute de la amvonul bisericilor pe care le vizita. Consecința activității lui Marton Aron a fost fructuoasă, căci o bună parte dintre preoții și credincioșii maghiari s-au abținut de la activitatea politică¹⁰. În aceeași perioadă, în urma indemnului făcut de episcop ca ungurii să se retragă din Uniunea Populară Maghiară, considerată o anexă a comuniștilor, în județul Turda au părăsit organizația câțiva preoți și învățători¹¹.

În octombrie 1947, în județul Mureș, din 750 de învățători unguri, numai 180 mai erau înscrși în Uniunea Populară Maghiară, din care foarte puțini activau în mediul rural¹². De altfel, episcopul a îndemnat în permanentă și în perioada următoare populația de origine maghiară din Transilvania să lupte nu numai împotriva comunismului, dar și pentru încorporarea provinciei în statul maghiar¹³.

Suntem convinși că aprecierile Inspectoratului Regional de Poliție Cluj menționate mai sus conțin o mare doză de subiectivism și tocmai de aceea le considerăm orientative. Este posibil ca ponderea maghiarilor loiali regimului politic să fi fost superioară celei menționate în rapoartele jandarmeriei, poliției și Siguranței, căci în ele se consemnau, în mod prioritar, situații care ridicau probleme legate de ordinea publică a statului, făcându-se mai rar referiri la stări de lucruri normale, dar cert rămâne faptul că un mare număr de unguri din Transilvania, în unele zone chiar comunități întregi, au manifestat în această perioadă ostilitate față de țara ai căror cetățeni erau și că acțiunile lor, vizând desprinderea provinciei din trupul României, au ținut într-o stare de alertă permanentă instituțiile de resort ale statului, au nemulțumit profund populația românească și au generat tensiuni între aceasta și minoritatea maghiară.

În plus, datorită faptului că numeroși unguri s-au înscris în partidul comunist, beneficiind de multă toleranță din partea conducerii acestuia, ca și din partea militarilor armatei roșii cantonați în țară cu care maghiarii au colaborat, de altfel, ei au putut acționa nestânjeniți împotriva populației majoritare. Așa, de pildă, la începuturile lunii februarie 1945, la incitațiile unor maghiari, comandantul militar sovietic din Oradea a arestat cinci lideri locali ai Partidului Național-Tărănesc, inclusiv pe președintele organizației județene Bihor, avocatul Eugen Chiș¹⁴. În județul Sălaj, în august 1945, delegatul Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din Zalău a oprit cercetările ce se

electuau asupra persoanelor care săvârșiseră atrocități împotriva românilor în perioada în care teritoriul fusese sub dominația Ungariei¹⁵. Referindu-se la acest fapt, Legiunea de jandarmi Sălaj a, în buletinul informativ pe perioada 26 august - 10 septembrie 1945, indignarea locuitorilor din Țișile Buciului și Șimleu Silvaniei, în care avuseseră loc masacrele împotriva populației de origine română din satele Treznea și Ip, întrucât, până la acea dată, nu se luase nici o măsură împotriva celor ce îi terorizaseră în timpul stăpânirii horthyste, ucigându-le frații și părinții, locuitorii insistând ca celor vinovați să li se aplice pedepse la fel cum le fuseseră administrate celor ce persecutaseră pe evrei în Regat¹⁶.

Pe de altă parte, Comisia Aliată (Sovietică) de Control a intervenit în câteva rânduri la autoritățile românești, obligându-le să pună în libertate pe mulți dintre supușii maghiari pe care îi internase în lagăre¹⁷, timp în care față de germanii încadrați în aceeași categorie juridică nu a manifestat nici un fel de clemență. În ianuarie 1946, de exemplu, în urma unei cereri exprese din octombrie 1945 a Comisiei Aliate, cetățenii maghiari din lagărul Turnu Măgurele au fost eliberați și predați delegatului guvernului de la Budapesta, pentru a-i repatria în Ungaria¹⁸.

În general, manifestațiile patronate de liderii comunității maghiare, indiferent dacă era vorba de persoane înscrise în organizații tutelate de partidul comunist sau de elemente naționalist-șovine neînregimentate în ele, căpătau pe parcurs un caracter antiromănesc, iar actele lor vizau aproape fără excepție scopuri revizioniste. La fabrica "Phoenix", din Capitală, după ce, la 22 octombrie 1944, a avut loc o întrunire a Uniunii Populare Maghiare, două zile mai târziu, tot în București s-a organizat, la sediul societății "Ștefan cel Sfânt și Ungaria Unită", o altă adunare, condusă de președintele ei, Lakatoș Janos și de ceilalți membri ai comitetului. S-au discutat probleme legate de viitoarea orientare a asociației, care să își continue activitatea, fără a putea fi împiedicată de autoritățile statului. Întrucât în trecut societatea desfășurase o intensă propagandă revizionistă, Lakatoș a recunoscut că, pe moment, ea ar fi putut acționa nestingherită numai dacă ar fi aderat la Uniunea Populară Maghiară¹⁹. Studiul informativ al Legiunii de jandarmi Hunedoara, din 15 noiembrie 1944, releva ostilitatea maghiarilor față de populația românească, fapt ce producea indignarea acestora din urmă. Ungurii acționau subversiv prin Madosz și foarte mulți dintre ei, în special din păturile de jos, se înscriseseră în partidele comunist și social-democrat, devenind recalcitranți față de autoritățile publice. "Astfel de unguri, cu ocazia întrunirilor ținute de Partidul Comunist și Social-Democrat au ajuns până acolo ca să strige în public: <Jos guvernul, Jos Armata, Jos Siguranța Statului, Jos Jandarmeria etc. etc.>"²⁰. La Oradea, la manifestația de stradă din 15 martie 1945, consacrată împlinirii a 97 de ani de la izbucnirea revoluției din 1848 din Ungaria, participanții, purtând drapelul și stema maghiară, au protestat împotriva instalării administrației românești și au cerut o conducere ungurească în nordul Ardealului²¹.

În condițiile temporizării procesului de reînaltare a administrației românești în nord-vestul Transilvaniei, populația de origine română se confrunta cu același tratament la care fusese supusă în anii 1940 - 1944, când teritoriul fusese încorporat în statul maghiar. Ministrul de război, Constantin Vasiliu-Rășcanu îi relata comisarului adjunct pentru afacerile străine al U. R. S. S., Andrei Ianuarevici Vășinski, la 27 iunie 1945, că ungurii de aici nu vroiau să recunoască administrația românească, autoritățile ei fiind izgonite din teritoriu. La Târgu Mureș maghiarii au somat batalionul român de infanterie revenit în oraș să îl părăsească, amenințând pe comandantul lui că, în caz contrar, îl vor aresta. Concomitent, profesorii români erau alungați din școli. În asemenea condiții, populația românească făcea comentarii nefavorabile privitoare la guvernul de la București, care nu întreprindea nici o măsură de normalizare a situației, acuzându-l că vroia să o maghiarizeze²².

Acțiunile antiromânești au continuat însă și după ce guvernul român și-a reînaltat autoritățile în nord-vestul Transilvaniei. La adunarea din 12 august 1945, convocată de organizația din Târgu Secuiesc a Partidului Comunist din România, s-a manifestat împotriva statului, a guvernului și a armatei române și au fost rupte pancartele pe care erau scrise lozincile "Trăiască guvernul Groza" și "Trăiască prietenia româno-maghiară". La adunare au participat și jandarmii

unguri din "jandarmeria populară", care au venit înarmați, fără ca poliția oficială să li luat vreo măsură împotriva lor²³. În luna următoare, Legiunea Sălaj, după ce relatea, într-o notă informativă asupra perioadei 26 august - 10 septembrie 1945, că revizionistii maghiari din județ susțineau propaganda pe tema reîntoarcerii nord-vestului Transilvaniei la Ungaria, preciza că Uniunea Populară Maghiară nu numai că urmărea activitatea tuturor instituțiilor românești, dar îi și incita pe unguri împotriva lor. La adunarea acestei organizații din comuna Curtuișeni, de pildă, când președintele Uniunii a cerut să i se aducă la cunoștință nemulțumirile, ungurii au strigat în cor: "Ce caută drapelul românesc la Monumentul eroilor din fața Plutonului de grăniceri români?". Tot cu acel prilej, ei au scandat "Trăiască Ungaria Mare"²⁴. La 15 martie 1946, la Târgu Secuiesc, a avut loc o adunare organizată de Tineretul Progresist Maghiar, prilejuită de împlinirea a 98 de ani de la începutul revoluției ungare din 1848, căruia i s-a imprimat un caracter șovin, încurajat de oficialitățile poliției și chiar de secretarul maghiar al organizației comuniste locale²⁵.

Susținerea de către șoviniștii unguri a dezideratelor comuniste a fost bine primită în tabăra forțelor de extremă stângă, de unde a rezultat și toleranța condamnabilă față de activitatea multor persoane care atentau la siguranța statului. Într-o notă a Direcției Generale a Poliției, din 2 noiembrie 1944, se consemna ca certă știrea obținută de la Serviciul de Informații al Capitalei privitoare la sosirea la București, la 10 octombrie, a lui Keresztes Jenő, unul din conducătorii Uniunii Populare Maghiare, care s-a prezentat la sediul Uniunii patrioților, "unde a fost primit cu triumf", datorită faptului că, în urma propagandei desfășurată de el, la Brașov se înscriseră 70 de membri în Uniunea patrioților. Keresztes a cerut membrilor bucureșteni ai Uniunii patrioților să intervină pentru a fi stopat orice atac de presă împotriva minorității maghiare din România. Or, nota Direcției Generale a Poliției preciza că el activase în anii anteriori în Serviciul informativ maghiar din regiunea Brașov și că în ziua de 26 august 1944 trăsesse împotriva armatei române care lupta atunci în acea zonă²⁶.

Spre deosebire de conducătorii grupărilor politice de extremă stângă, care au tolerat actele revizionistilor maghiari, cei ai partidelor denumite istorice le-au condamnat în mod vehement, evidențiind caracterul lor antiromânesc. Astfel, a doua zi după ce Comandamentul militar sovietic a ordonat guvernului român să retragă aturoritățile pe care le reinstalase până atunci în nord-vestul Transilvaniei eliberat de trupele sovieto-române, la 12 noiembrie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei menționa într-o notă informativă că cercurile național-tărăniste își manifestau îngrijorarea și indignarea față de această dispoziție, evidențiind că MADOSZ-ul își extinsese organizațiile în întreaga provincie, iar "Săgețile de foc", care erau o mișcare naționalistă comparabilă cu legionarismul, își schimbaseră nuanța, devenind comunistă, astfel că hotărârile comandamentului sovietic s-ar fi datorat tocmai influenței lor²⁷.

La rândul său, istoricul David Prodan observa, referindu-se la atmosfera din acea vreme, că, sub steagul noilor lozinci democratice, "multe haine fuseseră întoarse pe cealaltă față, realizându-se astfel subit saltul de la hortism la democrație". O propagandă exacerbată se desfășura pe tema "atrocităților" gârșilor lui Iuliu Maniu, nepomenindu-se nimic de masacrele săvârșite de unguri la Ip și Treznea și de alte orori antiromânești ale administrației din timpul ocupației maghiare. Mai rău decât atât, până și oficialitatea românească se angajase într-o asemenea propagandă. "Nu numai la Cluj, ci și în presa noastră, în discursuri nu mai auzai decât de suferințele bieților unguri ! Și nici un cuvânt despre cele petrecute în Ardealul de Nord, nici pomeneală de Ip, Treznea..."²⁸.

De fapt, liderii comuniști nu numai că au tolerat actele maghiarilor, dar, adesea, chiar i-au și compătimit. La 21 noiembrie 1944, unul din fruntașii partidului, Alexandru Drăghici publica în "Scântea" articolul *Rămășițele hitleriste*, pe care îl reproducem ca pe o mostră a propagandei acestui partid: "Susținut de elemente reacționare din conducerea partidelor respective, guvernul trecut a pus în practică munca «obștească» pentru tineretul maghiar și foarte puțini germani. Dar nu pentru hitleriști, ci pentru elemente democratice, pentru tineretul maghiar apolitic din Ardeal și chiar pentru comuniști. De protejarea hitleriștilor avea grijă Aldea și cu sabotorii lui. Astfel, unele

elemente care au luptat pentru actul de la 23 august sunt trimiși (sic !) astăzi la muncă <obștească>. Încadrați în formații premilitare, vreo 2 500 de tineri au fost transportați din regiunile și localitățile respective și duși la C. F. R., sub conducerea unor militari care nu par să li aflat că s-a schimbat ceva după 23 august în această țară. Aceeași atitudine de persecuție care domnea în trecut față de evrei există acum față de unguri. Înjurăturile, persecuțiile, bătaia sunt metodele practicate de către comandanți față de acești tineri. Măncarea, la început inexistentă, e acum mizerabilă: dorm pe jos în niște bărci (sic !) fără foc, fără haine călduroase, acum în pragul: iernii”. Liderul comunist cerea nu ameliorarea regimului de trai, ci eliberarea lor²⁹.

Nu posedăm informații care să ne permită a constata veridicitatea afirmațiilor lui Alexandru Drăghici. Suntem convinși că traiul ungarilor din detașamentele de muncă obligatorie nu a fost deloc ușor și că, datorită faptului că, din cauza stării de război în care se afla atunci România, el echivala cu regimul de lagăr, fapt ce putea da naștere – și, probabil că, a și provocat – la diferite abuzuri din partea organelor imputernicite cu paza celor mobilizați. Ceea ce șochează pe cunosătorul perioadei rămâne faptul că el nu întâlnește în articol nici o referire la românii și la membrii altor grupuri etnice încorporați, ca și ungurii, în detașamente de muncă forțată ale căror condiții de viață nu se diferențiau de cele ale maghiarilor.

Nu exagerăm atunci când afirmăm că, după 23 august 1944, dintre toți locuitorii țării, ungurii au reprezentat grupul etnic cel mai ostil autorității de stat românești și că, în mod paradoxal, ei au fost cei care s-au bucurat de cea mai largă toleranță din partea comuniștilor, care le-au făcut numeroase concesii. Astfel, într-o notă secretă, din 12 decembrie 1944, Direcția Generală a Poliției reproducea *Instrucțiunile privitoare la lagărele de muncă* pe care Uniunea Populară Maghiară le primise de la conducerea partidului comunist: Observatorul politic de pe lângă Corpul VI Armată a raportat că acel Comandament a primit, la 11 decembrie 1944, un ordin de la Marele Stat Major, potrivit căruia lagărele de muncă urmau a fi desființate. Ungurii care lucrau atunci acolo trebuiau eliberați și înlocuiți cu fasciști și hitleriști internați, precum și cu prizonieri germani. Partidul comunist a comunicat că observatorul său va urmări cu atenție deosebită executarea ordinului, pentru ca elementele fasciste din corpul ofițeresc să nu-l poată sabota. În același timp, Partidul Comunist din România a dat instrucțiuni Uniunii Populare Maghiare să trimită curieri în lagărele de muncă pentru a-i încunoștința pe cei ce lucrau acolo să părăsească, fără nici o formă, locurile de muncă, deoarece nu se va lua nici o măsură împotriva lor³⁰.

Încurajați de către conducerea partidului comunist, ungurii au organizat, la 17 decembrie 1944, în sala cinematografului “Tomis”, din Capitală, o adunare a membrilor Uniunii Populare Maghiare din întreaga țară, la care au asistat circa o mie de persoane, condusă de președintele ei, Kurkó Gyorgy. Participanții au cerut, între altele, desființarea detașamentelor de muncă, deschiderea școlilor maghiare, eliberarea din lagăre a ungarilor democrați din România, reintegrarea în funcții a maghiarilor licențiați din serviciu³¹.

La 21 decembrie 1944, Serviciul de Informații, din Direcția Generală a Poliției, relatea, în nota nr. 34 797, redactată pe baza unor surse demne de toată încrederea și comunicată Președinției Consiliului de Miniștri, Marelui Stat Major, Ministerului de Război și Ministerului de Interne, că, în cadrul acțiunii de recrutare de membri, agenții Uniunii Populare Maghiare desfășurau o intensă propagandă în rândurile muncitorilor unguri, promițându-le, în afară de salarii mari, pământ pentru familii, locuințe, cantine, îmbrăcăminte, școală gratuită pentru copii, drepturi politice suverane față de muncitorii care nu erau înscrși în organizație, indiferent de originea lor etnică, dreptul de a-și alege singuri primari, jandarmi și șefi de poliție. În ultimul timp, acești agenți mai promiteau că Uniunea Populară Maghiară va primi dreptul de a controla și de a contesta sentințele judecătorești pronunțate împotriva muncitorilor înscrși în organizație³². Uniunea urma a cere câte zece iugăre de pământ, situate în imediata apropiere a orașelor și a localităților industriale, pentru muncitorii de origine maghiară³³. După numai circa trei săptămâni, la 13 ianuarie 1945, Serviciul Special de Informații comunica Președinției Consiliului de Miniștri, Marelui Stat Major, Ministerului de

Război. Ministerului de Interne, Inspectoratului General al Jandarmeriei și Comandamentului General al Teritoriului că avea informații serioase potrivit cărora comitetul central al Uniunii Populare Maghiare intenționa să intervină pe lângă forurile competente ca să le permită unor membri permanenți ai organizației să aibă dreptul de a purta arme, pe argumentul că astfel ar fi avut "posibilitatea să se apere de <dușmanii interni>". În realitate, cererea liderilor Uniunii făcea parte dintr-un program preconizat de conducerea organizației, care urmărea înarmarea membrilor ei³⁴.

Unul din succesele incontestabile obținute de guvernul Petru Groza imediat după instaurare l-a constituit recunoașterea de către Moscova a drepturilor României asupra întregii Transilvanii. La 7 martie 1945, la prima ședință a noului cabinet, premierul român și-a anunțat colaboratorii că îl contactase pe mareșalul Rodion Malinovski, care i-a promis că îl va ajuta în cheștiunea Ardealului. S-a propus a se expedia o telegramă lui Stalin, Groza adăugând că spera "că în termen de două-trei zile noi vom putea intra în Ardealul de Nord, intrare care va constitui o zi de sărbătoare pentru poporul românesc"³⁵. La 8 martie, Petru Groza și ministrul afacerilor externe, Gheorghe Tătărescu, au telegrafiat la Moscova, solicitând lui Stalin să admită reinstalarea administrației românești în nord-vestul Transilvaniei³⁶. Acordul a sosit în ziua următoare, fapt ce l-a impresionat pe premierul român, care avea să mărturisească, în ședința guvernului din 10 martie: "N-am știut că se va întâmpla în 24 de ore să se și dea răspunsul afirmativ. Știam care va fi răspunsul, dar nu știam că-l vom primi în 24 de ore"³⁷.

Transilvania era însă tefiul național-tărăniștilor, astfel că guvernul instalat la 6 martie 1945 cu greu a putut găsi aici aderenți în rândurile populației de origine română. Tocmai de aceea, executivul a tolerat într-un mod sfidător acțiunile antiromânești ale șoviniștilor maghiari, pentru simplul fapt că ei se erijau în susținători ai comunismului, iar readucerea organelor de ordine publică în teritoriu a fost temporizată până la mijlocul lunii iunie 1945, când grănicerii români au început să fie instalați pe linia de frontieră de dinainte de 30 august 1940, în unele zone chiar după aceea dată, act care i-a favorizat în mod evident pe unguri.

Statutul favorabil de care s-au bucurat minoritarii maghiari în primii ani ai regimului comunist din România și motivațiile unui asemenea tratament au fost evidențiate atât în rapoartele organelor autohtone de ordine publică, cât și de diferiți străini aflați în acea perioadă în țară. În raportul asupra situației României din anul 1946, întocmit de Adrian Holman, ministrul Marii Britanii la București, adresat premierului englez Clement Attlee, se arăta că majoritatea populației maghiare din Transilvania susținea guvernul Petru Groza. Mulți dintre ei se făcuseră vinovați de persecutarea populației românești din nordul Ardealului, iar după eliberarea lui au ales ca refugiu Partidul Comunist Român, spre a nu fi judecați pentru crime de război. Guvernul Groza a manifestat tendința de a acorda un tratament preferențial minorității ungare comuniste, față de majoritatea populației românești care suferise din cauza maghiarilor în timpul războiului, iar această politică a sporit animozitățile și ostilitatea românilor față de comuniști³⁸. La rândul său, ziaristul american Reuben H. Markham, acreditat în calitate de corespondent de presă în România, a surprins și mai fidel decât Holmes raporturile maghiarilor din Transilvania cu partidul comunist, cu guvernul Petru Groza și, în plus, cu autoritățile sovietice. "Ungurii de aici - scria el, referindu-se la orașul Satu Mare - m-au implorat insistent să ajut la salvarea lor, câștigând sprijinul Americii pentru guvernul Groza, în timp ce românii, cu o însuflețire cel puțin egală, mi-au cerut ca America să-i salveze, opunându-se aceluiași Groza. Mulți unguri din oraș - continua Markham - erau atașați de ruși ca de mântuitorii lor, timp în care maghiarii situați cu 15 mile mai la vest, peste frontieră, în Ungaria, se opuneau rușilor cu mai multă energie chiar decât o făceau românii"³⁹. La Cluj, relata același ziarist american, ungurii manifestau prin oraș, strigând "Jos Maniu!", dar niciodată "Jos Horthy!". Întreaga mișcare antiromânească din oraș era sprijinită de partidul comunist, în numele democrației. Patronul ei principal sau, poate, simbolul ei, era primul ministru Petru Groza, urât de majoritatea românilor din Transilvania și susținut de majoritatea ungarilor. Adesea se spunea, în glumă, dar nu fără un

sâmbure de adevăr, că ungurii aveau doi prim miniștri, pe Zoltan Tildy la Budapesta și pe Groza la București⁴⁰.

Mai rău decât atât, unii lideri ai partidului comunist au pus la îndoială însuși dreptul statului român asupra zonelor din Ardeal locuite în majoritate de către maghiari. Astfel, Alexandru Sencovici declara, în ședința consiliului Frontului Național Democrat din 24 ianuarie 1945, în calitatea avută atunci de reprezentant al Sindicatelor Unite, că, întrucât în Transilvania locuiau un milion de secui era inadecvat să se spună că teritoriul respectiv era pământ românesc. "Și de ce să ne angajăm noi că este pământ românesc, când putem pune...partea țării noastre...Pentru că românii vor spune: acesta este pământul nostru. Și în jumătate de sate sunt români și în cealaltă jumătate a satului, unguri. Sunt împlețiți. Tocmai acestea sunt problemele de bază ale Transilvaniei. Și de ce să îl declarăm pământ românesc?"⁴¹. Or, dacă ar fi făcut apel la datele recensământului general al populației României din 1930, Alexandru Sencovici ar fi putut descoperi că cifra secuilor din Ardeal nu era de un milion, ci de numai 349 393⁴².

Elementele șoviniste de origine maghiară, înscriindu-se în număr mare în Partidul Comunist, au cooperat în mod fructuos cu liderii lui în defavoarea românilor, deși ele manifestau, în general, o ostilitate profundă față de ideologia și de metodele practicate de formațiunea politică ai căror membri deveniseră. Într-o notă informativă a Direcției Generale a Poliției, din 4 martie 1945, redactată pe baza datelor comunicate de Inspectoratul Regional Sibiu, se releva că în nordul Ardealului comuniștii unguri se dedau la acțiuni teroriste față de populația românească, forțând-o să se înscrie în partidul comunist, din care cauză foarte mulți dintre aceștia s-au refugiat în sudul Transilvaniei⁴³.

Mai rău, după revenirea nord-vestului Transilvaniei în componența statului român, unii dintre șoviniștii unguri de aici au pus la cale câteva planuri pentru reîncorporarea cu forța armelor a întregii provincii, sau măcar a teritoriului ce îl dobândiseră prin Diktatul de la Viena, la Ungaria. În buletinul informativ al Inspectoratului General al Jandarmeriei asupra situației polițienești din luna august 1945, stărilor de lucruri din nord-vestul Transilvaniei le era rezervat un amplu spațiu. Se preciza că populația maghiară de aici continua să manifeste ostilitate față de autoritățile statului român, prin diverse acțiuni, toate vizând dreptul la autodeterminare asupra acestui teritoriu, ce îl doreau trecut în componența Ungariei. Organizațiile șovine, conduse de intelectuali (profesori și învățători), căutau să țină treaz, prin toate mijloacele posibile, sentimentul unui puternic naționalism și ideea regatului milenar. Existau organizații maghiare care militau pentru alipirea Ardealului la Ungaria, sau măcar independența provinciei. Se răspândeau manifeste, insigne și se expuneau în diferite locuri culorile drapelului maghiar. Erau păstrate imprimatele și sigiliile ungurești, iar în administrație continua să fie folosită limba maghiară. Tinerii refuzau să se prezinte la comisiile de recrutare de pe lângă Cercurile Teritoriale. Numeroase acte de ostilitate, uneori chiar agresive, au avut loc cu ocazia reînălțării autorităților românești în nord-vestul Ardealului, mai cu seamă în județele Mureș, Ciuc, Trei Scaune și Odorhei. Centrul tuturor acțiunilor era orașul Târgu Mureș.

În iulie, aici fusese descoperită o organizație culturală șovină, condusă de profesorii școlilor normală și comercială din municipiu. Ea răspândea manifeste cu caracter subversiv care cereau alipirea Transilvaniei la Ungaria sau trecerea ei sub administrația Uniunii Sovietice. Organizația primea instrucțiuni de la Serviciul de propagandă maghiară din Budapesta, prin agenți care treceau ilegal frontiera. Organele jandarmeriei au descoperit o organizație condusă de fostul șef al jandarmeriei populare din județele Odorhei, Ciuc, Mureș și Trei Scaune, Pila Istvan, cu centrul la Sfântu Gheorghe, care avea ramificații în toate județele de mai sus, întreaga ei activitate fiind coordonată de agenți trimiși de la sediu. Organizația dispunea de mai multe depozite de armament. În unul din ele, cel din Covasna, județul Trei Scaune, de la locuința lui Pila Istvan, au fost găsite numeroase arme automate, puști și pistoale, un Brandt și însemnate cantități de muniții, arme, muniții și explozive descoperindu-se și la sediul Partidului Comunist din România din plasa

Marii Britanii, Statelor Unite ale Americii și Uniunii Sovietice. Pila Istvan a organizat la Sfântu Gheorghe o consfătuire cu colaboratorii săi de încredere, unde s-a fixat planul pentru înlăturarea administrației românești și pentru lansarea cererii de alipire a Ardealului la Ungaria. Nu s-a trecut la acțiune, deoarece șefii organizațiilor județene Ciuc, Odorhei și Mureș au apreciat inoportună data fixată, din cauză că pregătirile nu erau încheiate, decidând amânarea rebeliunii pentru o altă zi. La 6 august 1945, când s-a făcut percheziție la domiciliul lui Pila, din comuna Covasna, s-au găsit un tun antitanc, două Brandt-uri și diferite arme automate, care au fost predate, în totalitatea lor, cu titlu de capturi de război, delegatului local al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control. Ca urmare, la 15 august, Legiunea de jandarmi Trei Scaune l-a arestat pe Pila Istvan, împreună cu 14 membri ai organizației⁴⁵. Printre complici au figurat Silvasy Vidor, fost șef al Poliției din Sfântu Gheorghe, numit în acest post la 1 mai 1945 și îndepărtat din el la 7 septembrie 1945, Elefant Iosif, comisar de poliție în același oraș, investit în funcție tot la 1 mai 1945, demis din ea la 10 septembrie și reprimat la 1 noiembrie 1945⁴⁶. Complotiștii au fost puși însă în libertate, deoarece Pila Istvan a declarat că armele fuseseră strânse pentru a fi folosite împotriva fasciștilor. El a reluat contactele cu colaboratorii săi, continuând să desfășoare propagandă șovină și amenințându-i pe cei care l-au denunțat⁴⁸. La 28 august 1945, la sediul poliției din orașul Târgu Secuiesc a fost descoperit un alt depozit de arme, muniții și explozive (26 mitraliere românești și germane, două pistoale, o armă automată Faustpatrone și multe muniții) organizat în taină de șeful acestei instituții, Szekely Ștefan, și de ajutorul său, Bene Zoltan⁴⁹.

Paralel, ungurii au acționat, nu numai prin Uniunea lor Populară, ci și prin alte organizații legale ori subterane în vederea întreținerii atmosferei revizioniste în rândurile acestei minorități și antrenării ei în lupta pentru desprinderea Ardealului din trupul României. În februarie 1946, la Sfântul Gheorghe a fost descoperită "Uniunea luptătorilor pentru libertatea maghiară", condusă de Csek Tibor, considerat autor al atentatului de la sediul P. C. R. din comuna Cernatu de Jos, județul Trei Scaune, din seara zilei de 11 ianuarie 1946 și instigator la dinamitarea monumentului eroului sovietic de la Târgu Secuiesc⁵⁰. În ianuarie 1946 a luat ființă la Brașov "Comitetul de ajutorare maghiară", al cărui sediu central era la Cluj. El și-a constituit filiale la Arad, Alba Iulia, Carei, Deva, Miercurea Ciuc, Oradea, Sfântu Gheorghe, Sighet, Salonta, Sibiu, Șimleul Silvaniei, Sighișoara, Teiuș, Timișoara, Târgu Mureș, Zalău și în alte orașe. Aproape toți conducătorii Comitetului erau șoviniști notorii, iar unii nici măcar nu aveau cetățenie română. Președintele filialei din Brașov, Szabo Beni, născut în comuna Măghereni, județul Turda, de meserie blănar, era cunoscut de chestura locală ca vechi revizionist. El fusese președinte al organizației brașovene a Partidului Maghiar și conducător al diferitelor organizații culturale, religioase etc., care desfășurau însă propagandă revizionistă. Până la 23 august 1944, Szabo a păstrat legături dintre cele mai strânse cu Consulatul maghiar din Brașov, cu care colabora și îl ajuta în acțiunile contra statului român. După 23 august 1944, a fost internat în lagăr, ca ostatic, până la eliberarea de către unguri a conducătorului comunității românești din nord-vestul Ardealului, dr. Emil Hațieganu. Asociația își avea sediul în același local cu cel al Uniunii Populare Maghiare. Unii dintre conducătorii Comitetului fuseseră internați după 23 august 1944 în lagărul de la Târgu Jiu, sub acuzația de șovinism, dar eliberați în cursul anului 1945⁵¹. La Șimleu Silvaniei, președinte al filialei era un oarecare Toth Francisc, învățător, care venise din Ungaria în anul 1941. Fusese reținut la închisoarea din Zalău, sub acuzația că își terorizase subalternii, ca sublocotenent, comandant al unei companii de lucru a armatei maghiare. Pe lista suspecților de la poliția din Șimleu Silvaniei figura și secretarul organizației, dr. Naduvári Gheorghe, domiciliat în acel oraș, dar venit în 1940 din Ungaria, ca

medic⁵². În februarie 1946, autoritățile polițienești au semnalat înființarea în municipiul Cluj a "Mișcării maghiare de rezistență", cu circa 50 000 de membri, care țineau ascunse importante cantități de arme și de muniții. Organizația avea un caracter revizionist și legături cu Partidul Micilor Agrarieni din Ungaria⁵³. La începutul lui iulie 1946, la Oradea a fost descoperită organizația "Păsările sălbatice", compusă din funcționari, judecători, directoarea unei școli secundare de fete, câteva călugărițe și elevi de liceu, ale cărei scopuri erau editarea de manifeste antiromânești și adunarea de arme și muniții. În vara lui 1945, elevii arestați cu această ocazie aruncaseră cu pietre în trenurile cu trupe române care se întorceau de pe front. Tot atunci, la Oradea a mai fost descoperită organizația "Tinerii hotărâți", formată din elevi de liceu, care aveau scopuri similare "Păsărilor sălbatice"⁵⁴. Câteva luni mai târziu, la 10 octombrie, Legiunea de jandarmi C. F. R. Brașov încunoștiința Inspectoratul General al Jandarmeriei că deținea informații că în nordul Transilvaniei propaganda revizionistă era întreținută la adăpostul partidelor și organizațiilor maghiare care erau considerate democrate. Acestea constituiseră "Grupe de rezistență maghiare" care urmăreau și amenințau pe cei bănuți că ar fi lucrat împotriva intereselor lor⁵⁵.

După reinstalarea organelor administrației românești în nord-vestul Transilvaniei, maghiarilor le-au fost tolerate timp de câțiva ani de către guvernul Petru Groza multe din acțiunile care lezau sentimentele naționale ale populației majoritare, care amenințau, totodată, și siguranța statului. Astfel, într-o notă intitulată *Agresiunea ungarilor de la Cluj*, nedată și fără autor, păstrată în Arhiva Direcției Generale a Poliției, se preciza că în zilele de 3 și 5 august 1945 orașul Cluj fusese martorul unor evenimente dramatice și sângeroase care au demonstrat în mod definitiv caracterul dezastruos și antiromânesc al politicii F. N. D. în nordul Transilvaniei. Provincia fusese retrocedată *de jure* statului român în ziua de 9 martie, dar guvernul Groza nu a înțeles să instituie acolo un regim românesc, ci a menținut preponderența elementului maghiar, pe motiv că devenise comunist, când, în realitate, nu era decât iredentist, urmărind realipirea Ardealului la Ungaria. De altfel, declarațiile făcute cu vreo lună în urmă de Lucrețiu Pătrășcanu la Cluj - de fapt, la 11 iulie 1945⁵⁶ - confirmau că ungurii din nordul Transilvaniei aveau tendințe iredentiste și că a fost nevoie de o admonestare din partea guvernului, el însuși găsind că maghiarii întrecuseră orice măsură prin atitudinea lor provocatoare. Trecerea prin Cluj a trupelor române, la 3 august 1945, care veneau de pe front, a prilejuit o nouă manifestare a ungarilor împotriva ostașilor noștri care au eliberat Transilvania. Guvernul, însă, denaturând faptele, a prezentat tendențios evenimentele de la Cluj. Populația română a ieșit în întâmpinarea ostașilor întorși de pe front. La clubul social-democrat din municipiu a fost arborat doar drapelul roșu, nu și cel românesc, fapt ce a determinat mulțimea să ceară în mod zgomotos arborarea steagului național, cum era pe celelalte clădiri. La refuzul social-democraților de a da curs cererii mulțimii, manifestația a continuat, iar prefectul poliției locale, Timofi, unealtă a comuniștilor, a încercat să aresteze pe demonștrânți, care s-au împotrivit însă⁵⁷. În ziua de 5 august, la trecerea unui alt lot de ostași români, clujenii s-au adunat în Piața Unirii. Iritată de cele petrecute cu două zile mai înainte, populația a început să strige: "Trăiască Iuliu Maniu. Trăiască Partidul Național-Tărănesc". Cum 90 % din locuitorii români ai Ardealului erau alături de acest partid, Timofi a scos în stradă pe muncitorii unguri de la fabrica "Dermata", pentru a organiza o contramanifestație. Înarmați cu pistoale, maghiarii au tras în români, omorând șase dintre ei. Atunci armata română a primit ordin să deschidă foc. Au fost uciși doi maghiari și un sergent român. Presa comunistă a prezentat evenimentele ca pe un rezultat al unor "provocări" românești, nemenționând nimic despre acțiunile ungarilor. Ministrul de interne, Teohari Georgescu, și ministrul de război, C. Vasiliu-Rășcanu, veniți să ancheteze incidentele, au găsit vinovați pe generali români Virgil Stănescu și Leonard Mociulski, care apăraseră de fapt doar ordinea⁵⁸.

Evenimentele din 3 și 5 august 1945 de la Cluj au întreținut o îndelungată stare de agitație în rândul populației de origine română, alimentată, între altele, și de faptul că, în urma lor, se procedase la arestarea lui Emil Hațieganu. Național-tărăniștii au contestat în mod vehement această măsură, relevând că arestarea constituia o gravă eroare politică. Iuliu Maniu considera că Emil

Hațieganu reprezenta personalitatea română cea mai populară din Ardealul dezrobit și găsea inadmisibil ca omul politic care lăcuse abstracție de persoana sa, rămânând la Cluj, pentru a se lupta cu trufia maghiară și suferind toate persecuțiile regimului horthyst să fie acum arestat.

La scurtă vreme după producerea incidentelor, național-tărăniștii au trimis un protest la Palat și au decis să pregătească un manifest, semnat de Iuliu Maniu, care să fie răspândit în întregul Ardeal și în special în regiunea dezrobită. În ședințele de comitet ale partidului, care au avut loc la 12 august, pe circumscripții, șefii organizațiilor național-tărăniște au protestat contra confruntărilor de la Cluj, prezentându-le opiniei publice ca provocări ale guvernului⁵⁹. După mai bine de două luni, la 22 octombrie 1945, Direcția Generală a Poliției consemna, pe baza raportului primit de la Inspectoratul Regional de Poliție din Cluj, în buletinul informativ nr. 292, că în satele acestui județ domnea un val de ură împotriva ungarilor, determinat de atitudinea manifestată de ei cu ocazia primirii armatelor române în municipiu de la începutul lui august⁶⁰.

O altă confruntare de proporții a avut loc tot la Cluj în cursul lunii mai 1946. Pe data de 10, ziua națională a României, populația de origine română a manifestat pe străzile orașului. Bucuria lor era alimentată și de faptul că atunci posturile de radio din Occident răspândiseră vestea că la Conferința de Pace de la Paris întreaga Transilvanie va intra în granițele României. Știrea a produs nemulțumiri în rândul etnicilor maghiari și ea a generat o atmosferă foarte tensionată. Ca urmare, guvernul a interzis demonstrațiile românilor programate în cinstea zilei de 15 mai 1848, când ei se ridicaseră împotriva asupririi maghiare. În schimb, muncitorilor unguri și salariaților organizați în Frontul Unic Muncitoresc li s-a permis să defileze prin municipiu, astfel că ei au ieșit în număr mare pe străzile Clujului, cerând "Moarte lui Iuliu Maniu". Demonstrația, având un pronunțat caracter antiromânesc, a produs indignare în rândul populației majoritare și ea a fost exacerbată de înlocuirea șefului poliției comuniste din Cluj, un român, cu un comunist maghiar, vestit pentru duritatea cu care îi trata pe români. Urmarea au fost manifestațiile spontane de protest ale studenților în principalele piețe ale municipiului. Ca reacție, s-a apelat la muncitorii maghiari de la "Dermata", cea mai mare fabrică din oraș, din care se recrutau și cele mai agresive trupe de șoc ale comuniștilor. Aceștia, împreună cu o serie de muncitori de la calea ferată, s-au deplasat în piețele Clujului, dar, între timp, studenții se retrăseseră spre locuințele lor. Atunci, ei s-au îndreptat către căminele studențești, spărgându-le geamurile, provocându-le stricăciuni și strigând "Vrem sânge românesc". Poliția a asistat la agresiune, însă nu a intervenit. A doua zi, mulți dintre studenți au fost arestați, timp în care agresorii comuniști au rămas, cu puține excepții, în libertate. Când studenții au protestat în fața primului ministru, acesta i-a acuzat pe ei, refuzând să ia vreo măsură împotriva atacatorilor, declarându-le că "Guvernul meu se sprijină pe proletariat"⁶¹.

O altă confruntare similară a avut loc tot la Cluj în noaptea de 28/29 mai 1946, de îndată ce condițiile păcii au devenit cunoscute. Atunci, muncitorii comuniști de origine maghiară de la fabrica "Dermata", îmbarcați în camioane, aparținând regionalei C. F. R. Cluj, au fost transportați la căminele studențești, unde au atacat pe studenți cu focuri de armă. Autoritățile românești nu au făcut nici o încercare de a interveni, iar conducerea Universității a apelat la garnizoana sovietică pentru a restabili ordinea. Au urmat arestări din rândurile studenților români, iar presa guvernamentală a menționat că studenții "reacționari" erau vinovați în exclusivitate de incident. Această tulburare a fost, oricum, mai mult naționalistă decât ideologică în caracter și ea a fost, probabil, - potrivit opiniei lui Adrian Holman - patronată de Budapesta ca reacție la decizia marilor puteri de a retroceda României nord-vestul Transilvaniei. Întrucât incidentul fusese suficient de grav, ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, s-a deplasat la Cluj, unde, probabil sub presiunea opiniei publice din nord-vestul Ardealului, a ținut un discurs care nu coincidea cu punctul de vedere al guvernului în problema maghiară⁶². La 4 iunie, studenții timișoreni au declarat grevă de solidaritate cu cei din Cluj, solicitând, în moțiunea adoptată, pedepsirea exemplară a celor vinovați de incidentele din municipiu de pe Someș⁶³.

Indignarea românilor era puternic alimentată de faptul că maghiarii din Transilvania acționau adesea sub protecția partidului comunist. Într-o notă secretă a Inspectoratului General al Jandarmeriei, nr. 39 392, din 29 august 1945, trimisă Cabinetului Ministerului Afacerilor Interne, se arăta că manifestațiile șovine ale ungarilor din județul și orașul Odorhei erau frecvente. Asemenea elemente făceau parte din grupările politice zise democrate și, pe această cale, puteau să activeze nestingherit. În comuna Sângeorgiu de Pădure, din acest județ, Kovacs Moise și Naghy Ioan, primul președinte, al doilea secretar al Uniunii Populare Maghiare, activau fațiș pentru instigarea etnicilor unguri împotriva românilor și evreilor, pentru sabotarea Convenției de armistițiu, pentru defăimarea armatei roșii, sfătuiind populația maghiară de a nu preda armamentul și muniția și de a nu se supune măsurilor luate de autoritățile românești⁶⁴. În august 1945, ei au fost înaintați Curții Marțiale din Brașov. În aceeași lună, șeful postului de jandarmi Vârghiș, județul Odorhei, a început cercetările în vederea stabilirii autorilor atrocităților comise sub ocupația maghiară în anii 1940 - 1944, ca urmare a ordinului telegrafic nr. 298/1945 primit de la Tribunalul Poporului din Cluj. La șeful de post s-a prezentat președintele Uniunii Populare Maghiare, împreună cu primarul și cu 20 de locuitori din acea comună, cerându-i să sisteze ancheta, deoarece reclamații nu mai aveau nici un fel de pretenții, însă Legiunea a dispus ca rezultatele cercetărilor să fie înaintate, totuși. Tribunalului Poporului din Cluj⁶⁵. La 15 martie 1946, adunarea organizată de Tineretul Progresist Maghiar la Târgul Secuiesc, prilejuită de împlinirea a 98 de ani de la începutul revoluției maghiare din 1848, a căpătat un caracter șovin și, prin faptul că a fost încurajată de oficialitățile locale - întrucât toți funcționarii poliției din județul Trei Scaune, inclusiv șeful ei, ca și secretarul P. C. R. erau unguri - tăinuță⁶⁶. La ea au participat secui din oraș și din comunele învecinate, între aceștia și elevi, care au defilat cu drapele mari ungurești, toți manifestanții purtând pe piept tricolorul maghiar. S-a intonat imnul național al Ungariei și s-a scandat lozinca "Trăiască sfânta patrie maghiară". Poliția și sectorul de jandarmi primiseră ordin să interzică orice manifestație de stradă, dar ele nu numai că nu s-au conformat, ci chiar au organizat-o și au participat la ea. Șeful poliției din Târgu Secuiesc a dat demonstranților un drapel românesc care a fost purtat, în mod sfidător, în poziție orizontală și cu pânza înfășurată, în timp ce drapelele ungurești erau ținute în sus, cu pânza desfășurată. Este demn de remarcat - se arăta în raportul nr. 879, S/1946 al Inspectoratului de Poliție Mureș - că la sărbătorile românești aceste autorități nu au participat, deși au primit ordin. În plus, în același timp, șeful gării Târgu Secuiesc a fost amenințat că dacă nu schimbă placa din stația C. F. R., scrisă în limba română, cu alta în limba maghiară, va fi omorât, iar gara aruncată în aer. Față de asemenea acțiuni - conchidea raportul - români de aici sunt profund indignați⁶⁷.

Orientări promaghiare și vădit antiromânești au fost date și serbărilor școlare pregătite de învățători și profesori, cu sprijinul preoților, uneori și de către aceștia din urmă. În seara zilei de 27 iulie 1946, la serbarea organizată de Uniunea Populară Maghiară din Hațeg, în orașul Deva, sub conducerea preoților romano-catolici, cu participarea copiilor din școala primară, festivitatea, axată pe teme religioase, a căpătat un pronunțat caracter revizionist. Toate obiectele și toate persoanele apărute pe scenă aveau culorile tricolorului maghiar. Populația din sală, circa 1 000, avea, de asemenea, buchete de flori de culorile drapelului unguresc, cu care au fost răsplătiți "artiștii"⁶⁸. Într-o notă informativă, din 23 ianuarie 1947, a Inspectoratului de Jandarmi Cluj, intitulată *Problema șovinismului maghiar*, era menționat un caz similar de acțiune antiromânească de pe raza județului Turda. La 12 ianuarie 1947, la Casa de cultură maghiară din comuna Moldovenești a fost organizată o serbare, cu participarea elevilor care urmau cursul secundar la Cluj, patronată de preotul Naghi Domenic și de directorul școlii primare, Cehezi Feri. Aici, eleva Palfi Elena Irina, din clasa a V-a a școlii normale maghiare din Cluj, a recitat "o poezie în care se arăta că mamele de unguri plâng ostașii honvezi, care, totuși, și-au ascuțit săbiile în sânge românesc". Aceasta, ca și o altă poezie, a satisfăcut pe unguri, dar, pe de altă parte, a indignat populația românească participantă la serbare, care a fost astfel forțată să ia atitudine față de maghiari⁶⁹.

Într-o serie de localități maghiarii au încercat, iar uneori chiar au reușit, să înlăture din funcții persoanele de origine română, înlocuindu-le cu elemente din grupul lor etnic, fără ca autoritățile românești să intervină pentru repunerea lor în posturi. Secuii din comuna Ciurani, județul Ciuc, de exemplu, au atacat, în seara zilei de 10 iunie 1946, postul de jandarmi, încercând să determine plecarea lor din localitate⁷⁰. Legiunea de jandarmi Turda consemna, la 23 aprilie 1947, că în județ conducătorii Uniunii Populare Maghiare duceau o acțiune și o propagandă șovină care urmărea înlăturarea tuturor elementelor românești ce dețineau funcții de stat în administrația județului și a comunelor. Se relatează cazul din comuna Lunca Mureșului, unde președintele local al Uniunii, Kessony Ioan, a convocat comitetul organizației, cerându-i să îi destituie pe români din funcții, pe motiv că populația de aici ar fi fost formată numai din unguri. Două persoane de origine maghiară din comitet - Bacsy Benjamin și Boasă Dionisie - s-au împotrivit, au refuzat să semneze procesul-verbal și l-au denunțat pe Kessony la șeful de post de jandarmi⁷¹. În comuna Chesău, județul Cluj, funcția de președinte a Uniunii Populare Maghiare și-a arogat-o un oarecare Horváth Ștefan, care fugise în 1940 din sudul Transilvaniei în nordul ocupat de maghiari, înrolându-se și în armata ungară și luptând împotriva celei românești până la sfârșitul războiului, când a revenit acasă și s-a instalat primar, pretinzând că era democrat. Comportarea lui în noua calitate, pe care o deținea încă în iunie 1947, față de elementul românesc din comună a scandalizat nu numai pe români, ci și pe unguri, care doreau înlocuirea lui tot cu un maghiar, dar care să nu fi fost cel puțin înrolat în armata horthystă⁷². În urma reîncorporării nord-vestului Ardealului în statul român, la Zalău a fost numit primar un oarecare Solymos Ivan, care, însărcinat fiind în anii 1940 - 1944 cu administrarea bunurilor românilor refugiați în sudul Transilvaniei, îi jefuise de ele. Apoi, în primăvara lui 1944, el a organizat acțiunea de deportare a câtorva sute de evrei din acel oraș. După revenirea Ardealului în componența României, Solymos a deținut o funcție de conducere la Casa Autonomă de Supraveghere a Bunurilor Inamice (C. A. S. B. I.), de pe urma căreia a realizat numeroase profituri materiale, iar în noiembrie 1946 el a fost ales și deputat în Parlamentul României⁷³.

Motive diverse determinau populația de origine română din Transilvania să păstreze ostilitate față de noua autoritate a statului. La 11 septembrie 1945, Direcția Generală a Poliției consemna, în buletinul informativ nr. 253, că românii din nordul Transilvaniei erau neliniștiți din cauza zvonurilor care circulau în legătură cu politica guvernului. Ziarele maghiare "Vilagosság" (*Lumina*) și "Erdély" (*Ardealul*) dădeau a înțelege, prin articolele publicate, că guvernul se ocupa numai de problemele ungarilor din această regiune, neglijându-le pe cele ale românilor. Elementele "reacționare" profitau de o asemenea stare de lucruri pentru a aduce critici guvernului, cu atât mai mult cu cât "propaganda democratică" nu se făcea simțită. Se mai poate observa - continua autorul notei - că o parte din populația românească păstra oarecare rezerve față de P. C. R. și P. S. D. "pe motivul că în aceste partide este o atmosferă pur maghiară. Ungurii se înscriu în partidele democratice - de fapt, în cele de extremă stângă (n.n. - D.Ș) - pentru a se camufla și pentru a continua politica lor șovină și mai departe"⁷⁴. Patru zile mai târziu, la 15 septembrie, aceeași Direcție Generală reproducea, în buletinul informativ nr. 257, știrea primită de la Inspectoratul Regional de Poliție Târgu Mureș relativă la bisericile românilor distruse în anii 1940 - 1941 în județul Odorhei, potrivit căreia, la 11 septembrie, apăruse în ziarul "Szabadasság" (*Libertatea*) un articol, semnat de dr. Reti Emerich, ajutor de primar, în care arăta că guvernul, la intervenția Uniunii Populare Maghiare, oprirea cercetările pentru descoperirea autorilor acestor fapte⁷⁵.

De remarcat că, adesea, cooperarea comuniștilor din România cu Uniunea Populară Maghiară s-a făcut prin neglijarea culpabilă a intereselor populației majoritare. În perioada stăpânirii horthyste comunitățile românești din nord-vestul Transilvaniei fuseseră complet lipsite de posibilitatea instruirii copiilor lor în limba maternă, iar după revenirea teritoriului în componența statului român în unele locuri situația nu a cunoscut nici o schimbare. În buletinul informativ al Legiunii de jandarmi Bihor privitor la perioada 25 ianuarie - 10 februarie 1946 se menționa că populația de origine română comenta nefavorabil faptul că în multe sate locuite de ea, deși existau

localuri, copiii nu învățau carte, deoarece nu aveau învățători. În același timp, școlile maghiare funcționau, dar elevilor nu li se preda istoria și geografia României, portretul regelui nu era expus, iar învățătorii nu executau nici un ordin al Inspectoratului școlar⁷⁶. La 19 martie 1947, Inspectoratul General al Jandarmeriei transmitea Cabinetului Ministerului Educației Naționale o notă în care erau sintetizate nemulțumirile românilor din comunele Dealu Boții, Vișa, Ghiucăța de Sus și Nearșova, județul Cluj, privitoare la școlile primare, care nu aveau învățători și material didactic. Populația de origine română comenta defavorabil această situație, afirmând că nici statul maghiar în anii 1940 - 1944 nu s-a îngrijit de educația copiilor lor, pe când copiii unguri au învățători plătiți de guvernul român la fiecare școală, chiar acolo unde nu erau decât 20 de elevi maghiari⁷⁷.

Este necesar de adăugat că chiar și celelalte provincii ale României, în zonele în care ungurii locuiau în mici grupuri, ei au colaborat pe scară relativ largă, chiar din primii ani, cu noile autorități comuniste. Din cei 879 de unguri domiciliați în municipiul Galați, de exemplu, 96 erau înscrși în Uniunea Populară Maghiară. Aici locuiau însă și numeroși cetățeni maghiari cu drept de rezidență în România. În timpul campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946, aceștia, deși nu aveau dreptul, s-au implicat activ - pe căi indirecte - în susținerea programului grupărilor politice de extremă stângă, conlucrând activ cu Comitetul Democrat Evreiesc, care s-a angajat să îi sprijine pentru a obține naturalizarea. "Trebuie să se vină în ajutorul lor pentru a-și putea scoate actele de naționalitate"⁷⁸ - a stabilit în ședința din 14 august 1946 conducerea organizației evreiești din Galați.

Privită în ansamblu, perioada cuprinsă între 23 august 1944 și sfârșitul anului 1948 a fost una de colaborare fructuoasă între conducerea comunistă a României și etnicii maghiari care au optat pentru sprijinirea celei dintâi. Adesea, această cooperare s-a făcut în detrimentul populației de origine română, care a refuzat, cel puțin în acești ani, să susțină forțele de extremă stângă din România ajunse la conducerea țării cu ajutorul nemijlocit al Moscovei și a unor grupări etnice care manifestau ostilitate față de populația majoritară.

NOTE

¹ Cf. Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, 1997, p. 16.

² Arhivele Naționale Oradea, *fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea*, dosar 36/1944, f. 8.

³ *Ibidem*, f. 11.

⁴ *Idem*, dosar 38/1944, f. 90.

⁵ Arhiva Serviciului Român de Informații, *fond Documentar*, dosar 4 207, f. 10, 14 - 15.

⁶ Cităm aici lucrarea lui L. Banyai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, p. 265 - 273, ca mostră în această privință, unde nu se întâlnește nici măcar o aluzie privitoare la șovinismul de care a dat dovadă conducerea Uniunii Populare Maghiare.

⁷ Serviciul Român de Informații, *Cartea albă a Securității*, vol. 1, 23 august 1944 - 30 august 1948, f. 1., 1997, p. 246 - 247.

⁸ Vezi Arhivele Naționale București, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Teritoriu, dosar 484/1947, f. 1.

⁹ *Idem*, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 13 - 14.

¹⁰ Astfel, episcopul a trimis tuturor preoților și directorilor de școli romano-catolice din dieceza sa, între altele, circulara intitulată "Comunismul - Socialismul Marxist, ca ideologie, este în contradicție cu religia creștină" (vezi Arhiva Serviciului Român de Informații, *fond Documentar*, dosar 4 276, f. 836). În legătură cu activitatea de ansamblu a episcopului vezi Referatul Siguranței, din ianuarie 1948, a cărei concluzie era că Marton Aron "duce o intensă activitate împotriva actualului regim democrat din România, fiind, de fapt, șeful reacțiunii maghiare" (Serviciul Român de Informații, *op. cit.*, p. 420 - 423).

¹¹ Arhiva Serviciului Român de Informații, *fond Documentar*, dosar 4 276, f. 215 și 840.

¹² *Ibidem*, f. 211.

¹³ Serviciul Român de Informații, *op. cit.*, p. 432 și 417 - 419.

¹⁴ Arhivele Naționale Oradea, *fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea*, dosar 45/1945, f. 183.

¹⁵ Arhivele Naționale București, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 25/1945, f. 9.

¹⁶ Arhivele Naționale Oradea, *fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea*, dosar 47/1945, f. 630.

¹⁷ Idem, dosar 46/1945, f. 623.

¹⁸ Arhivele Naționale Iași, *fond Inspectoratul Regional de Poliție Iași*, dosar 30/1946, f. 63.

¹⁹ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 58/1944, f. 11.

²⁰ Arhivele Naționale Oradea, *fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea*, dosar 36/1944, f. 12 - 13.

²¹ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 2.

²² *Misiunile lui A. I. Vășinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944 - 1946)*.

Documente secrete, București, 1997, p. 186.

²³ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 3.

²⁴ Arhivele Naționale Oradea, *fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea*, dosar 47/1945, f. 631 - 632.
alte informații asemănătoare în *dosarul citat*.

²⁵ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 41/1946, f. 4 - 5.

²⁶ Idem, dosar 58/1944, f. 10.

²⁷ Idem, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 25/1944, f. 145 - 146.

²⁸ David Prodan, *Memorii*, București, 1993, p. 52.

²⁹ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 59/1944, f. 7: "Scănteia" din 21.XI.1944.

³⁰ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 3/1944, f. 8.

³¹ *Ibidem*, f. 19 - 20.

³² *Ibidem*, f. 33.

³³ *Ibidem*, f. 30.

³⁴ Arhiva Serviciului Român de Informații, *fond Documentar*, dosar 4 034, f. 181.

³⁵ Arhivele Naționale București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Stenogramele ședințelor, dosar 3/1945, f. 50.

³⁶ Vezi telegrama în "Frontul plugarilor" din 11.III.1945.

³⁷ Arhivele Naționale București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Stenogramele ședințelor, dosar 3/1945, f. 73.

³⁸ Vezi Great Britain, Foreign Office, Public Record Office, 371/67 233, p. 9; *România. Una politică în documente, 1946*, București, 1996, p. 567 - 568; Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944 - 1947)*, București, 1993, p. 193 - 194.

³⁹ Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, București, 1996, p. 418.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 409 - 410.

⁴¹ *România. Viața politică în documente, 1945*, București, 1994, p. 84.

⁴² Vezi Bréviaire statistique de la Roumanie, 1940, p. 21 - 22.

⁴³ Vezi Dumitru Șandru, *Jandarmeria românească din Transilvania de Nord în anii 1944 - 1945*, în "Anuarul Institutului de Istorie", Cluj-Napoca, 1994, p. 172 - 173.

⁴⁴ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 4; idem, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 25/1945, f. 18 - 20.

⁴⁵ Idem, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 25/1945, f. 21 și 61; idem, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 4.

⁴⁶ Idem, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 4.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 5.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Idem, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 25/1945, f. 233.

⁵⁰ Idem, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 8.

⁵¹ Idem, dosar 135/1946, f. 24, 27, 35 și 42.

⁵² *Ibidem*, f. 35.

⁵³ Idem, dosar 46/1945, f. 8.

⁵⁴ Idem, dosar 46/1945, f. 12.

⁵⁵ Idem, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Teritoriul, dosar 67/1946 - 1947, f. 12.

⁵⁶ *Vezi România. Viața politică în documente. 1945*, p. 262 - 266.

⁵⁷ Data primirii răspunsului de recunoaștere a apartenenței Transilvaniei și transmisă de Moscova a fost 9 martie 1945, iar reinstalarea autorităților românești nu s-a făcut imediat. (Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 47/1945, f. 36).

⁵⁸ *Ibidem*, f. 37.

⁵⁹ Idem, dosar 65/1945 (Nota Direcției Generale a Poliției, din 12 august 1945).

⁶⁰ Idem, dosar 5/1945, f. 308.

⁶¹ Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 232 - 234.

⁶² Great Britain, Foreign Office, Public Record Office, 371/67 233, p. 9 - 10. Nota Serviciului Special de Informații, din 31 mai 1946, privitoare la aceste confruntări le prezintă cu detalii, evidențiind atitudinea anticomunistă și antisovietică a studenților (vezi *România. Viața politică în documente. 1946*, București, 1996, p. 233 - 237). Vezi și acțiunea de solidarizare a studenților timișoreni cu mișcările studenților de la Cluj (*ibidem*, p. 244 - 246).

⁶³ *România. Viața politică în documente. 1946*, p. 244 - 246.

⁶⁴ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 47/1945, f. 21.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Idem, dosar 41/1946, f. 4 - 5.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 6. Pentru alte detalii vezi idem, dosar 46/1945, f. 10.

⁶⁸ Idem, dosar 115/1946, f. 371.

⁶⁹ Idem, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 39/1947, vol. I, f. 139.

⁷⁰ Idem, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 46/1945, f. 11.

⁷¹ Idem, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 37/1947, vol. III, f. 1. Or, în Lunca Mureșului, la recensământul din aprilie 1941 au fost înregistrați 568 de români și 917 unguri (*Recensământul general al României din 1941. 6 aprilie. Date sumare provizorii*, București, 1944, p. 80).

⁷² Arhivele Naționale București, *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 39/1947, vol. IV, f. 144.

⁷³ Arhiva Serviciului Român de Informații, *fond Penal*, dosar 40 005/108, f. 191 - 194.

⁷⁴ Arhivele Naționale București, *fond Direcția Generală a Poliției*, dosar 5/1945, f. 58. Informația fusese verificată și comunicată de Inspectoratul de Poliție Cluj.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 80.

⁷⁶ Arhivele Naționale Oradea, *fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea*, dosar 35/1946, f. 109.

⁷⁷ A. N. B., *fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Centrala, dosar 39/1947, vol. II, f. 59 - 61.

⁷⁸ Arhivele Naționale Galați, *fond Comitetul Democrat Evreiesc*, dosar 1/1946 - 1948, f. 2. Comitetul Democrat Evreiesc din Galați nu poseda un sediu, iar Uniunea Populară Maghiară din oraș, care dispunea de două localuri, i-a pus la dispoziție unul din ele. Pentru numărul maghiarilor de aici vezi *Recensământul general al României din 1941*, p. 87.

THE RELATIONS BETWEEN ROMANIAN COMMUNIST PARTY AND THE MAGYAR MINORITY (Summary)

In March 1945 Romania received back the part of Transylvania that had been transferred to Hungary in 1940, once more in possession of the prewar Transylvanian lands the Romanian government again faced the problem of dealing with the Hungarian minority. After the second World War the major difficulties lay in the Romanian relationship with the large Hungarian group, numbering 1.6 million, the majority of whom lived in the center of Transylvania. The bitter conflicts during the war only served to aggravate earlier controversies.

Early, on November 1944, the Russian declaring that public order was necessary to the conduct of the conduct of the war, expelled the first Bucharest appointees in northern Transylvania from the area. This gave rise to a great crop of rumors in the country that the Russians intended not to return northern Transylvania to Romania but to create a Soviet republic there. Under the sponsorship of the Russians, but chiefly under the immediate influence of local left-wing Hungarians and Romanians, most localities proceeded to choose their authorities by "clamations" a procedure which usually resulted in the installation of men satisfactory to the left. Thus conditions in northern Transylvania were such that the Rădescu government was virtually powerless there, and depended entirely upon Russian good will if it were ever to reassert Romanian authority. The outcome was that the new government led by Petru Groza, came to power on March 1945, supported a "democratic" policy toward the Magyar minority, in spite of the revisionist propaganda undertaken by the Hungarian People's Union.

NECROPOLELE TUMULARE DIN DEPRESIUNEA RĂDĂUȚI - REZULTATELE ȘI PERSPECTIVELE CERCETĂRILOR -

Mircea Ignat

Investigațiile întreprinse pe parcursul a mai multor decenii de autorul acestei lucrări au relevat că cele mai numeroase necropole tumulare din Podișul Sucevei sunt concentrate în jurul Depresiunii Rădăuți sau în imediata ei vecinătate. Ținem să precizăm, de la început, că mai toate aceste necropolele nu se plasează în limitele stricte ale subunității de relief mai sus amintite, așa cum au conturat-o investigațiile geografice, necropolele fiind situate, de fapt, numai pe înălțimile care domină și mărginesc pe toate laturile această depresiune, forme de relief care, practic, nu mai fac parte din subunitatea geografică precizată. În acest sens, cartografierea descoperirilor este elocventă. Folosim totuși acest reper geografic întrucât se distinge clar că vestigiile studiate înconjoară Depresiunea Rădăuți și nici nu dispunem, de altfel, de un termen mai precis care să fie uzitat și acceptat unanim. Observând această dispersie a necropolelor tumulare se remarcă, că ele sunt apoi destul de numeroase și pe platourile structurale dintre bazinele Suceviței, Solcii și parțial a Solonețului, zone care gravitează către depresiunea amintită, fapt care face utilă o prezentare succintă a cadrului geografic în care se plasează vestigiile cercetate.

Compartiment al Podișului Sucevei, Depresiunea sau, după unii, Câmpia Piemontană Rădăuți, de vârstă cuaternară, corespunde celei mai coborâte trepte a reliefului piemontan (altitudinea medie de cca 360 m), raportată la înălțimile de 400-450 m care o ocolesc pe toate părțile și pe care sunt plasate necropolele tumulare. Depresiunea se prelungește în amonte pe valea largă a Sucevei, până la Straja, iar pe valea Suceviței, până la Voevodaea. Înspre aval, depresiunea se oprește la Milișauți în zona de confluență a Sucevei cu Sucevița. În ansamblu, depresiunea se întinde pe 25 km în direcția NV - SE, având o lățime medie de 8-12 km. Râurile principale ale depresiunii (Suceava și Sucevița) au un curs sinuos și curg despletite în brațe prin luncile lor largi, dar nu pot inunda câmpia, ci numai lunca, albia lor fiind mai adâncită față de câmpie. În schimb, aceasta este brăzdată de multe cursuri de apă ce-și au originea din izvoarele numeroase și abundente, alimentate de apele freatice, nivelul acestora fiind foarte aproape de suprafață (sub 1 m). Excesul de umiditate este dat de un strat argilos-lutos, impermeabil, dar și de condițiile climatice, nu atât ca urmare a unor precipitații abundente, ci mai mult din cauza temperaturilor coborâte (media anuală 7 grade), a vânturilor umede ce determină o evaporație redusă, apa putând bălți la suprafață. Cursurile de ape au dat naștere la un relief terasat, cu microforme variate: grinduri și bahne, ultimele desigur și ca consecință a nivelului freatic (Pop p, Te a c i, 1972, 845-856).

Întregim imaginea despre această depresiune amintind că, în vechime, ea arăta diferit față de ceea ce vedem astăzi, urmare a factorilor antropici, mai ales a lucrărilor ample de drenaj efectuate de autoritățile austriece, după ocuparea Bucovinei. În acest sens, cităm mărturia unui cărturar din aceste locuri: „Întreg șesul cât ține de la apa Sucevei și până sub munte de o parte, de alta de la Rădăuți și până la Straja, era o mlaștină întinsă acoperită cu huci prin care primăvara și toamna precum și la timp ploios nu putea străbate mai nimenea. Locuitorii din Straja și din Vicove, după cum îmi povesteau bătrânii din acele sate, dacă aveau treabă în Rădăuți, și timpul era rău, pentru ca să înconjoare locul acesta periculos, făceau înconjur pe sub munte pe la Voitinel și Horodnic și așa le trebuiau o zi de mers și alta de întors. Cei din Frătăuți, neavând puțință de încojor, mulți din ei pe locul acela în timp de iarnă moale își pierdută și viața, neputând ieși nici ei, nici vitele cu trăsura din glodul în care se împlântau. Am apucat în copilărie

încă câteva cruci care însemnau locurile în care se întâmplaseră nenorociri de acest fel” (Onciul, 1891, I, 12).

Cu toate acestea pe terasele, ca și pe grindurile din această depresiune s-au găsit urme de locuire din epoci diferite, ceea ce arată că zona nu era total improprie vieții umane. Între acestea menționăm cele identificate pe un grind din sudul orașului Rădăuți, unde a apărut ceramică hallstattiană (Șandru, Blaj, 1956, 238). Din păcate nu avem alte precizări și nici posibilitatea localizării descoperirilor¹.

Rama înaltă a Depresiunii Rădăuți este formată, la vest, de piemontul colinar Marginea, iar la sud-vest de piemonturile etajate Voitinell - Horodnic - Burla, așezate de o parte și de alta a Suceviței. La est, depresiunea este delimitată de înălțimile din stânga Sucevei, între Climăuți și Grănicești, în zona înșeuării sculpturale Bălcăuți, constituită din dealuri de podiș cu suprafețe plane de 400-450 m altitudine, iar înălțimile de la Frătăuți - Vicșani - Bălcăuți, cu peste 100 m față de câmpia piemontană, o limitează și pe latura nordică. Pe aceste înălțimi, în diverse puncte, situate pe mai toate laturile precizate mai sus sunt plasate numeroase necropole tumulare.

Dar astfel de vestigii sunt masiv prezente și mai la sud, pe platourile structurale situate în dreapta Suceviței, până la Soloneț, în special, pe un areal relativ restrâns, delimitat de localitățile: Pârteștii de Sus, Racova, Poieni-Solca, Cajvana, Arbore, Bădeuți. Zona face parte din podișul propriu-zis și prezintă condiții pedo-climatice diferite față de cea depresionară. Aceste platouri relativ înalte (cele mai frecvente altitudini maxime depășesc 450 și chiar 500 m), sunt fragmentate de numeroase ape, afluenți ai Suceviței, Solcii sau ai Solonețului care au creat văi subsecvente, însoțite de cueste. Versanții puțin înclinați, platourile largi cu suprafețe plane, pânza freatică situată la adâncimi mijlocii au oferit condiții prielnice vieții umane, ceea ce explică numeroasele descoperiri arheologice, dar și densitatea apreciabilă de locuire din zilele noastre. La resursele solului (aici avem în vedere masiva împădurire din epocile mai vechi), nu trebuie să ometem vecinătatea acestor locuri cu zona saliferă plasată între podiș și Obcina Mare, bogăție a subsolului exploatată încă din preistorie.

Vechimea tumulilor din această zonă a fost remarcată încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când, cu prilejul delimitării diferitelor proprietăți funciare, s-au săpat unele movile (desigur o utilizare secundară a lor, ca puncte de reper a hotarelor), în care s-au găsit fragmente ceramice și cărbuni (Olinescu, 1886, 73). Cercetări propriu-zise se vor întreprinde însă peste un secol. În consemnări laconice, dar destul de numeroase, conservatorii bucovineni ai Comisiei Centrale pentru Monumente Istorice din Viena au semnalat în revista comisiei amintite (texte reluate și în anuarul Muzeului din Cernăuți), diferite descoperiri care merită a fi reintroduse în circuitul științific.

Amintim că s-au efectuat periegheze și chiar sondaje arheologice, unii cercetători fiind amatori (H. Klausser, V. Tomiuc), alții fiind avizați (J. Szombathy). Remarcăm interesul deosebit manifestat la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru cercetarea întinsei meropole tumulare de la Horodnicul de Jos - Brădet - Voitinell ca și a celei de la Satu Mare. Rezultatele acestor investigații nu au fost totdeauna revelatoare, cu toate acestea ele nu trebuie omise. Astfel, nu de puține ori consemnările unor amatori care au efectuat săpături în diferite movile au menționat că tumulii din împrejurimile Rădăuțului conțin morminte de incinerare și uneori morminte de inhumare, și că acestea sunt sărace sau lipsite de inventar (v. Dr. Much, 1904, 88 sau Kaindl, 1894, 29-30).

La această zestre informațională adunată cu migală și destulă precizie la sfârșitul secolului al XIX-lea și primul deceniu a sec. XX, din păcate, s-au mai adăugat, cu timpul, foarte puține știri, dintre care nu putem omite săpăturile efectuate în 1937 de către un amator din Rădăuți într-un tumul de la Volovăț (v. textul acestuia la Ignat, 1978, 108-110).

Reluând investigațiile în unele dintre aceste necropole, începând cu anul 1971, autorul lucrării de față a efectuat cercetări mai ample sau mai modeste la Volovăț, Horodnicul de Jos și

¹ O cercetare monografică de geografie umană asupra Depresiunii Rădăuți, deși cu inconsecvențe și unele confuzii privind locuirea pre- și protoistorică, v. la Iațu, 2002.

Cajvana, săpând peste 20 de tumuli. Chiar dacă revenim la date deja publicate, cele mai multe chiar de semnatarul acestor rânduri, noua analiză este necesară atât pentru o mai riguroasă încadrare cronologică și culturală a descoperirilor, cât și pentru a adăuga câteva informații noi și, mai cu seamă, să corijăm lucruri înțelese și publicate greșit cu mai bine de două decenii în urmă.

Între timp o serie de intelectuali din zonă s-au preocupat de istoria localităților natale și în realizările lor monografice nu au omis și consemnarea prezenței unor necropole tumulare, cum ar fi cea de la Bilca (Muntean, Cârdeș, 1971, 9, 13) sau cea de la Dornești (Rez, 1975, 105). Nu putem încheia aceste rânduri fără a aminti aici contribuțiile lui M. Andronic (1997, *passim*; Idem, 2000, 453-457) care a descris și a cartat o serie de necropole tumulare ce vor fi amintite în cele ce urmează.

Cercetările sistematice ca și cele periegetice au relevat o densitate apreciabilă a unor astfel de necropole din zona Rădăuți în comparație cu situația din restul Podișului Sucevei, unde astfel de vestigii nu lipsesc, dar frecvența lor pare a fi mai redusă. Recent, colegul Bogdan Niculică de la Muzeul Național al Bucovinei a identificat o întinsă necropolă tumulară plasată pe crestele dealurilor de pe teritoriul comunei Moara (jud. Suceava), deci mult mai la miazăzi de grupul celor din zona Rădăuți. Până la efectuarea unor cercetări sistematice putem să avem în vedere astfel de descoperiri, dar fără elemente de datare și încadrare etno-culturală.

Foarte rar se întâlnesc grupe de movile plasate pe formele joase de relief, preferința pentru formele înalte este evidentă ca și faptul că plasarea tumulilor a urmărit constant crestele dealurilor, iar acolo unde terenul are altitudini mai joase, șirul tumulilor se întrerupe, urmând ca el să reapară pe următoarea formă de relief cu o poziție dominantă. Această preferință este specifică epocii bronzului sau Ha D și, în ultimul caz, nu se manifestă exclusiv la cele tumulare, ci chiar și la necropolele plane, cum este cazul celor din grupul Ciurbrud (Ferenczi, 1966, 49-50). Dispersia a mai multor grupuri de tumuli de-a lungul culmilor înalte, pe distanțe de peste 10 km, cu intervale între ele, poate reflecta, în mod egal, două realități. Prima, ar consta în expresia unei evoluții teritoriale a necropolelor generată de scurgerea timpului. Cea de a doua, ar reflecta grupuri (ginți, clanuri) componente ale aceleiași comunități (Vulpe, 2001, 466). Cercetările noastre fiind absolut insuficiente nu ne permit opțiuni ferme pentru o posibilitate sau alta.

Nu putem afirma categoric că un astfel de șir situat de-a lungul aceleiași forme de relief aparține unui singur orizont cronologic (a se vede situația de la Volovăț – „Dealul Burlei”). Considerăm, în schimb, că este defectuos din punct de vedere metodologic a se fragmenta astfel de descoperiri mai cu seamă după limitele cadastrale actuale atât de arbitrar, așa cum s-a procedat într-o lucrare recentă (Andronic, 1997, *passim*). Astfel, șirul tumulilor din care face parte necropola de la Cajvana-Codru, după părerea noastră, este divizat, în mod eronat, în patru sau cinci necropole diferite. În cele urmează, o să revenim la o descriere mai detaliată a întregului șir de tumuli din care face parte necropola mai sus amintită.

După cum se va desprinde în cele ce urmează, necropolele tumulare au datări diferite întrucât în zona cercetată înmormântările tumulare s-au practicat în epoca bronzului și în Hallstatt ca și la începutul epocii migrațiilor (Cultura tumulilor carpatici fiind cert documentată în Bucovina). Observațiile noastre de teren ne sugerează că necropolele culturii amintite din zona Sucevei sunt plasate fie pe pantele line și însoțite ale dealurilor (Botoșana, Boroaia), fie pe terasele joase (Valea Moldovei - cercetări de teren ale autorului) și nu pe coamele înălțimilor, cum sunt plasați tumuli din epoca bronzului sau din Hallstatt. Desigur, acest criteriu topografic nu poate fi nicidecum absolutizat.

Considerăm, de asemenea, că trebuie să reamintim un fapt cunoscut și familiar tuturor celor care se ocupă de cartarea și cercetarea necropolelor tumulare: înfățișarea lor actuală este complet diferită de cea din antichitate și chiar față de cea cu numai patru sau cinci decenii în urmă. Lucrările agricole mecanizate și cele de îmbunătățiri funciare au distrus un număr apreciabil de tumuli. Dacă astăzi mai vedem o grupă de numai câteva movile risipite pe un teren arabil putem avea convingerea că, în vechime, numărul lor era mult mai mare, movilele de mai mici dimensiuni (așa cum le vedem încă pe pajiști sau în păduri) nu au mai rezistat agresiunilor mecanizate. Experiența generată de investigațiile de la Cajvana sunt pentru noi revelatoare.

Cercetările de teren nu au putut distinge nici o ordine vizibilă privind plasarea tumulilor în spațiu, mai ales atunci când ei se răsfrău pe suprafețele plane ale unor platouri. În rest, când tumuli se află pe crestele mai înguste ei se înșiruie de-a lungul acestora. Mărimea actuală a tumulilor este o consecință a condițiilor de conservare, dar și a structurii mantalelor. Sunt tumuli cu dimensiuni apreciabile, cu diametrele de peste 30 m și înălțimi mai mari de 2,50 m, dar și alții abia vizibili, cu diametre de 4 - 5 m. Majoritari sunt cei cu dimensiuni medii, cu diametrele de 10-20 m. În ceea ce privește structura mantalelor, preferința pare a fi cea a ridicării movei cu pământ adunat din jur, de multe ori se observă pe suprafața tumulilor mult pietriș, dar acesta nu este adus din altă parte, ci provine chiar din jurul movei, în această zonă straturile de pietriș aflându-se imediat sub solul vegetal. Nu puține sunt cazurile când s-a distins că mantaua tumulilor era formată dintr-un pământ cu o compoziție diferită de cea înconjurătoare, deci adus special din alt loc. Nu s-au observat însă urme de ardere *in situ* și nici alte amenajări în preajma movilelor cu două excepții. În două sectoare diferite ale necropolei de la Cajvana, unii tumuli nvelați complet de lucrările agricole, după arătură, prezentau o ramă circulară constituită dintr-un pământ mai deschis la culoare față de resturile mantalei caracterizate printr-o culoare maronie-închis, desigur urmele unor ringuri care mărgineau tumuli respectivi. Încheiem aceste considerații generale cu gândul că o cartare modernă cu mijloace topometrice adecvate și cu utilizarea fotografiilor aeriene s-ar impune a fi efectuată într-un viitor cât mai apropiat, dar este inutil a discuta aici posibilități de neîndeplinit.

Cercetările sistematice au relevat, după cum s-a specificat mai sus, că tumuli chiar din aceeași necropolă aparțin unor epoci diferite. Practicarea înmormântărilor secundare complică și mai mult lucrurile. În această situație ne propunem să redăm succint datele cunoscute nouă pentru fiecare necropolă în parte, exprimându-ne cuvenitele rezerve în ceea ce privește cronologia lor, cu speranța că investigațiile viitoare vor elucida multe dintre necunoscutele acestor monumente.

Distinsul profesor cernăuțean, Isidor cav. de Onciul², consemnează că în anul 1862, între localitățile Vicovul de Sus și Crasna, într-o movilă s-au găsit: „vârfuri de săgeți, un pumnal rupt, precum și o secure de luptă”, piesele fiind recuperate de parohul local, care le-a dus la Suceava (O n c i u l, 1891, I, 15), descoperirea mai este menționată și de O l i n e s c u. 1894, 69 și 79). Despre soarta ulterioară a acestor piese nu avem nici o știre, dar conținutul descoperirii nu lasă nici o îndoială că este vorba de un mormânt tumular din Ha D. Plasarea topografică a descoperirii este dificilă. Mai mult ca sigur, tumulul se afla pe o înălțime (cumpăna de ape dintre bazinul Sucevei și cel al Crasnei?), astăzi situată în nordul Bucovinei, deci peste frontierele actuale ale României, în regiunea Cernăuți - Ucraina.

Amintim aici această descoperire din mai multe motive. Primul, plasarea topografică a ei o arată că gravitează către Depresiunea Rădăuți, în al doilea rând, după cunoștințele noastre, este cea mai vestică descoperire a grupului podolo-moldav (Ha D), localitățile amintite fiind situate într-o zonă submontană, ceea ce arată că aria de extensie a acestui grup ajunge până la Carpați. Nu putem omite nici faptul că descoperirea ne relevă un mormânt de luptător cum mai sunt și altele în zonă.

În aval, pe Suceava, sunt semnalati alții 15 tumuli la Bilca - unii erau, în 1973, când am efectuat o cercetare de teren, încă de dimensiunii apreciabile (v. și M u n t e a n, C â r d e i, 1971, 9). Fără săpături arheologice, pe criterii conjecturale, această necropolă a fost atribuită Hallstatt-ului³ (A n d r o n i c, 2000, 453-457), fapt care este posibil, dar fără cercetări sistematice totul se rezumă numai la o simplă ipoteză.

² Despre activitatea lui istoriografico-arheologică v. I g n a t, 2000, 343-346.

³ Descrierea topografică ca și cea a descoperirilor este confuză, iar încadrarea cronologică a necropolei tumulare după învecinarea ei cu o așezare hallstattiană (fără alte precizări) este mai mult decât ipotetică. Subliniem că cercetările noastre de teren au distins că necropola tumulară de la Bilca este situată la o distanță aprecibilă de Frătăuții Noi.

Tot în bazinul Sucevei, la Frătăuții Noi este menționată în literatură, de mai multe ori, o necropolă ce cuprindea 18-20 de tumuli (O n c i u l. 1891, I, 15; R o m s t o r f e r. 1895, 12).

Amintim aici și marea necropolă tumulară situată pe teritoriile localităților Horodnicul de Jos - Brădet - Voitinel, răsfirată pe o distanță de mai bine de 10 km și care însuma, la sfârșitul sec. al XIX-lea, 57 de tumuli. La investigarea ei s-au implicat cercetători locali sau din Viena și chiar Academia Română (I g n a t. 1981, 134-135 - unde se află toată bibliografia). Descoperirile din acea perioadă, atât cât au putut fi interpretate, m-au determinat să le atribui epocii bronzului. Tot acestei epoci îi aparține și tumulul săpat de autor în anul 1976. Trebuie să mai menționăm totuși că H. Klausser a observat și tumuli în care s-a practicat și incinerarea pe loc (I d e m. 1981, 135, n. 19), ceea ce ne sugerează posibile morminte din Ha D, când un astfel de ritual era frecvent utilizat. Nu putem încheia această succintă prezentare a necropolei fără să atragem atenția că necropola a suferit mari degradări și ceea ce este mai grav această distrugere înconștientă continuă și astăzi.

O altă necropolă care ar fi cuprins 30 de tumuli a fost semnalată pe dealurile de la Dornești (R e z u ș. 1975, 105), din păcate nu pot amplasa topografie aceste vestigii și nu cunosc alte detalii.

În fine, în sud-estul Depresiunii Rădăuți se plasează necropola de la Satu Mare. În anul 1886, întâmplător, la arat, s-au găsit câteva piese de ~~armament~~ descoperire relatată imediat în presa vremii (bibliografia la I g n a t. 1976, 106, n. 41) ca și de unii cercetători bucovineni (O l i n e s c u. 1894, 72 și 79). O parte din piese ajung în posesia Societății Arheologice Române din Cernăuți, fiind publicate, de Romstorfer care consemna că aici s-au găsit două tipuri de vârfuri de săgeți și doi bulgări formați din vârfuri de săgeți cu trei muchii complet lipite între ele (R o m s t o r f e r. 1890, 69; I d e m. 1893, 60, fig. 6). O cercetare la fața locului este întreprinsă abia după 12 ani de către J. Szombathy care cercetează alți trei tumuli în care a găsit fragmente ceramice nederminabile și foarte probabil urmele unui rug funerar. (S z o m b a t h y. 1895, 22-23). Sondajele efectuate de cercetătorul vienez au mai relevat că zona a fost intens răscolită de proprietarii terenurilor, transformați în căutători de comori. Caracterul funerar al descoperirilor a fost subliniat încă acum un secol de către P. Reinicke (1896, 44) care arăta că topirea și sudarea unor vârfuri de săgeți indică sigur morminte de incinerare, cert este că cel puțin o parte a inventarului funerar provenea de la rug. Nu putem însă afirma cu certitudine, din cauza textului neclar a lui Szombathy, dacă în primul tumul săpat de el avem de-a face cu practicarea incinerăției pe locul ridicării tumulului, interpretare pe care o considerăm ca cea mai plauzibilă.

Și pe latura sudică a depresiunii sunt astfel de necropole, între care amintim pe cele de la Cajvana și Volovăț - "Dealul Burlei" sau Marginea - "Dealul Arșița". Astfel de vestigii se mai găsesce însă și la Bădeuți (com. Milișauti) ca și la Burla (com. Volovăț), plasate și ele pe culmile care delimitează depresiunea amintită. Nu putem omite nici faptul că mai la sud, în zona propriu-zisă de podiș, de-a lungul vremii, încă din sec. al XIX-lea, s-au semnalat tumuli sau grupări de tumuli pe teritoriul localităților Pârteștii de Sus, Racova, Cajvana, Arbore, Poieni (v. o descriere generală la A n d r o n i c. 1997, *passim*, fără citarea literaturii mai vechi). Numărul lor actual este apreciabil și prin această prismă trebuie să-l bănuim pe cel din vechime.

Dintre aceste necropole tumulare au fost cercetate parțial numai cele de la Volovăț și Cajvana.

Poziția geografică, istoricul cercetării ca și materialele necropolei hallstatiene de la Volovăț, de pe "Dealul Burlei" au fost prezentate acum mai bine de două decenii (I g n a t. 1978, 107-112) și nu am lucruri semnificative de adăugat. În schimb, *mea culpa*, trebuie să rectific multe dintre erorile făcute atunci, unele chiar grave. Astfel, suntem nevoiți să recapitulăm tot ansamblul de descoperiri.

Pentru lectorul lucrării de față specific că la Volovăț, „Dealul Burlei” s-au cercetat opt tumuli: unul în 1937 (I b i d e m. 108-110) și alți șapte de autorul acestor rânduri între anii 1971 și 1973. Aceștia cuprindeau morminte hallstatiene timpurii (cultura Gáva-Holihradý, grupul Grănicești) și morminte datând din Ha D, dar, după săpăturile de la Cajvana, unde am putut face

observații mai precise, putem afirma că și la Volovăț sunt tumuli care se datează în epoca bronzului, fapt ce nu l-am sesizat în 1978, când am publicat materialele.

Pe "Dealul Burlei" primii tumuli s-au ridicat cândva în epoca bronzului (T 2 și T 3), urmând ca în Hallstatt-ul timpuriu să fie înălțați alți tumuli (T 4, T 6 și T 8) sau să se introducă în vechii tumuli din epoca bronzului morminte secundare (T 2). În Ha D, tot pe același spațiu, au fost edificați tumuli noi (T 5 și T 7) sau au fost reutilizați cei vechi (T 2 și T 6).

Nu putem încheia această succintă prezentare a necropolei de la Volovăț – „Dealul Burlei” fără să corijăm afirmațiile noastre mai vechi privind descoperirile din T 6, datat sigur în Hallstatt-ul timpuriu, cu 15 morminte de incinerare, dar în care a fost surprins și un complex (mormânt?) ce aparține totuși Ha D. În centrul movilei s-a surprins o groapă care a fost atribuită, în mod eronat, de semnatarul acestor rânduri epocii hallstattiene timpurii, fiind socotită chiar anterioară ridicării tumulului (!). Groapa avea, în plan, o formă neregulată și se adâncea foarte puțin față de ceea ce am putut delimita, cu aproximație, ca fiind vechiul nivel de călcare. Cavitățile gropi cuprindeau fragmente ceramice, o cantitate apreciabilă de cenușă, dar nici un os calcinat, fapt care a determinat să nu fie interpretată ca mormânt. Reexaminarea materialului ceramic găsit în această groapă constând din fragmentele a patru vase diferite, a dovedit ulterior că acestea sunt tipice, de fapt, pentru Ha D și nu au nimic de-a face cu ceramica hallstattiană timpurie, așa cum am afirmat în 1978. Cunoscând acum mult mai bine ceramica grupului podolo-moldav, fragmentele amintite îi pot fi atribuite. În acest caz, facem cuvenita rectificare subliniind că toate asocierile cu forme de vase din epoca bronzului (cultura Noua) ca și considerțiile noastre privind legăturile dintre aceasta și începuturile Hallstatt-ului (I d e m. 1978, 119) sunt erori evidente ale autorului acestor rânduri. Desigur, la Volovăț s-ar impune reluarea cercetărilor pentru a completa și corija observațiile noastre. O revenire asupra datării unor vestigii de aici a fost prilejuită de săpăturile de la Cajvana (I d e m. 2003, 155-166).

Marea necropolă tumulară de la Cajvana - Codru a fost identificată în anul 1988 (cercetare perieghetică efectuată împreună cu M. Andronic), pe înălțimea numită de localnici "Dealul lui Borodea", situată în apropierea cătului Codru (Cajvana) și în apropierea confluenței pârâului Solca pe Suceava. Pe platoul amintit, s-a putut distinge existența unui număr de aproximativ 60 de tumuli, deși suprafața lui fusese de curând transformată în teren arabil. Revenind în 2001, după un deceniu și ceva de la primele cercetări (1989 și 1990) am constatat că o mulțime de tumuli au fost nivelati, în arături observându-se numai împrăștierea de bolovani și pietriș. Această agresiune umană va determina, într-un viitor apropiat, ca necropola să dispară.

După amplasarea altor vestigii similare putem afirma că gruparea masivă de movile de pe „Dealul lui Borodea” este, de fapt, numai o verigă dintr-un complex mult mai mare care se compune dintr-o succesiune de grupări de tumuli, toate amplasate pe formele înalte ale cuestei formate de Suceava și Solca, constituind un șir întrerupt, din loc în loc, de alveolările terenului. Primul sector este situat la marginea satului Pârâuț (com. Todirești), urmând ca aceste grupări să continue până pe teritoriul localității Cajvana.

Din această succesiune de peste 100 de tumuli, cercetări sistematice s-au efectuat numai pe „Dealul lui Borodea”, unde au fost săpați 14 tumuli. Ținând cont de nouitatea descoperirilor, care individualizau un nou grup cultural din Ha D pe teritoriul României, autorul a sintetizat informațiile într-un studiu menit să prezinte cele mai importante date (I d e m. 2000, 331-344). Menționăm că reluarea cercetărilor în anul 2001 a contribuit la o mai corectă încadrare a unor vestigii, astfel T 12, unde s-a găsit ceramică tipică ca și o brățară, a putut fi datat în epoca bronzului. Structura mantalei acestui tumul era însă identică cu cea a lui T 1, săpat în 1989, unde au apărut morminte de înhumare în cistă de piatră (dar fără un inventar concludent), fapt care a impus și datarea acestuia în epoca bronzului, deși în mantaua lui, în poziție secundară, desigur, s-a găsit și un mormânt din Ha D. Ca și la Volovăț, cei mai vechi tumuli de la Cajvana-Codru aparțin deci epocii bronzului, spațiul funerar fiind și aici refolosit în Hallstatt-ul târziu (I d e m. 2003, 155-166).

O ultimă problemă care ne atrage atenția în ceea ce privește descoperirile prezentate mai sus, este cea referitoare la identificarea așezărilor contemporane, având în vedere numeroasele

necropole tumulare mai sus citate. Așezări hallstattiene au fost totuși semnalate la Bivolărie – „Dealul Mălu” (com. Vicovul de Sus, Bilca, Frătăuții Noi (Andronic, 2000, 453) sau la Rădăuți (Șa n d r u, B l a j, 1956, 238). Din păcate, materialele sunt inedite și nici nu au o încadrare cronologică precisă, atribuirea lor epocii hallstattiene fiind prea generală. Nu excludem posibilitatea unei carențe a cercetării arheologice, dar nu trebuie să omitem că această situație a descoperirilor este una generalizată în anumite epoci. Astfel, în ariile multor grupe culturale din Ha D, de exemplu, identificarea așezărilor constituie o problemă dificilă. S-a presupus că în această perioadă asistăm la o dispersare a locuirii cauzată de accentuarea creșterii vitelor în raport cu agricultura, fenomen ce a generat așezări de tip răsfirat, mult mai dificil de depistat arheologic (V u l p e, 2001, 469 și 488).

Din numărul apreciabil de necropole tumulare, practic, numai în cinci dintre ele avem complexe sigur datate, dar care față de mulțimea unor astfel de monumente reprezintă numai o minoritate nesemnificativă. Cei mai vechi tumuli pot fi atribuiți epocii bronzului, dar încadrări cronologice și culturale mai precise sunt încă premature. Lipsesc situații clare și materiale concludente. Necropola de la Horodnicul de Jos pare a fi tipică pentru descoperirile de acest gen, dar și la Volovăț (T 2, T 3) sau la Cajvana (T 1, T 12) sunt tumuli datați în această epocă.

Hallstatt-ului timpuriu, cultura Gáva - Holihady, grupul Grănicești, i se pot atribui numai T 4, T 6 și T 8 de la Volovăț, ca și mormântul secundar din T 2.

Mai numeroase sunt descoperirile din Hallstatt-ul târziu, fiind reprezentate de vestigiile de la Vicovul de Sus, Satu Mare, Volovăț (T 5, T 7, la care se adaugă și mormântul secundar din T 2) și îndeosebi cele de la Cajvana - Codru, cu 12 tumuli (T 2 - T 11; T 13-14) și un mormânt secundar în T 1.

Din cele de mai sus reiese că în zona investigată nu au fost încă identificate movile aparținând Culturii tumulilor carpatici, deși este exclusă posibilitatea absenței acestora. Desigur, situația statistică mai sus prezentată este aleatorie având în vedere săpăturile arheologice care pot fi situate la nivelul unor sondaje timide.

Bilanțul cercetărilor sistematice este mai degrabă negativ, rămân prea multe în sarcina viitoarelor investigații. Perspectivele acestora sunt însă sumbre. Distrugerea accelerată a necropolelor tumulare este o realitate evidentă și irecuperabilă. Se mai poate întreprinde ceva? Un prim pas ar fi o inventariere și cartare cu mijloace moderne a tuturor necropolelor sau a tumulilor izolați. Pe baza unor astfel de operațiuni s-ar putea aviza autoritățile și proprietarii de terenuri asupra însemnătății și necesității salvării acestor vestigii. O altă componentă a acțiunii de salvare a monumentelor ar fi cea a efectuării de cercetări interdisciplinare. În acest sens, cităm metodologia elaborată de M. Brudiu (2003 - unde se găsește și toată bibliografia românească privind astfel de studii). Deși caracteristicile tumulilor cercetați de autorul citat sunt diferite de cele ale vestigiilor bucovinene (acestea datează și din epoci sensibil diferite), direcțiile preconizate de M. Brudiu sunt general valabile. O astfel de cercetare va aduce lumină nu numai în lumea umbrelor de sub tumuli ci și asupra unor epoci din istoria veche a Bucovinei.

Les nécropoles tumulaires de la Dépression de Rădăuți.

Les résultats et les perspectives des recherches

- résumé -

Les investigations entreprises le long de plusieurs décennies par l'auteur de cet ouvrage ont relevé le fait que les plus nombreuses nécropoles tumulaires du Plateau de Suceava sont concentrées dans la Dépression de Rădăuți.

L'auteur passe en revue ces nécropoles, tenant compte que l'espace funéraire de celles-ci a été utilisé à des époques différentes. Les plus anciennes appartiennent à l'âge du Bronze (Horodnicul de Jos, Cajvana, Volovăț), d'autres sont datées dans le Hallstatt ancien (Volovăț) et les mieux contourées sont les nécropoles du Hallstatt récent (Vicovul de Sus, Satu Mare, Cajvana, Volovăț). À l'avenir, on doit inventorier et carter ces vestiges, ainsi que procéder à des recherches interdisciplinaires.

BIBLIOGRAFIE

- ANDRONIC, 1997 Mugur Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași
- I d e m, 2000 Mugur Andronic, *Bilca, o nouă necropolă tumulară hallstattiană din Bucovina*, în "Suceava", XXIV-XXV, 1997-1998, Suceava, 2000, pp. 453-457
- BRUDIU, 2003 Mihalache Brudiu, *Lumea de sub tumulii din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii - mărturii arheologice* -, Ed. Printech, București
- FERENCZI, 1966 Ștefan Ferenczi, *Cimitirul scitic de la Ciumbrod*, în "Acta MN", III, p. 49-50
- IAȚU, 2002 Corneliu Iațu, *Depresiunea Rădăuților - studiu de geografie umană*, Iași
- IGNAT, 1976 Mircea Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava*, în "Thraco-Dacica", I, pp. 99-108
- I d e m, 1978 Idem, *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț - Dealul Burlei*, în "Suceava", V, pp. 107-140
- I d e m, 1981 Idem, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în "Thraco-Dacica", II, pp. 133-146
- I d e m, 2000 Idem, *Un cercetător mai puțin cunoscut al vestigiilor arheologice din Bucovina: Isidor cav. de Onciul*, în "Suceava", XXIV - XXV, 1997-1998, Suceava, pp. 343-346
- I d e m, 2000 Idem, *Un nouveau groupe culturel du Hallstatt tardif sur le territoire de la Roumanie*, în "Studia Antiqua et Archaeologica", VII, pp. 317-330
- I d e m, 2003 Idem, *Quelques vestiges de l'âge du bronze du nord de la Moldavie*, în "Studia Antiqua et Archaeologica", IX, pp. 155-166
- KAINDL, 1894 R. F. Kaendl, *Bericht über des Arbeiten zur Landeskunde der Bucovina während des Jahren 1893*, în "Rumänische Revue", X, pp. 29-30
- Dr. MUCH, 1904 în "JBLM", XI, 1904, p. 88
- MUNTEAN, George Muntean, *Vasile Cârdei. Bilca - o așezare din Valea Sucevei - privire istorică*, Suceava
- CÂRDEI, 1971 Isidor cav. de Onciul, *Fondul religionarului gr.or. al Bucovinei, substratul, formarea, dezvoltarea și starea lui de față*, în "Candela", Cernăuți, X, I, p. 15
- ONCIUL, 1891 Dionisie Olinescu, *Harta arheologică a Bucovinei*, în "BSRRG", XV, pp. 64-94
- OLINESCU, 1894 Idem, *Reînnoirea hotarului Horodnicului de Sus și de Jos, a Suceviței și a Volovățului la 1786*, în "BSRRG"
- I d e m, 1886 N. Popp, D. Teaci, *Contribuții la cunoașterea geomorfologiei, litologiei și solurilor Depresiunii Rădăuți*, în "Lucrările Conferinței naționale de știința solului - Iași, 1970", București, pp. 845-856
- POPP, TEACI, 1972 Paul Reinecke, *Skythische Aertümer in der Bukowina*, în "JBLM", IV, pp. 40-45
- REINECKE, 1896 Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, Ed. Litera, București
- REZUȘ, 1975 C. A. Romstorfer, *Ältere Vertheidigungsanlagen in der Bukowina*, în "JBLM", III, pp. 6-19
- ROMSTORFER, 1895 J. Szombathy, *Zweite Recognoscierungstour in der Bukowina*, în "JBLM", III, pp. 20-24
- SZOMBATHY, 1895 Ioan Șandru, Constantin Blaj, *Câteva trăsături geografice ale teritoriului orașului Rădăuți*, în "Probleme de geografie", vol. III, București, pp. 231-256
- ȘANDRU, BLAJ, 1956 Alexandru Vulpe, în *Istoria românilor*, vol. I, Ed. Enciclopedică, București
- VULPE, 2001

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND IDENTIFICAREA ȘI REPERTORIIEREA RESURSELOR UTILE DIN ZONA MONTANĂ A JUDEȚULUI SUCEAVA UTILIZATE ÎN PREISTORIE ȘI ISTORIE

**Dumitru Boghian, Nicolae Ursulescu, Constantin Catană,
Gheorghe Romanescu, Mircea Ignat, Ioan Mareș,
Vasile Cotiugă, Bogdan Petru Niculică, Sorin Ignătescu**

În prezenta lucrare prezentăm unele concluzii legate de cercetarea efectuată în cadrul grantului *Studiu de identificare și repertoriere aresurselor utile din zona montană a județului Suceava utilizate în preistorie și istorie* finanțat de CNCIS (MECT) și derulat pe parcursul anilor 2001-2003, care a avut următoarele obiective:

- identificarea, verificarea și valorificarea unei metodologii proprii de cercetare care să vizeze Arheologia montană;
- crearea unei baze de date arheologice și geologice care să poată fi utilizată în studierea proceselor istorice petrecute în partea de NV a Moldovei (zona montană a județului Suceava);
- crearea unei baze materiale corespunzătoare și a unui suport logistic pentru desfășurarea ulterioară a unor cercetări sistematice de arheologie montană în zona menționată (câteva situri studiate prin săpături arheologice metodice);
- îmbogățirea colecției și expoziției arheologice permanente Universității din Suceava cu noi piese de patrimoniu mobil;
- pregătirea interdisciplinară a studenților care se specializează în arheologie și arheologie montană.

Astfel, s-au făcut importante precizări legate de terminologia și metodologia cercetărilor arheologice a vestigiilor legate de exploatarea resurselor utile în România. În acest sens, s-a stabilit că cercetarea arheologică referitoare la vechile urme ale activității de extragere și prelucrare a resurselor utile utilizate în preistorie și istorie (minereurilor – feroase și neferoase, diferite tipuri de roci sare etc.) este un domeniu care își caută încă o mai bună delinire din punct de vedere metodologic și interpretativ, colaborarea interdisciplinară dintre specialiști având o deosebită importanță.

Aceste căutări se regăsesc și în diversitatea terminologică cu care diferite școli arheologice desemnează acest domeniu al arheologiei. Cei mai mulți cercetători apelează la perifraze, care lasă impresia a două ramuri distincte ale domeniului. Astfel, în limba engleză, pentru arheologia minieră se utilizează termenii de *mining archaeology* și *archaeometallurgy* (Weisgerbeger, 1995, 24), iar în franceză *archéologie minière* și *paléometallurgie* (Bailly-Maitre, 1993 *passim*; Eadem și Alain Ploquin, 1993, *passim*). În special după modelul limbii engleze, noțiunile au fost introduse și în arheologia italiană – *archeologia mineraria* (Lernia, Galiberti, 1993, *passim*) și *archeometallurgia* (Antonacci-Sanpaolo (edit.), 1992), în cea spaniolă (*arqueologia de la mineria* și *arqueometallurgia* (Weisgerbeger, 1995, 24) și în cea portugheză (*arqueologia mineira* și *arqueometallurgia* (Schwarz, 1936, 35-38). În literatura arheologică germană cei doi termeni au fost reuniți, din 1964, în unul singur: *Montanarchäologie* (Wilsdorf, 1964, 54-71). Inițial, activitățile de reducere a minereurilor (*Hüttenkunde*) au fost incluse de arheologii germani în "arheologia exploatărilor miniere" (*Bergbauarchäologie*) (Haupt, 1866, *passim*; Freise, 1908, *passim*). Termenul de arheologie minieră a fost considerat limitativ, deoarece se referă doar la cercetarea

arheologică a exploatărilor miniere, fără a lua în calcul prelucrarea ulterioară a minereurilor, în vederea obținerii metalelor și a artefactelor studiate tipologic și istoric. Studiarea deșeurilor de prelucrare metalurgică, în primul rând zgura, trebuie încadrate printre vestigiile activității miniere, ceea ce a determinat adoptarea termenului cuprinzător de *Montanarchäologie*, care înglobează toate aspectele arheologice legate de această activitate (Steuer, Zimmermann-ed., 1993, *passim*), eliminând o eventuală confuzie cu „arheologia zonelor montane”, care are o sferă de cuprindere mult mai largă, cu conținut geografic și istoric, și care prin modelul de cercetare pe care îl propune, depășește cadrul strict al cercetării arheologice, interesând deopotrivă istorici, etnologi, specialiști în domeniul mineritului și al metalurgiei. Având în vedere vechimea, tradițiile, diversitatea și amploarea activităților miniere și metalurgice în spațiul carpatic, este evident că o asemenea abordare interdisciplinară, în sensul lui *Montanarchäologie*, și-ar găsi un câmp rodnic de investigație în România. De aceea, termenul de **Arheologie montană** este mai aproape de obiectivele demersurilor noastre.

În acest sens, în Germania, la Bochum, a fost creat un *Institut für Montanarchäologie*, condus de Gerd Weisgerberger, și *European Archaeometallurgy Group*, în Franța Michel Philippe conduce o unitate mixtă de cercetare, numită Laboratorul *Métallurgies et Cultures* a CNRS, în Anglia este cunoscut *Archaeometallurgy in archaeological projects English Heritage Professional Guidelines* în SUA *Ancient Metallurgy Research Group* de la Universitatea Bradford, care pun problema cercetării complementare a surselor documentare referitoare la studierea resurselor utile bazate pe dovezile arheologice și arhitecturale ale solului, lectura elementelor spațiale (ilustrații, planuri, hărți), precum și a documentelor scrise, manuscriselor, imprimatelor și a dovezilor etnologice și arheoetnologice, pornindu-se de la ceea ce este cunoscut, din epoca contemporană, modernă și evul de mijloc spre exploatarea resurselor utile din antichitate și preistorie.

În ceea ce privește punerea în aplicare a unei metodologii de cercetare, arătăm că, în activitatea noastră am pus un accent deosebit pe desfășurarea unor cercetări de suprafață pentru verificarea unor situri arheologice din zona Solca și Cacica, pentru resursele salifere, și Câmpulung Moldovenesc, Fundu Moldovei și Moldova Sulița, pentru resursele nemetalifere, încercând să se realizeze o legătură cu unele situri arheologice din zona montană sau din Podișul Sucevei (Ignat, 2000, p. 15-19). De asemenea, colectivul de cercetare a făcut o repertoriere a toponimiei minore legată de menționarea directă și indirectă a resurselor utile din zona montană de care ne ocupăm (Grămadă, 1996, vol. I-II *passim*; *Tezaurul toponimic. Moldova, 1991-1992, passim*), care au fost cartografiate pe hărțile topografice ale zonei montane a județului Suceava. În ceea ce privește cercetările de teren, colectivul grantului a verificat o serie de situri arheologice din zona Solca și Cacica, pentru resursele salifere, și Câmpulung Moldovenesc, Fundu Moldovei și Moldova Sulița, pentru resursele nemetalifere, încercând să se realizeze o legătură cu unele situri arheologice din zona montană sau din Podișul Sucevei (Ignat, 2000, p. 15-19).

Recunoașterea arheologico-geologică realizată în zona cursului superior al râului Moldova a condus la identificarea a două situri arheologice pe teritoriul comunei Fundul Moldovei (*Handol*, cu materiale din epoca fierului, și *Centrul Satului*, cu vestigii geto-dacice). Deoarece exploatarea contemporană a zăcămintelor polimetalice neferoase, cu toate instalațiile și amenajările aferente, în special depozitele de haldă și bazinele de decantare și flotație, acoperă o mare parte din spațiile favorabile amplasării așezărilor umane preistorice și istorice, de pe terasele acestui râu, este posibil ca alte situri să fi fost „îngropate” sub acestea.

În zona Breaza a fost verificat hidronimul *Cetoveț* din bazinul pâraului Neagra, afluent de stânga al Moldovei, care putea evidenția existența unei posibile fortificații aflată pe așa-numitul „drum al tătarilor” care străbătea de la est la vest Obcinile Bucovinei și făcea trecerea din bazinul Moldoviței în cele superioare ale Moldovei și Bistriței, peste Obcina Feredeului și cea a Mestecănișului. Deși pâraul cu acest nume se găsește în apropierea descoperirilor medievale de la Hurghișca, cercetarea de teren nu a dus la identificarea vreunui sit arheologic. De aceea,

preocupările viitoare se vor îndrepta spre verificarea altor toponime asemănătoare din zona Benia – Moldova Sulița, mult mai aproape de traseul celui „drum al tătarilor”.

În aceeași zonă, a cursului superior al Moldovei, au fost vizitate punctele: **Fundul Moldovei – Dealul Negru** cu exploatări din secolul al XVIII-lea (minereu compact piritos-cuprififer și de calcopirită, care se deplasează spre Tonigărești și pâraiele Botos și Botoșel); **Prașca-Valea Putnei**, aflat în zona unghiului de confluență dintre valea Putnei și Moldova, mărginit la NV de Pârâul Leuștean și la SE de Pârâul Cârștii (zăcământ aflat în continuarea celui anterior); **Pojorâta-Colbu-Izvorul Giumalăului**, cu trei aliniamente: estic-pârâul Colbul Pojorătei (pirită plumb-zinciferă); median pe pâraiele Chilia Mică, Minerilor și Comorii (minereu polimetalic și impregnații cuprifere); vestic, pe pârâul Chilia Mare (cu ochiuri de minereu piritos, fără a se putea identifica, din cauza vegetației abundente eventuale urme de exploatări străvechi sau vestigii de locuire.

La Pojorâta s-a verificat punctul arheologic *Poalele Muncelului – Peciște*, unde a fost cercetată o stațiune datată în paleoliticul superior – *Gravettian oriental* (Ursulescu, 1985, pass.; Păunescu, 1998, p. 80-98), de unde s-au recuperat câteva piese litice din gresie glauconitică, materie primă intens folosită pentru confecționarea uneltelor și armelor specifice epocii pietrei cioplite din zonă.

Mai mult, colectivul a inițiat o serie de investigații metalografice (Mareș, 1999, passim) și într-o serie de studii despre unele topoare de aramă și piese de bronz descoperite în partea de NE a spațiului est-carpatic (Niculică B. P., 1999, p. 215-220 ; Boghian, Niculică, Cojocaru, Pavel, 2000-2001, p. 57-66; Niculică B. P., Cojocaru I., p. 691-697). În același timp, au fost efectuate determinări ale rocilor utilizate pentru confecționarea diferitelor tipuri de unelte și arme litice (Niculică B. P., 2000-2001, p. 67-80), unele prezentate și în sinteza de față. Toate aceste informații au fost cuprinse în baza de date a proiectului, creându-se bune condiții pentru operaționalizarea acestora. De altfel, toate rezultatele obținute prin cercetările efectuate au fost introduse într-o bază de date arheologice și geologice care să poată fi utilizată în studierea proceselor istorice petrecute în partea de NV a Moldovei (zona montană a județului Suceava).

Totodată, cu fondurile repartizate în cadrul grantului pentru cheltuieli de capital și procurare de materiale și obiecte de inventar a fost dotat Laboratorul de arheologie al Facultății de Istorie și Geografie din cadrul Universității, în cadrul căruia funcționează o subsecțiune de arheologie montană (computer cu CD writer, aparat foto digital, echipamente și instrumente de săpătură, substanțe și reactivi pentru conservarea și restaurarea materialelor arheologice), care constituie suportul logistic minimal pentru desfășurarea ulterioară a unor cercetări sistematice de arheologie montană în zona menționată, așa cum au fost cele de la Solca – *Slatina Mare*, și pentru pregătirea interdisciplinară, în cadrul ofertei curriculare extinse, a studenților și doctoranzilor în cadrul arheologiei. În acest scop, a fost dotată Biblioteca Universității cu un important fond de carte care vizează domeniul de referință, în conformitate cu executia bugetară propusă

Cu materialele arheologice recuperate din cercetările de teren și cele sistematice s-a îmbogățit colecția și expoziția arheologică didactică permanentă a Universității din Suceava, cu noi piese de patrimoniu mobil, care au fost introduse în procesul de instrucție.

În aceeași timp, în cercetarea efectuată în cadrul acestui grant am avut în vedere faptul că, prin suprafața montană și diversitatea acesteia, județul Suceava reprezintă un caz particular de utilizare a resurselor utile în preistorie și istorie, care trebuie să rămână în atenția cercetărilor.

Cercetările legate de cunoașterea utilizării resurselor utile din zona montană a județului Suceava sunt relativ puține și se leagă, mai ales de epoca modernă. La intrarea Bucovinei în sfera de dominație austriacă, autoritățile de atunci au întreprins măsuri sistematice de inventariere a resurselor utile ale noii provincii alipite la imperiu. Astfel, într-o serie de lucrări cu caracter geografic, fizic, istoric, politic și demografic, cum au fost: *Descrierea Districtului Bucovinean*, realizată de generalul Gabriel Splény von Mihálydy (1775) (*Bucovina 1998, pass.*), *Recentele călătorii fizico-politice ale*

lui *Hacquet* în anii 1788-1789 prin Munții Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici (*Hacquet, 2002, pass.*) sau într-o serie de documente din epocă (*Ceaușu, 1982, p. 377-392*) sunt menționate cu multă atenție o serie de bogății minerale, metalice și litice care se găsesc în Munții Bucovinei, care au fost exploatate până în 1918.

Ulterior, pentru perioada de după cel de-al doilea război mondial, preocupările istoriografice au vizat atât cunoașterea exploatării resurselor salifere din zona perimontană și piemontană a județului Suceava, cu atenție deosebită pe descoperirile preistorice și istorice de la Solca (*Șandru 1952, p. 407-424; Ursulescu, 1977, p. 307-317; Ursulescu, 1996, p. 489-497*) și Cacica (*Mugur Andronic, 1989, p. 171-177*) sau mineritul din zonă în contemporaneitate (*Botez, Boteșcu, Irimescu, 1966, p. 105-130; Irimescu, 1982, p. 265-284*). De aceea, cercetarea utilizării resurselor utile din zona montană a județului Suceava continuă să fie o importantă direcție de cercetare.

* * *

Cadrul natural al județului Suceava cuprinde o suprafață muntoasă de aproximativ 40 % din întinderea sa. Relieful montan cuprinde următoarele unități structurale: **zona eruptivă a Călimanilor; zona cristalină a Munților Bistriței; zona flișului carpatic; zona precarpatică.**

I. Masivul Căliman este cel mai mare complex vulcanic din România. Pe teritoriul județului Suceava se găsește doar partea nordică a masivului. Se înalță la peste 2000 m, ca un masiv muntos cu forme greoaie, culminând în vârful Pietrosu Călimanului la 2100 m.

Vulcanul Căliman, de tip caldeiră (*Atanasiu, 1929*), și-a continuat activitatea până în pleistocenul mediu, fiind contemporan cu începutul glaciațiilor din Carpați.

Masivul Căliman se conturează morfotitologic în est, pe linia de contact eruptiv-cristalin între Drăgoioasa și Păltiniș, iar în nord pe linia de contact eruptiv-fliș între Neagra Șarului și Dornișoara. Între cele două zone se interpune un pinten eruptiv care se prelungește până la Dorna Candrenilor, împărțind depresiunea intramontană a Dornelor în două compartimente. La est, dincolo de Păltiniș, masivul Căliman intră în contact cu cristalinul Munților Bistriței, iar la nord-vest atinge cristalinul Munților Suhardului și Bârgaiei.

II. Munții cristalini de pe teritoriul județului Suceava cuprind două unități: una nordică, a obcinelor cristaline sau Munții Bistriței Aurii; alta sudică, a Munților Bistriței propriu-ziși sau Munții Bistriței Mijlocii. Zona cristalină este drenată în partea centrală de valea Bistriței.

a. Munții Bistriței Aurii se desfășoară de o parte și de alta a râului cu același nume. Se prezintă sub forma unei culmi prelungi și sunt cunoscuți sub numele de "obcine". Obcinele se întind din Rodna și Căliman până în marginea Podișului Sucevei. Sunt alcătuite din cristalin și fliș, coborând în trepte de la apus la răsărit: Obcina Suhardului 1800 m; Obcina Mare 1200 m. Munții Bistriței Aurii sunt cunoscuți și sub numele de "Obcinele Cristaline".

Munții Bistriței Aurii cuprind două grupe muntoase: Obcina Suhardului, între Bistrița Aurie și valea Coșnei; Obcina Mestecănișului, între Bistrița Aurie și valea Moldovei.

Obcina Suhardului este cea mai înaltă și mai lungă din seria obcinelor moldovenești. Altitudinea maximă este de 1932 m în vârful Omu. Cele mai înalte vârfuri corespund dolomitelor deoarece aceste roci sunt și foarte dure.

Obcina Mestecănișului este mai joasă și mai scurtă. Formează cumpăna de ape dintre cursurile superioare ale Bistriței și Moldovei. Altitudinea maximă este de 1590m în vârful Lucina. Cele mai înalte cote se află pe dolomitele triasice, jurasice și pe cuarțite. Ea este obcină numai ca altitudine nu și ca litologie.

Grupa muntoasă aflată între pârau Cărlibaba și Bistrița Aurie este considerată ca făcând parte tot din Obcina Mestecănișului, numai că șisturile cristaline de aici se află între două plăsele de fliș: gresii eocene și conglomerate apțiene.

Munții Bistriței Aurii prezintă caractere specifice masivelor cristaline: culmi prelungi, forme greoaie, versanți convecși etc. Nu prezintă martori de eroziune, rămășițe din nivelele mai vechi, ci iviri de roci dure: Omu, Oșoru, Lucina etc.

b. Munții Bistriței Mijlocii continuă obținele la sud de Tara Dornelor și conțin tot roci cristaline. Intervalul altitudinilor cuprinde valori de 1500-1800 m. Masa cristalină de la contactul cu flișul este subțire.

Cuprind cinci masive dispuse de o parte și de alta a Bistriței: Giumalău, Rarău, Tarnița (stânga), Barnaru și Budacu (dreapta).

Masivul Giumalău este continuarea la sud de Mestecăniș a obținei cu același nume. Are aceeași constituție geologică cu a Obținei Mestecăniș. Relieful este greoi, prezentându-se sub forma unui bloc uriaș cu spinări rotunjite dispuse radiar în jurul vârfului principal (1857 m). Vârful Giumalău este un martor de rezistență așezat pe cuarțite dure.

Masivul Barnaru este unitar din punct de vedere geologo-geografic. Altitudinea maximă se găsește în vârful Pietrosu (1794 m). Masa cristalină a masivului este străpunsă pe o lungime de 50 km de un dyke porfiroid.

Masivul Budacu are o altitudine de 1864 m și conține calcare cristaline mai rezistente decât șisturile sericitoase și micașisturile din jur.

Masivul Rarău se află între văile Bistriței și Moldovei, la est de pâraul Colbu. Corespunde unui sinclinal suspendat umplut cu depozite mezozoice care se dispun peste cristalin. Pe alocuri se găsesc clipe calcaroase. Calcarele au dat naștere și unor forme carstice: lapiezuri, doline, peșteri, chei etc. Pe flancul intern al sinclinalului apar dolomite triasice, iar pe flancul extern, calcare masive triasice.

Munții Tarnița se întind din Rarău până la Broșteni, având o lățime de numai 5-6 km. Apar clipe calcaroase dispuse pe masa cristalină.

c. Valea Bistriței este râul principal care curge prin mijlocul unor munți semeți de natură cristalină-mezozoică. Are o vale longitudinală față de direcția culmilor muntoase, cu excepția porțiunii dintre Vatra Dornei și Chirilu, vale orientată NV-SE ca și munții. În județul Suceava se desfășoară doar pe 122 km și se însinuează doar prin roci cristaline.

d. Depresiunea Dornelor se află situată în zona cristalină, pe bordura eruptivului Călimanului. Este drenată de Bistrița și afluenții ei. Din punct de vedere structural, Depresiunea Dornelor este o regiune complicată, fiind singurul loc în plină axă carpatică în cuprinsul căruia se întâlnesc formațiuni metamorfice, eruptive și sedimentare.

III. Munții flișului sunt situați între zona cristalină sau Munții Bistriței și zona de cratogen sau Podișul Sucevei. Râul Moldova, care traversează de la vest la est zona flișului, împarte zona în două subunități: la nord, zona obțineilor; la sud, Munții Stănișoarei.

De la înălțimi de aproape 1500 m (vârful Pașcanu 1490 m) se ajunge la 1000 m pe linia Moldovei. Raporturile munților-bloc cu flișul, care îi flanchează, este diferită: în timp ce flișul transcarpat este transgresiv pe cristalin, ocupând o poziție stratigrafică normală, flișul din vorland intră sub cristalin, ocupând o poziție tectonică.

a. Obțineile flișului sunt orientate NV-SE pe direcția generală a grupeii nordice a Carpaților Orientali. Din punct de vedere geologic reprezintă o serie repetată de cute-solzi încălecate de la vest la est, din ce în ce mai tinere spre est, constituite predominant din gresii foarte variate. Munții flișului de la nord de valea Moldovei sunt formați din două obține: Feredelului și Mare.

Obcina Feredelului este cuprinsă între văile Moldova și Moldoviței. Altitudinea maximă este de 1490 m, așezată pe șisturi negre. Trecerea de la o formațiune la alta nu este marcată în relief datorită gresiilor de fliș, care, indiferent de vârstă, prezintă cam aceeași rezistență la eroziune.

Obcina Mare are o lățime medie de 15 km și aparține flișului marginal. Este constituită din gresii eocene de Tarcău și iviri de gresii senoniene. Altitudinea maximă este de 1225 m în vârful Silhoia.

b. Munții Stănișoarei se află la sud de valea transversală a Moldovei. În flișul intern al Stănișoarei, rocile cele mai dure sunt conglomeratele de Ceahlău. Peticile de conglomerate dau cele mai mari înălțimi: 1517 m în vârfulurile Bivolului și Băta Comorii.

c. **Valea Moldovei** este organismul fluvial principal pentru zona flișului din județul Suceava. După relieful pe care îl străbate și după alura văii, în raport cu liniile directoare ale reliefului, valea Moldovei, de la izvor la vărsare, se împarte în trei sectoare, dintre care primele două prin zona flișului.

IV. Zona pericarpatică face trecerea de la Carpații flișului la Podișul Sucevei. Se prezintă în mod diferențiat la nord și la sud de valea Moldovei.

La sud de valea Moldovei, Podișul Sucevei începe să se depărteze de munții flișului, fapt ce permite ca între cele două regiuni amintite să se intercaleze o zonă de tranziție, formată de larga vale a Moldovei, care, luând aici tot o direcție NV-SE, se întinde pe teritoriul județului între Păltinoasa și Drăgușeni.

La nord de acest râu, două unități structurale și geomorfologice, obcinele și podișul, vin în contact în lungul unei linii de direcție NV-SE, care trece prin localitățile Straja – Solca – Cacica – Păltinoasa. Contactul net și brusc dintre obcine și podiș, la nord de râul Moldova, a fost atenuat printr-un proces eroziv-acumulativ.

Resursele subsolului, legate de unitățile tectonice întâlnite pe teritoriul județului, s-au format în trei cicluri genetice: prehercinic, hercinic și alpin.

Ciclul prehercinic corespunde provinciei concentrațiilor asociate magmatismului bazic și acid, fiindu-i caracteristice: sulfurile de la Fundu Moldovei și Leșu Ursului; manganul de la Cârlibaba – Șaru Dornei; sulfurile polimetalice de la Iacobenii – Șaru Dornei și oxizii de fier la Iacobenii – Șaru Dornei.

Ciclul hercinic corespunde provinciei concentrațiilor asociate magmatismului bazic, care a produs formațiuni hidrotermale de carbonați de fier și sulfuri polimetalice slab metamorfozate, precum și acumulări vulcanogen-sedimentare metamorfozate cu oxizi de fier și pirită. Aceasta este situația de la Cârlibaba cu filoane metamorfozate de sideroză, blendă, galenă argentiferă, calcopirită și pirită.

Ciclul alpin este legat de zona flișului, a formațiunilor de molasă și de zona eruptivă.

Provincia concentrațiilor evaporitice neogene, pe molasă, este caracterizată de existența zăcămintelor de sare gemă și săruri deliquescente la Cacica.

Provincia concentrațiilor asociate vulcanismului neogen cuprinde zona Munților Căliman: acumulări de sideroză din depozitele andezitice; sulfuri polimetalice (plumb, zinc, cupru); zăcămintă fumaroliene și solfatariene (sulf la Gura Haitii însoțite de silice, opal, cuarț).

De asemenea, minereuri de fier se găsesc în Munții Bistriței, sectorul Vatra Dornei – Iacobenii, minereuri de mangan pe valea Bistriței între Cârlibaba și Vatra Dornei, continuate pe Neagra Șarului și la Broșteni (Dadu, Ciocănești-Orata, Mestecăniș, Argestru, Șaru Dornei, Dealul Rusului etc.), blendă și galenă la Cârlibaba, pirită și sulfuri polimetalice la Fundu Moldovei și Leșu Ursului (Atanasiu, 1929; Ghenea, Brandabur, Mihăilă, Ghenea, Giurea, 1969; Joja, Alexandrescu, Berciu, Mutihac, 1968 a; Joja, Mirăuță, Alexandrescu, 1968 b; Krautner, Năstăseanu, Rădulescu, 1969; Maghiar, Olteanu, 1970; Popp, Iosep, Paulencu, 1973; Saulea, 1967; Savu, Boroș, Krautner, 1970; Județele, 1972).

Această structură a părții externe a curburii nord-est carpatice românești este continuată spre nord de Carpații Bucovineni, munți cu înălțimi mici sau mijlocii, Carpații Putileni și polonezi, mici și mijlocii (Jupans'kov, 1993, p. 23-32). Ca bogății, în această din urmă zonă, se găsesc - roci șistose – șisturi bituminoase – Carpații Bucovineni Nordici și resurse metalice și nemetalice, inclusiv aurifere:

- raionul Putila cu zăcămintă nu prea mari de mangan și neferoase – aramă, plumb, zinc și alte neferoase;

- Carpații Bucovineni de NV – cu aurul aluvionar de pe cursul superior al Ceremușului (Jupans'kov, 1993, p. 21-23).

* * *

Referitor la cercetarea arheologică a vestigiilor legate de exploatarea resurselor utile din zona montană a județului Suceava, arătăm că am încercat să valorificăm experiența valoroasă acumulată în arheologia mondială și în cea din România, demersul interdisciplinar fiind singurul în măsură să ducă la rezultate științifice viabile. Dintre cele două activități la care se referă *Montanarcheologie*, arheometalurgia a intrat mai mult în sfera de atenție a cercetătorilor români, datorită vestigiilor mai concrete pe care le-a lăsat (zgură, creuzete, cuptoare, forme de turnare, linguri de turnare, piese de la dispozitive de suflare a aerului ș.a.), în timp ce urmele vechi ale mineritului au fost mai puțin studiate. Această situație se datorează mai ales unor cauze obiective, dar, parțial, și subiective.

Astfel, zonele împădurite, specifice regiunilor montane și submontane (unde se găsește, în primul rând, resursele minerale), nu permit o sesizare lesnicioasă a urmelor lăsate de exploatarea miniere, precum în cazul zonelor deschise, agricole, unde arăturile scot la suprafață vestigii arheologice. În aceste condiții, doar prin hazard pot ieși la iveală urme ale unor vechi lucrări miniere. De regulă, exploatarea miniere, și în trecut, ca și azi, se găsește destul de departe de așezări, astfel că prezența vestigiilor de locuire într-o zonă minieră nu poate furniza un indiciu concret pentru descoperirea punctelor de exploatare.

De asemenea, locurile vechilor exploatare nu se găsesc întotdeauna în punctele exploatarea moderne, deoarece în cele mai multe cazuri vechile filoane de minereu au fost secătuite și au fost atacate alte zone, iar dacă s-ar afla în aceste zone ar fi putut fi distruse de exploatarea ulterioară. Nu trebuie uitat nici faptul că, în primele momente de folosire a unui metal, oamenii preferau zăcămintele native, care îi scuteau de lucrările suplimentare de prelucrare a minereului; aceste zăcămintele native se epuizau destul de repede, iar locurile respective își pierdeau orice valoare pentru exploatarea ulterioară.

De o situație mai bună se bucură locurile de exploatare a unor resurse care, cu timpul, și-au pierdut rolul de materie primă (precum silexul) și, deci, vechile zone de minerit au rămas nederanjate în perioadele ulterioare, ca în cazul celebrelor galerii de extragere a silexului de la Krzemionki (Polonia) (Podkowińska, 1950-1951, p. 95-340). Spiennes (Belgia) (Maron et alii, 1997, *passim*; Gosselin, 1986, p. 33-160) sau Rijckholt (Olanda) (Felder, Rademakers, de Grooth, 1998, p. 1-77). Așa s-a întâmplat, probabil, și pe teritoriul României, unde există stânci de silex, precum cele de la Ripiceni sau din Coasta Ibăneștilor (Păunescu, 1993, p. 17-22; *Idem*, 1999, p. 161-164) ori munți de sare (Tg. Ocna, Slănicul Buzăului ș.a.) (Ursulescu, 1977, 307-317; Șandru, 1952, 407-424; Vitcu, 1987, *passim*). Dar și în aceste cazuri, pentru a fi sesizate vechile lucrări, era necesar ca zăcămintele să se găsească la o oarecare adâncime (pentru a se săpa galerii): în cazul aflorimentelor, însă, exploatarea se făcea direct de la suprafață, fără să mai rămână urme în aceste adevărate cariere sau pot exista și cazuri în care rocile silicioase să se fi epuizat, în urma exploatarea.

În această situație, sesizarea unor vechi urme de exploatare a unor resurse utile a putut fi făcută mai ales în acele locuri unde extragerea a fost însoțită de prelucrare, vestigiile rămânând de la această din urmă activitate.

În ceea ce privește condițiile și modalitățile de întemeiere și funcționare a habitatului uman din zona montană, considerăm că modelul etnografico-geografic este cel mai just pentru înțelegerea evoluției istorice a așezărilor din acest spațiu. Astfel, condițiile concrete de viață indică așezări răsfrânte de-a lungul cursurilor de apă, cu locuințe cel mai adesea rarefiate și numai arareori grupate. De asemenea, modul de subsistență bazat pe creșterea animalelor, agricultura de tip montan, vânătoare și cules a favorizat dispersia locuințelor.

În zonele unde cursurile de apă formau terase și poduri de terasă mai largi, habitatul putea fi compact, așa cum se observă și astăzi în zona Breaza, Colacu, Fundu Moldovei, Câmpulung, Gura Humorului, Vatra Dornei, Dorna Candrenilor, Iacobenii ș. a., în depresiuni intramontane. În aceste

cazuri, vechile locuiri se găsesc în actualele vetre ale localităților, în jurul bisericilor sau de-a lungul unor drumuri (așa cum sunt *drumurile tătarăști*) și numai rar în alte părți din apropiere. Vegetația abundentă, condițiile particulare de formare a zăcămintelor arheologice, eroziunea etc. fac dificilă identificarea stațiunilor arheologice, rezultând de aici și lacunele de cercetare ale zonei.

* * *

Cercetarea resurselor utile din zona montană a județului Suceava, utilizate în preistorie și istorie vizează mai multe aspecte: cunoașterea rocilor utile, importante pentru confecționarea utilajului litic cioplit și șlefuit, identificarea unor posibile arii-sursă de procurarea a aramei native sau a unor aflorimente metalice neferoase, care ar fi fost posibil să se fi exploatat în protoistorie, aflarea unor zone de ocurență a diferiților compuși de calciu, fier și mangan, care au putut fi exploatați și utilizați în calitate de coloranți pentru ornamentarea ceramicii, în special, identificarea surselor salifere și definirea cât mai precisă a raporturilor cu locuirile epocii.

În ceea ce privește **utilizarea unor roci locale**, din zona montană sau din prundișul râurilor importante care drenează zona, pentru confecționarea utilajului, există unele date, evident insuficiente, începând cu stațiunile paleolitice investigate sistematic sau perieghetic fie în spațiul montan sau în zona Podișului Sucevei, în aria imediat limitrofă surselor de materii prime litice. Astfel, în siturile de la Bogdănești – *Groapa lui Gavrilă/Adâncata* (în Subcarpați), Botoșana – *La Muscalu* (vestul Pod. Sucevei, spre zona pericarpatică), Dolhasca – *Dealul Viei* (Pod. Sucevei), Pojorâta – *Poalele Muncelului* (între Obcina Feredeului și Giumalău), Suceava – *Câmpul Ciorii* și Udești – *Poiana* (Podișul Sucevei) au fost descoperite piese litice lucrate, în proporții diferite, în funcție de poziția fiecărei așezări față de resurse, din gresie silicioasă glauconitică, șist negru, menilit și diferite varietăți de silex, din care unele nu este exclus să fi provenit din zonă și să se fi epuizat. Interesante sunt datele provenind din stațiunea gravettiană de la Pojorâta – *Poalele Muncelului - Peciște*, situată în zonă montană, unde circa 60 % dintre piese au fost lucrate din gresie silicioasă glauconitică, cca. 22 % din silex (vinețiu și maroniu-cenușiu translucid) și cca 18 % din șist negru, majoritatea roci locale, situație care se repetă, evident în alte proporții, în stațiunea de la Suceava – *Câmpul Ciorii* și se diferențiază față de situl de la Udești – *Poiana* (72 % silex, 17 % menilit, 5 % șist negru și 5 % gresie silicioasă glauconitică) sau Dolhasca – *Dealul Viei* (80 % silex de Prut, 17 % gresie silicioasă glauconitică, 2 % menilit și 1 % șist negru) (Chirica, 1974-197, p. 267-278; Chirica, 1989, p. 76-80; Ciortescu-Bitiri, 1981, p. 331-145; Ciortescu-Bitiri, Căpitanu, Cărciumaru, p. 24-52; Ursulescu, 1985, pass; Păunescu, 1998, p. 80-98). Această situație este asemănătoare cu cea din alte stațiuni paleolitice situate în zona montană; Bicaz-Ciungi și Bardos, așezările din Ceahlău, Bistricioara ș. a. (Păunescu, 1998, p. 101-286). Unele de silex de culoare negricioasă au fost descoperite și în apropiere de fosta cabană de la Rusca.

Neoliticul și eneoliticul au reprezentat epocile în care a continuat, pe o scară largă, utilizarea rocilor locale pentru confecționare unui variat și bogat utilaj litic cioplit și șlefuit. Astfel, din cele 24 de stațiuni aparținând civilizației Criș nu se cunosc, până în prezent, situri amplasate în zona montană propriu-zisă a județului Suceava, ci doar în podiș. Analiza parțială a utilajului litic, provenind din siturile aflate în Podișul Sucevei, a stabilit că, pentru confecționarea unor piese litice șlefuite și, uneori, perforate, s-au folosit și situri verzui-cenușii (La Suceava-*Platoul Cimitirului/Platoul Cetății*, Cf. Ursulescu, 1972, p. 69-78), silicolite, marne, tufuri vulcanice, argilite ș. a. (Ursulescu, 1983, p. 21-41), provenite, foarte probabil, din zona montană sau din prundișurile râurilor care în cursul lor superior străbat munții (Siret, Suceava, Moldova, Bistrița etc.) împreună cu diferite varetăți de silex, predominant fiind cel de Prut.

Aceiași situație se păstrează și pentru comunitățile creatoare ale culturii ceramicii liniare, inclusiv în spațiul avut în discuție. Astfel, dacă în Podișul Sucevei se cunosc 28 de stațiuni ale culturii ceramicii liniare, din care 21 în județul Suceava (Ignătescu, 2000, p. 64-74), dar nu a fost identificată, până în prezent, nici o stațiune în zona montană. În ceea ce privește utilajul litic, acesta a fost realizat din roci sedimentare (silex, silicolit, diferite categorii de gresii, marne) și roci

metamorfice dure – șisturi (Ursulescu, 1991, p. 214; Ursulescu, 2000, 2002, p. 269-271) cuarțo-feldspatice și cloritoase) și mai moi (argilite siltice și siltite argiloase) (Ignătescu, 2000, p. 30; determinările petrografice au fost făcute de prof. univ. dr. Constantin Catană de la Catedra de Geografie a Facultății de Istorie și Geografie, Universitatea “Ștefan cel Mare” Suceava), care pot fi lesne confundate cu materiile litice sedimentare. În cea mai apropiată așezare liniar-ceramică, față de zona montană, Pârâușu-Vatra satului au fost descoperite piese lucrate din silex, argilit, silit și cuarțit (Ignătescu, 2000, p. 66-67). Nu sunt cunoscute, deocamdată, în arealul avut în atenție, pentru civilizația dată, piese litice lucrate din roci magmatice (obsidian, în special). Piese confecționate din aceeași rocă, adusă din zona Tokaj sau Orașu Nou (jud. Satu Mare) sunt cunoscute la Glăvăneștii Vechi, Traian și Târpești (cf. Păunescu, 1970, p. 39; Marinescu-Bîlcu, Cârciumar, Muraru, 1981, p. 16, tab.4; același studiu în limba română Marinescu-Bîlcu, Cârciumar, Muraru, 1985, p. 647, tab. 4), așa cum este atestat în alte situri, dar acest fapt se datorează, credem, stadiului cercetărilor.

Așa cum s-a arătat deja (Marinescu-Bîlcu, Cârciumar, Muraru, 1981, p. 16), comunitățile culturii ceramicii liniare au utilizat, cu predilecție, pentru confecționarea utilajului litic, rocile locale sau cele procurate din arii sursă apropiate, reflectând o bună cunoaștere a calităților acestora și a mediului. Folosirea rocilor cu un metamorfism slab dovedește că aceste populații se aflau într-un stadiu avansat al prelucrării utilajului litic, știind să aleagă materiile prime suficient de rezistente și ușor de cioplit, șlefuit și perforat.

Complexul cultural Precucuteni-Cucuteni reprezintă, din punctul de vedere al utilajului litic, un apogeu, atât prin diversitatea deosebită a materiilor utilizate cât și prin bogăția și varietatea acestuia. Așa cum am arătat (Boghian, 1995, p. 7-42; Boghian, 1996, p. 277-342), pe bază parcurgerii literaturii geologice specifice, o mare parte a materiilor prime litice utilizate de comunitățile eneolitice de la răsărit de Carpați, în special sedimentare și metamorfice, își află ariile sursă, în principal, în zona montană a Carpaților Orientali. Ulterior, analizând uneltele din piatră șlefuită produse în unele așezări eneolitice din Subcarpații Moldovei, Ovidiu Cotoi și Constantin Grasu (Cotoi, Grasu, 2000, pass.) confirmau și detaliau microzonal ipotezele noastre, oferind un grad mai mare de certitudine concluziilor în acest domeniu.

Din nefericire, din cele 20 de stațiuni precucuteniene (Niculică, Andronic, 1997-1998, p. 7-17; Ignătescu, 1999, pass.), care au fost descoperite până în prezent în județul Suceava, nici una nu se află în zona montană propriu-zisă, ci doar în podiș, mai mult sau mai puțin apropiate de arealul avut în vedere. Utilajul litic provenit din cadrul acestora, atât cât ne-a stat la dispoziție, a fost realizat din silex, silicolit, gresii glauconitice silicioase, marne, șisturi cuarțito-feldspatice și cloritoase, argilite și siltite etc., asemănătoare cu cele din stațiunile precucuteniene. Dacă în stațiunile care se găsesc în partea estică a județului – Bosanci-La pod la Rădăuș (Batariuc, 1979-1980, p. 3), Sfântu Ilie-Siliște (Mareș, 1990-1991-1992, p. 496), în văile Sucevei și Siretului, predominant este silexul de bună calitate, în special cel de Prut, cu cât așezările se află mai aproape de zona submontană și montană, a se vedea situația de la Baia-În Muchie (Niculică, Andronic, 1997-1998, p. 7-8), cantitatea acestei materii prime litice scade simțitor, fiind utilizate alte roci dure, în special sedimentare (mai ales silicolitul și gresiile silicioase glauconitice).

Așezările civilizației cucuteniene din județul Suceava au început să fie cunoscute destul de bine în ultimele două decenii, atât datorită cercetărilor periegetice dar, mai ales, celor sistematice. Astfel, au fost repertoriate 116 stațiuni din care 10 au fost atribuite fazei Cucuteni A, 1 fazei Cucuteni A-B, 15 fazei Cucuteni B, marea majoritate (90) nefiind încadrate. Dintre acestea, doar o singură stațiune, cea de la Cărlibaba se află în zonă montană, dar și această semnalare nu este foarte sigură, trebuind utilizată cu rezerva de rigoare.*

* Preluând informații de la F. R. Kaendl, *Geschichte der Bukovina seit den ältesten Zeit*, Cernăuți, 1903, p. 10, și D. Berciu, în *Rev. Arh.*, V, 1942, I, p. 32, Dan Monah și Șt. Cucoș presupun existența în această

Utilajul litic al acestor comunități este destul de puțin cunoscut, avându-se în vedere faptul că multe din sondajele și săpăturile efectuate nu au fost valorificate prin publicare. Pe baza loturilor de piese litice de la Preutești și Fetești-Schit (Ursulescu, 1979, p. 39-44; Dragomir, Ursulescu, 1981, p. 54-57; Boghian et alii, 2001; Boghian et alii, 2002, determinate de prof. univ. dr. Constantin Catană) se poate arăta că utilajul cioplit al comunităților cucuteniene din zonă a fost realizat, în special, din silex de Prut, celelalte varietăți regăsindu-se în cantități foarte mici, pe lângă care se găsesc și artefacte confecționate din silicolit, gresii silicioase glauconitice, jaspuri, cherturi, menilite și șist negru. Pentru utilajul litic șlefuit și perforat s-au întrebuințat: gresiile silicioase, silicolitul, marmele, șisturile, argilele etc.

După această prezentare succintă a materiilor prime litice, utilizate de comunitățile neolitice și eneolitice din zona județului Suceava, pentru confecționarea utilajului, prezentăm câteva din ariile sursă de unde ar putea să provină acestea, aflate în imediata apropiere sau la diferite distanțe. Având în vedere că între așezările neolitice și eneolitice din Valea Siretului și zona montană din vestul județului este o distanță variabilă, cuprinsă între 60/70 și 100/125 km, și circulația complementară a bunurilor între areale geografice complementare (munte-podis/deal-câmpie), se poate considera că sursele de aprovizionare mai mult sau mai puțin îndepărtate se circumscriu unui spațiu local, văzut în dinamica sa. De aceea, se pot considera roci locale, pentru locuitorii ziselor situri, inclusiv cele procurate din zona montană a județului sau cele culese din albiile unor râuri.

Așa cum reiese din literatura geologică de specialitate, în Obcinile Bucovinei, se găsesc mai multe tipuri de **roci sedimentare**, provenind din subzona de flis extern: **gresia micacee de Tarcău**, **gresia de Fusaru** (gresii micacee aflate în alternanță cu menilite, marne bituminoase, gresii glauconitice ș.a.), **gresia de Kliwa**, care apare pe mai multe alinamente (solzi) în bazinul Humorului, zona Putna-Gura Putnei-Sucevița-Voivodeasa, Maidan-Cacica, Soloneț-Pleșa, fiind o gresie cuarțoasă tipică, aflată în asociere cu menilite, marne bituminoase, disodile inferioare, **gresia de Păltinoasa-Scorbura**, de aspect kliwiform, **gresia micacee de Prisaca**, cuprinsă între Valea Sucevei și Prisaca Dornei, **calcare de Doamna**, acoperite cu gresii glauconitice micacee și marne, **rocile din stratele de la Izvor** (calcare grezoase, gresii calcaroase, gresii micacee, marno-calcare) și **Moldovița**, **gresiile silicioase**, calcaroase, glauconitice și **marno-calcarele din Formațiunea Sucevița**. În cadrul Pânzei de Tarcău apar marmele brune bituminoase (cunoscute și sub numele de marne albe bituminoase), în timp ce în calcarele cristalino-mezozoice ale sinclinalului Rarău sunt prezente silicolite (tadiolarite), jaspuri și unele dintre rarele varietăți de silexuri din Carpații Orientali iar în Formațiunea de Sucevița, în calcarele de Doamna și Pânza de Tarcău există așa-numitele accidente silicioase: cherturile (chaille-urile menilitice sau cuarțitice) (Băgu, Mocanu, 1984, p. 235-250; Mutihac, 1990, p. 171-195; Cotoi, Grasu, 2000, p. 41-52). Diferite tipuri de gresii se găsesc și în molasa Carpaților Orientali (Grasu, Catana, Miclăuș, Boboș, 1999, *passim*), dar aceasta este foarte slab reprezentată în zona despre care discutăm.

În ceea ce privește **rocile metamorfice**, în partea de est a curburii carpatice de nord-est se remarcă **șisturile negre de Audia**, aflate în asociere cu roci silicilitice, gresii sideritice și glauconitice, calcare marnoase, prezente în Obcina Mare și Obcina Feredeului, cu lățimi de până la 11 km în Valea Sucevei (Băgu, Mocanu, 1984, p. 235-238) și **șisturile cristaline mezo-catazonale** din Grupul de Bretila-Rarău (micașturi, amfibolite și gnaise oculare roșii) (Cotoi, Grasu, 2000, p. 51).

Ca **roci magmatice**, în zona discutată trebuie amintite **bazaltele**, **serpentinitele** și **gabbrourele** din formațiunea cretacică de wildflysch din zona cristalino-mezozoică a Rarăului, mărturie a unui vulcanism submarin, și andezitele din zona Călimani, unele aflorând în văile Bistriței, Gării și Bistricioarei (Cotoi, Grasu, 2000, p. 50, 81)

localitate a unei posibile așezări cucuteniene, cf. Dan Monah, Șt. Cucuș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 76, pct. 237.

Epocile bronzului și fierului au adus noi realități istorice și etno-culturale în partea de nord a Moldovei, care s-au materializat prin evoluția civilizațiilor Costișa-Komarovo, Noua, grupului Grănicești-Mahala (al culturii Gava-Holihrad), complexului tracic podolo-bucovinean etc. în principal, care au utilizat, în zona la care ne referim, unele zăcăminte metalice neferoase, în special polimetalice, cum vom vedea mai jos, și roci de diferite naturi, pentru confecționarea utilajului și armamentului.

Dacă pentru epoca bronzului și fierului se cunosc în Podișul Sucevei 247 de situri, în zona montană nu sunt repertoriate, deocamdată decât descoperirile de la Solca-Stadion și din slatinile de la Solca-Slatina Mare, Marginea-Poiana Slatinii și Voitinul (Ursulescu, 1977, p. 307-317; Ursulescu, 1996, p. 489-497; Andronic, Ursu, 2003, p. 341), care nu reprezintă decât o parte infimă din habitatul acestei perioade din spațiul muntos al județului Suceava.

Lotul de piese publicate de Niculică B. P. (Niculică, 2000-2001, p. 67-80), (12 piese) care beneficiază de determinare petrografică realizată de prof. univ. dr. Constantin Catană, Catedra de Geografie, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, remarcăm utilizarea, cu predilecție, a rocilor magmatice, de tipul andezitelor (6), andezitelor bazaltoide (2), bazaltelor (1) sau microdioritelor (1), doar câteva fiind lucrate din roci metamorfice – șisturi cuarțito-feldspatice cu clorit (1) sau sedimentare – grauwacke (1). Principala arie sursă din care poate proveni materialul din care au fost executate o constituie, probabil, Carpații Orientali.

ROCA PERIOADA	ANDE- ZIT	ANDEZIT BAZALT OID	BA- ZALT	MICRO- DIORIT	ȘIST CUARȚITO- FELDSPATIC CU CLORIT	GRAU- WACKE
BRONZ TIMPURIU ?	2	-	1	-	1	1
BRONZ MIJLOCIU ?	4	2	-	1	-	-

* * *

Cea de-a doua temă care poate fi discutată în legătură cu resursele utile din partea externă a curburii carpatice de nord-est este cea legată de identificarea unor posibile arii sursă de procurarea a aramei native sau a unor aflorimente metalice neferoase, care ar fi fost posibil să se fi exploatat și utilizat în protoistorie pentru confecționarea unor artefacte.

În legătură cu această problemă arătăm că numărul pieselor de aramă descoperite, până în prezent în așezările eneolitice din județul Suceava este foarte mic, acest fapt putându-se datora și caracterului nu tocmai extins al cercetărilor, așa cum sublinia și colegul Ion Mareș în lucrarea sa de doctorat (Mareș, 2002, pass.). Astfel, în colecțiile Complexului Muzeal Bucovina se găsește un topor de tip *Pločnik*, provenind de la Probota-Magazie, două topoare-târâncop, unul de tip Jászladány, varianta Bradu, de la Plăvălari-Dealul Securiceni, și unul din varianta Târgu Ocna, cu loc neprecizat de descoperire din Bucovina (Mareș, 2002, p. 19), iar într-o colecție particulară se află un fragment dintr-un topor-târâncop, tip Jászladány, varianta Bradu, descoperit la Adâncata-Dealul Lipovanului (Cucuteni A-B₁), la care se adaugă analiza realizată pentru toporul de la Trifești (jud. Neamț) (Boghian, Niculică, Cojocaru, Pavel, 2000-2001) (a se vedea anexele).

În ceea ce privește posibilele surse de exploatarea a cuprului și a compușilor acestuia, s-a presupus că, în zona aflată în discuție, s-ar fi putut să fie folosit cuprul nativ așa cum apare la Cârlibaba, Fundul Moldovei, Prașca și Valea Putnei (Mareș, 2002, p. 12). Din inventarierea ariilor-surse cuprifere din zona exterioară a curburii carpatice de nord-est rezultă că mineralizațiile de

sulfuri polimetalice singenetice, în general cuprifere, apar în Cristalinul Carpaților Orientali de nord, în complexul vulcanogen-sedimentar metamorfozat la:

- **Izvorul Ursului-Cârlibaba**, în valea Țibăului – un bogat zăcământ cuprifera, puternic tectonizat, care se prezintă sub formă de lentile, asemănător cu cel din bazinul Vaserului (Maramureș) dar situat într-o zonă izolată, greu accesibilă;

- **Fundoaia-Stânișoara**, în nordul Suhardului, la 2 km sud de satul Cârlibaba, pe versantul drept al Bistriței Aurii și allorează în pe pâraiele Fundoaia și Stânișoara – un zăcământ compus din lentile prelungi, roci impregnate cu sulfuri și rare benzi de minereu compact;

- **Tătarca-Găina**, în Obcina Mestecănișului, între cei doi afluenți de stânga ai văii Cârlibaba – pirită, calcopirită în șisturi clorito-sericitoase;

- **Valea Stâniei**, la 4 km NV de Fântâna-Gâlbezei, cca 4 km S de comuna Cârlibaba și 5 km NE de cântunul Valea Stâniei, în bazinul superior al pâraielor Valea Stâncii și Bașca, afluenți de stânga ai Bistriței Aurii – impregnații de pirită, pâlărie de limonizare și corpuri de minereu piritos, unde a existat o exploatare de limonite în secolul al XIX-lea;

- **Mănăila**, în bazinul superior al pâraului cu același nume (afluent de stânga a văii Tătarca), în continuarea de NV a mineralizațiilor de la Valea Stâncii, la cca 6 km NE de Valea Bistriței – zăcământ cu trei aliniamente, compus din limonite, impregnații de sulfuri, minereu piritos compact, impregnații de pirită și calcopirită;

- **Orata-Deluț** aflat la sud-est de perimetrele Valea Stâniei și Mănăila – la Orata zăcământul se află la 400 m amonte de confluența pâraului cu același nume cu Moldova, fiind compus din minereu piritos-zincifer; la Deluț o zonă de 800 mp cu minereu primar piritos asociat cu limonizare puternică, prezentând, în Vf. Deluț, o fereastră de eroziune; Băta Rea, aflată la 700 m de Deluț, prezintă pirită cuprifera compacte lentiliforme;

- **Fundu Moldovei – Dealul Negru** exploatat din secolul al XVIII-lea – minereu compact piritos-cuprifera și de calcopirită, care se deplasează spre Tonigărești și pâraiele Botos și Botoșel;

- **Prașca-Valea Putnei** aflat în zona unghiului de confluență dintre valea Putnei și Moldova, mărginit la NV de pâraul Leuștean și la SE de pâraul Cârștii – zăcământ aflat în continuarea celui anterior; o altă prezență, în zona Dealul Negru, între pâraul Moroșan și Moldova – minereu piritos cuprifera compact, uneori plumbo-zincifer, pirită, calcopirită;

- **Pojorâta-Colbu-Izvorul Giumalăului** cu trei aliniamente: estic-pâraul Colbul Pojorâței cu pirită plumbo-zinciferă; median pe pâraiele Chilia Mică, Minerilor și Comorii cu minereu polimetalic și impregnații cuprifere; vestic, pe pâraul Chilia Mare, cu ochiuri de minereu piritos;

- **Pâraul Colbului**, la cca 5 km sud de Rarău, în apropierea Cheilor Bistriței, la confluența pâraielor Rece cu Bașca – afloriment de pirită cuprifera;

- **Pâraul Leșu-Pâraul Căinelui-Pâraul Ursului**, la 2 km NE de Cheile Bistriței, la mijlocul diastanței dintre pâraul Crucii și pâraul Holda – minereu piritos cuprifera, pirită și calcopirită; este continuarea spre nord a zăcământului de la Leșu Ursului;

- **Leșu Ursului** situat între localitățile Crucea și Holdița – este unul dintre cele mai mari din Moldova – minereu de pirită și sulfuri polimetalice, în unele zone (0) foarte bogate în cupru (Băgu, Mocanu, 1984, p. 131-144).

De asemenea, în aceeași zonă montană vulcanogenă există filoane hidrotermale de sulfuri polimetalice, așa cum sunt cele din sectoarele Zimbroslava-Canal, Fluturica, Faraoani, Arșița-Fântâna Gâlbezei-Botoșel, Delnița, Colacul, Runc, Mestecăniș, Hajul, Gemenea (Băgu, Mocanu, 1984, p. 145-149).

Din păcate nu dispunem decât de foarte puține date referitoare la compoziția acestor minereuri, nu au fost semnalate dovezi ale existenței unor exploatare protoistorice și există foarte puține analize metalografice, prin coroborarea cărora să putem vedea dacă produsele finite de aramă

descoperite în zona județului Suceava au putut fi confecționate dintr-o materie primă obținută din zăcămintele prezentate mai sus. De aceea, aceasta rămâne o importantă direcție de cercetare.

O altă direcție de investigare a resurselor utile vizează aflarea unor zone de ocurență a diferiților compuși de calciu, fier și mangan, care au putut fi exploatați și utilizați în calitate de coloranți pentru ornamentarea ceramicii, în special. Această temă a preocupat pe mulți specialiști care s-au ocupat de cercetarea culturii Cucuteni, interesant fiind studiul colegei Cornelia-Magda Mantu-Lazarovici și a colaboratorilor D-sale (**Mantu, Vlad, Niculescu, 2001, p. 191-210, cu toată bibliografia**).

Așa cum am arătat mai sus, în unele dintre zăcămintele de sulfuri polimetalice, descoperite în zona montană a județului Suceava apar asociați diferiți compuși de fier, în special limonitul și hematitul. În același timp, în aceeași zonă, sunt prezente importante mineralizații și zăcămintele de fier, așa cum sunt:

➤ **cele de pe fațada estică a Obcinei Suhardului**, între pâraiele Rusaia și Gândacului, pe stânga Bistriței, în muntele Bretila și în capătul opus, între Suhărzel-Ciotina-Haju-Argestru, unde au fost descoperite lentile de hematit, siderit și magnetit;

➤ **zăcămintul Iacobenii** alcătuit din magnetit și hematit, cel din perimetrul Poiana Știolului, în apropiere de Pasul Prislop, cu minereu compact de hematit;

➤ **zăcămintul de la Delnița**, în Obcina Mestecănișului, unde apar mineralizări de carbonați de fier (siderit) și limonit, aflat la partea superioară a minereului de hematit care predomină.

De asemenea, aflorimente ale diferiților compuși de fier sunt cunoscute pe Valea Putnei, Pârâul Cailor, Botoșel, Orata, Colacu, Arșița, Fluturica etc. (**Băgu, Mocanu, 1984, p. 149-160**). În acest context, considerăm că unele dintre aceste mineralizații și zăcămintele au putut fi cunoscute și de către purtătorii culturii Cucuteni și utilizate ca materii prime pentru obținerea pigmenților roșii. Valea Bistriței putând fi un culoar de legătură și între aceste arii-sursă a compușilor de fier și zăcămintele din zona Subcarpaților Neamțului, unde este cunoscută o densă locuire eneolitică. Totodată, de-a lungul unor căi de comunicație transversale, acești coloranți minerali ar fi putut ajunge și în cadrul stațiunilor cucuteniene din Podișul Sucevei, fără a exclude o eventuală utilizare, pentru obținerea coloranților minerali, a pământurilor colorate cu oxizi de fier din depozitele cuaternare aluvionare, cu compuși de fier „spălați” (erodați) din zona montană și residimentați în locuri mai joase, cunoscute sub denumirea de „fier de baltă”.

În ceea ce privește pigmenții minerali din care se obținea culoarea neagră, reprezentați prin diferiți compuși de mangan, considerăm că aceștia erau procurați tot din zona montană a județului Suceava, dar numai parțial, așa cum s-a arătat, din Munții Bistriței.

Astfel, între Baia-Borșa și Tulgheș, la altitudini cuprinse între 850 și 1500 m. se cunosc peste 30 de iviri și zăcămintele de mangan. Aceeași situație se observă între Cărlibaba-Broșteni-Borca, zăcămintele fiind de origine vulcanogen-sedimentară metamorfozate în Precambrian, găsindu-se asociate cu hematit, magnetit și limonit, în principal. Mineralizații și zăcămintele de mangan se găsesc, în zona montană a județului Suceava, în:

➤ **Sectorul Cărlibaba-Dadu**, aflat la 7 km NE de comuna Cărlibaba, în Obcina Mestecănișului, în stânga Bistriței Aurii, aflat la înălțimea de 1400 m. Reprezintă cea mai mare acumulare de minereu de mangan din Carpații Orientali, fiind exploatat în carieră. Oxizii și hidroxiizii care iau parte ca minerale secundare la alcătuirea zăcămintelor sunt: psilomelanul (80 % din masa totală a oxizilor), piroluzitul, hausmanitul, hematitul, jakobsitul, limonitul, magnetitul etc., și sunt prezenți la suprafața zăcămintului;

➤ **Sectorul Ciocănești** situat între pâraiele Botoș și Puiu, afluenți ai Bistriței Aurii, tot în Obcina Mestecănișului, în funcție de zonele de aflorire se împarte în mai multe zăcămintele: Orata Mare, Orata, Colacul, Colacul de Sus, Oița și Puiul. Mineralizațiile sale se prezintă sub formă de lentile și cuiburi (pungi);

➤ **Sectorul Mestecăniș-Iacobeni** aflat între Obcinile Mestecănișului și Suhardului, respectiv între pâraiele Puiu – Valea Fierului – Argestru. Se cunosc zăcămintele de la Suhărzel, Tolovanu, Dranca, Țiganca și Puciosul (sectorul Mestecăniș) și Văcăria. Sf. Gheorghe, Nepomuceni, Arșița, Argestruț, Căprăria, Drancani (sectorul Iacobeni);

➤ **Sectorul Șaru Dornei-Dealul Rusului** situat în capătul NV al Munților Bistriței, reprezentat prin zăcămintele: Terezia (Emil Bodnăraș), Pietrele Arse (Filimon Sârbu), Mareș, Roșu, dealul Boambei și Dealul Rusului, acesta din urmă aflurează în mai multe puncte (**Băgu, Mocanu, 1984, p. 161-170**).

Din compararea compoziției minereurilor secundare oxidice de mangan, din zona montană a județului Suceava, cu cea a pigmentilor negri cu care s-a pictat ceramica cucuteniană (**Niculescu, Siciăman, 1994, p. 321-322; Mantu, Vlad, Niculescu, 2001, p. 191-210**), mai ales în fazele Cucuteni A-B și B, se observă o mare asemănare, care vorbește de folosirea acestor arii-sursă de către olarii comunităților cucuteniene. Rămâne ca o sarcină pentru cercetările viitoare, identificarea unor zone de exploatare a acestor oxizi ferici, de mangan sau fero-mangan și asocierea acestora cu eventualele așezări cucuteniene, pentru a da consistență ipotezelor noastre. Utilizarea altor arii-sursă de pigmenti negri pe bază de compuși de mangan decât cele nord-est carpatice, aflate în spațiul nord-pontic (zona Nikopol-Nikolaev, Velikij Tokmak și Inguleț-Nipru în sudul Ucrainei) (**Shnyukov, Orlovsky, 1980, p. 393-402; Palamarcuik, 1988, p. 9-13; Zastavniij, 1994, p. 58-70**), pentru pictarea ceramicii cucuteniano-tripoliene, este puțin puțin probabilă deoarece acestea se găsesc în afara spațiului ocupat de aceste comunități eneolitice și cantitatea de ceramică decorată prin pictare este foarte mică în siturile din interfluviul Bugul Sudic-Nipru, proporția acesteia crescând exponențial odată cu apropierea de Carpații Orientali.

De aceea, considerăm că olarii cucutenieni cunoșteau ariile-sursă primare de compuși de fier și mangan din zona nord-est carpatică, inclusiv cele din Carpații Bucovineni și Polonezi – Munții Czywczyn (**Palamarcuik, 1988, p. 9-13; Krajewski, 1938, pass.**), le exploatau, probabil, sau utilizau pigmentii din depozitele secundare, aluvionare, cu „pământuri roșii și negre”.

* * *

Deși nu se leagă decât parțial de zona montană, identificarea și cunoașterea surselor salifere din zona pericarpatică a județului Suceava și definirea cât mai precisă a raporturilor cu locuirile epocilor preistorice și istorice reprezintă, avându-se în vedere acumulările în domeniu (**Ursulescu, 1977, p. 307-317; Ursulescu, 1996, p. 489-497; Andronic, 1989, p. 171-177; Monah, 1991, p. 387-400; Dumitroaia, 1994, p. 7-82**), o importantă direcție de cercetare.

În zona flișului din Obcina Feredeului (Breaza, Sadova, Câmpulung), Obcina Mare (Putna, Gura Putnei, Straja, Sucevița, Valea Moldoviței) Munții Stânișoarei (slatina Ostra, Stulpicani) Rarău (Slătioara) și la contactul dintre fliș și platformă, în zona pericarpatică, pe linia tectonică marginală (Vicov, Solca, Cacica, Păltinoasa, Poiana Mărului, Slatina, Slătioara, Râșca) se cunosc o serie de izvoare minerale sărate, care au o origini, salinitate și debite diferite. Aceste *slatine* se cunosc și în partea de nord a Bucovinei istorice, la Crasna IIschi și Vijnița (trei slatine) (**Șandru, 1952, p. 407-424; Băgu, Mocanu, 1984, p. 190-191; Ceașu, 1982, p. 377-392; Hacquet, 2002; p. 33-51; Bucovina, 1998, p. 51**). Multe dintre acestea au fost folosite de-a lungul istoriei, azi servind locuitorilor din zonă pentru adăos sărat în hrana animalelor și pentru conservarea unor alimente (murături, brânză, carne sărată etc.).

Dovezi clare de utilizare a acestor surse de apă sărată, inclusiv prin obținerea sării cristalizate prin evaporare, au fost identificate la Solca-*Slatina Mare* (Criș, Precucuteni, Cucuteni B împreună cu o mare cantitate de ceramică Cucuteni „C”, epoca bronzului, Hallstatt, perioada geto-dacică, perioada medievală târzie-începutul epocii moderne) (**Ursulescu, 1977, p. 307-317; Ursulescu, 1996, p. 489-497**). Cacica-*Salină* (Cucuteni B) (**Andronic, 1989, p. 171-177; Andronic, Mareș, 1996, p. 21**). Voitinel (com. Gălănești) (Criș, Cucuteni, Noua, Hallstatt, La Tène geto-dacic, Evul Mediu timpuriu, sec. VII-IX și XIII-XIV) și Marginea-*Poiana Slatinei* (com.

Marginea) (Andronic, Ursu, 2003, p. 341), în special fragmente ceramice provenind de la vase de tipul *briquetage*. Nu știm, deocamdată, cum circula slatina sau sarea cristalizată, dar menționăm că în stațiunea de la Fetești-Schit, în nivelul Cucuteni B, a fost descoperit un fragment provenind de la un asemenea tip de vas, care a servit probabil ca ambalaj pentru sarea huscă transportată în stațiunile din podiș.

Sarea, unul dintre cele mai vechi minerale utilizate de om prin extragere și prelucrare, începând încă din neoliticul timpuriu (cultura Starcevo-Criș), așa cum au demonstrat descoperirile de la Solca-Slatina Mare (jud. Suceava) (Ursulescu, 1977, p. 307-317). Lunca-Poiana Slatinei (com. Vânători, jud. Neamț) (Dumitroaia, 1987, p. 253-258). Oglinzi-Cetățuia și Băi (jud. Neamț) (Dumitroaia, 1994, p. 7-79). Se pare că transformarea apei izvoarelor sărate („slatine”) din zona de salifer a Carpaților Orientali și Nordici (inclusiv pe teritoriul Bucovinei de Nord, al Ucrainei subcarpatice și transcarpatice și al sudului Poloniei) s-a făcut inițial prin două metode (Ursulescu, 1996, p. 489-497):

❖ fierberea saramurii în vase cu deschidere mare a gurii și apoi uscarea pe vetre (până la compactare) a sării umede în pahare conice, cu baza lătită. După uscare, aceste pahare (numite *briquetage*, din cauza culorii asemănătoare cărămizii, pe care o primeau prin ardere) erau sparte, extrăgându-se conurile de sare, ce puteau fi transportate apoi, inclusiv în vederea comercializării (Brunn von, Matthias, 1958, p.241-244; Bukowski, 1985, p. 27-71; Jodlowski, 1968, p. 173-180; Idem, 1971 passim; Matthias, 1961, p. 119-125; Riehm, 1959, p.1-5; Idem, 1960, p.180-217; Idem, 1962, p.360-400; Rouzeau, 1986, p.24-37; Nenquin, 1970 passim);

❖ stropirea cu saramura slatinilor a unor ruguri de bușteni, ceea ce ducea la cristalizarea sării, care era apoi separată din cenușă. Această metodă (destul de primitivă) a dat naștere unor straturi groase de arsură, așa cum sunt cele constatate la Lunca (Dumitroaia, 1994, p. 7-79) și a fost utilizată până la începuturile epocii moderne (Ceaușu, 1982, p. 377-392).

Marea bogăție în resurse de sare a teritoriului României (Stoica, Gherasie, 1981, passim) a determinat continuitatea exploatării acestui mineral în toate epocile istorice. Pentru perioada culturii Cucuteni s-au făcut cercetări speciale asupra vestigiilor legate de această activitate (Monah, 1991, p. 387-400; Andronic, 1989, p. 171-177; Dumitroaia, 1987; Idem, 1994), inclusiv cu abordări etnoarheologice (Alexianu, Dumitroaia, Monah, 1992, p.159-167). De asemenea, un studiu arheologic de sinteză s-a realizat și pentru exploatarea sării în Dacia romană (Wollmann, 1996, p.240-249), care va fi completat, la timpul viitor, și pentru zona montană a județului Suceava.

* * *

Reluarea cercetărilor sistematice în stațiunea de la Solca-Slatina Mare au condus la realizarea altor observații privitoare la această importantă problemă. Astfel, în perioada 25 august-15 septembrie 2003, în colaborare cu Complexul Muzeal Neamț (cercet. șt. dr. Gh. Dumitroaia) și cu Institutul de Arheologie din Iași (cercet. șt. dr. Dan Monah), a fost efectuată o săpătură arheologică sistematică în punctul Solca – Slatina Mare (fig. 3), pentru a se completa observațiile realizate în anul 1968. Dacă săpătura din anul 1968 (responsabil de șantier dr. Mircea Ignat) a vizat o zonă aflată la cca. 50 m SSE de fântâna cu slatină și a constatat din două șanțuri de 10 x 1 m și o casetă de 4 x 4 m, noua săpătură a urmărit spațiul de la NNE de fântână, într-o porțiune foarte afectată de eroziuni (fig. 1-2). A fost trasat un șanț cu lungimea de 20 m și lățimea de 1, 5 m și o casetă de 3 x 3m. În șanțul de lângă fântână (S. I/2003), pe micul platou din dreptul acesteia, între m. 0 și 5, 60 a fost descoperit un pavaj de pietre, care aparținea, probabil, curții locuinței responsabilului austriac cu exploatarea sării din saramură, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Pe acest pavaj s-au găsit diferite fragmente metalice (cuie, sârme, plită, nasturi).

În continuarea șanțului, între 0, 10 -- 0, 30 m au fost recuperate puține materiale feudale târzii (sec. al XVIII-lea): ceramică neagră-cenușie, decorată cu roțița dintată și ceramică roșie, policromă și smălțuită. În nivelul următor au fost găsite foarte puține fragmente încadrate în epoca

bronzului (cultura Costișa-Komarovo), o dovadă a faptului că în zonă a existat și o locuire din această perioadă dar nu în suprafețele săpate de noi.

Foarte numeroase sunt materialele ceramice încadrate în faza B a culturii Cucuteni. Cantitatea de ceramică pictată este foarte mică (predomină pictura realizată cu negru pe fondul roșiatic al vasului), prezentând ca forme amforele și castroanele. În schimb, ceramica aparținând speciei „Cucuteni C” predomină. Aceasta din urmă a fost modelată dintr-o pastă cu multă scoică pisată în compoziție, arsă în nuanțe diferite de la brun-cărămiziu la roșiatic și chiar gălbui. Decorul predominant al acestei specii ceramice a fost realizat cu șnurul răsucit sau înfășurat (motivul „omidă”), cu incizii dispuse într-o multitudine de variante, și cu măturica. Ca forme se disting vasele-crater și cele cu patru piciorușe. Materialele litice sunt puține și constau din câteva unelte retușate, de silex zis „din varianta de Prut”, de culoare cenușie neagră. Foarte multe sunt vasele *briquetage*, conice cu fundul lățit, care serveau la obținerea, prin evaporarea din saramură, a sării huscă care era, apoi, destinată schimbului. Acestea sunt realizate dintr-o pastă cu diferite amestecuri organice în compoziție, arsă diferit, cel mai adesea brun-roșiatic și cărămiziu la exterior și cenușiu-negru la interior (Dumitroaia et alii, 2004, p. 314-315).

Între materialele arheologice recuperate mai pot fi menționate câteva fragmente ceramice Cucuteni A (?) și Precucuteni III. Acestea din urmă sunt lucrate dintr-o pastă destul de bună, arsă la nuanțe brune-cărămizii sau roșiatice, decorate cu motive spiralice adâncite. În suprafața săpată nu au fost descoperite fragmente ceramice încadrate în cultura Criș, așa cum au fost identificate în anul 1968 (Ursulescu, 1977, p. 307-317; Ursulescu, 1996, p. 489-497).

Din observațiile noastre, se pare că materialele arheologice nu formează decât rareori complexe pluristratigrafice verticale ci sunt dispuse spațial, în funcție de evoluția geomorfologică a terenului în care se afla izvorul sărat, astfel explicându-se dispersia vestigiilor arheologice.

În diferite etape, am efectuat împreună cu diferite grupuri de studenți și cu membrii colectivului de cercetare, recunoașteri arheologice în zona piemontană Cacica – Solca, pentru depistarea diferitelor izvoare sărate, cunoscute sau nu (Șandru, 1952, p. 407-424). Astfel, la Solca, urmând drumul de culme numit *Drumul Cătanei*, am cercetat diferite izvoare sărate: *Slatina Trestiei* (fig. 4), aflată în pădurea Trestiei, care din cauza vegetației bogate nu a permis o investigație arheologică, *Sărățica – Slatina de pe Izlaz*, exploatat în perioada contemporană, care se varsă în Solcuța (cursul superior al râului Solca) (fig. 5), determinând un anumit grad de salinitate al acestuia. În pădure, cantonul Tocar, mai există un izvor sărat, care nu are număr, după cum există și un izvor în sat numit *Izvorul de la Biserică*.

Fig. 1

Fig. 2

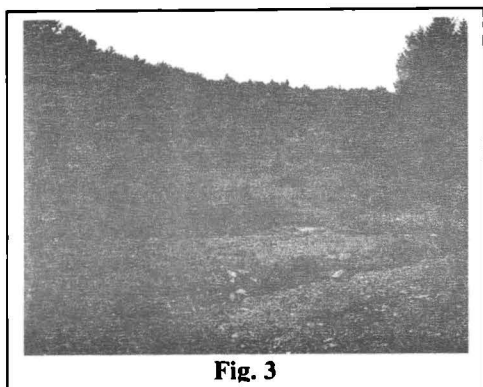

Fig. 3

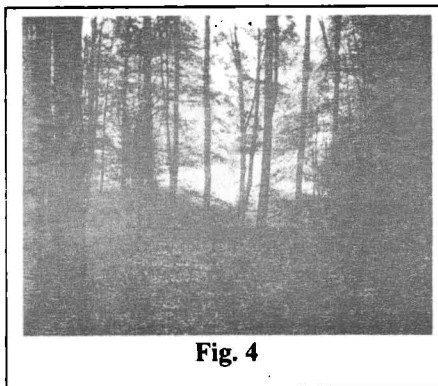

Fig. 4

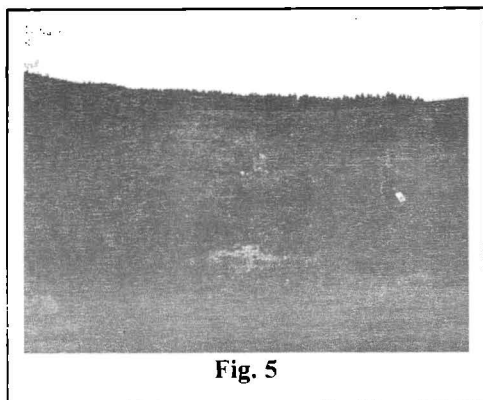

Fig. 5

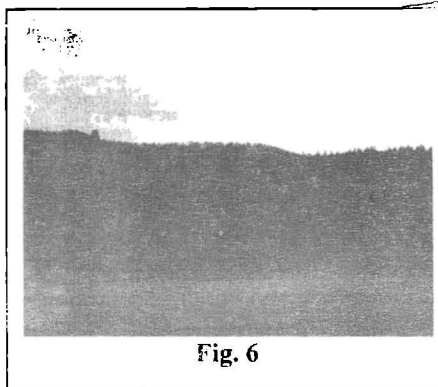

Fig. 6

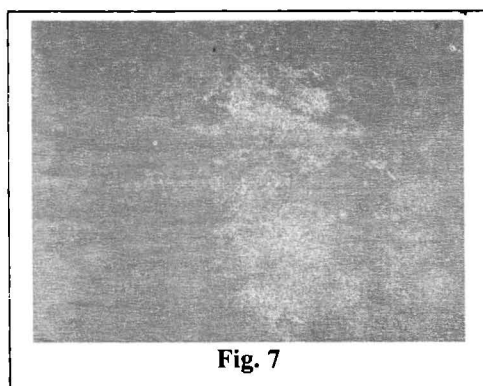

Fig. 7

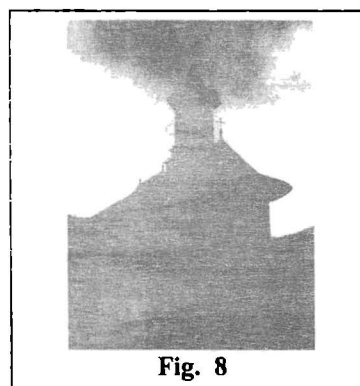

Fig. 8

În partea de nord-vest a localității Solca, pe partea dreaptă a Solcuței (cursul superior al Solcăi) pe un platou ce se ridică deasupra apei (fig. 6-7), în punctul numit *La Stadion*, au fost descoperite vestigii de locuire, încadrate probabil în epoca bronzului (lutuieri compacte de la o locuință, lucrate cu nisip în compoziție, și puține fragmente ceramice cu nisip în pastă). Din nefericire această stațiune a fost distrusă de lucrările de construcție a stadionului din localitate și de

exploatarea brazdelor cu iarbă. Este posibil ca așezarea propriu-zisă să se fi răsfrîtat pe acest platou. de-a lungul cursului superior al râului Solca, într-un sistem asemănător locuirilor montane de astăzi.

În cadrul comunei Cacica, am verificat, de-a lungul a trei ani de cercetări de suprafață, o serie de situri menționate de Mugur Andronic (**Andronic, 1997, pass.**) sau semnalări inedite. Fără a cunoaște alte locuiri anterioare eneoliticului, în zona comunei Cacica, legate probabil și de exploatarea surselor de apă sărată (pârâul de lângă salină, pârâul Blândeț) se cunosc șase locuiri cucuteniene, cea mai importantă fiind, se pare, cele din zona salinei Cacica (**Gorcea, 2002, p. 24**). De asemenea, destul de numeroasă a fost și popularea zonei comunei Cacica și în epoca bronzului, unde se cunosc, deocamdată, șase situri care pot fi atribuite culturii Noua sau perioadei de trecere către Hallstattul canelat (grupul Grănicești).

* * *

În finalul acestei incursiuni, arătăm că zona montană a județului Suceava a oferit o serie de resurse utile care au fost utilizate de către comunitățile paleolitice, neolitice și eneolitice, din epoca bronzului și cea a fierului sau din diferite perioade istorice din zonele apropiate, în special din Podișul Sucevei. Rămâne de lămurit problema locuirii preistorice și istorice în zona montană a județului Suceava, deoarece aceasta dispune de multe dintre condițiile care în alte spații (depresiunile din partea vestică a Carpaților Orientali, în special) au favorizat o viață destul de intensă în această epocă.

De aceea, cunoașterea corespunzătoare a acestora, ca obiect de studiu a unui viitor grant care să vizeze identificarea și repertorierea stațiunilor preistorice și istorice din zona montană menționată, va avea darul să ne ilustreze mai precis modul de adaptare dinamică a oamenilor la mediu, în toate perioadele devenirii umane, deoarece aceste elemente naturale nu capătă semnificație decât atunci când încep să facă parte din sistemul cultural

Considérations concernant l'identification et la classification des ressources utiles de la zone montagneuse du département de Suceava utilisées en préhistoire et histoire (Résumé)

Dans ce travail les auteurs présentent les résultats partiels des recherches effectuées dans le grant *Etude de l'identification et la classification des ressources utiles de la zone montagneuse du département de Suceava utilisées en préhistoire et histoire*, financées par CNCIS (MECT) entre 2001-2003.

Il s'agit des intéressantes considérations sur la méthodologie de l'archéologie de la zone montagneuse et minière (archéométallurgie), sur les roches utilisées pour les outils et les armes lithiques, ou concernant les pigments minéraux (les composés du fer, calcium et manganèse etc.) employées pour la peinture de la céramique cucutenienne, les gisements/affleurements des composés de cuivre et fer et sel, utilisés dans les différents domaines en préhistoire et histoire.

BIBLIOGRAFIE

- Alexianu, Dumitroaia, Monah, 1992** – Alexianu Marius, Dumitroaia Gh., Monah Dan, *Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică*, *Thraco-Dacica*, XIII, p.159-167.
Andronic, 1989 – Andronic Mugur, *Cacica – un nou punct neolitic de exploatare a sării*, *SCIVA*, 40, 2, p.171-177.
Andronic, 1997 – Andronic M., *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1997.
Andronic, Mareș, 1996 – Andronic M., Mareș I., *Cacica, jud. Suceava*, în *CCA. Campania 1995*, București, 1996, p. 21.

- Andronic, Ursu, 2003** – Andronic M., Ursu C. E., *Voitinul (com. Gălănești), Marginea (com. Marginea), jud. Suceava, în CCA. Campania 2002*, București, 2003, p. 341.
- Antonacci-Sanpaolo (editor), 1992** – Antonacci-Sanpaolo Elena (editor), *Archeometal-lurgia – ricerche e prospettive. Atti del colloquio internazionale di archeometallurgia. Bologna 18-21 ott. 1988*, Bologna.
- Atanasu, 1929** – Atanasu I., *Cercetări geologice în împrejurimile Tulgheșului*, în *Analele Inst. Geol.*, t.XIII, București.
- Bailly-Maitre, 1993** – Bailly-Maitre Marie-Christine *Les méthodes de l'archéologie minière*, în: Riccardo Francovich (editor), *Archeologia delle attività estrattive e metallurgiche*, Firenze.
- Bailly-Maitre, Ploquin, 1993** – Bailly-Maitre Marie-Christine, Ploquin Alain, *Brandes en Oisans. Archéologie et paléometallurgie d'un village de mineurs au Moyen-Âge*, Paris.
- Batariuc, 1979-1980** – Batariuc Paraschiva Victoria, *Așezarea precucuteniană de la Bosanci (județul Suceava)*, în *Suceava (AMJ)*, VI-VII, 1979-1980.
- Băncilă, Papiu, 1961** – Băncilă I., Papiu V. C., *Asupra silicolitelor cretacic inferioare din cuveta marginală a Carpaților Orientali*, în *D. S. com. geol.*, XLVI, București.
- Băgu, Mocanu, 1984** – Băgu G., Mocanu A., *Geologia Moldovei. Stratigrafie și considerații economice*, Ed. Tehnică, București, 1984.
- Boghian, 1995** – Boghian D., *Unele considerații asupra utilajului litic al complexului cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie (I)*, în CC, SN, 1 (11), 1995, p. 7-42; (II), în CC, SN, 2 (12), 1996, p. 4-36.
- Boghian, 1996** – Boghian D., *Unele considerații asupra utilajului litic al comunităților Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, în vol. *Cucuteni aujourd'hui*, Piatra Neamț, 1996, p. 277-342
- Boghian, Niculică, Cojocaru, Pavel, 2000-2001** – Boghian D., Niculică B. P., Cojocaru I. Pavel P., *Câteva considerații privind unele topoare de aramă eneolitice*, în CC, SN, 6-7 (16-17), 2000-2001.
- Boghian et alii, 2001** – Boghian D. și colab., *Fetești-La Schit*, în CCA 2000, București, 2001.
- Boghian et alii, 2002** – Boghian D. și colab., *Fetești-La Schit*, în CCA 2001, București, 2002.
- Botez, Botesu, Irimescu, 1966** – Botez C., Botesu D., Irimescu G., *Exploatarea miniere din bazinul Vatra Dornei în timpul celui de-al doilea război mondial*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, SN, Secțiunea a III-a Istorie, tom. XII, 1966, p. 105-130.
- Brunn von, Matthias, 1958** – von Brunn W.A., Matthias W., *Vorgeschichtliche Salzgewinnung in Halle a. d. Saale*, în *AuF*, 3, p.241-244.
- Bucovina 1998** – *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, Prefață de D. Vatamaniuc, București, Ed. Academiei, 1998.
- Bukowski, 1985** – Bukowski Z., *Salt production in Poland in prehistoric time*, *Archaeologia Polona*, 24, p.27-71.
- Ceașu, 1982** – Ceașu Mihai Ștefan, *Contribuții la istoricul exploatarea sării la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Bucovina*, Suceava, IX, p.377-392.
- Cărciumaru, Muraru, Cărciumaru, Otea, 1985** – Cărciumaru M., Muraru A., Cărciumaru E., Otea A., *Contribuții la cunoașterea surselor de obsidian ca materie primă pentru confecționarea unelilor paleolitice de pe teritoriul României*, *Mem Antiq.* IX-XI, 1977-1979, Piatra Neamț.
- Chirica, 1974-1976** – Chirica V., M. Tanasachi M., în *Mem Antiq.* VI-VIII, 1974-1976, p. 267-278.
- Chirica, 1989** – Chirica V., *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, BAI, III, 1989, p. 76-80.
- Ciortescu-Bitiri, 1981** – Ciortescu-Bitiri M., *Așezarea paleolitică de la Udești și specificul ei cultural*, în SCIVA, 32, 1981, 3, p. 331-145.
- Ciortescu-Bitiri, Căpitanu, Cărciumaru** – Ciortescu-Bitiri M., Căpitanu V., Cărciumaru M., *Paleoliticul din sectorul subcarpatic al Bistriței în lumina cercetărilor de la Lespezi-Bacău*, în *Carpica*, XX, 1989, p. 7-52
- Cotoi, Grasu, 2000** – Cotoi O., Grasu C., *Unelte din piatră șlefuită din eneoliticul Subcarpaților Moldovei*, Ed. Corson, Iași, 2000.
- Donisă, 1968** – Donisă I., *Geomorfologia văii Bistriței*, Editura Academiei, București.
- Dumitroaia, 1987** – Dumitroaia Gh., *La station archéologique de Lunca-Poiana Slatinii*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, p.253-258.
- Dumitroaia, 1994** – Dumitroaia Gh., *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, jud. Neamț*, *Mem.Ant.* XIX, 1994, p.7-70.

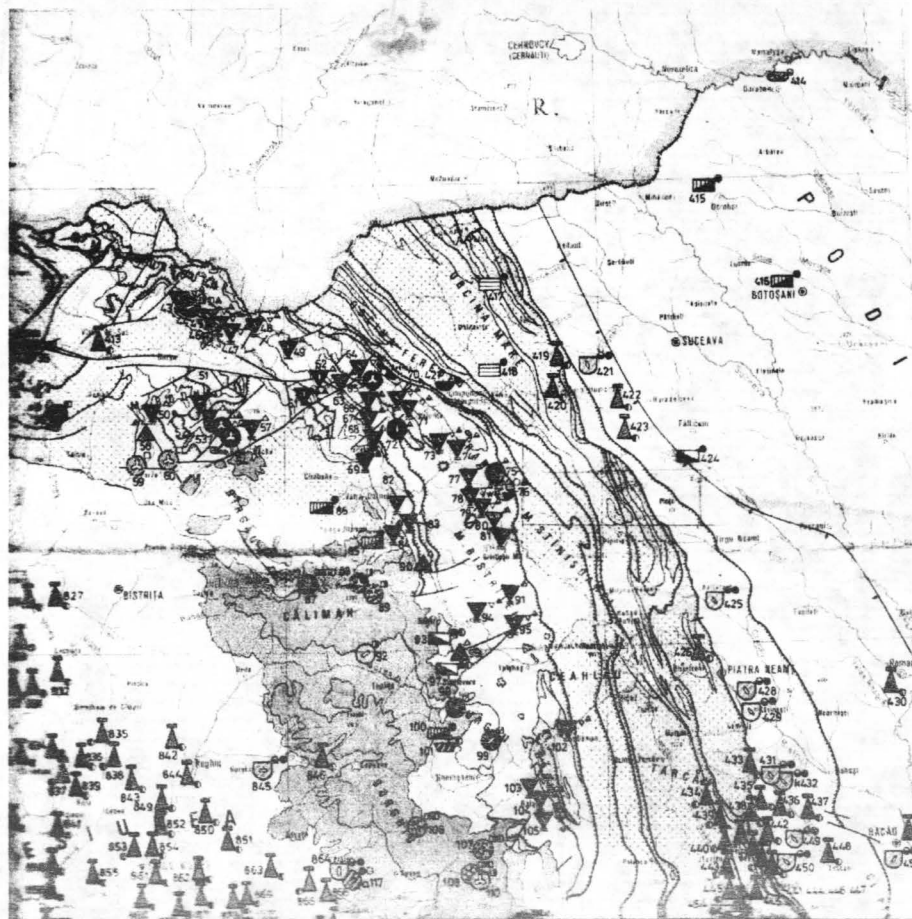
- Dumitroaia et alii, 2004** – Dumitroaia Gh., Nicola D., Munteanu Roxana, Preoteasa C., Monah D., Boghian D., Ignătescu S., *Solca, com. Solca, jud. Suceava, Punct Slatina Mare*, în *CCA. Campania 2003*, CIMEC, București, 2004, p. 314-315
- Felder, Rademakers, de Groath, 1998** – Felder P.Y., Rademakers P. Cor M., de Groath Marjorie F. Th., *Excavations of Prehistoric Flint Mines at Rijckholt – St. Geertruid (Limburg, The Netherlands)*, în *Archäologische Berichte*, 12, Bonn, p. 1-77.
- Freise, 1908** – Freise Friedrich *Geschichte der Bergbau- und Hütten technik*, Bd. 1: *Das Altertum*, Berlin.
- Ghenea, Brandabur, Mihăilă, Ghenea, Giurea, 1969** – Ghenea C., Brandabur T., Mihăilă N., Ghenea Ana, Giurea P., *Harta hidrogeologică a României, sc. 1:1000000, nr. 10 și text explicativ*, Edit. Inst. Geol., București.
- Gorcea, 2002** – Gorcea Cr., *Evoluția habitatului uman în zona comunei Cacica. Din Paleolitic până în secolul al XX-lea*, Lucrare de licență, Suceava, 2002
- Gosselin, 1986** – Gosselin Françoise, *Un site préhistorique d'exploitation du silex à Spiennes (Hainaut) au lieu dit Petit-Spiennes*, în: *Hannonia Praehistorica*, 10, p. 33-160.
- Grasu, Catana, Grinea, 1988** – Grasu C., Catana C., Grinea D., 1988, *Flișul carpatic. Petrografie și considerații economice*, Ed. Tehnică, București.
- Grasu, Turculeț, Catana, Niță, 1995** – Grasu C., Turculeț I., Catana C., Niță M., *Petrografia Mezozoicului din « Sinclinalul marginal extern »*, Editura Academiei, București.
- Gras, Catana, Miclăuș, Boboș, 1999** – Gras C., Catana C., Miclăuș C., Boboș I., *Molasa Carpaților Orientali. Petrografie și sedimentogeneză*, Editura Tehnică, București.
- Grămadă, 1996** – Gramadă N., *Toponimia minoră a Bucovinei*, Ed. Anima, 2 vol.
- Haupt, 1866** – Haupt Theodor *Bausteine zur Philosophie der Geschichte des Bergbaues*, Lief. 2: *Die Archäologie und Chronik des Bergbaues*, Leipzig.
- Hacquet, 2002** – Hacquet B., *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie prin Carpații Dacici (1788-1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, Prefață de D. Vatamaniuc, București, Ed. Septentrion, Rădăuți, 2002.
- Ignat, 2000** – Ignat Mircea, *Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Sucevei*, Ed. Universității Suceava.
- Ignătescu, 1999** – Ignătescu S., *O descoperire precucuteniană în apropierea orașului Suceava*, în CC, SN, 5 (15), 1999.
- Ignătescu, 2000** – Ignătescu S., *Cultura ceramicii liniare în Podișul Sucevei*, Lucrare de licență, Suceava, 2000, p. 64-74.
- Ionesi, 1971** – Ionesi I., *Flișul paleogen din bazinul văii Moldovei*, Editura Academiei, București.
- Irimescu, 1982** – Irimescu G., *Din istoria mineritului în Bucovina 1918-1944*, în *Suceava (AMJ)*, IX, 1982, p. 265-284.
- Jahn, 1960** – Martin Jahn, *Der älteste Bergbau in Europa*, Berlin.
- Jodlowski, 1968** – Jodlowski Anton, *Problème de l'exploitation du sel dans avant-pays carpatique polonais au Néolithique*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, X, p. 173-180.
- Jodlowski, 1971** – Jodlowski Anton, *Das Salzgewinnung in Klempolen in urgeschichtlichen Zeiten und im frühen Mittelalter*, în *Muzeum Zup Krakowskic-Wieliczka*, IV, 1971.
- Joja, Alexandrescu, Berciu, Mutihac, 1968 a** – Joja T., Alexandrescu Gr., Berciu I., Mutihac V., *Harta geologică a României, sc. 1:200000, foaia Rădăuți (5) și text explicativ*, Edit. Inst. Geol., București.
- Joja, Mirăuță, Alexandrescu, 1968 b** – Joja T., Mirăuță Elena, Alexandrescu Gr., *Harta geologică a României, sc. 1:200000, foaia Piatra Neamț (13) și text explicativ*, Edit. Inst. Geol., București.
- Jupans'kov, 1993** – Jupans'kov Ja. I. (redactor), *Geografija Cerniveț'koj oblasti*, Cernivți, 1993.
- Județele, 1972** – * * *, *Județele României*, Edit. Politică, București, 1972.
- Krajewski, 1938** – Krajewski P., *Sprawozdanie z poszukiwan Rudy manganu na Preluczny w Gorach Czerwczynskich/Compte-rendu des recherches du minerais de manganese sur Preluczny dans les Montes Czerwczyn. Karpathes Orientales Polonais*, în *Service Geologique de Pologne, Bulletin nr. 2*, Institut Geologique de Pologne, Warszawa, 1938.
- Krautner, Năstăseanu, Rădulescu, 1969** – Krautner H., Năstăseanu S., Rădulescu D., *Harta substanțelor minerale utile din România, sc. 1:1000000, foaia 8*, Edit. Inst. Geol., București.

- Lernia, Galiberti, 1993** - Lernia S. di, Galiberti Attilio, *Archeologia mineraria della selce nella preistoria. Definizione, potenzialità e prospettive della ricerca*, Roma, 1993.
- Maghiar, Olteanu, 1970** - Maghiar M., Olteanu Șt., *Din istoria mineritului în România*. Edit. Științifică. București, 1970.
- Mantu, Vlad, Niculescu, 2001** - Mantu C.-M., Vlad A. M., Niculescu Gh., *Painting Pigments for Ceramic Decoration in the Cucuteni-Tripolye Cultural Complex*, în vol. *Festschrift für Gheorghe Lazarovici Zum 60. Geburtstag*, Ed. Mirton, Timișoara, 2001, p. 191-210
- Mareș, 1990-1991-1992** - Mareș I., *Sondajul de la Sf. Ilie-"Siliște" (1991)*, în *Suceava (AMNB)*, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992.
- Mareș, 1999** - Mareș Ioan, *Metalurgia aramei în eneoliticul României* - teză de doctorat, Iași.
- Mareș, 2002** - Mareș I., *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul din România*, Ed. Bucovina Istorică, Suceava, 2002.
- Marinescu-Bîlcu, Cărciumaru, Muraru, 1981** - Marinescu-Bîlcu Silvia, Cărciumaru M., Muraru A., *Contribution to the Ecology of Pre- and Protohistoric Habitations at Tîrpești*, în *Dacia*, NS, XXV, 1981.
- Marinescu-Bîlcu, Cărciumaru, Muraru, 1985** - Marinescu-Bîlcu Silvia, Cărciumaru M., Muraru A., *Contribuții la ecologia locuirilor pre- și protoistorice de la Târpești*, în *Mem Antiq*, IX-XI, 1977-1979 (1985), p. 643-684.
- Maron et alii, 1997** - Maron N et alii, *Minières néolithiques à Spiennes (Petit-Spiennes)*, Saint-Symphorien.
- Matthias, 1961** - Matthias Waldemar, *Das mitteldeutsche Briquetage-Formen, Verbreitung und Verwendung*, în *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte (Halle a.d. Saale)*, 45, p. 119-125.
- Monah, 1991** - Monah Dan, *L'exploitation du sel dans les Carpates Orientales et ses rapports avec la culture de Cucuteni-Tripolie*, în vol. *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, BAI, IV, Iași, p. 387-400.
- Mutihac, Ionesi, 1974** - Mutihac V., Ionesi I., *Geologia României*, Editura Tehnică, București.
- Mutihac, 1990** - Mutihac V., *Structura geologică a teritoriului României*, Editura Tehnică, București.
- Nenquin, 1970** - Nenquin J. *Salt. A Study in Economic Prehistory*, în *Dissertationes Archaeologicae Gaudenses*, VI, Brugge, 1970.
- Niculescu, Siclăman, 1994** - Niculescu Gheorghe, Siclăman Doina, *Difracția de raze X - metodă de largă aplicabilitate în studiul obiectelor minerale: posibilități și limite*, în *Mousaios*, partea a II-a, 1994, p. 321-322
- Niculică, Andronic, 1997-1998** - Niculică B. Andronic M., *O nouă așezare precucuteniană în nordul Moldovei*, în *Suceava (AMNB)*, XXIV-XXV, 1997-1998, p. 7-17.
- Niculică P, 1999** - Niculică B. P., *O seceră de bronz descoperită la Mihoveni (comuna Șcheia), județul Suceava*, în *Codrul Cosminului*, nr. 5(15), 1999, p. 215-220
- Niculică, Cojocaru, 1999-2000-2001** - Niculică B. P., Cojocaru I. *Noi date cu privire la un topor de aramă aparținând epocii bronzului din colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, recent publicat*, în *Suceava*, XXVI-XXVII-XXVIII, 1999-2000-2001, p. 691-697
- Niculică, 2000-2001** - Niculică B. P., *Topoare de piatră aparținând epocii bronzului descoperite pe teritoriul județului Suceava*, în *Codrul Cosminului*, SN, 6-7 (16-17), 2000-2001, p. 67-80.
- Palamarciuk, 1988** - Palamarciuk M. M., *Geografia RSS Ucrainene*, Kiev, Radjans'kaja Șkola, 1988.
- Păunescu, 1970** - Păunescu Al., *Evolutia uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Ed. Academiei, București, 1970.
- Păunescu, 1993** - Păunescu Al., *Ripiceni-Izvor. Paleolitic și mezolitic*, București.
- Păunescu, 1998** - Păunescu Al., *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret*, Ed. Satya Sai, 1998, vol. I/1:
- Păunescu, 1999** - Păunescu Al., *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut*, vol. I/2, București.
- Podkowińska, 1950-1951** - Podkowińska Zofia în: *Wiadomości Archeologiczne*, 17, p.95-340.
- Popp, Iosep, Paulencu, 1973** - Popp N., Iosep I., Paulencu D., *Județul Suceava*. Edit. Academiei Române, București.
- Popovici, Ursulescu, 1981** - Popovici D. N., Ursulescu N., *Șantierul arheologic Pretești-Cetate, 1979. Raport preliminar*, în *CercArh*, IV, 1981, p. 54-57
- Riehm, 1959** - Riehm Karl, *Genormte Tonbehälter zur Formsalzfertigung in der Vorzeit*, în *Ausgrabungen und Funde*, 4, 1, p. 1-5.

- Riehm, 1960** - Riehm Karl, *Formsalzproduktion der vorgeschichtlichen Salzsiedestätten Europas*, în *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 44, p. 180-217.
- Riehm, 1962** - Riehm Karl, *Werkanlagen und Arbeitsgeräte urgeschichtlicher Salzsieder*, Germania. 40, 1962, p.360-400.
- Rouzeau, 1986** - Rouzeau Nicolas *L'archéologie du sel sur le littoral*, în *Dossier histoire et archéologie*, 106, p.24-37.
- Saulea, 1967** - Saulea Emilia, *Harta geologică a României, sc.1:200000, foaia Suceava (6) și text explicativ*, Edit. Inst. Geol., București.
- Savu, Boroș, Krautner, 1970** - Savu H., Boroș M., Krautner H., *Harta metalogenetică a României, ec.1:1000000, foaia 9*, Edit. Inst. Geol., București.
- Schwarz, 1936** - Schwarz Samuel, *Archaeologia Mineira*, Boletim de Minas, Lisboa.
- Shnyukov, Orlowsky, 1980** - Shnyukov E. F., Orlowsky G. N., *Manganese ores of the Ukraine SSR*, in vol. *Geology and Geochemistry of Manganese* (ed. I. M. Varentsov, G. Grasselly), Schweizerbart'sche Stuttgart, 1980, II, p. 393-402
- Steuer, Zimmermann (ed.), 1993** - Steuer Heiko, Zimmermann Ulrich (ed.), *Montanarchäologie in Europa. Berichte zum Internationalen Kolloquium "Frühe Erzgewinnung und Verhüttung in Europa" in Freiburg vom 4. bis 7. Oktober 1990*, în *Archäologie und Geschichte*, Bd. 4, Sigmaringen.
- Stoica, Gherasie, 1981** - Stoica C., Gherasie I., *Sarea și sărurile de potasiu și magneziu din România*, București, 1981.
- Teodorescu, 1984** - Teodorescu A., *Proprietățile rocilor. Metodologii și rezultate*, Editura Tehnică, București
- Tezaurul toponimic. Moldova, 1991-1992** - *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I, Ed. Academiei Române, București, Partea I, 1991, Partea a 2-a, 1992.
- Șandru, 1952** - Șandru Ion, *Contribuții geografico-economice asupra exploatării slatinelor în Bucovina de Sud*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, III, p. 407-424
- Ursulescu, 1972** - Ursulescu N., *Topoare perforate ale culturii Starcevo-Criș din România*, în *Carpica*, V, 1972, p. 69-78.
- Ursulescu, 1977** - Ursulescu Nicolae, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, SCIVA, 28, 3, p.307-317.
- Ursulescu, 1979** - Ursulescu N., *Cercetările arheologice din 1978 de la Preotești-Haltă (jud. Suceava)*, în *MCA*, XIII, 1979, p. 35-44
- Ursulescu, 1983** - Ursulescu N., *Tipologia și evoluția pieselor de piatră șlefuită cu tăiș ale culturii Starcevo-Criș din Moldova*, în *Buletin Științific. Istorie*, Institutul de Învățământ Superior Suceava, 1983, p. 21-41.
- Ursulescu, 1985** - Ursulescu N., *Contribuții la cunoașterea paleoliticului în jud. Suceava*, Comunicare la Sesiunea Științifică a Muz. jud. Botoșani, 25-26 oct. 1985, pass.
- Ursulescu, 1991** - Ursulescu N., *La civilisation de la céramique rubanée dans les régions orientales de la Roumanie*, în vol. *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, BAI, IV, Iași, 1991.
- Ursulescu, 1996** - Ursulescu N., *L'utilisation des sources salées dans le Néolithique de la Moldavie (Roumanie)*, în vol. *Nature et culture* (ed. M. Otte), I, ERAUL, 68, Liège, p. 489-497.
- Ursulescu, 2000** - Ursulescu N., *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României*, vol. I, Ed. Universității "Al. I. Cuza" Iași, 2000, p. 269-271.
- Vitcu, 1987** - Vitcu Dumitru *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987.
- Zastavniij, 1994** - Zastavniij F. D., *Geografia Ukrainj, L'viv, Vidavniitvo „Svit”, 1994.*
- Weisgerber, 1995** - Weisgerber Gerd, *Aufgaben der Montanarchäologie*, în *Archäologie Österreichs*, 6.
- Wilsdorf, 1964** - Wilsdorf Helmut, *Aspekte der Montanethnografie, zugleich Rückblick auf die Montanarchäologie*, în *Deutsche Jahrbuch für Volkskunde*, 10, p.54-71.
- Wollmann, 1996** - Wollmann Volker, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca.

Pl. I. Harta zonei montane a județului Suceava (după Popp, Iosep, Paulencu)

Pl. II. Harta cu resursele utile din zona montană a județului Suceava (după Harta geologică a României)

Pl. III. Harta cu resursele utile din zona Carpaților Ucraineni (după Zastavnnji)

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN SITUL DE LA FETEȘTI – *LA SCHIT* (COMUNA ADÂNCATA, JUDEȚUL SUCEAVA)

Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu,
Ion Mareș, Bogdan Niculică

Cercetarea evoluției culturii Cucuteni și a altor civilizații pre- și protoistorice din Podișul Sucevei a cunoscut o nouă etapă de dezvoltare odată cu săpăturile arheologice efectuate în stațiunea Fetești – *La Schit* (com. Adâncata, județul Suceava). Din anul 2000, această stațiune a devenit șantier-arheologic școală pentru studenții de la Facultatea de Istorie și Geografie a Universității «Ștefan cel Mare» din Suceava, până în prezent desfășurându-se patru campanii de cercetări¹.

Situl Fetești – *La Schit* este situat în extremitatea de NV a platoului structural aflat în partea de NE a acestui sat, care domină spațiul înconjurător, pe dreapta pârâului Grigorești, afluent de dreapta al Siretului. Versantele de nord și vest ale platoului și, respectiv, sitului au fost și sunt afectate de importante alunecări de teren, care au dus la distrugerea naturală a unei părți din așezare. Aceste alunecări sunt actualmente stabilizate parțial prin plantarea unei păduri tinere. Cea mai mare parte a stațiunii se află în curtea bisericii *Sf. Nicolae* din Grigorești, com. Siminicea², cunoscută și sub denumirea de *Schitul Grigorești*, care funcționează ca biserică a satului Fetești, restul așezării fiind acoperit de pădurea înconjurătoare și de o livadă de nuci (fig. 1 și 2).

Construcțiile existente (biserica, prăznicarul/trapeza), aleile betonate și mormintele din cimitirul actual au afectat și afectează depunerile arheologice. Din întreaga suprafață a sitului, estimată la mai mult de 2 hectare, din care aproximativ 3500 mp în curtea bisericii (doar circa 0,7 ha sunt închise de sistemul de fortificație), nu mai avem la dispoziție, pentru cercetare sistematică, decât aproximativ 900 mp în interiorul curții, și suprafețe discontinue în afara acesteia, pe care sperăm să le epuizăm în mai multe campanii.

În primele patru campanii (2000-2003) s-au săpat, exhaustiv sau parțial, șase secțiuni (S. I – VI), cu o suprafață de 290 mp, în care au fost identificate bogate complexe de locuire (locuințe de diferite tipuri, potrivit caracteristicilor epocilor identificate, vetre, cuptoare, gropi menajere, șanțuri de apărare și un bogat material arheologic mobil, în cadrul căruia ceramica ocupă un loc central) (fig. 3). Acestea pot fi încadrate în fazele A și B ale culturii Cucuteni (respectiv Cucuteni A₃, cu elemente de tip Hăbășești poate și Drăgușeni; Cucuteni B₁ final și început de B₂, cu multă ceramică pictată în subgrupele stilistice ε1 și câteva fragmente, deocamdată, decorate în subgrupa ζ1), în cultura Horodiștea-Erbiceni II, probabil în Hallstatt, în faza timpurie a Latène-ului geto-dacic est carpatic (sec. V-III bc) și la sfârșitul Evului Mediu și început de epocă modernă (sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea), când s-a constituit aici o mică comunitate monahală, cu o biserică ctitorită de boierul Scarlat Miclescu, construcție care a fost lărgită în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea (etapa de construcție părintele Mihoc, 1970).

Încă de la decaparea stratului de sol vegetal actual, s-a observat că depunerile arheologice se află la suprafață, fiind, în multe cazuri, deranjate de lucrările ulterioare. Grosimea depunerilor arheologice, exceptând șanțul de apărare, variază între 0,70 – 1,20 m, fiind neuniform distribuită în spațiu. Stratigrafia acestei așezări este destul de complicată, pentru surprinderea legăturilor dintre toate complexele realizându-se numeroase profile.

Stratul steril din punct de vedere arheologic apare la adâncimi variind între – 0.80-1.20 m. Acest strat este alcătuit dintr-o argilă ușor nisipoasă, de foarte bună calitate, ce a fost utilizată pentru construcția locuințelor din așezare și probabil pentru realizarea ceramicii. La partea superioară a stratului de steril arheologic se găsește un nivel brun-deschis, asemănător cu solul brun de pădure, cu grosimi care variază între 0,20-0,40/0, 50 m. Deasupra acestui strat brun-deschis, se află complexele de locuire Cucuteni A₃, dispersate spațial și, în unele cazuri distruse de locuirile ulterioare, neidentificându-se, până în prezent, decât câteva asocieri certe ale acestora, solul fiind foarte puțin diferențiat ca nuanță față de cel anterior, cu o grosime variabilă, cuprinsă, în linii generale între – 0,95/1 – 0,65 m.

Nivelul Cucuteni B (cu două orizonturi B₁ și unul B₁-B₂), identificat în toate secțiunile săpate, are o culoare brună, mai închisă, uneori cenușie, în care se găsesc cele mai multe complexe arheologice din acest sit. Imediat deasupra stratului brun-cenușiu Cucuteni B, se află un strat foarte subțire aparținând fazei Horodiștea II, neuniform spațial, marcat stratigrafic numai prin prezența materialelor ceramice specifice. Deasupra acestora, într-un strat cu sol cenușiu, foarte subțire, se află sporadice materiale hallstatt-iene, care dovedesc aceeași dispersie neuniformă și sporadică, vestigiile de tip Latène geto-dacic și cele medievale târzii. Stratul vegetal are o grosime de 0,05 – 0,10 m, în partea mai înaltă a așezării fiind foarte subțire datorită spălării solului și intervențiilor antropice.

Complexele Cucuteni A₃

Acestei faze de locuire îi aparțin, deocamdată, **gropile G 6/2000 și G 31/2003**, o locuință de suprafață, **L 4/2003** și o locuința semiadâncită (**B 7/2003 ?**), precum și prima fază de funcționare a șanțului interior de apărare.

G 6/2000 a fost descoperită în carourile 5-6 a-b ai S. I și carourile 5-6 a-b ai S. II, fundul său adunându-se spre m. 4, 50, în profilul estic (S. II), unde atinge adâncimea de – 0,90 m, iar în S. I, în dreptul m. 4, până la – 1m de la nivelul actual de călcare, continuându-se spre nord, unde urmează a fi cercetată în viitor. A fost săpată de la – 0,75 m față de nivelul actual de călcare și a fost secționată parțial, în partea estică, de bordeiul medieval târziu B. 1/2000.

Această groapă era de mari dimensiuni, se prezenta, în porțiunile săpate, ca o alveolă circulară neregulată și un profil albiat, cu diametrul E – V de 2m, deschiderea (amplitudinea) spre sud de 4 m și adâncimea reală de cca. 40 cm. La partea superioară a fost deranjată puțin de locuirea Cucuteni B₁ din zonă. Deși dimensiunile acestei gropi sunt mari, lipsa unor alte indicii (vatră, inventar coerent) nu ne permite, deocamdată, să o considerăm o eventuală locuință adâncită (bordei?).

Umplutura G 6/2000 era alcătuită dintr-un sol brun în amestec cu multă cenușă, în care se aflau numeroase fragmente ceramice pictate bicrom și tricrom, încadrate în faza Cucuteni A₃, câteva cochilii de melci și scoici, piese litice și osteologice (un străpungător de os). Pe fundul gropii au fost descoperite fragmente ceramice pictate cu roșu crud în asociere cu motive incizate, care par să reprezinte dovezile existenței materialelor arheologice de tip Hăbășești.

Groapa G 31/2003 a fost descoperită în caroul 9 al casei A2 (S. V). Conturul acesteia nu a putut fi stabilit deoarece groapa, probabil de mici dimensiuni, a fost umplută cu pământul steril inițial. Putem doar preciza că a fost săpată de la adâncimea de – 0,95 m de la nivelul actual. În groapă a fost depusă, cu partea inferioară în sus, o fructieră Cucuteni A pictată tricrom, din care lipsea o parte din recipient. Depunerea ar putea fi interpretată ca rituală: în acest sens amintim că se găsește la circa 1,20 m de locuința semiadâncită.

Locuința semiadâncită? (B 7/2003) apăruse inițial ca o aglomerare de lipituri de formă sinusoidală în caseta A2, sub un mare deranjament produs cu ocazia săpării fundațiilor bisericii. Cercetarea a dovedit că lipiturile se întindeau pe o suprafață mult mai mare, până la profilul nordic al casei A2 și A1, dincolo de care se continuă. Locuința se prezenta sub forma unei gropi, cu peretele sudic inițial mai puțin înclinat apoi mai abrupt, cu o diferență față de nivelul de călcare Cucuteni A₃ (- 0,75 m), cuprinsă între - 0,35 m la vest până la 0,55 m la est. În pământul galben de

lângă lipituri au fost identificate două gropi, cu diametrul de aproximativ 20 cm. despre care credem că provin de la parii care susțineau pereții sau acoperișul locuinței. Lipiturile provin de la pereții complexului de locuire care s-au prăbușit în interior. Printre numeroasele lipituri de perete s-au descoperit și fragmente ceramice (ceramică pictată tricrom înainte de ardere, ceramică incizată, canelată, imprimată și pictată cu roșu aplicat după ardere, ceramică grosieră) și alte obiecte a căror omogenitate culturală ne permite să afirmăm cu certitudine că această „groapă” nu a fost un simplu deranjament, ci o locuință adâncită Cucuteni A₃.

Locuința de suprafață L 4/2003 a fost identificată imediat sub groapa bordeiului B 5/2003 (Latène). Pare a fi o locuință de suprafață cu platformă ce va fi exploatată în campaniile viitoare. Elementele legate de șanțul de apărare Cucuteni A le vom discuta mai jos, odată cu celelalte structuri de fortificație.

Complexele Cucuteni B₁

Acestei subfaze îi aparțin un număr mai mare de complexe: locuințele L 1/2000, L2/2000, L3/2004, gropile G7/2000, G9/2000, G10/2000, G11/2000, G13/2000, G14/2000, G15/2000, G16/2000, G17/2000 și cuptoarele C1/2001 și C2/2001. Suprapunerea unor complexe B₁ (locuința L1/2000 suprapune gropile G16/2001 și G17/2001 iar locuința L2/2000 suprapune groapa G14/2001) ne-a sugerat existența a două etape de locuire.

Locuința L 1/2000 cercetată în toate cele patru campanii, după părerea noastră, în proporție de 80 %, restul fiind distrus de B. 1/2000 a fost identificată în S. I și II. m. 2-10, și în casele A-C 1-2. În spațiile imediat vecine se observă răspândiri ale acesteia, sub formă de lipituri, fragmente ceramice și piese arheologice. Vestigiile acestei construcții au fost parțial afectate de deranjamentele horodiștene și cele geto-dacice timpurii precum și de intervențiile medievale, moderne și contemporane (gropile de pari ale colibelor horodiștene, gropile din sec. V-III bc, șanțurile pentru îngroparea cablului electric etc.).

Platforma L. 1/2000 se prezenta, în S I și S II (m. 4-10), sub forma unor lipituri masive, cu grosimi variind între 0.15 și 0.20 m, cu făuire atentă la partea superioară, lucrate dintr-un lut nisipos, amestecat cu pleavă și paie, aplicate pe o substrucție lemnoasă alcătuită din butuci și lodbe despicate, amprentele negative ale lemnelor observându-se pe unele dintre acestea. În unele zone platforma s-a păstrat discontinuu. În casele A 1 și B platforma nu era așa de masivă și prezenta două-trei relutuieli. În S I și S II (m. 2-4) podeaua locuinței consta dintr-o lipitură, friabilă, din lut cu pleavă/paie în compoziție, de circa 0, 10 m grosime, realizată pe nivelul antic (Cucuteni B) de călcare.

De asemenea, s-a observat că partea inferioară a unor lipituri de platformă era de culoare neagră-cenușie, în vreme ce partea superioară este de culoare roșiatică, dovedind o ardere inegală a acesteia. Mai mult, în unele zone, sub platformă, exista un strat de arsură și cărbuni, probabil de stejar, dovedind că butucii au fost afectați parțial de arderea platformei, așa cum se vede în dreptul m. 8 din S II.

În același timp, între m. 4-10, din S I și S II, sub platformă, se observă pete mari de arsură și cenușă, ceea ce ar putea denota o anumită amenajare inițială a locului de așezare, prin defrișare și „purificare” prin foc a amplasamentului, așa cum s-a observat și în stațiunea Iași – *Splai Bahlui*, probabil și pentru că în zonă exista un luminiiș cu mult lăstăriș.

Din cele constatate, se poate concluziona că axul lung al L. 1/2000 se afla pe direcția NV-SE, butucii despicăți (lodbele) fiind dispuși perpendicular pe acesta, de-a latul locuinței (SV-NE). Dimensiunile L 1/2000 par a fi 8 x 6 m, adică aprox. 48 mp, planimetric fiind compartimentată în trei sau patru încăperi, încadrându-se în categoria construcțiilor de mărime medie (fig. 4). Din păcate nu se pot face aprecieri în ceea ce privește dezvoltarea volumetrică a acestei construcții de locuit.

Aproximativ în centrul locuinței, sub nivelul platformei, a fost descoperit un „șanț de fundație”, desemnat inițial drept groapa 12/2001, care a fost identificat în S II între m. 5-5.60 pe profilul vestic și 6.70-7.30 pe profilul estic, și în cas. B 1, carourile 3 și 5, având o orientare SE-NV.

Acest șanț avea o lungime de aproximativ 4,20 m, o adâncime de circa 0,40-0,50 m, penetrând stratul Cucuteni A, și o lățime de 0,35-0,60 m, mai mare în capetele de SE și NV. În interiorul acestuia au fost descoperite resturi carbonizate de trunchiuri și blăni de lemn, dispuse una jos și două lateral, jgheabul astfel format fiind umplut cu lut și lipituri arse, probabil substrucția unei tălpi îngropate sau baza unui perete median, de rezistență, al locuinței.

În capătul de SE al „șanțului de fundație” era săpată o groapă circulară neregulată (0,70 x 1 m), în plan, cu aceeași adâncime ca și acesta, care se afla în interiorul camerei gospodărești de SE. În umplutura acesteia se găseau două vase (cupe/pahare) răsturnate cu gura în jos, și, de aceea, credem că ar putea fi interpretată ca groapă de fundație.

În ceea ce privește pereții exteriori și interiori ai locuinței, aceștia s-au păstrat, din cauza deranjamentelor ulterioare, parțial. Deși lutiile de pereți/plafon sunt destul de multe și masive, uneori, nu știm în ce măsură se poate vorbi de o posibilă locuință etajată. Deosebit de interesantă ni se pare o porțiune a peretelui de nord-vest, care a fost descoperită la NV de cuptorul nr. 4, păstrându-se pe o lungime de 1,70 m și o înălțime de aprox 0,20 m. Restul a fost distrus. A fost realizată pe un schelet lemnos la bază (o scândură/un dulap-talpă, care era carbonizată, pe care s-a realizat o împletitură de nuiel și s-au aplicat lipituri cu o grosime de circa 10-15 cm. Nu excludem nici faptul ca eventuale scânduri sau dulapi să fi fost dispuse la baza peretelui pentru a îndrepta, în diferite etape de funcționare a locuinței, peretele care se deforma și se ondula în urma alterării unor elemente de substrucție lemnoasă. Unele porțiunile de perete s-au păstrat discontinuu pe latura lungă de SV, fiind reprezentate de bucăți de argilă arsă, dispuse pe cant.

Interesante observații s-au făcut în legătură cu perețele dintre camera de NE și NV. Astfel, aproximativ la jumătatea distanței dintre pereții de SE și NV ai locuinței, spre NE, a fost descoperită partea inferioară a unui perete interior, cu o lungime de aproximativ 3 m și o înălțime de 0,40 m, care făcea, în unele zone, corp comun cu lutiile de podea/platformă. Era orientat NE-SV și avea o grosime de 0,15-0,20 m, spre SV trecând peste „șanțul de fundație”. Acest perete a fost construit din argilă cu multe materiale vegetale (pleavă și paie) în compoziție, fiind ars inegal. Fetele peretelui aveau o culoare brună-cărămizie, în timp ce interiorul acestuia era negru-cenușiu. Deși materialele vegetale din compoziție erau foarte vizibile macroscopic, nu am putut observa, din păcate, urmele unor eventuale furci verticale sau împletituri de nuiel, cu toate că miezul peretelui era mult mai „afănat”, ceea ce ar putea indica prezența unei structuri lemnoase ușoare.

Precizăm că șanțul de control, trasat transversal prin jumătatea de NV a locuinței, la 1,50 m de perețele de pe această parte (9,50 x 0,50 m), și răzuiriile atent efectuate, după demontarea instalațiilor și a platformei, nu au condus la identificarea unor eventuale alte șanțuri de fundație pentru stâlpii (furcile) de susținere ai casei, de-a lungul pereților exteriori ai locuinței. De aceea, suntem înclinați să credem că a fost utilizat fie un sistem de construcție bazat pe realizarea unei tălpi a locuinței, în care erau prinse furcile și stâlpii de rezistență, fie pereții exteriori erau formați din bârne, luite la interior și exterior, care dădeau soliditate casei și posibilitatea susținerii acoperișului cu o asemenea deschidere, în vreme ce despărțiturile interioare puteau fi mai ușoare.

Modul inegal de ardere a lipiturilor de podea demonstrează, credem, suficient de clar că locuința (și așezarea) a fost distrusă accidental, în urma unui puternic incendiu, întreținut de cantitatea mare de material lemnos utilizat în construcție, care a avut ca urmare inclusiv carbonizarea unor elemente din substrucția platformei și pereților.

În interiorul acestei locuințe au fost descoperite trei vetre (nr. 1,3 și 10), toate realizate în spații special rezervate în platformă, un cuptor simplu, din tipul „cuptor pentru pâine” (C4/2003), o casetă-„siloz” pentru cereale, un „siloz” circular/cvasi-cilindric și o instalație pentru măcinș, dispunerea planimetrică a acestora și funcționalitatea lor diferită aducând argumente pentru divizarea locuinței în mai multe încăperi. Vatra nr. 1, descoperită în S I/2000, în dreptul m. 5, era dispusă planimetric în colțul de SE al camerei de SE, fiind distrusă cam pe jumătate de bordeiul

medieval târziu (B 1/2000). A fost, probabil, rotundă sau ovală, cu un diametru lung de aproximativ 0,90-1 m, și era construită pe un „pat” de fragmente ceramice pictate.

Vatra nr. 3 a fost găsită în camera de SE, în S II, carourile 8–9 a (m. 7.60–8.60), la – 0.40 m de la nivelul actual de călcare, având o formă ȳarecum rectangulară, cu latura lungă de 1.10 m, orientat pe direcȳia NE–SV, și cea scurtă, de 0,85 m, pe linia NV–SE. Marginile vetrei, care nu s-au păstrat în totalitate, sunt ușor înălȳate, fără a forma o „gardină” propriu-zisă. Aceasta era, ca și celelalte, o vatră de tip evoluat, construită pe un „pat” de lut cu fragmente ceramice pictate în compoziȳie, cu o grosime de cca. 10 cm, peste care s-a realizat o lutuială de făȳuire, groasă de cca. 5 cm, din lut cu nisip fin, care, în urma utilizării, a căpătat nuanȳe gălbui-cărmăzii. La NV de aceasta se găsea o lespede dreptunghiulară, de aprox. 10 cm grosime, care a putut servi ca o piatră de lustruit sau rășniȳă, între acestea și locul de măcinăș găsinȳu-se numeroase fragmente de vase întregibile.

Vatra nr. 10 se găsea, probabil, în colȳul de SE al camerei de SV al L. 1, aparȳinând, probabil, primei etape de funcȳionare a locuinȳei, identificată sub forma unor lutuieli de platformă descoperite doar în apropierea acesteia. Era acoperită de celelalte două rânduri de lutuieli de platformă, care se întind pe toată suprafaȳa locuinȳei ceea ce dovedește că a fost dezafectată la un moment dat. Avea o formă cvasi-rectangulară (cu dimensiunile de aprox. 0.90 x 1 m), neexistând o eventuală gardină; prezenta unele deranjamente practicate de locuirile din nivelurile ~~superioare~~ „...”, fost realizată în același mod clasic pentru faza Cucuteni B, pe substrucȳie de fragmente ceramice.

Caseta-„siloz” pentru cereale, rectangulară cu colȳurile rotunȳite (dimensiuni aproximative 1.10 x 1.20 m), pe care iniȳial am considerat-o cuptor, era construită pe platforma camerei de SV al L. 1 (care era realizată din beȳe și lăȳunoaie), în colȳul de SV al încăperii și casei. Pereȳii acesteia erau alcătuiȳi din lutuieli cu pleavă în compoziȳie, cu grosimea de 1-2 cm. Ne întrebăm dacă, nu cumva, aceste lipituri au fost dispuse pe o înȳrăditură rectangulară (ladă) din scândurele (leături) sau într-un eventual cofraj, deoarece au suprafeȳe destul de netede.

„Silozul” circular/cvasi-cilindric (*piȳhos*?) era dispus lângă peretele de sud-vest, pe care l-am considerat, la început, stălp-coloană de susȳinere sau horn (?), a fost realizat, de asemenea, din lutuieli cu paie tocate și pleavă în compoziȳie. Diametrul acestuia era de aproximativ 0.50-0.60 m, fără a i se putea stabili înălȳimea, în apropierea acestuia fiind găsit un vas, probabil cu o destinaȳie asemănătoare și un capac pictat, ultimele aflate pe nivelul al doilea de lutuieli de refăcere a platformei. Descoperiri asemănătoare, aparȳinând diferitelor niveluri de locuire cucuteniană se cunosc în staȳiunea de la Poduri – *Dealul Ghindaru*⁴

Cuptorul nr. 4 („pentru pâine”?) se afla în colȳul de vest al camerei de NV, modalitatea de construire a acestuia fiind următoarea: la început a fost realizată vatra rectangulară a cuptorului, pe un „pat”, o substrucȳie de fragmente ceramice, atent lutuită și făȳuită la partea superioară cu o argilă nisipoasă, în timpul funcȳionării aceasta „făsurându-se” în spărturi mozaicale. Se pare că această vatră a funcȳionat un anumit timp înainte de a servi pentru cuptor. După aceea au fost ridicaȳi pereȳii cuptorului, mai groși la bază (10-15 cm), mai ales în colȳurile rotunȳite, și mai subȳiri în elevaȳie și la boltă (5-6 cm); dimensiunile acestui cuptor erau de 1.25 x 1.10 m, cu o înălȳime a boltii estimată la 0.50-0.60 m de la nivelul vetrei.

Din cauza deranjamentelor, s-a păstrat mai bine jumătatea de sud-est a acestuia, din partea de nord-vest rămânând doar o mică porȳiune de perete: deschiderea (gura) cuptorului se afla pe latura de NE, unde vatra forma o mică platformă, probabil semicirculară în faȳa acestuia. Pereȳii erau realizaȳi din lut cu multă pleavă/paie în compoziȳie, pe o eventuală substrucȳie de nuiete, pe care nu am surprins-o, în urma arderii căpătând o culoare brună-cenușie, cu miezul negricios. La sud-vest și sud-est de cuptor, probabil și de-a lungul peretelui de sud-vest, se găseau mai multe vase întregibile (trei castroane tronconice/ligheane, decorate asemănător, într-unul aflându-se cariopse carbonizate), care făceau parte din complexul casnic (gospodăresc) aferent (cu provizii, apă etc.).

De asemenea, între partea dreaptă a cuptorului (în laterala acestuia) și peretele de nord-vest, privind dinspre gura sa, au fost descoperite cinci greutăȳi de la o plasă de pescuit, care se aflau,

foarte probabil, în legătură cu cele din partea de est a cuptorului (36 de greutate), găsite într-o alveolă din zona neamenajată pe substrucție lemnoasă a podelei. La demontarea matorului dintre cas B1 și S II, în carourile 6 și 9 (cas B1) a fost descoperit un complex de rășnit cu „gardină” (margine înălțată) de aproximativ 0,20 m înălțime, care se prezenta sub forma unui arc de cerc în care se aflau pietre de rășnită sparte și câteva fragmente ceramice; cea mai mare parte a acestei instalații, probabil rotunde, care avea un diametru de aprox 0,70 m, a fost distrusă de șanțul pentru îngroparea unui cablu electric care traversează, de la N către S. L. 1. lat de cca. 0,50 m. Acest complex de măcinși se află în directă legătură cu celelalte instalații casnice din camera de sud-est a L I (descoperite în S II), prezentând asemănări cu instalațiile rectangulare de la Poduri)⁵.

„Gardina” prezenta mai multe (trei lutuile de refacere realizate pe „nucleul” inițial). În partea de nord-vest a „gărdinei”, sub aceasta, în baza acesteia, a fost încastrată o cupă, reprezentând, foarte probabil, un rit de fundare al instalației.

Interpretată inițial ca o parte din L1/2000 locuința **L2/2000** a fost descoperită în secțiunile S. I și II ca și caseta E₁ din S. IV. Este la fel de posibil să reprezinte o anexă sau o construcție mai ușoară, pentru că nu au putut fi observate resturi de podea ci doar de perete. Totuși complexul a fost dotat cu două instalații de încălzit: vatra **V2/2000** și vatra **V4/2000**, ambele realizate pe paturi de fragmente ceramice.

O altă locuință aparținând fazei Cucuteni B a fost descoperită în carourile 4-11 a-b ale secțiunii S. VI: **L4/2003**. Numeroase materiale ceramice sunt răspândite la vest de aceasta, spre șanțul de apărare al așezării. Din păcate, în ultima campanie nu am putut cerceta decât câteva elemente ale locuinței, acest demers urmând să fie realizat în campaniile viitoare. Totuși putem remarca descoperirea unui cuptor în carourile 10-11 a-b: **C5/2003**, distrus de deranjamentele ulterioare, din care s-a păstrat și o porțiune din grătarul de lut perforat. Acest complex pare a fi fost realizat într-o groapă. Peste vatra cuptorului au căzut lipiturile de boltă cu amprente de leături și scânduri, negre la partea dinspre interior. Fragmentele ceramice descoperite peste lipiturile de boltă ale cuptorului sugerează fie deranjamente ale locuinței, fie prezența unor vase în podul acesteia. În caroul 10-b, în dreptul cuptorului **C5/2003**, a fost descoperită o vatră cu gardină: **V11/2003** distrusă parțial în colțul de sud de un deranjament ulterior.

G.7/2000 a fost descoperită în S II, dar timpul nu a permis în 2000 decât exploatarea sectorului surprins de traseul secțiunii. Marginile gropii (estică și vestică) au fost cercetate abia în campania anului 2003. Pe profilul estic al S. II această groapă era cuprinsă între m. 31,3 și 34,2, în vreme ce pe peretele vestic a fost observată între m. 32,5 și 35,2. Este posibil ca, în apropierea acestui complex menajer, să fi funcționat și o locuință, dar prezența ei rămâne, până la alte cercetări ipotetică. A fost săpată de la -0,48 m până la 1,70m, adâncime atinsă în marginea vestică. În ceea ce privește forma, aceasta era ovoidală neregulată, fundul era neregulat iar profilul ușor albiat. Analiza materialelor pe adâncimi dovedește că la fundul gropii majoritatea ceramicii aparține fazei Cucuteni A, cu excepția unor fragmente Cucuteni B de stil ε. Dacă acceptăm că acestea din urmă ar fi putut ajunge la aceeași adâncime datorită neregularității primului strat, trebuie să admitem un nivel de umplere Cucuteni A. Majoritatea umpluturii gropii aparține fazei Cucuteni B₁ (ceramică de stil ε), în timp ce partea superioară a acesteia a oferit și câteva fragmente de tip ζ, care postulează un nivel Cucuteni B₂.

Groapa G9/2001 a fost descoperită în capătul de NV al S. III, între m 0 și 1,50, fiind săpată de la - 0,85 m, penetrând stratul Cucuteni A și orizontul steril, până la - 2,10 m. Forma sa este probabil circulară, profilul de clopot, în interiorul acesteia, după o etapă de utilizare, fiind construit **cuptorul C1/2001**. Umplutura sa era compusă din sol amestecat cu cenușă, fragmente pictate Cucuteni A (antenate) și B (mai ales pe fund), fragmente osteologice, cochilii de melci etc.

După o nivelare inițială a umpluturii gropii, s-a realizat în ea, în zona unde urma să se construiască cuptorul, o lutuire circulară cu argilă, de aproximativ 3 cm grosime, ce avea un diametru estimat la 1,60 m. Pe această suprafață au fost apoi dispuse radial bețe cu diametrul cuprins

între 4 și 6 cm. În regiunea exterioară a suprafeței de lut circulare, peste aceasta s-a construit o treaptă de pământ de formă circulară, întreruptă spre sud, unde bănuim că se află intrarea cuptorului. Treapta, lată de circa 0,40 de m, delimitează, în centru, vatra cuptorului, arsă, în cursul utilizării, pe o adâncime de circa 1 cm, spre deosebire de lutul de sub treaptă care a rămas nears. Bețele de lemn au rezervat, din treaptă, canale prin care, probabil, se făcea aerajul chiar dacă nu s-au descoperit, deocamdată, duze de la eventuale foale. De asemenea, putem presupune că pe treapta mai sus descrisă se puneau grătar perforat, ca acelea descoperite în alte așezări, pe care se așezau vasele în cuptor. Bolta cuptorului a fost realizată pe o osatură lemnoasă, alcătuită din pari subțiri și bețe, completată cu despicături subțiri de lemn (un fel de scândurele), dispuse circular la bază, unse la partea exterioară cu lut, lipiturile păstrând amprente substructiei.

Cuptorul C2/2001, construit în aceeași fază, a fost găsit tot în S. III, în carourile 7–8 a. la adâncimea de –1,45 m de la nivelul actual de călcare, pe o amenajare anterioară, de forma unei trepte, realizată pe latura de N a adânciturii care rămăsese din fostul șanț de apărare Cucuteni A. Din acest cuptor a fost cercetată doar partea estică, aflată pe traseul secțiunii, cu dimensiunile de 0,70 m, pe direcția N – S, și 0,55 m, pe linia E – V, restul regăsindu-se în profilul vestic al S. III.

Deși este diferențiat constructiv de cel precedent, acest cuptor avea o cupolă care, din păcate, nu s-a păstrat în partea cercetată, observându-se, în schimb, foarte bine în profilul vestic al secțiunii. Vatra era orizontală și a fost realizată dintr-un singur strat de argilă, cu nisip în compoziție, prezentând grosimi variabile de 10–15 cm. În marginea estică a vetrei se găsea o lespede de gresie, care ar putea indica gura cuptorului. În jurul cuptorului, în dreptul m. 6-7, a fost descoperită o aglomerare de lipituri care proveneau, probabil, de la o anexă în care a funcționat cuptorul, dovadă stând, în acest sens, și două gropi de stâlp (**gropile G10/2001 și G11/2001**), din dreptul m. 6,40 și respectiv 5,05, care susțineau acoperișul unei asemenea construcții, și materialele provenite de la defăectarea bolții. Funcționalitatea acestuia este greu de stabilit fiind utilizat pentru ars ceramică sau pregătirea hranei.

Groapa 13/2001, avea, de asemenea, profil de clopot, găsindu-se între m. 14 și 15,20 ai secțiunii S. II și parțial în caseta E₁, adâncindu-se între – 0,60 – 1,70. Se afla, probabil, în legătură cu locuința **L2/2000**, destinația sa menajeră fiind evidentă. Umplutura sa era alcătuită din sol cenușiu, amestecat cu fragmente ceramice pictate de stil c, puține materiale osteologice, pietre etc.

Groapa G14/2001, surprinsă doar pe o lățime de 0,15 m lângă profilul vestic al secțiunii S. II, între m. 11,70–13, s-a cercetat integral abia în 2002 în caseta D₁ al secțiunii S. IV. S-a constatat că groapa 14 avea un plan circular neregulat, părând a proveni din intersectarea a două gropi ovale. A fost săpată de la – 0,50 m, avea o gură strâmtă și profilul în formă de *clopot*, în conținutul său găsindu-se lutuiești de podea și perete, fragmente ceramice Cucuteni A, B1 și „C”, rășnite fragmentare, piese de silex, cenușă, lut purtat cu concrețiuni.

Groapa G15/2001 s-a individualizat în S. II, între m. 8,60–10,60, și în casele C1–C2 fiind săpată între – 0,60 și – 2,12 m. Forma este cvasicirculară cu un diametru de 1,40 m și profil bitronconic de tip „clopot”. În umplutura acesteia se găsea o cantitate apreciabilă de cenușă, puține fragmente ceramice Cucuteni A și B și câteva materiale osteologice, în special de la rozătoare mici, destinația sa menajeră putând fi legată de funcționarea vetrei nr. 3.

Exploatarea **gropii G16/2001** a început încă din cea de-a doua campanie fiind descoperită sub locuința L1/2000, în S. II, între m. 6,30 și 7,60 și sperăm să o epuizăm în campania viitoare.

Groapa G17/2001 nu a putut fi cercetată corespunzător datorită faptului că a fost suprapusă și deranjată de linia de joasă tensiune îngropată în șanțul ce traversează această parte a așezării. Se pare totuși că groapa a fost puțin adâncă, păstrându-se doar cei 20 cm de la fund, în dreptul m. 5,20.

Complexele Cucuteni B₂

În dreptul matorului dintre casele E1 și E2, la – 0,7 m până la 1,96 m, a fost descoperită o groapă Cucuteni B₂ (**groapa G21/2002**), în compoziția căreia se afla următorul conținut: lut purtat

amestecat cu concrețiuni calcaroase, cenușă, cărbuni mărunți, puține fragmente ceramice decorate în stilurile ϵ și ζ , un idol conic, câteva pietre de diferite dimensiuni. o aglomerare de melci provenind de la diferite etape de curățenie.

O situație stratigrafică interesantă a fost observată în secțiunea S. II, carourile 3-4 a-b. Locuința L1/2000 era suprapusă de două vetre: **vatra V6/2002**, încadrată în faza Cucuteni B, situată la adâncimea de $-0,25 - 0,30$ m suprapusă ala rândul ei de **vatra V5/2002**, aparținând nivelului Horodiștea-Erbiceni, aflată la $-0,05 - 0,10$ m adâncime. Secțiunea prin cele două vetre, practică în S. II, în dreptul m. 3, arată că este vorba de două instalații diferite. Vatra V6/2002, construită pe un pat de fragmente ceramice de stil ϵ era lucrată din argilă cu nisip în compoziție, spăturile mozaicale fiind mai consistente, cu grosimea de 2-3 cm. În imediata sa apropiere, la aceeași adâncime a fost descoperită o amforă fragmentară decorată în stil ζ , care ar sugera că această instalație de încălzit a putut aparține unei amenajări ușoare Cucuteni B₂.

Complexele Horodiștea –Erbiceni II

Majoritatea vestigiile horodiștene și structurile de locuire descoperite până acum se găseau printre resturile locuințelor Cucuteni B prezentând discontinuități majore și poziție stratigrafică uneori similară celor cucuteniene. Sunt mai bine reprezentate în zonele cu o prezență cucuteniană mai puțin pronunțată. Unele grupuri de pietre, dispuse în jurul unor alveolări cvasirotunde, practicate în lutuielile Cucuteni B, ca cele din S. I carourile 2-3 și casetele C – E 1 par să reprezinte bazele unor pari/stâlpi pentru ridicarea colibelor, din care unele este posibil să fi împrumutat modele de tipul culturii amforelor sferice (circulare, trapezoidale sau rectangulare, cu vatră interioară). În casetele C – F 2 ne aflăm, probabil, în fața unei alte structuri de locuire (colibă semiadâncită, poate), alcătuită dintr-un *pavaj* discontinuu, de gresii nisipoase, slab cimentate (așa cum se găsește în pădurea de la Adâncata), aflat la $-0,45$ m, care se pierde spre vest, în suprafața nesăpată, la est fiind distrusă de B 4/2002, iar la nord se regăsește în carourile 4. 7-8 din cas. D 2 în vreme ce spre sud apare în cas. F 2, car. 1-2, 4-5. Acesta credem că poate fi legat de o eventuală *platformă* de piatră a unei locuințe Horodiștea-Erbiceni II (în sensul definițiilor Hortensiei Dumitrescu și Marin Dinu).

Nivelul horodiștean din secțiunea S VI, deși mai omogen decât în alte zone ale așezării, este totuși contaminat cu materiale cucuteniene sau moderne, ceea ce face aproape imposibilă atribuirea cu certitudine a unor materiale. Ca și în anul anterior, în acest nivel a fost descoperită o aglomerare de gresii nisipoase în jurul unei gropi cu diametrul de circa 10 cm care ar putea fi groapa unui stâlp al unei colibe horodiștene (carourile 3-a-b). Noi indicii în privința surprinderii în zona vestică a acestei secțiuni a unei locuințe o oferă descoperirea lângă profilul sudic al caroului 3b a unor fragmente de vatră, din păcate pe o suprafață foarte mică, ca și prezența în acest nivel a unor gresii subțiri, poate la nivelul podelei eventualei locuințe. În carourile 8-10-a și 9-10-b ale secțiunii SVI, la adâncimea de $-0,50$ m, a fost sesizată, între lutuielile de perete Cucuteni B, o alveolă cu multe pietre dispuse orizontal și cu materiale ceramice horodiștene. Este posibil să fie vorba despre o altă locuință aparținând acestei perioade. Doar extinderea zonei cercetate ne va permite să facem noi precizări cu privire la complexele de locuire specifice acestei perioade.

Dintre alte complexe, aparținând acestei perioade, amintim că în cas. B1, în □ 8-9 a fost descoperită o groapă, care se prezenta sub forma unei alveolări în lutuielile L1/2000, denumită **groapa G18/2002**, cu materiale Horodiștea-Erbiceni aflate printre lutuieli Cucuteni B deranjate. În caseta E 2, caroul 2, la SV de B4/2002, a fost intersectată o mică groapă de stâlp (**groapa G22/2002**), provenind de la o construcție anexă Cucuteni B sau Horodiștea – Erbiceni II. În profilul sudic al matorului dintre casetele D – E 2 a fost descoperită o altă groapă de stâlp (**groapa G23/2002**), care a fost, probabil, în legătură cu precedenta. În carourile 1-2 ale casetei B1, locuința L1 a fost deranjată de o groapă horodișteană, **G28/2003**, puțin adâncă, cu diametrul de aproximativ 0,60 m. Groapa conținea ca inventar ceramică specifică și oase.

Complexele Latène geto-dacic

Bordeiul B2/2000 a fost descoperit în primul șanț de apărare al așezării. În secțiunea S. I în carourile 23-26 a-b, neputând fi studiată decât jumătatea sudică, restul aflându-se sub una din aleile betonate ale curții bisericii. Axul lung al bordeiului pare să fi fost orientat NE-SV. Pe fundul bordeiului, neuniform adâncit până la -2,8 m, s-au descoperit, în carourile 25-26, mai multe fragmente ceramice decorate cu brăie alveolare în relief, lucrate dintr-o pastă arsă neuniform, la roșiat și brun-cenușiu. În caroul 24 a, a fost identificată vatra bordeiului, dispusă probabil în partea opusă intrării, care era, după cum bănuim, spre S. Forma acestui bordei era, probabil, rectangulară, cu colțurile rotunjite. Vatra bordeiului, probabil circulară, păstrându-se doar partea centrală, cu un diametru de 0,8-0,9 m, marginile fiind distruse în timp, nu prezenta o amenajare propriu-zisă, specifică, găsindu-se sub forma unui loc în locuință unde se făcea focul, pe un rug domestic. Pământul înroșindu-se pe o adâncime variabilă, între 3 și 6 cm. Deasupra vetrei, între -2,7/-2,75 m, se afla un strat de cărbune de bețe (crengi), ca dovadă a utilizării vetrei. Partea de SSE a bordeiului a fost săpată în malul de SE al șanțului de apărare, conferindu-i acestuia o lățime mult mai mare. Modul de construcție a vetrei și cantitatea redusă de material arheologic arată că bordeiul B2/2000 a funcționat o perioadă foarte scurtă de timp.

Bordeiul B5/2003 a fost surprins parțial între metrii 1.40- 5 (carourile 2-5 a și 2-3 b) sub forma unei alveolări de formă ovoidală căreia i s-a adăugat un lob elipsoidal spre sud. Orientarea pare a fi, ca în cazul lui B2/2000, NE-SV. Adâncimea maximă a complexului este de circa 0,80 m de la nivelul actual de călcare. Materialele descoperite în bordei sunt din mai multe epoci (cucuteniene, horodiștene) dar cele mai noi sunt cele La Tène. Materialele eneolitice sunt în poziție secundară, fiind posibil ca unele dintre ele să fi fost folosite pentru umplerea intenționată și nivelarea terenului.

Bordeiul B6/2003 seamănă ca modalitate de construcție cu bordeiul B2/2000. Ca și acesta, a fost săpat în primul șanț de apărare al așezării. Surprinderea sa parțială nu ne permite să facem aprecieri asupra formei sau orientării sale. Am putut observa că se întinde în suprafață pe toată lățimea secțiunii S VI între metrii 16-20. Podeaua se găsea la o adâncime de 1,30-1,40 m față de nivelul actual al solului și a fost realizată dintr-o lentilă de lut galben și pietre, dintre care unele înroșite în foc. Materialele din umplutura bordeiului nu sunt numai geto-dacice ci și din epoci anterioare, mai ales cucuteniene antrenate din alte zone ale așezării.

Din **groapa G25/2002** situată în casele C2 (carourile 4, 7-8) și D2 (carourile 1-2, 4) a putut fi cercetată aproximativ jumătate, restul continuând în profilul vestic al secțiunii S V, sub alea betonată centrală. Deși inițial o desemnasem ca fiind horodișteană, materialele descoperite pe fundul gropii ne îndeamnă să-i reconsiderăm atribuirea și dovedesc că aceasta a fost săpată și umplută în cea de-a doua epocă a fierului. Forma ei a fost probabil circulară, iar profilul bitronconic de tip „clopot”. Diametrul maxim, în zona gurii și a fundului, este de aproximativ 2,10 m, iar adâncimea de la nivelul de la care a fost săpată de 1,85 m. Deși materialele nu confirmă două etape de umplere, am constatat prezența a două tipuri de umplutură în ceea ce privește culoarea: un nivel galben brun pe fundul gropii, cu o grosime de 0,05-0,15 m, și un nivel de culoare neagră în rest.

Complexele medievale târzii

Bordeiul medieval târziu **B1/2000**, desemnat inițial ca groapa G5/2000, a fost descoperit în carourile 5-6 a-b, 7-8 b ale secțiunii S. I. El se conturează ca o groapă de mari dimensiuni, cu laturile ușor curbate și colțurile rotunjite, fiind săpat de la baza stratului vegetal (-0,08/-0,10 m) până la -0,95 m, perforând nivelurile inferioare și, parțial, G. 6/2000. În umplutura sa materialele arheologice erau amestecate (Cucuteni B, Cucuteni A, Horodiștea II, Hallstatt, sec. XVII-XVIII). Materialele arheologice din sec. XVII-XIX, sunt reprezentate de cuie specifice acestei perioade, precum și de fragmente ceramice, care, pe baza decorului în linii sau vălurit, executat cu o roțiță dințată, se datează în perioada Evului Mediu târziu (sec. XVII-XVIII).

Aceluiași nivel îi aparține cel de-al doilea bordei medieval târziu: **B3/2001**, identificat parțial în S. III, în carourile 1-5 a, 3-4 b, fiind considerat inițial o groapă mare. După cum se observă

pe profilul vestic al S. III, acest bordei a fost săpat de la -0,50 m, adâncimea sa maximă fiind atinsă la -1,40 m de la nivelul actual de călcare. Acest bordei, ca și cel descoperit în anul 2000, a fost rectangular, cu colțurile ușor rotunjite. Pe axul NNV-SSE, singurul care a putut fi stabilit, fără a se ști dacă este cel lung sau cel scurt, bordeiul a avut 2,50 m și o deschidere, de la profilul vestic, în care se continuă, de 1,35 m.

Pe latura de SSE a bordeiului, au fost descoperite două gropi circulare, de 15 și respectiv 20 cm, cu o adâncime de 20 cm, ce par a proveni de la parii care susțineau structura lemnoasă a construcției, și o zonă cu "trepte" rotunjite, care ar putea indica o eventuală intrare. În jumătatea de SSE a B 3 a fost descoperită, în dreptul m 3, 10, o alveolă cvasicirculară, cu adâncimea de 10 cm și deschiderea spre est de aproximativ 60 cm, cu urme de arsură, indicând un eventual rug casnic (vatră neamenajată), care se pierde în profilul vestic al secțiunii.

Bordeiul B4/2002 cu cuptorul aferent a fost descoperit în casele E1-2. B4/2002 și era săpat de la -0,40-0,90 m de la suprafața actuală de călcare, astfel încât în zona construcției sale nivelurile preistorice erau deranjate, acestea păstrându-se doar în zona centrală și de nord-vest, în pământul cruțat pe care s-a ridicat cuptorul. Bordeiul a avut o formă rectangulară (4,20 x 3,40 m), cu axul lung pe direcția NNV - SSE, care a fost, de altfel, și orientarea cuptorului. Fundul bordeiului era adâncit neuniform, până la -0,90 m la sud-vest, sud-sud-est și nord-nord-est, și acoperit cu un strat de lutuială, realizat cu argilă gălbuie, care avea o grosime de 0,05 - 0,10 m. Pereții de SSE, unde se afla intrarea, și de SV erau întăriți, la partea inferioară cu scânduri, și erau fețuiți cu lut și vâruți, așa cu demonstrează lutuilelile căzute pe podea.

Spațiul destinat construcției cuptorului a fost special cruțat, în partea centrală a bordeiului, obținându-se un soclu pe care a fost construită vatra instalației și, de jur împrejur, pereții acesteia. La demontare am constatat că acest cuptor a avut două etape de construcție și funcționare: prima, în care a fost mai mic și pentru construirea sa s-au folosit, deopotrivă, gresii sarmațiene bine cimentate și cărămizi, și o a doua, de mărire și perfecționare a instalației. Cuptorul era amplasat în apropierea peretelui de NV, unde era hornul și o prispă de cărămidă dispusă perpendicular pe instalație, cu capătul de NE mai ridicat. Cuptorul avea o lungime, la exterior, de cca. 1,95 m, o lățime de 1,25 m și o înălțime de 0,45-0,50 m de la vatra alcătuită din cărămizi înegrite de funingine și ardere. A fost lucrat din cărămidă roșie (29 x 15 x 4 cm), folosindu-se ca liant lutul galben. Gura cuptorului se găsea către SSE, unde exista o mică platformă pentru facerea focului și câteva cărămizi arse până la zgurificare. Bolta cuptorului, semicirculară, a fost realizată din cărămidă dispusă, în arc de cerc. În lateral, cuptorul a avut două spații alungite, un fel de jgheaburi, utilizate, probabil pentru tirajul aerului și evacuarea fumului. Cel dinspre NNE era acoperit, la capătul de nord, cu o lespede dispusă pe cant, în vreme ce, cel dinspre NNV se pierdea în profil. Având în vedere existența cuptorului în B4/2002, considerăm că acesta constituia un spațiu destinat preparării hranei călugărilor de la Schitul Fetești (Grigorești), la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX. După o perioadă de funcționare, bordeiul a fost abandonat, construcția și instalația interioară ruinându-se în timp, sticla provenind de la geamurile acesteia găsindu-se pe podea, acoperită cu lipituri vâruite de perete.

Gropa G3/2000, identificată în carourile 28-31 b 29-30 a și, a fost săpată într-o perioadă post-preistorică, de la -0,43 m, adâncimea ei ajungând la -0,83 m. În umplutura sa s-au descoperit materiale arheologice amestecate (ceramică Cucuteni B, din epoca bronzului și medievală târzie - sec. XVII, precum și pietre, cenușă, cărbuni, lipituri), toate acestea într-un strat care se individualizează de stratul de cultură Cucuteni B. Ar putea reprezenta un alt bordei medieval târziu, fapt ce va fi lămurit prin cercetările viitoare.

Gropa G4/2000 era amplasată parțial în carourile 36-38 a și 38 b, având, probabil, o formă alungită. Ea a fost săpată de la -0,45 m, din stratul post-preistoric, până la -0,75 m, din umplutura sa recuperându-se lipituri de perete, de diferite dimensiuni, fragmente ceramice Cucuteni B și Cucuteni C, pietre, câteva fragmente horodiștene și medievale târzii etc. Nu putem exclude nici

în acest caz posibilitatea ca groapa să fi funcționat în spațiul locuit al unui alt bordei, ca și în cazul anterior, dar lipsa instalațiilor de încălzire și adâncimea mică îndeamnă la circumspecție.

Groapa G8/2001, identificată în carourile 15-16 a-b ai secțiunii S III, avea o adâncime de numai 15 cm, în interiorul ei găsindu-se un fragment de paviment smălțuit în evul mediu târziu, care vorbește și de atribuirea sa cultural-cronologică.

Șanțul de apărare interior al așezării a fost identificat inițial sub forma gropilor G1 și G2/2000 în secțiunea S. I. Din păcate șanțul a fost surprins oblic în anul 2000 (orientarea sa este NNE – SSV), aflându-se în mare măsură în zona nesăpată a secțiunii de sub aleea betonată. Malul de sud-sud-est al șanțului de apărare este mai greu de identificat cu precizie, deoarece, în perioadele ulterioare a fost afectat de o serie de deranjamente pentru extragerea argilei sau pentru realizarea bordeiului Latène timpuriu, cel de nord-nord-vest fiind oblic, astfel încât nu se poate stabili cu precizie forma acestuia. Deschiderea sa în zona lui S. I este de aproximativ 6,50-7,50 m. Stratigrafia șanțului de apărare este deosebit de complexă, prezentând depuneri multiple și deranjamente din toate epocile istorice, materiale arheologice de tip Cucuteni A și B, Horodiștea - Foltești II, Latène timpuriu, și ev mediu târziu. Fundul șanțului a apărut, în dreptul m. 23 la adâncimea de - 3,34 m dar a fost reutilizat pentru realizarea bordeiului Latène timpuriu, nemaipăstrând forma originală.

Deși s-a încercat, nici în secțiunea S. III șanțul interior nu a fost surprins perfect perpendicular, deschiderea la partea superioară fiind cuprinsă, pe profilul vestic, între m. 4 – 12. A fost săpat, în dreptul m. 4, de la - 0,54 m față de suprafața actuală de călcare, iar la m. 12 de la adâncimea de - 0,70 m, traseul său având în această zonă o orientare ENE – VSV. În ceea ce privește construcția șanțului, s-a putut observa că a avut un profil în formă de “V”, fundul acestuia atingând adâncimea maximă, în dreptul m. 9,40, la - 3,46 m de la suprafața actuală a solului și la 2,70 m de la nivelul de călcare Cucuteni A₃. Partea superioară a versantului nordic era mult mai înaltă decât cea a versantului sudic, cu aproximativ 0,80-1 m, această diferență de nivel putând suplini lipsa unui eventual val. Completat, pe latura nordică, cu un eventual gard sau o palisadă, a căror identificare rămâne o sarcină pentru cercetările viitoare, acest șanț de apărare putea reprezenta o fortificație redutabilă pentru epoca eneolitică. Versantul sudic al șanțului este înclinat, cu panta de aproximativ 60° la fel ca și cel nordic, dinspre așezare, dar acesta din urmă pare să fi avut o treaptă, situată la 1 m de fundul șanțului, cu o lățime de 1,20 m, a cărei destinație nu a putut fi stabilită deocamdată (pentru a ușura scoaterea pământului săpat sau, poate, marca un loc de traversare a șanțului, fiind evidentă, așa cum am arătat, diferența de nivel între partea superioară a celor două versante).

Procesul de umplere a șanțului a început natural, încă din perioada corespunzătoare etapei Cucuteni A₃, deoarece s-a putut constata, pe ambele versante, o depunere de sol brun și puține materiale arheologice, cu grosimea de 0,20-0,30 m, aparținând acestei perioade, poate și intervalului până la locuirea următoare. La nivelul etapei Cucuteni B₁, fortificația Cucuteni A se prezenta ca o șanțuire destul de adâncă care a fost acoperită, în bună măsură, destul de rapid, cu materiale anterioare, în special lutuiei, rezultate din amenajările efectuate pentru întemeierea noului habitat uman. Practic, în timpul etapei Cucuteni B₁, sectorul primului șanț de apărare din această zonă a fost umplut, în apropierea sa realizându-se anexa și cuptorul 2. Ulterior, alte niveluri de umplutură s-au depus în timpul așezării Horodiștea – Foltești II, evul mediu și în epocile modernă și contemporană, acestea din urmă fiind foarte consistente. Este posibil ca acest șanț să fi folosit și în timpul primei etape de locuire Cucuteni B de aici, dar într-o etapă evoluată așezarea de acest tip excede fortificația, care a rămas ca o alveolă, fiind reutilizat ulterior așa cum am arătat.

În zona secțiunii S. VI (carourile 16-20-a-b), între -0,40 și -1,30-1,40 m se aflau vestigiile bordeiului B6/2003 care a modificat forma inițială a șanțului îndreptând peretele dinspre așezare. Partea inferioară a șanțului de apărare prezintă trei funduri reprezentând trei etape diferite de utilizare. Umplutura primului fund de șanț, cel dinspre vest, dinspre așezare, era alcătuită din lutuiei masive, fragmente ceramice Cucuteni A și B și un picior de statueta Cucuteni B asemănătoare cu

umplutura șanțului cercetată în S III. Ca și în cazul aceleia putem presupune o umplere intenționată la nivelul fazei Cucuteni B₁. În afară de posterioritatea evidentă, celelalte funduri de șanț nu oferă indicii cu privire la datare, întrucât umplutura este sterilă. Acest fapt ar putea sugera o acoperire naturală a acestora, poate în intervale când așezarea nu a fost locuită. Oricum ele sunt anterioare bordeiului geto – dacic de deasupra.

Șanțul de apărare exterior al așezării nu a fost încă secționat și pentru faptul că se află în pădurea înconjurătoare curții bisericii. Deși nu avem prea multe informații, totuși denivelarea terenului sugerează o amplitudine și o adâncime mult mai mare decât a șanțului interior iar incinta pe care o închide este cel puțin dublă față de cea închisă de acesta. Atribuirea sa certă în acest stadiu al cercetării este imposibilă, dar ar trebui remarcat că singurele complexe care exced deocamdată șanțul interior de apărare sunt cele Cucuteni B₁.

Résumé

Dans cet ouvrage les auteurs présentent les découvertes faites dans l'établissement de Fetești „La Schit”, département de Suceava, qui appartient aux plusieurs niveaux d'habitation (Cucuteni A₃ B₁ et B₂, Horodiștea – Foltești II, Hallstatt, Latène gétique précoce, Moyen Age tardif et l'époque moderne) dans les années 2000-20003. Au niveau Cucuteni A appartient dans ce moment seulement deux fosses **G6/2000** et **G31/2003**, une habitation de surface **L4/2003** et une habitation creusé **B7/2003**. On a remarque plusieurs complexes dans le niveau Cucuteni B₁ qui caractérise deux étapes: les habitation de surface **L1/2000**, **L2/2000**, **L3/2004**, les fosses **G7/2000**, **G9/2000**, **G10/2000**, **G11/2000**, **G13/2000**, **G14/2000**, **G15/2000**, **G16/2000**, **G17/2000** et les fours **C1/2001** și **C2/2001**. L'habitation L1/2000 est une construction à plate-forme (8 x 6 m), orientée NO-SE, édifée en bois et en argile. Cette habitation a trois ou quatre chambres, établies selon les installations et les pièces archéologiques. Comme des éléments constructifs nous mentionnons: quelques portions de parois en argile et matériaux végétaux (baile et pailles), une fosse de fondation et un fossé rituel. A l'intérieur de l'habitation ont été découvertes les suivantes installations: unâtre, un four, une casette rectangulaire et un silo (*pithos* ?) pour la préservation de céréales, une aménagement en argile avec de moules en pierre, en ensemble avec des fragments céramiques, outils lithiques et de la plastique anthropomorphe et zoomorphe.

Un nombre plus réduit de complexes peut être attribué au niveau Cucuteni B₂. On a eu la possibilité d'identifier le niveau appartenant à la culture de Horodiștea selon les matériaux caractéristiques et moins selon les complexes d'habitation qui sont moins évidentes.

L'habitat Latène se caractérise par habitations creusées: **B2/2000**, **B5/2003** **B6/2003**, certaines fouillées dans le fossé intérieur de défense. Toujours des habitations creusées ont été construites à Fetești Schit à la fin du Moyen Age: **B1/2000**, **B3/2001**, **B4/2001**. L'analyse du fossé intérieur de défense de l'établissement a prouvé que celui-ci a été fouillé de l'étape Cucuteni A et abandonné dans l'étape Cucuteni B.

Légende de figures

Fig. 1. Fetești-La Schit. Photographie aérienne du site du côté de SE.

Fig. 2. Fetești-La Schit. Photographie aérienne du site du côté de N.

Fig. 3. Fetești-La Schit. Le plan général du site et des fouilles.

Fig. 4. Fetești-La Schit. Le plan général de l'habitation 1/2000

Fig. 1. Fetești-*La Schit*. Fotografie aeriană a sitului dinspre SE.

Fig. 2. Fetești-*La Schit*. Fotografie aeriană a sitului dinspre N.

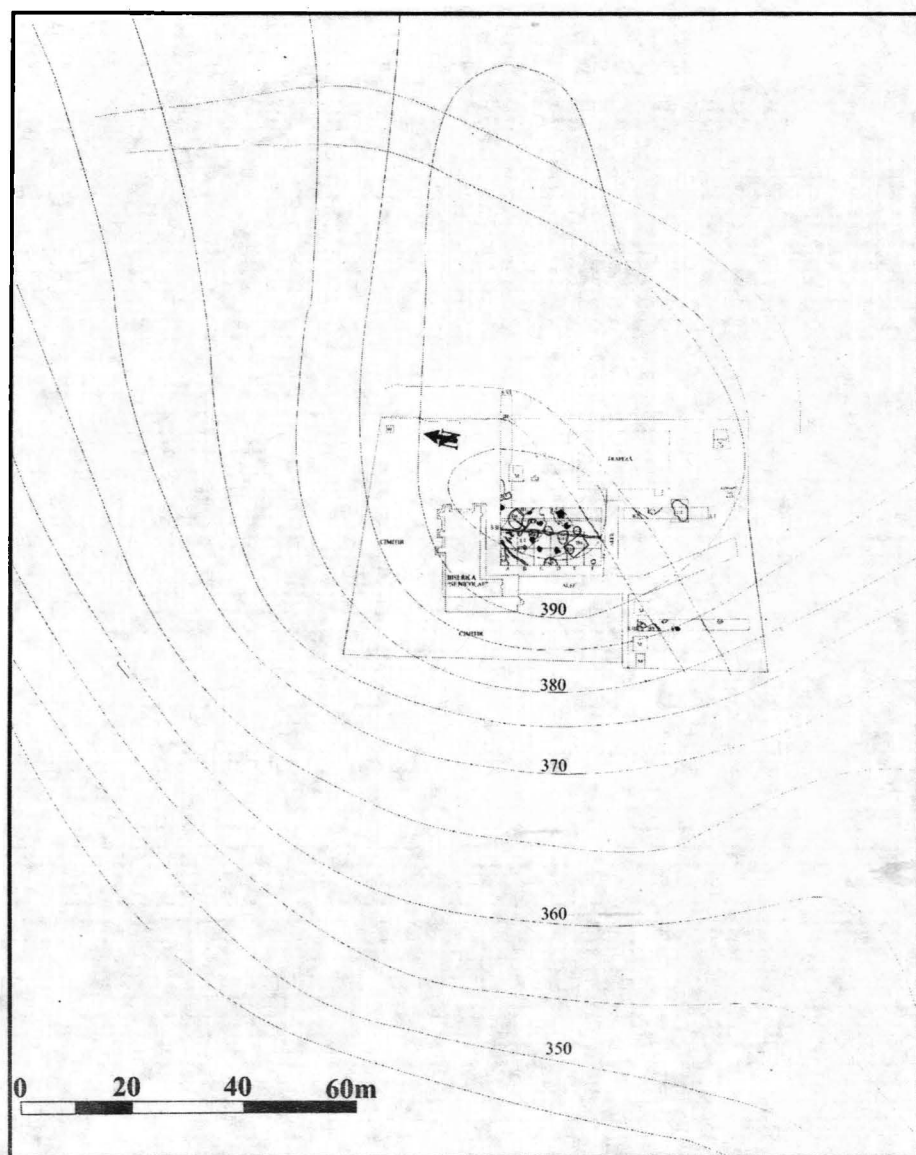

Fig. 3. Fetești-La Schit. Planul general al sitului și săpăturilor.

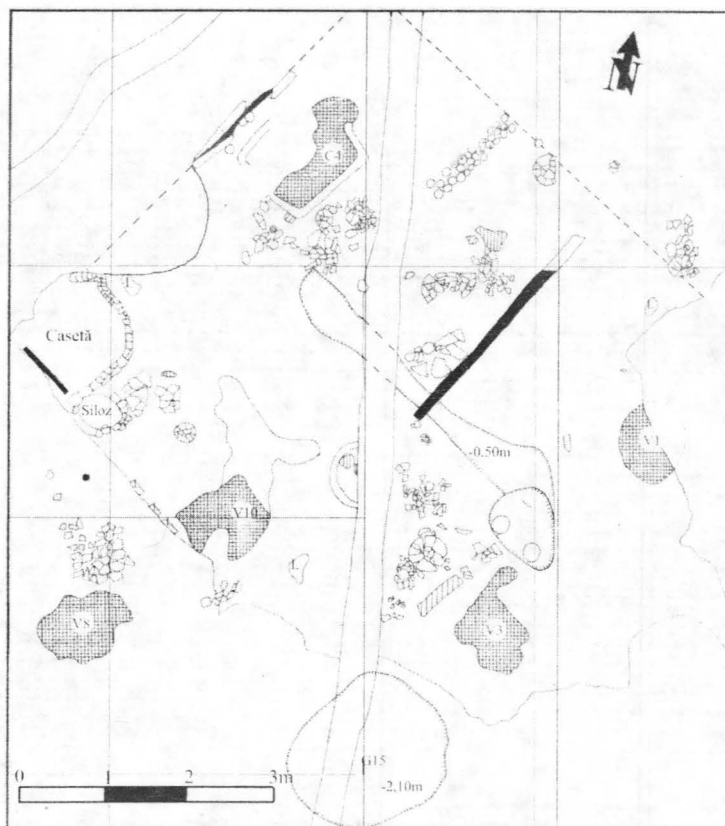

Fig. 4. Fetești-La Schit. Planul general al L. 1/2000.

NOTE:

¹ Dorim să mulțumim, și pe această cale, studenților de la Facultatea de Istorie și Geografie a Universității sucevene, care pe parcursul celor patru campanii de săpătură arheologică au făcut posibilă, în lipsa altor suporturi financiare și materiale, cercetarea sistematică din acest sit și recuperarea unui însemnat patrimoniu care a îmbogățit colecția Laboratorului de arheologie și expoziția științifico-didactică.

² Recunoștința noastră se îndreaptă spre Arhiepiscopia Bucovinei și Rădăuților, reprezentată prin IPS Pimen, și Parohia Grigorești (preot paroh Croitoru Florin), care au permis desfășurarea lucrărilor de cercetare arheologică. De asemenea am dori să mulțumim autorităților locale: Primăriei și Consiliului local al comunei Adâncata, - domnilor primari Dorel Filip și Filaret Galan, domnului consilier Gheorghe Spătaru, directorului coordonator al comunei Adâncata prof. Maria Crăciunescu și directorilor Școlii Fetești prof. Trifan Crăciunescu și prof. Liliana Focșa, dar și domnului pădurar Petrică Paveliuc de la Cantonul silvic Fetești pentru sprijinul pe care ni l-au acordat.

³ C. Martiniuc, V. Chirica, A. Nițu, *Poziția geomorfologică și cultural-cronologică a așezării Cucuteni A de la Iași-...Splaiul Bahlui*, în SCIVA, 28, 1977, p. 185-197; D. Boghian, I. Mareș, B. P. Niculică, *Fetești, jud. Suceava. „La Schit”*, în CCA, 2001, p. 82-84.

⁴ D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Poduri – Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XIII, Piatra Neamț, 2003, p. 47-48.

⁵ *Ibidem*, p. 34-48.

CONSIDERAȚII PEDOGEOGRAFICE PRIVIND TUMULUL NR. 2 DIN NECROPOLA TUMULARĂ DE TIP KOMARÓW – COSTIȘA – BIAŁY- POTIK, DE LA ADÂNCATA (JUD. SUCEAVA)

Vasile Budui, Bogdan Niculică

În vara anului 2001, Complexul Muzeal Bucovina, în colaborare cu Facultatea de Istorie și Geografie – Suceava, a întreprins cercetarea sistematică a doi tumuli dintr-o vastă necropolă tumulară, situată pe teritoriul satului Adâncata (comuna Adâncata), pe imășul sătesc. Necropola, la care ne referim în continuare, este amplasată la 3 km NE, în linie dreaptă, de limita nordică a orașului Suceava (sau la 6 km pe DN 29 A – Suceava-Dorohoi), fiind poziționată între pâraiele Porcului (E) și Boului (SV) și DN 29 A (V). Suprafața pe care se desfășoară, mai mult sau mai puțin grupați, tumulii, este mărginită, în partea sudică, de pârâul Meșcăi, iar spre nord de pădurea Hănțești și primele case ale zonei sudice a satului Adâncata. Arealul aproximativ pe care se întind movilele vizibile, este de 4 kmp. și se află la o altitudine de 400–405 m, terenul, fragmentat de pâraie cu caracter permanent sau temporar având o energie de relief relativ redusă. În preistorie, această zonă se afla sub influența directă a uneia dintre cele mai importante căi de comunicație, respectiv culoarul Siretului, într-o zonă de trecere spre valea Sucevei.

Necropola a fost identificată în primăvara anului 2000, cu prilejul unor cercetări de suprafață care vizau repertorierea arheologică a comunei Adâncata, fiind reperați, astfel, 16 tumuli în zona imășului și pe o suprafață recent despădurită. Numărul movilelor este însă mai mare, întrucât necropola se continuă într-o zonă împădurită, unele dintre acestea fiind aplatizate, sau acoperite de litiera pădurii. Movilele sunt, în majoritatea lor, foarte bine păstrate, având, în medie, dimensiuni cuprinse între 0,5 – 1,5 m înălțime și 10 – 17 m diametru, doar una dintre cele observate până în prezent având 25 m în diametru și înălțimea de 0,50 m.

În același timp, amintim faptul că necropola se află în apropierea unor așezări pluristratificate cum sunt cele de la Fetești – „Schit” (săpături sistematice 2000 și 2001) și Adâncata – „Dealul Lipovanului”, care conțin și materiale din bronzul timpuriu și mijlociu (ceramică și topoare de piatră). Unele fragmente ceramice descoperite în toamna anului 2001, chiar în vecinătatea nordică a necropolei (1 km), în apropierea pădurii Hănțești și a satului Adâncata ar putea aparține bronzului mijlociu, fiind vorba, probabil, despre așezarea contemporană necropolei.

Datorită faptului că centrul necropolei se află pe ambele părți ale drumului comunal Adâncata-Fetești, este posibil ca, în viitor, datorită lucrărilor de modernizare a acestuia, șase tumuli să fie distruși, astfel încât săpăturile sistematice de la „Imăș” îmbracă și un caracter de salvare, fiind necesară investigarea în timpul cel mai scurt, al movilelor amintite mai sus.

Cercetările au demarat cu două grupe de studenți ai Facultății de Istorie și Geografie Suceava, specializările Istorie-Geografie și Istorie-Engleză, care au efectuat practica de specialitate și au deprins metodele cercetării arheologice și pedologice, specifice unei necropole tumulare, în cadrul acestui șantier-școală. Prin vestigiile descoperite în tumulul cercetat în campania din anul 2001, notat cu T2, necropola tumulară de la Adâncata – „Imăș” se încadrează, după cum vom arăta mai jos, între obiectivele arheologice de importanță nu doar națională, ci și est și central-europeană¹.

¹ Până în prezent (2004) au fost cercetate opt movile, aparținând complexului cultural Komarow-Costișa-Biały-Potik.

Ca metodă de săpătură, având în vedere necesitatea înțelegerii corecte a modului de construcție a movilei T2, am optat pentru decaparea sa integrală. În continuare vom descrie movila T2/2001.

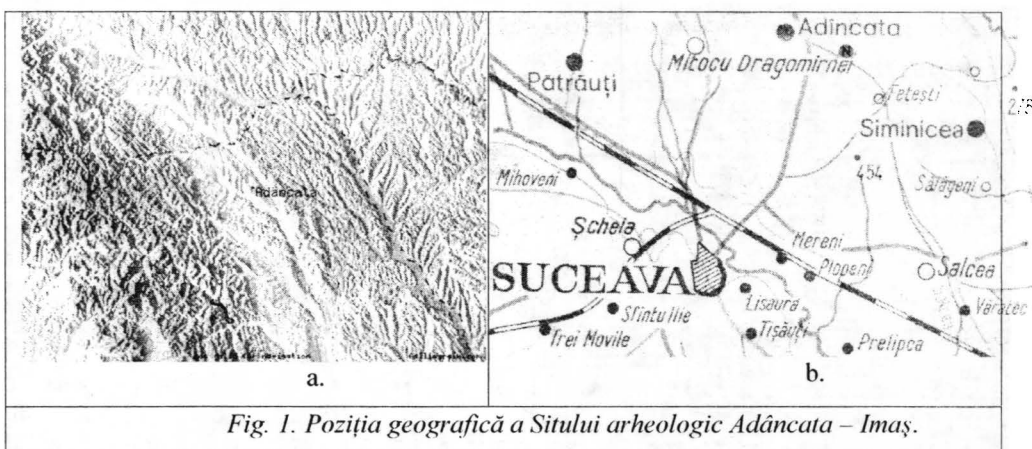

Fig. 1. Poziția geografică a Sitului arheologic Adâncata – Imaș.

Tumulul este situat pe marginea drumului comunal Adâncata-Fetești, fiind unul dintre cei mai impozanți din cadrul necropolei, având o înălțime de 1.40/1.50 m și un diametru cuprins între 17,5 m (N-S) și 16,10 m (E-V). În zona sa centrală se observa o ușoară alveolare, cu diametrul de 1,5/2 m. Foarte bine conservat.

Stratigrafia arheologică:

- până la -0.10 m, strat vegetal;
- de la -0.10 m până la -0.20–0.35 m și -0.50 m (în exteriorul mantalei), un strat de pământ nisipo-argilos, de culoare cenușie, uneori cu impregnații de cărbune sau cenușă (sol de pădure), similar celui din T1;
- de la -0.25 – -0.35 m, până la solul antic de călcare (-1.40–1.50 m), se extinde mantaua T2, realizată dintr-un strat de pământ dur, de culoare brun-cenușiu închis, aproape identic cu cel din T1/2001, cu pigmentații negricioase, cu unele impregnații de cărbuni și lentile de lut galben rezultate din săparea șanțului de delimitare a zonei mormântului central. Șanțul a fost săpat până la adâncimea de -1.55–1.60 m de la suprafața actuală a movilei
- de la -1.40–1.50 m se află solul antic de călcare, baza T2, un sol de culoare brun-gălbui, în care nu există materiale arheologice, în acesta fiind săpat șanțul care delimitează zona centrală a movilei. Acest strat constituie, ca și în cazul T1/2001, pre-sterilul arheologic, de la -1.80 m începând solul viu, de culoare gălbui, sterilul arheologic, bogat în carbonați

Au fost trasate următoarele secțiuni (sferturi), în scopul investigării exhaustive a movilei, după cum urmează: S. I-V SE (10 m), S. I-II SV (10 m), S. III SV (6 m), S. I-IV NE (12 m), S. I-II NV (12 m), S. III NV (7 m), cu lățimea de 2 m și martori de 0.50 m incluși.

Referitor la sistemul de construcție al T2, precizăm că prima etapă în ridicarea sa a constat, mai întâi, în realizarea unui șanț (săpat în solul antic de călcare), având lățimea cuprinsă între 0.15/0.40 m, cu adâncimi ce variază între 0.15/0.25 m, în care nu au fost descoperite alte urme arheologice, cu excepția unor mici impregnații de cărbune (în S. I NV). Acest șanț a delimitat, în centrul T2/2001, un spațiu de formă aproximativ rectangulară, cu colțuri rotunjite, și orientare E-V, spațiu care, în ansamblul construcției mormântului central, a fost urmărit cu strictețe. Dimensiunile acestei zone rezervate de șanț, sunt de 3.5 m (E-V)/2 m (N-S).

În interiorul acestei zone „sacre”, între adâncimile de -1.20 m și -1.40 m (de la suprafața movilei), au fost depuse oase calcinate, două crani (unul, de adult, spre N, altul de copil, spre S), un

fragment de mandibulă, precum și porțiuni din oase lungi, puternice, provenind de la tibie, peroneu și femur, într-o poziție care nu denotă o conexiune anatomică. În această situație, nu suntem, deocamdată, în măsură să afirmăm că oasele respective sunt slab incinerate sau inhumate, neavând la dispoziție rezultatele analizelor antropologice. Între aceste oase, în vecinătatea craniului de adult, între oasele de mari dimensiuni, menționate mai sus, au fost depuse trei vârfuri de săgeată din silex, cenușiu, cu baza concavă. Nu există nici un fragment de vertebră, în plus, fiind descoperite, disparat, o măsca și un dinte uman. Toate aceste resturi osteologice au fost așezate într-o construcție de piatră, în marmorul dintre S. I NV și S. I NE, între m. 0 și m. 1.60, doar oasele din marmorul central E-V, dintre S. I NE și S. I SE (care se aflau pe solul antic de călcare) nefiind acoperite de pietre.

Peste aceste prime depuneri, a urmat organizarea unui plafon din lespezi de gresie, între care au fost risipite numeroase fragmente de oase calcinate, pe aceste pietre fiind așezate trei vase, la aceeași adâncime ($-0.54/0.65$ m), două în S. I NV și unul, care a fost restaurat, în S. I NE. Acesta din urmă, de formă bitronconică, cu două torți plate, supraînălțate, cu gât bine evidențiat de corpul propriu-zis, și gură largă, dreaptă, a fost lucrat dintr-o pastă grosieră, cu silex sau silicolit pisat ca degresant și decorat cu triunghiuri cu hașuri oblice, affrontate, dispuse vertical, cu romburi hașurate oblic sub cele două torți, precum și cu benzi hașurate, de asemenea, oblic, pe marginea buzei.

Peste acest complex de pietre și vase, a fost depus un strat de pământ cenușiu-deschis, care s-a tasat în același timp cu construcția de piatră din zona centrală a T2, rezultând o alveolare care marca centrul mobilei. Întreaga construcție de piatră se încadrează, preponderent, în limitele șanțului, care a avut un rol atât ritualic cât și de delimitare a zonei mormântului principal.

După organizarea construcției de piatră, circular, în jurul acesteia, cu un diametru de 11.70 m (N-S)/11 m (E-V), au fost depuse, probabil la zi, lespezi de gresie, care alcătuiesc un ring. Lespezile se află la limita dintre mantaua T2 și stratul de pământ nisipo-argilos de culoare cenușie (sol de pădure), la adâncimi cuprinse între $-0.25/0.35$ m. Cea mai mare parte a materialelor arheologice din T2/2001 se regăsește în interiorul acestui cerc de pietre, pe diferite adâncimi, în mantaua mobilei. În capătul S al S. II NE, la adâncimea de -0.25 m, au fost identificate fragmente ceramice provenind de la cel puțin două vase, alături de câteva oase calcinate, care indică, eventual, un mormânt secundar, notat cu M. 1/T2/2001.

În S. II NE (-0.65 m) între m. 5.75 și m. 6.50, cu o dezvoltare E-V de 0.70 m și în S. I SV (-0.90 m), între m. 2.75 și m. 1.25, cu o dezvoltare E-V de 0.70 m, există două lentile de pământ cenușos cu impregnații de cărbuni, de dimensiuni, după cum reiese din cele arătate mai sus, aproximativ egale, în care nu au fost identificate fragmente ceramice, osteologice sau alte materiale arheologice. Această situație se aseamănă cu cea din T1/2001, și în acest caz nefiind vorba de o ardere pe loc, ci de o depunere ale cărei semnificații tin, probabil, de ritual.

În T2, în ceea ce privește construcția centrală și ringul, s-au folosit, exclusiv, lespezi de gresie, lipsind cu desăvârșire, alt tip de rocă. Menționăm și faptul că, deseori au fost semnalate, în mantaua mobilei, la diferite adâncimi, fragmente ceramice puternic corodate, friabile, lucrate dintr-o pastă fină, de culoare cărămiziu-roșatică, care aparțin culturii Cucuteni (fază neprecizată). Prezența lor în acest context poate fi pusă pe seama aducerii, cel puțin a unei părți din pământul T2, dintr-o zonă cu materiale arheologice aparținând culturii Cucuteni, sau din așezarea contemporană necropolei, care suprapunea vestigii mai vechi, cucuteniene.

Pe baza materialului ceramic, a utilizării incinerăției (probabil și inumației), a prezenței ringului și construcției centrale din piatră, atribuim tumulii de la Adâncata – „Imaș” complexului cultural din bronzul mijlociu, Costișa-Komarow-Bialy-Potok, urmând ca cercetările viitoare să contribuie la o încadrare mai fină a materialelor arheologice și a necropolei în sine.

În concluzie, acest sit arheologic reprezintă un obiectiv de maximă importanță în cadrul studierii epocii bronzului, completând un *hiatus* al cercetării arheologice privind complexul cultural Costișa-Komarow-Bialy-Potok, nu doar pe teritoriul țării noastre, ci și din arealul de dezvoltare istorică al acestuia, referindu-ne aici și la regiuni din Ucraina și Polonia în care sunt cunoscute și

cercetate aceste tipuri de monumente arheologice. În același timp, notăm disponibilitatea colectivului de față pentru efectuarea de studii interdisciplinare, acestea în contextul în care remarcăm faptul că necropola tumulară de la Adâncata – „Imaş” este singura de acest fel aflată în cercetare pe teritoriul țării noastre și a cărei investigare, sperăm, va fi una exhaustivă.

Pentru analiza pedologică au fost prelevate probe dintr-un profil pedologic executat în profilul S al matorului central E-V, al T2/2001, care a surprins, în S. I SE, inclusiv șanțul construit la baza movilei. De asemenea, s-a deschis un profil de control la 15 m NE de movilă, în terenul plan, neafectat antropic.

Din punct de vedere geostructural, regiunea studiată face parte din Platforma Moldovenească și are o structură geologică monoclinală, cu stratele de roci mai dure (gresii) alternând cu strate de roci friabile (nisipuri, argile), înclinate ușor dinspre NNV către SSE. Din punct de vedere petrografic, regiunea este caracterizată de prezența aproape de suprafață a unui orizont de gresii calcaroase volhinieni peste care se află un depozit lutos cuaternar.

Relieful are un caracter tipic de podiș ce poartă amprenta structurii geologice monoclinale. Pe fondul acestei structuri s-a dezvoltat un relief de cueste orientate către NV și NNV. Acestea au o înclinare mare și sunt afectate foarte intens de procese geomorfologice de versant (alunecări de teren). Din acest punct de vedere, regiunea Adâncata – „Imaş” este situată între două cueste bine conturate: cuesta Meșcăi (la SE) și cuesta Hănțești la N. Tumulul este situat pe reversul cuestei care se prezintă sub forma unui platou foarte slab înclinat (panta este sub 3°) susținut de aceste gresii calcaroase.

Clima (în prezent) este temperat-continentală, caracterizată prin frecvente secete de vară. Temperatura medie anuală de 7.9 °C, cu un maxim în iunie și un minim în ianuarie, și precipitațiile anuale care însumează în jur de 600 mm, cea mai mare parte căzând la sfârșitul primăverii și începutul verii, favorizează o pedogeneză predominant argiloiluvială.

Regiunea se caracterizează printr-o rețea hidrografică care a evoluat în funcție de structura geologică. Astfel, se remarcă văile subsecvente ale pâraurilor Meșcăi și Hănțești ce rețeauă stratele de roci. Acestea au afluenți reiconsecvenți (ex. p. Boului, p. Porcului, v. Pleșei etc.).

Vegetația spontană din trecut a fost pădurea de stejar (*Quercus robur*). În prezent în zona T1 și T2/2001 este vegetație ierboasă. Până la despăduririle parțiale ale zonei Adâncata, de la începutul anilor '20 ai sec. XX, necropola era acoperită de păduri de carpen și stejar.

Solurile tipice acestui platou sunt faeoziomurile greice (S.R.T.S. 2003), formate pe luturi grele și luturi nisipoase. Textura acestor soluri este luto-argiloasă până la argilo-lutoasă. În morfologia lor este prezent un orizont eluvial (Ame) sub care apare orizontul B argiloiluvial (Bt), ușor pseudogleizat. Reacția este moderat acidă până în Bt de unde încep să apară carbonații și reacția devine neutră-slab alcalină. În regiunea pădurii Adâncata, la distanță nu prea mare de aria tumulară, s-au format lovosoluri, cu un orizont eluvial albic (Ea) destul de bine evidențiat.

În tumul, însă, profilul solului este modificat. Aici avem de-a face cu două soluri asemănătoare, de tipul faeoziomurilor greice, dar cu unele particularități specifice date de caracteristicile unui tumul: panta se modifică favorizându-se scurgerea superficială, concentrația de materie organică descompusă crește la adâncimea corespunzătoare defuncțiilor, materialul cu care a fost acoperit acesta a fost adus din preajmă etc. În urma efectuării analizelor de laborator¹, am ajuns la o serie de rezultate, utile în explicarea unor probleme arheologice specifice.

Proprietățile morfologice ale acestui profil de sol variază destul de mult. În primul rând culoarea solului prezintă nuanțe de YR (culoare intermediară între galben și roșu, conform sistemului Munsell) până la adâncimea de 160 cm, în general închise, după care nuanța este brun gălbuie sau galben-brunie deschisă. S-au pus în evidență pete de reducere și pete de oxidare în orizonturile cuprinse în intervalul de adâncime 120–208 cm. Orizonturile de la partea superioară

¹ Analizele de laborator au fost efectuate de C. Buzdugan și V. Budui.

prezintă o structură poliedrică mică, apoi către profunzime mărimea agregatelor crește. Materialul prezintă un grad de compactare ridicat, având o consistență în stare uscată dură și foarte dură. Pentru orizontul bazal (la peste 208 cm) este caracteristică prezența a numeroase neoformațiuni carbonatice.

Textura variază pe profil destul de mult (tabelul 1). Se remarcă orizonturile eluviale (orizonturile 2 și 6) cu o scădere a conținutului de argilă și corespondentele iluviale subiacente (orizonturile 3 și 7) care prezintă o creștere a acestui conținut.

Tabel 1. Compoziția granulometrică a profilului executat la Adâncata – „Imaș”

Nr. crt.	Orizont	Adâncime (cm)	Nisip fin (%)	Nisip grosier (%)	Praf I+II (%)	Argilă (%)	Textura	
							Denumire	Simbol
1.	Am	0–22	1.10	41.47	36.47	20.96	Lut nisipos prăfos	SS
2.	Ame	22–50	0.82	44.25	35.85	19.08	Lut nisipos prăfos	SS
3.	A/B	50–63	0.76	36.00	32.91	30.33	Lut mediu	LL
4.	Bt	63–120	0.68	33.69	38.01	27.62	Lut prăfos	LP
5.	Am	120–140	0.60	35.34	37.08	26.98	Lut prăfos	LP
6.	Ame	140–160	0.48	35.61	43.11	20.80	Lut nisipos prăfos	SS
7.	Btw	160–208	1.10	27.43	28.87	42.60	Lut argilos mediu	TT
8.	Cca	>208	2.83	21.59	46.00	29.58	Lut prăfos	LP

În tabelul 2 sunt prezentați o serie de indici chimici. Materialul de sol face efervescență începând cu adâncimea de 160 cm, ceea ce se explică, pe de o parte, prin evoluția destul de avansată a acestui sol, iar pe de altă parte prin aportul de material necarbonat din timpul construirii tumulului. Corespunzător cu acestea reacția solului este moderat acidă la partea superioară a profilului, crescând odată cu adâncimea, devenind neutră la peste 140 cm și slab alcalină în orizonturile cu acumulare de carbonați.

Conținutul de humus este mijlociu-mic la partea superioară, foarte mic și extrem de mic la partea inferioară. S-a pus în evidență o creștere a conținutului de humus în orizontul 5 (cu proprietăți de Am) explicabilă prin aportul de materie organică provenită din descompunerea defunecțiilor dar și prin aportul de material, mai bogat în humus, din perioada construirii tumulului. Corespunzător cu cele prezentate anterior variază gradul de saturație în baze și suma bazelor schimbabile. Se observă scăderea celor doi indici în orizontul Ame superior.

Tabel 2. Proprietăți chimice ale profilului executat la Adâncata – „Imaș”

Nr. crt.	Orizont	Adâncime (cm)	pH (H ₂ O)	% CaCO ₃	% Humus	SB (me/100g sol)	V (%)
1.	Am	0–22	5.45	-	4.48	10.85	72.62
2.	Ame	22–50	5.60	-	2.67	7.33	67.30
3.	A/B	50–63	5.62	-	2.06	16.34	82.48
4.	Bt	63–120	6.27	-	0.97	18.77	90.85
5.	Am	120–140	6.46	-	1.45	19.20	95.16
6.	Ame	140–160	6.84	-	0.73	19.99	93.80
7.	Btw	160–208	7.84	7.29	0.97	-	-
8.	Cca	>208	8.27	14.14	0.38	-	-

Conținuturile de elemente nutritive sunt mici și foarte mici în cazul azotului și fosforului iar în cazul potasiului aprovizionarea este bună (tabelul 3).

Tabel 3. Elementele nutritive pe profilul executat la Adâncata – „Imaş”

Nr. crt.	Orizont	Adâncime (cm)	Nt (%)	P (ppm)	Pcorectat (ppm)	K (ppm)
1.	Am	0–22	0,24	41,3	-	310
2.	Ame	22–50	0,13	31,2	-	372
3.	A/B	50–63	0,11	43,0	-	270
4.	Bt	63–120	0,05	27,2	-	199
5.	Am	120–140	0,09	15,0	14,9	179
6.	Ame	140–160	0,02	23,5	21,7	257
7.	Btw	160–208	0,02	21,1	12,5	213
8.	Cca	>208	0,01	19,2	7,6	166

În legătură cu raporturile pedo-arheologice stabilite în cadrul profilului analizat, datele obținute în urma analizei de laborator, completate cu observațiile din teren, ne-au permis să ajungem la următoarele concluzii:

- textura prezintă o variație dublă pe secțiunea executată, indicând două profile de sol suprapuse;

- conținutul de humus este ridicat în prima parte a profilului, pe o grosime de cca. 120 cm, și poate fi pus pe seama materialului humifer cu care s-a acoperit mormântul: considerăm că acest material a fost adus din apropiere, fiind prelevat prin decopertarea orizontului bioacumulativ al solului antic. Se poate presupune faptul că cei care au ridicat tumulul nu au practicat, cel puțin pentru etapa inițială de construcție (aici incluzând șanțul rectangular, depunerea defuncțiilor, ridicarea construcției din piatră și partea inferioară a mantalei), șanțuri din care să extragă pământul necesar; suntem de părere că, pentru această etapă de edificare a movilei, au fost decopertate suprafețe întinse de teren, bogate în conținut organic.

- conținutul de materie organică din partea a doua a profilului este datorat descompunerii defuncțiilor dar și prin aportul de material, mai bogat în humus, din perioada construirii tumulului, și un aport slab iluvial.

BIBLIOGRAFIE:

1. Budui, V., Buzdugan, Cătălina, Mareș, I., Niculică, B., Boghian, D., Ignătescu, S., *Considerații pedogeografice asupra tumulului Adâncata – Imăș, județul Suceava*, Comunic. la Simp. de Geografie, Ed. a III-a, Univ. "Spiru Haret", București, 11 mai 2002.
2. Budui, V., *Metode de cartografiere a solurilor*, Lucr. Seminarului Geografic "Dimitrie Cantemir", nr. 21–22 (2000–2001), Dep. Geografie, Univ. "Al. I. Cuza" Iași, 2002 (p. 91 – 97).
3. Budui, V., Niculică, B., *Cadrul natural al sitului arheologic Adâncata – Imăș (județul Suceava)*, în *Analele Universității „Ștefan cel Mare” – Suceava, Secțiunea Geografie*, t. X, 2003, sub tipar.
4. Băcăuanu, V., Barbu, N., Pantazică, Maria, Ungureanu, Al., Chiriatic, D., *Podișul Moldovei. Natură, om, economie*, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1980.
5. Cărciumaru, M., *Mediul geografic în Pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, Ed. Academiei Române, București, 1980.
6. Doniță, N. coord., *Vegetația României*, Editura Tehnica Agricolă, București, 1992.

7. **Ionesi, L.**, *Geologia unităților de platformă și a orogenului Nord-Dobrogean*, Ed. Tehnică, București, 1994.
8. **Mareș, I., Niculică, B., Boghian, D., Ignătescu, S., Budui, V., Buzdugan, Cătălina.** O versiune detaliată și pe CD-rom-ul acestui volum, editat de eIMeC, iunie 2003. *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, „Imaș”*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2002, a XXXVII-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Sf. Gheorghe, 2-6 iunie 2003, p. 27-30.
9. **Mareș, I., Niculică, B., Boghian, D., Ignătescu, S., Budui, V., Buzdugan, C.**, *Necropola tumulară Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava. Punct Imaș*, în „Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001” (p. 23 – 27), Ministerul Culturii și Cultelor, Serviciul Arheologie, IMeC – Institutul de Memorie Culturală, 2002.
10. **Niculică, B.**, *Istoricul cercetărilor privind perioada mijlocie a epocii bronzului în Podișul Sucevei*, în *Țara Fagilor*, SN, anul X, nr. 4 (41), octombrie-decembrie 2002, p. 18-19.
11. **Niculică, B., Mareș, I., Boghian, D., Ignătescu, S., Budui, V., Buzdugan, C.**, *Necropola din epoca bronzului de la Adâncata – „Imaș”*, „Țara Fagilor”, s. n., nr. 1(38)/2002 (p. 11).
12. **Niculică, B., Mareș, I., Boghian, D., Ignătescu, S.**, *Necropola tumulară de la Adâncata – „Imaș”, movila 2*, în *Țara Fagilor*, SN, anul XI, nr. 2 (43), aprilie-iunie 2003, p. 25-26.
13. **Secceleanu, I.**, *Podișul Dragomirnei – Studiu geomorfologic cu privire specială asupra proceselor actuale*, Ed. Venus, București, 2000.
14. * * * *Studii și cartări pedologice efectuate de O.J.S.P.A. Suceava.*
15. * * * (1983) – *Geografia României, vol. I “Geografie fizică”*, Ed. Academiei R.S.R., București.
16. * * * (1987) – *Metodologia elaborării studiilor pedologice*, I.C.P.A. București.
17. * * * (1992) – *Geografia României, vol. IV “Regiunile pericarpătice”*, Ed. Academiei Române, București.
18. * * * (2003) – *Sistemul Român de Taxonomie a Solurilor*, I.C.P.A. București.

Résumé:

Les auteurs présentent une analyse synthétique concernant les observations pédogéographiques et archéologique de tumulus no. 2, de la nécropole tumulaire de Adâncata Imaș (département de Suceava), appartenant à la civilisation Komarow-Costișă-Bialy-Potik.

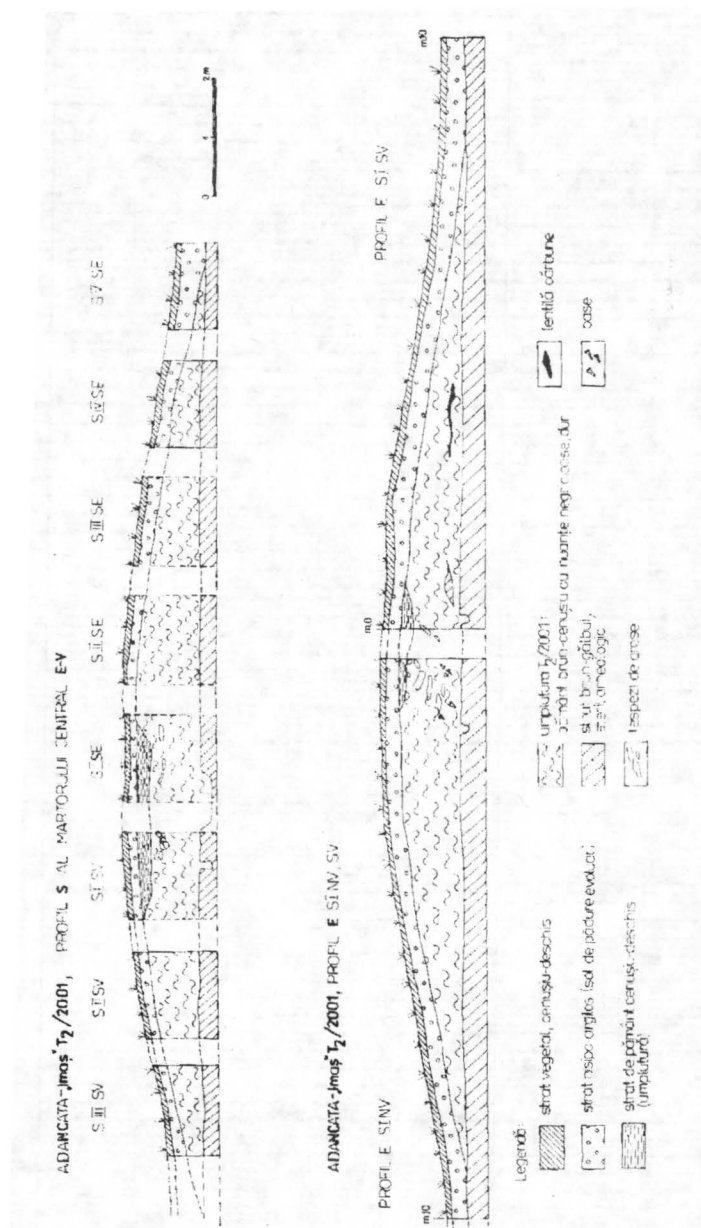

Fig. 3. Profile T2-2001

АРХЕОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПЕРЕЖИТКИ ЯЗИЧНИЦЬКИХ ВІРУВАНЬ У ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ (XII – перша половина XIII ст.)

Ігор Возний

Одним із важливих завдань сучасної історичної науки є вивчення духовної культури слов'ян у різні хронологічні періоди. Немаловажного значення в цьому набуває дослідження питань еволюції язичництва і християнства. Їхнього взаємопроникнення та взаємодії. Вивчення даних проблем допомагає значна кількість різноманітних матеріалів. Більшу і постійно зростаючу частину цих матеріалів складає археологічний, узагальнення якого як джерела з історії духовної культури здійснюється на сьогодні далеко не повною мірою.

На теренах Пруто-Дністровського межиріччя в результаті археологічних досліджень здобуті значні матеріали, які в певній мірі стосуються духовної культури місцевого населення. Вони вказують, що після прийняття християнства, язичницькі вірування, які прийшли із глибокої давнини і стали основою всіх пізніших світових релігій досить повільно відступали під тиском нової віри [15, с.11]. У свій час П.П. Толочко зазначав: „пластунство релігійних вірувань є природним і закономірним явищем розвитку кожного суспільства, і було б дивним, якби Русь виділялася у цьому плані” [36, с.261]. Незважаючи на енергійні заходи державної влади з ліквідації язичницьких культів, християнство поширювалася на Русі повільно і період його остаточного утвердження продовжувався більше століття. У боротьбі з язичництвом церква змушена була пристосовуватися, ввічати в себе язичницькі народні обряди. Про це потурбувалося саме християнське духовенство для того, щоб зробити нову віру більш сприйнятливою для народу. Але християнство лише частково знищило язичництво, замінивши старий пантеон новими богами і ввівши їх у традиційні обряди і звичай, а язичницьким богам і духам був наданий статус нечистої сили. Тому за суттю своєю народна духовна культура залишалася язичницькою. Інакше і не могло бути, адже принципу змішаності у матеріальній культурі протистоять принципи поширення у культурі духовній [37, с.11].

Християнство у своїй практиці широко використовувало первісну магію, наприклад, молебень про дощ, коли священник кропить поля „святою” водою, нічим не відрізняється від дій первісного жерця який прагнув таким же магичним шляхом умовити небеса окропити поля „живим” дощем [25, с.390].

Про те, наскільки міцно утримувалося язичництво в народі, свідчить той факт, що майже до XV ст., особливо в глухих закутках країни, люди поклонялися язичницьким богам, і стара віра існувала поряд з новою. Як відзначав Б. О. Рибаків, у світогляді руських людей навіть через два століття після хрещення язичництво, напевно, не тільки вживалося з християнством, але й значною мірою переважало [24, с.49]. Ця народна філософія вироблялась віками, увійшла в плоть і кров наших предків, а тому не могла забути легко і відразу [14, с.313].

Археологічні матеріали, знайдені на давньоруських пам'ятках регіону, свідчать, що християнська релігія займала міцні позиції серед феодалної верхівки та міщан. Саме з ними пов'язані знахідки християнської символіки, рештки кам'яного храму, та дерев'яних церков. Дещо інша картина спостерігається у сільського населення, серед якого

збереглися значні язичницькі пережитки, а окремі общинники, очевидно, ще й у XII ст. поклонялися язичницьким богам.

Археологічні матеріали XII – першої половини XIII ст. з теренів Пруто-Дністровського межиріччя частково ілюструють твердження, що “и ныне по украинам молятся ему проклятому богу Перуну, и Хорсу, и Мокоши, и Вилам” [2, стб.762]. Ще у XVII ст. митрополит Макарій стверджував: “Таковы же скверные мольбища их: лес и камни, и реки, и болота, источники, и горы, и холмы, солнце и месяц, и звезды, и озера. И проще говоря, – всему существующему поклонялись яко Богу, и чтили, и жертвы приносили” [39, с. 548].

На досліджуваній території продовжують в цей час функціонувати кілька язичницьких городищ-святилищ, споруджених у попередні часи. Це Кулішівське, Бабинське, Нагорянське Зелена Липа. Галиця тощо (рис.1) [18, с.74-90; 19, с.38-56; 21, с.60; 22, с.25; 33, с.175; 34, с. 164-165; 35, с. 43]. У XII ст. на окремих святилищах були проведені значні роботи з їх реконструкції [34, с.163]. Можливо це говорить про ускладнення язичеських культів того періоду. Як вважає Б.О.Рибаків це пов'язано з ренесансом язичництва серед давньоруського населення, невдоволеного наступом церкви на його традиційний побут [26, с.773-775].

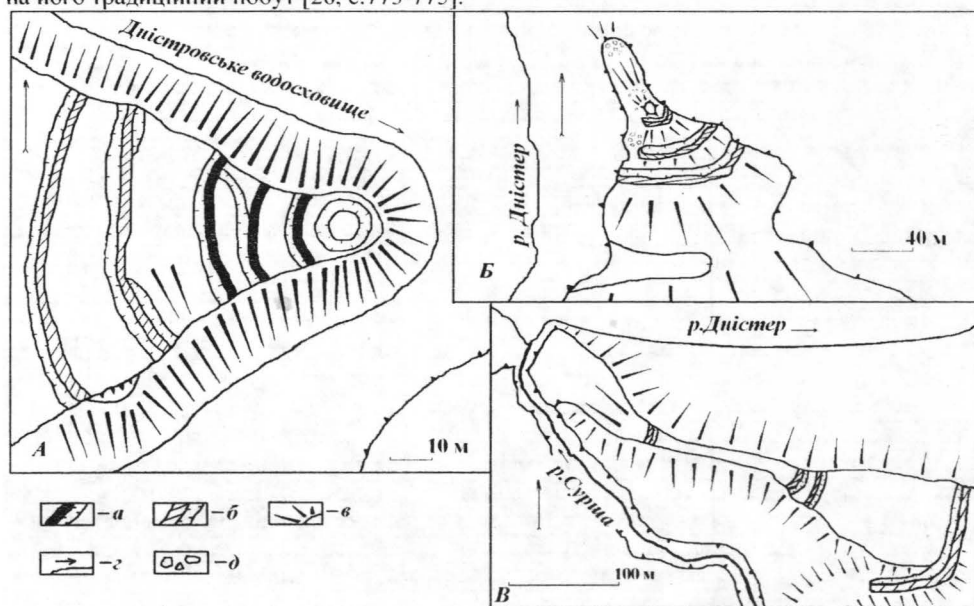

Рис. 1. Городища-святилища XII - XIII ст. Пруто-Дністровського межиріччя

A – Кулішівка; Б – Бабино, В – Нагоряни. а – вал та рів XII – XIII ст.; б – вал та рів раннього періоду; в – схили нагорбів; з – річка

Так на Кулішівському святилищі з трьох ліній валів та ровів слов'янського періоду, два з них (перший і третій) добудовувались у давньоруську добу. У XII ст. перший вал був добудований дерев'яною стіною з горизонтально покладених деревин, обмашених глиною. Третій вал має зверху залізнички 1,2-метрової кам'яної вимостки (рис.1, А). За межами потрійної лінії валів, виявлено культурний шар XII - першої половини XIII ст. та уламки скляних браслетів [33, с. 175].

Можливо, у давньоруську добу ще функціонували Бакинське і Нагорянське городища-святилища (рис. 1, Б, В), що підтверджується знахідками матеріалів XI-XII ст. на території великого селища, яке розташовувалося біля підніжжя першого святилища, та на укріпленому майданчику другого [34, с. 164-165].

Крім язичницьких святилищ, що продовжували функціонувати після запровадження християнства, на території Пруто-Дністровського межиріччя тут науковцями виявлені культові язичницькі об'єкти споруджені у давньоруський час. Очевидно, для більш успішного конкурування з християнством язичники створюють нові культові споруди, які, за аналогією із західнослов'янськими отримали назву „храми ідольські“ [12, с.182-214; 34, с.168]. Рештки однієї розкопані в ур. Турецька Криниця біля с. Зелена Липа (рис.2, А) [21, с. 60; 22, с. 25, 104; 32, с. 37; 34, с. 165-166; 36, с. 43].

Це була невелика дерев'яна споруда наземної конструкції розмірами 5,3 x 4,2 м. Храм орієнтований за сторонами світу. У центрі приміщення, очевидно стояв дерев'яний ідол від якого збереглася стовпова яма діаметром 0,6-0,7 м і глибиною 1,2 м з рештками згорілого стовпа. Перед нею, досліджене поховання чоловіка у округлій ямі діаметром приблизно 2 м і глибиною 0,4 м від рівня підлоги. Останнє здійснене за християнськими канонами: кістяк орієнтований головою на захід лежав у витягнутому положенні із складеними на грудях руками.

Храм з обох боків був оточений круглими ритуальними ямами діаметром 0,6 x 0,8 м, у яких розпалювався вогонь. Неподалік від нього, розташований видовбаний у скелі квадратний (2,1 x 2,1 м) колодязь глибиною 14,5 м. Він не досягає водоносного рівня і міг використовуватися у культових цілях.

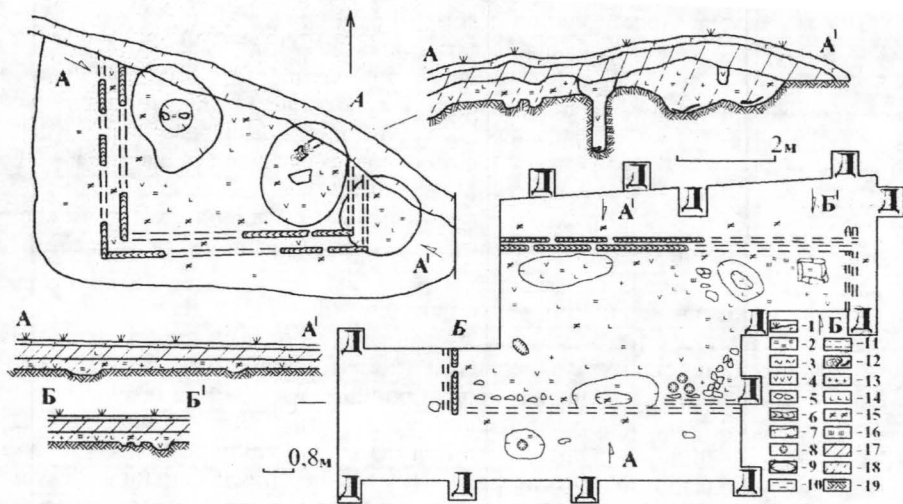

Рис. 2 Плани та розрізи язичеських "ідольських храмів": А – Зелена Липа (за Б.Тимошуком); Б – Галиця (за С.Пивоваровим)

1 – гумус; 2 – перепалена глина; 3 – жовта глина; 4 – вугілля; 5 – камені; 6 – рештки дерев'яних колод; 7 – окоп; 8 – стовпові ямки; 9 – ями; 10 – попіл; 11 – сліди дерев'яних колод на материк; 12 – поховання; 13 – перепалені кістки; 14 – кераміка; 15 – обмазка; 16 – шлаки; 17 – сіра земля; 18 – мішана земля; 19 – материк.

Подібної конструкції культова споруда досліджена також поблизу с. Галиця в ур. Труфанова Криниця (рис.2, Б) [18, с. 74-90; 19, с. 38-56; 20, с. 102-111]. Це була орієнтована за сторонами світу прямокутна будівля розмірами 11,6 x 4,8 м. У східній частині приміщення знаходився, очевидно, п'єдестал для дерев'яного ідола у вигляді прямокутної конструкції з поставлених на ребро вапнякових плит. В центрі її знаходився підпрямокутний отвір і яма глибиною 0,4 м нижче рівня плит [19, с. 41].

Знахідки вищезгаданих язичницьких храмів які функціонували у XI – XII ст. підтверджують існування на землях Пруто-Дністровського межиріччя, як.

зрештою, і на інших територіях Давньоруської держави, періоду, коли існувала церковна організація з проповідями, правилами і ритуалами, а деєш неподалік теж самостійно продовжували жити „чистокровні” „язичники зі своєю системою уявлень і правил” [5, с.135]. Подібні язичницькі храми досліджені як на території розселення східних та і у західних слов'ян [17, с.112; 21, с.60; 22, с.107; 34, с.168-169; 42, с.198-204; 43, с.128-135; 44, с.135-144; 46, с.57-58].

Зберігся на Буковині у XII – першій половині XIII ст. і стародавній язичницький обряд „будівничої жертви”. Він існував практично у всіх народів при спорудженні будь-якої будівлі. „Будівнича жертва” - одна з етнографічних універсалій [4, с.55]. Якщо жертвни символи, процедурні моменти та інші засоби вираження ритуалу у них відрізнялись, то глибинна семантична модель була, напевно, подібною. На думку фахівців, спочатку у більшості народів при будівництві житла, укріплення, громадської будівлі в жертву приносили людину: „человеки начаша кумиры творити и кланяхусю имъ и привожаха сыны своя и дщери и закалаху прид ними и бо вся земля осквернена” [1, стб.92; 3, с.160-162; 28, с.20]. Середньовічні легенди про замурування людей, а частіше дітей при закладці замків відомі в Германії, у сербів, хорватів [7, с.116-117; 8, с.200]. Це, як історичний факт, підтверджується місцевими хроніками і переказами [29, с.86]. Аналогічні літописні свідчення є і в русичів [1, стб.92].

Під час розкопок християнського храму XII – XIII ст. у літописному Василеві були виявлені рештки так званої „будівничої жертви” [11, с.40-41; 30, с.90; 35, с.24]. Спочатку при будівництві культової споруди, в стрічковий фундамент без замурування кам'яний саркофаг з похованням, але з часом, у стінах храму з'явилися великі тріщини і щоб ще більше задобрити богів, з південного боку були збудовані два контрфорси, що підпирали апсиду. У їхні фундаменти були замурувані дім віком до двох років. Ціком язичеський обряд у християнському храмі [13, с.129-133].

На території Північної Буковина збереглися народні легенди, які своїм корінням сягають у сиву давнину, що засвідчують факти замурування людської „будівничої жертви” [31, с.84].

Подібні людські будівничі жертви археологічно зафіксовані у Ризі, Суздалі [27, с.208-209; 39, с.210;].

Не менш поширеним був обряд закладання різних тварин як „будівничої жертви”, в залежності від їхньої ролі в язичницькому світогляді того чи іншого народу [41, с.334]. так, поляки при закладанні житла убивали півня і закопували його в землю в те місце, де буде стояти один із кутів будинку. Аналогічний обряд простежений у болгарів, білорусів, сербів [29, с.334]. півень в уяві давніх людей уособлював „зооморфний образ Перуна-громовержця”, який своїм дзвінким співом відганяв нечисту силу і оберігав від усякого зла.

Порівняльний аналіз вірувань східнослов'янських племен показує, що в народних повір'ях про тварин головне місце займають домашні і, насамперед, кінь. Заміну людського жертвоприношення домашньою твариною можна знайти вже в давнину у різних індоєвропейських народів, для яких культ коня був особливо характерний [10, с.102], бо кінь був незамінною і головною виробничою силою у господарстві землероба. Це зумовило поклоніння йому як тварині, яка своїми надприродними силами може впливати на урожайність полів [16, с.46]. Кінь був найпопулярнішим символом добра і щастя. Так, для захисту весільного почту, за давнім звичаєм, вибирали коней світлої масті. За німецькими повір'ями білі коні приносять дому щастя і захищають від злих духів.

Цікавий обряд принесення в жертву коня вдалося простежити під час розкопок Чорнівської укріпленої садиби [6, с.137-142]. У кам'яному фундаменті споруди виявлено нижню щелепу коня, на якій лежали ікла дикого кабана. В щелепу було вбите залізне долото, перпендикулярно до якого лежала залізна пластина. Під щелепою знаходились двоциліндровий залізний замок і черешковий наконечник стріли. Все це лежало на

уламках кераміки і було посипане зерном пшениці. Тут в наявності всі атрибути язичницького обряду. За словами Б. О. Рибаківа, "символіка ключа, замка елементарна - збереження майна сім'ї" [26, с.542]. Роль зубів хижих звірів теж не викликає сумнівів. Вони мали велике значення в культових обрядах і тому поширені майже на всій території України. "Всёй твари поклоняются, яко богу, и чтяху, и жертву приношаху кровию бисом" - зазначав літописець [2, стб.31]. Ще в кам'яну добу люди носили як обереги просвердлені зуби і кігті хижих звірів, що повинно було відганяти всяке зло, відлякувати ворогів - видимих і невидимих [9, с.130]. У комплексі язичницького світогляду стародавніх слов'ян і в християнський час існував культ дикого кабана, про що свідчить знахідка кабанячого ікла з написом "Господи помози рабу своему Фоме" [23, с.120].

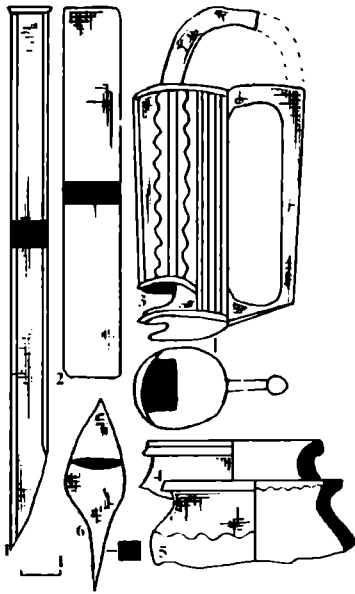

Рис. 3. Речі з "будівничої жертви" з Чорнівського городища

Про суть "будівничої жертви" існує декілька точок зору, але всі вони сходяться у тому, що це пов'язано з язичницьким світоглядом. В основі звичаю лежала уява про необхідність жертви при спорудженні будь-якої будівлі, щоб забезпечити її міцність, зберегти її саму і мешканців від впливу "злих духів". Віра у "будівничу жертву" базувалася на необхідності умиротворити "злих духів" землі або перенести думку жертви в покровителя нової будови [29, с.96]. Чорнівська "будівнича жертва" була закладена під поріг житла феодала. Поховання кіньського черепи під фундаментом хати, як пояснювали на Західній Україні, запобігав лиху: "пещастя і лихо падають на цей череп, а не на мешканців житла" [45, с.137]. У давнину кінь символізував сонце і разом з тим воду. Його приносили в жертву водяному божеству. "Будівничі жертви" під порогом будинку відомі в Новгороді [28, с.21].

Обряд закладання будівничої жертви під стінами будинку на території Буковини зберігався донедавна, коли при спорудженні нової хати ставили по кутах на фундамент монети, як символи оберегу.

Отже, археологічні матеріали, отримані під час досліджень на теренах Пруто-Дністровського межиріччя, дозволяють дійти висновку, що духовне життя місцевого населення XII – першої половини XIII ст. розвивалось у загальному руслі давньоруської культури і йому притаманні ті ж самі риси. Православно-язичницький комплекс, який склався історично в процесі християнізації Русі й пронизував увесь світогляд слов'ян, являв собою складний, заплутаний клубок вірувань, звичаїв, забобонів, релігійно-містичних обрядів і ритуалів язичницького періоду, які злилися з елементами православ'я. Археологічні матеріали підтверджують і доповнюють складну картину духовного життя населення давньої Русі за часів існування двовір'я, дають можливість проводити порівняльний аналіз з етнографічними свідченнями XIX – першої половини XX ст. і прослідкувати рештки язичеських вірувань на території нашого краю до сьогодення.

Використана література: 1. Полное собрание русских летописей. - М.: Восточная литература. 1962.- Т.1.-580 с; 2. Полное собрание русских летописей. - М.: Восточная литература. 1962.- Т.2.-938 с; 3. Байбурин А.К. „Строительная жертва“ и связанные с нею ритуальные символы у восточных славян // Проблемы славянской этнографии. - Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1979. - С. 155-162; 4. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. - Л.: Наука. 1983. - 192 с; 5. Боровский Я.Е., Моця А.П. Концепция язычества и христианства в зарубежной историографии и данные археологии // Славяне и Русь (в зарубежной историографии): Сб.науч. тр.

- К.: Наук. думка, 1990. – 11-138; **6.** Возний І.П. Сліди давньоруської цивілізації // Буковинський журнал. – 1993. – Ч. 3-4. – С. 137-142; **7.** Войников А.Н. Этнографический сюжет строительного жертвоприношения в фольклорном тексте: на материалах болгар Бессарабии // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Золоті литаври. – 2001. – Вип. 3. – С. 116-117; **8.** Зеленін Д. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1937. – 80 с; **9.** Ивакин Г.Ю. Священный дуб Перуна // Древности Среднего Поднепровья. – К.: Наук. думка, 1981. – С.124-158; **10.** Иванов В.С. Опыт истолкования древнейших ритуальных символов, образованных от „ASVA“ конь // Проблемная история языков и культуры народов Индии. – М.: Наука, 1974. – С.75-138; **11.** Логвин Г.Н., Тимошук Б.А. Белокаменный храм XII в. в с. Василеве. Памятники культуры СССР: Исследования и реставрация. Сб. ст. / Редколлегия И.Э. Грабарь и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – Т. 3. – С. 37-50; **12.** Мисько Ю. Язичницькі храми західних і східних слов'ян: спроба порівняльного аналізу (на археологічному матеріалі) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – Т. 1. – С. 182-214; **13.** Мисько Ю. До питання про інтерпретацію поховань у фундаментах Василівського храму. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – 2002. – Т.2. – С.129-133; **14.** Митрополит Іларіон. Давньохристиянські вірування українського народу. К, 1992; **15.** Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К.: Глобус, 1996. – 224 с; **16.** Носова Г. Язычество в православии. – М.: Наука, 1975. – С.152 с; **17.** Петренко В.В. Раскоп на Варяжской улице (пост роики и планировка) // Средневековая Ладога. Новые археологические открытия и исследования. – Л.: Наука, 1985. – С.81-116; **18.** Пивоваров С. Давньоруська язичницька споруда в с. Галиця // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. 1. – С. 74-90; **19.** Пивоваров С., Чеховський І. На Дністрі, на «Оукраине Галичской» (матеріали та дослідження Дністровської комплексної археологічно-етнографічної експедиції ЧДУ в селі Галиця Сокирянського р-ну Чернівецької обл.). – Чернівці: Місто, 2000. – 143 с; **20.** Пивоваров С. Християнські старожитності в межірччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 152 с; **21.** Русанова И.П. Культурные места и языческие святилища славян VI-XIII вв. // РА. – 1992. – № 4. – С. 50-67; **22.** Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. – М.: АРХЭ, 1993. – 144 с; **23.** Рыбаков Б.А. Искусство древних славян // История русского искусства. – М.: АН СССР, – 1953. – Т.1; **24.** Рыбаков Б.А. Христиане или язычники? // Наука и религия. – 1966. – №2; **25.** Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские князства XII – XII вв. – М.: Наука, 1982. – 592 с; **26.** Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988. – 783 с; **27.** Седова М.В. Суздаль в X-XV веках. – М.: Информационно-издательское агенство «Русский мир», 1997. – 320 с; **28.** Седов В.В. К вопросу о жертвоприношениях в древнем Повгороде // КСИИМК. – 1957. – Вып.68. – С.20-30; **29.** Тайлор Э.Б. Первобытная культура: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с; **30.** Тимошук Б.О. Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1969. – 192 с; **31.** Тимошук Б.О. Зустріч з легендою (Історико-краєзнавчі нариси). – Ужгород: Карпати, 1974. – 128 с; **32.** Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V – IX ст. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 178 с; **33.** Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наук. думка, 1982. – 206 с; **34.** Тимошук Б.А., Русанова И.П. Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута СА. – 1983. – № 4. – С. 161-173; **35.** Тимошук Б.О. Василів - місто Галицької Русі. – Чернівці: Прут, 1992. – 30 с; **36.** Тимошук Б. Язичницькі святилища Галицької Русі // Матеріали наук. конф. «Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовита»)». 8-9 жовтня 1998 р., Гримайлів. – Львів, 1998. – С. 39-50; **37.** Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с; **38.** Толстой П.И. Некоторые соображения о реконструкции славянской духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. – М.: Наука, 1989. – С.7-22; **39.** Цауне А.В. Язычество древней Руси. Славянская археология. Этногенез, расселение и духовная культура славян. Материалы по археологии России. – М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1993. – С. 205-216; **40.** Шапарова Н.С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: около 1000 статей. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель»; ООО «Русские словари», 2001. – 624 с; **41.** Dembinska M., Gassowski J. Materialne przejawy kultu // Historia kultury materialnej Polski. Wrocław: Warszawa; Kraków; Gdańsk. – 1978. – Т.1. – С.320-342; **42.** Herrmann J. Die Ergebnisse der Ausgrabungen in Feldberg, Kr. Neustrelitz. Ein Beitrag zur Rethra-Frage // Ausgrabungen und Funde. – 1968. – Band 13. – S. 198-204; **43.** Herrmann J. Ralswiek - Seehandelsplats, Hafen und Kultsatte. Arbeitstand 1983 // Ausgrabungen und Funde. – 1984. – Band 29. – S. 128-135; **44.** Keiling H. Ein jungslawisches Bauwerk aus Spaltbohlen von Parchim // Ausgrabungen und Funde. – 1984. – Band 29. –

S. 135-144; **45.** Kaindl R. F. Haus und Hof bei den Rusnaken // Globus. - 1897. - Bd.71. - № 9. - S.135-138; **46.** Slupecki L. P. Problem słowiańskich świątysc // Slavia Antiqua. - 1994. - T. XXXV. - S. 47-67.

Ihor Voznyi

ARCHEOLOGICAL SOURCES ON PAGAN CONVICTIONS VESTIGES IN SPIRITUAL CULTURE OF THE POPULATION OF NORTHERN BUKOVYNA in the 12th - the first half of the 13th centuries

The article deals with materials of the archeological excavations which prove that the pagan convictions held strong positions on the territory of Northern Bukovyna in the 12th – 13th centuries. Several sanctuary places built in earlier times still exist here. Besides pagan cult objects called “idol temples” constructed in Ancient Rus’ period were also discovered.

The ancient pagan tradition called “construction sacrifices” was also preserved in Bukovyna in the 12th – 13th centuries.

IZVOARELE ȘI ISTORIOGRAFIA REFERITOARE LA ISTORIA MONGOLĂ

Violeta-Anca Epure

Nici un eveniment din primele secole ale celui de-al doilea mileniu al erei creștine nu a lăsat o impresie atât de covârșitoare asupra contemporanilor și nu a avut urmări atât de profunde ca marea invazie mongolă. Mongolii au creat cel mai mare imperiu din istoria umanității, mărginit de Oceanul Pacific la răsărit, de cursul inferior al Dunării la apus, de taigaua Siberiei la nord și de Golful Persic și culmile Himalaiei la sud. „Furtuna”, după cum denumea marele istoric Gheorghe I. Brătianu, exploziva lor ascensiune a izbucnit în inima Asiei și a influențat întreaga istorie a omenirii. S-a afirmat, de altfel, că de la cuceririle lui Alexandru până la expansiunea colonială a puterilor europene și la războaiele mondiale, nici un alt eveniment nu a atins asemenea proporții și nu a acoperit un spațiu atât de întins.

1. Izvoare

Principalele izvoare asupra originii Imperiului lui Gingis-han sunt:

-*Istoria secretă*, lucrare anonimă despre care se știe că ar fi fost scrisă în cancelaria celui de al treilea fiu și succesor testamentar al lui Gingis-han, Ögödei; este o cronică despre luptele pentru unificarea triburilor vecine, este „epopeea mongolă despre Gingis-han”.

-*Istoria Generală a Lumii (Djami Tavarykh)* a persanului Rășid –od Din de la curtea marilor hani și contemporan cu evenimentele (secolele XIII-XIV)¹. Lucrarea este de importanță capitală și se ocupă de istoria triburilor și a popoarelor turce și mongole, de istoria lui Gingis-han și a succesorilor săi, tratează despre profetul Muhammad și islam, despre califate până la 1285, despre Iran, Turan, istoria evreilor, a francilor, a împăraților Romei, a papei și a Indiilor. Opera sa a fost terminată la 710 anul Hegirei (=1310/11). S-a documentat din arhiva imperială mongolă, folosind și traducerea unor materiale istorice chineze, uigure, siriene, europene și ebraice. Pentru istoria noastră este important capitolul despre evenimentele 1241-1242².

Cealaltă mare istorie în limba persană, scrisă în Iran în perioada secolelor XIII-XIV, *Ta'rikh-e Djehangusa (Istoria cuceritorului lumii)* este opera lui Ata Malik-e Djuvayni și a fost terminată către 1260. Este importantă pentru istoria Ungariei acelei epoci, pentru „informațiile privitoare la anume *dramatis personae* mongole”. Nu conține nici o referință directă la români³.

Printre martorii contemporani la invazia Asiei Centrale și a Europei s-a regăsit și un mare filosof și poet turkmen, poate cea mai cuprinzătoare minte pe care a produs-o Orientul islamic după profetul Mohamed. Este vorba de Djatal -eddin Rumi Mevlana. Însemnările acestui filosof și poet sunt extrem de importante. Ablai Mehmet Necati concluzionează: „cred că nimeni din contemporani și după ei, n-a vorbit cu atâta adevăr despre acești tătari...”⁴. Trebuie semnalate și izvoarele cronicărești chineze, care ne furnizează informații despre originea și evoluția mongolilor. Pentru epoca urmașilor lui Gingis-han există însemnările călătorilor europeni.

Prima relatare a europenilor este anterioară ofensivei lui Batu și a lui Subödei: este vorba de călătoria întreprinsă de o misiune formată din patru dominicani, care voiau să descopere „Ungaria Mare”, patria primitivă a maghiarilor, a cărei amintire persista în acea vreme și unde ar fi locuit populații rămase păgâne, ce trebuiau convertite. Totodată, se putea verifica veridicitatea zvonului despre o potențială invazie mongolă. După mai multe peripeții, doar un singur călugăr, fratele Iulian, a atins „Ungaria Mare” sau „Ungaria Veche”. Acolo s-a întâlnit și cu primul detașament mongol:

interpretul de pe lângă marele comandant cunoștea șase limbi (între care și ungara și germana) și anunța sosirea mării armate, care aștepta întăriri din Persia, pentru a declanșa atacul împotriva Rusiei și Germaniei. Așadar, „proiectele statului major mongol nu se opreau la Europa răsăriteană”⁵.

Vom face referire și la însemnările lui Ruggiero (Rogerius) din Torre Maggiore, care în momentul atacului hoardelor lui Batu se afla la Oradea, într-o misiune ecleziastică. Memoriile sale sunt foarte sugestive, ele prezentând ravagiile făcute de incursiuni. Valoarea lor este cu atât mai mare dacă avem în vedere faptul că Rogerius a fost prizonier al mongolilor pentru aproximativ un an, însoțindu-i prin Ungaria și Transilvania distruse și înrobite⁶.

În *Analele* călugărului dominican Tholomeus din Lucca între evenimentele atribuite anului 1230, se menționează ocuparea de către tătari a „părilor orientale”, după ce și-au divizat oștile pentru a ataca Ungaria și Polonia, pătrunzând și în Rusia spre litoralul mării Pontului. El și-a luat informațiile dintr-o cronică a lui Martinus din Troppau, *Gesta Germanorum*. Datarea însă este eronată; Martinus datează evenimentele la 1239. Tholomeus din Lucca mai prezintă invazia mongolilor și într-o operă dedicată istoriei bisericii din cele mai vechi timpuri și până la 1312⁷.

Informațiile din această cronică se regăsesc și în cronica lui Marino Sanudo cel Bătrân (il Vecchio), zis Torsello, *Liber secretorum fidelium Crucis*. Aceluiași autor îi datorăm și o descriere generală a țării, obiceiurilor și conducătorilor mai importanți ai mongolilor, precum și o prezentare a expansiunii lor în Orient și în Europa⁸.

Un alt cronicar italian care amintește pe români și pe secui cu prilejul mării invazii mongole este Paulinus din Veneția (Paulinus Minorita). La Andrea Dandolo se regăsesc informații despre atacul mongolilor în Ungaria, Rusia, Bulgaria. El nominalizează în mod expres spațiul intracarpatic: această precizare nu apare la autorii italieni menționați anterior, dar poate fi întâlnită și în alte izvoare medievale care se referă la marea invazie mongolă.

Episodul legat de implicarea românilor și a secuilor în ofensiva spre vest a lui Batu han se regăsește și la Jehan Le Long (Ioannes Longus) din Ypres, reprezentant de seamă al cronisticii medievale flamande. Lucrarea sa, *Cronica Monasterii s. Bertini* (a doua jumătate a secolului XIV) conține și o expunere a mării invazii mongole; pasajele care se referă la aceste evenimente au fost compilate de cei care l-au precedat în preocupări.

Textele cronicarilor italieni și ale lui Jehan Le Long par a fi fost derivate din *Gesta Germanorum*, lucrare neidentificată, elaborată în sud-estul spațiului german cândva în ultima parte a secolului al XIII-lea. S-a ajuns la această concluzie după ce au fost studiate însemnările lui Tholomeus din Lucca. Autorul *Gestei* a compilat și el informații din surse contemporane cu marea invazie mongolă. Compilarea acestora fără spirit critic a dus la anumite confuzii, care s-au propagat mai departe și în operele cărturarilor italieni⁹.

Un alt misionar din secolul al XIII-lea, franciscanul Wilhelm de Rubrouck a fost însărcinat de Ludovic cel Sfânt pe lângă marele han tătar. Călătoria sa a început în 1253 și a luat sfârșit în 1255, iar itinerariul este cunoscut în amănunțime, fiind însoțit de o descriere care dovedește o cunoaștere destul de exactă a regiunilor traversate până la mongoli. De la Rubrouck aflăm că de la Don la Dunăre totul ascultă de învingătorii mongoli. „Balcanii s-au supus, iar „Vlahia”, „țara lui Asan” din imperiul bulgar, care se învecinează cu Salonicul, plătește tribut hanului”.¹⁰

De asemenea, am considerat necesar să facem referire la lucrări din prima jumătate a secolului al XIV-lea, dar având în vedere realități politice din veacul anterior. În cele ce urmează, ne vom referi la lucrările misionarului dominican florentin Riccolando da Monte Croce: *Libellus oder Tractatus contra legem Sarracenorum*, *Libellus ad nationes orientales*, *Epistolae ad Ecclesiam triumphantes*, *Itinerarium*. *Itinerarium*, un memorial de călătorie în Orientul Apropiat prezintă un interes aparte pentru relatările despre mongoli, care privesc o multitudine de aspecte: excesele de cruzime și abuzurile față de comunitățile locale supuse, asprimea și intransigența actelor justițiare, supunerea față de conducători, atribuțiile complexe ale femeii în societatea tribală, practicarea sacrificiilor umane la moartea hanilor, organizarea efectivelor militare în conformitate cu sistemul

decimal, consemnarea aspectelor de natură politică. Opera sa conține informații și despre invazia mongolilor în spațiul nostru¹¹.

Date despre marea invazie mongolă și români se regăsesc și la concitadinul lui Riccoldo, Giovanni Villani, autor al unei cronici universale până la 1348¹². Deși lucrările sale nu conțin elemente de substanță privind desfășurarea marii invazii mongole la nordul Dunării de Jos, ele au meritul de a fi semnalat pe români pe scena politică a continentului¹³.

Informații despre invazia tătară se găsesc și în cronicile rusești: putem aminti în acest sens *Epistola de la râul Ugra a episcopului Vassian, Kazanskaia Istoria* de la mijlocul secolului al XVI-lea, *Viata lui Mercurius din Smolensk*, *Povestea morții lui Batu*, *Povestea distrugerii Riazanului de către Batu*; în *Cronica Laurențiană* (1257) se găsesc informații despre recensămintele periodice efectuate de funcționarii Hoardei de Aur după cucerire; asemenea informații există și în cronică armeană și georgiană. În *Cronica de la Novgorod* se află informații despre invazia în Rusia¹⁴.

În afară de izvoarele narative – cronici și însemnări ale călătorilor – s-au păstrat și documente sub forma iarlîkurilor date în bani, exemplare din formularele corespondenței oficiale, precum și vestigii arheologice. Arheologul rus Tereșcenko are meritul de a fi descoperit în urma unor săpături sistematice, care au durat mai mulți ani, ruinele capitalei Hoardei de Aur, Sarai-Berke. Unele obiecte descoperite în săpătură sunt expuse la Muzeul Ermitaj, Secția de Orientalică¹⁵.

Remarcăm, de asemenea, ceramica lustruită de culoare gălbuie, cenușie sau roșatică, decorată adesea cu rotită, tipică civilizației Hoardei de Aur din secolele XIII-XIV, descoperită în așezările din valea Volgăi, Crimeea, Basarabia, în Moldova dintre Prut și Siret. Cercetările arheologice sistematice din centrul urban de la Păciul lui Soare au scos la iveală asemenea resturi ceramice. În Dobrogea s-a mai descoperit și un alt tip de ceramică tătarască de „tip Coconî”, datând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Ernest Öberländer-Târnoveanu a descoperit mai multe vase întregi sau fragmente ceramice care aparțin culturii Hoardei de Aur din secolele XIII-XIV în urma unor săpături arheologice efectuate în perioada 1974-1991 la Jurilovca, Slava Rusă și Babadag. Aceste vestigii se află la Muzeul Deltei Dunării din Tulcea și la Muzeul Național de Istorie a României din București¹⁶.

Marea invazie a mongolilor din 1241-1242, a fost marcată de un proces fără precedent de îngropare a tezaurilor monetare. În Transilvania, Ungaria, Serbia de Nord, Croația și Slovenia au fost descoperite sute de tezaure de zeci de mii de monede de argint sau billon, uneori și bijuterii; ultimele emisiuni datează din anii 1230-1240. Cercetările din 1980-1990 din România și Bulgaria i-au condus pe cercetători la concluzia că ascunderea unor tezaure pe teritoriul Dobrogei și estul Munteniei pot fi legate de tulburările produse o dată cu apariția armatelor mongole la nordul Mării Negre și la Dunărea de Jos¹⁷.

Studiul tamgalelor de pe pietrele de mormânt prezintă o mare importanță pentru istoria mongolilor, deoarece aceste semne pot fi singurul indiciu pe care-l deținem pentru a face legătura dintre triburi, clanuri, familii care au trăit în epoci diferite¹⁸.

2. Istoriografia problemei

Având în vedere influența adeseori esențială pe care au avut-o tătarii în evoluția unor popoare, problemele legate de istoria sau de etnogeneza lor au fost studiate în lucrări mai vechi sau mai noi¹⁹. Având în vedere spațiul și timpul pe care Imperiul Mongol îl ocupă în trecutul omenirii, istoriografia s-a ocupat de nașterea, dezvoltarea și moștenirea lui cu o atenție binemeritată²⁰; este vorba despre „cel mai mare imperiu pe care l-au realizat cândva, cuceritorii”²¹. În general, în istoriografia universală se pune un accent deosebit pe impactul imens pe care l-a avut invazia mongolă asupra societății euro-asiatice din secolele XIII-XV. Istoricii moderni, însă, nu sunt de acord în ceea ce privește denumirea puterii care a dominat lumea în intervalul temporal menționat. Unii optează pentru termenul de „mongol” (R. Grousset, H. Haworth, C. D’Ohsson, B. Spuler); alții optează pentru cel de „tătar” (V. V. Barthold, C. C. Giurescu, J. Hammer-Purgstall, N. Iorga, H.

Vambery). Istoricii au identificat o cauză de ordin obiectiv a acestei delimitări: este vorba de realitatea istorică a caracterului cosmopolit al imperiului lui Gingis-han, în care, la început au dominat din punct de vedere politic mongolii, apoi tătarii, iar mai târziu, etnic și cultural turcii dġagataici; este opinia lui W. Radloff, cel mai autorizat cercetător al culturii și limbii turco-tătare din Eurasia. Cauza subiectivă a dualității denumirii își are obârșia în „tendința istoricilor de secol XIX de a da o tentă națională fiecărui eveniment de masă”. Ideea statelor naționale datează din același secol: politicienii au fost cei care au manipulat-o, iar istoricii i-au secondat. Probabil, un rol important a jucat și figura lui Gingis-han, de origine mongolă, din tribul Bordijigin-ilor (a se vedea în acest sens creațiile lui V. Hugo, Fr. Schiller, Byron)²².

Considerăm necesar să mai menționăm câțiva cercetători (și lucrările lor), istorici care s-au dedicat studierii istoriei „celui mai mare imperiu pe care l-au realizat cândva, cuceritorii”: Th. T. Allsen (*Prelude to the Western Campaigns: Mongol Military Operations in the Wolga – Ural Region, 1217-1237*, 1983 și *Mongol Imperialism. The Policies of the Grand Qan Mōngke in China, Russia and the Islamic Lands, 1251-1259*, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1987), G. Bachfeld (*Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen Mongolensturmes im Jahre 1241*, Innsbruck, 1889), J. Barckhausen (*L'Empire jaune de Gingis-khan*, Paris, 1942), J. A. Boyle (*The Mongol World Empire, 1206-1370*, Londra, 1977), J. Chambers (*The Devil's Horsemen. The Mongol Invasion of Europe*, Londra, 1979), T. N. Dupuy (*The Military Life of Genghis, Khan of Khans*, New York, 1969), F. Grenard (*Gengis-Khan*, Paris, 1935), R. Grousset (*L'empire mongol- Ire phase*, Paris, 1941), Ch. J. Halperin (*Russia and the Golden Horde*, Bloomington, 1985; *The Tatar Yoke*, Culumbus, Ohio, 1986), L. Hambis (*Genghis-khan*, Paris, 1973), J. Hammer-Purgstall (*Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak. Die Mongolen in Russland*, Pesta, 1840), L. de Hartog (*Genghis Khan, Conqueror of the World*, Londra, 1989), W. Heissing (*Die Mongolen*, München, 1978), H. H. Howorth (*History of the Mongols from the 9th century*, Londra, 1876-1888), L. Lorincz (*Histoire de la Mongolie des origines a nos jours*, Budapesta, 1984), D. Morgan (*The Mongols*, Oxford- New York, 1987), A. N. Nasonov (*Mongoly I Rus'*, Moscova-Leningrad, 1940), C. D'Ohsson (*Histoire des Mongols depuis Tchinguiz- Khan jusqu'a Timour- Bey ou Tamerlan*, Haga Amsterdam, 1834), P. Pelliot (*Notes sur l'histoire de la Horde d'Or*, Paris, 1949), E. D. Phillip's (*The Mongols*, Londra, 1969), I. De Ratchnevsky (*Genghis khan. His Life and Legacy*, Oxford-Cambridge, 1992), J.P. Roux (*Histoire de l'Empire Mongol*, Paris, 1993), J.J. Saunders (*The History of the Mongol Conquest*, Londra, 1971), G.Soranzo (*Il Papato, l' Europa christiana e i Tartari. Un secolo di penetrazione Iran. Politik, Verwaltung und Kultr der Ilchanzeit, 1230-1350*, Berlin, 1955); *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223-1502*, Wiesbaden, 1965; *Les Mongols*, Paris, 1981, A. Tresic Pavičić (*Izgon mongola iz Hrvatske*, Zagreb, 1942), B. Vladimirtsov (*Le regime social des Mongols. Le feodalisme nomade*, Paris, 1948), O. Wolff (*Geschichte des Mongolen oder Tartaren*, Breslau, 1872)²³.

Spre deosebire de alte popoare, etnogeneza și istoria tătarilor au fost studiate până nu demult de străini, ea fiind adesea abordată de pe poziții subiective extrem de diverse. Autorii străini, mai mult sau mai puțin avizați, care s-au dedicat studierii acestei probleme, pot fi împărțiți în două categorii: „În prima categorie se află cei care au purces la studiu cu convingeri și concluzii preconcepute; pentru acești autori – între care se află îndeosebi vechii cronicari apuseni și istoricii ruși – tătarii nu sunt altceva decât un popor barbar, cuceritor și distrugător. Dacă cronicarii medievali occidentali au căutat să-i prezinte pe tătari ca „pedeapsa divină” pentru abaterea săvârșită de la credința față de biserica romană, învățații ruși au fost interesați să justifice astfel expansiunea țaristă (apoi bolșevică), în teritoriile stăpânite de tătari. În a doua categorie, cea a cercetătorilor care se străduiesc să fie obiectivi, se includ tot mai mulți oameni de știință interesați de problematica istoriei tătarăști. Din păcate, clișeele cultivate sute de ani de către autorii din prima categorie se dovedesc încă foarte rezistente. Sunt încă destul de mulți autori (inclusiv de origine turco-tătară), care, în ciuda

obiectivității afișate sau a bunei credințe, se vădesc în realitate tributari, cel puțin parțial, ideilor preconceptuate în privința tătarilor și a trecutului lor²¹.

Ar mai fi de remarcat faptul că, începând din a doua jumătate a secolului XIX și începutul celui următor cărturarii din Kazan, Crimeea, Turcia au scris despre istoria națională: aceste lucrări s-au bucurat de o circulație restrânsă, neavând ecou în lumea științifică internațională. Menționăm în acest sens pe Ravil Emirhan, Vahit Imanov, Calli Kazan, Ravil Fehritdinov, Tahsin Gemil²².

În istoriografia românească, remarcăm contribuția lui Aurelian Sacerdoțeanu²³. De asemenea, o serie de autori s-au ocupat în lucrări generale, sinteze de marea invazie mongolă: amintim în acest sens pe N. Iorga, C. C. Giurescu, A. D. Xenopol, Gheorghe I. Brătianu, Ștefan Pascu, Ștefan Sorin Gorovei, I. Șchiopul. Trebuie să menționăm și câteva traduceri din istoriografia universală: în primul rând, trebuie amintită lucrarea lui B. D. Grekov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, apărută la București în 1953. Gh. Popescu-Telega a tradus lucrarea lui H. Lamb, *Ghinghis-han*.

Esențială pentru studierea și înțelegerea mării invazii este lucrarea lui Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciadă și Imperiul mongol*, apărută la Editura Enciclopedică în 1993. De asemenea, dorim să semnalăm lucrările extrem de importante ale lui Aurel Decei²⁴ și Victor Spinei²⁵. Manole Neagoe este autorul unei lucrări de popularizare, apărută la Editura Meridiane, în 1971 și intitulată *Attila, Ginghiz-han și Tamerlan*. Am mai menționa contribuțiile lui G. Bako²⁶ și V. Ciociltan²⁷. Nu trebuie uitată nici lucrarea lui Alexandru Gonța, apărută la München în 1983, *Românii și Hoarda de Aur 1241-1502*, foarte bogat documentată, dar lipsită de spirit critic.

Cercetătorul care se ocupă de studiul istoriei tătarilor trebuie să aibă în vedere și volumul coordonat de Tahsin Gemil, *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, apărut la Editura Kriterion, București, 1997. Lucrarea reunește comunicări științifice prezentate la Simpozionul Internațional Originea Tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă, desfășurat la Constanța între 17-20 noiembrie 1994. Simpozionul s-a bucurat de participarea unui număr mare de oameni de știință din țară și de peste hotare (Turcia, Republica Moldova, Ucraina, Ungaria, Federația Rusă, S. U. A., Canada, Bulgaria).

NOTE:

1. Ablai Mehmet Necati, *Demniirea „tatar” în istoriografia universală*, în *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, Editura Kriterion, București, 1997, p. 42-43
2. Aurel Decei, *Invazia tătarilor din 1241-1242, în timpurile noastre după Djami'ot - Tevârikh a lui Fazl ol-Lah Râşid - od-Dîn*, în *Relații româno-orientale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 193-194
3. *Ibidem*, p. 193
4. Ablai Mehmet Necati, *op. cit.*, p. 42-44
5. Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, Polirom, 1999, p. 292-293
6. Victor Spinei, *Cronicari italieni despre repercusiunile mării invazii mongole din 1241-1242 asupra românilor*, în „Studii și materiale de istorie medie” XIX, 2001, Editura Istros, Brăila, p. 171

Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, 1929 și *Marea invazie tătara în sud-estul european*, București, 1933

²² L'invaison des tatars de 1241-1242 dans nos régions selon la Djami'ot-Tevârikh de Fazl ol-Lah Râşid od-Dîn (în „RRH”, XII, 1973)

²³ *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996 *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*, Iași, 1995....

²⁴ *Invazia tătarilor din anul 1241 în sud-estul Transilvaniei* în „Culegere de studii și Cercetări”, Muzeul Regional Brașov, 1967

²⁵ *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur (1261-1265) în Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, XXVIII, 1991

7. *Ibidem*, p. 173-176
8. *Ibidem*, p. 176-180
9. *Ibidem*, p. 180-181
10. Idem, *Românii și marea invazie mongolă în lucrările cronicarilor florentini din prima jumătate a secolului al XIV-lea în Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Editura Istros, Brăila, 2003, p. 190-192
11. *Ibidem*, p. 192-198
12. *Ibidem*, p. 202
13. Charles J. Halperin, *The Defeat and Death of Batu*, Columbia University, New York, 1983, p. 50-53
14. Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 277
15. B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 12
16. Ernest Öberländer –Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în *Originea tătarilor*, p. 93-94
17. *Ibidem*, p. 95-96
18. Imre Báski, *Tamgas and names (A Contribution to the Tatar Ethnogenesis)*, în *Originea tătarilor*, p. 67
19. Tahsin Gemil, *Problema etnogenezei tătarilor*, în *Originea tătarilor*, p. 49
20. Ablai Mehmet Necati, *Denumirea „tătar” în istoriografia universală*, în *Originea tătarilor*, p. 40
21. Apud N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, Paris, 1926, volumul II, p. 425
22. Ablai Mehmet Necati, *op. cit.*, p. 40-41
23. Victor Spinei, *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de jos*, Editura Helios, Iași, 1996, p. 236-240
24. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 49-50

Résumé

L'étude ci-joint se compose de deux parties distinctes: les sources et l'historiographie concernant l'histoire des Mongols. La première partie présente les sources narratives (les chroniques dans la langue persane, les sources chinoises, les chroniques et les notes de voyage des européens), les documents sous la forme des iarlîk-s, des exemplaires des formulaires de la correspondance officielle, ainsi que des vestiges archéologiques et des tamgas. La deuxième partie mentionne une série de chercheurs, qui se sont dédiés à l'étude de l'histoire du plus grand empire que les conquérants ont jamais réalisé, tant de l'historiographie universelle, que de celle roumaine, aussi.

„REVISTA POLITICĂ” ȘI PROBLEMA AFIRMĂRII IDENTITĂȚII NAȚIONALE A TINERETULUI ROMÂN DIN BUCOVINA

Mihai Lazăr

Străvechi pământ românesc, Bucovina a înregistrat în timpul administrației imperiale austriece un masiv proces de colonizare cu populații alogene¹. Caracterul românesc al spațiului bucovinean a fost diluat continuu, consemnând la un moment dat 12 naționalități și 10 confesiuni². Solidaritatea românilor în acest mozaic etnic a generat, în mod firesc, afirmarea unui spirit identitar care, cu timpul, s-a concretizat într-o mișcare națională³. În timp ce românii au fost, de regulă, obstrucționați în îndeplinirea obiectivelor politice, culturale și naționale, alte naționalități au beneficiat de sprijin din partea autorităților imperiale.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Bucovina s-a manifestat cu vigoare o amplă mișcare politico-națională românească⁴. Importante segmente ale societății – deopotrivă elite și mase largi de oameni – s-au solidarizat pentru afirmarea identității românești. Programul politico-național a generat o nouă clasă politică structurată, cu precădere, pe intelectuali, preoți și magistrați⁵.

Acțiunile întreprinse pentru conservarea și afirmarea identității cultural-naționale, pentru păstrarea legăturilor firești cu patria mamă s-au împletit strâns cu misiunea tainică, mesianică, de plămădire și diseminare în rândul întregii populații românești a ideii naționale⁶. Efortului propriu al românilor bucovineni – remarcabil prin dimensiune și profunzime – i s-a asociat sprijinul nemijlocit și continuu din partea vechiului regat al României și a fraților ardeleni ce dispuneau de o îndelungată experiență pe tărâmul luptei pentru afirmarea identității naționale. În cadrul mișcării identitar-naționale al cărui țel esențial era păstrarea individualității românești la nivelul monarhiei bicefale austro-ungare și înfăptuirea idealului unității statale, **cultura** s-a definit drept o componentă fundamentală, cu implicații majore în procesul de afirmare a identității naționale. Generate de necesități stringente, resimțite la nivelul tuturor românilor, acțiunile întreprinse în domniul vieții culturale puteau conduce la rezultate notabile numai dacă angajau masiv tineretul. Este meritul incontestabil al elitei românești de a fi înțeles pe deplin imperativul educării tinerimii în spirit național.

Modestă, la început, din cauza întreruperii bruste a legăturilor tradiționale cu Țara Moldovei și apoi a înglobării administrative a spațiului bucovinean la Galiția, mișcarea pentru renașterea culturii românești a înregistrat un reviriment semnificativ în contextul revoluției de la 1848, pentru a se intensifica după anul 1861, când autoritățile imperiale habsburgice au fost nevoite să accepte un statut mai favorabil popoarelor supuse. Pentru afirmarea culturală, cărturarii formați sub impulsul ideilor generoase ale revoluției patruzeciopiste au întemeiat societăți literare, științifice, muzicale și școlare, cabinete de lectură, reviste literar-politice⁷ și au acționat pe multiple căi pentru afirmarea învățământului în limba română⁸. Inițiativele întreprinse și-au dovedit eficiența contribuind la trezirea interesului unor diverse structuri sociale pentru viața culturală, politică și națională.

În rândurile de față prezentăm, în mod sintetic, o serie de preocupări ale “Revistei Politice” din Suceava vizând promovarea culturii în mediul tinerimii, precum și aportul colegiului de redacție și al colaboratorilor ei la sprijinirea inițiativelor culturale în rândul elevilor, studenților și celorlalte categorii de tineri.

Editată după modelul publicațiilor ardelenе “Transilvania” și “Tribuna”, “Revista Politică” continuă programele “Bucovinei” (1848-1850) și a “Foi societății pentru literatura și cultura română în Bucovina” (1865-1869). Având două perioade distincte de apariție, situate în timp la o distanță de două decenii una de cealaltă, această publicație a reprezentat un factor important în afirmarea culturii românești din Bucovina⁹. Condusă de Florea Lupu și Simeon Florea Marian și redactată de cărturari entuziaști, “Revista Politică” a apărut în prima etapă (15 mai 1886-1 aprilie 1891) la Suceava, iar în cea de a doua (15 octombrie 1910-10 ianuarie 1911) la Cernăuți. Prin program și obiective a devenit o adevărată tribună de luptă pentru românii bucovineni. Colegiul de redacție a avut mereu în atenție societățile culturale, învățământul, limba română, literatura, istoriografia, domenii cu un impact major asupra educării tineretului în spirit național.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, societățile culturale, științifice, profesionale și școlare devin mai numeroase, sporindu-și totodată rolul educativ-formativ. Deoarece concentră numeroși intelectuali și utilizau mijloace la îndemâna maselor, aceste societăți au avut aderență la tinerii din cele mai diverse categorii socio-profesionale¹⁰. Membrii colegiului de redacție și colaboratorii “Revistei Politice” s-au manifestat printre cei mai activi susținători ai principalelor societăți cultural-naționale. Bine informată asupra activității societăților, “inteligenta suceveană” a popularizat acțiunile cultural-științifice, politice și naționale desfășurate în satele și orașele bucovinene. Totodată s-au făcut aprecieri critice privind conținutul și importanța inițiativelor întreprinse de societățile și cluburile de lectură și urmările constatate în mediul școlar și universitar. Procedând astfel, “Revista politică” participa nemijlocit la cunoașterea și răspândirea culturii românești în mediile social-politice interesate, încuraja acțiunile organizate la nivelul provinciei.

De o atenție specială a avut parte “Societatea pentru cultură și literatură română în Bucovina”. În paginile revistei întâlnim frecvent știri despre manifestările organizate de comitetul de conducere al societății, cu referiri exprese în ce privește contribuția la promovarea și sprijinirea culturii naționale. Au fost popularizate lucrările literare, istorice și didactice editate de societate, reuniunile literare și prelegerile publice organizate periodic în folosul tinerilor din satele și orașele bucovinene¹¹.

De asemenea, s-a urmărit evidențierea prestigioasei activități desfășurate de societatea “Școala Română” a avut merite incontestabile în încurajarea învățământului românesc prin editarea de manuale școlare, înființarea de școli sătești, acordarea de burse și rechizite școlare elevilor proveniți din familii cu posibilități materiale modeste etc.¹². Simeon Florea Marian, Tudor V. Ștefanelli, Ștefan Ștefureac, Animpodist Dașchievici – pentru a aminti doar câțiva cărturari de marcă – au publicat cu regularitate în coloanele “Revistei Politice” articole referitoare la activitatea colectivului de conducere al societății¹³, a filialelor acesteia din provincie, a cabinetelor de lectură pe care le patrona la orașe și la sate, ca și aspecte în legătură cu sprijinirea financiară și materială a “Școlii Române” de către români¹⁴. Pe drept cuvânt, “Școala Română” din Suceava a reprezentat un important susținător al “Revistei Politice”, alături de societatea politică “Concordia” și “Societatea pentru cultură și literatură română în Bucovina”. Între anii 1886-1891 în Bucovina s-au creat și alte societăți culturale și științifice: “Societatea Arheologică”¹⁵, societatea “Clubul Român”¹⁶, societatea “Ștefan cel Mare” ș.a.¹⁷. De la început, “Revista Politică” le-a încurajat acțiunile, popularizându-le programele, reuniunile și prelegerile cu tematică culturală organizate pentru tineri în diverse centre ale provinciei.

În paginile revistei întâlnim, de asemenea, informații cuprinzătoare despre asociațiile învățătorilor, femeilor și meseriașilor – adevărate nuclee de viață cultural-națională românească¹⁸. Prin legăturile largi pe care le-au întreținut cu elevii, studenții, cadrele didactice și meseriași, societățile profesionale au jucat un rol semnificativ în afirmarea tineretului român din Bucovina.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, învățământul în Bucovina era tot mai puțin dezvoltat decât în provinciile occidentale ale Imperiului Austro-Ungar¹⁹. Școlile sătești erau în număr restrâns și doar o parte din ele aparțineau românilor. În consecință, “Revista Politică” și-a

propus, printre obiectivele prioritare, luminarea prin școală. Publicând articole datorate în special intelectualilor care conduceau societatea “Școala Română”, revista a reușit să identifice neajunsuri în sfera învățământului, indicând în același timp și căile de urmat în vederea deșteptării interesului pentru școală în rândul păturilor sociale sărace. Prin legea școlară din anul 1869, învățământul devenea obligatoriu²⁰. Organele de stat nu au creat însă și mijloacele corespunzătoare de punere în aplicare a legii. Drept urmare, abia o treime din numărul copiilor înregistrați pentru a frecventa școala elementară reușeau, în realitate, să învețe²¹. Starea necorespunzătoare a învățământului public românesc este înfățișată în mod sugestiv de Constantin Morariu, Ștefan Ștefureac, Tudor V. Ștefanelli, Iračlie Porumbescu, Dimitrie Dan ș.a.²². Articolele și studiile cuprindeau, de cele mai multe ori, un număr apreciabil de statistici privitoare la frecventarea școlilor elementare de către elevii români²³. Valoros este, în acest sens, studiul preotului cărturar Constantin Morariu referitor la istoricul școlilor bucovinene până în anul 1890, alcătuit pe baza unor bogate surse documentare adunate din toate colțurile provinciei. Pornind de la ideea că școlile trebuie să fie în folosul poporului și să cultive permanent limba și tradițiile lui de viață, “Revista Politică” cerea cu insistență autorităților imperiale înlăturarea restricțiilor privind folosirea limbii române în școlile secundare și în administrație. Numărul redus de învățători români de la școlile sătești impunea pregătirea unor cadre în număr corespunzător²⁴. În acest scop, utilizându-se cu pricepere argumente de ordin istoric se revendica, cu insistență, introducerea limbii române la clasele superioare ale liceului din Suceava, acolo unde disciplinele erau predate, de regulă, în limba germană. Restricțiile impuse de autorități în folosirea limbii române erau motivate, între altele, și prin existența unui număr mic de manuale românești pentru elevi. La îndemnul “Revistei Politice”, “Școala Română” și “Societatea pentru cultură și literatură română în Bucovina” și-au propus să înlăture această deficiență și prin editarea unor “cărți didactice pentru uzul școlilor populare și secundare”²⁵. A fost creată o comisie permanentă care trebuia să urmărească modul de întocmire a manualelor și să instituie premii pentru cele mai bune dintre ele²⁶. Totodată, societățile culturale și cluburile de lectură au urmărit să-și sporească fondul de carte din bibliotecile proprii cu lucrări didactice și literare noi, achiziționate din celelalte provincii istorice românești aflate sub administrație străină, precum și din vechiul regat al României. Periodic, “Revista Politică” a publicat informații interesante privind bibliotecile existente în Bucovina, efectivul cărților și broșurilor din depozite, modul în care bibliotecile au contribuit la dezvoltarea interesului pentru lectură la elevi, studenți și populația adultă. Mijloace eficiente de educație patriotică au fost istoria națională și istoriografia. Lucrările istorice reprezentative din întreg spațiul românesc au fost analizate în rubrici speciale; s-a acordat, totodată atenție publicării de articole închinat trecutului istoric al poporului român.

Se poate afirma, cu deplin temei, că “Revista Politică” – organ de presă reprezentativ al românilor bucovineni – a constituit un factor de primă importanță în procesul de emancipare politică și culturală a acestora. Atenția specială acordată formării și educării tinerei generații în spiritul național avea să-i confere acea temeile trainică care a permis mișcarea plebiscitară din 15/28 noiembrie 1918.

NOTE:

¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993; Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1961*, Suceava, Liga Tineretului Român din Bucovina, Editura „Hurmuzaki”, 1998; Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002; Mircea Grigoroviță, *Din istoria colonizării Bucovinei*, București, 1996.

² Gheorghe Platon, *Cuvânt înainte*, în Marian Olaru, *op. cit.*, p. 3.

³ *Ibidem*, p. 3-7.

⁴ Pentru bogata bibliografie existentă în legătură cu mișcarea națională a românilor din Bucovina, vezi Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bucowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, 1969, Idem, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bucowina. Literatur aus den Jahren 1965-1975*, Dortmund, 1985; *Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic* (coordonator Nicu Chircă), vol. I-III, Suceava, 1982-1984; Marian Olaru, *op. cit.*, p. 213-252.

⁵ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 10-14.

⁶ Vezi I.G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiuni și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899; Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775-1918)*, Cernăuți, 1926; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura Științifică, 1968; Valeriu Braniște, *În slujba Bucovinei, în slujba neamului românesc. Articole politice*, Ediție și studiu introductiv de Ioan Cocuz, Editura „Bucovina Viitoare”, 1998; Emilian-Dan Petrovici, *Repertoriul societăților cultural-naționale românești din Bucovina (1848-1918)*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului Bucovinei, XX, 1993, p. 219-238; Marian Olaru, *op. cit.*; Mihai Iacobescu, *op. cit.*; Ștefan Purici, *op. cit.*

⁷ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române în Bucovina. 1775-1918* (în legătură cu evoluția culturală și politică), Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, 1996; Idem, *Societatea pentru cultură și literatură română din Bucovina, 1862-1932. Schiță istorică cu prilejul jubileului de 70 de ani*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1932; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991; I. Toma, „Școala Română”. *Societate culturală în Suceava*, Editura și Tipografia Societății „Școala Română”, 1908; O. Lupu, *Societatea pentru cultură și literatură română din Bucovina – for al conștiinței naționale*, mss., Biblioteca Academiei Române, 1976; C. Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, Ediție îngrijită de prof. univ.dr. Mihai Iacobescu, Suceava, 1998; I. Negură, *Societatea pentru cultură și literatură română în Bucovina*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, IV, 1977, p. 181-190; Emilian-Dan Petrovici, *Aspecte ale activității societăților cultural-naționale românești din Bucovina în lumea satelor*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Bucovinei, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 328-340; Idem, *repertoriul societăților cultural-naționale românești din Bucovina (1848-1918)*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Bucovinei, XX, 1993, p. 219-238; V. Boga, *Învățători ambulanți în Bucovina anilor 1774-1918*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, VI-VII, 1979-1980, p. 295-309; M. Grigoroviță, *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944)*, București, 1994; Ștefan Hostiuc, *Societatea academică „Junimea” din Cernăuți*, în „Glasul Bucovinei”, 1994, nr. 2, p. 126-130; S. Irimescu, *Relațiile societăților culturale din Bucovina cu celelalte provincii istorice românești (1862-1918)*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Bucovinei, XXI, 1994, p. 227-240; Olga Ștefanovici, *Societatea Doamnelor Române din Bucovina*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Bucovinei, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 172-177; O. Tofan, *Societățile academice din Bucovina (1875-1938). Scurtă privire istorică*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Bucovinei, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 314-327.

⁸ Mircea Grigoroviță, *Învățămintul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993.

⁹ Mihai Lazăr, „Revista Politică” din Suceava, în „Studii și cercetări științifice”, Bacău, 1972, p. 67-73; Idem, *Din istoricul presei sucevene – „Revista Politică”: preocupări culturale*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, IV, 1977, p. 205-213.

¹⁰ Amănunte a se vedea în Iorgu Toma, *Școala Română. Monografie*, Suceava, 1909; Constantin Loghin, *Societatea pentru cultură și literatură română, la 80 de ani*, Cernăuți, Editura „Mitropolitul Silvestru”, 1943; Vasile Bumbac, *Societatea „Clubul Român” din Suceava*, în volumul *Românii din Bucovina. Privire scurtă asupra dezvoltării lor pe tărâmul cultural și economic de la încorporarea ei la monarhia austro-ungară până la 1906*, Cernăuți, 1906; Constantin Morariu, *Părți din istoria românilor bucovineni*, Cernăuți, 1893; Vasile Greciuc, *Viața românească în Bucovina. Ziaristica noastră*, în „Viața românească”, an I, 1906, vol. I, p. 452-468.

¹¹ „Revista Politică”, an III, 1888, nr. 22, p. 4-5; anul IV, 1889, nr. 1, p. 7 ș.a.

¹² „Revista Politică”, an I, 1886, nr. 16-17, p. 2-4.

¹³ „Revista Politică”, an II, 1887, nr. 13, p. 3-4.

¹⁴ Astfel de informații întâlnim în aproape fiecare număr al revistei.

¹⁵ „Revista Politică”, an I, 1886, nr. 4, p. 11.

¹⁶ „Revista Politică”, an II, 1887, nr. 6.

¹⁷ „Revista Politică”, an V, 1890, nr. 1, p. 20.

¹⁸ Vezi nota 7.

¹⁹ Pentru situația învățământului românesc din bucovina vezi: V.A.Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, București, 1892; Gh. Tofan, *Școala primară în Bucovina*, Vălenii de Munte, 1909; I. Nistor, *Zur geschichte schulwesens in der Bucowina*, Cernăuți, 1912; Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului „Ștefan cel Mare”*, Suceava, 1912; Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediția I, București, Casa Școalelor, 1928; Simion Reli, *Din trecutul școlii românești*, în „Școala”, nr. 11, 1922; N. Teaciu-Albu, *Învățământul profesional în Bucovina*, Cernăuți, 1925; Olga Hreniuc, *Privire critică asupra învățământului din Bucovina*, în „Buletinul pedagogic”, nr. 5/1929, Editura Casa Școalelor; Dârdală Ionel, Pleșca Eugen, Chindea Constantin, *Dezvoltarea învățământului în județul Suceava (1774-1969)*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XV, București, 1970; I.V.Goraș, *Învățământul românesc în ținutul Sucevei (1775-1918)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.

²⁰ Dârdală Ionel, Pleșca Eugen, Chindea Constantin, *op. cit.*; I.V.Goraș, *op. cit.*

²¹ Referindu-se la acest lucru, „Revista Politică” remarca: „Legile existente ne acordă dreptul și libertatea să ne dezvoltăm individualitatea. Ne dă guvernul mijloacele necesare ca să ne putem folosi de libertatea amintită?” („Revista Politică”, an I, 1886, nr. 6, p. 1-2).

²² Constantin Morariu, *Istoricul școlii din Bucovina (1774-1890)*, în „Revista Politică”, an V, 1890, nr. 7-8; Dimitrie Dan, *Gimnaziul românesc*, în „Revista Politică”, an IV, 1889, nr. 21 ș.a.

²³ „Revista Politică”, an II, 1887, nr. 19, p. 8.

²⁴ Nu numai învățământul teoretic era în suferință, ci și cel profesional („Revista Politică”, an I, 1886, nr. 3; anul I, 1886, nr. 16-17, p. 8-9; Mihai Lazăr, *Consecințele războiului vama dintre România și Austro-Ungaria asupra situației social-economice a Bucovinei*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului Județean, V, 1978, p. 277-287).

²⁵ „Revista Politică”, an III, 1888, nr. 22, p. 6-7

²⁶ „Revista Politică”, an III, 1888, nr. 1, p. 5-7, nr. 22, p. 3-5.

Résumé

La mosaïque ethnique (12 nationalités et 10 confessions à un moment donné) dans la Bucovine trouvée sous l'administration autrichienne, a causé l'affirmation d'un esprit identitaire, qui le long du temps s'est concretisé dans un mouvement national. L'auteur présente d'une manière synthétique une série de préoccupations de „la Revue Politique” de Suceava, qui visaient spécialement la promotion de la culture parmi les élèves, les étudiants et les autres catégories de jeunes. Les membres du collège de rédaction de cette revue ont été, d'ailleurs, les plus actifs promoteurs de principales sociétés culturelles nationales.

IMAGINEA ROMÂNILOR ÎN VIZIUNEA SAȘILOR TRANSILVĂNENI. ÎNCERCARE DE SINTEZĂ

Florin Pintescu

Prezentul articol oferă cititorului o analiză succintă a principalelor tipuri de informații relative la români păstrate în cronicile medievale săsești, circumscrisă din punct de vedere cronologic secolelor XV-XVII iar din punct de vedere geografic spațiului românesc nord-danubian. În prima parte a articolului vor fi prezentate ideile unor cronicari sași reprezentativi cu privire la romanitatea românilor, partea a doua va fi consacrată unei încercări de sintetizare a opiniilor exprimate în cronicistica săsească cu privire la modul de viață, obiceiurile, psihologia și cultura românilor iar în ultima parte va fi întreprinsă o încercare de comparație a trăsăturilor caracteristice ale istoriografiei săsești și românești din perioada istorică analizată.

Preocuparea față de români a fost o constantă generală a istoriografiei săsești începând cu secolul al XV-lea. Conform opiniei autorizate a lui Adolf Armbruster, „fenomenul românesc devine ... factorul și elementul principal din întreaga istoriografie săsească în laturile ei oarecum externe, adică în cele care se situează dincolo de interesul strict săsesc”¹. Conviețuirea zilnică a sașilor cu românii a condus la descoperirea romanității românilor prin intermediul limbii acestora. În perioada în care latina medievală era folosită de păturile culte săsești, asocierea limbii române cu cea latină apărea ca ceva firesc. De altminteri, specialiștii consideră că în epoca medievală, numărul sașilor ce cunoșteau limba română îl depășea cu mult pe cel al românilor ce cunoșteau limba germană². Aceste fapte, coroborate cu instrucția și tradiția culturală mult mai aprofundate la sași decât la români, explică de ce însemnările medievale ale sașilor despre români depășesc în chip zdrobitor considerațiile fixate în scris ale românilor despre sași.

Influențați de idealurile renașcentiste de reconsiderare a valorilor culturale ale antichității, învățații sași au fost preocupați de problema originii etnice a românilor, așa cum demonstrează diversele lor opere întocmite în veacurile XV-XVII. În cele ce urmează, vom analiza câteva exemple ilustrative în acest sens.

Primele însemnări despre originea romană a românilor transilvăneni apar în opera „părintelui istoriografiei săsești”³, Johannes Lebel (cca. 1490-1566), preot în localitatea Tâlmaci de lângă Sibiu, în care a introdus confesiunea luterană. În opera sa intitulată *De oppido Thalmus*, scrisă într-o primă redactare în 1542 iar în redactarea finală în 1559, el afirmă că românii sunt urmașii coloniștilor italieni aduși în Dacia de împăratul Traian. Lebel încearcă să explice etimologia cuvântului *valachus* care, în opinia sa, însemna „italian roman”. Prelatul sas considera că acest etnicon nu era niciodată folosit de către români care nu se denuneau pe ei înșiși decât *Romuini*. În încheierea considerațiilor sale, Lebel arăta că limba vorbită de către valahii din Transilvania este „limba romană”⁴.

Secretarul regelui Ferdinand, sibianul Georg Reicherstorffer (cca. 1495 – după 1554), este primul istoric sas ce surprinde mai amănunțit romanitatea, continuitatea și unitatea tuturor românilor, „pe care le argumentează istoric, lingvistic, politic, economic, geografic și etnografic”⁵. Reicherstorffer este autorul a două descrieri (*Chorographii*) ale Moldovei (1541) și Transilvaniei (1550). Aceste opere conțin puține observații personale relative la latinitatea și continuitatea elementului românesc din Moldova și Transilvania. Autorul sibian urmează sugestia umanistului italian Enea Silvio Piccolomini în ceea ce privește derivarea etniconului *vlachus* din cel al generalului roman Flaccus, adăugând însă observația conform căreia etniconul *valachus* își are originea în „limba sarmaților” (slavilor)⁶. Reicherstorffer conchide „că seminția originară a acestei națiuni (a românilor, nota ns.) a plecat din Italia arată clar limba <lor>, numele se pare că l-au primit de la sarmați (cu care sunt pe alocuri în hotar), și această provincie pe care o locuiesc <e numită> Flaccia de la un oarecare cetățean roman Flaccus, sub conducerea

căruia a fost adusă colonia pentru apărarea Moesiilor împotriva dacilor ... dar după cum se întâmplă, într-un șir mai lung de ani, care nu lasă nimica neatins, au început să spună Valachia în loc de Flaccia, și Valahi în loc de Flacci...”⁷.

Reicherstorffer este primul învățat sas care, susținând teza romanității românilor invocă datinile și obiceiurile acestora apropiate, în concepția sa, foarte mult de cele ale vechilor romani. În *Chorographia* Moldovei, el arată că („...vorbirea romană mai dăinuiește încă la acest neam, dar atât de alterată întru toate, încât abia ar mai putea fi înțeleasă de un roman. Așadar, românii sunt o seminție italică ce se trage, după cum zic ei, din vechii romani ... Așadar poporul moldovean cu un port aproape întocmai ca al străbunilor săi purcede după datina și rânduiala <acestora> ...”⁸.

Gaspar Helth (Heltai Gáspár) a fost un umanist sas ce s-a stabilit la Cluj și, cu timpul, s-a maghiarizat⁹. Cu toate că nu scria bine ungurește, operele sale au fost scrise în limba maghiară. În cazul de față ne interesează *Magyar Krónika*, apărută la Cluj în anul 1575. În cadrul acestei opere care ne oferă o descriere generală a Transilvaniei, Gaspar Helth arată că înainte de venirea goților și hunilor provincia a fost locuită de romani „de la care au rămas valahii (*az Oláhok*) în păduri și în munți și care se numesc ei înșiși români (*Románusok*)”¹⁰.

Leonhard Uncius, devenit poetul curții regelui polon Ștefan Báthory, este un umanist sas despre care posedăm foarte puține date biografice. Știm că a studiat la Padova ajutat de acest principe al Transilvaniei, devenit ulterior rege al Poloniei, iar ultimii ani ai vieții sale și i-a petrecut la Orăștie¹¹. În opera sa intitulată *Poematvm libri septem de Rebus Vngaricis*, Uncius descrie Moldova, Muntenia și Transilvania, pentru care folosește termenul generic de Dacia. Autorul insistă asupra originii romane a românilor și conchide că părinții lui Iancu de Hunedoara au fost romani, „popor născut din daci (geți) și romani”¹². Totodată, el întărește ideea originii romane a românilor din Transilvania arătând că în această provincie se găsesc numeroase „pietre sculptate” cu „inscripții vechi”¹³.

Prelatul medieșan Christian Schesaeus (cca. 1535-1585) este considerat de către specialiști ca fiind unul dintre cei mai însemnați umaniști din sud-estul Europei. Poemul său istoriografic în XII cânturi (cărți) intitulat *Ruinae Pannonicae* conține referiri interesante despre românii din Transilvania. Cânturile I-IV și IX-XI ale acestei opere au fost editate la Wittenberg în 1571, iar copiile cânturilor V-VIII și XII au fost descoperite de către Adolf Armbruster în arhivele Bisericii Negre din Brașov¹⁴. În versurile 326-334 din primul cânt, autorul oferă o descriere interesantă a românilor transilvăneni, pe care o vom reda în cele ce urmează:

„Turmele’și paște pe câmpuri întinse valahul nemernic,
Barbar, ce plin de cruzime viața-și trăiește sălbatic,
Înveșmântat în sarici de piele de capră flocoasă,
Deosebit de poporul din jur și prin trai, și prin lege.
Fără să-i pese de Crivăț și nici de-ale iernilor geruri,
El se hrănește cu lapte și caș, cu mălae făcute
Dintr’o făină de mei, ce e coaptă în spuza fierbinte,
Iar cu cruda slănină foalele-i place să-și umple”¹⁵.

Sibianul Johann Tröster (mort pe la 1670) prezintă în lucrarea sa, *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* apărută la Nürnberg în 1666, aprecieri foarte cuprinzătoare privind originea romană a românilor din Transilvania, Moldova și Muntenia. El combate diferite etimologii greșite relative la numele etnic al românilor, inclusiv încercarea de a-l deriva din ungureșul *Oláh*, subliniind că „etniconul românilor este mai vechi decât limba maghiară”¹⁶. Umanistul sibian prezintă vitejia, ocupațiile, moravurile, dansurile, credințele, îmbrăcămintea și limba românilor, invocându-le pe toate ca argumente în sprijinul originii lor romane¹⁷. Conform opiniei generalizate a specialiștilor, Johann Tröster este istoricul sas medieval care a adus cele mai multe argumente în favoarea dovedirii originii romane a românilor.

Johann Tröster ne oferă în opera sa inclusiv o descriere încântătoare, bucolică, a ocupațiilor agro-pastorale ale românilor. „Ei [românii] se ocupă îndeosebi cu creșterea vitelor și cu agricultura, dara cea mai mare plăcere o au în păscutul oilor, cu care, vara, pleacă în munții răcoroși; ei se alungesc în iarba mănoasă ca adevărați Tityri [aluzie la ciobanul Tityrus din

bucolicele lui Virgiliu] pe când caprele botoase și miei dolofani pasc pe pășuni și se catără pe stânci, Corydon-ul [păstorul îndrăgostit] român cântă pe fluierul său lung de un cot și jumătate o doină pentru *Vereschoere* [=verișoara?] sau ciobănița sa, așa încât cu greu l-ar putea egala chiar și zeul Pan cu toți spiridușii săi de pădure”¹⁸.

Teoria originii romane a românilor a fost susținută în veacul al XVII-lea și de alți erudiți sași, printre care îi menționăm pe Lorenz Töppelt (Laurentius Toppeltinus, 1641-1670) din Mediaș, Mathias Miles (1639-1686), Martin Kelp, Daniel Wolf, Thomas Scharsius și Georg Haner (1672-1740).

Cronicarii (istoricii) sași nu au fost preocupați doar de elucidarea originii etnice a vecinilor lor români, ci și de situația economică, religia, structura socială sau aspectele cotidiene din viața acestora, ca și de evenimentele politico-militare din istoria românilor moldoveni sau munteni. Demn de remarcat este faptul că scriitorii sași conștientizau interdependența politică și economică dintre Transilvania, Țara Românească și Moldova¹⁹.

Bogata cronică săsească ne oferă informații interesante mai ales cu privire la românii ce locuiau în vecinătatea orașelor Sibiu și Brașov. Românii din aceste zone sunt arătați ca posedând foarte multe animale iar cei din Șcheii Brașovului sunt descriși ca fiind bogați și angajați în activități comerciale. Unii dintre ei îi însoțeau pe tinerii studenți sași din Brașov și Sibiu la universitățile germane, în special la cea din Leipzig, împrumutându-le bani și ducându-le corespondența către părinții lor²⁰. Aceste împrejurări vor facilita cu siguranță prosperitatea lor comercială din veacurile XVII-XVIII. Cronicarii sași îi descriu pe români ca fiind păstori, apiculitori, rotari, coșari, servitori, bucătari, pescari, negustori de pește sau căruțași²¹.

În scrierile autorilor sași apare ideea că românii sunt singurul popor de origine latină și de religie ortodoxă. Acești autori descriu – uneori cu amănunte – deosebiriile dintre ortodoxia română și confesiunile romano-catolică sau protestantă, organizarea bisericii române, monahismul românesc, tradiții și superstiții populare etc. Georg Recherstorffer și Johaness Honterus inaugurează în cronică săsească tradiția conform căreia apostolul Pavel și-ar fi extins activitatea la nord de Dunăre, creștinându-i pe români. Georg Kraus merge până acolo cu sprijinirea acestei credințe încât pretinde că, în timpul unei călătorii la Curtea de Argeș ar fi văzut el însuși scrierile apostolului Pavel păstrate acolo. Totodată, acest cronicar consemnează și o zicală populară din Transilvania menită, în viziunea sa, să întărească ideea că apostolul Pavel i-a creștinat într-adevăr pe români: „i-a lăsat ca Sf. Pavel pe valahi”²².

Există o serie de opere istorice săsești care ar putea fi încadrate în categoria așa-zisei „istorii minore”. Aceste opere descriu diverse fapte cotidiene legate de nunți, petreceri, furturi, înmormântări, incendii, fenomene metereologice neobișnuite în care sunt implicați români și sași²³. Interesant ni se pare faptul că în unele din aceste lucrări sunt redată numeroase cazuri de prietenie sau colaborare dintre aceștia, dincolo de barierele etnice și confesionale²⁴. Conchidem că pe baza studiului acestor „opere minore” s-ar putea scrie numeroase studii de imagologie care să cinstească memoria celui care a fost Adolf Armbruster, expert în aceste probleme.

Cercetarea producțiilor istoriografiei săsești dezvăluie existența a două tipuri de atitudine a sașilor față de români. Unele opere, îi prezintă pe români ca fiind neciopliți, inculți, grosieri dar altele privesc cu simpatie originea lor romană, statomicia lor în apărarea credinței lor străbune. Totodată, unele personalități ale istoriei românești sunt admirate fără rezerve. Menționăm aici doar pe cronicarul Georg Kraus, destul de zgârcit în aprecieri laudative la adresa oricui, dar pentru care Radu Șerban este un „cavaler” și „viteaz neînficat”²⁵, spre deosebire de principele legiuit de atunci al Transilvaniei, Gabriel Bathory, care este prezentat în culori de loc măgulitoare. Credem că o clasificare a acestor opere în funcție de aceste tipuri de atitudine ar putea prilejui concluzii interesante.

Compararea scrierilor istorice săsești și românești din evul mediu oferă concluzii interesante. Așa cum remarcam anterior, scrierile istorice săsești medievale sunt mult mai numeroase decât cele românești. Din punct de vedere al extracției sociale a autorilor se poate constata că autorii sași nu făceau parte din clasa nobiliară, deoarece sașii nu au mai avut o nobilime proprie încă din primele decenii ale secolului XVI. În schimb, autorii principalelor cronici medievale românești făceau parte din clasa boierească. Acest fapt ar putea explica

eventual puținele referiri la viața oamenilor nenobili din cronicile moldo-muntene și contrariul acestei situații în cele săsești. De asemenea, se poate constata absența categoriei „istorie locală” în cronicile moldo-muntene, care înfățișează numai istoria generală a Moldovei sau Munteniei. Cronistica medievală săsească conține atât opere de interes local, cât și de interes general.

Se poate constata că nu există nici un cronicar moldo-muntean care să fi consacrat o operă specială istoriei sașilor transilvăneni, în vreme ce brașoveanul Johann Filstich (1684-1743) a fost singurul istoric sas care a compus o operă consacrată exclusiv românilor din Muntenia, a tradus principalele cronici existente în această țară și le-a utilizat în scrierile sale. Cronicarii moldo-munteni i-au pomenit doar accidental pe sași în scrierile lor, același lucru fiind valabil și în cazul principalilor autori transilvăneni din perioada analizată, Nicolaus Olahus (1493-1568) și Vasile, protopopul din Șcheii Brașovului (cca. 1590-1659). În opoziție cu această situație, „nu există de fapt nici o producție istoriografică săsească din evul mediu în care să nu apară și românii...”²⁶.

În plan istoriografic, învățații sași au susținut mai întâi decât cei români teoria originii romane a poporului român. Acest fapt se explică printr-un enorm decalaj cultural între sașii ce trăiau ancorați în valorile culturii și civilizației europene și românii care nu reușiseră să ajungă decât parțial, prin reprezentanții elitei lor, la aceste valori. Istoricii sași au susținut, în general, puritatea originii romane a românilor, dar au revendicat destul de des pentru sași o origine geto-dacă. Acest fapt putea căpăta și o tentă politică, deoarece afișând această origine, istoricii sași ar fi putut revendica pentru comunitatea lor drepturi mai vechi decât românii asupra Transilvaniei lucru care, după cunoștința noastră, nu s-a întâmplat. La sfârșitul secolului XVII istoriografia săsească elimină definitiv această teză, promovând-o pe cea conformă cu adevărul istoric privind originea lor germană.

Informațiile oferite uneori de istoricii sași asupra unor evenimente din Moldova și Muntenia sunt mult mai amănunțite decât cele oferite de cronicarii români. *Cronica Transilvaniei* a lui Georg Kraus, cu referire la evenimentele din Moldova și Muntenia din vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, ca și *Încercare de istorie românească* a lui Johann Filstich reprezintă exemple care justifică această afirmație²⁷. Credem că acest fapt desemnează o atitudine mai angajată față de documentare și de actul scrierii, ca și o tradiție culturală mai evoluată la istoricii sași. De asemenea, merită a fi remarcată obiectivitatea cronicarilor (istoricilor) sași care „consemnează cazurile de ieșire din anonimat prin comiterea unor infracțiuni sau tâlhării, indiferent dacă autorii acestora erau sași sau români, își exprimă compasiunea pentru întâmplări nefericite, adesea tragice, indiferent că ele se abătuseră asupra unui român sau a unui sas, condamnă sau laudă un fapt divers indiferent dacă în centrul lui se află un român sau un sas”²⁸.

Operele istoriografice medievale ale sașilor sunt deseori izvoare istorice de primă importanță pentru istoria românilor. Din nefericire, puține dintre acestea au fost editate conform criteriilor științifice moderne și, așa cum se exprima regretatul istoric Adolf Armbruster, luate în calcul de istoriografia română consacrată evului mediu²⁹. Mai mult, acest învățat considera că istoriografia română nu a înregistrat din vremea Școlii Ardelene până în deceniul opt al secolului XX un plus de calitate în interpretarea istoriei sașilor transilvăneni³⁰.

În concluzie, credem că este necesară o reconsiderare radicală a atitudinii editorilor și istoricilor români față de producțiile istoriografiei săsești.

Das Bild der Rumänen aus Sicht der Siebenbürger Sachsen. Versuch einer Synthese

Dieser Artikel versucht eine kurze Beschreibung der wichtigsten Kategorien von Informationen, die in den mittelalterlichen Chroniken der Siebenbürger Sachsen über die Rumänen zu finden sind. Aus chronologischer Sicht fokussiert sich unsere Analyse auf den Zeitraum 15. – 17. Jahrhundert und geographisch gesehen auf die Rumänen nördlich der Donau. Im ersten Teil des Artikels werden die Ideen einiger illustrierter sächsischer Chronisten (Johannes

Lebel, Georg Reichstorffer, Gaspar Helth, Leonhard Uncius, Christian Schesaeus und Johann Tröster) über die romanische Herkunft der Rumänen präsentiert. Im zweiten Teil werden kurz die Ansichten der sächsischen Chronisten hinsichtlich des Lebens, der Sitten und Gebräuche, der Psychologie und der Kultur der Rumänen im Mittelalter aufgezählt. Im letzten Teil unserer wissenschaftlichen Abhandlung werden kurz die Hauptzüge der rumänischen und sächsischen Geschichtsschreibung im Mittelalter vorgestellt.

NOTE:

¹ Johann Filstich, *Încercare de istorie românească*, studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster, traducere Radu Constantinescu, București, 1979, p. 6.

² Adolf Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romanischer Sprache*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, 44, 1921, pp. 59-61.

³ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 95.

⁴ *Ibidem*. Varianta germană a versurilor prelatului sibian este următoarea: *Als dann nach zahlreichen Schlachten Dezebal endlich besiegt war./Brachte Kaiser Trajan ins Land verstreut Italiener./Deren Sprößlinge jetzt noch im Volk der Wallachen hier leben/ ... „Vlaci” ward zu „Walachen” – rumänische Italiener./Deren Nachkommen noch die rumänische Sprache gebrauchen* (Capesius, Bernhard (editor), *Deutsche Humanisten in Siebenbürgen*, ediția a doua, București, Editura Kriterion, 1974, pp. 123 și 124.

⁵ Idem, *Dacoromano-saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronistica săsească* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 47.

⁶ Idem, *Romanitatea românilor*, p. 100.

⁷ Maria Holban (redactor responsabil), *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1968, p. 210.

⁸ *Ibidem*, p. 196.

⁹ B. Capesius, *Neue Forschungen über Gaspar Helth (Heltai Gáspár)*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, VIII, 1965, 2, pp. 96-97.

¹⁰ Heltai Gáspár, *Chronica az Magyarorknak dolgairol*, Claudiopoli (Cluj), 1575, p. 6. *Apud* Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 133.

¹¹ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 133 și nota 161 de la aceeași pagină.

¹² *Ibidem*, p. 134.

¹³ *Ibidem*. Opera originală: Leonardus Uncius, *Poematvm libri septem de Rebvs Vngaricis*, Cracoviae, 1579.

¹⁴ Adolf Armbruster, *Dacoromano-saxonica*, p. 52.

¹⁵ Ștefan Bezdechi, *Christian Schesaeus despre Români*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj”, IV-V, 1926-1927, București, Cartea Românească, 1929, p. 449. Versurile latine ale acestei traduceri sunt următoarele: *Sordida in campis pascit iumenta Valachus./Barbara progenies, crudelis et aspera cultu./Legibus a reliquis et consuetudine vitae/Dissidet, hirsuti circumdata pellibus hirci./Non fera flabra Noti timet hibernasque pruinas./Lactee t caseolis vivit, einere inque calenti/Ex milii coctis nutritur farre placentis/Et crudo gaudet distindere viscera lardo* (*Ibidem*).

¹⁶ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 196.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 196-197.

¹⁸ Idem, *Dacoromano-saxonica*, pp. 116-117. Textul german al acestei descrieri poetice arată astfel: *Die Wallachen sind fast alle Vieh-Hirten und Ackersleute, doch haben sie an den Schafen den meisten Lust, mit denen begeben sie sich im Sommer in das kühle Gebirg, wie die Afri armentarii mit aller ihrer Haab und Gut, da sie als die sichere Tityri ausgestreckt zu sehen können, wie die breimaesichte Ziegen, und die fette Laemmer an den heckichten Klippen hangen, da unterdessen der Wallachische Corydon auf seiner wol anderthalb Elen langen Floethen, ein Liedlein von seiner Vereschoare oder Schaeferin aufmachet, dass es wol Pan mit allen seinen Waldgoettern nachzumachen schwer fallen sollte* (Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom VII, Memoriul 6, București, 1927, p. 19, nota 2.

¹⁹ Johann Filstich, *op. cit.*, p. 7.

²⁰ Vezi aceste informații în Adolf Armbruster, *The Portrayal of the Transylvanian Romanian in Saxon Historical Writings between the Fifteenth and the Eighteenth Centuries*, în László Péter (Editor), *Historians and the History of Transylvania*, Columbia University Press, New York, 1992, p. 106.

²¹ *Ibidem*.

²² Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, traducere și studiu introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus Mârza, București, Editura Academiei, 1965, p. 11.

²³ Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, pp. 381-420, *passim*.

²⁴ *Ibidem*, pp. 331-346, *passim*.

²⁵ Georg Kraus, *op. cit.*, pp. 12-13.

²⁶ Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 14.

²⁷ Georg Kraus, *op. cit.*, Introducere, p. XXI; Johan Filstich, *op. cit.*, pp. 17-18, *passim*.

²⁸ Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 410.

²⁹ *Ibidem*, pp. 38 și 422. Concluzia acestui istoric se păstrează din nefericire aproape integral până în zilele noastre. A se consulta în acest sens capitolele ce conțin referiri la evul mediu din volumele VI-IX din *Bibliografia istorică a României*, București, Editura Academiei (1985, 1990, 1996) și Cluj-Napoca (2000).

³⁰ *Ibidem*, p. 30 și nota 69. „Istoricii Școlii Ardelene s-au ocupat de fenomenul săsesc din peisajul etnic, politic, religios și social al Transilvaniei cum nu se mai ocupase nici un istoric român până la ei și cum nu s-a mai ocupat nici un istoric român de după ei până în zilele noastre! Afirmția, la prima vedere hazardată și șocantă, este argumentată de exemplu de notele explicative date de editorii din zilele noastre ale operelor istoriografice ale Școlii Ardelene, unde nu de puține ori aflăm „noutăți” și teorii despre sași pe care un istoric al Școlii Ardelene nu le-ar fi exprimat niciodată. Istoricii Școlii Ardelene se bazau pe documente, pe când autorii acestor note pe o anume tradiție orală sau pe explicări simpliste, de genul acelei afirmații, după care sașii au emigrat din Saxonia (!), ea fiind argumentată de denumirea sașilor”.

STATUL ȘI BISERICA ORTODOXĂ A MOLDOVEI ÎN PERIOADA 1774 - 1831

Mirela Beguni

În secolul al XVIII-lea, Moldova, principat autonom aflat sub suzeranitate otomană, intră într-o perioadă de criză datorată, mai ales, înstaurării regimului fanariot. Odată cu începerea unui proces activ de orientalizare, autonomia acesteia devine tot mai precară, prin intervenția discreționară a autorităților turcești, iar spre sfârșitul veacului și a celor rusești, în treburile interne ale țării, fapt agravat și de înregistrarea unor însemnate pierderi teritoriale.

Biserica Ortodoxă, având un destin strâns legat de cel al statului încă de la formarea lui, era, și în perioada ce face obiectul studiului, foarte importantă, influența ei asupra culturii, literaturii, credințelor, obiceiurilor și economiei fiind esențială¹. Istoria ecleziastică înregistrează menținerea structurilor instituționale anterioare, cu unele discontinuități reflectând impactul noului regim, astfel încât validitatea afirmației lui Dimitrie Cantemir că, în ciuda închinării la Poartă, Moldova „și-a păstrat întreagă și nevătămată orânduiala sa politică și bisericească”, a fost restrânsă, dar nu anulată².

Biserica, „patronată spiritualicește de Bizanț”³, și care, urmând modelul relației simfonice cu statul⁴, avea un rol major în societate, stăpânirea creștină acordându-i nenumărate privilegii judiciare⁵, administrative și fiscale, trece prin perioade dificile, de subminare tot mai frecventă și mai gravă a autorității sale.

Practicată timp îndelungat, simfonia dintre tron și altar nu excludea distincția între puterea temporală și cea spirituală, introdusă de însuși Iisus Hristos prin celebrul citat: „Dați deci Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu” (Mt. 22, 21), în baza căruia Biserica revendica deplina independență⁶, chiar dacă asculta de puterea politică atunci când aceasta acționa în chip legitim în sfera ei proprie⁷.

Interesele și activitățile celor două instituții se întrepătrundeau adânc, tradiția bizantină, mai curând decât legislația specifică, fiind cea care a determinat relațiile acestora de-a lungul veacurilor. Cooperarea prelaților cu boierii în cadrul organismelor de stat și bisericești a consolidat tradiția, consecință firească a originii sociale, a educației⁸ și a concepțiilor asemănătoare. Ierarhii nu considerau statul ca o entitate separată de Biserică, nu aveau o linie politică proprie și nu concureau cu domnitorul și cu boierii pentru supremație, ei considerau că cele două puteri au misiuni complementare. Biserica oferind statului legitimitate⁹, sprijin moral și spiritual, în schimbul ajutorului material al acestuia și al respectării autonomiei religioase¹⁰.

Deși între înaltul cler și ocârmuirea statală existau legături de „strânsă colaborare și sprijin mutual”¹¹, o barieră de netrecut separa prerogativele politice ale statului de misiunea mântuitoare a Ecclesiei; domnitorul se considera protectorul Bisericii și adeseori avea un cuvânt decisiv în problemele acesteia, în timp ce ierarhii ocupau un loc important în viața politică a țării, mitropolitul ajungând, mai ales în această perioadă, să suplinească vacanțele de tron, deși „numai cu un slăt de boieri vlădica era îndrituit să cârmuiască”. Totuși, el era de multe ori obligat să se ralieze hotărârilor domnitorului, nesupunerea aducându-i îndepărtarea din scaun¹². Rolul Bisericii în stat era evidențiat și de prezența mitropoliților și a episcopilor la înscăunare, în dubla lor calitate de ierarhi și de membri ai Sfatului domnesc.

Cu toate că se afla în ecumenicitatea constantinopolitană, în realitate raporturile cu Patriarhia, autoritatea supremă în materie de doctrină și ritualuri, aveau un caracter formal¹³.

menținându-se relativă independență în toate celelalte chestiuni. Mitropolitul, ales de "țară", îl înștiința pe patriarh cu privire la numirea lui, fără, însă, a-i cere gramata de întărire, a-i trimite bani¹⁴ sau a-i aduce la cunoștință acțiunile sale, acestuia din urmă fiindu-i doar pomenit numele la slujbe și fiindu-i cerut sfântul mir¹⁵. Totuși, urcarea fanarioților în scaunele celor două țări române¹⁶ a avut drept consecință un anumit grad de grecizare, mult mai redus în Biserica Moldovei decât în cea valahă datorită unei puternice tradiții de independență, înrădăcinată încă din secolul al XV-lea și consolidată în al XVIII-lea de câțiva ierarhi puternici.

Deși contactele cu celelalte patriarhii răsăritene deveniseră mai puțin frecvente, susținerea lor financiară¹⁷ s-a amplificat¹⁸, mai ales mănăstirile închinat contribuind cu sume uriașe la sprijinirea ortodoxiei în Imperiul Otoman, ceea ce i-a conferit mitropoliei moldovene un prestigiu deosebit.

Datând din secolul al XVI-lea, relațiile cu Biserica Ortodoxă Rusă au intrat într-o nouă etapă după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi și, cu toate că se intensificaseră, s-au deteriorat datorită încercărilor țarilor de a-și impune voința politică în statul și în Biserica Moldovei, concomitent cu intervenția brutală a sinodului de la Sankt Petersburg în treburile noastre eclezialstice.

Ca și alte Biserici creștine, și cele românești erau alcătuite din trei categorii de membri: clericii (din gr. *κληρος* = vot)¹⁹, numiți și slujitori sacramentali, monahii și laicii.

Clerul superior, sfințit prin hirotonire, era reprezentat de episcopi, preoți și diaconi, cel inferior²⁰, instituit prin hirotesie (punerea mâinilor), păstrând doar treptele de ipodiacon și anagnost (citeț), rămase obligatorii mai mult ca etape necesare tranziției spre diaconat²¹. Dintre cei care se făceau diaconi unii erau dieci, adică mireni cărturari, cunosători ai scrisului și ai cititului, alții fiind țârcovnici, o carte domnească din 1758 spunând despre ei că sunt „cei chirotonisiți ipodiaconi și anaghoști și cari sunt nedeslipiți deapănarea dela paza bisericilor”²². Totuși, accesul la preoție putea fi și foarte rapid, comitele D'Hauterive, secretarul lui Alexandru Mavrocordat, scriind în al său *Memoriu despre starea Moldovei la 1787*, că „trecearea tuturor treptelor ce duc la preoție nu cere mai mult decât o singură zi”²³.

Monahii, persoane consacrate printr-o ierurgie (din gr. *ἱερωσύνη* = lucrare sfântă), formau o categorie specială²⁴, deosebită prin fângăduința făcută lui Dumnezeu de a respecta anumite reguli, între ei remarcându-se cei hirotoniți sau hirotesii, care alcătuiau clerul monastic²⁵, laicii, majoritatea covârșitoare a populației, devenind membri ai Bisericii la scurt timp de la naștere, prin botez.

Întâlnită în unele texte ale timpului, împărțirea în „parte politicească” și „parte bisericească”²⁶ era forma adoptată tocmai pentru a exprima această distincție între puterea statală și cea spirituală.

Cu Nicolae Mavrocordat, domnitorii fanarioți și ierarhii au inaugurat un proces de reformare vizând ridicarea nivelului cultural, material și moral al clerului, îmbunătățirea administrării mănăstirești și a vieții spirituale în general, anunțând viitoarele intervenții ale puterii centrale în treburile ecleziastice. Totuși, discontinuitatea cărmuirii, precum și esența regimului, ce nu permitea decât măsuri limitate, chiar și acestea greu de aplicat²⁷, au conferit procesului un traseu destul de sinuos.

Interesul domnilor față de Biserică se explică și prin faptul că, dincolo de rolul major în economia țării, în calitate de mare deținătoare de pământ, ea avea o importanță deosebită și în plan politic, moral și social, clerul și monahii oferind servicii pe care statul nu și le asumase încă, în domeniile învățământului, sănătății, ajutorării săracilor sau evidenței populației.

Deși secolele de dominație otomană au contribuit la strângerea legăturilor cu Răsăritul, cu precădere în ceea ce privea cultura și viața spirituală, noul regim a provocat o criză a sistemului tradițional de valori, elementele alogene, mai ales cele grecești, dobândind o importanță semnificativă²⁸. Sprijinit de unii domni, amestecul patriarhilor în afacerile Bisericii Moldovei, „asemănătoare în rang și demnitate cu cele patriarhale”²⁹, a stârnit o reacție violentă, aceasta fiind o instituție în care influența greacă a pătruns mai puțin. Opunându-se penetrării străine, autohtonii s-au

impus, astfel încât doar doi greci au acces la poziții ecleziastice înalte, și atunci numai ca urmare a unor puternice presiuni politice.

Cu toate că societatea era organizată pe baza stărilor³⁰, deși fără rigiditatea și claritatea structurilor similare din Europa centrală și de vest³¹, statutul juridic al fiecăreia nu era reglementat în mod sistematic, el depinzând mai curând de obiceiul pământului³². Spre deosebire de Apus, nici o scriere politică a vremii nu considera clerul o stare distinctă, aproape toți autorii incluzându-l în cea boierească³³, chiar dacă o mare prăpastie despărțea clerul înalt de treptele inferioare lui, mai ales în privința educației și a nivelului de trai. Această practică, sugerând neînțelegerea ideii de clasă socială și având originea în evoluția istorică a Bisericii Ortodoxe, ai cărei conducători se identificau cu boierii în treburile politice, este expresia neperceperii importanței politice a clerului.

Departate de a constitui o stare omogenă, diferențe semnificative de clasă, de instrucție și de putere îi despărțeau pe mitropoliți și episcopi de aparatul lor birocratic și, mai ales, de numerosul cler parohial. Recrutați cu precădere dintre boieri³⁴, prelații împărtășeau cu aceștia concepția de viață, precum și obiectivele politice și economice, consecință firească a provenienței și a educației comune, realizată adesea, datorită absenței unei școli teologice superioare, în cea mai importantă instituție de învățământ a țării, academia domnească³⁵. Promovată de aceasta, cultura greacă, ce pătrunsese cu putere încă din timpul domniei lui Vasile Lupu și care se insinua tot mai adânc în veacul al XVIII-lea, era urâtă de români, ea nefiind o simplă suprapunere, asemenea celei slavone, ci o "înăbușire" a celei românești³⁶.

Deși larga răspândire a limbii și a culturii grecești în această perioadă a contribuit la strângerea legăturilor cu lumea bizantino-ortodoxă³⁷ și a oferit o deschidere către literatura și gândirea apuseană³⁸, nemulțumirile autohtonilor față de procesul de elenizare³⁹ a dus la apariția unor tensiuni și în Biserică, clerul moldovean reacționând prompt și ferm la încercările de consolidare a elementului străin, mai ales în pozițiile ierarhice înalte.

Un eveniment de seamă pentru întreaga țară era alegerea episcopilor -- de Roman și de Huși (la drepturile mitropolitane în eparhia Rădăuților renunțându-se în 1781), și în special a mitropolitului, episcopul cu cea mai înaltă funcție administrativă și persoana cea mai importantă în Biserica Moldovei. Făcută de către divanul domnesc, la care luau parte și egumenii nărilor mănăstiri, ea garanta selectarea unor candidați doriți de domnitor⁴⁰ și de boieri, în virtutea controlului pe care aceștia îl exercitau asupra divanului și a sfatului de obște, participarea șefului statului și a unui număr mare de mireni fiind justificată de faptul că ea avea consecințe de interes general, și nu doar ecleziastic. Alegerea canonică, numită ipopsifiere, ulterioară și cu caracter mai mult formal⁴¹, era realizată numai de către înaltul cler și subordonată deciziei puterii politice. De regulă, episcopul Romanului era cel vizat, el devenind astfel o persoană esențială în stat și dobândind importante prerogative în cadrul lui, cum ar fi cea de președinte de drept al divanului, în cazurile de absență domnească.

Cu tot prestigiul funcției sacre, dincolo de strânsa lor conlucrare și de interesele adesea comune, cele două puteri nu erau pe picior de egalitate⁴², clerul și Biserica fiind uneori prejudiciate⁴³ și tratate cu trufie⁴⁴. Această atitudine avea precedente în istorie, făcându-l astfel pe Dimitrie Cantemir să afirme, în *Descriptio Moldaviae*, că voievodul avea toate drepturile asupra episcopilor, deci și asupra mitropolitului, și că îi poate pedepsi pe ei⁴⁵. Dar prelații nu acceptau cu ușurință abuzurile, putând să-i înfrunte pe domnitori în diverse chestiuni⁴⁶, în conducerea treburilor bisericești bucurându-se, totuși, de o autonomie considerabilă.

Deși mulți domnitori fanarioți au tratat cu considerație și cu grijă Biserica, au existat alții ale căror acțiuni lezau profund „simțămintele cele mai gingașe ale românilor”, un exemplu grăitor de lipsă de respect față de autohtoni, dar și față de divinitate, fiind amanetarea de către Mihai Șuțu a bisericii din Herța și a averilor ei în schimbul sumei de 30 000 de lei.⁴⁷ Totuși, domnul următor, găsind că este „nepravoslavnic și fără cuviință și urât a se vinde lăcașul lui Dumnezeu”, plătea el

datoria și dăruia respectiva biserică Mănăstirii Sfântul Spiridon⁴⁸, pentru a evita ca un fapt atât de lipsit de pietate să se repete.

Aproape întotdeauna apreciat și respectat de către comunitate, preotul era nu numai îndrumătorul spiritual, ci și conducătorul ei politic, de multe ori și învățătorul copiilor, având un statut foarte dorit în cadrul acesteia. Oferind în plus și numeroase avantaje pe termen lung, hirotonia era foarte căutată de către țărani, ea constituind singura modalitate ce le permitea ascensiunea socială, chiar și deschiderea porților clasei boierești pentru fiii lor⁴⁹.

Deși excluși din organele ecleziastice mai înalte, preoții parohi aveau un rol deosebit de important în treburile publice la nivel local, fiind cei care intrau în contact direct cu credincioșii. Ei contribuiau la menținerea unui nivel moral corespunzător, a ordinii publice și a statu-quo-ului existent și, în absența altor mijloace de comunicare, la transmiterea informațiilor de la nivel central către populație⁵⁰.

Protopopii, hirotesii dintre clericii de mir cei mai merituoși din punct de vedere teologic, cultural și moral, erau organe de supraveghere⁵¹ cu un rol cheie în administrația bisericească, ei realizând legătura între mitropoliți și episcopi, pe de o parte, și preoții parohi, pe de altă parte. Mai ales lor li se cerea să aibă cunoștințele corespunzătoare, o conduită și o viață ireproșabile, și să stea departe de toate abaterile pe care canoanele le sancționau cu depunerea din cler⁵², importanța acestei funcții făcând ca ei să fie în permanență în atenția ierarhilor și a domnitorilor.

Mănăstirile erau în această perioadă, ca și până atunci, instituții economice sociale și culturale de mare importanță, cu multiple funcții în diverse domenii: îngrijirea bolnavilor, ajutorarea săracilor, găzduirea oaspeților, refugiu pentru pribegi, adăposturi ale averilor, temnițe, precum și instruirea monahilor și a laicilor, copierea de manuscrise, traducerea în limba română a textelor teologice grecești și rusești, tipărirea de cărți, susținerea și dezvoltarea artelor, etc. În plus, ele posedau, ca urmare a generoaselor danii ale domnitorilor, ale boierilor și ale altor persoane, numeroase proprietăți, pământ arabil, păduri, vii și mori, producția lor având o contribuție însemnată la comerțul intern și extern, precum și la vistieria statului, căreia îi aduceau o treime din venituri⁵³. Privilegiile fiscale și economice de care se bucurau erau deosebite și contribuiau la prosperitatea lor, ele fiind scutite de vamă și de dări către stat, în plus beneficiind de dreptul de monopol asupra vânzării vinului, zarzavaturilor, cârnii și chiar a pâinii pe moșiile lor, de cel de a construi și exploata mori și pive cu ciocane, precum și de cel de a reglementa pescuitul, iar adesea și de mile domnești, și privilegiile juridice⁵⁴, între care dreptul egumenilor de judecată asupra locuitorilor satelor mănăstirești sporindu-le prestigiul și importanța. În afară de pricini civile, în competența lor intrau și numeroase pricini penale, acordarea acestui drept ducând la apariția unei serioase rivalități cu dregătorii laici, înclinați adeseori să intervină, ceea ce a făcut ca mulți domnitori să precizeze în hrisoavele lor interdicția de amestec și de încălcare a prerogativelor mănăstirilor.⁵⁵

După declinul suferit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, veacul următor a adus o regenerare a vieții monastice, unele reforme domnești și, mai ales, cea paisiană, ameliorând considerabil starea acestora. În schimb, practica închinării unor mănăstiri și biserici către locurile sfinte s-a accentuat, consecințele devenind tot mai grave prin întărirea influenței politice grecești în principat. Preluate efectiv de către călugării străini, „care au adus în mănăstiri o trufie necunoscută de pământeni”⁵⁶, care le lăsau frecvent în paragină, ignorau testamentele ctitorilor în utilizarea fondurilor și trimiteau din țară mari sume de bani, aceste locașuri erau scoase aproape total de sub jurisdicția ecleziastică și politică autohtonă și ruinau economia, creând astfel probleme de nerezolvat atât domnitorilor, cât și ierarhilor.

Măsuri împotriva interminabilelor afierosiri⁵⁷ și a proastei chivernisiri a mănăstirilor mai fuseseră luate și în trecut⁵⁸, dar sub regimul fanariot procesul de violare a stipulațiilor primare de închinare nu a mai putut fi oprit, repetatele proteste ale românilor⁵⁹ împotriva acestei flagrante încălcări a autonomiei lor aducând, totuși, pentru puțin timp, trecerea lor sub administrație autohtonă.

Un domeniu important al colaborării între stat și Biserică era administrarea justiției, cu toate că procesul de secularizare a instituțiilor și a procedurilor judecătorești era în curs de desfășurare încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea⁶⁰.

Și în această privință domnitorii au acordat din vechime Bisericii privilegii speciale. hotărârea din 1649 a lui Vasile Lupu ca "în rosturile clerului să nu se amestece pârcaľabi, globnici ori deșugubinari, ... afară de moarte, oricâte greșiale vor fi, niciunu județu mirenescu să n-aibă treabă a-i judeca..."⁶¹, fiind reiterată de mai mulți domni în perioada studiată⁶².

Ierarhilor le erau încredințate toate procesele cu cuprins curat canonic și numeroase imputerniciri civile pentru a judeca sau rejudeca diverse pricină⁶³, pentru a face cercetări⁶⁴ și pentru adevărarea documentelor, în cadrul unor rânduieli necontestate de nimeni, adesea ei transferând unor clerici aceste drepturi pe baza unor delegații al căror conținut era foarte asemănător cu cel al cărților domnești pe care le primeau ei înșiși⁶⁵. Simplitatea și rapiditatea justiției episcopale, bazată pe nomocanoane, făcea ca ea să fie preferată și de către unii impricinați laici și producea aglomerarea episcopilor, obligați astfel să-și negligeze alte îndatoriri⁶⁶.

În lipsa sinodului funcționa o instituție cu un astfel de caracter, adaptată realităților locale și numită sobor⁶⁷, care era autoritatea legislativă supremă a Bisericii și era alcătuit din mitropolit, ca președinte, episcopi, egumenii marilor mănăstiri, domnitor și sfetnicii divanului, uneori și din ierarhi străini, atribuțiile lui fiind rezolvarea problemelor administrative bisericești importante, proiectarea unor legi sau judecarea arhierilor și a boierilor mari acuzați de delictе grave. Numit și adunare obștească, el se întrunea destul de rar, multe dintre situațiile ce l-ar fi solicitat făcând obiectul divanului, în care intrau și ierarhii și care se ocupa și de chestiuni ecleziastice⁶⁸.

Pentru a limita intervențiile domnului și ale dregătorilor lui în pricinile matrimoniale și în judecarea preoților, practică devenită comună la finele secolului al XVIII-lea, clerul se folosea de un for de judecată ce apare sub numele de consistoriu, dicasterie, consistorie duhovnicească sau dicasterie duhovnicească, reorganizat la începutul veacului următor, dispunând de personal anume instruit – arhimandriți, protopopi, ieromonahi și unul sau mai mulți logofeți mireni – și însărcinat cu procesele bisericești propriu-zise și cu cele matrimoniale⁶⁹.

Partea cea mai numeroasă a clerului, preoțimea⁷⁰, reprezenta un factor activ mai ales în viața satelor, comunitatea creată între acestea având un rol esențial în formarea conștiinței și în păstrarea ființei naționale și a unității românilor. Preotul îi însoțea pe credincioși în cele mai importante momente ale vieții, îi sfătua, ajuta și mângăia⁷¹, fiind „ochiul și mintea țaranului neștiutor de carte”⁷². El scria și întocmea jalbele, zapisele, dietele și foile de zestre, semnătura lui dând validitate acestor documente, era judecător, împăciuito⁷³, dascăl de limbă românească, conducător politic, cunoscătorul și păzitorul tradiției și model de moralitate și de viațuire creștină.

Cu toate că aveau funcții esențiale, ce presupuneau un nivel înalt și complex de pregătire, cultura preoților era necorespunzătoare, ea reducându-se, în marea majoritate a cazurilor, la posedarea unor cunoștințe sumare de scris și citit, sau chiar numai de citit, și de ritual⁷⁴, situație datorată și utilizării în cult, până în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, a slavonci, limbă aproape necunoscută românilor și care a frânat evoluția lor culturală.

Se poate remarca o preocupare constată a domnilor fanarioți pentru pregătirea clericilor, insistându-se ca aceștia „să fie pedepsiți cu învățatura la toată rânduiala bisericii”⁷⁵, și Grigore al III-lea Alexandru Ghica dispunând, într-un hrisov din 1775, să nu fie hirotoniți cei care „nu vor avea cărțile dascălilor celor preoțești cari cărți să arăte toată procopseala lor la toată bisericăscă învățatură”⁷⁶, ci să fie supuși la biruri ca și mireni. Dar, ca și poruncile anterioare, și acestea au fost eludate, candidații reușind să obțină atestate de la unii dascăli care făceau „școale osăbite”, de la alții „de pre delaturi” și mai ales de la mănăstiri⁷⁷, unde se realiza o pregătire tradițională, încât, ca toți călătorii străini care au abordat acest subiect⁷⁸, și Carra constata, în anul 1782, că „preoții chiar sunt prea puțini învățați și puțin luminați” și că „toată știința lor să mărginește în a ști să citească și

să scrie”⁷⁹, iar D’Hauterive, în 1787, că „nu se cere de la preoți decât să știe să citească sau cel puțin să zică pe de rost rugăciunile și să cânte cu glas tare”.

În ceea ce privește numărul preoților, acesta era deosebit de ridicat, deși nu ca în principatul muntean⁸⁰, situația fiind, totuși, comună aproape întregii Europe a timpului⁸¹. Favorizați din punct de vedere fiscal, ei îngreunau economia, ridicând probleme severe domnilor și chiar ierarhilor, ceea ce a determinat diferite încercări ale lor de a le limita numărul. Măsurile luate au dus la scăderea treptată a numărului clericilor, aceștia reprezentând în anul 1831 2,3% din populația țării⁸², în perioada regulamentară numărul preoților reducându-se semnificativ⁸³.

Cu excepția islamismului, combătut ca religie a stăpânitorilor⁸⁴, celelalte religii erau în mare măsură tolerate⁸⁵, adepții lor putând să-și construiască lăcașuri de rugăciune, să beneficieze de scutiri fiscale și să frecventeze școlile publice, o expresie a libertății de cult fiind prevederea din Codul Callimah conform căreia „diferențele religioase nu afectează drepturile individuale”⁸⁶.

Perioada a fost martoră a scăderii generale a credinței, manifestată prin încălcarea frecventă a regulilor monahale și a legilor morale, prin numeroasele furturi din biserici sau prin multitudinea de hirotoniri ilegale, fapte ce au ajuns să-i îngrijoreze chiar și pe domnitori. Astfel, în anul 1783, o carte a lui Mihai Șuțu le reproșa locuitorilor: „...ați părăsit iarăși a vieții cum se cade, creștinește, ați uitat de cele trecute și la biserici nu mergeți nici în zilele de praznice mari dumnezeiești”, poruncindu-le ispravnicilor: „să îndemnați, însă cu blândețe și cu învățătură, apoi să-i și siliți, să-i înfricoșați cu jugul și cu alte cercetări, ca pre lângă lucrul pământului să nu uite biserica în zilele cele cuviincioase”⁸⁷.

În privința influenței politice a Bisericii, cu toate că instaurarea regimului fanariot îi dădea acesteia o serioasă lovitură, Nicolae Mavrocordat interzicând clerului să se implice în astfel de probleme, supraveghindu-i cheltuielile și promovând supunerea față de patriarhia grecească⁸⁸, urcarea pe scaunul mitropolitan a unor a unor ierarhi puternici, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a dus la activizarea rolului acesteia.

Lupta pentru autonomia ecleziastică, revendicată în mod constant de către români, avea trei aspecte: poziția clerului străin în Biserica moldavă, situația mănăstirilor închinat și raporturile ierarhice cu Patriarhia Constantinopolitană.

Pe când Biserica din Muntenia era copleșită de greci, cea din Moldova reușea să-și impună cu fermitate principiul conform căruia doar românii puteau ocupa scaunul mitropolitan și pe cele episcopale⁸⁹. Totuși, a tentativă de instalare a unui ierarh grec, egumenul Mănăstirii Barnovski, avea loc la moartea mitropolitului Gavriil Callimachi⁹⁰, în 1786, protestele boierilor către domn și chiar către Poartă contra unei astfel de încălcări a obiceiului pământului, coroborate cu actul sobornicesc din 1752, reușind să salveze mitropolia de un străin. Cu toate că încercarea Patriarhiei Constantinopolului⁹¹ de a reduce și Biserica Moldovei la starea de supunere a celei muntene eșuase, de un oarecare succes a avut parte prin obținerea scaunului episcopal de Roman, împotrivirea energică a boierilor pământeni rămânând acum fără efect. Cumpărată cu sume uriașe⁹², înalta poziție era părăsită de Iacov după doar șapte luni, ca urmare a unei morți năpraznice, el lăsând, însă, o tristă și împovăraătoare moștenire pe umerii succesorilor săi⁹³, precum și o imagine vie a lucrurilor ce se petreceau la scară mare în capitala ortodoxiei.

Dovadă a luptei împotriva înstrăinării Bisericii este și un document în care arhimandritul bisericii Sf. Nicolae din Botoșani, deși român, semna renunțarea la dreptul de a pretinde vreodată rangul de episcop în Moldova, pricina constituind-o primirea egumeniei unei mănăstiri închinat⁹⁴. În plus, arzul din anul 1786 adresat puterii suzerane de către boieri la moartea lui Gavriil Callimachi arăta clar poziția țării, de negare a amestecului străin în afacerile Bisericii ei, precizând: „am apucat de la părinții și strămoșii noștri că nu s-au întâmplat să aștepte voia de la patriarhie ca să poată domnul și pământul alege mitropolit”⁹⁵, stare foarte diferită de cea în care se afla principatul valah.

Fără a pătrunde decât în mod excepțional în ierarhia moldavă, lucru pe care îl realizaseră pe deplin în cea munteană, grecii își făceau totuși simțită influența și în această Biserică, mărturie stând

redactarea actelor de hirotonire a prelaților în limba greacă, urmată de traducerea în română și de semnături⁹⁶.

Nenumărate exemple stau mărturie clară a rolului politic de prim rang pe care prelații îl aveau în stat⁹⁷, lor încredințându-li-se de multe ori misiuni diplomatice foarte delicate, alteleori având ei înșiși diferite inițiative sau devenind conducători nu doar în plan spiritual. Astfel, mitropolitul Gavriil Callimachi, se afla, în 1775, în fruntea poporului care-i cerea domnitorului înlăturarea abuzivului dregător grec Stavarache, pe care acesta îl sprijinea⁹⁸, iar proiectele de reorganizare politică, tot mai numeroase mai ales după anul 1774, antrenau și clerici de prim rang, locuri de frunte revenind mitropoliților Leon Gheuca și Iacov Stamate⁹⁹. Sub influența ofițerilor ruși, se constituia la Iași, în anul 1772, prima lojă masonică din Moldova și, cu toate că patriarhul ecumenic anatemizase această organizație, ea s-a extins și a câștigat ca partizani numeroși boieri și chiar clerici înalți¹⁰⁰, mulți dintre ei reprezentanți de frunte ai partidei naționale.¹⁰¹

Astfel, Iașul devenea în 1787 centrul unei intense activități de spionaj condusă de mitropolitul Leon Gheuca, câștigat pentru aceasta de către generalul Rumianțev, care-i sugera inițierea unei corespondențe cu el prin intermediul lui Mihail Strilbițchi, el însuși spion¹⁰². La 21 septembrie 1787 mitropolitul îi trimitea patriarhului constantinopolitan o scrisoare prin care-i solicita acestuia intervenția de a convinge conducerea otomană asupra loialității țării, iar la 28 noiembrie îl ruga pe episcopul Bucovinei, ca fiu al patriei comune, și "pentru iubirea Patriei", să-l susțină în acțiunea de dovedire a bunelor intenții ale moldovenilor față de Curtea de la Viena¹⁰³.

Precipitatele evenimente din 1821 îl făceau pe mitropolitul Veniamin Costache să încingă sabia lui Ipsilanti în Biserica Trei Ierarhi și să-i dăruiască acestuia un soldat înarmat pe propria cheltuială, precum și patru telegari și 10 000 de lei, pentru ca în zilele următoare să se pronunțe contra revoluției și să facă să se citească în toate bisericile anatema patriarhului¹⁰⁴. Uneori ierarhii și chiar clericii mai mici se implicau în adunări și organizații oculte, episcopul Romanului fiind denunțat în 1822 ca participant la întrunirea din casa logofătului Măreuței¹⁰⁵. Recunoașterea calității de conducători politici a ierarhilor reiese și din numeroasele situații în care lor li se adresau diferite personalități ale vremii în probleme strict nerelegioase, cum ar fi manifestul din anul 1796 al boierimii mici către Iacob Stamate¹⁰⁶, sau scrisoarea consulului rus Minciaky către mitropolitul Veniamin, pentru a-i face cunoscută numirea sa în funcție¹⁰⁷.

Sprijinind și favorizând clerul străin, unii domnitori fanarioți au contribuit la întărirea elementului grecesc în Biserica Moldovei, dar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, alți domni au depus eforturi pentru schimbarea statutului mănăstirilor închinete, acestea întâmpinând rezistența implacabilă a tuturor patriarhilor răsăriteni, care, sprijiniți deplin și de ruși, au mers atât de departe încât au încercat să obțină recunoașterea lor ca proprietăți inalienabile ale Locurilor Sfinte¹⁰⁸.

Cu toate că vindecarea acestui "organism atât de prăpădit"¹⁰⁹ avea să vină abia odată cu măsura radicală și violentă de secularizare a averilor mănăstirești, un succes temporar era obținut de către români în 1822, firmanul de numire a domnului Ioniță Sandu Sturza ordonând ca "popii greci ce până acuma au fost șezând pe la pământurile mănăstiri din care se lucrau felurite răle urmări, toți să se izgonească și să se alunge". Revenite sub administrație națională, un comitet de boieri era însărcinat cu supravegherea lucrărilor de reparare și cu plata datoriilor "în care fusese înglodate de administrația destrăbălată a călugărilor greci", domnitorul acceptând să dea 100 000 de lei anual mănăstirilor din Răsărit¹¹⁰. De asemenea, mitropolitul Veniamin numea egumeni români și alcătuia un nou regulament de viață monahală, ce prevedea prezența unui duhovnic, a unui diacon, a doi cântăreți și a altor persoane, introducerea de slujbe mănăstirești cu sobor de preoți și cu pomenirea ctitorilor și interzicerea oricărui împrumut și a oricărei cheltuieli făcute fără acordul mitropoliei, precum și a viețuirii monahilor în afara mănăstirilor¹¹¹.

Cu toate că puternicele presiuni rusești asupra turcilor aduceau, în 1828, restituirea acestora călugărilor străini, unele stavile fuseseră puse dispozițiilor abuzive pe care grecii ar fi putut să le ia, epitropia boierilor rămânând o autoritate cu drept de control asupra acțiunilor egumenilor.

Mai ales după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774, influența rusească în regiune și interesul marilor puteri europene față de Principatele române au devenit tot mai pregnante, context în care au pătruns în țară valori și modele occidentale a căror receptare nu a reprezentat doar un act de imitare, ci și unul de adaptare la realitățile autohtone, "luminarea veacului"¹¹² fiind la noi o revenire la valori puse în umbră de dominația străină.

Deși uneori intelectualii aduceau acuzații aspre ierarhilor¹¹³, făceau aceasta din rațiuni politice și nu religioase, deranjați fiind de sprijinirea de către ei a intereselor boierilor¹¹⁴, fără a considera Biserica drept un obstacol în calea progresului, ba mai mult, recunoscându-i meritele în acest sens. Totuși, datorită neputinței de a mai oferi răspunsuri problemelor evidențiate de un strat din ce în ce mai consistent de gânditori laici, nemulțumiți de modul tradițional în care ea vedea lucrurile și concepea ordinea, Biserica a fost silită treptat să cedeze rolul de conducător intelectual, pe care l-a avut în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea¹¹⁵.

Prima generație de gânditori, cea mai violent antiotomană și antifanariotă¹¹⁶, între care mitropoliții Gavriil Callimachi, Leon Gheuca, Iacov Stamate și arhimandritul cărturar Vartolomeu Măzăreanu, promova idei iluministe cu un pronunțat caracter practic¹¹⁷, formulările teoretice fiind întotdeauna subordonate unor imperative concrete și devenind idealuri de luptă. Leon Gheuca, al cărui zel "către învățătură și iubire de patrie nu se poate descrie pe deplin"¹¹⁸, mentor al unei generații mai tinere de clerici militanți și figură reprezentativă a vieții intelectuale din Moldova, își manifesta atașamentul față de noile valori culturale patronând traduceri și alcătuind antologii de scrieri cu caracter enciclopedic, ce abordau probleme precum limitele despotismului, responsabilitatea în fața istoriei sau bunăstarea omului pe pământ și exprimau propria sa nemulțumire față de ordinea socială existentă și credința că răspândirea culturii și cultivarea rațiunii constituiau cheia unor schimbări pozitive¹¹⁹. Deși patriarhul, îndemnat de Poartă, îi amenința cu furia cerului pe cititorii cărților "catolice-romane și îndeosebi pe cele ale domnului de Voltaire", ideile liberale promovate de aceștia pătrundeau în Principate și erau apreciate și citate, Iacov Stamate numindu-l amirativ "adâncul Montesquieu" pe numitul scriitor¹²⁰.

În următoarea generație de gânditori, strâns legată de mișcările revoluționare de la 1821, promovând aspectul național și având un rol activ în elaborarea și adoptarea Regulamentului organic, trebuie menționat mitropolitul Veniamin Costache, care, deși era, ca și Leon Gheuca, adept al ideii conform căreia cunoașterea este cheia progresului omului pe pământ, credea, spre deosebire de acesta, că ea trebuia să aibă loc într-un context românesc¹²¹ pentru a fi benefică. Semnificativ este faptul că între anii 1807 și 1821 termenii "patrie" și "patrioți" apăreau de 22 de ori în prefețele cărților¹²² tipărite la Neamț și de 17 ori în cele ieșene, iar în Muntenia deloc¹²³, fapt ce ilustrează fără echivoc sensul național pe care îl luase cultura moldoveană. Mai mult, în 1829 apărea la Iași broșura intitulată *Manual de patriotism*, tradusă de Veniamin Costache și publicată cu cheltuiala lui, expresie clară a importanței acordate sentimentului patriotic. Fără a fi admirator al personalităților iluminismului european, asemenea predecesorilor săi, ci aderând, mai degrabă, la avertismentele Patriarhiei Constantinopolitane, care considera spiritul și ideile revoluționare ca fiind străine Bisericii¹²⁴, mitropolitul, deși inovator, a rămas adeptul învățăturilor creștine tradiționale¹²⁵.

Revoluția franceză, turnantă a evoluției lumii și preambul al valului ce a transformat în mod radical Europa, a readus în discuție relațiile dintre persoană, devenită individ, și comunitate, dintre individ și stat, precum și pe cea dintre stat și Biserică și a pregătit calea separării celor două, instituția sacră nemaiaivând temei în implicarea sa în societate.

Desfășurată în Apus într-o atmosferă de război anticlerical, laicizarea statului și decreștinarea societății românești nu au luat forme radicale, adoptarea formulei mistice "libertate,

egalitate, fraternitate”¹²⁶, ce a înlocuit doctrina catolică și a surpat temeliiile lumii vechi, nefiind la noi decât expresia voinței de eliberare națională.

Deși Biserica Ortodoxă i-a apărât întotdeauna pe români de amenințarea catolicizării și de cea a deznaționalizării, nu se poate spune același lucru în privința influenței copleșitoare a elementelor de aceeași credință, ca înlesnindu-le grecilor înstrăinarea mănăstirilor și a averilor țării, față de ruși adoptând o atitudine de penibilă obediență.

Imixtiunile celor din urmă în Biserica Moldovei au vizat chiar și cel mai înalt nivel în 1788, când, profitând de vacanța în scaunul mitropolitan datorată morții lui Leon Gheuca, l-au adus pe arhiepiscopul Ambrozie Serebrenicov al Poltavei ca “ocârmuitor” al acesteia. Mai mult, la retragerea lor din țară, în 1792, rușii l-au instalat pe Gavriil Bănulescu-Bodoni, fostul vicar al lui Ambrozie, ca mitropolit, acțiune contracarată de hotărârea Porții de a-l susține pe episcopul Romanului, Iacov Stamati, favorit al sultanului datorită răscumpărării cu bani proprii a unor prizonieri turci¹²⁷.

Războiului din 1806-1812 le aducea românilor intenția afișată de anexare a principatului lor, recăderea Bisericii sub control rusesc și obligația subordonării ei față de sinodul de la Sankt-Petersburg, un decret imperial numindu-l pe același Bănulescu-Bodoni ca exarh al Moldovei, intervenție necanonică ce provoca ruperea legăturilor cu Patriarhia ecumenică și retragerea mitropolitului Veniamin la Mănăstirea Neamț¹²⁸. Prilejul fu utilizat de către ruși pentru a încerca, prin agenți ce cutreierau satele spre a obține consimțământul unei mulțimi de preoți “săraci și neștiutori”, alegerea ca mitropolit a unui egumen care le făgăduise unirea celor două Biserici, doar opoziția fermă a clerului înalt, sprijinit pe ascuns și de domnitor, reușind evitarea acestui eveniment și impunerea episcopului de Roman, Meletie Brandaburul¹²⁹.

Deși feldmaresalul Wittgenstein făgăduia, la ocuparea Iașilor, în 1828, că “legiuirile și obiceiurile strămoșești.... dreptățile și pronomiele a Sfintei Biserice voastre vor rămâne neschimbate”¹³⁰, aceasta nu era decât o nouă minciună menită să ofere o aparență de legitimitate abuzurilor rusești, în realitate românii și instituțiile lor fiind tratați cu dispreț. Ieltuhin “uitând ușor regulile cele mai elementare ale buneii cuviințe, chiar față de boierii mari și clerul înalt”¹³¹.

Ocuparea țării a amplificat conflictele dintre autoritatea politică și Biserică, noii cărmuitori fiind “deprinși de acasă de la ei cu stăpânirea prin ueazuri și reglemente a eparhiilor și a mănăstirilor supuse cu totul Țarului-Patriarh”¹³², astfel că ierarhilor le erau impuse diferite lucruri, precum strângerea de bani pentru statuia lui Caramzin, miluirea săracilor de ziua împăratului, sau transformarea mănăstirilor în “adăposturi pentru lepădăturile și naufragiații societății”¹³³, aceasta din urmă fiind zădărnicită de propunerea mitropolitului Veniamin Costache de a o înlocui cu un ajutor financiar.

Regulamentul Organic, elaborat din inițiativa administrației rusești și intrat în vigoare în 1832, accelera subordonarea Bisericii față de stat prin extinderea și oficializarea puterii de control a domnitorilor și a dregătorilor acestuia în problemele ecclesiastice, deși creștea eficiența rezolvării unora dintre ele. Reglementând alegerea mitropoliților și a episcopilor de către un număr covârșitor de laici, prescriind normele de selectare a preoților și a egumenilor și prevăzând supravegherea lor de către un logofăt al treburilor, om al domnitorului, ca și remunerarea preoților de către stat, Regulamentul accentua dependența Bisericii față de acesta. Cu toate că ierarhii rămăneau stăpâni în domeniul spiritual, ei își pierdeau puterea judecătorească și dreptul de a dispune liber de proprietățile și de veniturile eparhiilor¹³⁴, participarea lor la treburile obștești reducându-se drastic prin desființarea divanului domnesc. Astfel, prin introducerea separației între Biserică și stat și prin retragerea acesteia din activitatea politică, Regulamentul marca intrarea în modernitate a legislației românești și făcea trecerea la statul laic, reducerea treptată a prestigiului și a influenței politice a Bisericii, fiind evidențiată anterior și de memoriul adresat cancelarului rus Nesselrode, în 1829, de către un mare boier, Alexandru Sturza, în care acesta propunea limitarea influenței autorităților ecclesiastice prin preluarea de către stat a puterii lor administrative și judecătorești, admitându-li-se intervenția doar în problemele spirituale.¹³⁵

Purtătoare a pecetei anticlericalismului francez și a stăpânirii Bisericii de către stat, ca în Rusia, noua constituție făcea să înceteze poziția cu totul aparte a Bisericii, înlăturând, "fără cruțare și fără pietate, fără simț istoric și fără înțelegerea drepturilor ce derivă din prescripții cu caracter nestrămutat și dintr-o practică de atâtea veacuri"¹³⁶, viața canonică deosebită pe care Biserica o avusese până atunci și începând lucrarea "dezbrăcării de orice autonomie, putere și autoritate a Bisericii, surginită în regiuni pur spirituale care sunt, bisericeste, vecine cu moartea"¹³⁷.

Résumé

Basée sur des activités et des intérêts étroitement liés et pratiquée des siècles entiers, la relation de collaboration entre l'Eglise Orthodoxe de la Moldavie et l'Etat a évolué graduellement dans la période d'après le Traité de Kuciuk-Kainargi, vers la subordination de l'institution ecclésiastique et la laicisation de l'Etat ; cette situation a marqué l'entrée du pays dans la modernité.

NOTE

¹ Keith Hitchins, *România, 1774-1866*, Ed. Humanitas, București, 1998, p.52.

² Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750-1831*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1972, p.138.

³ V. V. Muntean, *Statul și Biserica la români (sec. XIV-XX)*, în „Revista istorică”, tom VII, nr. 5-6, 1996, p.437.

⁴ Teoria simfoniei între tron și sacerdoțiu a fost dezvoltată de către împăratul Iustinian și avea ca fundament inseparabilitatea celor două naturi ale Mântuitorului Iisus Hristos, cea divină și cea umană. (Mircea Basarab, *Biserica și statul*, în „Tribuna”, 9, nr. 1, 1997, p.6).

⁵ Stelian Marinescu, *Competența și atribuțiile juridice ale clericilor în secolele al XIV-lea - al XVIII-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXVIII, nr. 7-8, 1970, p.801.

⁶ Toată istoria Bisericii este marcată de intervențiile generatoare de tensiuni și conflicte ale conducătorilor statului în probleme specific ecleziastice, ca și de ripostele reprezentanților acesteia, care au precizat poziția instituției sacre. Astfel, cuvintele Sf. Ambrozii: „Împăratul este în Biserică și nu deasupra ei”, ca și cele ale Sf. Maxim Mărturisitorul: „Nu aparține cezarului de a se ocupa de definițiile de credință”, au fost rostite de mai multe ori în istorie, devenind o paradigmă a viziunii Ecclesiei asupra relației dintre cele două instituții., (cf. Mircea Basarab, *op. cit.*, p.6.).

⁷ Tertulian Langa, *Relația Biserică-Stat*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica”, I, nr. 1, 1996, p.90.

⁸ În școala domnească erau educați nu doar mirenii, ci, în absența unei instituții teologice superioare, și viitorii clerici ocupanți ai unor poziții înalte în ierarhia bisericească, ceea ce făcea ca programa să includă atât discipline religioase, cât și discipline laice. Vezi și Dumitru Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Ed. Neamul Românesc, Vălenii de Munte, p.156.

⁹ S-a continuat și în această perioadă utilizarea formulării tradiționale „din mila lui Dumnezeu”, pe care domnitorii, miruiți de Biserică, o foloseau pentru a se legitima în calitate de unși ai divinității.. (Nicolae Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova pînă la Regulamentul Organic*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXIX, nr. 3-4, 1971, p.438).

¹⁰ Keith Hitchins, *op. cit.*, pp.58, 59.

¹¹ V. V. Muntean, *op. cit.*, p.439., A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Ed. Cartea Românească, București, pp.53, 54.

- ¹² Un exemplu este cazul mitropolitului Iacov Putneanul, care, refuzându-i domnitorului dezlegarea jurămintelor ce legau darea vâcărîtului, este silit să demisioneze.
- ¹³ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident*, Ed. Humanitas, București, 1995, p.141.
- ¹⁴ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ed. Junimea, Iași, 2001, p.394.
- ¹⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p.348.
- ¹⁶ Fanarioții aduceau la noi guvernarea sub forma despotiei orientale, caracterizată prin insecuritatea persoanei și a proprietății și prin lezarea onoarei, un număr impresionant de documente și de serii ale vremii mărturisind sentimentul de teamă și faptul că "frica clătea inimile tuturor", după expresia mitropolitului Gavriil Callimachi, (în Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I, Ed. Albatros, București, 1996, p.195., Vlad Georgescu, *op.cit.*, p.33.).
- ¹⁷ În această perioadă întâlnim, de exemplu, o etorie la Sfântul Munte a lui Searlat Callimachi, precum și daruri ale mitropolitului Veniamin Costache, cu toată orientarea lui națională, iar patriarhul Avramie al Ierusalimului călătorea prin țară pentru a strânge bani. Vezi Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Ed. Eminescu, București, 1981, pp. 479, 498., Mircea Păcurariu, *op. cit.*, pp.560, 641, 642, 646-649.
- ¹⁸ Deși ajutoarele către mănăstirile athonite și către cele de la locurile sfinte răsăritene au fost mult reduse față de cele ale domnilor români din secolele anterioare (Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.645).
- ¹⁹ *Pidalion*, Ed. Institutului de Arte Grafice "Speranța", București, 1933, p.15.
- ²⁰ Ene Braniște, *Liturgica generală*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, pp.102-106.
- ²¹ Dovadă stă o carte de preoție din 1787, în care episcopul Iacov al Romanului spunea despre un candidat „I'am povelit [orându] invrednicindu-l stepenii [trepte]i cetetului și ipodiaconului, pe urmă I'am hirononitu diaconu și preotu desăvârșitu”. Vezi și Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p.391, Dumitru Furtună, *op. cit.*, p.159.
- ²² *Ibidem*, p.159.
- ²³ *Ibidem*, p.167.
- ²⁴ Și între ei exista o ordine ierarhică: ieromonahi, ierodiaconi, monahi și monahii, pe treptele cele mai de jos aflându-se ispitelnicii și ispitelnicele., în Corneliu Istrati, *Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808 și 1812*, în «Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol"», XXV/1, 1988, p.332.
- ²⁵ *Pidalion*., p.343.
- ²⁶ De exemplu, într-o scrisoare din 1787 a mitropolitului Leon Gheuca, adresată episcopului ortodox al Bucovinei, (în Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p.173., Vlad Georgescu, *op.cit.*, p.117).
- ²⁷ *Ibidem*, p.23.
- ²⁸ Ștefan Lemny, *Iluminism și conștiință civică în scrierile bisericesti din Moldova*, în "Teologie și Viață", an. 3, nr. 11-12, 1993, p.116.
- ²⁹ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p.385.
- ³⁰ Un text din 1791 al unui călător străin enumera cele trei stări: nobilii, clerul și starea de jos, incluzând negustorimea și țărâtimea, iar așezământul din 1802 pentru birul Moldovei, deosebește starea boierescă, neguțătorescă, bisericescă și mazilească”. (vezi Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 405., A. D. Xenopol, *op. cit.*, p.154.).
- ³¹ După 1800, preponderența meritelor și culturii față de nume, avere și origine devine tot mai frecventă. (vezi Vlad Georgescu, *op.cit.*, p.121).
- ³² Keith Hitchins, *op. cit.*, pp.80, 81.
- ³³ Vlad Georgescu, *op.cit.*, pp.88, 89.
- ³⁴ În general, ei proveneau din boieri mici și mijlocii, dar existau și excepții: de exemplu, mitropolitul Gavriil Callimachi se trăgea dintr-o veche familie de răzeși, Iacob Stamati dintr-una de țărani sau de preoți, în timp ce Veniamin Costache era fiu de mare boier, lucru rar întâlnit.
- ³⁵ Keith Hitchins, *op. cit.*, pp.88, 89.
- ³⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p.6.
- ³⁷ Mircea Basarab, *Raportul dintre biserică și națiune în biserica ortodoxă*, în „Tribuna”, 7, nr. 37-38, 1995, p.11.

³⁸ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p.73.

³⁹ Refuzul ferm al românilor de a se confunda sufletește cu grecii relevă existența unei conștiințe naționale puternice, observată și de călătorul italian Ipsilanti, care scria că "român și grec nu sunt sinonime, ba încă înfățișează ideea a două popoare cu totul deosebite ca legi, limbă, obiceiuri și situație naturală și politică". (în Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p.379).

⁴⁰ Importanța domnitorului în alegerea ierarhilor este ilustrată clar de instalarea ilegală în anul 1821 a călugărului Meletie în scaunul episcopal de Roman, în locul lui Gherasim, prin voința caimacamului Ștefan Vogoridi și a comandantului turc, "atentat neauzit de grosolan împotriva datinelor și drepturilor Bisericii noastre". (în Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p.495. Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.66., A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.86).

⁴¹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.348.

⁴² Un argument în acest sens îl reprezintă și faptul că domnitorul, ca autoritate supremă în stat, îi scutea pe unii clerici nu doar de datoriile față de stat, ci și de cele față de ierarhii lor. (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p.349).

⁴³ Un exemplu în acest sens era obiceiul, ce aproape căpătase forță de lege, ca Biserica să-l împrumute cu bani pe domnitor, chiar dacă ea însăși era nevoită să recurgă la un împrumut pentru a obține suma pretinsă, de destule ori nerestituindu-i-se nimic. (în Keith Hitchins, *op. cit.*, p.142., Mircea Păcurariu, *op. cit.*, pp.465, 467, 474, 570).

⁴⁴ De exemplu, Antioh Cantemir îi striga în Divan episcopului Hușilor: „Păpo, ce nu giudeci drept, când îți vin cărțile mele? Ți-oiu rade pletele”, silindu-l să iasă din rândul clericilor înalți, martori ai acestei „nemaipomenite rușini”. (în Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Ed. Ministeriului de Culte, București, 1930, pp.79.80., V. V. Muntean, *op. cit.*, p.442).

⁴⁵ În Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Ed. Ministeriului de Culte, București, 1930, pp.79, 80.

⁴⁶ De exemplu, avându-l în frunte pe mitropolitul Iacov Stamate, clerul moldovean protesta în anul 1794 împotriva deciziei domnitorului Mihai Șuțu ca aceștia să contribuie cu grâu la zaherea, argumentând că niciodată nu mai fusese supus unei astfel de dări. (Keith Hitchins, *op. cit.*, p.60).

⁴⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.101.

⁴⁸ *Ibidem*, p.101.

⁴⁹ Un exemplu elocvent este cel al fiului de preot Gheorghe Asachi, ajuns agă, așadar mare boier. (A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, pp. 246, 247).

⁵⁰ Keith Hitchins, *op. cit.*, pp.56, 57.

⁵¹ Ioan Covercă, *Protopopii în trecutul Bisericii Ortodoxe Române*, în "Glasul Bisericii", an XXI, nr.7-8, 1962, pp.757, 759.

⁵² Între acestea erau beția, jocurile de noroc, camăta, petrecerile în localurile publice, lăcomia, frecventarea cârciumelor, adulterul, desfrăul, căsătoria a doua, etc. (în Ioan Covercă, *op. cit.*, pp.760, 761).

⁵³ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.57., Neagu Djuvara, *op. cit.*, p.144.

⁵⁴ Acestea depindeau de voința fiecărui domnitor, putând fi confirmate sau revocate ulterior. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, ș.a., *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1992, p.256., Stelian Marinescu, *op. cit.*, pp.803-805.

⁵⁵ Stelian Marinescu, *op. cit.*, p.804.

⁵⁶ *Apud* D'Hauterive, în Neagu Djuvara, *op. cit.*, p.146.

⁵⁷ Această practică a apărut în secolul al XVI-lea, domnitorii făcând dările regulate bisericilor străine, astfel că, în anul 1810, 20 de mănăstiri erau neînchinat, în timp ce 37 erau închinat. (în Corneliu Istrati, *op. cit.*, pp.345, 353).

⁵⁸ Astfel de măsuri luaseră, de exemplu, Dimitrie Cantemir și Anastasie Crimca.

⁵⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.46.

⁶⁰ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.59. Totuși, abia în secolul al XIX-lea, justiția bisericească și cea laică se despărteau. (Stelian Marinescu, *op. cit.*, p.801).

⁶¹ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p.384.

⁶² Stelian Marinescu, *op. cit.*, pp.798-800, 804.

- ⁶³ Ei puteau judeca singuri sau cu unii dregători ori boieri, prin hrisovul din anul 1764 Grigore al III-lea Ghica permițându-le împetricărilor nemulțumiți de decizie, apelul la Divan. (*Ibidem*, pp.808, 809., Gheorghe Cronț, *Instanțele de judecată ale Bisericii din Țările Române în secolele XIV-XVII*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an LII, nr. 5-6, 1976, pp.348-352).
- ⁶⁴ Pentru aceasta stau mărturie diferite documente, precum cel din 1776 în care episcopul Leon al Romanului îi prezenta domnitorului concluziile cercetării pricinii dintre banul Nicolae Roset și răzeșii din Poșorcani. (în Stelian Marinescu, *op. cit.*, pp.809, 811).
- ⁶⁵ *Ibidem*, pp.805-809.; Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p.351.
- ⁶⁶ *Ibidem*, pp.348, 349.
- ⁶⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.592.
- ⁶⁸ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.55.; Gheorghe Cronț, *op. cit.*, pp.354-359.
- ⁶⁹ Din dosarele păstrate din anii 1827-1832 reiese că dicasteria mitropoliei Moldovei judeca divorțuri, neînțelegeri între soți, procese referitoare la zestre și la moșteniri, pricini ale clericilor sau între aceștia și laici referitoare la probleme ecleziastice, nu și pe cele privind stăpânirile bisericești. (Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.592); Keith Hitchins, *op. cit.*, p.55.; Stelian Marinescu, *op. cit.*, p.811; Gheorghe Cronț, *op. cit.*, pp.352-354.
- ⁷⁰ O statistică bisericească din anul 1809 arată că în Moldova erau 4195 de preoți parohi și 560 de diaconi, care slujeau în 2215 de biserici de mir. (în Corneliu Istrati, *op. cit.*, p.348).
- ⁷¹ Preotul îl înlocuia și pe medic, un călător francez, Perrier, observând cum “beatitudinea radiază pe fața bolnavului, când, plecat pe o frunte palidă și zbăreită, slujbașul, cu glas dezmiertător și dulcag, debitează făcătoarele-i de minuni molitve”. Deși se referea la preoții munteni, cu siguranță se putea extinde constatarea și asupra celor moldoveni. (în Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p.527).
- ⁷² Ion Spiru, *op. cit.*, p.524.
- ⁷³ Nicolae Șerbănescu, *50 de ani de la Răscoala din 1907*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an, LXXXV, nr. 3-4, 1957, p.223.; Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p.344.
- ⁷⁴ Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp.196, 197.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p.157.
- ⁷⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.173.
- ⁷⁷ Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp.155, 156.
- ⁷⁸ Deși în privința multor chestiuni se poate remarca diversitatea opiniilor călătorilor străini, uneori chiar diametral opuse, referirile la starea culturală a clerului sunt întotdeauna negative, preoții fiind considerați la unison “ignoranți”, “proști”, “puțin învățați”, “abia cărturari”, “total rămași în urmă” sau incult”, doar câte o persoană ori două fiind exceptate de la astfel de caracterizări. (în Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, pp. 385, 404, 431, 436, 470, 484, 496).
- ⁷⁹ În Dumitru Furtună, *op. cit.*, p.188.
- ⁸⁰ În anul 1810, la un număr de 796 768 de mireni, locuind în 164 052 de gospodării, existau 4 229 de preoți, 733 de diaconi și 45 de protopopi, ceea ce însemna o familie de clerici la aproape 33 de familii de mireni, în Muntenia numărul celor din urmă fiind de 8662. (în Corneliu Istrati, *op. cit.*, pp.350, 351, 354, 355).
- ⁸¹ Ion Spiru, *op. cit.*, p.513.
- ⁸² Keith Hitchins, *op. cit.*, p.218.
- ⁸³ Ion Spiru, *op. cit.*, pp.518, 519.; Simeon Reli, *op. cit.*, p.95.
- ⁸⁴ Între cei aflați sub stăpânire otomană, românii au fost singurii care nu s-au lăsat deloc islamizați. (Neagu Djuvara, *op. cit.*, p.156).
- ⁸⁵ Faptul se datora lipsei spiritului dogmatic. (în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p.137).
- ⁸⁶ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.175.
- ⁸⁷ Vlad Georgescu, *op. cit.*, pp. 79, 80.
- ⁸⁸ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Ed. Ministeriului de Culte, București, 1930, p.81.
- ⁸⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.80.
- ⁹⁰ Deși familia lui era de origine română, grecizarea sa ca urmare a șederii la Constantinopol i-a determinat pe unii autori să-l considere ca fiind al doilea mitropolit străin al Moldovei.

- ⁹¹ Patriarhul Procopie fusese sprijinit în demersul său și de domnitorul fanariot Alexandru Mavrocordat Firaris și punea în discuție autonomia Bisericii Moldovei. (A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.199).
- ⁹² *Ibidem*, p.200.
- ⁹³ Din pricina jafului acestui episcop, "mulți preoți au fugit și alții și-au tăiat părul și s-au făcut țărani", după mărturia unui document., în Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.470.
- ⁹⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, pp.200, 201.
- ⁹⁵ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*. Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1888, p.39.
- ⁹⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.200.
- ⁹⁷ Vlad Georgescu, *op. cit.*, pp.44, 45.
- ⁹⁸ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p.476., A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, pp.107, 108.
- ⁹⁹ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, ș.a., *op. cit.*, pp.328, 329.
- ¹⁰⁰ La cererea francmasonului Iordache Darie Dărmănescu, viitorul episcop de Roman, Gherasim Clipa, traducea *Taina francmasonilor* a abatelui Prau, simpatizând în mod evident părerea autorului, iar mitropolitul Leon Gheuca aparținea, probabil, acestui cerc. (în Vlad Georgescu, *op.cit.*, pp.28, 64).
- ¹⁰¹ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini și pînă în zilele noastre*, Ed. Humanitas, București, 1995, pp. 113, 114.
- ¹⁰² Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p.87.
- ¹⁰³ *Ibidem*, pp.172, 173.
- ¹⁰⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p.44.
- ¹⁰⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.73.
- ¹⁰⁶ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini și pînă în zilele noastre*, pp. 114, 115.
- ¹⁰⁷ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.71.
- ¹⁰⁸ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.58.
- ¹⁰⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p.69.
- ¹¹⁰ *Ibidem*, vol. XI, pp.16, 17.
- ¹¹¹ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, pp.526, 527.
- ¹¹² Expresie a mitropolitului Veniamin Costache, în Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, p. 129.
- ¹¹³ Texte anonime le reproșau mitropoliților și episcopilor cooperarea cu fanariotii și pretențiile fiscale pe seama săracilor. De exemplu, în *Strigarea norodului Moldovei către boierii privilegiați și către Mitropolitul*, Ionică Tăutul îi învinuia și pe ierarhi de preocuparea pentru propriile interese.(în Keith Hitchins, *op. cit.*, p.166.; Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.228, 82).
- ¹¹⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, pp.53, 54.
- ¹¹⁵ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.31.,
- ¹¹⁶ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, p.48.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, pp.13, 58.
- ¹¹⁸ Considerația aparține cunoscutului cărturar sârb Dositei Obradovici, (în Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.469).
- ¹¹⁹ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.150.
- ¹²⁰ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, pp.67, 68, 71., Idem, *Istoria românilor de la origini și pînă în zilele noastre*, p.135.
- ¹²¹ Deși pentru Gavril Callimachi atitudinea față de patrie implica o valență morală și politică rezumată în îndemnul "luptați pentru lege și pentru patrie, spre deosebire de scrierile lui Veniamin, pastoralele lui promovau idealul pan-ortodox. (în Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, pp.159, 164, 165.; Keith Hitchins, *op. cit.*, p.151).
- ¹²² Importante pentru înțelegerea viziunii vremii asupra unor probleme fundamentale precum rostul omului sau raportul lui cu Dumnezeu, prefețele cărților, mai ales cele ale lui Leon Gheuca, Iacov Stamate sau Veniamin Costache, ofereau însemnate idei în acest sens., (în Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, pp.11, 12).
- ¹²³ Ștefan Lemny, *op. cit.*, p.119
- ¹²⁴ Și alți ierarhi au adoptat o atitudine prudentă față de Revoluția franceză, între ei fiind și mitropolitul Iacov Stamate. (în Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p.184).

- ¹²⁵ Keith Hitchins, *op. cit.*, pp.151, 152., Angela Colin, *Contribuția clerului din Principatele Române la afirmarea școlii naționale în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XV, București, 2002, pp.192, 193.
- ¹²⁶ Chiar și unii membri ai clerului o adoptaseră, un exemplu fiind episcopul Meletie Brandaburul. (în A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, p.44).
- ¹²⁷ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p.468.
- ¹²⁸ Keith Hitchins, *op. cit.*, p.54.; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.417.
- ¹²⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, p.207.
- ¹³⁰ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.198.
- ¹³¹ *Ibidem*, p.205.
- ¹³² Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p.528.; Mircea Basarab, *Biserica și statul*, în «Tribuna», 9, nr. 1, 1997, p.7.
- ¹³³ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p.528.
- ¹³⁴ Decizie contrară canoanelor, ce prevedeau faptul că episcopul este stăpân pe averea Bisericii. (Vezi *Pidalion*, p.100).
- ¹³⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, pp.311, 312.
- ¹³⁶ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ed. Junimea, Iași, 2001, p.529.
- ¹³⁷ *Ibidem*, p.533.

CONDICILE CRONICALE – IZVOARE ISTORICE PENTRU RECONSTITUIREA UNOR REALITĂȚI DIN TRECUTUL BUCOVINEI

Mihai Iacobescu

Sub înrâurirea ordinii și practicii statornicite în bisericile catolice, unii preoți ortodocși din Bucovina au început să țină și ei *condici cronicele*, un fel de *istorii* în care se consemna la sfârșitul fiecărui an, tot ceea ce se întâmplase mai important în viața și activitatea enoriașilor. Este de presupus că, inițial, o astfel de preocupare era rodul unor inițiative proprii și răzlete ale acelor preoți, care imitau exemplul păstorilor catolici. La unii însă, imitația s-a transformat în acte de creație, originale și bine motivate. Astfel, preotul Epaminonda Prelici, ținea, în condica sa cronicală, la anul 1896, *Genealogia unor familii din Cupca*, de la începuturile instalării administrației imperiale habsburgice și până în zilele sale, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.

Originalitatea și însemnătatea strădaniilor sale era motivată de preot în cuvinte simple și fără nici un echivoc: dacă până la acea dată, unii au urmărit și reconstituit „doar genealogia neamurilor dinastice sau a unor familii nobile”, el îndrăznește și credea de cuviință să meargă mult mai departe, adică să cerceteze și să realizeze și „genealogia pentru neamurile poporului de rând”¹; o astfel de genealogie avea o semnificație dublă. Pe de o parte, îi oferea preotului posibilitatea să urmărească evoluția căsătoriilor în parohia sa, înscrierile ce s-au realizat, în ce măsură au fost evitate încheierea unor cupluri înrudite, interzise prin tradiție. Pe de altă parte, cel ce a plecat din sat și revine „află în biroul parohial tabela genealogică a familiei sale” și, astfel, trăiește „bucuria unui om înviat din morți”, fiindcă se vede și se descoperă ca într-o oglindă „în mijlocul neamului său”².

Celor două motivații ale preotului, istoricul o adaugă și pe cea de-a treia, poate cea mai importantă: posibilitatea de-a descoperi și evalua structura etnică și mutațiile produse în cadrul acesteia. Astfel, la Cupca, unde păstora Epaminonda Prelici întâlnim frecvent nume de familii curat românești, precum: Precop, Pălămar, Andronic, Bolocan, Dugan, Plăvan, Slănină, Tărăță; nu lipsesc nici cei veniți din Transilvania, desemnați prin numele de Ungureanu, dar și nume ucrainene – Dușceac, Costiuc, Siminovici etc.³

Dacă o astfel de cronică genealogică, în care preotul notează cu meticulozitate numele credincioșilor pe familii și pe ani, coborând, în unele cazuri, în tot universul secolelor XVII-XIX este în fond o lucrare unicat prin valoarea ei inestimabilă, fără să putem încă ști dacă s-au mai ținut în Bucovina evidențe de acest fel, în schimb, în mod sigur, din anul 1890 Consistoriul Ortodox din Cernăuți a introdus condici cronicele cu un Prospect unic, tipărit bilingv, în românește și rusește, pentru români și ucraineni veniți din Galiția. O astfel de condică, masivă și cu coperte cartonate, având, după Prospectul fixat drept preambul și îndreptar al lucrării, peste 300 de pagini albe numerotate, putea fi completată de câteva generații de preoți. Este, bunăoară, cazul condicii cronicele din Pârteștii de Jos⁴.

Conform Prospectului de la începutul condicii, preotul avea obligația să consemneze următoarele categorii de informații:

- 1) date despre biserica din localitate – anul construcției, numele ctitorului, patronului și binefăcătorilor sau donatorilor, dacă și când anume s-au efectuat restaurări sau reparații, forma inițială și modificările aduse ulterior, dimensiunile clădirii, elementele caracteristice ale arhitecturii, sistemul de ornamentare în interiorul și exteriorul lăcașului, pisanii, inscripții, valori de patrimoniu, cruci, ceasloave, manuscrise, vase, veșminte, icoane făcătoare de minuni etc.;

- 2) o descriere sumară a cimitirului din sat, a personalităților înhumate de-a lungul timpului;

3) evenimente importante ce au avut loc în parohie, pe tărâm bisericesc, moral, confesional etc., precum și cauzele și efectele lor;

4) diverse alte instituții de cultură și binefacere de pe cuprinsul parohiei;

5) întinderea, suprafața și populația comunei, ca și satele componente – cu precizări esențiale despre originea oamenilor, numele caracteristic, limba, cultura, tradițiile, obiceiurile caracteristice; informații despre poziția geografică a așezării și cătunelor componente, dezvoltarea economică, socială, politică, națională, culturală și religioasă, ocupații ale locuitorilor, agricultură, meșteșuguri, comerț, migrațiune sezonieră, emigrări și migrări;

6) monumente și ruine ale unor vestigii istorice „ce s-ar afla pe teritoriul eparhiei, precum și însemnătatea acestora”;

7) alte „evenimente diferite, astronomice, igenice, date statistice esențiale, precum și orice alte întâmplări mai de seamă;

8) „numărul condamnaților din parohie, felul crimei sau delictul comis, timpul condamnării” sau „mijloacele întrebuințate pentru îndreptarea celor condamnați”;

9) dar se mai făcea o ultimă precizare, că „în afară de informațiile și domeniile specificate, referitoare la biserică, enoria și comunitatea credincioșilor” se pot face însemnări și despre „toate evenimentele istorice și întâmplările curente, referitoare la întreaga parohie și chiar țară”⁵.

Așa după cum se poate lesne constata, preotul care s-ar fi achitat conștiințios despre toate aceste obligații înscrise în Prospect, ne-ar fi putut oferi o veritabilă istorie complexă și completă despre comuna și satele aparținătoare parohiei sale.

Din cercetarea mai multor condici cronice – care au supraviețuit celor două conflagrații mondiale și epurărilor din anii regimului totalitar, stalinist și comunist – se poate constata că cei mai mulți preoți s-au achitat formal și superficial de consemnarea informațiilor înscrise în Prospect. În cele mai multe cazuri, însemnările au fost făcute în pripă, la intervale foarte diferite, de cele mai multe ori consemnându-se doar vizitele unor ierarhi și petrecerile, agapele organizate cu aceste prilejuri. Au fost identificate însă și condici cronice de o excepțională valoare prin virtuțile, calitățile, seriozitatea, regularitatea și responsabilitatea cu care au fost făcute însemnările, prin pasiunea, aptitudinea și chiar talentul cu care au fost selectate și organizate informațiile, datele, evenimentele și relatările scrise. Dintre aceste exemple ferice vom menționa și sintetiza conținutul condicilor cronice din două parohii: Pârteștii de Jos și Solca, de care ținea și cătunul Clit-Arbore.

Astfel, condica cronică la parohiei Solca începe să se țină din anul 1890 și cele mai multe însemnări sunt nesemnate, dar autorul ei este pe deplin convins de însemnătatea și necesitatea de-a consemna și de-a ne lăsa adevărul despre cele ce scrie, exprimându-și responsabilitatea sa în fața comunității credincioșilor și a posterității. Parohul din Solca și Clit-Arbore, E. Tarangul, îndrăznește să definească însemnătatea ținerii cu regularitate și onestitate a cronicii sale, astfel: „cronica aceasta este menită a lăsa posterității știre despre evenimentele mai însemnate, ce ating localitatea, credincioșii bisericii noastre, instituțiile ei de cultură”⁶. Cum la începutul condicii cronice la parohiei Solca lipsește acel Prospect care să-l ghideze pe preot despre cele ce trebuie să scrie, același E. Tarangul explică cititorului că, deși se referă cu precădere la evenimentele din parohia sa, Solca și Clit-Arbore, nu va lăsa în afara comentariilor și însemnărilor sale nici unele știri care privesc întreaga Bucovină, deoarece, motivează el în continuare: „fiind cronicile acestea o instituție a forumului celui mai înalt al bisericii noastre, și încă a uneia din cele mai însemnate instituții, căci fiecare cronică e o filă din istoria țării, nu-i vom greși dacă vom însuma în ea și evenimente ce trec peste marginea localității, dacă aceste evenimente ating țara noastră, populațiunea ei băștinașă și, mai ales, ating biserica noastră”⁷.

Informațiile consemnate migălos și riguros în condica cronică la parohiei Solca sunt foarte diverse – și fără a ne propune o analiză exhaustivă, globală, a acestora – vom rezuma și sintetiza în rândurile ce urmează doar elementele mai semnificative, care completează, nuanțează sau corectează unele concluzii deja formulate sau insuficient fundamentate, privind istoria Bucovinei în cadrul Imperiului Habsburgic.

Astfel, cu privire la *structura etnică a populației și raporturile între românii și alogenii din parohia Solca*, aflăm că, satul Clit-Arbore, „o atinență” (o parte componentă) a parohiei Solca „s-a populat cu mai multe confesiuni și nații: germani, protestanți, greco-occidentali, uniati, ortodocși, catolici și evrei”, în condițiile în care „existând aici, încă din vechime, o velniță a Fondului religios-ortodox și dându-se această velniță în arândă, se-nțelege că i-au trebuit arendașului, pripășit și el aici, venind din Galiția, lucrători pentru velniță” și au fost aduși „boieri (populație slavă, n.ns.) uniati din Galiția”, care „acești lucrători, cu timpul s-au împământenit, cu încetul, și așa au devenit stabili pe moșia Fondului Bisericesc, moșie care se numește și astăzi Coman”; la 1890, din cei 300 de locuitori din Clit-Arbore, jumătate erau români, iar ceilalți „ruși veniți din Galiția”, care, lucrând pe la velnița din Coman au cumpărat locuri și s-au așezat pe aici, însurându-se și amestecându-se cu românii din megieși⁸.

Și – aflăm din aceeași condică cronică – dacă „multă vreme au trăit clitenii fără biserică și dacă voiau să asculte Sfânta Liturghie trebuiau să se trudească și să meargă până la Solca, ori până la Arbore”, cu timpul, pe la 1861-1866 locuitorii din satul Marginea le-au dăruit o biserică din lemn, unde se face slujba „tot la a treia duminică, de către parohul din Solca”⁹.

Cât privește situația populației din Solca propriu-zisă din cronică aflăm că: „românii din Solca erau dedați beției” și „multe gospodării s-au ruinat, mulți enoriași au emigrat în America, în Canada sau, mai aproape, în România” și la un moment dat exista primejdia „ca Solca să rămână comună fără populație românească”, întreaga pricină constituind-o „hoiera cea otrăvitoare” adusă aici de câțiva evrei pripășiți pe pământurile Fondului Bisericesc, unde există o berărie, care „însă, e în posesia unui evreu” și tot în centrul Solcâi s-a înființat „Institutul cel mai însemnat de cură”, care este proprietatea unui evreu și a fost ridicat pe terenul cumpărat de la un român”; și, chiar dacă „pozițiunea romantică a Solcâi, frumoasele păduri din împrejurimi, care îmbogățesc aerul cu ozon, atrag în lunile de vară multă lume, ce-și caută sănătatea, cea mai mare parte a celor ce vin aici sunt tot evrei. Ei aduc puțin folos comunei, mai mult conaționalilor lor, din care s-au pripășit aici un număr destul de considerabil”¹⁰. Așadar, deși la Solca e și un monument istoric, ctitoria lui Ștefan Tomșa, în mijlocul acestui peisaj mirific, „trist aspect ne prezintă cărunta mănăstire. Biserica stă intactă, dar cât se poate de neglijată. Zidurile din jurul ei servesc la scopuri diametral opuse țărilor lor inițiale. În casa principală e cancelaria notarială și locuința notarului. În casa de la poarta mănăstirii șede un servitor evreu, de la berăria apropiată, care e proprietatea Fondului Bisericesc, însă e tot în posesia acestuia. Pivnițele mănăstirii și turnurile unghiuare ale zidurilor servesc de magazine pentru menționata berărie... Când privim asupra Solcâi, videm întărite cuvintele nemuritorului Eminescu: „Vai de biet român săracul / Îndărât tot dă ca racul!” Astăzi nici urmă de român în centrul Solcâi. Doar pe margine, prin depărtatele răpi și pe sub poalele dealurilor sărăcăcioase, îl mai afli cu casele lui. Și e sărac lipit pământului”¹¹.

Cronica de la Solca surprinde și *preocupările elitei românești locale pentru emanciparea cultural-economică și politică a locuitorilor*. Astfel, preotul din Solca are în atenția sa și școala: „tot păstorul de suflete din Solca cercetează și școala poporală din Clit”, constatând că, aceasta „are două clase și 26 de copii, de religie ortodox-orientală”¹²; în 1896 s-a lărgit spațiul de școlarizare la Solca, unde, de la o singură clasă s-a ajuns la 4 clase „și acelea cu multă trudă și multă vorbă, fiindcă oamenii nu se dau înduplecați ușor la aceasta, din cauza sărăciei lor celei mari”; prin subscripții publice, donații și intervenții la autoritățile locale și districțuale s-a început, în octombrie 1896, școlarizarea la toate cele 4 clase primare; în numai doi ani, numărul elevilor s-a dublat, ajungând în 1898, la 144 elevi, din care 97 băieți și 47 de fete¹³.

Însă, fapt extrem de semnificativ: trebuiau unite în acest scop strădaniile intelectualilor din comună, de aceea – consemnează preotul în cronică sa – „simțându-se necesitatea creării unui focariu de lumină și de trezire din letargia cea molipsitoare, în care zăcea poporul ortodox și român din Solca s-a reușit, sub preotul Epifanie Bacinschi, dimpreună cu alți bărbați zeloși și cu tragere de inimă pentru bunăstarea materială și culturală a poporului băștinaș român din Solca a înființat, cu permisiunea forurilor mai înalte, politice, un *cabinet de lectură*, cu numele „Sentinelă poporului”; noul așezământ s-a născut „cu menirea ca în el să se citească, în zilele de duminică și sărbătorile de peste an, cărți folositoare de ale economiei, vieții morale, păstrării

limbii, moșiei, datinilor, averii și învățăturilor bune, aflătoare în cărțile bibliotecii”. Sprijinit de primarul comunei, Alexandru Braha, de alții intelectuali ai școlii, cabinetul și-a creat fonduri proprii, o bibliotecă, a cumpărat un teren în centrul Solcăi, unde, în 1908, a început construirea unei case naționale¹⁴. Condica cronicală înserează, în continuare, manifestul care a fost tipărit și răspândit *Către toți românii din cele patru unghiuri*¹⁵. Semnatarii documentului – primarul, trei învățători, doi economiști, notarul, un locotenent în retragere, consilierul de tribunal, dr. George Tamavschii, președintele Comitetului de Construire și preotul George Mihăiescu, președintele Societății de lectură „Sentinela poporului” – motivau necesitatea de-a construi și folosi „o casă națională, unde copiii să se poată aduna, duminica și în zilele de sărbătoare, la învățături folositoare și petreceri naționale, să se poată feri de demoralizare prin cele spelunci pline de otravă sufletească și trupească, iar bătrânii să se adune la sfaturi înțelepte și bine chibzuite”; se aprecia că ceea ce „i-ar putea scăpa pe români de acest pericol de înecare în potopul străinismului” s-ar putea rezuma în cuvintele „*trezire, unire și școlire națională*”; elita locală din Solca dispunea în acest scop de un *cabinet de lectură*, de o *Societatea a agricultorilor* – cu menirea „de a înlesni și spori starea materială și economică a poporului”, de o *Societate a Meseriașilor Români*, care îi îndemna pe orașenii din Solca să-și trimită copiii la școlile de meserii, acordându-le acestora burse sau alte înlesniri; solicitând ajutoare de la toți cei „cu iubire de neam”, semnatarii manifestului relatau, totodată, eforturile ce le întreprind locuitorii din Solca pentru realizarea idealului propus¹⁶.

Pe lângă alte *diverse aspecte locale* – cum ar fi, de pildă, starea bisericii și preocuparea slujitorilor ei pentru combaterea și stărpirea unor tare sociale, între care beția¹⁷, demagogia unor „trădători ai națiunii române, ca dr. Aurel Onciul și dr. Florea Lupu” care s-au dovedit „oameni mari de gură și mici de fapte” și chiar „o parte din învățătorimea română care s-a lăsat ademenită de vorbile lor deșarte și s-a înjugat la plugul lor, care taie brazdă după brazdă din ușa vitregitului trup al bieteii națiuni române, aici, în Bucovina”¹⁸ – condica cronicală oglindește și *aspecte care privesc soarta întregii Bucovine*. Astfel, sunt demascate luptele rutenilor, care „se pun luntre și punte să ne nimicească, să ne șteargă și urma din această țară”, folosindu-se și de faptul că „noi înșine ne mâncăm întreolaltă”, dându-se ca exemple disensiunile dintre Iancu Flondor și Aurel onciul; sunt denunțate acțiunile nefaste „ale lui Aurel Onciul, Constantin Onciul, Tit Onciul și Florea Lupu, ginerele răposatului Isidor Onciul, care au făcut un partid politic, sub numele de „Unirea”, cu scopul, chipurile, să scape țara, adică pe români de hegemonia boierească și să ridice țara la o stare culturală și materială mai bună și independentă”, în care scop dr. Aurel Onciul și dr. Florea Lupu „s-au unit, în lupta lor politică împotriva Partidului Poporal Național, cu elementele cele mai dușmănoase ale poporului român, cu evreii, social-democrații și rutenii”; ei „înjură, ca niște mahalagii, pe bărbații cei mai iluștri ai națiunii române, cum e Titu Maiorescu și Nicolae Iorga; pe primul pentru că l-a dat de rușine pe Aurel Onciul, când a zis că românii bucovineni au primit ajutoare bănești în secret, de la statul român; și pe al doilea pentru că a îndrăznit să critice această politică a lor, dăunătoare românilor; Florea Lupu a tras în noroi chiar și tricolorul românesc, zicând că acesta nu e stindardul națiunii române, ci un fleac inventat de niște șoviniști. Onciul și Lupu – mai precizează în cronica sa preotul din Solca – trimit gratuit gazeta lor „Voința poporului”, în care n-ai ce găsi alta decât numai înjurături și luare în răs. Și, conchide autorul condicii cronicele, guvernului din Viena încă îi este binevenită lupta noastră de frate, căci, dacă deviza lui este „divide et impera” (dezbină și stăpânește)”¹⁹.

Că autorul condicii cronicele de la Solca analizează și evaluează cu discernământ oamenii și evenimentele despre care scrie, o dovedesc, între altele și comentariile largi, atente și competente, despre cel mai popular mitropolit al Bucovinei, Silvestru Andreievici-Morariu. Când, la 11 iulie 1893, acesta împlinea 50 de ani de preoție, l-au cinstit, „l-au chiritisit” președintele țării „baronul Craus, din porunca specială dată de împăratul Francis Iosif, generalul Mayer, preoții din toată Bucovina și toate diregătoriile și Societățile din Cernăuți și de la țară” și „boierii, preoții și popor din toate părțile Bucovinei”. De ce o astfel de cinstire fără egal, între contemporanii preotului din Solca, de vreme ce, atunci când comentează aniversarea „150 de ani de domnie” a împăratului Francis Iosif la 1898, el notează lapidar și cuviincios că în toate bisericile din Bucovina „s-a săvârșit Sfânta Liturghie cu doxologie precisă, cu citirea apostilei

mitropolitului Ciupercovici, s-a organizat o serbare școlară și s-au împărțit la credincioșii portretul împăratului, împreună cu unele cărți în limba română”²⁰

Într-adevăr, aniversării lui Silvestru Andreievici-Morariu condica cronică din Solca îi acordă un spațiu și un text extraordinar de amplu, în comparație cu cel închinat împăratului, din numeroase motive, din care rezumăm câteva. Începându-și comentariul propriu-zis cu relatarea că unul din conducătorii Societății pentru Cultură și Literatură Română, dr. Iancu Zotta i-a oferit sărbătoritului un album „cu mii și mii de iscălituri din toate satele și orașele Bucovinei”, autorul face constatarea: „putem susține că n-am avut și nu avem alt preot în Bucovina, care să fi lucrat atât de mult cu condeiul și cu fața, cum au lucrat Eminența Sa. El a compus mai multe cărți – și anume: cărți de citire, computuri, catehisme, cărți de rugăciuni și altele, căci pe vremile acelea gemeau școlile noastre în robia leșilor galițieni, neavând nici cărți, nici învățători cu tragere de inimă pentru poporul nostru”²¹.

Condica rezumă cele mai importante acțiuni, care ilustrează și onorează înfăptuirile cărturarului ierarh. A tipărit manuale școlare, Predici, Psaltirea, Tipiconul bisericii ortodoxe. Două cărți, prin care a afirmat și apărât drepturile legitime ale clerului și credincioșilor români, *Apologia* – „cărți așa de bine gândite și alcătuite, încât i-a mers vestea în toată lumea”. A editat cea dintâi publicație bisericească, ortodoxă „Candela”; a apărât proprietățile Fondului Bisericesc, a zidit, restaurat și pictat numeroase biserici; a sporit pensiile preoteselor văduve, ajutoarele pentru copiii acestora, lefurile cantorilor bisericești și ale cooperatorilor, a vegheat asupra finalizării și inaugurării Palatului Mitropolitan, încât, precizează și concluzionează autorul condicii cronicele de la Solca „pe unde te întorci vezi lucruri frumoase și durabile ale IPS mitropolitul” și „pentru aceea ai avut și parte de cinste”, ca dovadă credincioșii i-au ales deputat în Dieta Bucovinei și în Parlamentul din Viena, membru în Comitetul Țării, vicepreședinte în Societatea pentru Cultură și Literatură Română, iar împăratul însuși i-a acordat „titlul de onoare de doctor în teologie”, care „se dă celor mai vrednici preoți”²².

Pentru numai 2 ani, la 3/15 aprilie 1895, consemnând durerea nemărginită a clerului și credincioșilor la trecerea în eternitate a mitropolitului Silvestru Andreievici-Morariu, autorul aceleiași cronici scrie: „noi preoții și poporul nostru am pierdut un părinte bun și gospodar, am pierdut un stâlp puternic al Bisericii noastre, am pierdut un bărbat cu tact, înzestrat cu cele mai rare și temerare calități, ce le poate avea un muritor; pentru aceea mare jale au cuprins țara întreagă”²³.

O altă condică cronică la care ne vom referi cât se poate de lapidar în rândurile de față este cea aparținând parohiei ortodoxe Pârteștii de Jos²⁴. Ea are la început un Prospect și a fost ținută cu o impresionantă regularitate și cu un veritabil talent literar, de către preotul Ilie Andrucovici, care i-a iubit, ascultat și înțeles pe țărani, în cele mai diferite aspirații și preocupări, necazuri și bucurii ale lor, identificându-se cu modul lor de-a gândi și trăi, cu trebuințele imperioase ale emancipării lor materiale și spirituale. Și condica redactată de el conține multe elemente comune cu cele ale lucrării redactate, în acești ani, în mod independent, de slujitorii parohiei de la Solca. Astfel, și preotul de-aici se confruntă cu **flagelul beției**²⁵ - iar elita locală se implică în combaterea și îndreptarea stărilor de lucruri, înființând, în 1894 o **filială a Societății Doamnelor Române**²⁶, în 1901 o **Casă de păstrare și utilizare a economiilor**, după sistemul Reifeisen²⁷, în 1902 – un **Cabinet de lectură**, ce să devină „focarul sau vatra la care să se tragă, să se adune, într-un gând și-ntr-o inimă, toți poporenii” din sat²⁸. Aceste inițiative au în vedere ușurarea și eliberarea țăranilor de sub **activitatea nefastă a cămătarilor evrei**: fiindcă, deși „poporul îi sânguinos și muncitor”, el se află „înglodat în datorii până-n grumaz”; aceste datorii le-a contractat „pentru popușoiul lucrat” de la „nemiloșii cămătari evrei, lipsitoarele sau mai bine zis vampirii satului”²⁹.

Urmărind atent, pentru un segment de două decenii, 1893-1913, **evoluția condițiilor climaterice și rezultatele muncilor agricole**, care stau permanent sub înrăurirea naturii capricioase sau generoase, condica cronică de la Pârteștii de Jos ne oferă posibilitatea să constatăm că, din 20 de ani, analizați și evaluați la rând, mai bine de jumătate au fost nefavorabili, adică fie cu ploaie și frig, fie cu secetă, ori cu zăpadă venită de timpuriu – ceea ce îl face pe autor să conchidă: „țara noastră, Bucovina, e așa că, dacă e un an bun și mănoș, atunci le

merge bine și gospodariilor”, iar în caz contrar „supărarea și îngrijorarea” ori „scârba și sărăcia” îl sugrumă pe țaran³⁰.

Când anii sunt total nefavorabili „ce să facă bietul țaran?” se întreabă autorul cronicii de la Pârteștii de Jos: „văzând că nevoile au crescut și tot cresc”, că „prețurile vitelor au scăzut” și „nădejdea bietului plugar s-a pierdut... lasă casă și masă, lasă vatra părintească și pribegeste în țări străine. Pleacă la muncă în România sau peste țări și mări, în Canada, în America”. Așa se face că „satele se pustiesc. Și cel ce mai are câte ceva poate birui lucrul recerut, nefiind lucrători, și ajunge și el la sapă de lemn. Sărăcie, unde te uiți!”³¹

Și în această condică cronică se acordă o mare atenție bisericii și școlii, ca instituții centrale și vitale în eforturile generale pentru emanciparea sătenilor³²; sunt surprinse mașinațiunile și luptele politice locale, ca și demagogia și abuzurile din timpul alegerilor³³; situația nefastă în care terenurile Fondului Bisericesc i-au fost acaparate de „șlehta străinilor, care se hrănesc și prosperă pe moșiile secularizate ale bisericii noastre”³⁴, dar informațiile devin foarte abundente și captivante și după declanșarea primului război mondial – când conдика cronică e completată de către noul paroh, Samuil Sauciu. Astfel, în 1914, în august „se face mobilizare generală; plugarul e smuls de la munca sa, în toiul recoltării” și „mamele plângând își însoțesc feciorii la gară, de unde, cu trenul, pleacă spre necunoscut; părinții bătrâni rămân fără sprijin, copiii fără tați și soțiile fără bărbați”; guvernul de la Viena „lansează diferite apeluri către supuși, prin care îi îndeamnă la luptă” se formează „grupuri de tineri entuziaști, care se încorporează de bună voie, așa-zișii Elnyährigforeisillinge”³⁵. Din octombrie același an, apelurile trimise de autoritățile imperiale, obligă populația rurală să trimită pentru soldații plecați pe front alimente conservate: pere, mere, perje, prune uscate, nuci etc., apoi lucruri pe care le pot face singuri țaranii în industria casnică: mănecare, flanele, ciorapi, mănuși³⁶.

În primul an de la declanșarea conflagrației „toată lumea credea că războiul nu va depăși iarna și va fi stăvilat odată cu sosirea omătului”, dar „din contra, războiul se prelungea, împotriva tuturor așteptărilor ca și când nu ar fi mai avut de gând să se sfârșească vreodată”³⁷. Odată cu venirea iernii, chiar din noiembrie-decembrie 1914, implicațiile economice ale războiului... iau amploare: „încep rechizițiile, acel război pe țărâm economic; soldații angajează și spuza de oameni care au rămas încă pe la casele lor. Tinerii sunt trimiși cu căruțele la Vorsașpanu. Nimic nu rămâne neatins. Chiar tinerii mineri și bătrânii de peste 60 de ani trebuie să stea la dispoziția patriei, dacă nu cu arma, cel puțin indirect, cu lucrul pentru front”³⁸.

Autorul analizează apoi, în detaliu, amplificarea și agravarea necazurilor, lipsurilor, mizeriei, an de an, odată cu prelungirea războiului, extinderea și amplificarea rechizițiilor, invaziile și jafurile trupelor rusești în timpul celor trei ocupații vremelnice, diversele aspecte ale „bolșevizării”, ale haosului creat în 1917 în rândul trupelor țariste³⁹.

Eliberarea și unificarea nordului moldav la statul român e redată în cuvinte simple, firești, ca o împlinire de mult visată și așteptată: „după mulți ani de zbucium și neliniște, în sfârșit românii au ajuns să-și vadă visul cu ochii. România Mare, cea de multe secole dorită, s-a împlinit. Liniște și pace domnește peste toată țara. Liniște mormântală chiar în zilele de sărbătoare... Clopotele de la biserica de-aici au fost luate de ruși”⁴⁰.

... Astfel de condici cronice, din care am spicuit doar unele aspecte sunt adevărate comori, cu informații extrem de diverse, care completează, nuanțează, corectează acele tomuri oficiale de istorie, oferind istoricului o imagine cvasicompletă, caleidoscopică, veridică asupra trecutului Bucovinei, așa cum a fost.

**Les registres-chroniques – sources historiques pour reconstituer des réalités
du passé de la Bucovine
- résumé -**

L'auteur a identifié, analysé et évalué trois registres-chroniques – des ouvrages ignorés jusqu'à ce moment – ci par notre historiographie – des localités Cupca, Solca et Pârteștii de Jos. On ce souligné leur valeur documentaire pour la recherche, la compréhension et l'illustration la plus véridique possible des réalités complexes de Bucovine, à la fin du XIX-e siècle et les premières deux décennies du XX-e siècle.

NOTE:

¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale ale Statului Suceava (DJANS), *Colecția de documente*, Pachet XXIV/95, *Genealogia unor familii din Cupca*, de Epaminonda Prelici, p. 1.

² *Ibidem*, p. 2-4.

³ *Ibidem*, p. 9-22.

⁴ Arhiva Parohiei din Pârteștii de Jos, *Condica cronică*, Cernăuți, 1890.

⁵ *Ibidem*, p. 2-3.

⁶ Arhiva Mănăstirii Solca, *Condica cronică*, f.a., p. 31.

⁷ *Ibidem*, p. 32.

⁸ *Ibidem*, p. 3 și 29.

⁹ *Ibidem*, p. 4.

¹⁰ *Ibidem*, p. 12 și 34.

¹¹ *Ibidem*, p. 34-35.

¹² *Ibidem*, p. 21 și 30.

¹³ *Ibidem*, p. 20-21.

¹⁴ *Ibidem*, p. 57-59.

¹⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, *Fondul Mitropoliei*, dosar 1346.

¹⁶ *Ibidem*, p. 40-45.

¹⁷ Arhiva Mănăstirii Solca, *Condica cronică*, p. 12-13.

¹⁸ *Ibidem*, p. 38.

¹⁹ *Ibidem*, p. 38-39.

²⁰ *Ibidem*, p. 23.

²¹ *Ibidem*, p. 5-7.

²² *Ibidem*, p. 8.

²³ *Ibidem*, p. 13-14.

²⁴ Arhiva Parohiei din Pârteștii de Jos, *Condica cronică*, Cernăuți, 1890.

²⁵ *Ibidem*, p. 3-4, 28-29.

²⁶ *Ibidem*, p. 5.

²⁷ *Ibidem*, p. 31.

²⁸ *Ibidem*, p. 33.

²⁹ *Ibidem*, p. 17.

³⁰ *Ibidem*, vezi anii 1893-1913, p. 3-74.

³¹ *Ibidem*, p. 75-76.

³² *Ibidem*, p. 3, 4, 18-25.

³³ *Ibidem*, p. 40, 43, 50-51, 68.

³⁴ *Ibidem*, p. 55 și 63

³⁵ *Ibidem*, p. 77-78.

³⁶ *Ibidem*, p. 79.

³⁷ *Ibidem*, p. 79.

³⁸ *Ibidem*, p. 80.

³⁹ *Ibidem*, p. 81-92.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 93.

ALEGERILE PARLAMENTARE DIN 1939 ÎN ȚINUTUL SUCEAVA

Radu-Florian Bruja

Alegerile parlamentare din vara anului 1939 au fost extrem de originale în peisajul electoral românesc. Regimul monarhic personal instituit de Carol al II-lea a marcat practic decesul parlamentarismului în România. Constituția din 20 februarie 1938, crearea unei singure formațiuni politice – Frontul Renașterii Naționale – și Legea electorală din 9 mai 1939 au creat, deși menținut în structura sa bicamerală, un Parlament ce nu mai avea asigurată reprezentativitatea națională caracteristică epocii anterioare. Și campania electorală a fost inedită: ea nu a fost axată în principal pe elogiarea meritelor F.R.N. ci mai degrabă pe acuzarea tarelor vechilor partide politice.

Odată realizat programul de întărire a sistemului frontist și de imprimare a unui original caracter de uniune națională, a fost grăbită elaborarea unei noi legi electorale. Oficializată pe 9 mai 1939, legea lăsa aparență unui caracter democratic, dar restrângea dreptul la vot, ridicând vârsta electoratului la 30 de ani. Numărul alegătorilor s-a redus astfel, de la 4.6 mil. în 1937 la 3 mil. în 1939. În schimb, acorda drept de vot femeilor, pentru prima dată în țara noastră. Aceste modificări erau evident îndreptate împotriva Mișcării legionare. Tinerii sub 30 de ani aveau mai cu seamă înclinații spre naționalism și antisemitism, în timp ce femeile erau în majoritate apolitice, mergând „pe mâna bărbatului”. Singura organizație politică legală, Frontul Renașterii Naționale, a prezentat listele celor 462 de candidaturi, lăsând electoratului șansa să aleagă cei 258 de deputați. Aceștia, erau împărțiți conform criteriului corporatist, câte 86 pentru categoria a.) Agricultură și muncă manuală; 86 pentru categoria b.) Comerț și industrie; respectiv 86 pentru categoria c.) Ocupațiuni intelectuale. Senatul era alcătuit din 88 de senatori aleși, 88 desemnatori numiți de rege dintre favoriții săi, care nu ar fi câștigat eventual alegerile, și un număr desemnatori de drept care erau la a 10-a legislatură. Circumscripțiile electorale au devenit Ținuturile, listele cu candidați fiind comune în toate județele unui Ținut.¹ Iată cum era văzută reforma electorală de cotidianul oficial al regimului: „reforma nu constituie numai un progres în materie de procedură electorală, ci realizează, într-o formă nimerit aleasă, echilibrul prin colaborarea activă, între cele trei puteri ale statului”² Noii senatori erau în realitate subordonați executivului, fiind „doar deținătorii actuali ai unor înalte funcții”. Legea electorală prevăzând că pierdeau odată cu funcția și mandatul de senator de drept.³

Începând cu luna mai, autoritățile centrale și locale, sprijinite de secretarii diriguitori ai F.R.N. au pregătit alegerile în detaliu pentru a preîntâmpina eventualele nesincronizări. Prin intervenția aparatului de stat s-a căutat crearea unei atmosfere de sărbătoare evenimentului. Printr-un ordin, datat încă din 11 mai 1939 se creau comisii responsabile cu întocmirea listelor electorale. Aceste comisii erau formate din primari, secretarii F.R.N. și șefi de poliție pentru localitățile urbane, respectiv primari, notari și șeful postului de jandarmi pentru localitățile rurale (în mediul rural lipseau secretarii F.R.N., unele comune neavând organizate secții ale partidului). Comisiile aveau obligația întocmirii listelor cu toți cetățenii de ambele sexe, care întruneau condițiile prevăzute de art. 5 din legea electorală. Astfel prin „știutori de carte” se înțelegea „toți acei care știu a citi și iscali” fără să facă dovada cu un certificat școlar.⁴ În cazul minorităților naționale era suficient să știe să se semneze în limba maternă. Electoratul era împărțit conform criteriilor profesionale, calitatea de alegător deținând-o doar cei ce făceau dovada că practică efectiv o profesiune din cadrul celor trei categorii. Funcționarii publici erau trecuți la categoria ocupațiuni intelectuale cu excepția personalului administrației locale care aveau meserii de bază din cadrul celorlalte categorii. Pensionarii erau considerați funcționari în retragere (ca și militarii în retragere) și erau înscrși în listele categoriei din care au făcut parte în

timpul serviciului.⁵ Listele electorale au fost întocmite în duplicat, alegătorii fiind înscrși în ordine alfabetică.

Prin afișaje, apeluri sau prin anunțuri însoțite de bătăi de tobă au fost înștiințați toți alegătorii că au obligația de a se înscrie în listele electorale.⁵ Cu această ocazie, pentru a asigura prezența tuturor cetățenilor cu drept de vot, fără acte de identitate (în mare majoritate femei) au putut să intre în posesia unor astfel de adeverințe, în mod gratuit, pe baza unei cereri.⁵

Funcționarii care formau comisiile electorale trebuiau să ia măsurile necesare prevenirii oricăror erori sub pedeapsa destul de severă a unei amenzi între 1000 și 2000 de lei și pierderea dreptului de a mai lucra în domeniul public timp de 3 ani. Pentru cei care comiteau greșeli intenționate sau refuzau să îndeplinească sarcinile trasate, pedepsele constau în amenzi de 1000 până la 3000 de lei și chiar cu închisoarea de la 15 la 30 zile.⁸

Pentru eventualele cheltuieli pe care trebuiau să le suporte autoritățile locale s-a alocat suma de 200.000 lei pentru fiecare județ. Banii puteau fi folosiți în următoarele scopuri: pentru tipărirea materialului electoral, pentru diurnele magistraților în zilele de votare ca și transportul acestora. Buletinele de vot erau distribuite gratuit direct de la București.⁹ Totodată se asigura gratuitatea transportului pe C.F.R. a alegătorilor care nu aveau secții de votare în localitatea de domiciliu, aceștia fiind însoțiți de primari și trebuind să se întoarcă cel mai târziu a doua zi după scrutin (în special pentru alegerile la Senat).¹⁰ Din tabloul cu secțiile de votare din jud. Suceava pentru alegerile deputaților din 1 iunie 1939 se poate ilustra participarea la vot:

- Secția de votare Suceava I, în localul Primăriei: au votat 1434 din 1607 alegători din Suceava și Lisaura;
- Secția de votare Suceava II, în sala Curții de Jurați: au votat 1536 din 1735 alegători din Tișăuți, Ipotești, Sf. Ilie, Scheia, și Mihoveni;
- Secția de votare Ilișești, în localul Primăriei: au votat 1756 din 1848 alegători din Ilișești și Bălăceana;
- Secția de votare Drăghești, în localul Școlii primare: au votat 1112 din 1191 alegători din Drăghești și Stupca;
- Secția de votare Măzănăești, în localul Școlii primare: au votat 1197 din 1309 alegători din Măzănăești, Berchișești, Băișești, Liteni și Zaharești;
- Secția de votare Todirești, în localul Școlii primare: au votat 1150 din 1284 alegători din Todirești, Comănești, Părâuți și Costăna;
- Secția de votare Bosanci, în localul Școlii primare: au votat 934 din 989 alegători din Bosanci, și Plăvălari;
- Secția de votare Ruși Mănăstioara, în localul Școlii primare: au votat 921 din 1049 alegători din Ruși Mănăstioara și Udești;
- Secția de votare Gara Ițcani, în localul Primăriei: au votat 1749 din 1888 alegători din Ițcani Gară, Ițcanii Noi, Burdujeni, Adâncata, Mitocu Dragomirnei și Lipoveni;
- Secția de votare Măriței, în localul Școlii primare: au votat 1275 din 1427 alegători din Măriței, Dărmănești, Pătrăuți, Șerbăuți, Călinești- Cuparencu, Românești și Dănila;
- Secția de votare Solca, în localul Primăriei: au votat 944 din 1095 alegători din Solca, Clit și Botoșana;
- Secția de votare Arbore, în localul Școlii primare: au votat 1228 din 1311 alegători din Arbore, Iaslovăț și Cajvana;
- Secția de votare Cacica, în localul Școlii primare: au votat 973 din 1058 alegători din Cacica, Pârteștii de Sus și Pârteștii de Jos.¹¹

Rezultă astfel că, în cele 13 secții de votare din jud. Suceava (cel mai mic din Ținut) urmau să voteze un număr de 17.798 alegători repartizați: 15.651 la categoria Agricultură și muncă manuală; 650 la categoria Comerț și industrie și 1.490 la categoria Ocupațiuni intelectuale. Din acest total au votat 16.317 persoane, 1024 voturi fiind anulate.¹² În ciuda pedepselor lipsa la vot poate fi explicată prin atitudinea de rezistență pasivă a populației față de regim.

Campania electorală era simplă, candidații erau propuși de secretariate și aprobați de organele directoare ale F.R.N. Fiecare candidat prezenta o fișă cu fotografia și profesia sa, ca și o

garanție de 15.000 lei. Panourile electorale prezentau afișele cu candidații grupați pe profesii, numele lor fiind cu câteva zile înainte de ziua scrutinului.¹³ Pentru liniștea campaniei electorale și a zilelor de 1 și 2 iunie 1939, zilele de vot, funcționarii administrației de stat, de la primari până la șefii posturilor de jandarmi (toți membri F.R.N.) trebuiau să ia măsurile necesare, nelipsind amenințarea pedepselor, amenzilor sau chiar închisoarea.¹⁴ Votul era obligatoriu, cei ce nu-și exercitau dreptul la scrutin erau amendați cu suma de 1000 lei.¹⁵ Avantajele noii campanii electorale erau văzute în antinomie cu trecutele scrutinuri: „Iar, agitația demagogică și calomnioasă, risipa de bani și târgul cunoștințelor, împuțnicia întrunirilor, bățele, voturile și interesele meschine de club, au fost trecute în muzeul de antichități”.¹⁶ Sistemul de votare era diferit de cele anterioare: alegătorul primea fotografiile candidaților și alegea un număr de 6 fotografii ale acestora; în general erau 12-15 fotografii pe un afiș electoral corespunzător unei profesii. Aceste fotografii erau introduse într-un plic care se sigila, fără a fi ștampilat sau înscris, și se introducea în urnă. Fotografiile rămase erau considerate ca nevotate și se distrugau pentru a nu mai fi votate în fals.¹⁷ Erau valabile și buletine de vot fără fotografie, având trecut doar numele candidatului.¹⁸ Prefectul jud. Rădăuți prevedea că „alegătorul va vota propriu în listele votanților și cunoscut fiind cât de încet semnează țărănul și muncitorul manual, pe baza încercărilor făcute în această privință, suntem de părere că într-un ceas nu vor putea vota decât 30-40 alegători, adică în 20 de ore cel mult 800 de alegători”.¹⁹ În aceste condiții, el propunea ori creșterea numărului secțiilor de votare ori simplificarea acestei proceduri. S-a optat pentru prima variantă; astfel în jud. Rădăuți s-au creat următoarele birouri electorale: cu secțiile de votare, 1.) – Judecătoria Rădăuți, cu secțiile de votare 1.) Rădăuți, în localul Primăriei; 2.) Satu Mare, 3.) Frătăuți Noi, 4.) Marginea, 4.) Horodnicul de Sus (toate în localul școlilor primare respective).

- Judecătoria Putila, în localul propriu: - Judecătoria Săletin, tot în localul propriu: - Judecătoria Vicovul de Sus, cu secțiile de votare, 1.) Vicovul de Sus, 2.) Putna, 3.) Vicovul de Jos (toate în localurile Primăriilor respective); - Judecătoria Siret, cu secțiile de votare 1.) Siret, în clădirea Gimnaziului de băieți, 2.) Băineț, în localul școlii primare și 3.) Tereblecea, tot în localul școlii primare.²⁰ Pentru decurgerea cât mai liniștită a procesului electoral, s-a hotărât crearea unor birouri pe lângă fiecare secție de votare, pe lângă Cancelaria Ținutului. Scopul lor era de a ține la curent autoritățile asupra desfășurării procesului de votare și asupra participării la vot. Odată cu terminarea alegerilor aceste birouri alcătuiau un proces verbal cu rezultatele scrutinului. Datele erau transmise printr-un serviciu telefonic pus la dispoziție, de la biroul inferior, către cel imediat superior, datele fiind centralizate la nivel de Ținut și trimise la București. Pentru a asigura menținerea liniștii și ordinii în zilele alegerilor, barurile și cărciumile erau închise, rămânând deschise o singură oră pe zi doar restaurantele.²¹ Birourile electorale controlau campania, orice afișaj sau propagandă împotriva organizației politice oficiale fiind interzisă.²² Aceleași birouri hotărâu și numărul afișajelor din fiecare localitate: astfel în orașul Suceava au existat 4 afișaje pe str. Ferdinand și pe str. Maria. După încheierea campaniei și a alegerilor în termen de 24 ore aceste afișaje electorale au fost strânse.²³ Din acest punct de vedere, campania electorală din 1939 a fost cea mai „curată” din istoria electorală interbelică.

Alegerile pentru Senat au avut loc pe 2 iunie 1939 la secția de pe lângă Curtea de Apel din Cernăuți votul fiind obligatoriu, secret și uninominal. Pentru cei ce obstrucționau operațiunile electorale s-a hotărât o amendă de la 500 la 2000 lei sau închisoarea de la 15 la 30 zile.²⁴

Rezultatul alegerilor a fost dat publicității în zilele de 4 și 5 iunie. Ținutul Suceava înregistrând un număr mare de voturi la categoria Agricultură și muncă manuală. Au intrat în Parlamentul Frontului Renașterii Naționale, cum a fost numit, din categoria a.) Ungureanu Ilarion a lui Vasile cu 34. 486 de voturi; Buzilă Petru cu 31. 694 voturi; Flondor Șerban cu 28. 595 voturi; Ioachimciuc Octavian cu 27. 978 voturi; Moldovan Dumitru cu 27. 410 voturi și Teodor Ștefan cu 25. 741 voturi; categoria b.) Ardeleanu Constantin cu 2. 927 voturi; Melinte Grigore cu 2. 910 voturi; Mavrocordato Nicolae cu 2. 878 voturi; Lunguleac Onofrei cu 2. 810 voturi; Cazacu Ioan cu 2. 729 voturi și Turcan Aurel cu 2. 389 de voturi. De la categoria c.) au ajuns deputați Vântu Gh. Gheorghe, cu 10. 471 voturi; Săveanu Nicolae cu 7. 755 voturi; Popovici Traian cu 6. 462 voturi; Nandriș cu 6. 214 voturi; Cădea Romulus cu 6. 013 voturi și

Hacman Max 5. 669 de voturi.²⁵ Dintre candidații, pe listele Senatului a ajuns Nicolae Manoliu Tezcanu agricultor din comuna Zvorâștea.²⁶ Titus Czerkowski din Mitocul Dragomirnei a fost numit senator pe listele secției minoritare polone a F.R.N.²⁷ Despre membrii noului parlament al F.R.N. presa trăgea două concluzii: „în viitorul parlament vor fi elemente cu adevărat active, adică din acelea ce participă real la procesul de producție a țării [...] și că s-a pășit la o democratizare a competenței parlamentului în sensul că fac parte din el oameni ce nu-și arogă alt merit decât acela al îndeletnicirii lor, fie ea cât de umilă”²⁸. Și Carol al II-lea nota: „alegerile de ieri s-au petrecut cât se poate de bine. Unde este agitația cea mare care se vedea altădată? Cetățenii și-au făcut datoria în liniște și demnitate. Mare succes pentru guvern, ai căror membri sunt mai peste tot în capul listelor”²⁹.

În conjunctura politică internă a anului 1939, alegerile n-au fost un succes ci s-au încadrat în tiparul politici duse de regim prin intermediul Frontului Renașterii Naționale. Ele nu puteau da un alt rezultat, atât timp cât un singur partid s-a înscris în cursa electorală, votul fiind obligatoriu sub amenințarea unor amenzi. Nu a existat un scrutin normal în condițiile în care electoratul nu avea de ales. Intervenția aparatului de stat în alegeri, o constantă a perioadei interbelice, a asigurat succesul Frontului. Guvernul nu era hotărât numai să câștige alegerile ci și să dea o atmosferă de sărbătoare evenimentului. Campania electorală a fost extrem de scurtă pentru a nu da posibilitatea opoziției să se manifeste. Totodată a generat și un legislativ divizat, căci, sub masca F.R.N. parlamentarii își disputau propriile idei politice. Uniunea națională avea să se destrame imediat după deschiderea lucrărilor, pe 7 iunie 1939. Scrutinul a fost bine regizat pentru a preîntâmpina orice manifestări ostile și pentru a ascunde caracterul de improvizat al regimului. Această campanie electorală inedită avea însă să anticipeze ceea ce avea să se întâmple peste numai câțiva ani.

Summary

The parliamentary elections in 1939 were the original at Romanian inter-war electoral scenery. The electoral campaign was very short, the panels of candidates were elaborated in accordance with corporativ criterion and the suffrage was obligatory. The elections were settled proceeding from The Electoral Law in May 1939 and stipulated only party list: The National Renaissance Party.

NOTE:

1. Ioan Scurtu (coord.), Constantin Mocanu, Doina Smârcă, *Documente privind istoria României între anii 1918- 1944*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 470-472;

2. „România” din 22 iunie 1939 p.20;

3. Eleodor Focșăneanu, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, București, Editura Humanitas, 1995, p.470-472;

4. Arhivele Naționale Suceava, *Fond Prefectura județului Suceava*, 4/1939, f. 5; (în continuare A.N.S.);

5. *Ibidem*, f.18;

6. *Ibidem*, f.5;

7. *Ibidem*, f.145;

8. *Ibidem*, f.5;

9. *Ibidem*, f. 92;

10. *Ibidem*, f.149;

11. *Ibidem*, f.139;

12. *Ibidem*, f.180;

13. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire vol. II (noiembrie 1933-septembrie 1940)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p.980;

14. A.N.S., *Fond Prefectura județului Suceava*, 4/1939, f.5;

15. Idem, *Fond Prefectura județului Câmpulung*, 28/1939, f.215;

16. „România” din 22 iunie 1939, p.3;
17. A.N.S., *Fond Prefectura județului Suceava*, 4/1939, f.105;
18. *Ibidem*, f. 172;
19. *Idem*, *Fond Prefectura județului Rădăuți*, 6/1939, f.26-27;
20. *Ibidem*, f.35;
21. *Idem*, *Fond Prefectura județului Suceava*, 4/1939, f.140;
22. *Idem*, *Fond Prefectura județului Câmpulung Moldovenesc*, 28/1939, f.215;
23. *Idem*, *Fond Prefectura județului Suceava*, 4/1939, f.188;
24. *Idem*, *Fond Prefectura județului Câmpulung Moldovenesc*, 28/1939;
25. Theodor Vlădescu, *Frontul Renașterii Naționale. Origina și doctrina*, București, 1939, p. 123-124;
27. Florin Pintescu, Daniel Hrenciuc, *Din istoria polonezilor în Bucovina*, Suceava, 2002, p. 160;
28. „Semnalul” din 28 iunie 1939, p.1;
29. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice 1937-1951 vol.II (13 septembrie 1938-15 decembrie 1939)*, ediția Nicolae Raș, București, Editura Scripta, 1997, p. 107;

PRELUCRAREA PIELII – PARTE INTEGRANTĂ A CULTURII MATERIALE A OMULUI

Doina-Maria Crecangă

Prelucrarea pielii este artizanatul ce a durat din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre, pielea fiind un material organic, care a avut o durată îndelungată de folosință. Arheologia a împărțit istoria culturii omului după natura materialelor pe care acesta le-a utilizat pentru a-și face uneltele necesare. Se vorbește despre epoca pietrei, a bronzului, a fierului ș.a. Epoca pielii n-a fost luată în considerare deși este cea mai veche și a durat cel mai mult. Dar, în împărțirea pe epoci de cultură, arheologia se bazează pe documente palpabile găsite, ceea ce nu este posibil în cazul materialelor organice. Este motivul pentru care nu se cunoaște nici o epocă a lemnului. E greu de găsit piei din antichitate și cu atât mai mult din timpuri preistorice, iar cele câteva descoperiri modeste de fragmente, din lipsa cunoștințelor suficiente n-au putut fi conservate și s-au pierdut.

Răspândită în întregul Orient și mai apoi în spațiile mediteraneene, pielea, pe lângă pergament, a fost unul din cele mai vechi materiale folosite pentru confectionarea unor obiecte funcționale cum ar fi: articole vestimentare (acoperitori pentru cap, încălțăminte, șorturi, bretele, brățări, mănuși), piese de harnașament (șei pentru cai, hamuri), articole militare (tolbe pentru săgeți, scuturi), bărci, teci pentru cuțite și pumnale dar și pentru realizarea unor obiecte folosite în economia casnică (corturi, acoperitori pentru pereți sau mobilier, vase etc.), pentru realizarea unor instrumente muzicale (tobe) sau pentru obiecte de artă (piele pictată, tablouri decorative). De asemenea, trebuie remarcată folosirea pielii sau a pergamentului, ca suport de scriere, sau ca materiale pentru învelirea cărților (coperti) precum și pentru protejarea sulurilor de papirus.¹

Textele scrise și descoperirile arheologice, atestă faptul că, atât pieile crude cât și cele tăbăcite au fost frecvent folosite, încă din cele mai vechi timpuri (Codul lui Hammurapi la art. 274 relatează despre cei ce se ocupau cu prelucrarea pieilor).

Există unele informații cu privire la practicile de prelucrare a pieilor, cercetătorul R. Reed prezintă mai multe tehnici și metode de prelucrare a pieilor folosite în Mesopotamia cu aproximativ 2500 ani î.e.n., în Egipt cu aproximativ 1500 de ani î.e.n. precum și din antichitatea greco-romană, între secolul al VI-lea, până în anul 400 î.e.n. (Edictul lui Diocetian) dar procedeele prin care pieile crude erau transformate în piei tăbăcite, sunt incomplete, iar datele lăsate de unii scriitori antici sunt insuficiente și lacunare.²

Date referitoare la piele și la modalități vechi de prelucrare ne-au parvenit și de la scriitorii greci și romani cum au fost Herodot, Dioscoride, Plinius cel Bătrân, fără a exclude literatura rabinică. Produsele tăbăcirilor romani, ale diferitelor ateliere de încălțăminte sau harnașamente din Europa și din întregul Imperiu roman sunt frecvente în săpăturile arheologice.

Este sigur că, în această perioadă acest domeniu s-a dezvoltat, fiind prelucrate piei de la animale de specii diferite, cu proprietăți deosebite și folosite în cele mai diverse scopuri, a crescut cererea socială, mai ales din partea armatei angajată în campanii militare continue.

Cultura și tehnologia evreiască a fost în mare parte adoptată de la popoarele vecine, în special din Egipt și Mesopotamia și a fost un noroc că poporul evreu s-a interesat profund nu numai de păstrarea învățămintelor morale și etice ale tradiției mozaice pe care o păzeau fariseii, dar și de regulile ce guvernau fiecare aspect al vieții și comportării de toate zilele, incluzând astfel și

activitățile comune ca prepararea pielii și a pergamentului. În atitudinea evreilor față de fabricarea pielii și de ocupațiile înrudite există două aspecte. Prepararea pielii pentru obținerea materialului de scris, ca de exemplu pergamentul, ce era folosit pentru cărți sacre, era considerată o profesiune onorabilă, dar munca tăbăcarului era disprețuită. Această atitudine de condamnare își are originea în materialele folosite de acesta (manipularea animalelor sacrificate, folosirea bălegarului și a urinei, mirosurile și murdăria ce le însoțeau) și avea drept rezultat dirijarea așezării lor la o anumită distanță și poziție față de oraș, hotărâtă de direcția vântului. Aceste principii s-au respectat până în zilele noastre și au ajutat arheologii să identifice funcția pe care au avut-o clădirile găsite izolat. Textele rabinice dau referințe precise despre metodele și substanțele folosite pentru prelucrarea pieilor.

Nu s-a putut stabili exact, ne mai existând urme, dacă „cărțile” scrise de scribi, folosite încă înainte de 1000 î.e.n., erau din papyrus sau pergament deoarece din reprezentările picturale ale scribilor ținând în mână sulurile nu se poate decide. De la sfârșitul sec. VI î.e.n. există dovezi că pielea era folosită pentru sulurile sfinte, în scrisoarea lui Aristee care povestește despre recepționarea sulurilor evreiești de către Ptolemz Philadelphus. Mai târziu sulurile au devenit motiv comun în arta iudaică, atingând statutul de simbol naționalist și religios, fiind aplicate pe monezi, obiecte din sticlă, inscripții funerare.

„Diftera” era o formă de pergament potrivită pentru folosirea de zi cu zi dar nu era acceptat pentru folosiri rituale. Cu timpul obținerea materialului de scris devine sarcina scribului însuși, iar religia cerea ca pergamentul pentru scopuri rituale să provină de la un animal curat (așa cum prevede Vechiul Testament care menționează care sunt aceste animale). În „Soferim” sunt date amănunțit metodele de obținere a pergamentului.

E destul de ciudat că metodele de prelucrare a pieilor s-au dezvoltat atât de puțin din antichitate până în timpurile moderne. Se pare că împărțirea socială, atât în Grecia cât și în Roma Antică, în administratori și lucrători, a dus la o discrepantă între studiul înalt al iscusinței și succesului tehnicii și sărăcia documentelor despre cunoștințele implicate. Aceasta este baza ciudatului paradox al științei grecești, care din sec. V î.e.n. și până la decăderea a fost amiteza Egiptului și Mesopotamiei. Aici a apărut stigmatul ocupațiilor manuale, incluzând și tăbăcăriul („ceea ce nu se numeau arte mecanice au căpătat un stigmat social în orașele noastre – Xenophon Ceconomicus”).

Neglijarea de către romani a inovațiilor tehnice își are originea în preocuparea intensă pentru campanii militare, întrucât întreaga lume vestică era în puternică agitație. Triburile de goți, vandali, franci și huni s-au năpustit asupra granițelor estice ale Imperiului Roman și războiul, foametea, mormintele au pustii lumea civilizată. Invazia mongolă de mai târziu a traversat de asemenea Europa dar, la începutul sec. VII triburile nomade de semiți originari din Arabia au inițiat un val de cucerire islamică care s-a năpustit prin Persia, Siria, Armenia, Egipt și Africa de Nord, Italia și Spania, chiar și în Franța. Acest imperiu arab era până la urmă, constituit numai din câteva țări, dar importanța lui în răspândirea vechilor practici meșteșugărești din Orientul Mijlociu și a culturii grecești pe un vast teritoriu (incluzând o parte din Europa până în Anglia) este profundă.

În Spania, arabii au lăsat o splendidă moștenire de tehnologie îmbogățind viața de toate zilele a peninsulei. În agricultură au introdus irigațiile și plante noi ca: trestia de zahăr, citrice, orez și bumbac. Ei au dezvoltat multe industrii ca: sticlăria, producerea de textile din bumbac și lână, vopsitorii, tăbăcării, fabricarea hârtiei și a zahărului rafinat, în timp ce mineritul se practica pentru aur, argint, mercur și alte materiale. Textilele erau manufacturate la Cordoba și Malaga, carpete la Beza, sticlărie la Valencia și Malaga, arme la Cordoba și Toledo, piele la Cordoba și hârtie la Valencia și Jativa. Multele cuvinte arabe care se găsesc în activitățile de comerț și meșteșugărești oglindesc cât de adâncă a fost penetrația islamică.

Cordoba, capitala maură a Spaniei, un centru de învățătură, a fost de asemenea și locul de origine a unei prospere industrii de piele, aici funcționând unul din centrele europene, în care arabii au dezvoltat până la artă acest meșteșug, dând numele său produsului – piele de Cordoba. Original

această piele se făcea din capră sau porc (apoi din piele de cal despicată) fiind cunoscută pentru deosebita calitate a suprafeței, suplețe și umbre, culori atractive.

Metodele și materialele folosite de arabi în Spania, au rămas virtual neschimbate în întreaga Europă până la ultimele decenii ale sec. XIX. Principala contribuție a lor este aceea de a fi permis largă răspândire a teoriilor și practicilor antice. Folosind aceste cunoștințe, meșteșugarii din Imperiul Islamic au dezvoltat arta lucrului în lemn, metal, piele tăbăcită și piatră, fildeș, sticlă, textile și covoare, creând un nou stil propriu, islamic. Din contactul cu civilizația islamică, creștinii ce au studiat în Spania au câștigat cunoștințe și idei.

Biserica creștină a avut un rol important în istoria materialelor de scris, deoarece răspândirea Bibliei necesita mult pergament. Ea trebuia să fie scrisă pe un material rezistent, să poată fi transportată la distanțe mari și păstrată timp îndelungat, de aceea pergamentul a devenit cel mai important material de scris în Evul Mediu Timpuriu. Pielea, bineînțeles, a continuat să fie fabricată pentru o largă varietate de scopuri, dar ca suprafață de scris a fost de mică importanță. A fost însă un material ideal pentru acoperirea lemnului de stejar care forma coperta multor cărți manuscrise, în special volumele „in folio”.

Din China, ajungând în țările culturii islamice, în Bagdad la sfârșitul sec. VIII și în Alexandria la începutul sec. X, hârtia a intrat în Europa prin Grecia, ajungând încet să înlocuiască pergamentul și pielea, mai ales după descoperirea tiparului. S-a continuat producerea și folosirea pergamentului, dar pe o scară mult redusă. Pielea, material folosit la confecționarea diferitelor obiecte necesare vieții de toate zilele, și-a menținut importanța până în zilele noastre.

Aflate în muzee sau în alte tipuri de colecții există numeroase obiecte vechi confecționate din piele, care se găsesc în diferite stadii de deteriorare. Fie că este vorba despre materiale simple sau decorate, despre articole de îmbrăcăminte sau coperte de carte, indiferent de modul de prelucrare, pentru toate acestea trebuie să se găsească soluțiile optime de conservare și restaurare.

NOTE

1. Sofia Știrban, *Conservarea preventivă a obiectelor arheologice pe suport organic*, Editura Aeternitas, Alba/Iulia 2002
2. R. Reed, *Vechi pergamente, piei crude și prelucrate*, în *Probleme de patologie a cărții. Culegere de material documentar*, vol.18, 1982, p.98
3. H.J. Plenderleith, *The conservation of Antiquities and Works of Art. Treatment, Repair and Restoration*, London, Oxford, New York, Toronto, 1956, vol.I, cap.II.

Abstract

The paper presents a short history skin of processing trade that has lasted until nowadays, leather having the longest standing of use and being used to create a large scale of artefacts.

Being included in museum or in other types of collections, there are many patrimony objects, made of leather, which are in different stages of deterioration. Either it is about simpler decorated objects, or clothes or book covers, no matter the way of processing, for all these must be found the best solutions of conservation and restoration, so that these historic testimonies should be transmitted to the next generation.

MANUSCRISE ȘI CĂRȚI VECHI ÎN FONDURILE ȘI COLECȚIILE MĂNĂSTIRII AGAPIA*

Olimpia Mitric

1. Mănăstirea Agapia (cunoscută și sub numele Agapia din Vale sau Agapia Nouă) a fost construită în anii 1642-1644, de hatmanul Gavriil (fratele domnitorului Vasile Lupu) și își are originea într-un schit de pe la începutul secolului al XV-lea, căruia i se spunea, din secolul al XVII-lea, Agapia din Deal sau Agapia Veche; de aici, din cauza spațiului restrâns, aproape toți monahii și gospodăria s-au mutat în Agapia din Vale.

Biblioteca Mănăstirii Agapia (situată într-una din sălile de la etajul clădirii incintei, în vecinătatea sălilor de muzeu), în actuala ei organizare, funcționează din anul 1962. Ca în alte biblioteci asemănătoare, predomină cărțile și periodicele teologice achiziționate, cele mai multe, de-a lungul timpului, sau obținute prin donații, mai importante fiind ale profesorului I. D. Ștefănescu, ale preotului profesor Valeriu Iordăchescu, ale profesorului Grigore Panțaru și ale preoților Constantin Mătase și Haralambie Lostun. Toate publicațiile sunt inventariate în Registre inventar, pe categorii, cartea românească veche (până la 1830, inclusiv), cartea străină veche (până la anul 1800, inclusiv), valori bibliofile românești și străine (cărți și periodice tipărite, în general, până în primele decenii ale secolului trecut, alese pe criterii de bibliofilie), precum și un număr considerabil de manuscrise, cele mai multe (74) fiind în limba română. Acestea constituie subiectul articolului nostru: ne-am propus să prezentăm mai detaliat manuscrisele în limba română și să semnalăm prezența celor mai vechi manuscrise și cărți în alte limbi.

În anul 1885, Episcopul Romanului, Melchisedec (în *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și Biserici antice din Moldova*, București, pp. 28-59), făcea cunoscute 32 de manuscrise (30 în limba slavonă și două în limba română), care, din păcate, împreună cu alte bunuri de valoare au fost mistuite de flăcările incendiului din anul 1903. Prezentări de ansamblu ale bunurilor mănăstirii au fost făcute și de autorii monografiilor, tipărite sau rămase în manuscris: pr. N. Dărăngă (*Istoria Sfintei Mănăstiri Agapia din județul Neamț*, Iași, 1908), Narcis Cretulescu (*Istoria Sfintei Mănăstiri Agapia din Deal și din Vale (cu Mănăstirea Văratec)*, manuscris dactilografiat nr. 163, din anul 1907, Mănăstirea Neamț) și mai de curând monahia Eustochia Ciucanu (*Mănăstirea Agapia*, tipărită cu binecuvântarea I. P. S. Mitropolit Teoctist al Moldovei și Sucevei, Iași, f. a.). Dacă sunt unele neconcordanțe între prezentarea noastră și prezentările anterioare, mai cu seamă cele din ultima monografie, în cel mai fericit caz, le punem pe seama faptului că și cărțile sunt "călătoare".

Manuscrisele cele mai vechi, 41 la număr, din secolele al XVIII-lea (anul 1789 fiind anul celui mai vechi manuscris datat) și al XIX-lea, provin (le avem în vedere pe cele localizate) din mănăstirile Agapia Veche, Văratec, Neamț, Agapia Nouă și sunt, după caz, traduse, preluate, copiate de ieromonahii Galaction, Policarp, de shimonahia Epistimia, de maica Popovici Tecla, de protosinghelul Nectarie Baltag sau "păcătosul Ștefan". De remarcat sunt și însemnările marginale, ca de obicei variate: cu privire la circulația manuscriselor (Mănăstirea Războieni, Iași, Botoșani etc.), cu caracter istoric, meteorologic, din domeniul mitologiei (ca de pildă, despre vasilise), unele fac dovada folosirii manuscriselor în școli, rețete medicale ș. a. Spre exemplificare, în ultima parte a

* Lucrarea de față reprezintă textul comunicării ținute la Sesiunea Națională de carte veche: *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național. Cercetare și valorificare*, Ploiești, 21-23 noiembrie 2003.

materialului nostru, transcriem câteva din însemnările descifrate pe manuscrisele și cărțile tipărite din fondurile și colecțiile studiate. Din punctul de vedere al conținutului, avem de-a face cu literatură monahală (Paterice, Miscelane cuprinzând Cuvinte, Capete de Sf. Ioan Damaschin și Simeon, Noul Teolog, Vieți de sfinți), texte liturgice (Octoih, Slujbe, Psaltichii), texte de polemică religioasă (Înfruntarea jidovilor, opera lui Neofit Cavesoclivitul), pomelnice ale mănăstirii Agapia, unele fragmentare, copii după altele mai vechi.

Următoarele categorii de manuscrise, deși sunt mai noi, au și ele o valoare documentară de netăgăduit. Este vorba de câteva manuscrise din primele decenii ale secolului al XX-lea, de manuscrisele dactilografiate și multiplicare la șapirograf sau litografiate, în perioada 1887-1975.

Cele 9 manuscrise din primele patru decenii ale secolului al XX-lea sunt copiate în special pentru uz personal, după modelul celor vechi (cerneală roșie și albastră sau neagră, caractere chirilice sau latine, inițiale, frontispicii împodobite): **Rânduiala Panihidei**, copiată în anii 1915-1916, de "Tecla păcătoasă" pentru paraclisul bisericii; două volume de cântări (**Psaltichii**) scrise, în anii 1925 și 1942, de monahul, apoi protosinghelul Teodul Varzare, viețuitor în mănăstirile Neamț și Agapia; alte volume, precum **Axion la Învierea Domnului și alte cântări** (compuse de părintele Varlaam, T. Georgescu, I. Popescu Pasărea, Anton Pann, D. Suceveanu, Ioan Zmeu, Emanuel Smeu, Neagu Ionescu, Nectarie shimonahul, Petru Lampadarie) este copiat de protosinghelul Varlaam, în anii 1929-1930; **Slujba Acoperământului Maicii Domnului și alte cântări** "compuse și aranjate pe note și cuvinte" de protosinghelul Gherasim Stamate "cântăreț și profesor de cântări" la Mănăstirea Neamț, donat în două exemplare mănăstirii Agapia, în anul 1928; **<Cântările lui Moisi>** "prescrise" în anul 1931; **Canonul Sf. Teodor Studitul**, pe hârtie de calitate superioară, cu monograma U S și înscrisul "Zaiceștii Botoșani". Cele mai importante, considerăm că sunt manuscrisul autograf al istoricului de artă I. D. Ștefănescu, **Muzica bisericească în cele trei secole primare ale creștinismului** (54 file scrise recto, cu cernăală albastră; manuscris terminat la mănăstirea Agapia, în octombrie 1929, conform însemnării finale) și **Acatistul Acoperământului Maicii Domnului**, realizare de excepție din punctul de vedere al grafiei, ornamentelor și miniaturilor. Pe hârtie groasă, de foarte bună calitate, textul Acatistului (85 file numerotate), într-o grafie caligrafică impecabilă, este împodobit cu miniaturi (protejate de foițe subțiri de gardă), frontispicii, vignete, inițiale ornate, chenare marginale din motive vegetale și geometrice, deosebit de delicate și bine proporționate, în culori vii, plăcute, inclusiv soluție de aur. A fost realizat, în anii 1912-1913, de prințesa Maria Gh. Sturza, născută Ion Ghica, pentru Biblioteca din Miclăușeni: una din însemnările marginale ne indică faptul că manuscrisul a fost donat mănăstirii Agapia, în anul 1915. Redăm, în continuare, conținutul însemnărilor marginale, ce aparțin mării manuscrisului: F. 2 nenumărată: *"Aceasta carte o dăruiesc sfintei monastiri Agapia și o încredințez prea cinstitelor și iubitei mele maice stărite Epraxia Demi, în ziua de astăzi, 15 august 1915. Maria Gheorghie Sturza, născută Ion Ghica. Spre pomenirea sufletească; f. 16 nenumărată: "Acest Acatist a fost tradus din limba rusească de Prea sfințitul Melchisedec, Episcopul Romanului, în anul 1857, și tipărit în puține exemplare, din care unul mi-a fost dăruit de părintele stavrofor și protoiereu Ioan Constandinescu din Roman, pe care l-am copiat împodobindu-l pentru Biblioteca din Miclăușeni, lăsată de iubitul meu soț Gheorghe Alex. Sturza. Acatistul acesta se citește în ziua de 1 octombrie, când se serbează Acoperământul Maicii Domnului. Început de mine, Maria Gheorghie Sturza, în ziua de 27 iunie 1812 (sic!). Sfârșit în ziua de 25 martie 1913 în Miclăușeni. Exemplarul tipărit se găsește în s<fân>ta biserică a familiei din Miclăușeni". F. 85 (la sfârșit): "Maria Gheorghie Sturza, născută Ion Ghica. Miclăușeni, 27 iunie 1912. 25 martie 1913". Copertele, din hârtie cerată, sunt împodobite cu motive vegetale și geometrice policrome. Prețiosul manuscris este expus în Muzeul mănăstirii.*

Manuscrisele dactilografiate (în număr de 14) reprezintă lucrări de licență (precum: **Mântuitorul Iisus Hristos persoană istorică; Manuscrise și tipărituri de muzică bisericească de la Mănăstirea Agapia Nouă și Agapia Veche; Viața și activitatea sfințelor femei mironosițe**

după Sfintele Evanghelii și Sfânta Tradiție ș. a. susținute, în centrele universitare de la București și Cernăuți, de maici de la mănăstirile Agapia și Văratec, de preoți și diaconi care au slujit, probabil, tot aici), traduceri (din limbile latină, italiană, rusă ale unor opere citite în mediile monastice, de pildă: **Limonariu** de Ioan Moshos, tradus de pr. D. Fecioru; **Epistola către Eustochium "Despre Feciorie"** de Eusebius Hieronimus, tradusă de prof. S. Popescu-Zimnicea; **Grădina cu flori duhovnicești**, tradusă în mănăstirea Frâsinei ș. a.) și cursuri ale disciplinelor predate în Facultățile de Teologie și Seminariile din București și Cernăuți. Mai speciale sunt două manuscrise: **Istoria sfintei Mănăstiri Agapia din Deal și din Vale (cu Mănăstirea Văratec). Schițe pe scurt de smeritul Arhiereu Narcis Crețulescu, starețul sfintei Mănăstiri Neamțu și Secu, la 1907**. Manuscrisul nr. 163, Mănăstirea Neamț și **Raportul Mănăstirii Slatina în cazul Vladimirești**, întocmit de Soborul Mănăstirii Slatina, în fruntea căruia se afla părintele Ilie Cleopa, la 14 octombrie 1954. Cele 10 manuscrise multiplicat reprezintă manuale și cursuri necesare seminaristilor și studenților teologi.

Din rândul celor mai vechi manuscrise în alte limbi fac parte două manuscrise slavone din secolul al XVII-lea (un **Tetraevanghel** și un **Sbornic**), zece manuscrise de muzică bisericească, din secolul al XIX-lea, în limba greacă, cu elemente modeste de ornamentică. Marea surpriză s-a dovedit a fi **Sbornicul**, din anul 1627, realizat, potrivit însemnării de danie, la Mănăstirea Dragomirna, în cadrul "școlii," de caligrafi și miniaturisti, patronată de mitropolitul Anastasie Crimca, în perioada anilor 1608-1629. Lipsit de elemente de ornamentică ample și de miniaturile specifice, întrucât, din motive încă necunoscute, producțiile ce-au urmat anului 1616 au încetat să mai fie miniate, manuscrisul umple un gol în activitatea scriptoriului; din anul 1627 nefiind semnalat nici un manuscris până în prezent¹.

Cea mai veche carte străină este un elzevirian în bună stare de conservare (cu legătura din carton și piele și tranșele în chinovar) și reprezintă un exemplar din cunoscutul volum din colecția "Micile republici", **Russia seu Moscovia itemque Tartaria. Commentario Topographico atque politico illustrata**, imprimat în Lugdunum Batavorum (Leyda), în anul 1630. A aparținut mitropolitului Calinic Miclescu și a fost donat mănăstirii de către strănepoții acestuia, Radu și Dimitrie Șuțu.

2. Într-una din camerele (acum transformată în depozit cu rafturi și polițe) din interiorul incintei Mănăstirii Agapia se găsește Fondul de carte veche românească și străină, ce păstrează, în custodie, cărțile vechi, tipărite și manuscrise, ce provin din bisericile județului Neamț.

Organizat, cu aproape două decenii în urmă, în virtutea unei hotărâri la nivelul întregii țări, prin eforturile conjugate ale Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Oficiului Județean Neamț pentru Patrimoniul Cultural Național, Protopopiatelor de la nivelul județului Neamț, Fondul de carte veche, potrivit registrului inventar, numără 3535 de volume și este compus din cărți tipărite și manuscrise, românești și străine, ce fac parte din patrimoniul cultural național. Mai exact, este vorba de cartea românească veche, datată până la anul 1830, inclusiv, cartea străină veche, datată până la anul 1800, inclusiv, valori bibliofile românești și străine, tipărite până către sfârșitul secolului al XIX-lea, în limbile slăvonă și greacă, și manuscrise românești și străine, ale căror limite de datare sunt secolele XVI-XIX².

Cartea românească veche imprimată în tipografiile ce-au funcționat în toate provinciile românești, precum și în alte orașe europene, potrivit estimărilor noastre este constituită din 207 titluri în 1263 exemplare. Aceste cifre vor suporta modificări odată cu identificarea corectă a celor 64 de cărți incomplete, operațiune migăloasă, bazată pe amănunte descriptive, și, desigur, realizabilă într-un timp mai îndelungat³.

Pentru cercetătorii interesați de producția centrelor tipografice, precum și de răspândirea cărților vechi, ne propunem să dăm, în continuare, titlurile cărților, pe centre, însoțite de numărul corespunzător de exemplare. Fără îndoială, o astfel de prezentare se dorește a fi o contribuție și la

cunoașterea componenței cărții vechi românești păstrate la marii deținători de bunuri mobile din Moldova, care încă nu beneficiază de instrumente de lucru eficiente, de tipul cataloagelor. Numai un catalog bine întocmit, va putea evidenția valoarea fiecărei cărți în parte.

Cele mai vechi tipărituri românești datează din secolul al XVII-lea, secolul pașilor importanți spre introducerea limbii române în biserică. Am înregistrat un exemplar din **Apostolul** tradus din grecește și tipărit în anul 1683, în tipografia mitropoliei din București, și patru exemplare din **Evangelhia** (1697) imprimată în nou înființata tiparniță de la Snagov de tipograful, gravorul, literatul de origine gruzină Antim Ivireanul, expresie a înfloririi artei tiparului în timpul domnitorilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu.

Din secolul al XVIII-lea, când cartea românească a avut o tendință clară de modernizare sub impulsul iluminismului, prin apariția unor scrieri originale, prin traducerea unor cărți laice, multe cu caracter practic, Fondul deține 95 de titluri în 515 exemplare, provenind din șase centre: Râmnic, București, Buzău, Iași, Blaj și Sibiu. În situația de față, predomină cartea religioasă. Este adevărat, multe dintre ele, în prefețe sau postfețe, conțin și fragmente din lucrări cu tematică laică. Observația este valabilă și pentru începutul secolului următor. Fenomenul poate fi explicat, de pildă, și prin folosirea mai accentuată a cărților laice în special în școli, ce a dus la degradarea lor mai rapidă. Numărul cel mai mare de cărți provine din tiparnițele muntene, pe primul loc situându-se tipografia-editură a Episcopiei de la Râmnic cu 191 de exemplare. Întemeiată în anul 1705, de Antim Ivireanul, a funcționat până în anul 1825 având cea mai lungă, rodnică și neîntreruptă activitate, prin cărțile sale desăvârșind acțiunea de înlocuire a limbii slavone. Modelul editorial a fost continuat de episcopii Damaschin, Chesarie și Filaret (realizatorii celor 12 Minee) sau de Grigore Râmniceanu. Gravurile în plină pagină, elementele de ornamentică în stil baroc semnate de Ursul Zugravul sau Damaschin Gherbst conferă tipăriturilor un aspect de carte modernă. Ele sunt: **Antologhion**, edițiile din 1745 (2 exemplare), 1752 (3 exemplare), 1766 (8 exemplare) și 1786 (2 exemplare); **Apostol**, 1794 (5 exemplare); **Cazanii** în două ediții: din 1781 (10 exemplare) și 1792 (3 exemplare); Teodor Studitul, **Cuvinte**, 1784 (1 exemplar); **Evangelhii** în edițiile din 1746 (2 exemplare), 1784 (3 exemplare), 1794 (4 exemplare); **Mineiele**, 1766-1780 (112 exemplare); **Molitvenic**, 1758 (1 exemplar); **Octoih** în două ediții: din 1750 (7 exemplare), 1763 (2 exemplare); **Penticostar** în două ediții: din 1767 (1 exemplar) și 1785 (7 exemplare); **Psaltire** în două ediții: din 1779 (4 exemplare) și 1784 (3 exemplare); Atanasie cel Mare, **Sinopsis**, 1783 (1 exemplar); **Triod** în trei ediții: din 1761 (3 exemplare), 1777 (1 exemplar) și 1782 (6 exemplare).

Din tipografiile bucureștene (Tipografia Școlii Văcăreștilor, Tipografia domnească de la Mănăstirea Colței, Tipografia Mitropoliei) am înregistrat 137 de cărți: **Antologhion** în trei ediții: din 1766 (2 exemplare), 1777 (6 exemplare) și 1782 (1 exemplar); **Apostol** în trei ediții: din 1743 (3 exemplare), 1774 (9 exemplare) și 1784 (3 exemplare); **Catavasier**, 1761 (2 exemplare); **Cazaniile lui Ilie Miniati**, 1742 (2 exemplare); **Cazanie**, 1765 (14 exemplare); **Evangelhie** în cinci ediții: din 1723 (2 exemplare), 1742 (5 exemplare), 1750 (3 exemplare), 1760 (2 exemplare) și 1775 (5 exemplare); **Liturghii** în două ediții: din 1746 (1 exemplar) și 1797 (1 exemplar); **Molitvenic** în două ediții: din 1741 (1 exemplar) și 1794 (3 exemplare); **Octoih** în trei ediții: din 1746 (2 exemplare), 1774 (13 exemplare) și 1792 (4 exemplare); **Penticostar** în cinci ediții: din 1743 (13 exemplare), 1768 (14 exemplare), 1782 (2 exemplare), 1783 (3 exemplare), 1800 (6 exemplare); **Triodul** în patru ediții: al săptămânei mari, 1726 (1 exemplar), 1747 (1 exemplar), 1769 (3 exemplare), 1798 (8 exemplare); Simeon Arh. Tesalonicului, **Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos**, 1765 (2 exemplare).

Tipografia Episcopiei de la Buzău este prezentă cu trei titluri: **Penticostar**, 1701 (1 exemplar), **Apostol** în două ediții: din 1704 (2 exemplare), 1743 (5 exemplare), reprezentative pentru activitatea cunoscuților cărturari și tipografi: Mitrofan, Damaschin și Stoica Iacovici.

Din Moldova secolului al XVIII-lea, Fondul de carte veche numără 146 de cărți imprimate la Iași (în Tipografia Mitropoliei, în prima tipografie particulară a lui Duca Sotiriovicei și tipografia

închiriată de Mihail Strilbișchi), singurul centru tipografic activ pe tot parcursul secolului: **Antologhion** în două ediții: din 1726 (3 exemplare) și 1755 (9 exemplare); **Apostol**. 1756 (8 exemplare); **Canonul Sf. Spiridon**. 1750 (1 exemplar); **Catavasier**. 1778 (1 exemplar); **Ceaslov**. 1797 (15 exemplare); **Evanghelic**. 1762 (14 exemplare); **Liturghie** în două ediții: din 1759 (12 exemplare) și 1794 (40 exemplare); **Molitvenic** în două ediții: din 1764 (5 exemplare) și 1785 (8 exemplare); **Penticostar**. 1753 (18 exemplare); **Psaltire** în două ediții: din 1790 (1 exemplar) și 1794 (5 exemplare); **Triod**. 1747 (6 exemplare).

Din Transilvania, întâlnim un exemplar din **Liturghia** (1798) imprimată în tipografia lui Martin Hochmeister, la Sibiu, și 26 de cărți din tipografia unită de la Blaj: **Catavasier** în două ediții: din 1769 (1 exemplar) și 1777 (3 exemplare); **Evanghelic**. 1765 (2 exemplare); **Minologhion**. 1781 (5 exemplare); **Octoih** în trei ediții: din 1760 (1 exemplar). 1783 (7 exemplare) și 1792 (1 exemplar); **Strastnic**. 1773 (4 exemplare); Clain. **Teologhia moralicească**. 1796 (1 exemplar); **Triod**. 1800 (1 exemplar).

Din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, datează numărul cel mai mare de cărți: 111 de titluri în 744 de exemplare. Asistăm, de data aceasta, la o scădere bruscă a cărților din Țara Românească (54 de exemplare din tipografiile bucureștene - Tipografia Mitropoliei, Tipografia de la Cișmeaua lui Mavrogheni, prima tipografie laică din Țara Românească, Tipografia lui Petru Efesiul - , 11 exemplare din Tipografia Episcopiei de Râmnic) și la o creștere substanțială a celor provenite din Moldova (444 de exemplare din tipografiile ieșene și din Tipografia Mănăstirii Neamț). De asemenea, observăm că numărul cărților din Transilvania se dublează (57 de exemplare din Sibiu, Blaj și Brașov); tot de acum datează tipăriturile din centre tipografice aflate astăzi în afara granițelor țării (Cernăuți și Chișinău) sau din alte centre binecunoscute, precum Buda (168 de exemplare), Viena (12 exemplare) și St. Petersburg (6 exemplare).

Astfel, titlurile cărților bucureștene sunt următoarele: **Apostol**. 1820 (7 exemplare); **Ceaslov**. 1825 (2 exemplare); **Chiriadromion**. 1801 (9 exemplare); Ioan Gură de Aur. **Cuvinte puține oarecare**. 1827 (1 exemplar); Theodorit. **Cuvinte zece....**, trad. de Mitropolitul Grigorie. 1828 (1 exemplar); Grigorie. Mitropolitul Ungrovlahiei. **Învățătură pentru nunți**. 1827 (1 exemplar); **Molitvenic bogat**. 1819 (6 exemplare); Petru Efesiul. **Noul Anastasimatar**. 1820 (3 exemplare); **Penticostar**. 1820 (10 exemplare); **Slujba Cuv. Dimitrie de la Basarabov**. ed. III. 1801 (3 exemplare).

Cele două cărți râmnicene sunt: **Octoih**. 1811 (10 exemplare) și **Pannyhida și litia mică** (1 exemplar).

Din producțiile Tipografiei Mitropoliei din Iași, Fondul deține 209 de exemplare: **Adoleshia filotheos**. 1819 (3 exemplare); **Aghiazmatar**. 1823 (4 exemplare); **Antologhion**. 1806 (5 exemplare); **Carte folositoare de suflet**. 1819 (1 exemplar); **Catihis sau învățătura în scurt pentru hristianitate**. 1818 (2 exemplare); **Ceaslov**. 1817 (7 exemplare); **Cele 9 cântări din Psaltire**. 1815 (16 exemplare); I. Damaschin. **Descoperire a pravoslavniciei credințe**. 1806 (1 exemplar); **Evanghelistar**. 1826 (17 exemplare); **Istoria Vechiului și a Noului Testament**. 1824 (3 exemplare); **Învățătură hristianicești**. 1823 (1 exemplar); **Liturghii**. 1818 (30 exemplare); **Molebnic**. 1828 (9 exemplare); **Octoih mic**. 1804 (1 exemplar); **Octoih**. 1818 (4 exemplare); **Pannyhidă și litia mică**. în două ediții: din 1807 (7 exemplare) și 1821 (7 exemplare); **Pravilioră adecă Molitvenic în scurt**. 1802 (1 exemplar); **Psaltire**. 1817 (5 exemplare); **Tipicon**. 1816 (65 exemplare); Theofilact. **Tâlcuire la cele patru Evanghelii**. 1805 (18 exemplare); **Tâlcuirea celor șapte taine**. 1807 (1 exemplar); **Urmare în duminica Paștelui și săptămâna luminată**. 1821 (1 exemplar).

Tipografia Mănăstirii Neamț, de curând înființată, este înregistrată cu 235 de exemplare: **Antologhion**. 1825 (20 exemplare); **Arătare pre scurt a dumnezeiilor dogme**. 1816 (1 exemplar); **Apanthisma**. 1827 (4 exemplare); Efrem Sirul. **Cuvinte și învățături**. 1819. t. II (1 exemplar); **Chiriadromion**. 1811 (16 exemplare); Efrem Sirul. **Cuvinte și învățături**. 1818-1823

(4 exemplare); Isaac Syrul. **Cuvinte**. 1819 (2 exemplare); **Evanghelic**. 1821 (4 exemplare); **Kecragarion**. 1814 (1 exemplar); **Minei pe ianuarie**. 1830 (15 exemplare); **Noul Testament**. 1818 (3 exemplare); **Octoih de canoane pentru Pavecerniță**. 1816 (3 exemplare); **Psaltire** în două ediții: din 1817 (4 exemplare) și 1824 (5 exemplare); **Rânduiala cum să cuvine a cânta cei doisprezece psalmi deosebi**. 1808 (6 exemplare); **Scara părintelui Ioan igumenului ... Sinaiului**. 1814 (6 exemplare); **Urmare întru duminica ... Paștelui (Slujba învierii)**. 1814 (3 exemplare); **Viețile Sfinților**, 1807-1815 (137 exemplare)⁴.

Din Transilvania, numărul cel mai mare de exemplare (34) provine de la Blaj: **Apostol** în două ediții: din 1802 (3 exemplare) și 1814 (6 exemplare); **Evanghelic**, 1817 (1 exemplar); **Penticostar**. 1808 (7 exemplare); **Strastnic** în două ediții: 1804 (5 exemplare) și 1817 (7 exemplare); **Triod**. 1813 (5 exemplare).

Singurele volume imprimate la Brașov, în tipografia lui Gheorghe Șobel, aparțin acestei perioade: **Ceaslov**. 1806 (2 exemplare); **Molitvenic**. 1811 (3 exemplare); **Octoih mic**. 1810 (1 exemplar); **Psaltire** în două ediții: 1810 (2 exemplare) și 1816 (2 exemplare); **Ușa pocăinții**. 1812 (2 exemplare).

De la Sibiu, din tipografiile lui Ioan Barth și Gh. de Clozius, Fondul păstrează 11 exemplare: **Achistul și Paraclisul Sf. Cruci**. 1802 (1 exemplar); **Evanghelic**. 1806 (5 exemplare); **Liturghii**. 1807 (1 exemplar); **Octoih mic**. 1826 (1 exemplar); **Penticostar**. 1805 (3 exemplare).

Se știe, nemulțumite de rezultatele obținute de tipografia unită de la Blaj, autoritățile habsburgice dispun înființarea unei tipografii la Viena (mutată apoi la Buda), pentru a imprima cărți în limbile vorbite în întreg imperiul. Fondul Agapia deține trei titluri în ediții pentru Moldova, tipărite sub supravegherea ieromonahului Macarie: **Anastasimataru**. 1823 (1 exemplar), **Irmologhion**. 1823 (8 exemplare), **Theoreticon**. 1823 (3 exemplare).

Din Buda, din tipografia Universității, sunt prezente: P. Maior. **Didahii**. 1809 (1 exemplar); **Evanghelic**. 1812 (8 exemplare); **Mineele** (imprimate după cele de Râmnic). 1804-1805 (131 exemplare); **Octoih**. 1811 (10 exemplare); **Polyeleul**. 1814 (1 exemplar); **Psaltire** în două ediții: din 1808 (2 exemplare) și 1818 (1 exemplar); **Strastnic**. 1816 (2 exemplare); **Triod**. 1816 (12 exemplare).

La Chișinău, în anul 1814, după anexarea Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni pune bazele unei tipografii mitropolitane pentru a tipări cărțile necesare parohiilor românești. Din producția acestei tipografii, Fondul păstrează, în două exemplare, **Minciul de obște**. 1819.

În Basarabia (dar și în celelalte provincii românești), a circulat **Biblia** din anul 1819 (tipărită după Biblia de la Blaj, 1795), cu cele două tiraje ale **Noului Testament** din anul 1817, imprimate de Societatea biblică rusească cu sediul la Sankt Petersburg. Am identificat un exemplar din **Biblie** și cinci exemplare din **Noul Testament**.

Din Cernăuți, din primul an de funcționare (1804) a tipografiei lui Petru Eckhardt, în Fondul Agapia găsim un exemplar din **Octoih mic**.

Nelipsitele însemnări marginale ne-au lăsat mărturie de prezenței, prețului și circulației cărților, ale unor sfințiri de biserici sau întâmplări meteorologice – importante elemente de istorie locală.

Manuscrisele în limbile română (în număr de 9, din sec. al XIX-lea), slavonă (un **Tetraevanghel** din sec. al XVI-lea) și greacă (trei **Psaltichii** din sec. al XIX-lea) reprezintă scrieri ale sfinților părinți (**Crinii țarinii**), literatură monahală (**Viețile Sf. pe luna decembrie**), cărți liturgice (**Octoih**, **Psaltichii**), literatură populară (fragment din **Floarea darurilor**), cărți ale Noului Testament (**Tetraevanghel**), pomelnicul unei biserici. Provin din parohiile: Dochia, Ceahlău, Tazlău, Zănești, Dărmănești și Crăcăoani.

Cel mai vechi manuscris în limba română, **Crinii țarinii**, din anul 1807, a fost realizat de maica Xenia, din Mănăstirea Vărațic. La sfârșitul unei cărți tipărite (Antologhion. Râmnic, 1766) an

identificat un Miscelaneu incomplet (18f.) cuprinzând fragmente din **Vițile Sf. pe luna decembrie și Floarea darurilor**, copiate de ieromonahul Pafnutie, legător de cărți. "ex comitatu Claudiopolii. în Săhăstria Durăul". De un interes aparte este **Pomelnicul** bisericii cu hramul "Sf. Dimitrie" din Crăcăoani.

Considerăm că și această investigație a noastră își va găsi utilitatea în elaborarea unor lucrări de referință privind prezența și circulația cărții și manuscriselor românești de-a lungul veacurilor.

3. F. 361v. : "Acest sfânt Pateric s-au scris în sf<â>nta mănăstire Agapie Veche și era mare tulburare de nemți și s-au făcut mare scumpete că au ajunsu merța de pâine 8 lei și vadra de brânză 5 lei și merța de grâu 15 lei și pătrare de fasole 3 lei; și am scris să se pomenească. Era și vitele scumpe, că era vaca cu vișal 24 lei"; foaia de gardă posterioară v. : "Aice am însemnat în ce velet au ieșit rușii la bătălii cu turcii pentru luare sfintilor locuri, ci sint la Țarigrad și la Ierusalim. Au trecut în Moldova, în anul 1853, la iunie 22, și au trecut și di la București și di la Galați în Turchie, tot întru ace lună" (**Pateric** copiat în anul 1789. în Agapia Veche, de ieromonahul Galaction, nr. inv. 3071, cota II 74).

Pe foaia atașată înaintea filelor cărții: „1954 ianuar 30. Această carte de mare folos sufletească (...) mi-a căzut la îndemână de ocazie, cumpărată de la părintele Antim Găină, duhovnic sfintei Mănăstiri din Vale. Sfinția sa o are cumpărată de la maica Olimpiada Boroianu, care și dânsa o are de la răposata arhimandrită Susana Ștefănescu, fosta soră Prea Sfințitului Valerian Râmniceanu Ștefănescu, care fusese stareță la mănăstirea Războieni. Și o am cumpărat-o cu preț de 120 lei pentru biblioteca sfintei mănăstiri Agapia din Deal, neiertat să fie cine o va înstrăina-o de la acest sf<ânt> locaș. Va fi citită de oricine, aici pe loc, și la nevoie va fi tradusă < sic > în scriere latină, obicinuită, iar originalul să va păstra cu mare grijă de către tipicărița, care are în seama ei toate cărțile bisericești. Este scrisă de Mitrofan monahul, la 1802. Un oarecare shimonahul Vasile din Poiana Mărului au alcătuit cuvinte din sfinți părinți cei<a> ce deduc că și cartea aceasta să fie scrisă acolo, iar pe vremuri au scris și pusnicii din Agapia Veche astfel, precum Paterice și altele. Protos<inghel> Ghervasie Hulubariu, pictor": f. 1 gardă: "1757, robia Țerii de Jos; 1769, moscalii cei dintâi; 1788, venirea nemților; 1821, prada turcilor, Olimpiada Boroianu, M-rea Agapia, 1908": f. 1 gardă v. : "Despre vasilisc se vorbește că e așa de otrăvitor încât numai prin privirea lui otrăvește pe oameni. Cum se vânează ? Iaca cum. Se pun de pândă patru oameni în patru părți și fac gălăgie. Vasiliscul se pornește cu furie (dar și mușcă foarte încet) spre locul unde aude zgomotul. După un timp încetează omul spre care este pornit vasiliscul de a mai face gălăgie și începe a face gălăgie din partea opusă, vasiliscul care întoarce într-o parte. Așa fac de multe ori, iar hiară implându-se de mânie se înroșește și crapă" (**Pateric** copiat de ieromonahul Mitrofan, în anul 1802, nr. inv. 3070, cota II 73).

Coperta 2: "Luna lui octomvrie, spre 30, am visat două cară de stele pe cer foarte frumos. Spre aducere aminte, 1909": f. 239v. : "Această carte cu Vițile sf<i> nților, scrisă cu mâna mea, am dăruit-o Migdoniei fiindu-mi fiică sufletească, ca să se roage pentru mine, să nu aibă nime voie a o lua : și spre încredințare, am iscălit: Epistimia shimonahia, 1823, apr<il> 10" (**Vițile Sfinților**, manuscris copiat de shimonahia Epistimia, în mănăstirea Văratie, în anul 1823, nr. inv. 11, cota IV 58).

F. 14: "Să se știe de când am venit eu, băietu Gheorghe, la badița Gheorghe la școală, la anul 1855, dichemvre 1 zile" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 527, cota I 48).

F. gardă: "1887 octombrie. De când au început a ninge întâi, în luna octombrie, ziua au fost sâmbătă în 10. În ce zi începe a ning<e> întâi, întru aceia se pune primavara în grădină. Cine va ști pune așa, se fac legumele bune și frumoase" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 1762, cota I 85).

F. 182: "Această carte este dată fratelui Ion Ungureanu de un călugăr din Sahastria Secului, în anul 1890 august, când au umblat în poteră pentru prinderea a unor hoți ce pradase niște

bo< i >eri la Agapiea. Fratele Ion Ungureanu, 1895 iunie 6" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 3104, cota II 76).

F. 30v-42: "Această carte de Psaltichie, care cuprinde în sine stihirile praznicilor a duminecilor și la toți sfinții peste tot anul, adecă Doxastariu din această obște, să fie supt canon neiertat până ce o va întoarce iarăși în obște și pentru că această carte este izvod: deci, cine o va înstreina, sau vivlioticariu, sau tipicariul, sau oricine să fie cu totul neiertat de D<u>mnezeu, de Maica D<o>mnului și de toți sf<i>nții, ca unul ce s-au arătat vrăjmaș de a nu să da în tipariu o carte ca aceasta ce poate folosi opștii, 1844" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 505).

F. 1-2: "Acest sfânt Apostol easte dat de pomană de măria sa lo<an> Șerban voievod la biserica ot Greblești (...) și l-am adus eu, Nasta, let 7193 <=1685>" (**Apostol**, București, 1683, Depozit Agapia, fără nr. inv.).

F. 11-17: "Această sfântă carte, anume Evanghelie, esti a sfinții Săhăstriei a Cozlii ot Dărmăneștii Neamțului și esti cumpărată de robul lui D<umne> zeu Vasilie schimnicul și cine ar îndrăzni (...) veleat 7275 <=1766>, dec<emvri> 8 " (**Evanghelie**, Snagov, 1697, parohia Tarcău, depozitul Agapia, inv. 316).

F. 1—9: "Această sfântă și dumnezeiască carte, ce să chiamă Evanghelie, cumpăratu-am eu robul Domnului Ilie Cantacuzino, biv vel păh<arnic>, și carele o va înstreina (...) 7210 <=1702>, m<ea>s <e>ta ma<rt> 1 dni" (**Evanghelie**, Snagov, 1697, parohia Ștefan cel Mare, Piatra Neamț, Depozit Agapia, inv. 303).

F. 1—9: "Această sfântă dumnezeiască carte, ce să numește Evanghelie, o am cumpărat eu, Vasile Buhăescul, vel pitar, și o am închinat-o dar la sf< â >nta a noastră mănăstire Gârcina (...), let 7251 <= 1742 > săpt< emvri >14" (**Evanghelie**, București, 1742, parohia Hoișești, Depozit Agapia, inv. 335).

F. 1-5: "Această sfântă carte, ce să numește Penticostar, am cumpărat eu, i er<odiacon> Varlaam cu șapte lei. Mi-am cumpărat și un Triod în triisprăzece lei și un Minei în patrusprăzece lei și un Octoih în unsprezece lei și fac în total pe aceste patru cărți patruzeci și cinci de lei. Am dat eu, ier<odiacon> Varlaam ot Bisăricani, leat 7270 <=1762>, iul<ie> 15" (**Penticostar**, Râmnic, 1743, parohia Tașca, Depozit Agapia).

F. 1-25: "Această sf<â>ntă și dumnezeiasca carte, care să chiamă Minei, o am cumpărat eu, Dumitru Strămătură, și o am dăruit sfintei besericii din Turturești, cum și un aer și un prapor cu 2 fețe și tretapodul <sic> cu icoana în cari sânt 4 praznice d<u>mnezești, o cruce săpată în carele sânt 12 praznice d<u>mnezești și un sfēșnic de alamă pre prestol și o nafărniță de alamă și o candilă mare, care iaste denaintea tretapodului. Aceste toate s-au cumpărat de mine și dăruite sf<i>nței beserici din Turturești, pentru sufletul meu, Dumitru, și a soțului meu, Simina, și a fiilor miei și a tot neamului meu (...)" (**Antologhion**, Râmnic, 1745, parohia Turturești, Depozitu Agapia, inv. 1545).

F. 1-8: "Această sfântă și dumnezeiască Evanghelie o am cumpărat eu robul lui Dumnezău Ion Cantacuzino, ce am fost spătar, în șapte lei și un zlot și o am dat-o besăricii noastre din Șerbești, de la țin<ut> Neamțului, unde să cinstești și să prăznuești hramul sfântului marelui mucenic Gheorghe, purtătorul de biruintă, spre iertare păcatelor noastre și al părinților noștri, în zilele preinălțat domnu nostru Ion Gregori Ioan voievod, let 7271 <=1763> noem<vrie> 8. Ion Cantacuzin, biv vel <fost mare> spăt<ar>" (**Evanghelie**, Iași, 1762, parohia Ștefan cel Mare, Piatra Neamț, Depozit Agapia, inv. 305).

F. 3: "Aceste douăsprăzece Minee românești s-au adus de sf. pār<intele> chir Vârlan Dinga, eg<umenul> S<fintei> M<ănăstiri> Râșca și prețul lor este șaizăci lei și aceste nemutate și nemișcate de nimenea aicea la S. M. Râșca să fie de-a pururea, 1783, ghen<ar> 20" (**Minei pe luna martie**, Râmnic, 1779, Depozit Agapia).

F. 25: "Această (...) carte, anume Octoih, am cumpărat-o eu, diaconul Vasile Hudici (...) și am dat doisprezece lei și am dăruit-o (...) bisericii de la Sărata, ținutul Neamțului (...). 1788, iunie 1" (**Octoih**, București, 1782, parohia Sărata, Depozit Agapia).

F. 353v. "Anul de la Hs. 1794 noemvre 27, s-au cutremurat pământul foarte tare, într-o dumenecă sara, spre luni, și toată suflarea s-au spăimântat tare" (**Octoih**, București, 1792, parohia Grași, Depozit Agapia, inv. 512).

F. [2]: "Această carte este a sf<i>ntei mănăstirii Neamțului, adecă a obștii starițului Paisie, iară acum s-au hărăzit paraclisului de la spitalul fondat de sf<i>n<te>le m<ănăst>iri Neamțul i Secul cu hramul sf. Marelui mucenic Dimitrie (...) 1852, oct. 4, Neonil, arhimandrit și stareț" (**Liturghie**, Iași, 1794, parohia "Sf. Ilie" Târgu Frumos, Depozit Agapia, inv. 641).

F. [1]v.-[5]: "Această sfântă carte, ce să numește Liturghie, am cumpărat-o eu, preotul Ioan ot Hangu, și am dat 37 lei pe dânsa ca să fie odor mie și pruncilor miei ... 1807, mai 16" (**Liturghie**, Iași, 1794, parohia Hangu, Depozit Agapia, inv. 582).

F. [1] de la sfârșit: "Această sfântă carte, anume luna lui iunie, am găsit-o eu, preotul Ioan Adam, la un călugăr, anume Măcarie, de la schitul Almașului, prădate din vremea bejeniei și le-au răscumpărat giupânul Theodor Grecu, epitropul sfintei bisericii noastre, de la biserica din Târgu Neamțului, din gios, hramul Adormirea Maicii D<o>mnului, cu 20 zăci lei pe amândoa: 1826 și avgust" (**Minei pe iunie**, Buda, 1804, Depozit Agapia, inv. 1616).

F. 1-4: "Acest Minei obștie s-au dăruit de preosfințitul mitrop<olit> chirio chirio Veniamin Costachi la biserica din sat Galu, ținut Neamțului, spre vecinică pomenire sa și a neamului său (...). 1817, dec<emvri> 20" (**Antologhion**, Iași, 1806, parohia Galu, Depozit Agapia, inv. 1554).

F. gardă ant.: "Această Liturghie din cărțile sfintei monastiri Pionul, 1844, iunie 15, ierei Grigorie" (**Liturghii**, Iași, 1818, parohia Ceahlău, Depozit Agapia, inv. 666).

F. 2 albă de la început: "În anu 1890, april, în 22, ziua duminică, s-au sfințit biserica Sf. m<ari> m<ucenic> Gheorghi din anexa Ghilăești: 1891, marti 2, I. Verșescu, preut" (**Noul Testament**, Neamț, 1818, Depozit Agapia, inv. 5).

F. [3]: "1866, octomvrie 10 zile, fiind eu gios iscălitul în orașul Iași sau capitalie și fiind prefacire între igumeni am vinit și la prefacere catagrafie. Și fiind și eu de față la mănăstirea sfântului Sava, când să făcea luarea aminte la zăstrea bisăricii și văzând eu acestu Mineiu că era nebăgat în samă și încă un (...) a sfântului Sava împreună și cu un Ohtoih tipărit la mitropolia Bucureștilor din letu 1742, I-am cerut la părinteli arhimandritul Ghenadie Clerefescu <?>, care acum să așzasă egumen acei mănăstiri și mi l-au dat pentru bisărica Precista de la orașul Piatra, din mahalaoa Precista. Și era nelegat când mi l-au dat și aducându-le eu în spate de la Eșu și pîn la Piatra am plătit și de legat pentru amândoa, adecă 9 lei pentru acesta și 10 lei pentru Octoih, și rogu pre cetitori să zică ceva bine pentru mine, păcătosul Dimitri Gheucă, psaltu la această bisărică: 1866, oct<omvrie>17, s-au scris" (**Antologhion**, Neamț, 1825, parohia Buhalnița, Depozit Agapia, inv. 1562).

În încheiere, datorăm cele mai respectuoase mulțumiri Înalt Prea Sfințitului Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, care ne-a acordat aprobarea de a studia aceste importante fonduri și colecții de carte veche, maicii starițe Olimpiada Chiriac, care a binevoit să ne primească, maicilor bibliotecare Emiliană și Maria, maicii custode Lavrentia Arăpașu, care ne-au pus la dispoziție cărțile și manuscrisele cercetate.

NOTE

1. Vezi descrierea acestui manuscris în "Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 6-7 (16-7), 2000-2001, Suceava, pp. 365-368.

2. O succintă prezentare, vezi la Eustochia Ciucanu, *op. cit.*, p. 121.

3. Ca instrumente de identificare am folosit: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I-IV, București, 1903-1944; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973; Dan Răpă-Bucliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta*, I (1536-1830), Galați, 2000.

4. Pentru prezența cărților imprimate la Mănăstirea Neamț în localitățile județului Neamț, vezi: Emil Nicolae-Nadler, *Repertoriul și răspândirea cărților românești ieșite din tiparnița de la Neamț (în județul Neamț)*, în "Memoria antiquitatis", XII-XIV (1980-1982), Anuarul Muzeului de Istorie Piatra Neamț, 1986, pp. 247-257.

Manuscripts et livres anciens dans les fonds et les collections de la monastère Agapia - résumé -

Après avoir exprimé quelques appréciations générales concernant les manuscrits et les livres anciens roumains et étrangers (écrits dans les langues grecque et slavone) qu'on a gardé dans les fonds et les collections de la monastère Agapia (construite au début du XVII-e siècle), l'auteur présente d'une manière détaillée les manuscrits (les plus anciens dattent du XVII-e siècle) et les livres anciens roumains (207 titres en 1263 exemplaires), imprimés entre 1643- 1830, dans les typographies qui ont fonctionné dans toutes les provinces roumaines, ainsi que dans d'autres centres européens.

On a transcrit dans la partie finale quelques notes manuscrites déchiffrées des pages des livres et des manuscrits, variées du point de vue du contenu et importantes, surtout, pour les éléments d'histoire locale.

DIN ARHIVA LUI TEODOR BĂLAN (II)

Harieta Mareci

Considerând că fiecare lucrare semnată de Teodor Bălan e parte a unei construcții ce se cere reconsiderată, continuăm demersul nostru restitativ, privitor la manuscrisele păstrate – în fondul documentar care-i poartă numele – la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București.

Dosarul nr. 12 cuprinde note pentru un articol sau studiu care ar fi trebuit să poarte titlul *Spiritul revoluționar în familia Eminescu*. Se pare că aplecarea istoricului către acest subiect n-a fost una întâmplătoare. O mărturisesc, de altfel, *documentele bucovinene* inserate, pe parcursul anilor, în mai multe volume, și care fac trimitere la neamul leminovicilor sau Eminovicilor. Alte informații asupra amintitei familii pot fi exploatate din materialul de arhivă pe care Bălan l-a avut la dispoziție, ca unul care răscolise și studiasse, decenii la rând, actele adunate în depozitele din țară și din străinătate¹. Numai că, socotind drept "mai utilă" și "mai de actualitate" sarcina întocmirii unor instrumente de lucru – de felul colecțiilor documentare – el a lăsat pentru "mai târziu" valorificarea acestor elemente într-o altă formulă: una de tip monografic.

Mai mult, între filele aceluiași dosar, se găsește două adnotări interesante: *Nobilii poloni...Eminovici, Murguleț² și Burlă³ 1860-I...N. Eminowicz⁴*. Nu știm care vor fi fost „jaloanele” cercetării pe care Bălan și le-a stabilit la momentul respectiv și nici ce intenții avea el. Poate că *Spiritul revoluționar în familia Eminescu* ar fi trebuit să fie începutul unei lucrări despre Eminescu, care să strângă într-un oarecare număr de pagini câteva din urmele scrise ale ascendenților poetului (și nu e vorba doar de etimologia patronimică⁵, ci și de statutul ori prestigiul social al Eminovicilor⁶ ca și de implicarea acestora în soluționarea unor conflicte locale). Proiectul, din nefericire, a rămas nerealizat, materialul de față dezvăluind doar rodul unei cercetări fie fragmentare, fie nefinalizate.

Dincolo de carențele evidente în lucrare, de ușoarele forțări în interpretarea unor aspecte sau de lipsa aparatului critic (toate acestea conducând la concluzia că autorul nu pregătise textul pentru publicare), *Spiritul revoluționar în familia Eminescu* rămâne un prilej de-a evidenția ineditul informației, lată de ce am preferat să prezentăm, în forma manuscrisă, documentele ce însoțesc lucrarea.

SPIRITUL REVOLUȚIONAR ÎN FAMILIA EMINESCU

Se știe că M. Eminescu a fost un revoltat împotriva nedreptății sociale și a abuzurilor regimului de pe vremea sa. Făcându-și studiile în străinătate, el a văzut alte stări de lucruri, alte aspecte politice și a luat contact cu literatura socialistă. Întors acasă, el nu putea aproba corupția, nesfârșitele cancanuri și puternicele intrigi, prin care se diriguia politica țării sale, pentru care el găsea o singură soluție: transformarea ei radicală prin înlăturarea orânduirii existente, pe cale revoluționară:

„ Zdrobiți orânduiala cea crudă și nedreaptă,

Ce lumea o împarte în mizeri și bogați,

Atunci când după moarte răsplătă nu v-așteaptă

Faceți ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,

Egală fiecare și să trăim ca frați!”

Totodată, Eminescu cerea pedepsirea necruțătoare a vinovaților care au pricinuit nenorocirea poporului.

*"Cum nu vii tu, Țepeș Doamne, ca punând mâna pe ei,
Să-i împarți în două cete, în smintîți și în mișei
Și în două temniți large cu de-a sila să-i aduni,
Să dai foc la pușcărie și la casa de nebuni."*

La citirea acestor versuri se impune întrebarea, dacă această structură sufletească a lui Eminescu a fost numai urmarea revoltei sale împotriva stării de lucruri din patria sa sau a fost o moștenire primită de la înaintașii săi permanent nemulțumiți cu situația lor și cea a semenilor lor.

Se pare că revolta sălășluită în sufletul său care l-a făcut s-o eternizeze în versuri nepieritoare, n-a fost numai expresia nemulțumirii sale individuale, ci un patrimoniu sufleteșc moștenit din bătrâni.

În rândurile care urmează se va arăta, că unii înaintași ai lui Eminescu, dacă nu chiar toți, se găseau în fruntea unei mișcări de răzvrătire împotriva celor care îi împiedicau pe ei și pe semenii lor să-și ducă traiul normal, îndestulat.

Călineștii lui Cuparencu de lângă Suceava, satul de origine al familiei Eminovici, fusese stăpănit pe timpul încorporării Bucovinei la Austria de Ienachi Cârste și de Gheorghe și Luca, fiii lui Ioan Cuparencu. Cu ocazia delimitării acestei moșii din anul 1783 li s-a aprobat țăranilor, pentru nevoile lor, un imaș, pe care însă cu timpul aceștia l-au transformat în pământ arabil. La rugămintea lor au primit alt imaș, zis Poiana lui Hordugan. Această poiană nefiind îngrădită, vitele țăranilor pășteau și pe imașul proprietarilor moșiei. Această situație a ținut până la anul 1831, când proprietarii și-au separat imașul lor, săpând șanțuri în jurul lui. Țăranii, văzându-se strămutați și sprijinindu-se într-o stare de lucruri care dăinuise mai bine de două decenii, s-au revoltat, îndepărtând șanțurile și umplându-le cu pământ.

De aici a pornit conflictul țăranilor din Călinești cu proprietarii moșiei. Țăranii au fost dați în judecată pentru tulburare de proprietate. Procesul s-a deschis la 1837 la Judecătoria districtuală din Suceava. Între țăranii în procesuați, 23 la număr, se găsea și Vasile Eminovici, scris în acte cu Ieminovici. Fiind cel mai de seamă între ei, el a dat răspunsurile. El a susținut că țăranii din Călinești au fost în drept să îndepărteze șanțurile săpate recent de proprietari, întrucât, dată fiind folosirea îndelungată, ei au devenit coproprietarii imașului disputat.

Fiind însă vorba de o moșie boierească, Judecătoria din Suceava își declină competența. De aceea dosarul a fost deferit Tribunalului din Cernăuți, zis "Forum Nobilium", unde cazul s-a luat în dezbateri în Decembrie 1838. Frații Gheorghe și Luca Cuparencu au declarat că sînt în drept să dețină Poiana Hordugan, întrucât sînt singurii proprietari ai ei. Însă țăranii au fost de părere contrară. Purtătorul lor de cuvânt Vasile Eminovici a susținut că imașul nu este proprietatea exclusivă a boierului, ci este averea comună a acestuia și a țăranilor, care s-au și servit de el timp de câteva decenii. După o dezbateri mai îndelungată s-a pronunțat ședința: S-a dat dreptate țăranilor, ei putându-se servi de imaș în toată întinderea lui. Cheltuielile de judecată urmau să se achite de ambele părți. Sentința a fost înmănată lui Vasile Eminovici.

Țăranii s-au dat mulțumiți cu sentința pronunțată, dar au refuzat să contribuie la plata cheltuielilor de judecată, ei fiind partea câștigătoare. Nu se știe dacă au înaintat recurs în această chestiune.

Un timp a domnit pacea. Dar în anul 1848, când locuitorii din Călinești au fost luați la corvoadă, vitele lor au fost alungate de pe imaș, iar acesta a fost îngrădit prin noi șanțuri. Dar anul răzmeriței de la 1848, care ține cu intermitențe până la 1850, n-a fost potrivit pentru deslănțuirea unui proces. De abia după liniștirea spiritelor și emanciparea țăranimii din Bucovina, țăranii din Călinești au redeschis procesul, cerând aplicarea sentinței din 1838 și retrocedarea imașului lor confiscat. Între țăranii reclamânți se găsea și un Ion Eminovici, care neștiind scrie, a semnat cererea apăsând degetul pe semnul crucii.

Deși sentința nu s-a păstrat, totuși se poate bănui, fiind vorba de o res indicată, că locuitorii au primit imașul, ceea ce reiese și din întâmplările care au urmat. Frații Cuparencu n-au acceptat sentința, creând locuitorilor fel de fel de dificultăți. Astfel aceștia au fost siliți să se

adreseze din nou justiției. La 1859 ei au înaintat un protest semnat între alții cu apăsarea degetului pe semnul crucii de același Ion Eminovici. Dar din pricina evenimentelor politice care au urmat, protestul n-a putut fi luat în desbatere. Căzul a fost reluat la 1861, făcându-se de cătră o comisie măsurătoarea la fața locului. Purtătorii de cuvânt ai locuitorilor au fost Ștefan Nicșan și vajnicul Ion Eminovici. Comisarii par a nu fi procedat corect, ceea ce l-a făcut pe Nicșan să vocifereze și în urmă să părăsească zgomotos cancelaria comunală, trăgându-l de mânecă și pe Ion Eminovici, ca să facă la fel.

E de presupus că procesul s-a terminat cu încheierea unui compromis.

Din cele relatate reiese că în fruntea nemulțumirilor din Călinești s-au găsit doi membri ai familiei Eminovici, la început Vasile, iar pe urmă Ion Eminovici.

Știm că moșul lui Mihail Eminescu s-a chemat Vasile, mort la 20 februarie 1844. Întrucât Vasile Eminovici din proces nu mai apare după această dată fiind înlocuit cu ruda sa Ion Eminovici, trebuie presupus că Vasile Eminovici răzvrătitul este identic cu moșul lui Mihail Eminescu.

După aceste antecedente se impune întrebarea, dacă Mihail Eminescu a fost un revoltat numai din pricina stărilor politice din patria sa sau mai mult, din cauza structurii sufletului său, care îl mâna spre critică, spre opoziție, spre revoltă. Se va susține deci că Eminescu a fost un revoltat în rândul întâiu din pricina predispoziției spre o poziție a sufletului său care îl făcea să-i deteste pe unii din contemporanii săi și să critice în măsura talentului său, când în poezie, când în proză, stările politice din țara sa.

NOTE:

¹ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, Vol. I-VI, Cernăuți, 1933-1942;

² Familia Murguleț, vechi răzeși, proprietari ai "moșiei Ipotești";

³ Vasile Burlă, Directorul Liceului Național din Iași, membru al Societății "Junimea".

⁴ Nicolae Eminovici (1843-1884), fratele poetului.

⁵ Teodor Bălan amintește cele două forme ale numelui: Eminovici și Ieminovici. În condica parohială de la Călineștii lui Cuparencu, pentru anii 1815-1851, numele familiei este Iminovici, Iaminovici și Eminovici (apud. *Eminescu în documente de familie*, ediția Gh. Ungureanu, Editura Minerva, București, 1977, p. VI)

⁶ Vasile Eminovici (1780-1844), dascăl de biserică, dar și dascăl al copiilor satului Călineștii lui Cuparencu, bunicul poetului; Ioan Eminovici (1816-1877), vornic și epitrop în Călineștii lui Cuparencu, unchiul de frate al poetului.

Ioan Cuparencu + 1809. Kinder: Georg, Luca, Sandachi, Do-
chita n' Maria.

Die unteren Caluși, haben nach beiderseitigen Abgrenzung vom
1783 eigene Kulturrechte, doch in allerfeld neuansetzt. Darauf sollten
ihnen stattdes auf einer Waldblocke zu werden. Mitbewerten aber
auf Verdruss der Wäldern, was bis 1831 geschah. Darauf nach Unt.
1835 vertrieben n' Schanzen gegraben. Die Gesellsch. verwandten mit
Haken Schanzen in Diana Hordogan

angeklagt sind 23 Kulturanen darunter: Wäld. Semimoriez
1837 Protokoll 1837 Unt.

In Namen der Kulturanen untersch. 3, darunter Wäld. Semimoriez
Namen Kulturanen sind
Kulturanen des Wäld. Semimoriez: Wäld. Semimoriez

Landrecht vom 1838 7/2: Die Kläger Georg n' Luca Cupe-
reanu verurteilt zum Verzicht des Wäld. Urteil zu haben
verklagt n' Wäld. Semimoriez der Verzicht des unteren
Ingenieur
Genichtskosten zum 1/2 fikt. Unt. n' da Urteil am Unt. Kau
furstöt.

Dagegen 1858, das Wäld. Luca n' J. Cuparencu 1848, und
sie mit Vorspann wegwaren, ihre Wäld. n' Frauen von Wäld. reg-
sehaft. Ede. Urteil Gericht zum Verzicht Wäld. n' am 1858 zu Verzicht
Fischen n' a. Wäld. Semimoriez (mit Wäld.)

Le. Wäld. Wäld. Kuparencu, Kuparencu, Kuparencu

1859 27/2 Semimoriez: + Wäld. Semimoriez

1861 23/X: Prot. Aufnahme in Caluși. In Namen der Wäld. Stefan
Niesan n' Wäld. Semimoriez, Wäld. Niesan, Wäld.
Niesan, verliert Lokal n' Wäld. n' den Wäld. am 1861
unterschieden

In Waltschen zeichnet im Namen der Gemeinde
Calusch: Ein Cupareu 10

25/X 1857 Swan Eminowicz (mit Kreuz, konnte nicht
schreiben) neben anderen 3: Theodor Swansky, Paul
Munkian u. Michailo Futa.

=

1859 4/8 wegen Gebärdung zeichnet eine Vollmacht u.
neben anderen drei

Swan Eminowicz (+)

Ein Swan Eminowicz gewählt zum Bevollm. d. J. 1860

In einem Kreis st. Hausausweise in Calusch/Ky.
nach 1848 - vom 1871.

Am 27 Swan Eminowicz, lebt aus Gutachten des Baron
Johann Czarke

=

Über Adel in Polen u. Bukowina

11

ork Sp. = Korkowski, Józef Sewer; Spis nazwisk szlacheckich Pol-
kiej (Namenverzeichnis des poln. Adels) Lemberg 1857
1 Bd.

Recept szlacheckich galicyjskiej i bukowinskiej (Verzeichnis
des Adels von Galizien u. der Bukowina, Lemberg 1857 =
= Adelsmatrikel für Galizien. =

Herbarz rodzin szlacheckich Królestwa polskiego, 1853.
nur ein Band erschienen

(Lugalek)

Samowiski B.: Spis osób które uczestniczyły w gratach wojen
wch Królestwa 1794 (Verzeichnis der Personen, die 1794 an den Krie-
gen des Kos. Theilnahmen)

Über Lugalek in Polen

13

Malachowski Piotr: Spis nazwisk szlacheckich w Królestwie
polskim (Sammlung der Adelsnamen im Kongr. Polen)
Luek 1790 1 Bd.

Kuropatnicki Ewaryst Andrzej: Wzrost i rozwój
szlacheckim (Nachricht über das Adelsleben, Warschau
1799 1 Bd.

Świecki Karol: Korona Polska (Die Krone Polens)
Lemberg 1728-43. Wzrost i rozwój Adla Herbarz polski (Polnis-
ches Adelsbuch Leipzig 1839-46, 10 Bde. 38 u. 2.

eruații; 1861, Decembrie 13. c.m.

19

mi în albumul lui Adanatie Procopovici Teolog.

hine pe la lui oare după amiază și calato-
le pe aici - înecio? Tu stii. Iui vor tiere,
până ce mă voi reîntoarce și ne vom în-
fili, și până atunci ite. Jie la despăr-
țirea noastră un rămas bun dormel
și sperind tot odată: Să-mi rămâi amic
și frate, - să-ți rămâi amic și frate, pe-
cun am fost și până acuma!

Al tău sincer și vecinic amic și
frate V. Burlă

Ferricks-Seliga Emiliana: Die polnischen Stamm-
wappen, ihre Geschichte und ihre Lage.

Hamburg, Verlag von Henri Grand 1904

p 24: Dolga (Emmocić): In Blauen feldt ein Silbernes
nach unten geöffnetes Hufeisen, oben besetzt mit einem goldenen Län-
derkreuz, in der Öffnung des Hufeisens ein silbernes gestürzter Pfeil,
dessen Spitze hervorragt. Helmschmuck: Ein Geierflügel, von
links nach rechts von einem silbernen Pfeil durchschossen.

Impog: In dem Kriege des Kays Bolislav Korybutowicz (1102-1122)
gegen die Preussen schloß ein Ritter Dolga des Wappens Polbog
aus einem Hinterhalt so glücklich, daß er den Fürsten Preussen
von Pferde Lohle, dessen bestürzte Leute dann von den Preu-
nen mit Erfolg gefangen wurden. Als Belohnung

Czernowitz, 10. September 1861.

20

Schreib in alburnum ein atamanie Procopovici
Geolog.

Nur der genießt die Freiheit und das Leben,
der täglich sie erobern muss.

Ja wohl, aber des steten Kampfes wird man
ermüdet — wenn man die Früchte der geistlichen
Eroberung vermisst — doch satt und überdün-
gung. Phrasen bedeuten nichts. Nur der reelle Mensch
genießt die wahre Freiheit, wenn ihm soc. l.
infolge irgend einer guten Brunnengrube
gegeben ~~sind~~ sind, weil er jeden guten Fort-
schritt in welcher immer Richtung auch sehr
gut zu benutzen versteht.

V. Hurla.

DIN ARHIVELE CERNĂUȚENE: GENERALUL NICOLAE PETALA CĂTRE ION NISTOR

Doina Alexa

Suferințele abătute asupra teritoriului Bucovinei ce a făcut în anul 1940 obiectul raptului sovietic, au afectat considerabil și patrimoniul arhivistic cernăuțean. Dacă în anul 1940 întreg tezaurul documentar a rămas la Cernăuți, în anul 1944, doar o mică parte a fost evacuat la Micăsasa, lângă Sibiu.

Cu toate eforturile depuse în vederea salvării cel puțin a documentelor referitoare la Sudul Bucovinei, toate acestea au fost predate, la 19 aprilie 1945, la Socola - Iași, reprezentanților Uniunii Sovietice din Comisia Aliată de control, după ce suferiseră deja numeroase pierderi datorită tratamentului la care au fost supuse de către Armata de ocupație.

În contextul deja invocat, un bogat tezaur documentar referitor la istoria și cultura națională a rămas dincolo de granițele țării. Alături de aceste documente aflate încă din perioada interbelică în patrimoniul Arhivelor Statului din Cernăuți, în partea de Bucovină ruptă din trupul țării au rămas și importante înscrisuri aparținând unor personalități care și-au desfășurat activitatea în acest oraș¹.

Între aceste personalități de seamă implicate atât în pregătirea și înfăptuirea Marii Uniri, cât și în reformarea și modernizarea României interbelice, Ion Nistor (1876-1962) reprezintă un caz aparte. Autor al unei opere considerabile ca amploare, diversitate, profunzime și cutezanță constructivă, Ion Nistor este apreciat drept unul dintre cei mai valoroși istorici din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Ca profesor de istoria românilor a onorat con brio catedrele unor instituții de elită, în perioada 1904-1911, mai întâi ca dascăl secundar, iar mai apoi, până în 1941, în calitate de profesor universitar la Viena, Cernăuți, Odessa și București.

Reorganizarea în spirit românesc, consolidarea și dezvoltarea Universității din Cernăuți au reprezentat o altă preocupare perpetuă a savantului bucovinean, atât în calitate de rector al acesteia (1920-1921; 1933-1940), cât și de reprezentat al Almei Mater în senatul României (1920-1922).

Dimensiunea actului de cultură realizat de Ion Nistor și-a găsit expresia și în fondarea și conducerea "Institutului de istorie și limbă de la Cernăuți" (1922-1940), a publicațiilor "Junimea Literară" (1904-1914; 1923-1940), "Glasul Bucovinei" (1918-1940) sau Buletinul "Codrul Cosminului" (1924-1940). Personalitatea și influența sa s-au regăsit și în întemeierea Teatrului Național (1922) și a Conservatorului din Cernăuți (1924).

Identificat încă din perioada studiilor universitare cu destinul Bucovinei, angajarea lui Ion Nistor în mișcarea politico-culturală a românilor bucovineni pentru realizarea unității naționale a fost încununată de hotărârea Congresului general al Bucovinei, la 28 noiembrie 1918.

După unirea Bucovinei cu România, Ion Nistor a cunoscut o ascensiune spectaculoasă în ierarhia politică și de stat, mai întâi ca ministru, reprezentând interesele Bucovinei (1918-1926) și, mai apoi, ca demnitar și parlamentar liberal, deținând și o serie de portofolii, ca de pildă: al Lucrărilor Publice (1927-1928), al Minorităților Etnice (1933-1934), al Sănătății și Ocrotirilor Sociale (1934-1936), al Muncii (1936-1937), al Cultelor și Artelor (1939-1940).²

Informațiile referitoare la viața și activitatea savantului bucovinean sunt lărgite astăzi considerabil prin descoperirea, în anul 1981, de către arhivistul Dragoș Olaru, în patrimoniul Arhivei de Stat a Regiunii Cernăuți (Ucraina) a unui valoros tezaur documentar referitor la istoria și cultura națională. Fondul cuprinde, după estimările noastre aproximativ 600 de piese documentare, organizate în patru secțiuni.

Acestea reprezintă, în ansamblu, manuscrise ale operei științifice, texte ale unor cuvântări ținute cu diferite prilejuri, documente ce atestă numirea lui Ion Nistor în diferite funcții sau demnități onorifice, corespondență diversă.

În cadrul fondului, ponderea cea mai amplă este deținută de secțiunea a patra (dosarele 86-274) intitulată "Documente personale ale lui Ion Nistor", care cuprinde corespondență primită de către Ion Nistor în perioada 1905-1939 la Cernăuți sau București.

Pentru a ilustra valoarea informațională a acestei secțiuni vom cita câteva dintre numele emitenților: Gh.I. Brătianu, Al. Brătescu Voinești, Romulus Cârdeș, Traian Chelariu, George Enescu, Artur Gorovei, Nicu Flondor, Vasile Grecu, Maximilian Hacman, Nicolae Iorga, Constantin Moșil, Leca Morariu, Vladimir Mironescu, Grigore Nandriș, I.P.S. Mitropolitul Ardealului, Sextil Pușcariu, Iorgu Toma ș.a.³

Generalul Nicolae Petala s-a născut în 1869 la Vaslui. A absolvit cursurile unor instituții militare de elită din țară și străinătate, între care: Școala Militară de ofițeri din București și Școala Superioară de Război din Turin (Italia) și cea din Bruck (Austria). Începând cu anul 1889, a urcat toate treptele carierei militare, de la cea de sublocotenent, ajungând în 1919 Comandant de Divizie de Corp de Armată. De asemenea, a deținut funcțiile de atașat militar pe lângă legatia română din Sofia și, ulterior, pe lângă regimentul 5 din armata Austro-Ungară. Din opera sa cele mai cunoscute lucrări sunt: „Dusmanii armatei” (București, 1895), „Părerii asupra organizării infanteriei” (București, 1908), Discuțiuni în jurul legii cadrelor (1932)⁴.

Datorită demnităților militare pe care le-a deținut, generalul Nicolae Petala a participat la principalele operațiuni militare din Războiul pentru reîntregirea neamului. În anul 1919 s-a aflat, pentru scurt timp, la Cernăuți, deținând funcția de Comandant al Diviziei a VIII-a Infanterie, cu garnizoana în acest oraș. Armata română era prezentă în Bucovina din 6 noiembrie 1918, când a trecut granița la solicitarea lui Iancu Flondor, președinte al Consiliului Național Român, în contextul în care integritatea teritorială a acestui teritoriu românesc era amenințată grav de pretențiile ucrainene.⁵

Divizia a 8-a a Armatei Române, sub comanda generalului Zadic, a cooperat cu Consiliul Național Român, la restabilirea ordinii și normalității în această zonă a țării. În perioada 22 mai – 18 august 1919, Divizia a 8-a a participat la operațiunile din Pocuția.⁶

Ion Nistor, începând cu 18/31 decembrie 1918, deținea funcția de ministru de stat reprezentând interesele Bucovinei în guvernul de la București, iar începând cu 3/15 aprilie 1919, în urma demisiei lui Iancu Flondor din funcția de ministru delegat cu administrația Bucovinei cu sediul la Cernăuți, a preluat și această demnitate.

Dacă în două dintre scrisorile aduse în discuție (datate 25.03.1919 și 6.12.1919) Generalul Nicolae Petala îi solicită lui Ion Nistor favoruri personale, deosebit de interesant este conținutul scrisorii din 4.06.1919, care se referă la un episod decurgând din deznodământul „crizei” bucovinene – adunarea de la Cernăuți din 2 iunie 1919.

Criza bucovineană reprezintă un episod întunecat din perioada integrării acestei provincii în cadrul României întregite, dar care rămâne un fapt istoric care nu poate fi eludat într-o expunere completă și obiectivă a acestei etape istorice.

În privința integrării Bucovinei în cadrul României întregite s-au confruntat, în esență, două puncte de vedere. Primul pe care l-am numit „autonomist”, aparținând lui Iancu Flondor și partizanilor săi care în esență susținea că până la integrarea definitivă a Bucovinei în cadrul României întregite, va trebui să treacă o perioadă de tranziție în care fiecare provincie urma să se concretizeze într-o cât mai largă descentralizare administrativă și asigurarea unei participări efective și proporționale a celorlalte naționalități.

Celălalt, care a fost numit centralist, aparținea naționaliștilor „integrști”, grupați inițial în jurul „Glasului Bucovinei”, iar din septembrie 1919 în Partidul Democrat al Unirii. Aceștia, în procesul de edificare și consolidare a României întregite, puneau un accent deosebit pe Regatul României, văzută ca factor eliberator, căruia urmau să i se subordoneze deplin și rapid provinciile din fosta monarhie habsburgică, prin unirea lor necondiționată. În spiritul acestei convingeri ei își exprimau opțiunea pentru o conducere centralizată a Bucovinei, fără organe legislative și executive proprii.

Activitatea politică desfășurată de cei doi miniștri delegați cu administrarea Bucovinei ne demonstrează că ei au avut puține idei politice comune, aflându-se de la început într-un profund dezacord, izvorul conflictului dintre cei doi aflându-se în primul rând în concepția diferită privind ritmul de integrare în structurile statului român. Acest conflict va lua forme acute, găsindu-și deznodământul la 3/15 aprilie 1919, prin demisia lui Iancu Flondor din funcția de ministru delegat cu administrația Bucovinei, cu reședința la Cernăuți (dată după care Ion Nistor va cumula ambele funcții). Deznodământul crizei a reprezentat, de altfel, triumful grupării naționaliștilor „integriști” în lupta lor cu „autonomiștii”.⁷

După 16 aprilie 1919, Ion Nistor s-a confruntat cu o serie de probleme decurgând din deznodământul „crizei” bucovinene. Gruparea autonomistă și-a continuat activitatea, iar organul său de presă numit „Bucovina” publică în perioada aprilie – iunie 1919 o serie de articole prin care se explica activitatea lui Iancu Flondor, justificând opinia acestuia că perioada de tranziție trebuie să se desfășoare lent, fără convulsii sociale, ținându-se cont de compoziția etnică a Bucovinei.

Punctul culminant al opoziției față de măsurile lui Nistor a fost reprezentat de adunarea de la Cernăuți din 2 iunie 1919. În această tensiune politică se fac noi încercări pentru concilierea celor doi oameni politici printr-un arbitraj. Ideea organizării unui arbitraj aparține lui N. Iorga, dar acesta nu era posibil decât dacă cei doi solicitau soluționarea diferendului pe calea arbitrajului. Generalul Petala, devenit comandantul Diviziei a 8-a de infanterie cu garnizoana la Cernăuți, cu consimțământul regelui Ferdinand, urma să obțină acordul celor doi de a se recurge la arbitraj, mai ales că Iancu Flondor l-a informat pe generalul Petala că minoritățile neromâne din Bucovina, nemulțumite de situația politică, pregătesc un memorandum care urmează a fi trimis Conferinței de Pace de la Paris, prin care își vor retrace acordul pentru unirea necondiționată. La 22 iunie 1919, generalul Petala se adresează în scris lui Iancu Flondor și Ion Nistor, solicitându-le acordul în vederea unui arbitraj. Ion Nistor își dă acordul în 24 de ore fără condițiuni, Iancu Flondor îi răspunde generalului Petala că acesta nu este la curent cu situația politică din Bucovina și că nu se poate pronunța asupra arbitrajului. La scurt timp îl vizitează pe general la hotelul „Pajura Neagră” din Cernăuți și-i cere să-i aprobe organizarea unei adunări pentru a se consulta cu partizanii săi înainte de a se pronunța asupra arbitrajului. Generalul Petala aprobă ținerea adunării pentru ziua de 2 iunie 1919. Fiind plecat în acea zi la Colomeca, Ion Nistor a protestat împotriva aprobării date, exprimând temerea că Iancu Flondor se va pune în fruntea manifestanților, ieșind în stradă, pentru a cere demiterea guvernului Brătianu.

La această adunare au participat adepții lui Iancu Flondor și reprezentanții diferitelor partide ale minorităților din Bucovina. În rezoluția acestei adunări s-a cerut instaurarea unei administrații proprii a Bucovinei în care să fie reprezentate proporțional toate minoritățile neromâne.

În urma adunării din 2 iunie 1919 arbitrajul nu va mai avea loc. Chiar a doua zi, într-o scrisoare din Iași, din 3 iunie 1919, generalul Petala îl informa pe Iancu Flondor că arbitrajul nu mai poate avea loc „în aceste clipe hotărâtoare pentru interesele românismului” în Bucovina. Generalul Petala este înlocuit, la comandă fiind rechemat generalul Zadac. Cele două grupări conduse de Iancu Flondor și Ion Nistor au continuat să urmărească propria lor politică.⁸

25.III.1919

I

Stimate D^{le} Nistor

Am încercat eri în două rânduri să vă văd; v-am urmărit chiar până la ușa lui Kiriacescu unde ați rămas mult și nu am mai putut să vă aștept.

Plec la Iași cu regretul de a nu vă fi putut vedea. Sper să am mai mult noroc altădată. fie aici, fie la Cernăuți, unde după cât pare, situația militară cere să stăm de veghe.

Nu am putut satisface dorința Dv. de a acorda un concediu sublocotenentului Cantacuzino, căci el se găsea deja în Ardeal și nu se mai afla sub ordinele mele.

Vă rog a nu mai lăsa pe Lunguleac⁹ să stea neocupat: am impresia că suferă mult din această cauză. Să fiți încredințat că la orice îl veți întrebuința va face cinste locului ce va ocupa și se va face folositor țării.

În urma celor ce ați spus personal luna trecută la Capșa, unde ați fost să mă vedeți că trebuie cerut și agrementul D-lui Flondor spre a-l numi cu deplină înțelegere ambilor Miniștri bucovineni, i-am telegrafiat să plece la Cernăuți, să se prezinte D-lui Flondor și să-i ceară agrementul. Dl. Flondor, după ce a luat îmi pare și avizul D-lui Bodnărescu¹⁰ s-a grăbit a face numirea. Nu știu cărui lucru se datorează faptul că, deși are agrementul ambilor miniștri, el stă fără a-și fi ocupat postul. Nu cumva Dl. Flondor a depășit drepturile sale și l-a numit în altă parte decât acolo unde doriți Dv.? În orice caz, vă rog a soluționa chestiunea așa cum găsiți mai nimerit și pentru interesul unui om de elită cum este Lunguleac și pentru interesele obștești, într-o țară săracă în virtuți, este un mare păcat ca un om de seamă să nu fie pus la lucru.

Mulțumindu-vă pentru amabilitatea cu care ați întâmpinat recomandățiunea mea în favoarea lui Lunguleac, vă rog, D-le Nistor, a primi încrederea considerațiunei mele.

General N. Petala

Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, Ucraina, fond personal Ion Nistor, d.216, f.1.

Cernăuți, 4.VI.1919

II

Stimate Domnule Nistor,

În „Glasul Bucovinei”¹¹ de astă seară, într-un articol semnat de Domnul Aurel Moraru¹², se prezintă într-o lumină cu totul falsă modul cum a decurs autorizarea ce am dat-o întrunirii provocată de Flondor, întrunire de care fusesem încredințat că nu va reprezenta nici o primejdie pentru siguranța statului și de care Dv. având o părere contrarie, ați manifestat dorința de a fi oprită.

Cum păstrez notele telefonice cu care am răspuns c-dantului de garnizoană, în momentul în care acesta mi-a comunicat dorința Dv. de a opri întrunirea, cred bine a vi le reproduce textual, spre a vă reîmprospăta memoria:

Nota I: „Eu nu revoc ordinul dat, pentru că nu-mi pare posibil că într-o întrunire de șefi de partide poate fi o primejdie pentru ordinea și siguranța în stat.

Pentru orice eventualitate însă vă însărcinez pe Dv. (Colonel Lupașcu), C-dantul Garnizoanei Cernăuți, să asistați personal la întrunire și să apreciați dacă vorbitorii se vor abate de la obligațiunile luate față de mine prin Dl. Grigorovița, de a nu vorbi nimic care ar fi în contradicție cu legea stării de asediu, imputernicindu-vă a opri întrunirea în acel moment și a încheia acte contra vinovaților”.

Puțin după ora 4 p.m. am adăugat următorul ordin:

„Dacă Domnul Nistor vede o primejdie pentru siguranța statului în această întrunire o va opri D-nia sa prin organele polițienești”.

Din raportul primit de la comandantul garnizoanei, Colonelul Lupașcu, îmi arată că v-a comunicat și primul meu răspuns: „că eu nu voiu să revoc ordinul de aprobare” și urmarea acestui ordin că Dv. o puteți opri, dacă judecați în primejdie siguranța statului.

Colonelul Lupașcu mi-a raportat că, în momentul când v-a comunicat a 2-a mea notă telefonică i-ați obiectat că „ar fi prea târziu” la care D-sa v-a răspuns că „nu e prea târziu”, căci a dat ordin ca întrunirea să nu înceapă decât în prezența D-sale. Cuvintele textuale ale Colonelului Lupașcu au fost: „Nu e prea târziu; întrunirea n-a început și nici nu începe până nu mă duc eu”.

Din cele relatate asupra modului cum a decurs convorbirea Dumneavoastră ce comandați garnizoana rezultă îndubitabil că ați fost pus în fața faptului că eu nu vroiam a-mi dezice cuvântul dat de aprobare, pe când D-voastră ați fi putut opri pentru considerente ce nu stau să discut acea întrunire care vă dădea atâta preocupățiune – rezultă însă că, deși știati că întrunirea nu va începe fără prezența colonelului Lupașcu, totuși nu i-ați cerut colonelului de a întârzia cel puțin începerea întrunirii, atât încât vă era necesar ca să ordonați măsuri polițienști de oprire.

Față de cele expuse aici care corespund în totul adevărului, modul tendențios și necorespunzător realității cu care D-I Moraru descrie istoricul acestei opriri, este pentru mine cu totul surprinzător.

Las să treacă nereluată lipsa de condescendență pe care o dovedește scriitorul față de un general comandant de corp de armată pe care îl confundă cu unul din adversarii săi politici.

Cum numitul domn vă este domniei Voastre amic și prieten politic, cum gazeta în care scrie este organul grupării politice ce reprezentați și conduceți, cum tot ce scrie în ziar trece prin cenzura Domniei Voastre,

Vă rog să binevoiți a-mi comunica dacă aprobați fondul și forma acestui articol tendențios și necuviincios și dacă el este scris cu asentimentul Dv.

Rugându-vă ca răspunsul Dv. să-mi parvină până mâine, joi, înainte de ora 1 p.m., când urmează să plece la Rădăuți, vă rog stimate d-le Nistor, a primi încredințarea considerațiunii mele.

General N. Petala

Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, Ucraina, fond personal Ion Nistor, d.216, f.2-3.

6.12.1919

Cernăuți

III

Stimate Domnule Nistor,

Te rog să mă ierți că vă deranjez cu aceste rânduri: îmi permit însă a-ți răpi câteva momente, pentru a-ți adresa o rugămintă în interesul unui prieten al meu.

Este vorba de amicul meu, Mihai Brăileanu, președintele tribunalului din Piatra Neamț, care este în perspectivă de a fi înaintat curând Consilier la Curte.

Dânsul ar dori foarte mult să obțină acest loc la Curtea de apel din Cernăuți, oraș în care vrea să se stabilească definitiv cu întreaga familie.

După cât îmi spune dânsul, această numire s-ar putea face fie la noua secție a acestei Curți, ce pare a fi pe cale a se forma, fie prin numirea sa la actuala secție, la locul vreunui alt magistrat care ar vrea să treacă în regat, prin consimțământ.

DI. Brăileanu personal se va prezenta D-voastră cu aceasta și vă va explica mai detaliat dorința sa și modalitățile de aducere la îndeplinire.

Pentru aceasta însă are nevoie mai întâi de asentimentul Vostru și apoi de binevoitorul concurs.

Din partea mea vă rog foarte mult, dacă credeți că cererea se poate realiza și că deci intervenția mea nu este neoportună a-i da binevoitorul D-voastră sprijin pentru care vă mulțumesc prin anticipație.

General N. Petala

Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, Ucraina, fond personal Ion Nistor, d.216, f.4.

From the Cernowitz records: General Nicolae Petala addressing to Ion Nistor

We bring back today into the scientific circuit 3 letters, addressed by General Nicolae Petala to Ion Nistor from the personal records of Ion Nistor. Of all this correspondence, the letter from June 4th, 1919 bears a special value. This offers us interesting information related to an important episode of „the Bukovinean Crisis” – the assembly of the Autonomists led by Iancu Flondor which took place at Cernowitz on June 2th, 1919.

NOTE

1. Doina Alexa, *Cercetări în arhivele cernăuțene. Fondul personal Ion Iancu Nistor*, în „Revista Arhivelor” 1-2/2002, p.112.
2. Vezi Doina Alexa, *Ion Nistor - dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți, 2000, 240 p.
3. Idem, *Cercetări în arhivele cernăuțene...*, p.113.
4. *Enciclopedia Cugetarea*, București, <1998>, p.648.
5. Ion I. Nistor, *Intrarea armatei române în Bucovina (1918). Cooperarea ei cu celelalte instituții de stat pentru educarea straturilor sociale*, în *Zece ani de la Unire*, Cernăuți, 1928, p.35-46.
6. Ioan V. Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România. Aspecte militare*, Suceava, 1997, p.59-60.
7. Doina Alexa, *Ion Nistor - dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți, 2000, p.184-185.
8. Radu Economu, *Unirea Bucovinei, 1918*, București, 1994, p.66-69.
9. Lunguleac Ion (1886-1942), avocat și doctor în drept din 1911. Profesor la Catedra de drept roman a Universității din Cernăuți, mai întâi ca suplinitor, iar începând cu 1 octombrie 1919 și apoi în calitate de titular, din 1926.
10. Vasile Bodnărescu, om politic și patriot umanist. Membru al Consiliului Național Român care l-a delegat ca agent diplomatic pe lângă guvernul român de la Iași. În perioada 15 aprilie 1919 - 2 mai 1920 a deținut Secretariatul de serviciu al Internelor, pentru Bucovina. În momentul la care face referire textul scrisorii deținea funcția de președinte al Curții de Apel din Cernăuți.
11. „Glasul Bucovinei” (1918-1940) – cel mai important cotidian din Bucovina interbelică.
12. Aurel Moraru (1886-1945), jurist și publicist. Doctor în drept din 1914. Colaborator apropiat al lui Ion Nistor atât în cadrul cotidianului „Glasul Bucovinei” cât și sub auspiciile Partidului Democrat al Unirii și mai apoi Liberal.

MEMORIUL LUI IANCU FLONDOR DIN ANUL 1915 DESPRE HOTARELE BUCOVINEI

Constantin Ungureanu

Către sfârșitul stăpânirii austriece Bucovina fusese transformată într-o provincie multiethnică și multiconfesională. În care nici o etnie nu constituia o majoritate absolută. Mai mult decât atât, potrivit recensămintelor oficiale austriece din anii 1880-1910, realizate după criteriul limbii de conversație a populației, românii bucovineni erau devansați de ucrainenii și constituiau doar ceva mai mult de o treime din totalul populației. Astfel, la recensământul din 1910 au fost înregistrați în Bucovina 794.945 locuitori, dintre care 305.222 (38,4%) vorbitori de limbă rutenă, 273.216 (34,4%) – de limbă română, 168.779 (21,2%) – de limbă germană, 36.217 (4,5%) – de limbă polonă și 10.389 – de limbă maghiară¹.

Ucrainenii locuiau compact în nordul și vestul Bucovinei, în timp ce românii erau concentrați în centrul și sudul provinciei, unde existau și importante enclave ucrainene, germane, maghiare și poloneze. La nord de Prut românii locuiau compact doar în satele Boian, Mahala, Buda, Cotul Ostriței, Novoselița și Gogolina. În opt districte politice și judecătorești din nord-vestul Bucovinei (Cotmani, Sadagura (fără satul Buda), Seletin, Stănești, Usti-Putila, Vașcăuți, Vijnița și Zastavna), precum și în patru sate (Mămăieștii Vechi, Mămăieștii Noi, Revna și Strilețkii Cut) din districtul judecătoresc Cernăuți, situate pe malul Prutului, la nord-vest de capitala Bucovinei, în 1910 locuiau 253.821 persoane, dintre care 211.648 (83,4%) ucrainenii, 33.457 (13,2%) vorbitori de limbă germană (marea majoritate evrei), 7.682 (3%) polonezi și doar 705 (0,3%) români². În restul Bucovinei, inclusiv Cernăuți, locuiau 541.108 persoane, dintre care 272.549 (50,4%) români, 135.394 (25%) – vorbitori de limbă germană (etnici germani și evrei), 93.453 (17,3%) – vorbitori de limbă rutenă, 28.528 (5,3%) – polonezi și 10.388 (1,9%) – maghiari³.

În ultimele decenii de stăpânire austriacă rutenii din Bucovina au cunoscut o puternică deșteptare națională, au înființat un șir de ziare în limba ucraineană, au activat în diferite societăți național-culturale. La începutul sec. XX rutenii bucovineni, fiind susținuți și de autoritățile austriece centrale și provinciale, au obținut un șir de drepturi politice, reușind să diminueze influența politică a românilor din Bucovina. Dacă până la începutul sec. XX românii au avut cei mai mulți deputați în Dieta Bucovinei și au fost cel mai bine reprezentați în Parlamentul de la Viena, atunci în ultimul deceniu de stăpânire austriacă situația s-a modificat simțitor.

La 26 ianuarie 1907 a fost adoptată o nouă lege electorală pentru alegerea Parlamentului austriac. Prin această lege electorală se desființau vechile colegii electorale și se înființau circumscripțiile electorale, acordându-se drept de vot tuturor bărbaților, care împlini-se vârsta de 24 de ani. În Bucovina au fost create 14 circumscripții electorale (11 rurale și trei urbane). Din circumscripțiile rurale cinci aveau populație majoritar românească, cinci – populație majoritar ucraineană, iar una cuprindea coloniile germane⁴. În rezultatul alegerilor parlamentare din 1907 au fost aleși 14 deputați din partea Bucovinei, dintre care cinci ucrainenii de orientare național-democrată.

La 16 octombrie 1909 a fost adoptată și o nouă lege electorală pentru alegerea deputaților din Dieta Bucovinei. Varianta finală a legii prevedea ca Dieta să fie constituită din 63 de deputați, asigurând 23 de locuri românilor, 17 ucrainenilor, 6 polonezilor, celelalte 17 mandate urmând să fie împărțite între germani și evrei⁵. Acest sistem electoral prevedea constituirea cadastrelor naționale

pentru diferite categorii sociale și stabilea un număr exact de mandate pentru fiecare naționalitate, proporțional cu ponderea alegătorilor din fiecare cadastru național.

Astfel, ultimele alegeri parlamentare și locale din Bucovina au asigurat o reprezentare mult mai bună a ucrainenilor în Parlamentul de la Viena și în Dieta Bucovinei, dar, totodată, aceste alegeri au consemnat un adevăr incontestabil, și anume – contrar rezultatelor recensămintelor oficiale austriece, numărul alegătorilor români din Bucovina era ceva mai mare decât al alegătorilor ucraineni. În toamna anului 1910 au fost înregistrați în total 180.414 alegători, dintre care 66.569 (36,9%) în listele românești (inclusiv circa 2.000 de alegători maghiari), 64.673 (35,8%) – în cele ucrainene, 35.492 (21,9%) – în cele germane și 9.680 (5,4%) – în cele polone⁶. Iar la alegerile parlamentare din 1907, în Bucovina au fost exprimate 15.654 de voturi pentru partidele sau candidații germani, 55.957 de voturi – pentru candidații partidelor românești și 43.974 de voturi – pentru candidații partidelor ucrainene⁷.

La sfârșitul stăpânirii austriece s-a dezvoltat foarte rapid și sistemul de învățământ din Bucovina, copiii de diferite etnii având posibilitatea să fie instruiți în limba maternă. Totuși, deși numărul școlilor primare ucrainene era mai mare decât al celor românești, numărul elevilor din școlile românești era mai mare decât în cele ucrainene. Astfel, în anul de învățământ 1912 / 1913, funcționau 564 de școli primare oficiale în Bucovina, inclusiv 219 cu limba de predare ucraineană și 190 cu limba de predare română, dar, în același an, școlile primare și particulare românești erau frecventate de 44.288 de elevi, iar cele ucrainene – de 40.608 elevi⁸.

Și în cadrul Bisericii ortodoxe a Bucovinei ucrainenii au obținut noi drepturi și o reprezentare mai bună în conducerea ei. În anul 1899, cu sprijinul guvernatorului, doi clerici ucraineni au fost numiți asesori consistoriali, al treilea ucrainean fiind numit în această funcție în 1905. În anul 1899 au fost numiți și doi profesori ucraineni la Facultatea de Teologie. Sub mitropolitul Arcadie Ciupercovici (1896-1902) s-a admis ca unul din cei doi reprezentanți ai bisericii în Consiliul școlar al Bucovinei să fie ucrainean, iar în 1905 din cei 10 consilieri și asesori în Consistoriul Bisericii ortodoxe 5 erau români și 5 ucraineni⁹. În 1913, în postul vacant de vicar general al Mitropoliei a fost numit ucraineanul Artemon Manastyrski, convenindu-se ca Biserica ortodoxă din Bucovina să fie împărțită într-o episcopie română și una ucraineană. Totuși, nu s-a putut realiza o înțelegere privind locul de reședință a episcopiei ucrainene și nici modul de despărțire a celor două episcopii. Declanșarea războiului mondial a împiedicat împărțirea în două a Bisericii ortodoxe din Bucovina.

La începutul sec. XX mișcarea națională ucraineană din Bucovina a început să se transforme treptat într-o mișcare politică. Ucrainenii au început să înainteze pretenții politice tot mai ample asupra Bucovinei, ceea ce a provocat o reacție negativă a românilor bucovineni. La Lvov ucrainenii au întemeiat un partid național-democrat, care cerea ca teritoriul locuit de ruteni din Austria (estul Galiției și cea mai mare parte a Bucovinei) să formeze o provincie distinctă, cu o largă autonomie administrativă și legislativă. Obiectivul final era reunirea tuturor pământurilor locuite de ucraineni în cadrul unei Ucraine habsburgice.

Odată cu izbucnirea războiului mondial s-a intensificat activitatea politică a rutenilor din Austro-Ungaria pentru constituirea, pentru început, a unei Ucraine Mici, alcătuită din Galiția Orientală, Bucovina nord-vestică și Rusia Subcarpatică. Ei pretindeau mai mult de jumătate din teritoriul Bucovinei, până la râul Siret, inclusiv orașele Cernăuți, Siret și Storoiineț.

Simultan cu propaganda ucraineană, dar în opoziție cu ea, în Galiția și Bucovina prinsese rădăcini și mișcarea panrusă, care revendica practic aceleași teritorii din Austro-Ungaria (estul Galiției, nord-vestul Bucovinei și Rusia Subcarpatică), dar pentru unirea acestora sub sceptrul țarului rus. Această mișcare s-a intensificat în timpul războiului, fiind încurajată de succesele militare ale armatei ruse pe fronturile din Galiția și Bucovina. Mișcarea panrusă revendica un teritoriu din Bucovina, care să cuprindă în granițele sale orașul Siret, apoi râul Siret până la Storoiineț, iar de acolo Cosciuia, Straja, Putna, Sucevița, Cacica, Humor, Cărlibaba etc.¹⁰ Astfel, atât

mișcarea panucraineană, cât și mișcarea panrusă, revendicau cea mai mare parte din nordul și vestul Bucovinei, inclusiv teritoriul dintre râurile Prut și Siret cu orașele Cernăuți, Siret și Storojinet.

La începutul războiului, după ce Cernăuțul și o parte importantă din nordul Bucovinei fusese ocupată de armata țaristă, în capitala provinciei s-a constituit un comitet rutean, care sprijinea revendicările Rusiei în acest teritoriu. Marele om politic bucovinean Iancu Flondor a aflat despre constituirea acestui comitet și despre intențiile acestuia de a revendica Bucovina dintre Prut și Siret ca un teritoriu locuit în majoritate de ruteni. Iancu Flondor nu a întârziat să combată, cu argumente convingătoare, aceste pretenții ale ucrainenilor. El a întocmit în februarie 1915 un memoriu, în două exemplare, intitulat *Memoriu privitor la fruntariile Bucovinei*, în care demonstrează, din punct de vedere istoric, etnografic, economic și cultural, drepturile românilor asupra teritoriului Bucovinei dintre Prut și Siret. Un exemplar al acestui memoriu se păstrează la Arhivele Naționale din București (*fondul Iancu Flondor, inventar 945, dosar 15*).

Acest memoriu a fost trimis, prin Ion Mavrocordat de la Dăngeni (Botoșani), președintelui Consiliului de Miniștri al României, Ion I.C. Brăteanu, pentru a-l informa despre intențiile Rusiei de a revendica Bucovina până la râul Siret. Totuși, nu este clar, dacă acest memoriu a ajuns la Ion I.C. Brăteanu. Din nota, anexată la memoriu și scrisă în decembrie 1939 de Șerban I. Flondor, reiese că, memoriul, înaintat lui Ion I.C. Brăteanu, a intrat în 1916 în posesia contelui Ottokar Czernin, cancelarul Austro-Ungariei, și a servit ca bază pentru intentarea de către autoritățile austriece a unui proces împotriva lui Iancu Flondor la Curtea Marțială de la Lvov (Lemberg)¹¹.

Iancu Flondor constata în acest memoriu că, trei premise mai importante vor determina stabilirea noilor hotare ale Bucovinei: a) principiul naționalităților; b) chestia apărării pentru viitor a principiului menționat; c) asigurarea prosperității economice a Bucovinei în noile sale hotare. El practic accepta că, teritoriul Bucovinei, situat la nord de râul Prut, va fi pierdut, dar considera că restul Bucovinei, în special teritoriul în dispută dintre Prut și Siret, trebuie "să fie considerat ca o parte integrală a revendicărilor noastre..."¹². Astfel, practic cu un an și jumătate înainte de încheierea la 4 / 17 august 1916 la București a tratatului secret între România, Rusia, Franța, Anglia și Italia, Iancu Flondor admitea că, viitorul hotar al Bucovinei va fi stabilit pe Prut. Ori, este bine cunoscut că, tratatul secret, semnat de România în august 1916, prevedea la art. IV că "linia de hotar va începe de la Prut, de la un punct al frontierelor actuale între Rusia și România, aproape de Novosulița și va urca râul până la granița Galiției, la întâlnirea Prutului cu Ceremușul. De aici va urma frontiera dintre Galiția și Ungaria până la punctul Steag, cota 1655..."¹³.

Iancu Flondor admitea în memoriul său și faptul că, partea de vest a Bucovinei ("munții ruteni") e locuită de populație compactă ruteană și constata că "pentru cazul extrem și ca "ultima ratio" ar fi cu mult mai favorabil de a renunța la "munții ruteni" decât la teritoriul conțențios dintre Prut și Siret"¹⁴. Patru ani mai târziu, în timpul deslășurării Conferinței de Pace de la Paris, delegația S.U.A. a întocmit o documentație, numită cartea roșie și cartea neagră, care cuprindea limitele recomandate de aceasta privind partea Bucovinei care urma să fie atribuită României. Partea americană propunea, în primăvara anului 1919, ca o porțiune din nord-vestul Bucovinei, situată pe valea Ceremușului și care era locuită, după datele recensământului austriac din 1910, de 85.000 de ucrainenii și doar 300 de români, să fie atribuită Galiției. Delegația S.U.A. justifica frontiera etnică propusă ca prezentând mai puține dificultăți decât frontiera administrativă dintre Bucovina și Galiția¹⁵.

Așadar, încă la începutul anului 1915, Iancu Flondor atrăgea atenția, în memoriul său, asupra criteriilor, pe baza cărora ar urma să fie stabilite hotarele de nord ale Bucovinei, și anume principiul etnic și asigurarea prosperității economice a provinciei, ceea ce practic a fost stipulat mai târziu în Tratatul secret, semnat la București în august 1916, și a fost propus de delegația S.U.A. în primăvara anului 1919 la Conferința de Pace de la Paris. Totodată, remarcăm concluzia tranșantă a lui Iancu Flondor, care menționa că, în cazul în care nu se va putea obține întreaga Bucovină, în nici un caz să nu se cedeze teritoriul dintre Prut și Siret cu capitala Cernăuți.

În memoriul său, Iancu Flondor demonstrează cu exemple concrete că, recensământul austriac din 1910, realizat după criteriul limbii de conversație (Umgangssprache) a locuitorilor, nu reflectă corect naționalitatea populației Bucovinei, remarcând că, principiul etnic este mult mai corect reflectat în listele alegătorilor, întocmite în toamna anului 1910 conform noii legi electorale, bazată pe votul universal și cercuri electorale naționale. Sunt date ca exemple comunele Cuciurul Mare, Mihalcea și Camena de lângă Cernăuți, în care recensământul oficial a înregistrat 40,9%, 31,6% și, respectiv, doar 0,5% vorbitori de limbă română, iar, totodată, peste 80% din alegătorii acestor trei localități s-au înscris în listele electorale românești¹⁶.

Memoriul respectiv cuprinde și un tabel statistic despre populația localităților din teritoriul Bucovinei, situat între râurile Prut și Siret până la pâraul Brusnița, scris, după cum relatează Șerban I. Flondor, de mama sa Elena Flondor. Tabelul conține informații despre suprafața (în hectare), componența națională a populației și structura marii proprietăți din fiecare localitate¹⁷. Structura etnică a localităților din acest tabel este prezentată nu conform recensământului oficial, ci este calculată pe baza cadastrului național oficial, adică a listelor electorale din anul 1910, fiecare familie fiind considerată de aceeași etnie cu capul de familie din lista electorală corespunzătoare. După cum remarcă Iancu Flondor, "dacă prin metoda indicată încă nu atingem numărul absolut exact al populației române, ... totuși ne apropiem cât se poate de realitate"¹⁸.

Astfel, potrivit acestui calcul, în cele 48 de localități din teritoriul dintre Prut și Siret până la pâraul Brusnița (inclusiv Cernăuți), locuiau 183.390 de persoane, dintre care 64.643 români, 46.044 ruteni și 72.703 locuitori de alte naționalități¹⁹. Aceste 48 de localități din teritoriul respectiv aveau o suprafață de 109.743 ha, dintre care 50.413 ha aparțineau marilor proprietari. În acest teritoriu al Bucovinei existau doar câțiva mari proprietari de origine poloneză, evreiască sau armeană, restul moșiilor aparțineau unor proprietari români. Moșiile Fondului bisericesc din cele 12 sate erau considerate, de asemenea, de origine română (vezi tabelul din anexa memoriului). Astfel, Iancu Flondor demonstrează că, populația din teritoriu respectiv al Bucovinei este predominant românească, iar pretențiile ucrainenilor de a revendica teritoriul dintre Prut și Siret ca unul locuit în majoritate de ruteni, sunt nefondate. Iancu Flondor rezuma cele arătate în memoriul său cu câteva cuvinte tranșante – fără Prutul ca fruntarie nici o învoire²⁰.

Redăm în continuare textul integral al memoriului, întocmit de Iancu Flondor în februarie 1915, precum și tabelul statistic despre populația și marea proprietate a localităților Bucovinei, situate în teritoriul dintre râurile Prut și Siret, până la pâraul Brusnița. Memoriul respectiv mai conține la fila 10 o hartă a Bucovinei, elaborată de Eduard Fischer la scara 1:600000, pe care este trasată cu un toc roșu linia care desparte teritoriul de vest al provinciei, locuit compact de ruteni, numit în memoriu "munții ruteni". Această linie, care este descrisă amănunțit și în memoriu la fila 3, începe de la satul Zeleneu, la punctul revărsării pâraului Brusnița în Prut, urmează cursul pâraului menționat și cursul superior al râului Siret, și se încheie în zona localității Cărlibaba, unde pâraul cu același nume se revărsă în râul Bistrița.

Memoriu privitor la fruntariile Bucovinei.

O întâmplare fericită m-a pus în măsură să pot afla la timp, că s-a format în zilele din urmă la Cernăuți un comitet rutean, care e pe cale să compună un memoriu privitor la starea etnică actuală a populației bucovinene cu scop de al înainta guvernului rus, insistând ca la o eventuală apropiată schimbare a hartei europene, să fie considerată partea Bucovinei, situată între râurile Prut și Siret, ca locuită în majoritate covârșitoare de ruteni și prin urmare încorporată imperiului rus. În vederea acestei tendințe periculoase, a cărei realizare ar avea drept urmare o simțitoare ciuntire a Bucovinei românești, mă cred dator să pun celor în drept la dispoziție materialul necesar pentru a respinge acest atentat îndreptat contra neamului nostru.

Țin să accentuez, că voi proceda în expunerile mele cât se poate de obiectiv și garantez cu reputațiunea mea pentru exactitatea celor arătate fiind în stare să probez toate cu documente

autentice. Mai adaug, că – născut în valea Siretelui și domiciliat aici timp de jumătate de veac – sunt în măsură să cunosc temeinic împrejurările în materie.

Trei premise mai importante vor determina stabilirea fruntariilor noi ale Bucovinei:

- a). *Principiul naționalităților, fiind pus – cu, sau fără drept – ca cauza războiului european.*
- b). *Chestia apărării pentru viitor a principiului menționat.*
- c). *Asigurarea prosperității economice a formațiunilor noi.*

A). E firesc, că pe baza principiului naționalității să decidă majoritatea relativă a populației de soarta viitoare a teritoriului locuit de ea. Tot atât de necontestabil e, că nu se vor lua în considerare porțiuni mai mici – comune sau cătune – ci un teritoriu mai larg încadrat cât se poate de hotare naturale.

Se naște însă întrebarea, care va fi mărimea unui atare teritoriu? Faceva se această constatare pe baza caracterului istoriei respectivei țări?

După toate câte transpiră până acum în publicitate despre părerea factorilor competenți ruși, mi se pare, cu – durere – vom renunța la partea Bucovinei situată pe malul stâng al Prutului. Trebuie însă susținut cu tenacitate, ca măcar restul acestei țări, ruptă odinioară de la sânul Moldovei, să fie considerată ca o parte integrală a revendicărilor noastre, căci e cert, că acum pierdută, faptul va constitui o lovitură gravă și în veci ireparabilă.

După statistica oficială austriacă din anul 1910, care numai în favorul elementului român nu e compusă, rezultă că partea Bucovinei – care ne interesează în special – anume de la țărmul drept al Prutului, respectiv Ceremușului, spre sud până la hotarele Ungariei și Transilvaniei, are o suprafață de 911.543 hectare și e locuită de:

Români 263.254,

Ruteni 183.418,

prin urmare o majoritate a Românilor față cu Rutenii de

79.634,

care fără "munții ruteni" sporește la

160.635.

Admit, că partea de vest a Bucovinei – țărmul drept al Ceremușului – e locuită de populație compactă ruteană, totuși suntem îndreptățiți să pretindem și partea aceasta a țării ca compensație pentru populaținea română aflătoare pe țărmul stâng al Prutului în număr de 10.635 suflete. Teritoriul menționat "munții ruteni" se întinde spre est până la o linie, care o fixează în următorul mod:

Începând de la localitatea Zeleneu – punctul revărsării pârâului Brusnița în Prut – urmând cursul pârâului numit și șoseaua districtuală până la malul râului Sirete, mai departe cursul de sus al râului Sirete până la localitatea "Bursucău", de acolo cursul pârâului Cerniș traversând trecătoarea Șurdin, urmând apoi cursul pârâului Rusca până la revărsarea lui în râul Suceava, apoi cursul de sus al râului numit prin localitățile Șipote și Izvoare, încunjurând cota 1590 a muntelui Lucina în spre genunchiul pârâului Cărlibaba, urmând cursul pârâului numit pe sub poalele "Țapului" până la revărsarea pârâului numit în râul Bistrița la localitatea Cărlibaba (hotarul Ungariei).

Spre est de la linia aici indicată populaținea e amestecată, din ce în ce cu majoritate covârșitoare românească.

Pentru cazul extrem și ca "ultima ratio" ar fi cu mult mai favorabil de a renunța la "munții ruteni" decât la teritoriul contencios.

Trecând la pretențiunea "comitetului" rutean în privința teritoriului între Prut și Sirete, se naște întrebarea: Care va fi procedeul pentru a stabili în mod neîndoelnic cifrele populației române și raportul ei numeric față de popoarele conlocuitoare?

E probabil, că Rutenii se vor baza pe statistica oficială austriacă.

Pentru a aprecia în mod cuvenit această faimoasă statistică, trebuie a aduce în vileag sistemul practicat la compunerea ei.

E fapt cert și notoric, că începând de la Unirea Principatelor Române toate guvernele austriace stăruiau cu neîntreruptă rea voință la reducerea importanței a neamului nostru în Bucovina în favoarea Rutenilor. Scopul e, de a întări acest popor, a-i proteja tendințele ucraine, a-l îndemna la convertire catolică și a făuri în urmă o stavilă contra propagandei ortodoxe moscovite, respectiv a irendea române. Nu încap în cadrele expunerilor actuale de a se ocupa în special cu manoperele violente, nu rare ori chiar brutale ale întregului aparat administrativ, pentru a atinge scopul dorit de conducerea austriacă. Mă mărginesc să arăt, că și în privința statisticeii – un mijloc potrivit pentru a legitima întrucâtva tendințele vădite și ale arăta față cu străinătatea – s-a purces în modul cel mai arbitrar posibil, pentru a ne arată tabela statisticeii în locul titlului “naționalitate” inscripțiunea ingenioasă “Umgangs-Sprache” (limba de conversațiune) cu scopul vădit de a avea un mijloc potrivit pentru stabilirea naționalității a respectivei persoane fără, sau și contra voinței ei. Funcționarii însărcinați cu recensământul – de regulă străini – puneau întrebarea în limba ruteană (obișnuită și de altfel cu preferință în toate oficiile statului privitor la contactul zilnic cu populațiunea de la țară) “întelegi ruteneste”? La răspunsul afirmativ era bietul român – fără doar și poate – trecut în tabelă ca rutean. Toate reclamațiunile ulterioare rămăneau zădarnice, așisderea toate protestările deputaților și rezoluțiunile camerei provinciale. Subsemnatul însuși a făcut și în privința aceasta cele mai triste experiențe în decursul activității sale ca deputat și șef al partidului poporal național. Astfel se explică monstruoziitatea, că în decursul unui deceniu (de la anul 1870 până la 1880) numărul populațiunei române în Bucovina n-a sporit de loc, ci din contra a scăzut foarte simțitor.

Statistica austriacă oficială ne arată:

	<i>La anul 1870</i>	<i>La anul 1880</i>
<i>Români</i>	209.116	190.005
<i>deci o scădere de</i>	<u>19.111</u>	
<i>pe când numărul Rutenilor s-a urcat în același deceniu în mod nenatural:</i>		
	<i>La anul 1870</i>	<i>La anul 1880</i>
<i>Ruteni</i>	189.195	239.690
<i>deci un plus de</i>	<u>50.495</u>	

Tot astfel se explică cifrele statisticeii austriace la anul 1910, și mai straniu, fiind emigrarea populațiunei rutene în spre Canada în ultimul deceniu foarte considerabilă:

	<i>Anul 1870</i>	<i>Anul 1910</i>
<i>Români:</i>	209.111 – 40,8%	273.254 – 34,1%
<i>Ruteni:</i>	189.195 – 36,3%	305.101 – 38,2%
<i>Germani, Evrei și alții:</i>	90.294 – 22,9%	221.741 – 27,7%

Abia cu punerea în vigoare a reformei electorale pentru camera austriacă și dietă în anul 1910, bazată pe votul universal și cercuri electorale naționale, s-a ivit discrepanța bătătoare la ochi între cifrele statisticeii oficiale și așa zisul “cadastru național” (lista alegătorilor).

Iau ca exemple comunele Mihalcea, Cuciurul Mare și Camena.

	<i>Anul 1910.</i>	
	<u><i>Mihalcea.</i></u>	
<i>Români</i>		<i>Ruteni</i>
<i>Statistica oficială: 911 – 31,6%</i>		1977 – 68,4%
<i>Cadastrul oficial: 617 – 84,0%</i>		118 – 16,0%
	<u><i>Cuciurul Mare</i></u>	
<i>Statistica oficială: 3781 – 40,9%</i>		5339 – 59,1%
<i>Cadastrul oficial: 2511 – 81,4%</i>		565 – 18,6%

Camena

Statistica oficială: 11 – 0,5%

2161 – 99,5%

Cadastrul oficial: 600 – 82,5%

127 – 17,5%

Această comună ne arată diferența cea mai uimitoare: o majoritate aproape de cinci ori mai mare de alegători români, totdeodată o minoritate disparentă a populației române.

Îată cum se explică aceste contradicții bizare:

Pe când la alcătuirea recensământului funcționarul guvernului stabilește „limba de conversație” în mod cu desăvârșire arbitrar, el trebuie să introducă în cadastrul național chiar naționalitatea fiecărui alegător, conform voinței proprii a celui din urmă și sub controlul oamenilor de încredere ai respectivului partid. În asemenea împrejurări funcționarul nu poate falsifica în nici un chip lista alegătorilor cu privire la naționalitatea lor; ar fi manoperă prea riscantă și – mai mult – totdeodată zădarnică, pentru că orișice abuz trebuie neapărat să iasă la iveală în decursul alegerii.

Rezultă deci învedereat, că singurul mijloc, care ne stă actualmente la dispoziție și ne poate servi ca bază reală pentru constatarea raportului numeric între români și popoarele conlocuitoare pe un teritoriu oare care al Bucovinei, e cadastrul național, rămânând ca fiecare familie, al cărei cap e introdus în cadastrul oficial ca român, să fie considerată ca de aceeași naționalitate. Dacă prin metoda indicată încă nu atingem numărul absolut exact al populației române, fiindcă rămân oarecare inși – ne având dreptul activ de alegere – afară de calculul nostru; totuși ne apropiem cât se poate de realitate. În nici un caz însă nu vor avea rutenii o scădere reală și prin urmare vr’ un drept ori temeii de a contesta cifrele recensământului oficial rectificat pe baza cadastrului național, asemenea oficial.

Alăturerez în adnexul I această tabelă statistică privitoare la teritoriul Bucovinei situat între Prut și Sirete, limitat spre vest de pârâul Brusnița. Sumarul ne arată o majoritate de 18.599 suflete a populației române față cu rutenii. Reclamațiunea „comitetului” rutean privitor la zisul teritoriu e deci o pretențiune cu desăvârșire neîntemeiată.

B). Apărarea formațiunii noi în viitor aparține eminentement domeniului strategiei și nu mă vād chemat a formula o părere hotărâtă în privința aceasta. Totuși î-mi voi permite a îndegeta unele momente, mai mult sau mai puțin de natură topografică pentru a înlesni celor competenți o judecată exactă.

Frumtaria Prutului ca linie de apărare eficace a Bucovinei de sud se prezintă – după mine – ca o „conditio sine qua non”. Țărml stâng al râului numit e în tot parcursul lui șes întins, în multe locuri chiar expus inundării, pe când malul drept, începând aproape de frumtaria actuală a României până la localitatea Zeleneu, ne arată o înălțime relativă de două până la cinci sute de metri, dominând astfel pretutindene cu desăvârșire țărmul stâng în distanțe de șapte până la douăzeci kilometri. Liniile căilor ferate Nouăsulița – Cernăuți, respectiv Cernăuți – Nepolocăuți – Vascăuți sunt pentru dușman în asemenea împrejurări absolut impracticabile; aceeași imposibilitate privitor la șosele în valea menționată. Cota 539 în apropierea Cernăuților, muntele „Tețina”, cu o înălțime absolută de peste 800 metri (în vremi trecute cetate) e situată aproape în centrul liniei de apărare. Panta muntelui spre sud e absolut sigură contra focului artileriei dușmane și prin urmare foarte potrivită pentru depozite de munițiuni, armamente și rezerve. Împrejurimea Cernăuților pare în genere predestinată pentru fortificări, chiar și permanente. Legătura orașului prin căi ferate directe cu toată țara și anume: văile Siretelui mare, Siretelui mic, Sucevei, Putnei, Solonețului, Moldovei, Moldovei și Putnei, totdeodată legăturile cu România la Mihaileni, Burdujeni și Gura-Negri, apoi cu Transilvania prin șoseaua minunată Dornacandreni – Borgo-prunt (proiectul căii ferate e studiat și definitiv stabilit) satisface pe deplin celor mai largi cerințe în privința transporturilor necesare. Rețeaua deasă de șosele în stare foarte bună, atât radiale, cât și de-a lungul țărmului permite o mobilitate perfectă a efectivelor și celerelor grele (tunuri, chesoame

etc.). Albia râului Prut se prezintă pentru dușman ca o piedică, deși nu absolută, totuși cu privire la caracterul țărmlui ei drept, ca un obstacol foarte însemnat. O forțare a trecerii reclamă puteri cu mult superioare și jertfe foarte mari.

Iată, că și experiențele făcute în războiul actual ne arată, cum au reușit Austriacii să apere cu puteri de tot inferioare (opt tumuri de câmp peste tot) linia indicată față de o armată formidabilă, numicește aproape înzecit superioară, înzestrată cu artilerie numeroasă și excelentă. Comandamentul rus a renunțat, după numeroase și zadarnice încercări de a forța trecerea Prutului, la atacul pe sectorul numit și poate că, până astăzi rușii n-ar fi pătruns în interiorul țării, dacă nu-i reușea să-i surprindă pe austriaci trecând Ceremușul la un punct neapărat, lângă localitatea Vașcăuți, prin apa râului la o adâncime de peste un metru.

Admit, că nu se prezintă favorabilă pentru defensivă valea Ceremușului de sus și a Ceremușului negru. Aice sunt ambele țăruri muntoase și malul cel stâng dominează. Valea îngustă și țărul mscat impune pe apărător la surprinderi. Depărtarea liniei de la centrele țării și lipsa aproape totală de comunicațiuni practicabile îngreue foarte și mișcările armatei precum și transporturile necesare. Armata însărcinată cu operațiuni în regiunile acestea e într-o izolație de baza ei. Chiar transportul tunurilor ușoare de câmp e aproape imposibil.

Și aice ne arată războiul actual, că atacul armatei ruse în regiunea amintită n-a reușit cu toată superioritatea ei.

Cu mult mai favorabilă pentru defensivă ni se prezintă linia Zeleneu – Cărlibaba, din toate punctele de vedere (vezi adnexul II). Aice sunt numeroși munți, care dominează situațiunea văii și trecătoarelor. Amintesc cota 859 (Stojoc), munții Lopusna și Șipote, apoi cota 1383 (Lungul), cota 1388 (Oraia), cota 1590 (Lucina) și cota 1552 (Catarga).

Calea ferată pe valea Siretelui se întinde până la Lopusna, iară pe valea Sucevei până la Brodina. Afară de acestea se află în regiunea aceasta numeroase căi ferate cu spațiul îngust în văile păduroase. Aflăm aice și drumuri practicabile precum și bine scutite.

Mai adaug, că pentru viitor, ce privește fruntariile Bucovinei spre nord și vest e aproape sigur, că tot numai defensiva are să fie luată în prima chibzuință.

Închei capitolul cu observarea, că în privința apărării și întăririi etnice a fruntariilor viitoare ale Bucovinei subsemnatul î-și va permite să așterne la timpul dat celor chemați un program detaliat.

C). Asigurarea prosperității economice e o temă pe cât de interesantă pe atât de vastă, iară desfășurarea ei temeinică e imposibilă în cadrul limitat al acestor rânduri. Mă voi mărgini deci la schițarea celor mai importante momente.

Prosperitatea economică a unui popor e strâns legată de bogăția solului (subsolului) a regiunii locuită de el.

În Bucovina nu vine deocamdată în considerare subsolul: Iacobenii și Eisenau puțin fier (producțiune foarte anevoioasă și nerentabilă), apoi salinele din Cacica (monopol).

Industria se mărginește numai la velnițe, mori și fasonarea lemnului de construcție. Rămâne deci să ne ocupăm numai de solul cel productiv.

Regiunea cea mai fertilă e situată pe țărul stâng al Prutului progresând în calitatea ei spre Nistru. Ea e de comparat cu nordul Moldovei plus că – fiind în cultură intensivă – cu mult mai productivă. Partea aceasta a țării va rămâne probabil – cu regrete – afară de calculul nostru.

Sudul Bucovinei, adică începând de la țărul drept al Prutului e în cea mai mare parte muntos (aproape 90%), crescut cu păduri, alocurea rațional cultivate. Pământul arabil e situat în cea mai mare parte între Prut și Sirete, apoi în întinderi mai mici pe ambele părți al cursului inferior a Siretelui și Sucevei. Restul țării, care nu e crescut cu păduri, se întrebuințează ca fânețe și izlazuri. Pomete și vii se află în apropierea țărmlui Prutului, puține și pe cursul inferior al Sucevei.

O deosebită apreciere merită prăsila vitelor: ea e în toate ramurile ei foarte dezvoltată, în calitate și cantitate de o superioritate remarcabilă.

E un adevăr necontestat, că prosperitatea economică a unei țări va depinde și de la bilanțul ei comercial. Prevalarea exportului e deci ținta spre care trebuie îndreptată toată răvna politicii economice naționale.

Productele Bucovinei apte pentru export sunt: lemnul, vitele (cu accesoriile lor), spiitul și puțin fructe. Grânele nu vin în considerare, fiind în cantități prea mici, chiar insuficiente pentru propriul consum. Rentabilitatea exportului e strâns legată pe o parte de o producție rațională pe de altă parte de o desfacere avantajoasă. Prima chestie nu încapă în expunerile actuale, a doua însă trebuie pe scurt lămurită.

Desfacerea produselor destinate exportului reclamă în prima linie asigurarea piețelor comerciale în străinătate – convențiuni comerciale -- și apoi înlesniri pentru transportul acestor produse.

Privitor la relațiunile comerciale pentru țările Române vin în considerare numai statele apusene ale Europei, în primul rând Germania. Aice să-mi fie iertat de a-mi exprima părerea, că raporturile României față cu Germania – înlăturate odată diferendele cu Austria și intrigile ei continue – vor deveni din cele mai bune, în interesul bine înțeles al ambelor state. Presupunând, că aceste raporturi ne vor asigura un debușeu însemnat pentru produsele noastre, se naște întrebarea, care va fi calea pentru transportul lor?

Iată că am ajuns la punctul "sahiens" a acestui capitol. Cernăuții ca emporiu al țării e "alfa și omega" a răspunsului.

Atât Bucovina cât și nordul Moldovei gravitează firește cu transportul produselor spre căile ferate existente, care ne leagă de Germania cu tranzitul prin Austria. Fi va cu puțință a ne conserva pentru viitor această cale? Probabil că nu! Căci - odată încorporată Galiția imperiului rus – ne vom lovi de concurența și alte neajunsuri ale vecinului nostru. Rămâne deci numai calea "per mare". Cum avem a face cu mărfuri de greutate și volum considerabil, trebuie pe cât se poate scurtat transportul pe căi ferate, relativ prea costisitor. Unica și totdeodată cea mai favorabilă soluțiune e navigabilitatea Prutului.

Țărmurile acestui râu în parcursul lui prin Bucovina sunt în mare parte regulate și solid întărite: rămâne deci al face navigabil până la Cernăuți, o muncă, care va fi însuși răsplătită.

La Cernăuți se concentrează toate căile ferate și toate șoselele principale ale țării fiind orașul acesta de la răpirea Bucovinei încoace capitala țării. Productele vor gravita firește spre emporiul Cernăuți și se află - mulțumită Prutului odată navigabil - în largul mării, mai ales în vederea unei soluțiuni probabil favorabile a chestiunii Dardanelelor.

Rezumez cele arătate cu puține cuvinte:

Fără Prutul ca fruntarie nici o învoire.

Storojineț, în Februarie 1915

Dr. Iancu Flondor

Notă: acest memoriu a fost făcut în dublu exemplar, din care, unul a fost înaintat prin intermediul D-lui deputat Dr. Ioan Mavrocordat : Dăngeni / Domnului I.I.C. Brăteanu - București în Februarie 1915, iar exemplarul de față a fost păstrat în casa familie Mavrocordat și mi-a fost restituit în Decembrie 1939. Exemplarele memoriului sunt scrise cu mâna proprie a Tatălui meu Iancu Flondor, iar Tabelele anexe de mâna mamei mele Elena Flondor.

Exemplarul înaintat prin Domnul Ioan Mavrocordat, au fi intrat în 1916, după spusele tatălui meu, în mâna contelui Ottokar Czernin și a servit autorităților austriace ca bază pentru intentarea unui proces în contra tatălui meu la curtea marțială din Lemberg, proces care a durat până în 1918 Octombrie, când a urmat prăbușirea Imperiului Austriac.

Storojineț în Decembrie 1939

Șerban I. Flondor

Tabela statistică a populațiunei privitoare la teritoriul Bucovinei situat între râurile Prut și Sirete până la pâraul Brusnița.

Nr.	Numele comunei	români	ruteni	alții	total
1.	Rogojești și Chindești	244	1845	63	2152
2.	Sinăuții de Jos	164	236	128	528
3.	Sinăuții de Sus	369	32	34	435
4.	Gârbăuți	3	771	4	778
5.	Tereblecea	2599	74	2065	4738
6.	Stârcea	64	576	157	797
7.	Slobozia Berlinți	27	331	50	408
8.	Poieni	649	-	36	685
9.	Opișeni	1614	14	216	1844
10.	Stănești de Jos pe Siret	845	-	34	879
11.	Stănești de Sus pe Siret	684	1	77	762
12.	Privorochia	772	-	34	806
13.	Tărășeni	102	921	328	1351
14.	Mihuceni	20	905	42	967
15.	Dimca	822	9	87	918
16.	Chicera	367	409	33	809
17.	Voloca pe Derelui	3836	1	190	4027
18.	Cuciurul Mare	7543	1577	648	9768
19.	Corovia	1533	-	132	1665
20.	Ceahor	1821	505	170	2496
21.	Molodia	2763	628	1728	5119
22.	Țureni	732	4	97	833
23.	Mamornița	-	550	30	580
24.	Lucavița	620	842	60	1522
25.	Cotul Bainschi	314	110	12	436
26.	Ostrița	2342	-	41	2383
27.	Hliboca	104	3897	1548	5549
28.	Priscăreni	850	3	111	964
29.	Carapciu pe Siret	1315	11	96	1422
30.	Iordănești	1968	3	169	2140
31.	Ropcea	2397	43	234	2674
32.	Storojineț	3357	1587	5322	10266
33.	Mihalcea	2426	462	127	3015
34.	Camena	1792	380	109	2281
35.	Broscăuții Noi	547	914	148	1609
36.	Broscăuții Vechi	2285	504	258	3047
37.	Bobești	88	2101	155	2344
38.	Căbești	294	560	181	1035
39.	Costești	1021	1161	358	2540
40.	Dracineț	6	3299	322	3627
41.	Hlinița	6	1207	287	1500
42.	Stănești de Sus pe Ceremuș	135	1508	82	1725
43.	Slobozia Comarești	25	1132	215	1372
44.	Panca	40	1745	554	2339
45.	Zeleneu	-	1405	76	1481
46.	Revna	-	1450	15	1465
47.	Liudi Horecea	696	-	53	749
48.	Cernăuți cu suburhiile	14442	12331	55787	82560
		64643	46044	72703	183390

Majoritatea românilor față de ruteni – 18599.

Continuarea tabelului

Nr.	Numele comunei	arealul	Marea proprietate		
			proprietarul	naționalitatea	arealul
1.	Rogojești și Chindești	1310	Erezii lui Tudor de Flondor	români	506
2.	Sinăuții de Jos și de Sus	1321	Vasile de Grigorcea; Isaac Beral	român; evreu	1607
3.	Gărbăuți	462		român	
4.	Tereblecea	4668	Vasile de Grigorcea	român	88
5.	Stârcea și Sl. Berlinți	1780	Fondul religios	român	1692
6.	Poieni	632	Fondul religios	român	1402
7.	Oprîșeni	2267	Teofil de Constantinovici	român	632
8.	Stănești de Jos pe Siret	827	Fondul religios	român	891
9.	Stănești de Sus pe Siret	957	Constantin de Niculiță - Popovici	român	285
10.	Privorochia	986	Constantin de Niculiță - Popovici	român	393
11.	Tărășeni	1030	Fondul religios	român	396
12.	Mihuceni	869	Modest de Mănescul	armean	355
13.	Dimca	751	Petru Romașcan	polon	431
14.	Chicera	898	A. de Skibiniewski	polon	-
15.	Voloca pe Derelui	3026	A. de Skibiniewski	român	430
16.	Cuciurul Mare	10614	Fondul religios	român	565
17.	Corovia	1102	Fondul religios	român	3479
18.	Ceahor	1430	Fondul religios	român	110
19.	Molodia	5835	Fondul religios	român	126
20.	Țureni	704	Fondul religios	român	2703
21.	Mamornița	516	Lucaviețchi	evreu	122
22.	Lucavița	841	Kalman Holder	român	195
23.	Cotul Bănschi	602	Familia de Miculi	român	520
24.	Ostrița	1719	Familia Dihan	român	378
25.	Hliboca	4438	Fondul religios	polon	2383
26.	Priscăreni	2219	A. de Skibiniewski	român	2946
27.	Carapciu pe Siret	2275	Radu de Grigorcea	român	1795
28.	Iordănești	2330	Iancu de Grigorcea	român	1451
29.	Ropcea	3824	Iancu de Grigorcea	român	765
30.	Storogineț	5812	Flondor. Hormuzachi	român; evreu	1633
31.	Mihalcea	4201	Iancu de Flondor; Samuil Ohrenstein	român	3579
32.	Camena	3249		evreu	
33.	Broscauții Noi	1422	Constantin de Niculiță - Popovici	român	1025
34.	Broscauții Vechi	3860	Josef Blum	român	1905
35.	Bobești	2709	Iancu de Flondor	român	1422
36.	Căbești	957	Fani de Medvețchi	român	-
37.	Costești	1823	Fani de Medvețchi	polon	1567
38.	Dracineț	3751	Familia de Barbieu	evreu	957
39.	Hlinița	2009	Alexander Dylewski	român	538
40.	Stănești de S pe Ceremuș	3877	Weisselberger	evreu	1126
41.	Slobozia Comarești	3471	Emanuil de Flondor	român	1243
42.	Panca	4337	Marcu Fischer	român	2114
43.	Zeleneu	586	Maria Kraigher, născută de Ianoș	român	2148
44.	Revna	1482	Ianoș și Vasilco	român	3317
45.	Liudi Horecea	201	Modesta de Vasilco	român	213
46.	Cernăuți cu suburbiile	5763	Fondul religios		779
			Fondul religios		201
		109743			50413

Résumé

L'auteur présente un mémoire sur la frontiere de la Bucovine, rédigé par un des leaders de Roumains de Bucovine, Iancu Flondor.

Le document a été présenté au gouvernement de Bucarest, le mémoire comprenait les critères de base, selon lesquels on devrait établir les limites nordiques de la province mentionnée. L'annexe comprend le texte intégral du mémorandum.

NOTE

¹ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, in *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, XVII Heft, Czernowitz 1913, p. 54-95.

² *Ibidem*, p.55, 59; calculat de subsemnat.

³ *Ibidem*.

⁴ *Namen – Verzeichnis der Mitglieder des Abgeordnetenhauses, XVIII Session, 13 Juli 1907*, Wien 1907, p. 225-227.

⁵ Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München 1984, p.211-215.

⁶ *Arhivele Naționale București, fond Iancu Flondor*, inv. 945, dosar 2, f. 150-156.

⁷ Fritz Freund, *Das österreichische Abgeordnetenhaus. Ein biographisch-statistisches Handbuch 1907-1913*, Wien, p. 16-19.

⁸ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918. Aspecte etnodemografice și confesionale*, Chișinău 2003, p. 264.

⁹ Mihai Iacobescu, *A fost Bucovina de ieri un "model" al Europei de mâine?*, în *Țara Fagilor*, 1998, p. 56.

¹⁰ Ion Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți 1997, p. 183.

¹¹ *Arhivele Naționale București, fond Iancu Flondor*, inv. 945, dosar 15, f. 7.

¹² *Ibidem*, f.2.

¹³ Pavel Țugui, *Bucovina. Istorie și cultură*, București 2002, p. 308.

¹⁴ *Arhivele Naționale București, fond Iancu Flondor*, inv. 945, dosar 15, f.3.

¹⁵ Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, București 1994, p. 99.

¹⁶ *Arhivele Naționale București, fond Iancu Flondor*, inv. 945, dosar 15, f.4.

¹⁷ *Ibidem*, f.8-9.

¹⁸ *Ibidem*, f.4.

¹⁹ *Ibidem*, f.9.

²⁰ *Ibidem*, f.7.

Tudor ARNĂUT, *Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2003, 316 pag. text + 84 de figuri

Cartea pe care ne propunem să o recenzăm sintetizează un vast material arheologic adunat cu mîgală de mai multe generații de cercetători, bază documentară solidă pe care se sprijină concluziile pertinente ale autorului. Ne exprimăm de la început sincera admirație pentru abordarea temerară a unei astfel de teme vaste, după cum reiese din titlul cărții, pentru sistematizarea expunerii și, nu în ultimul rînd, pentru reușita demersului în ansamblul său. De fapt, cartea de față își are obârșia în teza de doctorat a autorului, unanim apreciată.

Prezentăm această excelentă lucrare și din motivul că tirajul ei redus (ca a mai tuturor lucrărilor științifice, cu puțină căutare în această vreme), a determinat o răspîndire restrînsă la noi, dincoace de Prut. În această ordine de idei subliniem că autorul și-a propus, cum este firesc, ca spațiul investigațiilor sale să cuprindă întregul teritoriu dintre Carpați și Nistru. Abordările parțiale, avînd ca limită Prutul, cum mai apar încă, sunt numai rupturi dintr-o realitate întreagă care produce deformări și grave confuzii.

Lucrarea lui T. Arnăut cuprinde trei mari secțiuni: un amplu text de analiză a izvoarelor istorice (175 de pagini), un repertoriu al descoperirilor (106 pagini) și o bogată ilustrație (90 de pagini), la acestea, în fine, se adaugă o vastă bibliografie (26 de pagini) și un rezumat succint în limba engleză care semnalează cercetătorilor străini importanța temei studiate. În cele ce urmează ne propunem o prezentare generală a lucrării și atât cât ne îngăduie o recenzie, să stăruim numai asupra câtorva aspecte pe care le socotim că merită a fi subliniate.

După o scurtă introducere în care autorul mărturisește scopul lucrării, se evoca apoi istoricul cercetărilor arheologice atât la vest, cât și la est de Prut, rezumînd diferite opinii istoriografice exprimate de-a lungul vremii. Capitolul al doilea, cel privitor la manifestările culturale de la mijlocul secolului al VII-lea pînă la finele secolului al III-lea, ocupă, normal, spațiul cel mai extins. Sunt analizate tipurile de așezări – deschise sau fortificate – locuințele și anexele lor (cuptoare, vetre, gropi), subliniindu-se caracteristicile lor și detaliile care ne ilustrează habitatul uman din perioada respectivă.

Monumentelor de cult și funerare li se dedica alte două subcapitole în care, pe baza vestigiilor arheologice, ni se sugerează unele aspecte privind viața spirituală a vremii sau conceptele funerare generate de aceasta. Autorul, în acest cadru, se oprește asupra tipologiei mormintelor din punct de vedere al ritului și ritualurilor funerare ca și asupra varietății ofrandelor, avînd ca scop să extragă trăsăturile comune care reunesc acest gen de vestigii, în ciuda diversității lor.

Analiza inventarului arheologic provenit din investigații întreprinse în diferite monumente constituie, cum este și firesc, capitolul cel mai amplu, avînd în vedere multitudinea tipologică a artefactelor descoperite. Sistematic sunt prezentate și analizate judicios categoriile cele mai importante: ceramica autohtonă, lucrată cu mîna sau cu roata, diferite categorii de unelte, arme, piese de harnășament, obiecte de port și de podoabă. Subliniem că, în cadrul tratării ceramicii, se include și o paginație consistentă referitoare la ceramica de import, elenică, mărturie a raporturilor dintre geți și lumea mediteraneană, civilizată. Sugerăm că aici ar fi fost util un tabel / o listă sintetică ajutătoare pentru cititor, cu siturile arheologice și tipurile de importuri. Analiza acestui vast material arheologic a prilejuit autorului să discearnă direcțiile și relațiile dintre autohtoni și lumea înconjurătoare, creativitatea și originalitatea culturii din acest spațiu. Acest capitol este completat în mod fericit de cel următor dedicat celor mai vechi descoperiri monetare dintre Carpați și Nistru, o

alta dovadă a legăturilor economice dintre geți și lumea elenă sau macedoneană. Menționăm că acest capitol este însoțit și de un repertoriu al descoperirilor numismatice.

În fine, ultimele două capitole de analiză și a materialului arheologic sunt dedicate cronologiei ca și considerațiilor generale. În general, datarea monumentelor ca și a diferitelor categorii tipologice este stabilită judicios și este identică sau apropiată cu opiniile mai noi ale celor mai mulți specialiști. Concluziile la care ajunge autorul sunt pertinente și viabile: spațiul dintre Carpați și Nistru, în sec. VII-III a. Chr. a fost locuit de geți care au dezvoltat o cultură originală a cărei unitate se va închea deplin îndeosebi în sec. IV-III, fără ca autorul să nege unele infiltrări alogene (scitice). Pe bună dreptate, chiar materialul faptic atât de divers nu îngăduie nici măcar să se presupună migrația geților din sudul Dunării la nordul fluviului. Astfel de „mutări” fabricate după o invocare defectuoasă a unor izvoare scrise, preluate dintr-o istoriografie mai veche, îmbrățișate cu repezeală de cea rusă și îmbrăcate sub o formă metodologică modernă, susținute de numai câțiva arheologi, mai recent, chiar și de unii colegi ai autorului de la Chișinău, sunt nereale și nedemonstrabile. Cartea lui T. Arnăuț cu un coplesitor bagaj informațional constituie o prezentare obiectivă a realităților etno-culturale din sec. VII-III a. Chr. și o ripostă academică data unor teorii cu un substrat ușor de bănuț.

Repertoriul descoperirilor arheologice și numismatice din spațiul carpato-nistrian reprezintă o parte foarte importantă a cărții. Adunarea și sistematizarea judicioasă a tuturor cercetărilor și informațiilor a cerut un mare efort. S-a dorit realizarea unui corpus, dar ca orice întreprindere omenească, remarcăm că sunt și omisiuni, ceea ce nu împietăzesc asupra valorii acestui repertoriu. Ca un merit al cărții domnului Arnăuț subliniem că, spre deosebire de alte lucrări editate la Chișinău, în paginile ei sunt discutate și cuprinse în repertoriu descoperirile din sudul Basarabiei (Bugeac), fapt care ne dă imaginea reală și corectă asupra situației arheologice de la Dunărea de Jos. În mod inexplicabil, deși autorul afirmă că are în vedere cercetarea teritoriului dintre Carpații Orientali la vest și Nistru la nord și est, el omite (cu excepția așezării fortificate de la Ruhotin - regiunea Cernăuți), descoperirile mai nordice, în speță cele din nordul Bucovinei, deși literatura de specialitate ca și alte mijloace de informare, îi erau mult mai accesibile în comparație cu cele ale cercetătorilor din România.

Tudor Arnăuț sublinia că „este firesc ca interpretarea materialului și părerile expuse să nu întrunească consensul tuturor specialiștilor” și faptul este pe deplin normal. În acest context îmi permit să exprim numai câteva opinii personale care reflectă concepții ale autorului recenziei de față, inerent subiective.

Abordarea cronologică – mijlocul sec. al VII-lea până la finele sec. III a. Chr. - este prea vastă, sintetizarea descoperirilor de pe parcursul a patru secole și jumătate o socotesc neadevătată. Sunt prea multe lucruri deosebite care să poată fi puse alături. Autorul a stabilit judicios că în epoca ce face obiectul cercetării sale se pot distinge trei etape cronologice. Metodologic ar fi fost mai normal ca vestigiile arheologice să fi fost discutate separat, pe fiecare etapă, ceea ce ar fi permis conturarea unui proces evolutiv de la fărâmițarea în grupe culturale zonale și temporale, caracteristice îndeosebi primei etape (650-550 a. Chr.) spre unitatea culturii getice din cea de a treia etapă (în principal sec IV-III a. Chr.). Personal am convingerea că grupele culturale din prima etapă își au o pregnantă individualitate generată de fondul hallstattian timpuriu și mijlociu, fond ce n-a fost unitar în spațiul carpato-nistrian. Fărâmițarea culturală caracteristică, în principal, anilor 650-550 a. Chr. noi am fi conturat-o în subcapitole distincte, în funcție de tipologia descoperirilor, cât și în funcție de regiunile pedo-climatice specifice spațiului discutat. Ca exemple noi am fi individualizat grupul Bârsești sau cel podolo-moldav. În ceea ce privește ultimul remarcăm că el este ocolit de T. Arnăuț, deși, cum a subliniat T. Sulimirski, încă din 1936, grupul se dezvoltă pe un fond vechi local, Gáva-Holyhrady și el face parte din aria culturii nord-tracice și ar fi fost normal să fie și el analizat.

În ceea ce privește descoperirile scitice, care sunt evidente atât la est de Prut (de exemplu, la Cuconeștii Vechi), cât și la vest (Iacobeni-Dângeni), puține în sec. VII-VI, mai numeroase în stepa Bugeacului, în sec. V-IV, credem că ar fi fost mai nimerit să fi fost prezentate într-un capitol distinct.

Desigur cele de mai sus sunt opinii discutabile și rămân a fi deziderate ale viitorului, întrucât departajarea descoperirilor pe criterii cronologice sigure, teritoriale sau etnice nu este chiar atât de lesnicioasă. În orice caz, autorul a creat o imagine justă asupra fenomenelor petrecute începând cu a doua jumătate a sec. V și până la sfârșitul sec. al III-lea a. Chr., atunci când în tot spațiul carpto-dunărean unitatea culturală a geților devine evidentă, când și elementele alogene, intrusive dispar.

În fine, mă simt dator să subliniez că lucrarea pe care o recenzez nu reprezintă numai o însumare de materiale arheologice, de opinii exprimate de diverși cercetători din România, Moldova sau de pe alte meridiane, ci rodul unei perseverente munci de analiză și sinteză. Numai spațiul limitat nu ne îngăduie să relevăm numeroasele opinii personale ale autorului asupra cărora vor medita desigur specialiștii în acest domeniu.

Mircea Ignat

Mihalache BRUDIU, *Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii - mărturii arheologice*, Ed. Printech, București, 2003, 155 p. text + 55 de hărți și planșe

Îmi asum plăcerea să semnez și să recomand o carte care valorifică o cercetare de peste trei decenii, „unica până în prezent în România”, cum o caracterizează acad. M. Petrescu-Dîmbovița care semnează un scurt cuvânt înainte, unde subliniază că astfel de investigații „ar fi de dorit să fie continuate și de alți cercetători pentru diferite zone ale țării”.

Autorul cartii reputat arheolog, este profesor univ. la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, cu o activitate de cercetare a istoriei vechi a spațiului moldav meritorie și unanim apreciată.

În primele două capitole autorul realizează un studiu interdisciplinar privind raporturile dintre tumuli, expresii ale reliefului antropie și mediul fizico-geografic, fără a omite aspecte paleoantropologice sau de natură lingvistică (toponimia), chiar și cele ale tradițiilor populare. Apelul la o cercetare pluridisciplinară stăruie mereu în aceste pagini ca o condiție indispensabilă a viitoarelor investigații. Conturarea unei metodologii specifice a studierii necropolelor tumulare este o preocupare constantă a d-lui Brudiu și de elaborările sale va trebui să se țină seama.

Capitolul al treilea este dedicat prezentării detaliate a săpăturilor arheologice efectuate de autor în 16 tumuli. La prima vedere pare un eșantion restrâns (3,7 %) din totalul de tumulilor inventariați (430), dar numai cei care știu dificultățile unor astfel de investigații pot să-i aprecieze efortul depus. În acest cadru suntem în „lumea de sub tumuli”, a cărei cercetare a dat posibilitatea autorului să aducă notabile contribuții privind prezența și rolul populațiilor nomade din stepele euro-asiatice, reprezentate exclusiv prin astfel de vestigii. Majoritatea lor aparțin mileniilor IV-III a. Chr., epocă în care are loc, pe un vast areal, importantul proces de indoeuropenizare. Ținând cont de numărul restrâns al săpăturilor arheologice pe teritoriul României, care au vizat cercetarea acestui fenomen, remarcăm contribuția semnificativă adusă de Mihalache Brudiu prin care acest proces al indoeuropenizării în spațiul românesc ne este mai bine conturat.

Nu lipsesc în tumuli cercetați nici vestigii mai noi, tot ale populațiilor de stepă, cum ar fi cele ale sarmaților sau pecenegilor, astfel de morminte fiind atestate în zonă până în pragul mileniului al II-lea p. Chr. Cercetarea succesiunilor de valuri de populații nomade, crescători de

animale din stepele euro-asiatice este de o covârșitoare importanță pentru înțelegerea istoriei estului european, reprezentând unul dintre cele mai grandioase fenomene ale istoriei universale.

Partea cea mai consistentă a cărții o reprezintă Catalogul tumulilor din județul Galați, extins pe 45 de pagini, repertoriu care cuprinde 430 de tumuli risipiți în interfluviul dintre Prut și Siret. Inventarierea și cartarea acestor vestigii a constituit un efort ieșit din comun având în vedere nu numai cel de documentare (arhivistică, topografică), ci, mai ales, cel fizic, de a parcurge tot acest spațiu (4425 kmp) în vederea înregistrării și cartografierii fiecărui tumul în parte.

Ca unul care m-am ocupat de cercetarea unor necropole tumulare și care cunosc direct dificultățile cartografierii și efectuării săpăturilor arheologice în tumuli, îmi exprim admirația pentru realizarea autorului care va rămâne ca o carte de referință nu numai pentru cercetarea arheologică din zona Galațiului, ci și ca un îndrumar metodologic al investigării unor astfel de monumente.

Pentru cititorii dornici să cunoască și alte aspecte privind această temă, aș adăuga că în ceea ce privește utilizarea tumulilor de-a lungul timpului (indiscutabil, covârșitor funerară), existența unor situații particulare, când unii tumuli au avut și alte semnificații. În orice caz, din câte știu, astfel de situații nu se întâlnesc în spațiul cercetat de autor și menționarea lor nu constituie un reproș adus acestuia. Personal am cercetat un tumul de la marginea orașului Suceava, numit „Movila lui Răzvan”, care s-a dovedit a acoperi o groapă comună a celor căzuți în bătălia din anul 1595 („Suceava”, VIII, 1981, 95-109). Pe această bază, la care am adăugat alte numeroase surse documentare, am formulat ideea că în Țările Române, în Evul Mediu, a existat obiceiul ca pe locul unor bătălii să se înalțe tumuli care să adăpostească trupurile celor uciși (deși înmormântările în tumuli nu erau practicate de creștini!). tumuli pe care i-am încadrat într-un tip aparte de monumente care ar putea fi numite „mobile funerare militare”, la care putem adăuga și o altă categorie: cea a „mobilelor comemorative”. În consecință, ideea mormântului tumular adus de nomazii din stepele euro-asiatice, cu cinci milenii în urmă, preluată apoi și de alte popoare europene între care și de traco-geți, dar și de romani, a persistat apoi la români, dar cu alte semnificații, chiar până în sec. al XVIII-lea. Am adăugat acest aspect cu intenția de a semnala diversitatea și importanța acestor monumente amenințate în epoca noastră de o totală dispariție.

Mircea Ignat

DRAGOȘ ȘESAN, *Noul Testament de la Bălgrad (1648). Carte de limbă și simțire românească*, Brașov, Editura „Pentru viață”, [2002], 274 p.

“Suntem în fața unei cercetări întreprinse cu mîgală, cu informare și, mai ales, cu multă iubire pentru vechiul scris românesc”, cum inspirat aprecia profesorul Dan Horia Mazilu în Prefața volumului de față, al cărui autor este descendent al unei cunoscute familii de cărturari bucovineni. Lucrarea pe care ne propunem să o prezentăm în rândurile următoare a constituit subiectul tezei cu care Dragoș Șesan a obținut titlul de dr. în filologie, la Universitatea din București, sub îndrumarea profesorului Dan Horia Mazilu și este prima cercetare monografică consacrată monumentului unității limbii românești, cum este definit Noul Testament de la Bălgrad în toate sintezele de istorie a literaturii române.

Se compune dintr-o **Introducere** (p. 7-9) urmată de opt capitole: **Mitropolitul Simion Ștefan** (p. 10-15), **Tipografia Noului Testament (1648)** (p. 16-22), **Contemporanii Mitropolitului Simion Ștefan** (p. 23-32), **Predosloviile Noului Testament** (p. 33-58), **Glosele marginale din Noul Testament (1648) și problema seriilor sinonimice** (p. 59-167), **Lexicul Noului Testament (1648)** (p. 168- 228), **Circulația Noului Testament de la Bălgrad (1648) în provinciile românești**

(p. 229- 251). **Concluzii** (p. 252- 254). La sfârșit, ni se mai precizează edițiile Bibliilor folosite. Abrevierile întâlnite și Bibliografia selectivă a lucrărilor consultate.

Scopul lucrării ne este înfățișat în Introducere, unde, după evidențierea cercetătorilor care s-au aplecat cu consecvență asupra Noului Testament de la Bălgrad (Gabriel Tepelea și Florica Dimitrescu), ni se prezintă, pe scurt, conținutul fiecărui capitol în parte. „Monument cardinal al limbii și literaturii românești vechi”, prima traducere integrală a Noului Testament se adresează, în aceeași măsură, lingvistului, lexicografului, teologului, bibiofilului, omului de cultură, prin: acuratețea traducerii, comentariile competente din textele originale, frumusețea grafică, suficiente cuvinte care nu se mai găsesc astăzi în limba vorbită.

În baza analizei critice a izvoarelor cunoscute, puține și uneori contradictorii, autorul reconstituie aspecte din viața și activitatea mitropolitului Simion Ștefan, fost monah la mănăstirea din Bălgrad. Din păcate, nu există date certe cu privire la nașterea, moartea și formația intelectuală a mitropolitului, iar, fapt aproape incredibil, documentele vremii nici măcar nu semnalează apariția, la 1648, a Noului Testament.

După cum se știe, foaia de titlu a Noului Testament nu conține numele traducătorilor sau al tipografilor, cum se întâmplă în cazul altor cărți vechi. De asemenea, lipsește și epilogul care ar fi putut indica astfel de date. În ceea ce privește traducătorii, este cunoscut un singur nume, precizat în Predoslovîa către cititori, acela al ieromonahului Silvestru, de la mănăstirea Govora. Tipografil, în schimb, pot fi bănuți dintre cei care au lucrat în tipografia princiară: Popa Dobre din Țara Românească, ieromonahul Ștefan, tipograf sârb, se pare, fiul lui Meletie Macedoneanul. Gheorghe Rusu din Sibiel, Martin Maior din Brașov și posibil viitorul mitropolit Simion Ștefan. „Un lucru rămâne sigur – afirmă Dragoș Șesan, reluând și confirmând o afirmație mai veche a Evei Mârza, potrivit notei nr. 12 – Mitropolitul Simion Ștefan rămâne editorul științific și patronul spiritual al tipăriturii” (p. 17). O altă afirmație care merită a fi reținută: din exemplarele descrise până acum reiese că Noul Testament s-ar fi imprimat în cel puțin două tiraje.

În continuare, ne sunt prezentate o parte din reacțiile Bisericii ortodoxe din Țările Române și din țările vecine la puternica ofensivă de prozelitism din partea catolicilor și calvinilor, în special, inclusiv pe calea tiparului: în anul 1640, domnul Matei Basarab, prin intermediul mitropolitului Teofil al Țării Românești, dăruiește mitropolitului Ghenadie al Transilvaniei o tipografie; în anul 1641, la mănăstirea Govora, se imprimă *Pravila mică* într-o ediție specială pentru Transilvania; în Predoslovîa *Evangheliei învățătoare* (Govora, 1642), cărturarul Udriște Năsturel își aduce aportul întru apărarea principiilor ortodoxismului cu referiri indirecte la situația românilor ortodocși din Transilvania; în nou înființata tipografie din Moldova, de la Iași, vede lumina tiparului *Carteia românească de învățătură* (1643), datorată mitropolitului Varlaam, un dar către „toată sementia românească pretutinderea ce să află pravoslavnicii într-aceasta limbă”, reeditată, precum se știe, și la Alba Iulia, în anul 1699; *Catehismul calvinesc* avea să-și afle răspunsul, în anul 1645, în *Carteia carea să chieamă Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, „prima lucrare cu caracter polemic din literatura românească de specialitate” (p. 25), scrisă de mitropolitul Varlaam al Moldovei pentru Transilvania. la îndemnul lui Udriște Năsturel și tipărită la mănăstirea Dealu; același scop au urmărit sinodul și soborul de la Iași, din anii 1642 și 1645.

După ce face o prezentare a celor 26 de predoslovii, după cum se știe, nesemnate, din punctul de vedere al conținutului, al destinatarilor, al explicațiilor etimologice, inclusiv prin intermediul „notelor marginale” sau „gloselor”, al neologismelor, autorul trece la o analiză lingvistică și teologică a „sumelor” (rezumatelor), inovația traducătorilor, dinaintea fiecărui capitol pentru-că ele „n-au constituit un subiect de studiu pentru cercetători. Ele au fost numai amintite ca făcând parte din textele originale (peste 30 de pagini), cu un stil foarte concis” (p. 45). Această analiză l-a condus pe autor spre următoarele concluzii: „Predosloviile și «sume» sunt texte originale. Ele aparțin colectivului de traducători din preajma mitropolitului și nu pot fi atribuite ieromonahului Silvestru. Predosloviile au evidențiat, prin problematica abordată, înalta pregătire

teologică de factură ortodoxă a acestor cărturari, care au pus în discuție poziția ortodoxiei, supusă, mai ales în Transilvania, presiunilor catolice și calvine. (...) au dezvăluit înclinațiile umaniste ale teologilor ardeleni, ceea ce presupune un larg orizont de cunoaștere, o lectură bogată de cărți cu profil enciclopedic diversificat, stăpânirea unor limbi de circulație din acea vreme (latina, germana, maghiara, greaca, slavona). (...) au demonstrat că în spatele acestor calități se mai afla un simț deosebit al limbii. Poate nu este exagerat să le dăm și calificativul de «lingviști», pentru contribuția lor de pionierat la conturarea primului dicționar explicativ, etimologic, onomastic, de sinonime, bilingv și mai ales teologic” (p.49-50).

În capitolul următor, pe cât de consistent pe atât de captivant, se continuă analiza lingvistică și teologică a gloselor marginale, cu predilecție a seriilor de sinonime, mai puțin cercetate de-a lungul timpului, grupate pe domenii: botanică, sistemul monetar, unități de măsură, medical, instrumente muzicale, militar, ocupații, dar și la alte multe „cupluri semantici” din cuprinsul tipăriturii. În final, autorul ne atrage atenția că este prima tipăritură religioasă în care întâlnim, în cadrul gloselor marginale, și trimiteri la alte scrieri ale Bibliei, copii sau traduceri anterioare. De asemenea, se subliniază „caracterul lexicografic al tipăriturii. Credem – continuă autorul – că am oferit suficiente exemple pentru a afirma, fără a greși sau a exagera, că în Noul Testament de la Bălgrad găsim germenii viitoarelor noastre dicționare: de sinonimie, explicative, cu elemente de etimologie, bilingve (ebraic, grec, latin, maghiar, român) și chiar de teologie ortodoxă” (p. 133).

Această analiză se continuă, de data aceasta, asupra neologismelor și regionalismelor, care nu se regăsesc în glosele marginale, cu mențiunea că traducătorii au apelat în permanență la versiunile oficiale cunoscute ale Bibliei, în limbile greacă, slavonă sau latină, de unde de altfel s-au preluat direct în limba română o serie de termeni pentru care nu existau corespondente în limba română, deschizând calea „traducerilor comparative (p. 168).

Capitolul dedicat circulației Noului Testament de la Bălgrad în provinciile românești, constituie, până în prezent, singura investigație de genul acesta. Dacă pentru județele din Ardeal, autorul identifică un număr apreciabil de exemplare (149), pentru Moldova, de pildă, găsim semnalate numai 9 exemplare, în județele Suceava, Neamț și Iași. Într-adevăr, cam aceasta ar fi realitatea. În ultimii ani, având posibilitatea să studiem în biblioteci reprezentative pentru Moldova, inclusiv în Fondurile de carte veche constituite la nivelul județelor, n-am mai descoperit nici un exemplar nou, în afara celor menționate de autor. N-ar fi singurul titlu de carte veche aflat în situația aceasta. Așa cum bine precizează autorul, numai simpla semnalare a unui exemplar de carte, într-o anumită bibliotecă, nu este suficientă, întrucât fără a i se descrie particularitățile (numărul de file, legătura, însemnările marginale, numărul sau numerele de inventar etc.) nu i se va putea reconstitui circulația și, în plus, există riscul ca același exemplar să fie semnalat de mai multe ori. Și în cazul de față, exemplarul semnalat pentru Moldova, ca aparținând Bibliotecii lui Dimitrie Sturdza de la Miclăușeni, este posibil să fie unul din cele două exemplare păstrate astăzi în Muzeul Județean Dâmbovița (a se vedea descrierea în Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Tîrgoviște – vechi centru tipografic românesc. Studiu monografic cu repertoriul cărților vechi tipărite la Tîrgoviște și Catalogul colecției Muzeului „Carte românească veche”, Muzeul Județean Dâmbovița, Tîrgoviște, 1972, nr.3, p.78).*

Dorim autorului putere de muncă, întrucât, așa cum ni se precizează în mai multe locuri, lucrarea trebuie continuată cu analiza întregului material lingvistic oferit de această traducere „înțeleasă de toți românii”. Până atunci, tuturor celor interesați de vechiul scris românesc și chiar unui public mai larg, le recomandăm această primă apariție editorială temeinică și necesară, scrisă cu multă pricepere.

Olimpia Mitric

Catehismul lui IOSIF DE CAMILLIS, Trnava, 1726. Prefața: IACOB MÂRZA, Transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției: EVA MÂRZA, Studiul teologic, note de specialitate: ANTON RUS, Bibliografie selectivă, indice: EVA MÂRZA, ANTON RUS, Sibiu, Editura Imago, 2002, 216 p.

Volumul de față, ediția critică a unei vechi tipărituri în limba română, acum foarte rară, apărută în afara granițelor țării, la Trnava (Sâmbăta Mare), în Slovacia, în anul 1726, constituie volumul VII al colecției Bibliotheca Universitatis Apulensis, iar autorii, se înțelege, sunt distinși dascăli ai acestei Universități.

În Prefață (p. 5-6), Iacob Mârza surprinde cadrul european complex, economic, politic, social, teologic și cultural, în care s-a imprimat Catehismul episcopului unit de Sebaste și Muncaci, Ioan Iosif de Camillis, la Trnava, în tipografia academică. Redactat inițial în limba latină a fost destinat traducerii în limbile popoarelor din cuprinsul Imperiului habsburgic. Astfel, în anul 1698 se tipărea traducerea în limba ruteană, iar, în anul 1726, cea în limba română, pentru rutenii și românii uniți, cu același set de litere chirilice. Ca aspect, ediția în limba ruteană este mai bogată în elemente de ornamentică. La baza actualei ediții critice a stat un exemplar original provenind din Biblioteca Academiei din Cluj, unde se păstrează trei exemplare din această rarisimă carte.

Studiul introductiv (p.7-15), semnat de Eva Mârza, cuprinde o utilă și interesantă reevaluare istoriografică. Afăm că primele catehisme au apărut în Europa, în secolul al XVI-lea, inclusiv pe teritoriul țării noastre, sub imboldul Reformei. Catehisme romano-catolice în limba română s-au tipărit și înainte de anul 1726, dar, întâmplarea face să nu se fi păstrat nici un exemplar până în zilele noastre, ele fiind cunoscute (ca și în cazul altor titluri de cărți românești) numai din izvoare documentare din cele mai diverse, precum bibliografiile sau jurnalele. Este vorba de edițiile din anii 1636, 1696, 1703 și 1709, tipărite la Bratislava sau Trnava. Abia ediția de față, din anul 1726, a avut o soartă mai bună, din ea păstrându-se câteva exemplare în fonduri istorice. Prin urmare, cu atât mai binevenită este reeditarea ei. Întrucât numele traducătorului prezentei ediții nu este indicat, se presupune că ar fi fost ieziuitul Francisc Szunyog, slovac de origine, trăitor o vreme în Transilvania, în orașele Cluj și Alba – Iulia (unde a și murit), în preajma mitropolitului Atanasie Anghel. Tot necunoscut este și numele tipografilor, buni cunoscători ai limbii române: între dovezi, autoarea enumeră puținele greșeli din textul românesc și prezența unei erate la sfârșit, prin care se îndreaptă un număr destul de mare de cuvinte. Toate îndoielele, întrebările, își vor găsi răspuns, așa cum speră și autoarea, numai prin continuarea cercetărilor în acest domeniu și, fără îndoială, prin descoperirea unor exemplare din edițiile amintite mai sus.

Teologul Anton Rus semnează Dimensiunea teologică a Catehismului lui Iosif de Camillis (p. 18-36), cu multă rigoare, punctează principalele etape premergătoare apariției Catehismului propriu-zis, care servește ca manual în instruirea religioasă a tinerilor. Sunt, apoi, enumerate cele mai vechi catehisme catolice în limba română, între ele regăsindu-se și Catehismul reeditat acum, al lui Ioan Iosif de Camillis, prilej cu care ne sunt prezentate, pe larg, viața și activitatea autorului. Grec de origine, de Camillis (1641-1706) și-a făcut studiile la colegiul grec de la Roma, obținând diploma de doctor în teologie și filosofie. Intrând în monahism, devine procuratorul provincial al călugărilor bazilieni ucraineni stabiliți în Roma, iar apoi, din anul 1689, este numit episcop de Sebaste pentru credincioșii catolici de rit grec din dieceza Muncaciului, sub păstoria sa intrând și românii din Sătmar și Maramureș. Toată viața a militat pentru unirea cu Roma, pentru o identitate confesională greco-catolică, neezitând să ridice tonul împotriva grecilor. Poziția doctrinară a autorului este explicată prin raportarea la propria-i operă, capitol de capitol, la Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Movilă și la alte catehisme catolice tipărite în țară. Se observă că nu urmează modelul tradițional latin, din punct de vedere structural: se exemplifică și se explică de ce. La sfârșit, concluzia autorului: "de Camillis este un răsăritean catolic, întrucât în mod constant afirmă legitimitatea ritului

răsăritean și vorbește despre «Biserica noastră a Răsăritului» (p. 263 în Catehism) sau «Biserica noastră cea grecească» (p. 384 în Catehism) și, în același timp, este un catolic răsăritean deoarece în privința dogmei se află pe poziția celui care vrea să dovedească și să răspândească învățătura catolică (...) „În același timp afirmă implicit valoarea sintagmei «catolic în credință, răsăritean în rit» care va constitui profilul identitar al unitului, reflectată mai ales în întrebările de la sfârșitul Catehismului referitoare la relațiile dintre credință și rit” (p.34-35).

În Nota editorilor (p. 37-38) ni se precizează metoda de reproducere folosită, cea adoptată astăzi, transcrierea fonetică interpretativă, dar, din păcate, ea nu este combinată cu facsimilarea fișelor originalului, cu excepția foilor de titlu, a primelor fișe din Cuvântul către preoți, a fișelor de la sfârșit de la ambele variante, ruteană și română, și a cuvântului traducătorului rutean Ioan Kornitkii. Motivul îl putem presupune: probabil, costul ridicat al imprimării. Textul propriu-zis (p. 39-184) este urmat de Scara lucrurilor ce să cuprind într-această cărțălăruie (p. 185-192).

La sfârșit, volumul mai cuprinde: un foarte util Glosar (p. 197-201), un Indice de nume (p. 202-204), Lista prescurtărilor (p.205), Bibliografia selectivă (p. 207- 210) și un Rezumat în limba engleză (p. 211-213).

Încheiem cu reproducerea unui pasaj din Nota editorilor, al cărui mesaj, asemenea lor, îl dorim pus în practică cât mai des: „Publicarea astăzi a vechilor texte românești (de factură româno-chirilică și altele) o considerăm o datorie de onoare a celor care sunt în măsură să o facă, fiind o contribuție la reconstituirea bibliotecilor sau a lecturilor, în cazul nostru al secolului al XVIII-lea”.

Și încă un amănunt nu lipsit de interes: cu un aspect grafic al copertei deosebit de interesant, volumul a fost realizat în cadrul programului de cercetare, Preiluminism și iluminism politic în Transilvania (sec. XVII-XIX), susținut fiind de Ministerul Educației și Cercetării, precum și cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor.

Olimpia Mitric

Mihai Iacobescu, *30 de zile în „Siberia”. Căutând arhivele Bucovinei*, Iași, Editura Junimea, 2003, 456 p.

Istoria Bucovinei, provincie istorică românească aflată la interferența influențelor culturale central și est europene sau „între Orient și Occident”, conform expresiei fericite consacrate de cercetătorul german Erich Beck, a suscitat un interes neobișnuit din partea istoricilor români și străini, concretizat prin apariția unei cantități uluitoare de cărți, studii sau articole. Lucrările universitarului Mihai Iacobescu, autorul celei mai ample și apreciate sinteze de istorie a Bucovinei din istoriografia română (*Din istoria Bucovinei*, vol. I, 1774-1862, București, Editura Academiei, 1993), ocupă un loc aparte în cadrul acestui uriaș travaliu istoriografic. Datorită bogăției documentației și profunzimii analizelor și judecăților de valoare, ele au o importanță decisivă pentru înțelegerea obiectivă, *sine ira et studio*, a trecutului și prezentului acestei regiuni. Ampla muncă de cercetare a trecutului Bucovinei, desfășurată de istoricul sucevean cu pasiune, rigoare și stăruință de-a lungul a peste trei decenii, este în prezent încununată de apariția unei lucrări care îmbină în chip armonios analiza istorică și valorificarea unor izvoare istorice inedite cu introspecția psihologică și folosirea unui stil de redactare plăcut, cu incontestabile calități literare.

Această lucrare, pe care o supunem în cele ce urmează atenției cititorului, este împărțită în 12 capitole intitulate sugestiv *Un răspuns la mai multe întrebări* (p. 5-13); *O sârmă ghimpată și niște satrapi* (p. 15-22); *Strada 28 iunie 1940* (p. 23-29); *Dialog într-o biserică iezuită* (p. 31-44); *În universul arhivelor din Cernăuți* (p. 45-64); *Între oameni și arhive* (p. 65-75); *Un uriaș „trust” al patrimoniului național românesc – Fondul Bisericesc* (p. 77-153); *În vizită la o familie îndoliată* (p.

155-163); *În universul lumii rurale de odinioară* (p. 165-212); *Întâlniri și convorbiri cu* ... și despre ... *bucovenini de ieri și azi* (p. 213-275); *Un jurământ impus preoților la 1902* (p. 277-364); *Printre confrății de azi* (p. 365-449).

În **primul capitol**, autorul pune în evidență soarta vitregă a documentelor din Arhivelor Bucovinei, dintre care multe au fost arse în iernile din timpul primului război „pentru încălzirea clădirii în care se afla comandamentul militar rus” (p. 8), o serie i-au fost donate României de către Austria după 1918, fiind depozitate la Suceava și București, iar o bună parte dintre ele au fost luate foarte probabil de sovietici, fie în perioada 1940-1941 când au deținut controlul asupra nordului Bucovinei, fie când s-au retras din România în 1958. În ultima parte a acestui capitol autorul ne prezintă succint istoria metamorfozei numelui său de familie într-o împrejurare care ilustrează pe deplin „violența istoriei” (G.W.F. Hegel) aplicată la plaiurile românești. Astfel, el arată că strămoșii săi erau sași veniți din Bistrița în calitate de meseriași și negustori, așezați în localitatea Sasca. Numele inițial al acestora era Jakob, transformat în perioada interbelică în Iacob. Ulterior, în urma unui sfat primit la Cernăuți în luna octombrie 1941 din partea unui militar de rang înalt al armatei române, tatăl său și-a schimbat numele în Iacobescu. Această măsură preventivă a fost luată în ideea de a nu fi considerat german de către ruși și expus represaliilor, în cazul că aceștia ar fi urmat să câștige războiul împotriva Germaniei și a aliaților săi.

În **Capitolul doi** sunt descrise plastic și savuros avatarurile formalităților birocratice de trecere a frontierei, timpul de așteptare neverosimil de lung și comportamentul „suprarealist” al unor militari și funcționari civili corupți de la vama ucraineană

Capitolul trei descrie succint sosirea, acomodarea și familiarizarea cu universitatea și arhivele din Cernăuți și sugerează fulgurant atmosfera de suspiciune care domnește în rândul intelectualilor români din Cernăuți, subiect reluat pe larg în ultimul capitol al lucrării. În continuare, este sugerată motivația alegerii titlului acestei lucrări: „senzația că am intrat într-o Siberie, nu e o stare artificială, imaginară. A început de-acolo, de la gardul de sârmă ghimpată, de la satrapii care m-au oprit și umilit ore în șir, ca pe un sclav la discreția atotputerniciei stăpânului...” (p. 26). Capitolul se încheie cu prezentarea contextului redactării și a textului integral al *Declarației Oamenilor de Știință și Cultură* (din județul Suceava), prin care se cerea în martie 1997 „Președinției, Parlamentului, Guvernului României să adopte o atitudine demnă în finalizarea acestui document fundamental (tratatul cu Ucraina, nota ns.) pentru destinele României și Ucrainei” (p. 29). Autorul consemnează că acest document, „trimis prin fax principalelor cotidiane din capitală” (p. 29) nu a fost publicat atunci – spre onoarea lor – decât de către ziarele conduse de Adrian Păunescu și Corneliu Vadim Tudor, de către „Crai Nou” și „Monitorul de Suceava”.

Capitolul patru al lucrării ne oferă o descriere a bisericii iezuite din Cernăuți, construită în perioada 1891-1894, care adăpostește după anul 1991 „arhiva de stat” a Bucovinei. Pandant la această descriere, în continuare este prezentat un frumos dialog imaginar cu celebrul întemeietor al ordinului iezuit Ignățiu de Loyola, care abundă în frumoase considerații istorice și filosofico-morale ce-l pregătesc în mod subtil pe cititor pentru înțelegerea complexelor probleme de istorie bucovineană, expuse în capitolele următoare.

Capitolul cinci se ilustrează prin prezentarea unor informații inedite despre situația lingvistică din Bucovina, inserția socio-profesională a populației și tirajul publicațiilor ce apăreau la Cernăuți în 1897 și 1907, conținute în trei rapoarte ale poliției imperiale. În continuare, este prezentată evoluția și specificul publicației românești „Deșteptarea” (1893-1904) ca și lupta sa pentru propășirea românismului în Bucovina. Analizând rolul acestei publicații, universitarul sucevean conchide că „o istorie a presei din toate timpurile și teritoriile românești, ar trebui să-i recunoască gazetei „Deșteptarea” cel puțin trei semnificații: 1) un loc și un rol însemnat în formarea și afirmarea generației care a pregătit și înfăptuit unirea Bucovinei la patria mamă; 2) o expresie strălucită a promovării și cultivării limbii populare, în toată simplitatea, curățenia și frumusețea ei naturală și durabilă; 3) un model după care -- așa cum mărturisea Ionel Grădișteanu, în 1897, lui

Vasile Morariu, cu prilejul vizitei întreprinse la Cernăuți – s-a născut și la București „o foaie pentru trebuințele poporului nostru după exemplul „Deșteptării”, aceasta fiind „Albina”, apărută în chiar anul din care datează cel dintâi raport al poliției (1897, nota ns.) din Cernăuți” (p. 62).

Capitolul șase debutează cu o convorbire purtată cu o româncă din Cernăuți, din care reiese situația actuală, dificilă, a populației românești din nordul Bucovinei: „Și noi, aici, de când ne-au ocupat bolșevicii, și-acum, de când ne-au luat și ne țin ucrainenii, tot într-un fel de Siberie suntem. Ce comandă ei, asta facem. Pământul i-al nostru. Îl lucrăm noi. Dar roadele le-mpărțim cu dâșii. Și nouă ne lasă cât vor ei. Școlile-s ale lor. Funcțiile toate-s în mâinile lor. Statul, parlamentul, guvernul, biserica, armata – toate-s ale lor. Noi am ajuns pe pământul moșilor și strămoșilor noștri, puțini și dezbinați, și săraci, și robi, și într-un fel înțemnițați, ca într-o Siberie” (p. 67).

În continuare, autorul analizează procesul generat de politica autorităților imperiale „de redistribuire, de transfer de proprietate, de la autohtoni la alogeni” (p. 68), în urma căruia multe terenuri (moșii) au trecut din mâinile românilor în cele ale alogenilor. Adâncind analiza acestui fenomen, el conchide că „în ajunul primului război mondial, la 283 lăcașuri rurale cercetate. Fondul Bisericesc mai rămăsese patron la 101 biserici, proprietarii alogeni la 107, diverși proprietari români la 38 biserici, iar alte 37 biserici erau patronate în comun de proprietarii alogeni și români. Faptul cel mai incredibil este acela că din cei 81 de mari proprietari funciari evrei, 54 ... au devenit patroni de biserici ortodoxe, lucru nemaîntâlnit în nici o altă provincie românească temporar căzută sub stăpânire străină” (p. 70). Capitolul este încheiat de câteva considerații privitoare la o temă cercetată anterior amănunțit de către autor, privitoare la acoperirea faptică reală a „mitul habsburgic” în Bucovina, care promovează imaginea unui *homo bucovinensis* ce trăia într-un climat multilingv, de bunăstare și toleranță. Referindu-se la acest *homo bucovinensis*, autorul declară textual, expunând un adevărat program de cercetare, finalizat în capitolele următoare: „Îl caut și vreau să-l dezvălu pe omul real de-atunci, așa cum a fost el, cu bucuriile și necazurile sale, așa cum ni-l reflectă aceste oglinzi „fragmentare”: documentele, câte și cum ni s-au păstrat” (p. 75).

Capitolul șapte oglindește câteva aspecte istorice importante legate de crearea și evoluția fostului Fond Religionar Greco-Oriental al Bucovinei, creat la 19 iunie 1783 din dispoziția împăratului reformator Iosif II „pentru salarizarea, întreținerea și pregătirea clerului ortodox, ca și pentru înființarea și finanțarea școlilor din Bucovina” (p. 85-86). Folosind o amplă bibliografie edită și inedită, autorul arată că românii au fost adesea împiedicați să arendeze moșiile acestui Fond iar menirea sa a fost ulterior sensibil deturnată de la scopul inițial. În continuare, se expune succint procesul de colonizare a Bucovinei cu elemente alogene, se arată că administrația și o bună parte din terenurile Fondului au ajuns pe mâna străinilor iar rutenizarea unor așezări din Bucovina a fost „o consecință a imigrării zilierilor din Galiția pe moșiile Fondului Bisericesc” (p. 108). Acest capitol mai conține ample informații dedicate prezentării Catedralei Ortodoxe și Palatului Mitropolitan din Cernăuți, construite preponderent cu ajutorul mijloacelor financiare furnizate de același Fond Religionar, o prezentare a revistei religioase „Candela” (1882-1914) „în lumina unor informații inedite de arhivă” (p. 138) și un istoric al Muzeului Mitropoliei Ortodoxe a Bucovinei, inaugurat în 1899 și reorganizat în 1939. Printre informațiile inedite prezente în acest capitol se află și cele furnizate de o serie de proteste ale românilor care erau împiedicați să arendeze terenurile acestui așezământ religios. Prezentarea informațiilor conținute de aceste proteste este deosebit de meritorie, deoarece ele nu au fost cunoscute și, în consecință, utilizate de istoricul Ion Nistor în monografia sa din 1921, închinată Fondului Religionar (p. 82).

Capitolul opt conține informații interesante privitoare la destinul tragic al unor români din nordul Bucovinei, luptători pentru propășirea istoriei, culturii și limbii române în această regiune.

Capitolul nouă, bazat în special pe valorificarea unor informații inedite conținute în diverse *condici parohiale*, categorie de documente cercetate din câte știm în premieră de istoricul sucevean, este o adevărată încercare de schițare a istoriei și a universului mental al satului românesc

din Bucovina, de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Prin folosirea unui material documentar inedit și noutatea abordării istoriografice, acest capitol se constituie într-o frumoasă reușită, având asemănări majore cu operele aparținând curentului istoriografic de „istorie a mentalităților”, promovat în Franța în ultimele decenii ale secolului XX. În acest capitol sunt prezentate informații privind influența factorilor naturali asupra agriculturii românilor bucovineni, fenomenul de imigrare a acestora în America și Canada, influența nefastă în viața satelor exercitată de cârciumarii alogenii, neregulile de la alegerile locale și dietale, disensiunile interetnice și interconfesionale, aspecte din viața Școlii și Bisericii românești, încercările românilor bucovineni din această perioadă de a-și crea asociații eficiente, moderne etc.

Capitolul zece al lucrării conține referiri prețioase despre viața și activitatea reformatorului și iluministului bucovinean Vasile Balș (1756-1832), numit de autoritățile imperiale baron, căpitan districtual al Bucovinei și membru al Colegiului Șambelanilor din Viena. Printre altele, aflăm că acesta era adeptul ideii alipirii Moldovei și Munteniei la Imperiul Habsburgic, soluție politică luată în calcul mai târziu și de către Eudoxiu Hurmuzaki sau Aurel Popovici (p. 228). În continuare, este prezentat un schimb de idei privind istoria Bucovinei, început în 1996 cu istoricul german Emmanuel Turczynski (1919-2002). Astfel, sunt prezentate o serie de opinii ale acestui istoric, care respinge ideea că Austria a practicat în Bucovina o politică de „germanizare”, promovând ideea că, în fapt, a aplicat o politică de modernizare, argumentează ideea existenței în această provincie a celebrului *homo bucovinensis* etc (p. 235-241).

În continuare, un dialog cu David Kipper, etnic evreu cu ascendență bucovineană domiciliat în Canada, prilejuiește expunerea unor idei interesante privind istoria evreilor din Bucovina și o analiză comparată a principalelor trăsături etno-psihologice ale românilor și evreilor. Capitolul se încheie cu prezentarea unor aprecieri privind destinul istoric al Poloniei și al polonezilor bucovineni, a unor date privind istoria Poloniei și URSS etc, brodate pe fundalul unei conversații cu suceveanul Francisk Grudniecki.

Pornind de la analiza unui jurământ impus în 1902 preoților ortodocși promovați în funcția de asistenți în Consistoriul Ortodox, în **capitolul unsprezece** este pusă în evidență politica imperială față de biserica ortodoxă și rolul clerului român în istoria Bucovinei. Totodată, capitolul mai conține câteva aspecte interesante legate de viața și activitatea unor importanți clerici români din Bucovina (Isaia Băloșescu, Eugen Hacman, Iraelie Porumbescu, Constantin Morariu, Silvestru Andreievici-Morariu, Dimitrie Dan, Isidor Onciul, Simeon Florea Marian și Dionisie Bejan).

Ultimul capitol al lucrării este consacrat în principal prezentării activității culturale și a principalelor personalități ale elitei intelectuale românești din regiunea Cernăuți: prof.univ.dr. Grigore Bostan, șeful Catedrei de Limbi românești și clasice, membru de onoare al Academiei Române; Arcadie Moisei, profesor de istorie din Târbășuți; Arcadie Opaît, președintele Societății Regionale pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu” din Cernăuți; Dumitru Covalciuc, poet și prozator, redactor al almanahului cultural „Țara Fagilor”; conf.univ.dr. Alexandrina Cernov, redactor șef al revistei „Glasul Bucovinei”; membru de onoare al Academiei Române; poetul Ilie Tudor Zegrea; poetul și publicistul Simion Gogiu, redactor-șef al săptămânalului social-politic, economic și cultural „Concordia”; Vasile Tărățeanu, poet și editor al publicației „Arcașul”. În acest capitol, cititorul interesat găsește ample informații despre societățile culturale românești din regiunea Cernăuți, despre Universitatea Națională „Yurii Fedkovici”, despre „Centrul de cercetări bucovinene” din cadrul universității cernăuțene și despre atmosfera generală de emulație culturală dar și de suspiciune, deseori obsedantă, care domnește în rândul elitelor culturale ale românilor din nordul Bucovinei.

În ansamblu, lucrarea prezentată cititorului reprezintă un exemplu fericit de îmbinare a erudiției științifice cu frumusețea stilului de redactare. Cititorul atent poate constata că faptele, evenimentele și procesele istorice prezentate sunt analizate cu spiritul critic al specialistului, departe de orice preocupare (aproape comună tuturor istoricilor reprezentând o națiune cu un rol minor în

istorie) de a face din această știință o mitologie justificativă a eșecurilor și neîmplinirilor naționale. Introducerea în circuitul științific a numeroase informații inedite, noutatea abordării istoriografice în spiritul „istoriei mentalităților” din capitolul nouă, radiografia atentă a situației comunității românești din nordul Bucovinei și sugestiile competente privind trecutul și prezentul acestei regiuni istorice se constituie în puncte forte ale lucrării. De aceea, prin publicarea acestei cărți, universitarul binemerită din nou aprecierea cititorilor îndrăgostiți de istoria Bucovinei și de opera sa și oferă încă o dată o realizare științifică remarcabilă a istoriografiei române.

Florin Pintescu

Harieta Mareci, Teodor Bălan (1885-1972). Viața și opera, Iași, Ed. Junimea, 2003, 294 p.

Cunoscătoare a operei marilor figuri ale istoriografiei românești moderne și contemporane – M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, V. Pârvan, N. Iorga – a istoriografiei din primele decenii postpașoptiste, a istorismului românesc din ultimele secole, transmițând toate aceste date și studenților în cadrul cursului de *Istoriografie* al Catedrei de Istorie al Facultății de Istorie și Geografie din cadrul Universității Ștefan cel Mare, Harieta Mareci a îmbogățit în mod substanțial cunoștințele și dimensiunea disciplinei.

Cercetătoare competentă și asiduă a istoriografiei românești, Harieta Mareci semnează o contribuție de seamă: monografia dedicată lui Teodor Bălan un *«adevărat stâlp de rezistență al istoriografiei contemporane»* (V. Cristian) apărută în prestigioasa editură ieșeană *Junimea* editură care ocupă astăzi un loc aparte în șirul editurilor ce au scos la iveală lucrări monografice din domeniul patronat de Muza Clie deosebit de valoros.

Scrierea rămâne un exemplu de analiză monografică prin care autoarea și-a propus să prezinte locul istoricului Teodor Bălan în ierarhia valorilor din istoriografia și cultura română. Intenția sa pornește de la o bază sigură: descoperirea unui însemnat fond documentar, nerăsfloit, în măsură să dea o imagine clară a preocupărilor intelectuale ale aceluia ce a fost T. Bălan. Cartea la care ne referim în aceste rânduri are astfel o dublă însemnătate: ea ilustrează un nou efort de interpretare a activității unui istoric, despre care s-ar fi crezut că s-a spus tot ceea ce era mai important și repune totodată, în circuitul cunoașterii o valoroasă zestre de texte inedite.

Avem astfel suficiente motive pentru a stăruie pe marginea acestei lucrări atât de bogată în judecăți și informații noi, o lucrare exemplară prin erudiție, rigoare și, nu mai puțin, prin limpezimea stilului. Să adăugăm la aceste însușiri și strategia demonstrației, altfel spus, felul în care autoarea a gândit structura cărții, ținând seama de faptul că demersul ei este în primul rând unul de reconsiderare *«de redescoperire și prețuire a unui istoric de seamă al Bucovinei»*.

După un cuvânt înainte datorat cunoscutului istoric contemporan al trecutului Bucovinei, prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Harieta Mareci începe prezentarea personalității istoricului Teodor Bălan structurată în opt capitole. În chip firesc, în capitolul *Orizont istoriografic* sunt recapitulate contribuțiile și aprecierile de până acum în legătură cu viața și opera lui T. Bălan, multe dintre acestea pornind de fapt de la interesul pentru biografia lui T. Bălan. Pe parcursul a patruzeci de pagini putem pătrunde ușor, încet și sigur în cunoașterea *vieții unui istoric*, cu date concrete și mai ales logic așternute pe hârtie.

Dintre multele aspecte legate de viața lui T. Bălan, ne-au atras atenția paginile în care ne este prezentată importanta activitate a lui T. Bălan ca *organizator al Arhivelor Bucovinei* cu scopul mărturisit de a-și aduce contribuția la integrarea Arhivelor Bucovinei în sistemul național reprezentat de Arhivele statului organizate de Dimitrie Onciul, precum și paginile în care ne sunt prezentați anii în care T. Bălan a fost *Director al Bibliotecii universitare din Cernăuți*. Ceea ce

atrage atenția în prezentarea datelor biografice este faptul că Harieta Mareci a căutat să pună în evidență cea mai importantă latură a vieții *De dignitate vitae*.

Munca istoricului se confundă deseori cu cea a culegătorului și a editorului de documente, deseori făcându-se o arbitrară distincție între istoric și editor de izvoare, ambele ipostaze ținând de o singură persoană. Teodor Bălan a fost și este pe drept cuvânt considerat personalitatea cea mai legată de arhivele și documentele bucovinene și asupra acestui aspect al activității sale îi este dedicat capitolul *Culegător și editor de documente*, știut fiind faptul că „*multe dintre ele, cele mai multe, nu ar fi putut fi fabricate, fie datorită vremurilor, fie datorită omului mai puțin dispus la compromisuri*” (V. Cristian). Iată încă o dovadă a ceea ce înseamnă *De dignitate vitae* pentru un slujitor al științei ce trebuie slujită *sine ira et studio*.

Capitolul cel mai mare este dedicat scrierilor istorice: 1) *Probleme de istorie a evului mediu*; 2) *Probleme de istorie modernă*. Urmărind cu atenție acest capitol, urmat de peste 400 de note bibliografice, poți ușor desluși faptul că Teodor Bălan a fost un „*impătimit în munca de defrișare a materialului documentar*” (p.165) și că era conștient, așa cum în antichitate afirmase Quintilian că în termenii istoriografiei *Non multa sed multum* înseamnă „*a cerceta mereu, a sonda mai adânc pe spații și durate restrânse, în ideea de a descoperi cât mai multă informație și de a da un contur cât mai exact aspectelor avute în vedere*”. Pentru ca această prezentare să fie completă, Harieta Mareci a reușit în aproape 20 de pagini să prezinte *Lista lucrărilor lui Teodor Bălan*.

Prezentarea integrală a două din lucrările lui Teodor Bălan *Gărzile naționale din Bucovina din anul 1848* și *Polemica dintre ziarele "Bucovina" și "Siebenburger Bote" din anul 1849* dovedește că Harieta Mareci a vrut să ne pună la îndemână un grupaj valoros de scrieri ce definesc preocupările istoricului Teodor Bălan, limba și orizontul său de idei care sunt într-o oarecare măsură specifice vremii. Astfel compartimentată, lucrarea face dovada unei structuri logice și unitare, care probează o corectă viziune asupra subiectului ales pentru tratare monografică. Împietind exegeza cu restituția, Harieta Mareci ne-a dat astfel o carte de cea mai mare utilitate prin bogăția de informații. Ea este și un model pentru extinderea aceleiași gen de monografii și în cazul altor cărturari-istorici fie ei oricât de modești.

Vasile M. Demciuc

Bela Vago, *Ascensiunea fascismului și antisemitismului în Bazinul Dunării(1936-1939)*, București, Editura Curtea Veche, 2003, 424p.

Temele despre istoria fascismului par inepuizabile și cercetătorii nu au neglijat acest fenomen al secolului XX dându-i diverse interpretări. Cercetarea istoriei formațiunilor politice fasciste a făcut obiectul a numeroase studii și lucrări, multe dintre acestea solid documentat arhivistice și scrise îngrijit aduc noi explicații asupra unui fenomen european ce nu trebuie neglijat. Între acestea, editura bucureșteană Curtea Veche, în colecția *Ideea Europeană*, oferă cititorului român, lucrarea profesorului Bela Vago, *Ascensiunea fascismului și antisemitismului în Bazinul Dunării (1936-1939)*. Deși publicată în 1975, cartea apare pentru prima dată în versiune românească. Documentat în arhivele Foreign Office, autorul aduce, într-o necesară *Introducere*, cel puțin două direcții noi în cercetarea ascensiunii partidelor de extremă dreapta în trei dintre statele aflate pe cursul Dunării: România, Cehoslovacia și Ungaria în anii premergători celui de al doilea război mondial. Pe de o parte, susține profesorul Vago, observatorii și diplomații occidentali acreditați în aceste țări – după cum reiese din rapoartele întocmite de aceștia – cunoșteau și înțelegeau mai bine starea de spirit și realitățile politice din statele respective decât o făceau germanii. Pe de altă parte, diplomația britanică nu a perceput la adevărata lor valoare rapoartele ce le

veneau din acest spațiu, criticii politicii de appeasement găsind în lucrarea de față noi argumente pentru a-și susține poziția.

Lucrarea supusă recenziei noastre este structurată în două părți. Prima parte este alcătuită din cinci capitole: *Atacul din Palatul de Sticlă vest-european* (p.15-30), *România* (p.31-88), *Cehoslovacia* (p.89-131), *Ungaria* (p.133-179), și *Cei răătăciți în pustie* (p.181-183). Fiecare capitol cuprinde mai multe subcapitole. Parte a doua este constituită dintr-o colecție de 164 de documente britanice despre situația din bazinul Dunării (p.185-420).

În primul capitol este analizată situația politică internă din cele trei state atrăgând atenția asupra unor similitudini între eșichierile politice din România și Ungaria și a unor ușoare diferențe în ceea ce privește Cehoslovacia. În prima parte a anilor '30, poziția diplomației Londrei față de statele dunărene, și mai ales indiferența cu care tratează partidele de dreapta pe care le sprijină împotriva celor de extremă dreapta îl face pe autor să creadă că Occidentul trăia, conform cuvintelor lui Anthony Eden, într-un „palat de sticlă”. Ascensiunea extremei drepte și a antisemitismului, începând cu anul 1936 și „tendința generală din țările de la Dunăre de a se îndepărta de democrația parlamentară” (p.20) a trezit târziu din letargie diplomații englezi pentru a mai putea contracara eficient propaganda fascistă.

Capitolul al doilea este consacrat României, autorul făcând o analiză realistă asupra ascensiunii forțelor de dreapta – Garda de Fier, Partidul Național Creștin, Frontul Românesc – a cauzelor acestei ascensiuni, a tarelor regimului democratic românesc. În subcapitolul *Un smoc din blana câinelui ce a mușcat-o* este trecută în revistă guvernarea Goga-Cuza, văzută ca o lovitură dată Mișcării Legionare, criza structurilor statului român în vremea celor 44 de zile a acestei guvernări, propunerile britanice pentru instaurarea unei dictaturi regale considerată ca „rau cel mai mic” și îngrijorarea diplomatului britanic din capitala României, Reginald Hoare, față de această situație. În prezentarea evenimentelor din anii 1938-1940, autorul a plecat de la următoarea întrebare: dictatura regală a accelerat sau a încetinit venirea la putere a Gărzii de Fier și a dictaturii militare? *Obsesia „leprei evreiești* surprinde politica antievreiască a partidelor românești, de la P.N.Ț. la Mișcarea Legionară, divizarea din sânul comunității evreiești, oferind câteva necesare explicații asupra antisemitismului românesc. „Apărarea [împotriva evreilor] este o datorie națională și patriotică, neputând fi vorba aici de antisemitism” declara Patriarhul Miron Cristea (p.63). Numeroasele documente britanice privind chestiunea evreilor din România este explicată prin îngrijorarea Foreign Office de a nu se transforma această țară într-un culoar pentru ascensiunea germană. Bela Vago face și o comparație între Garda de Fier și Partidul Crucea cu Săgeți din Ungaria, între naționalismul și antisemitismul românesc și cel maghiar. Politica dictaturii regale față de evrei este văzută ca atenuată în măsurile extreme, procedând „cu mai mult tact” (p.77).

Capitolul dedicat Cehoslovaciei este consacrat situației din „singura democrație de succes de la est de Rin” (p.89) fiind trecute în vedere grupările cehă de extremă dreaptă. În „*Democrația autoritară din Cehia* sunt prezentate succint împrejurările în care opinia publică cehă a alunecat spre dreapta și particularitățile regimului agrarian al lui Hacha și Beran. Subcapitolul „*Fascismul clerical din Slovacia* surprinde ascensiunea naționalismului extremist slovac dirijat de Partidul Poporului condus de Hlinka și Josef Tiso. „Slovacia pentru slovaci, Palestina pentru evrei și Dunărea pentru cehi” (p.107). *Destrămarea unei legende* este subcapitolul în care Vago analizează cauzele care au dus la nașterea antisemitismului ceh: presiunile și propaganda germană, agitația partidelor catolice și noua situație creată după Acordul de la Munchen. Problemă încă în discuție, antisemitismul cehilor reiese destul de nuanțat din arhivele diplomatice britanice. Aceste rapoarte au acordat mai puțin interes realităților politice din Slovacia, Londra nerecunoscând guvernul lui Tiso și nepercepând gravitatea situației.

Capitolul consacrat Ungariei debutează cu condițiile în care mișcările de extremă dreapta proliferate în anii '20 nu s-au putut remarca pe scena politică maghiară dominată de Uniunea Național Creștină a lui Istvan Bethlen. Comparat cu antisemitismul românesc, cel maghiar e mai

puțin important pentru că partidul de dreapta care conducea țara în anii '30 era mai radical decât cel aflat la guvernarea României. Autorul trece în revistă și situația organizațiilor de extremă dreapta din Ungaria, conflictele dintre acestea, aprecierea extremei drepte ca bolșevică și măsurile de anihilare a acesteia. Subcapitolul *Lupta pentru putere a Crucii cu Săgeți* evidențiază apropierea elementelor radicale de la dreapta politică de extrema dreaptă condusă de Ferenc Szalasi, radicalizarea așa-numitelor grupări nyilas (din cadrul Crucii cu Săgeți), impactul Anschluss-ului și a Acordului de la Munchen, trezirea sentimentelor revizioniste, atracția nazismului. Documentele surprind modul în care regentul Horthy și premierul Pal Teleki au ajuns la putere prin înlăturarea extremei drepte cu sprijin britanic (asemănător instaurării dictaturii carliste). Diferența constă în faptul că extrema dreaptă maghiară nu a ajuns la guvernare decât în 1944, regimul lui Horthy având o serie de succese în plan extern. Nu același lucru se poate spune și despre regele român. Ultimul subcapitol *Pionierii antisemitismului european* surprinde faptul că în Ungaria a existat cea mai veche legislație antisemită din Europa (încă din anii '20).

Capitolul final reprezintă o tristă concluzie asupra fascismului și antisemitismului în bazinul Dunării, în care „cei rătăciți în pustie” au fost deopotrivă statele dunărene cât și marile puteri occidentale care, indiferente de soarta țărilor mici și mijlocii, nu le-a oferit un sprijin eficient.

Partea a doua a lucrării istoricului Bela Vago conține 164 de documente redactate de diplomații Londrei din cele trei state, din care, cele mai multe, 70, sunt dedicate României. Colecția de rapoarte diplomatice, însoțită de o listă a lor, a stat la baza documentării prezentei cărți, de aceea, dintr-o rațiune ce ține de economisirea spațiului tipografic nu vom stărui asupra lor.

Demonstrația lui Vago este convingătoare iar colecția de documente și capitolele lucrării își propun să facă lumină într-o problemă încă greu de deslușit cum este ascensiunea organizațiilor politice de extremă dreaptă ca și a curentului antisemit, așa cum reies ele din sursele britanice. Demersul științific al autorului este meritoriu iar singurele rezerve care se pot formula sunt asupra surselor de documentare și a bibliografiei (cel puțin pentru capitolul dedicat României) destul de sărace, fapt pentru care nu îl găsim vinovat pe profesorul Vago.

Radu Florian Bruja

**Lilly Marcou, *Regele trădat. Carol al II-lea al României*,
București, Editura Corint, 2003, p.368;**

Ajunsă dintr-o formă de guvernare într-o temă de reflecție asupra trecutului, Monarhia din România a fost supusă atenției istoricilor în abordări și interpretări din cele mai diverse. Dacă asupra istoriei familiei Hohenzollernilor în România, ca și asupra Monarhiei românești (instaurată în martie 1881 și anulată în decembrie 1947), cercetătorii au reușit să se pună, în general, de acord, în ceea ce îl privește pe cel de al treilea rege, Carol al II-lea, părerile rămân divergente. Cea mai controversată figură a ramurii românești a familiei Hohenzollernilor, Carol, a fost un personaj complex, un om cu un intelect peste media epocii sale, dar, deopotrivă, un aventurier și un „playboy” superficial. Domnia sa a rămas foarte controversată, disputată de istorici, alternând lumini și umbre și foarte multe fațete.

Lucrarea analizată în rândurile următoare, *Regele trădat. Carol al II-lea al României*, este ultima, deocamdată, dedicată acestui personaj, a vieții sale tumultuoase, a imaginii pe care a avut-o în epoca în care a trăit, ca și a faimei care a rămas în urma sa. Cercetătoarea franceză de origine română, Lilly Marcou, a întreprins un meritoriu demers științific, dedicat prioritar publicului francez. Prezenta lucrare este versiunea în limba română, apărută la editura bucureșteană Corint în 2003, exact în momentul aducerii și înhumării la Curtea de Argeș, a rămășițelor pământești a celui

ce a fost Carol al II-lea. Dar iată sumarul volumului: *Prefață* (p.5-10), *Cuvânt Introductiv la ediția în limba română* (p.11-12), *Prolog* (p.13-14), *Acasă la Familia Hohenzollern-Sigmaringen* (p.15-32), *La curtea regelui Carol I* (p.33-50), *Multiplele fațete ale unui copil minune* (p.51-66), *Cronica unui război nedorit* (p.67-84), *O iubire anticonstituțională* (p.85-102), *Prinț moștenitor al României Mari* (p.103-121), *Exilul* (p.122-143), *Carlismul* (p.144-170), *Regele carismatic* (p.171-192), *Vremea tulburărilor* (p.193-219), *Regele autoritar* (p.220-251), *Regele încolțit* (p.252-272), *Regele rădăcitor* (p.173-190), *Regele luptător* (p.291-311), *Regele uitat* (p.312-339), *Epilog* (p.340-344), *Mulțumiri* (p.345-346). Fiecare capitol este structurat în mai multe subcapitole, lucrarea fiind completată cu o *Bibliografie selectivă critică*, *Index*, cu opt pagini cu ilustrații mai puțin cunoscute și cu un arbore genealogic al Casei Regale a României.

După o inspirată *Prefață* semnată de academicianul Dan Berindei, urmează *Prologul* la ediția franceză, apărută în 2002, în care autoarea, vizitând Mănăstirea Sao Vicente din Lisabona meditează asupra nedreptății istorice de a-l uita pe fostul suveran, timp de cinci decenii, în mormântul portughez.

Capitolul *Acasă la Familia Hohenzollern-Sigmaringen* debutează cu un excurs în istoria modernă a românilor punctând principalele evenimente care au dus la formarea statului român – revoluția pașoptistă, Războiul Crimeei și Congresul de Pace de la Paris, activitatea divanurilor ad-hoc, unirea de la 1859, domnia lui Al. I. Cuza și reformele sale, abdicarea domnitorului unirii. Capitolul este consacrat Hohenzollernilor și atmosferei din sânul acestei familii de la izvoarele Dunării. Subcapitolul *Der Onkel* prezintă personalitatea primului rege al României iar *O prințesă britanică pentru moștenitorul german* pe cea a viitorilor suverani Ferdinand și Maria. Prințul Ferdinand este văzut ca „un tânăr frumos, înalt, suplu, cu nas acvilin ca și unchiul său, blagoslovit însă cu niște urechi mari, clăpăuge, timid din fire, lipsit de încredere în sine și peste toate de modest” (p.24). Portretul contrastează cu cel al soției sale creionând atmosfera în care se va naște primul lor fiu, Carol.

Capitolul *La curtea regelui Carol* analizează domnia regelui, viața cuplului Ferdinand-Maria, nașterea primului Hohenzollern în țară și dubla structură a educației micului Carol între „der Onkel” și „Aunty” (regina Elisabeta). „Micul prinț era robust, frumos, căci avea părul buclat, ochii de peruzea și trăsături de înger” (p.40). Capitolul trece în revistă și raporturile din sânul familiei regale, mai ales viața privată a prințesei Maria, viață împărțită între datoria de mamă și soție, și firea ei, cu nevoia de libertate care a dus la primele relații extraconjugale cu marele duce Boris Vladimirovici și cu Zizi Cantacuzino, fapt ce, susține autoarea, a afectat educația tânărului Carol. Capitolul *Multiplele fațete ale unui copil minune* este consacrat copilăriei prințului Carol, atmosferei de la Pelicor, și primei persoane de care acesta s-a simțit apropiat: perceptorul elvețian Arnold Mohrlen. „Copilul Carol își forja propriul caracter mișcându-se între un tată slab, dar erudit și înțelept, față de care nutrea afecțiune, și o mamă fascinantă, pe care o adora, între regele tiranic, ce îi impunea, și excentrica regină, care îl fascina” (p.57). Între anul 1907, anul răscoalei dar și anul de debut al relației Mariei cu Barbu Știrbey, și anul celui de al doilea război balcanic, când Carol a primit botezul focului (botez lipsit total de foc), s-a desăvârșit educația viitorului rege. *O primă iubire fără perspective* descrie dragostea prințului pentru Ella Filitti în decorul zgomotos, protocolar și sufocant al vizitelor de la Țarskoe Selo și Constanța.

Cronica unui război nedorit este consacrat declanșării primului război mondial, fundal pe care e surprinsă succesiunea de drame din familia regală: moartea regelui Carol I, a reginei Elisabetei, a mezinului Mircea, înfrângerile din 1916, exilul moldav. Un foarte interesant subcapitol *Revoluția rusă văzută de la curtea regelui Ferdinand* prezintă situația încordată din România în 1917 și prima jumătate a anului 1918, când evenimentele din țară stau sub directă amenințare a celor petrecute în Rusia, „la Iași și la Cartierul General, pe front sau în guvern, se trăia după ora Rusiei” (p.78). Amănuntele iubirii și căsătoriei cu Zizi Lambrino, detenția de la mănăstirea Horaița, tensionările și presiunile Casei Regale pentru a dezlega legământul celor doi sunt trecute în revistă în

O iubire anticonstituțională. Subcapitolul *Victoria unei națiuni, eșecul unui mariaj* prezintă evenimentele sfârșitului de an 1918, războiul cu Ungaria lei Bela Kun, episodul final al relației Carol-Zizi, nașterea fiului lor Carol Mircea, a doua renunțare la tron a prințului și sfârșitul legăturii cu Zizi.

Capitolul *Prinț moștenitor al României Mari* se concentrează asupra noului cadru intern și internațional al României după război. „rețeta uitării”- călătoria prințului în jurul lumii, exilul lui Zizi Lambrino, detaliile întâlnirii cu Elena, fiica regelui Constantin al Greciei, căsătoria cu aceasta, nașterea fiului lor, Mihai, dar și primii nori ai căsniciei lor. Diversele versiuni asupra originii Elenei Lupescu și a modului cum s-au cunoscut cei doi sunt surprinse în *Exilul*. Tot în acest capitol se insistă asupra relației cu oamenii politici ai vremii, asupra rolului lui Ionel Brătianu în exilarea lui Carol și ai primilor ani alături de Elena Lupescu. *Un proces-război* este un subcapitol ce aduce în lumină procesul mai puțin cunoscut intentat de Zizi Lambrino lui Carol pentru a recunoaște paternitatea fiului lor. Capitolul dedicat carismului trece în revistă moartea regelui Ferdinand, a liderului P.N.L., ascensiunea curentului carlist, divorțul de Elena a Greciei, viața de cuplu cu Elena Lupescu, pregătirea revenirii în țară. Subtitlul *Restaurația* este consacrat planurilor prințului Carol pentru viitoarea domnie, pregătirea Restaurației și drumul de întoarcere în țară, insistându-se asupra opiniei publice procarliste care vedea în guvern „un tâmpit, lipsit de experiență” și în regentă „o batjocură fără autoritate” (p.169).

Capitolul *Regele carismatic* debutează cu începutul domniei, între revenirea Elenei Lupescu în țară și despărțirea definitivă de regina-mamă Elena. Subcapitolele următoare analizează primii ani de domnie ai regelui Carol al II-lea, cu lumini și umbre, succese și eșecuri rezultate ale personalității contradictorii a noului rege, începutul conflictului dintre Carol al II-lea și Regina Maria ca și nașterea camarilei. O serie de pagini se axează pe popularitatea de care s-a bucurat la venirea în țară, pe efectele crizei economice, pe instabilitatea politică, pe rolul jucat de Carol între instituirea puterii personale și necesitatea prezervării sistemului parlamentar constituțional. Capitolul *Vremuri tulburi* este o trecere în revistă a schimbării raporturilor politice interne și internaționale accentuând pericolul ascensiunii Mișcării Legionare și a amenințării fascismului și nazismului. Sunt prezentate complicațiile relațiilor din familia regală, căsătoria morganatică a prințului Nicolae, exilul reginei Maria la Balcic și viața liniștită alături de Elena Lupescu și de fiul său Mihai.

O analiză asupra evenimentelor de după decembrie 1937 – guvernarea Goga-Cuza, instaurarea regimului autoritar, introducerea Constituției din 1938, dizolvarea partidelor politice și crearea Frontului Renașterii Naționale – este făcută în capitolul *Regele autoritar*. În plan extern, subtitlul *Se adună norii* este axat pe răsturnarea situației politice în sud-estul european după Acordul de la Munchen, vizitele lui Carol la Londra, Paris și Berghof. O analiză detaliată a raporturilor cu Mișcarea Legionară, a asasinării lui C.Z. Codreanu, urmată de cea a lui Armand Călinescu încheie această secvență. Capitolul următor se concentrează asupra anului 1940, cu evenimentele sale covârșitoare: declanșarea ofensivei militare germane în vest, cucerirea surprinzătoare a Norvegiei, Olandei, Luxemburgului, Belgiei și capitularea Franței, ultimatumul sovietic și anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, cotitura politică a regelui, dictatul de la Viena urmate de înlăturarea sa. „Iată-mă, din nou, pus pe drumuri, din nou pribeag pe drumuri străine” (p.268), sunt cuvintele cu care s-au încheiat cei zece ani de domnie a regelui Carol al II-lea.

Următoarele trei capitole sunt închinare, în detaliu, ultimilor ani ai lui Carol. În *Regele rătăcitor* sunt prezentate primele etape ale noului său exil: Spania (unde a fost ținut prizonier din ordinul lui Antonescu, în înțelegere cu Hitler), Portugalia (singurul loc unde se simțise în siguranță), Cuba și Mexic. Capitolul este presărat de impresiile regelui asupra evenimentelor din țară – asasinatele din noiembrie 1940, rebeliunea legionară, invadarea U.R.S.S. *Regele luptător* se concentrează pe inițiativele politice ale sale pentru a contribui la salvarea țării. Atât încercarea de a forma un guvern în exil – Consiliul Național al României Libere încercarea de a crea un batalion

românesc în cadrul mișcării gaulliste: cât și negocierile cu Uniunea Sovietică pentru a reveni în țară au eșuat. Subcapitolul *Halta braziliană* este dedicat reflexiilor sale asupra situației politice internaționale ante- și postbelice publicate în volumul „În Zodia Satanei”. *Regele uitat* trece în revistă ultimii ani din viața sa, situației politice din România și a exilului fiului său, a lipsei legăturilor cu acesta, și a morții celui ce a fost regele Carol al II-lea, în singurătatea de la Estoril. „Așa s-a dus cel mai strălucitor, carismatic și creativ dintre Hohenzollerni” (p.338). Lucrarea este completată cu o bibliografie critică selectivă, un index, câteva fotografii inedite și un arbore genealogic al Casei Regale române.

Concepută ca o lucrare de popularizare, adresată publicului francez, cartea are meritul de a ne reliefa câteva detalii mai puțin cunoscute din viața lui Carol al II-lea. Între acestea ni se par interesante câteva detalii cum ar fi că în 1913 a fost trimis la Postdam pentru a-și perfecționa pregătirea militară (autoarea crede că și pentru a sta departe de zvonurile privind adevărata paternitate a fraților săi Ileana și Mircea). În 1917, nu cu mult timp înainte de a fugii la Odessa a fost decorat cu cea mai mare virtute militară, Ordinul Mihai Viteazul clasa I. A existat, se pare, un moment în viața lui când s-a gândit să plece în Rusia pentru a se înrola în trupele contrarevoluționare și a scăpa de presiunile familiei sale. Între relațiile amoroase sunt menționate două mai puțin cunoscute, cea cu Maria Mancini (întrată în viața lui pentru a o uita pe Zizi Lambrino) și cea cu Mirella Marcovici, româncă de origine evreiască, actriță la Paris, și despre care s-a zvonit că iar fi născut un băiat (neconfirmat de Carol niciodată). Interesant este, poate și zvonul, cum că Zizi Lambrino ar fi încercat să-l otrăvească prin intermediul unor servitori, când se afla în exil, la Neuilly. În vremea celui de al doilea exil Carol a avut prilejul să-l cunoască pe Yehudi Menuhin, care susținut un concert în onoarea fostului suveran. În 1949 a fost nașul de botez al tânărului, pe atunci, istoric Stephen Fischer-Galați. Ultimul eveniment important a fost numirea de către șeful Casei Hohenzollern, Friederich, în fruntea familiei regale române. Asupra unei serii de momente de pe parcursul lucrării ne permitem să avem unele rețineri. Astfel, în timp ce, susține autoarea citând din Iorga, românii luptaseră de secole împotriva stăpânirii maghiare în Transilvania, Carol I se aliase cu aceștia trădând aspirațiile naționale pentru a putea moderniza o țară cu 80% populație țărănească. Nici faptul că Hiott ar fi urmărit să-l îndepărteze și nu i-a comunicat adevăratele scrisori ale tatălui său în decembrie 1925. Este greu de crezut că, după restaurație, Carol i-ar fi cerut Colonelului Tătăranu să o supravegheze pe Elena Lupescu pentru a o împiedica să se întoarcă în țară. Autoarea nu a surprins corect nici relația dintre rege și Mișcarea Legionară, care nu a fost de la început tensionată. Apoi, Carol nu a suferit pentru moartea lui I.G. Duca, și nici nu s-a demonstrat că nu avea cunoștință de hotărârea asasinării lui C.Z. Codreanu.

Trecând peste aceste rezerve trebuie remarcat stilul elevat al lucrării, departe de a avea un caracter romanțat, cu o documentare, pe măsura posibilului riguroasă, mai cu seamă din unele surse mai greu disponibile cercetătorului român. *Regele trădat. Carol al II-lea al României* este o reușită biografie, cu o arhitectură echilibrată, cu o realizare grafică reușită și o structură a capitolelor inspirată. Cartea de față completează fericit lucrările despre acest personaj controversat apărute în ultimii ani în România.

Radu Florian Bruja

ABREVIERI

AAR	=	Analele Academiei Române
AARMN	=	Analele Academiei Române. Memorii și notițe
AARMSI	=	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSL	=	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare
AIIAI	=	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” Iași
AIINC	=	Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AMET	=	Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei
AMN	=	Acta Musei Napocensis. Cluj
AN	=	Arhivele Naționale
ANIC	=	Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANS	=	Arhivele Naționale Suceava
ASCR	=	Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți
AȘUI	=	Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza” Iași, seria Istorie
AUB	=	Analele Universității București
BAR	=	Biblioteca Academiei Române
BCMI	=	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI	=	Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	=	„Biserica Ortodoxă Română”. București
BSRRG	=	Buletinul Societății Române Regale de Geografie
CC	=	„Codrul Cosminului”. Analele științifice de istorie (serie nouă). Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava
CCA	=	Cronica Cercetărilor Arheologice
CI	=	Cercetări Istorice
cIMEC	=	Institutul de Memorie Culturală
CDM	=	Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului
DIR	=	Documente privind istoria României
DRH	=	Documenta Romaniae Historica
EN	=	Economia Națională
„Hierasus”	=	„Hierasus” - Anuarul Muzeului Județean Botoșani
JBLM	=	Jahrbuch der Bukowiner Landes Museum
MA (Mem.Ant.)	=	„Memoria Antiquitatis” – Piatra Neamț
MI	=	Magazin istoric
MMS	=	„Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași
NEH	=	Nouvelles etudes d'Histoire
NYT	=	„The New York Times”
PUF	=	Presse Universitaire de France
RA	=	Revista Arhivelor
RdI	=	Revista de Istorie
REF	=	Revista de Etnografie și Folclor
RESEE	=	Revue des etudes sud-est europeennes
RI	=	Revista Istorică
RIR	=	Revista Istorică Română

SAA	=	Studia Antiqua et Archaeologica
SAI	=	Studii și articole de istorie
SCI	=	Studii și cercetări istorice
SCLA	=	„Studii și Cercetări de Istoria Artei”, București
SCTVA	=	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCS	=	Studii și cercetări științifice
SMTM	=	Studii și materiale de istorie medie
Studii	=	Studii. Revista de istorie
SUBB	=	Studia Universitas Babeș-Bolyai
Suceava	=	Suceava. Anuarul Muzeului Județean; Anuarul Muzeului Național al Bucovinei
Thraco-Dacica	=	Revista Institutului Român de Tracologie. București

INDICE DE NUME ȘI LOCALITĂȚI

A

Adam, Ioan 255
 Adâncata 145, 177, 178, 180, 182, 183, 185, 238
 Agrigoroaiei, Ion 8, 16
 Akkerman 96
 Alba Iulia 79, 86, 289, 291
 Albești 90
 Albovăț 103
 Aldea, A. 96, 99
 Alexa, Doina 12, 272
 Alexandrescu, Gr., 140, 154
 Alexandrescu, Sorin 14
 Alexandru cel Mare 195
 Alexianu, Marius, 149, 152
 Allsen, Th. T. 198
 Almaș, Dumitru 52
 Ambruster, Adolf 15, 51
 Amsterdam 198
 Andreievici-Morariu, Silvestru, 232, 233
 Andronic, familie din Cupca, 229
 Andronic, Mugur 55, 129-132, 134, 138, 143, 145, 148, 149, 152, 153, 155
 Andrucovici, Ilie, 233
 Antohi, Sorin 32, 34, 35
 Antonacci-Sanpaolo, Elena, 135, 153
 Antoneak, A. 96
 Antonescu, Ion 90, 101, 102, 109
 Antonescu, Mihai 101
 Antonovici, L. 96
 Arad 79
 Arăpașu, Lavrentia 255
 Arbore 9, 80, 89, 128, 131, 231, 238
 Ardeleanu, Constantin 239
 Arendt, Hanach 90
 Argescu, 140
 Aricescu, C.D. 33
 Aristeaș 244
 Armbruster, Adolf, 207-212
 Armăuț, Tudor 285
 Aron, Marton 110
 Asachi, Gheorghe 224
 Asan 196
 Ata Malik-e Djuvayni 195
 Atanasie cel Mare 250
 Atanasie, Anghel 291
 Atanasiu, I., 138, 153
 Attila 199
 Attlee, Clement 115
 Audia 144
 Augsburg 4, 12
 Ausländer, R. 104

B

Babadag 197
 Bacău 9, 89, 90
 Bachfeld, G. 198
 Bacinschi, Epifanie, 231
 Bacsy, Benjamin 121
 Baczko, Bronislaw 34
 Băgu, G., 144, 146, 148, 153
 Bahrinești 95, 96, 99
 Baia 3, 14, 86, 143
 Baia Borșa, 147
 Bailly-Maitre, Marie-Christine, 135, 153
 Baineț 239
 Bako, G. 199
 Balan, Dinu 29
 Balmoș, Gheorghe 60
 Balmoș, Nicu 65
 Balș, Vasile 11, 295
 Baltag, Nectarie 247
 Baranca 96
 Barbu, Nicolae 182
 Barth, Ioan, 252
 Barthold, V.V. 197
 Basarab, Matei 289
 Basarab, Mircea 222, 223, 227
 Báski, Imre 200
 Batariuc, Paraschiva Victoria 14, 143, 153
 Bâtca Doamnei 48
 Báthory, Gabriel, 209
 Báthory, Ștefan, 208
 Batu 195-197, 200
 Băcăuanu, Vasile 182
 Bădeuți 128, 131
 Băișești 238
 Bălan, Teodor 11, 13, 100, 257, 259, 296, 297
 Bălăceana 238
 Bălcăuți 128
 Bălcescu, Nicolae 29, 32
 Bălgrad 288, 290
 Băloșescu, Isaia 10, 11, 295
 Bălți 9, 90
 Băncilă I., 153
 Bănulescu-Bodoni, Gavriil 221, 252
 Bărbulescu, Mihai 16, 224, 226
 Beck, Erich 16, 204, 292
 Beguni, Mirela 213
 Bejan, Dionisie 11, 295
 Bejenaru, Mihai 12
 Bejenaru, Petru 13
 Benia 137
 Bénichon, Paul 34, 35
 Berariu, Constantin 69

- Beraru, Artemie 65
 Berchișești 238
 Berciu I. 140, 154
 Berciu, D. 143
 Berindei, Dan 300
 Berlin 102, 154, 198
 Bertkeley 198
 Bethlen, Istran 298
 Bezdechi, Ștefan, 211
 Bianu, Ioan 256
 Bibicescu, I.G. 33
 Bicz 142
 Bilca 129, 130, 133
 Bilek, V. 45
 Bilețchi, I. 98
 Bistricioara, 142
 Bistrița 3, 86, 293
 Bivolărie 133
 Blaj 89, 250-252
 Blaj, Constantin 128, 133, 134
 Blăndu, Nicu 56, 63, 65
 Bloomington 198
 Boasă, Dionisie 121
 Bobești 282, 283
 Boboș, I., 144, 154
 Bocanețu, Al. 100
 Boehmann, K. 32
 Bochun, 136
 Bodnar-Bodnărescu, Mihai 10, 11
 Bodnărescu, V. 270, 272
 Boga, V. 204
 Bogdan, domn al Moldovei 48
 Bogdan, Dumitru 182, 183
 Bogdănești, 142
 Bogdărescu, L. 98
 Boghian, Dumitru, 135, 137, 143, 144, 145, 153, 154, 161, 175
 Bogos, D. 67
 Bogza Irimie, Rodica 32, 34
 Boia, Lucian 14
 Boian 100, 273
 Bolocan, familie din Cupca, 229
 Bologna, 153
 Bonn, 154
 Borcea, E. 40
 Boroaia 129
 Boroianu, Olimpia 253
 Boroianu, Petru 15
 Boroș, M., 140, 156
 Bosanci 89, 143, 153, 238
 Bostan, Grigore 295
 Boston 38
 Botez, C., 138, 153
 Botoșana 89, 129, 238
 Botoșani 9, 69, 142, 218, 247
 Botușanski, V. 46, 49, 50
 Boțescu, D., 138, 153
 Bourguignon, Friederich 58-64, 72
 Boyle, J.A. 198
 Braha, Alexandru, 232
 Brâncoveanu, Constantin 250
 Brandabur, T., 140, 154
 Brandaburul, Meletie 221, 227
 Braniște, Ene 223
 Braniște, Valeriu 56-62, 204
 Braniște, Victor 60, 61
 Brașca 10
 Brașov 199, 208, 209, 251, 251, 288, 289
 Bratislava 291
 Brădet 128, 131
 Brăila 87, 199, 200
 Brăileanu, Mihai 271
 Brătescu-Voinești, Al. 268
 Brătianu, Gheorghe I. 195, 199, 200, 268, 269
 Brătianu, Ion I.C. 66, 67, 69, 275, 281
 Breaza 86, 141, 148
 Breslau 198
 Briand, Aristide 23
 Brno 65
 Brodina 280
 Broscăuții Noi 282, 283
 Broscăuții Vechi 282, 283
 Broșteni, 139, 147
 Brudiu, Mihalache 133, 134, 287
 Bruja, Radu Florian 299
 Brunn, Matthias von 149, 153
 Bucecea 68
 Buci 103
 Bucov 48
 București 3, 4, 6, 7, 9, 10, 13-16, 29, 32-35, 37, 40, 42, 67, 68, 70, 72, 79, 83, 109, 110, 113, 115, 122-124, 152, 153, 154, 155, 156, 197, 199, 200, 203-205, 222-227, 238, 239, 247-251, 253-257, 259, 267, 268, 272, 275, 287, 288, 294, 297, 299
 Buda 100, 251, 252, 255273
 Budai-Deleanu, Ion 11
 Budapesta 116, 198
 Budui, Vasile 177, 180, 182, 183
 Buhaciu 89
 Buhalnița 255
 Buhăescul, Vasile 254
 Bukowski, Z., 149, 153
 Bumbac, Ion 55
 Bumbac, Vasile 204
 Burdujeni 89, 238, 279
 Burkut, I. 50
 Burla 128, 131
 Burlă, Vasile 257, 259
 Bursucău 277
 Bushnell Hart, Albert, 37, 42
 Bușe, Constantin 13, 15
 Buzatu, Gheorghe 8, 15, 52
 Buzău 88, 90
 Buzdugan, Cătălina 180, 182, 183
 Buzilă, Petru

Byron 198

C

Cacica, 136, 138, 140, 144, 148, 150, 152, 154, 238, 274, 280

Cajvana 128, 129, 131-133, 238

Callimachi, Gavriil 218-220, 223, 226

Callimachi, Scarlat 223

Callimah 218

Calotescu, C. 101

Camena 276, 278, 279, 282, 283

Camillis, Iosif de 291

Câmpulung 98, 99, 101, 102

Câmpulung Moldovenesc, 136, 141, 148

Câmpulung Rusesc 48

Cândea, Romulus 100, 239, 268

Cantacuzino, Ilie 254

Cantacuzino, Ion 254

Cantacuzino, Șerban 250

Cantacuzino, Zizi 300

Cantemir, Antioh 224

Cantemir, Dimitrie 7, 213, 215, 224

Cantemir, Traian 98

Capesius, Bernhard 211

Caramzin 221

Carapciu 96, 100

Carapciu pe Siret 282, 283

Cârciumaru, E., 153

Cârciumaru, Marin 142, 143, 153, 155, 182

Cârdei, Vasile 129, 130, 134

Cârlibaba 140, 143, 145, 146, 147, 274, 276, 277, 280

Carol al II-lea 77, 81-83, 88-90, 237, 240, 300, 302, 304

Carra 217

Cârste, Ienachi 258

Catana, Constantin 135, 143, 144, 145, 154

Catina, Ioan 33

Cavsoalivitul, Neofit 248

Cazacu, Ioan 239

Cazimir, Ștefan 32, 34

Căbești 282, 283

Călinescu, Armand 77, 86, 88, 89, 301

Călinescu, Miron 60

Călinești-Cuparencu 238, 258, 259

Căpitanu, V., 142, 153

Căruntu, Aurelian Mihai 105

Căzan, Gh. Nicolae 42

Ceahlău 142

Ceahor 282, 283

Ceașu, Mihai Ștefan 51, 138, 148, 149, 153

Cecina 47

Cehovski, I. 45, 46

Celan, P. 104

Ceremuș 48

Cerkach, N. 46

Cernat, Ion 13

Cernaucă 45, 48

Cernăuți 4, 5, 7, 8, 11-13, 15, 16, 44-48, 50, 51, 95-98, 143, 154, 202, 204, 205, 229, 232, 235, 249, 258, 259, 267-276, 279, 281, 282, 283, 292-295

Cernov, Alexandrina 295

Certeau, Michel de 33

Chambers, J. 198

Chelariu, Traian 268

Chesarie (episcop) 250

Chicera 282, 283

Chindea, Constantin 205

Chircă, Nicu 204

Chiriac, Dumitru 182

Chiriac, Olimpiada 255

Chirica, V., 142, 153, 175

Chiș, Eugen 111

Chișinău 13, 14, 95, 99, 101, 286

Ciobanu, Veniamin 223, 226

Ciocâlțu (colonel) 81

Ciocănești, 140, 147

Ciopraga, Constantin 4

Ciorănescu, George 104

Ciornei, Aurelian 12

Ciortescu-Bitiri, M., 142, 153

Ciucanu, Eustachia 247, 255

Ciudei 101

Ciudești 282, 283

Ciuntuleac (arhimandrit) 60

Ciupercovici, Arcadie 60, 61, 233, 274

Ciupercovici, Miron 55

Clain 251

Claudiopolis 253

Cleopa, Ilie 249

Climăuți 96, 128

Clipa, Gherasim 226

Clit 238

Clit-Arbore 230, 231

Clozuis, Gh. de 252

Cluj-Napoca 8, 9, 13, 14, 79, 86, 89, 110, 111, 118, 119, 208, 291

Cocâltan, V. 199

Coclea, N.D. 82, 88

Coconi 197

Cocuz, Ioan 12, 13, 16, 71, 204, 272

Codreanu, C.Z. 301, 302

Cojocaru, I., 137, 145, 153, 155

Colacin 67

Colacu, 141, 146, 147

Colin, Angela 227

Colomeea 269

Coman, moșie, 231

Comănești 238

Constandinescu, Ioan 248

Constantin (rege) 301

Constantin, Ion 52

Constantinescu, Alexandru 70

Constantinescu, Constantin 88

Constantinescu, Radu, 211

- Constantinescu, Traian 88
 Constantiniu, Florin 52
 Constantinopol 225
 Constanța 79, 87, 199, 300
 Corlățeanu, Dragos 12
 Corovia 282, 283
 Corydon, păstor, 209, 211
 Cosciuia 274
 Costache, Veniamin 219, 221, 223, 226, 255
 Costâna 60, 238
 Costești 282, 283
 Costin (boier) 53
 Costiuc, familie din Cupca 229
 Cotiugă, Vasile, 135
 Cotoi, Ovidiu 143, 144, 153
 Cotul Baiuschi 282, 283
 Cotul Ostriței 100, 273
 Coțmani 273
 Covalciuc, Dumitru 13, 106, 295
 Covercă, Ioan 224
 Cozma, Valeriu 14
 Cozmeni 66
 Crainic, Nichifor 14
 Craiova 15, 79
 Crasna 130
 Crasna Ilschi, 148
 Craus (=Kraus), baron 232
 Crăcăoani 252, 253
 Crăciun, Corneliu 14, 16
 Crăciunescu, Maria, 175
 Crăciunescu, Trifan, 175
 Creangă, Doina-Maria 243
 Creel, Joseph 85
 Crețu, I. 88
 Crețulescu, Narcis 247, 249
 Crimca, Anastasie 224, 249
 Cristea, Miron 298
 Cristian, Vasile 8, 10, 296, 297
 Croitoru, Florin, 175
 Cronț, Gheorghe 225
 Crucea, 146
 Cuciurul Mare 276, 278, 282
 Cuconeștii Vechi 287
 Cucoș, Ștefan, 143
 Cucu, Dumitru 12
 Cuparencu, Gheorghe 258
 Cuparencu, Ioan 258
 Cuparencu, Luca 258
 Cupca, 229, 235
 Curtea de Argeș 88, 209, 299
 Curticăpeanu, V. 204
 Cuza, Al. I. 300
 Czerkowski, Titus 240
 Czermin, Ottokar von 66, 67, 275, 281
 Damaschin (episcop) 250
 Damaschin, Ioan 248, 251
 Dan, Dimitrie 203, 205, 295
 Dandolo, Andrea 196
 Dăngeni-Iacobenii 287
 Daniel, mitropolit al Moldovei și Bucovinei 255
 Danila 238
 Danylenko, V. 45
 Dărbângă, N. 247
 Dărdală, Ionel 10, 12, 205
 Dărmănescu, Iordache Darie 226
 Dărmănești 238, 252, 254
 Dascălu, Nicolae 13
 Dașchievici, Animpodist 202
 Datcu, Iordan 13
 Dealul Rusului, 140
 Decebal (Dezebal), 211
 Decev, Aurel 199
 Deletant, Denis 16, 122, 224, 226
 Demciuc, Vasile M. 297
 Demi, Epraxia 248
 Deva 86, 120
 Devasia, Thomas A. 42
 Diacon, Vasile 15
 Diaconescu, Emanuel 5
 Diaconu, Mircea A. 16
 Diamant, M. 101
 Diciosânmartin (Târnăveni) 87
 Dima, Nicholas 52
 Dimca 282, 283
 Dimitrescu Florica 289
 Dinu, Marin, 168
 Diocletian 243
 Dioscoride 243
 Djalal-eddin Rumi Mevlana 195
 Djuvara, Neagu 223-225
 Dobrinescu, Valeriu Florin 52, 104
 Dobrogeanu-Gherea, Constantin 9
 Dobrzanski, O. 16, 45, 49, 50
 Dochia 252
 Doktorovici, M. 96
 Dolhasca, 142
 Domenach, J.M. 18-21
 Donahue, Martin 40
 Donisă, I., 153
 Doniță, Nicolae 182
 Dorna Candrenilor, 141
 Dornești 99, 129, 131
 Doroftei, George 63
 Dortmund 16, 204
 Dostoievski, 14
 Dracineț 282, 283
 Drăghici, Alexandru 113, 114
 Drăgoioasa, 138
 Drăgulești 238
 Drăgușeni, 161, 140
 Dorohoi 68, 69, 82, 101-103, 177
 Druc, Mircea 14

D

D'Ohsson, C. 197, 198

Dadu 140

- Duca, I.G. 302
 Duda, A. 45
 Dugan, familie din Cupca, 229
 Duică, George Bogdan 55, 66
 Dumbrăveni 89
 Dumitrescu, Hortensia, 168
 Dumitroaia, Gheorghe, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 175
 Dupny, T.N. 198
 Durău 253
 Dușceac, familie din Cupca, 229
 Duzinchevici, G., 212
- E**
 Ebner, Mayer 71
 Eckhardt, Petru 252
 Economu, Radu 51, 272, 284
 Efesuil, Sirul 251
 Eisenau 280
 Elena (regină) 301
 Elisabeta (princesă) 82
 Elisabeta (regină) 300
 Ellul, Jacques 19, 21, 23, 24
 Emandi, Emil I. 15
 Eminescu (familia) 257, 258
 Eminescu, Mihai 88, 231, 257-259
 Eminovici (familia) 257, 259
 Eminovici, Ion 258, 259
 Eminovici, Nicolae 259
 Eminovici, Vasile 258, 259
 Eminowicz, N. 257
 Emirhan, Ravil 199
 Enache, Haralambie 12
 Enescu, George 268
 Enis, Elias 101
 Epistimia (shimonahia) 247, 253
 Erbiceanu, Constantin 226
 Etzdorf (guvernator) 67
- F**
 Falkenhayn 41
 Fântâna Albă 100
 Făgăraș 87
 Fălticeni 7, 13, 68
 Fecioru, D. 249
 Fedorak, V. 46
 Fehritdinov, Ravil 199
 Felder, P.Y. 141, 154
 Feleszko, Kazimierz 105, 106
 Ferdinand (rege) 67, 68, 269, 300, 301
 Ferenczi, Ștefan 129, 134
 Fetești, 144, 149, 153, 161, 172, 174, 175, 177, 178
 Filaret (episcop) 250
 Filievici, Nicu 63
 Filip, Dorel, 175
 Filliti, Ella 300
 Filstich, Johann, 210, 211
- Fischer, Eduard 276
 Fischer-Galatz Stephen 42, 302
 Flaccus, general roman, 207
 Flondor, Elena 67, 276, 281
 Flondor, George 55
 Flondor, Iancu 56-72, 106, 232, 268-270, 275, 281, 284
 Flondor, Nicu 268
 Flondor, Șerban 66, 275, 276, 239
 Flondor, Tudor 58, 62
 Focșa, Liliana, 175
 Focșani 3
 Franz Joseph 61
 Frăsinei 249
 Frătăuți 239
 Frătăuții Noi 127, 128, 130-133
 Freise, Friedrich, 135, 154
 Freund, Fritz 284
 Friederich 302
 Frunza 104
 Fundu Herței 96
 Fundu Moldovei, 136, 137, 140, 141, 145, 146
 Furtună, Dumitru 222, 223, 225
 Fusaru, 144
- G**
 Găești 90
 Gafencu, Mioara 13
 Gafencu, Sorin 13
 Găină, Antim 253
 Găină, Vasile 65
 Gaiță, Al. 104
 Galaction (ieromonah) 247, 253
 Galan, Filaret, 175
 Galariu 100
 Galați 79, 122, 124, 253, 256, 288
 Galiberti, Attilio, 135, 155
 Galu 255
 Gărbăuți 282, 283
 Gasset, Ortega I. 19
 Gavriil (hatman) 247
 Gemenea, 146
 Gemil, Tahsin 199, 200
 Geneva 9
 Georgescu, Petre 78-80, 82, 86-89
 Georgescu, T. 248
 Georgescu, Teohari 118
 Georgescu, Titu 35
 Georgescu, Vlad 222-226
 Georman, Mihail 82, 88
 Ghenadie (mitropolit) 289
 Ghenea, Ana, 140, 154
 Ghenea, C., 140, 154
 Gherasie, I., 149, 156
 Gherasim (episcop de Roman) 224
 Gherbst, Damaschin 250
 Gheucă, Dimitri 255
 Gheuca, Leon 219-221, 223, 225, 226

Ghica, Grigore al III-lea Alexandru 217, 225
 Ghica, Ion 248
 Ghilăești 255
 Gingis-han 195, 198, 199
 Girardet, Raoul 34
 Giurcă, Gheorghe 13
 Giurea, P., 140, 154
 Giurescu, Constantin C. 81, 86, 89, 197, 199
 Giurgita 87
 Glăvăneștii Vechi, 143
 Goebbels, Joseph Paul 18
 Gogiu, Simion 295
 Gogolina 273
 Goian, Mihai 55
 Goldstein, Frank 18
 Gonța, Alexandru 199
 Goraș, E. 100
 Goraș, I.V. 205
 Gorcea, Cristian, 152, 154
 Gorovei, Artur 268
 Gorovei, Ștefan Sorin 199
 Gosselin, Françoise, 141, 154
 Goșu, Armand 52
 Grădișteanu, Ionel 293
 Grămadă, N. 100, 136, 154
 Grânea, D., 154
 Grănicești 128
 Grași 255
 Grasselly, G., 156
 Gras, Constantin, 143, 144, 153, 154
 Gratz 64
 Greciuc, Vasile 204
 Grecu, Theodor 255
 Grecu, Vasile 268
 Greenberg, M. 101
 Grekov, B.D. 199, 200
 Grenard, F. 198
 Grigorcea, Modest 56-58, 65
 Grigorești, 161
 Grigorie (mitropolit) 251
 Grigorovici, Radu, 153, 154
 Grigoroviță, Mircea 203, 204
 Groath, Marjorie E.Th. 141, 154
 Grousset, R. 197, 198
 Groza, Petru 115
 Grudnicki, Francisc 295
 Grușetki, I 96, 100
 Gura Haitii, 140
 Gura Humorului 10, 63, 68, 141, 274
 Gura Putnei, 144, 148
 Gura-Negri 279
 Gutherz, K. 101

H

Hacman, Eugen 45, 50, 295
 Hacman, Maximilian 240, 268
 Hacman, Serghei 104
 Hacquet, B., 138, 148, 154

Haga 198
 Halip, Grigore 55
 Halip, Valerian 63
 Halle 153, 155
 Halperin, Ch. J. 198, 200
 Hambis, L. 198
 Hammer-Purgstall, J. 197, 198
 Hammurapi 243
 Haner, Georg, 209
 Hangu 255
 Hârja 89
 Hartog, L. de 198
 Hațieganu, Emil 117
 Haupt, Theodor, 135, 154
 Hauterive D' 214, 218, 224
 Haworth, H. 197, 198
 Hăbășești, 161, 162
 Hegel, G.W.F. 293
 Heissing, W. 198
 Helt, Gaspar (= Heltai Gáspár), 208, 211
 Hencin, Georges 18
 Heppner, H. 105
 Herodot 243
 Herson 103
 Hieronimus, Eusebius 249
 Hitchins, Keith 15, 16, 42, 222-227
 Hitler, Adolf 17, 18, 96, 301
 Hliboca 96, 100, 282, 283
 Hlihor, Constantin 52
 Hlinița 282, 283
 Hoare, Reginald 298
 Hochmeister, Martin 251
 Hodoș, Nerva 256
 Hoffer, Erich 20
 Hohenlohe, Konrad von 65
 Hoișești 254
 Holban, Maria, 211
 Holdița, 146
 Holevciuk, V. 50
 Holman, Adrian 115, 119
 Holodnyț'kuj, V. 50
 Holodnyțki, V.F. 105
 Honterus, Johannes, 209
 Horezu 87
 Horodnic 127, 128, 131
 Horodnicul de Sus 239
 Hostiuc, Ștefan 204
 Hotin 47, 49, 50, 68, 82, 90, 96, 97, 99, 101-103
 Hreniuc, Olga 205
 Hrib, Toader 9
 Hudici, Vasile 255
 Hughue, René 22
 Hugo, V. 198
 Hulubariu, Ghervasie 253
 Hurghișca, 136
 Hurmuzachi (familia) 15
 Hurmuzachi, Alexandru 53
 Hurmuzachi, Constantin 65

Hurmuzachi, Eudoxiu 60, 62, 64, 65
Hurmuzachi, Gheorghe 53
Hurmuzachi, Nicolae 55
Hurmuzaki, Eudoxiu, 295
Huși 215, 224

I

Iacobeni, 140, 141, 147, 148, 280
Iacobescu, Mihai 3-8, 15, 16, 51, 203, 204, 229, 284, 292, 296
Iacovici, Stoica 250
Iacubovschi, A.I. 199, 200
Iahn, Martin 154
Iaminovici 259
Iancu de Hunedoara, 208
Iași 4, 5, 7-9, 11-16, 42, 69, 70, 79, 123, 144, 155, 156, 163, 175, 199, 200, 219-221, 223, 247, 255, 259, 267, 269, 290, 292, 296, 300
Iaslovăț 238
Iațu, Corneliu 128, 134
Ieminovici 257-259
Ierusalim 223, 253
Iețcu, Ioan 12
Ignat, Mircea 14, 128, 130, 131, 135, 136, 149, 154, 287, 288
Ignătescu, Sorin, 135, 143, 154, 161, 182, 183
Iliescu, Ion 5
Ilișești 10, 80, 89, 238
Ilva Mare 68
Ilva Mică 86
Imanov, Vahit 199
Iminovici 259
Innsbruck 198
Ioachimciuc, Octavian 239
Ionciță, Dumitru 6
Ionescu de la Brad, Ion 30
Ionescu, Neagu 248
Ionescu, Vasile 9
Ionesi, I., 154, 155
Ionesi, Liviu 183
Iordache, Anastasie 223, 224, 226, 227
Iordăchescu, Valeriu 247
Iordănescu, C. 89
Iordănești 100, 282, 283
Iorga, Nicolae 9, 13, 29, 32, 33, 70, 78, 197, 199, 200, 205, 223-227, 232, 268, 269, 296, 302
Iosep, I., 140, 155, 157
Iosif, Francisc (împărat) 232
Ipotești 89, 238, 259
Ipsilanti 219, 224
Irimescu, G., 138, 153, 154
Irimescu, Ion 15
Irimescu, Sevastița 204
Ismail 90, 95, 96
Isopescu, C. 65
Isopescu, Dimitrie 62
Istrate, Corneliu 223-225
Îțcani 89, 238

Iurcăuți 103
Ivano-Frankivsk 44
Ivireanul, Antim 250
Izvoare 277

J

Jakob (Iacob) 3, 293
Jastrowie 12
Jehan Le Long 196
Jeltuhin 221
Jodlowski, Anton, 149, 154
Joja, T., 140, 154
Jucan, Grațian 14
Jukov 100
Jukovski, A. 52, 104
Jupans'kov, Ja. I., 140, 154
Jurilovca 197

K

Kaindl, R.F. 128, 134, 143
Kassvan, B. 101
Kassvan, S. 101
Kazan, Calli 199
Keleti, Alexandru 110
Kelp, Martin, 209
Kiev 44, 45, 96, 155
Kipper, David 295
Kiriacescu 269
Kitner, A. 104
Klausser, H. 128, 131
Kliwa, 144
Klölger, K. 101
Knowless, Horace 39
Koch, Stephen 14
Kogălniceanu, M. 296
Kohn, Hans 33
Kojoleanko, G. 46-50
Komarnytskyj, S. 45
Konstantinov, T.A. 96
Korber (prim ministru) 65
Kornitkii, Ioan 292
Kostyshin, S. S. 16
Kovacs, Moise 120
Kozaciuk, I. 96
Krajewski, P., 148, 154
Kraus, Georg, 209, 210, 212
Krautner, H., 140, 154, 156
Krezemionki, 141
Kryvoruchko, O. 45
Kuciuc-Kainargi 214, 220, 222
Kun, Bela 301
Kurkó, Gyorgy 114
Kwitkowski, D 95

L

Lahmer, Franz 97
Lakatoș, Janos 112
Lamartine, Alphonse 18

- Lamb, H. 199
 Lambrino, Zizi 300-302
 Lampadarie, Petru 248
 Langa, Tertulian 222
 Lászlo, Péter, 212
 Lazarovici, Elena 13
 Lazăr, Mihai 15, 52, 201, 204, 205
 Lăpușna 88, 90
 Lăstun, Haralambie 247
 Le Bon, Gustav 18
 Lebel, Germaine 32
 Lebel, Johannes, 207, 211
 Leipzig, 154, 209
 Lemny, Ștefan 8, 223, 226
 Lenin, Vladimir i. 17
 Leningrad 198
 Lernia, S. di, 135, 155
 Leșu Ursului, 140, 146
 Leugner, Johann 105
 Liège, 156
 Lipoveni 238
 Lisabona (Lisboa,) 156, 300
 Liteni 238
 Litviniuc, I. 55
 Liudi Horecea 282, 283
 Loghin, Constantin 55, 100, 204
 Lomicovschi, Nicu 55
 Londra 37, 198, 298, 299, 301
 Longus, Ioannes 196
 Lorincz, L. 198
 Los Angeles 198
 Lovinescu, Eugen 29, 32
 Loyola, Ignațiu de 293
 Lucavița 282, 283
 Lucca 196
 Luceac, Ilie 15
 Lucinescu, Dan 14
 Ludovic cel Sfânt 196
 Lugdunum, Batavorum (Leyda) 249
 Lukașovka (cultură) 47
 Lunca 100, 149, 153
 Lunguleac, Ion 270, 272
 Lunguleac, Onofrei 239
 Lupescu, Elena 301, 302
 Lupu, Florea 62, 65, 66, 202, 232
 Lupu, Matei 54
 Lupu, O. 204
 Lupu, Vasile 210, 215, 217, 247
 Lupul, Iancu 56, 60, 61
 Luther, 211
 Lvov 44, 274, 275, 281
- M**
 Macarie (ieromonah) 252
 Macedoneanul, Meletie 289
 Măceșiu de Jos 87
 Maghiar, M., 140, 155
 Mahala 47, 99, 100, 273
 Maior, Liviu 13
 Maior, Martin 289
 Maior, Petru 252
 Maiorescu, Titu, 232
 Makar, Y. 45, 50
 Makensen 41
 Malinovschi, Rodion 115
 Mămăieștii Noi 273
 Mămăieștii Vechi 273
 Mamatey, Victor 41, 42
 Mamornița 282, 283
 Manastyrski, Artemon 274
 Mancini, Maria 302
 Mănczer, M. 101
 Maniu, Iuliu 119
 Manoilescu, Radu 15
 Manoliu Tezcanu, Nicolae 240
 Mantu-Lazarovici, Cornelia-Magda, 147, 148, 155
 Marcou, Lilly 299
 Marcovici, Mirella 302
 Marcu, Vasile 55
 Mărcuța (logofăt) 219
 Mareci, Harieta 3, 10, 13, 257, 296, 297
 Mareș, Ion, 135, 137, 143, 145, 148, 152, 155, 161, 175, 182, 183
 Marginea 128, 131, 145, 148, 149, 153, 231, 239
 Mihai Viteazul 302
 Marian, Simeon Florea 54, 202, 295
 Marinescu, Stelian 222, 224, 225
 Marinescu-Bîlcu, Silvia, 143, 155
 Marino Sanudo cel Bătrân (il Vechio) 196
 Măriței 238
 Markham, Reuben 115, 123, 124
 Maron, N., 141, 155
 Martiniuc, C., 175
 Martinus din Troppau 196
 Mârza, Eva 13, 289, 291
 Mârza, Iacob 13, 291
 Masan, O. 45, 48, 49
 Mătase, Constantin 247
 Matei Basarab, voievod, 210
 Matei, Valeriu 52
 Matthias, Waldemar, 155
 Mavrocordat, Alexandru 214, 226
 Mavrocordat, Ioan 67, 275, 281
 Mavrocordat, Nicolae 214, 218
 Mavrocordat, Grigore 239
 Mayer, Al. 98
 Mayer, general, 232
 Măzănăești 238
 Măzăreanu, Vartolomeu 220
 Mazilu, Dan Horia 288
 Mediaș, 209
 Melchisedec (episcop) 247, 248
 Meletie (călugăr) 224
 Melinte, Grigore 239

- Menuhin, Yehudi 302
 Mercurius 197
 Mestecăniș, 140, 146, 148
 Micăsasa 267
 Michael, Louis 41
 Miclăuș, C., 144, 154
 Miclăușeni 248, 290
 Miclescu, Calinic 249
 Miclescu, Scarlat, 161
 Migdonia (monahie) 253
 Mihăiescu, George, 232
 Mihăilă, N., 140, 154
 Mihăileni 279
 Mihăilescu, Doru 16
 Mihalcea 276, 278, 282, 283
 Mihalciuk, N. 96
 Mihoc, 161
 Mihoveni 60, 155, 238
 Mihuceni 282, 283
 Miles, Mathias, 209
 Milișăuți 127
 Minciaky 219
 Miniati, Ilie 250
 Mirăuță, Elena, 140, 154
 Mirăuți 80, 89
 Miron, Eugen G. 12
 Mironescu, Vladimir 268
 Miroslovești 13
 Mitocu Dragomirnei 238, 240
 Mitric, Olimpia 247, 290
 Mitrofan 250, 253
 Mizil 90
 Moara 129
 Mocanu 144, 146, 148, 153
 Mocanu, Marin Radu 52
 Mociulski, Leonard 118
 Mohamed 195
 Mohrlen, Arnold 300
 Moisei, Arcadie 295
 Moisi 248
 Moisil, Constantin 268
 Moldova Sulița, 136, 137
 Moldovanu, Dumitru 239
 Moldoveanu, Gheorghe 15
 Moldovița, 144
 Molodia 282, 283
 Molotov, Viaceslav 96, 117
 Monah, Dan, 143, 148, 149, 152, 154, 155, 175
 Monah, F., 175
 Môngke-han 198
 Monnerat, Jules 20
 Montesquieu 220
 Morariu, Constantin 8, 11, 15, 63, 203-205, 295
 Morariu, Leca 268
 Morariu, Victor 88
 Morariu-Andreievici, Silvestru 11, 295
 Moraru, Aurel 272
 Morgan, D. 198
 Moscova 96, 97, 99, 115, 122, 198
 Moshos, Ioan 249
 Moșoiu, Alfred 88
 Movila lui Răzvan 288
 Movilă, Petru 291
 Much 128
 Muhammad 195
 Müller 97
 München 198, 199, 204, 298, 299, 301
 Muntean, George, 129, 130, 134
 Muntean, V.V. 222, 224
 Munteanu, Roxana, 154, 175
 Muraru, A., 143, 153, 155
 Murguleț (familia) 257, 259
 Mussolini, Benito 17, 19
 Mustatză, M. 55, 58, 61
 Mustatză, Nicolae 62, 65
 Mutihac, V., 140, 144, 154, 155
 Myhailyna, L. 45, 47
 N
 Nadler, Emil Nicolae 256
 Naghy, Ioan 120
 Nandriș, Grigore 239
 Nandriș, I.P.S. 268
 Napoleon 18
 Nasonov, A.N. 198
 Nădejde, C. 89
 Năsăud 86
 Năstăseanu, S., 140, 154
 Năsturel, Petre Ș. 200
 Năsturel, Udriște 289
 Neagoe, Manole 199
 Neagoe, Stelian 204
 Neagra Șarului, 140
 Neamțu, Vasile 14
 Necati, Ablai Mehmet 195, 199, 200
 Nectarie (shimonah) 248
 Negură, Ion 204
 Nenquin, J., 149, 154
 Neonil (stareț) 255
 Nepolocăuți 279
 Nesselrode 221
 Netea, Vasile 8
 Nevilly 302
 New York 16, 198, 200
 Nicola, D., 154, 175
 Nicșan, Ștefan 259
 Niculescu, Gh., 147, 148, 155
 Niculică, Bogdan-Petru 129, 135, 137, 143, 145, 153, 155, 161, 175, 177, 182, 183
 Nistor, Ion 3, 8, 11, 12, 55-58, 67-72, 204, 205, 267-272, 284, 294
 Niță, M. 154
 Nițu, A. 175
 Northaliffe (lord) 25
 Noua Suliță 68
 Novasulița 273, 279

Novgorod 197

Nürnberg, 208

O

Öberlander-Târmoveanu, Ernest 197, 200

Obradovici, Dositei 226

Ocetarean 96

Ocna 68

Odessa 44, 69, 96, 99, 267, 302

Oglinzi, 149, 153

Ohui, O. 45

Oituz 89

Olahus, Nicolaus, 210

Olaru, Dragoș 267

Olaru, Marian 203, 204

Oleinik, P. 96

Olinescu, Dionisie 128, 130, 131, 134

Olteanu, Șt. 140, 155

Onciul, Aurel 64, 65, 67, 69, 72, 232

Onciul, Constantin, 232

Onciul, Dimitrie 4, 9, 15, 296

Onciul, Ilarie 65

Onciul, Ilarion 56, 59, 60, 62

Onciul, Ilie 80, 88, 89

Onciul, Isidor cav. de 128, 130, 131, 134, 232, 295

Onciul, Tit 55, 232

Opaiț, Arcadie 4, 295

Oprișeni 282, 283

Oradea 11, 14, 16, 111, 112, 117, 118, 122, 123, 196

Orașu Nou 143

Orăștie, 208

Orhei 90

Orlowsky, G., N., 148

Orofteana de Sus 96

Osaciuk, S. 45

Ostafi, George 9

Ostrița 99, 282, 283

Otea A., 153

Ozouf, Mona 34

P

Pace, Anton 55

Pafnutie (ieromonah) 253

Paisie (stareț) 255

Palamarciuk, M., M., 148, 155

Panca 282, 283

Panciuk, E. 96

Pann, Anton 248

Pantazică, Maria 182

Panțăru, Grigore 247

Pânzar, Ioan 12

Papacostea, Șerban 16, 199

Papiu, V. C., 153

Papuc, Liviu 16

Paris 16, 34, 35, 44, 119, 153, 198, 200, 269, 275, 301, 302

Pârlea, Ion 13

Pârteștii de Jos, 229, 230, 233, 234, 235, 238

Pârteștii de Sus 128, 131, 238

Pârvan, Vasile 9, 296

Pascu, Ștefan 199

Patrichi, Viorel 14

Paulencu, D., 140, 155, 157

Paulinus, Minorita 196

Paulius din Veneția 196

Pavel, apostol, 209

Pavel, Gheorghe 106

Pavel, P. 137, 145, 153

Paveliuc, Petrică 175

Pavlov, I.P. 22

Pavlowitch, Stevan 32

Păcuilul lui Soare 197

Păcurariu, Mircea 223-226

Pălămar, familie din Cupca 229

Păltiniș, 138

Păltinoasa, 140, 144, 148

Părhăuți 60, 132, 143, 238

Părincea 89

Pătărlagele 90

Pătrășcanu, Lucrețiu 119

Pătrăuți 60, 238

Păunel, E. 98

Păunescu, Adrian 293

Păunescu, Al., 141, 142, 143, 155

Pelliot, P. 198

Percec, Zaharie 63

Perrier 225

Pesta 198

Petală, Nicolae 70, 71, 268-271

Petre, Zoe 15

Petrencu, Anatol 104

Petrescu, Victor 290

Petrescu-Dîmbovița, Mircea 287

Petrovici, Emilian-Dan 204

Pherekyde, Mihail 70

Philippe, Michel, 136

Phillips, E.D. 198

Piatra Neamț 48, 68, 153, 175, 255, 256, 271

Piccolomini, Enea Silvio 207

Piddubnyj, I. 50

Pietrovski, Samuil 60

Pihuleak 61

Pimen, 175

Pintescu, Florin 3, 15, 207, 296

Pisa 47

Platon, Gheorghe 3, 4, 10, 12, 203

Plăvan, familie din Cupca, 229

Plăvălari 145, 238

Plenderleith, H.J. 245

Pleşca, Eugen 205

Plinius cel Bătrân 243

Ploiești 48, 247

Ploquin, Alain, 135, 153

Podeni 14

- Podkowinska, Zofia, 141
 Podul Coșnei 68
 Poduri 165, 166, 175
 Poenaru, Daniela 256
 Poiana Hordugan 258
 Poiana Mare 87
 Poiana Mărului 148, 253
 Poieni 128, 131, 282, 283
 Pojorâta, 137, 142, 146
 Policarp (ieromonah) 247
 Poloveți, P. 50
 Pop, Vasile 13
 Popescu, Alexandru 15
 Popescu, L. 55
 Popescu, Stelian 86
 Popescu-Pasăre, I. 248
 Popescu-Telega, Gh. 199
 Popescu-Zimnicea, S. 249
 Popovici, Aurel 295
 Popovici, Constantin 56
 Popovici, Dragomir N., 144, 155
 Popovici, Eudoxiu 56
 Popovici, Eusebie 63, 205
 Popovici, George 11, 56-58, 60-62, 64, 71, 72
 Popovici, Ioan 78
 Popovici, Tecla 247, 248
 Popovici, Traian 102, 239
 Popp, Nicolae 127, 134, 140, 157
 Porumbescu, Iračlie 203, 295
 Postdam 302
 Prașca 137, 145, 146
 Prau 226
 Prăjești 89
 Precop, familie din Cupca 229
 Precup, Vasile 15
 Prelici, Epaminonda 229, 235
 Preoteasa, C. 154, 175
 Preutești 144, 156
 Prisaca 104
 Prisaca Dornei, 144
 Prisăcăreni 100, 282, 283
 Prisecaru, Grigore 12
 Privorochia 282, 283
 Probota, 145
 Probotești 96, 104
 Procopie (patriarh) 226
 Procopovici, Al. 100
 Procopovici, Ioan 55
 Prodan, David 113
 Prokopowitsch, E. 97
 Pruncul, Tigran 62
 Pruncul, Varteres 55, 56, 60
 Ptolemz, Philadelphus 244
 Purici, Ștefan 12, 51, 52, 203, 204
 Pușcariu, Sextil 268
 Putila 239
 Putna, 144, 148, 239, 274
 Putneanul, Iacov 223
 Pyvovarov, S. 45-47
R
 Răcăciuni 89
 Racova 128, 131
 Rădăuți 12, 14, 60, 63, 82, 95, 99-103, 127-133, 154, 203, 215, 239, 271, 272
 Rademakers, P. Cor M. 141, 154
 Radloff, W. 198
 Radu Șerban, voievod, 209
 Rădulescu, D., 140, 154
 Rădulescu-Zoner, Șerban, 42
 Raikovețika, Luka 47
 Râmniceanu, Grigore 250
 Rangheț, Boris 41
 Râpă-Buichiu, Dan 256
 Rarancea 103
 Râșca, 148
 Rășid-od Din 195, 199
 Rast 87
 Ratchnevsky, I. de 198
 Reed, R. 243, 245
 Reicherstorffer, Georg, 207, 208, 209, 211
 Rein, Kurt 106
 Reinicke, Paul 131, 134
 Reli, Simeon 205, 225
 Rémond René 34
 Reney, Oreste 55
 Reni 95
 Repta, Vladimir 66
 Reus Mârza, E. 212
 Revna 273, 282, 283
 Rey, Leon 55
 Riazan 197
 Ricolto da Monte Croce 196
 Rider, Jaques le 14
 Riehm, Karl 149, 155, 156
 Rijckolt 141, 154
 Rioșeanu, Al. 101
 Ripiceni 141
 Risipiți 87
 Rogerius 196
 Rogojești 282, 283
 Roma 21, 22, 155, 195, 291
 Roman 215, 218, 219, 221, 223-226, 247, 248
 Romanescu, Gheorghe 135
 Românești 238
 Romstorfer, C.A. 131, 134
 Ronai, Bela 105
 Ropcea 282, 283
 Roset, Nicolae 225
 Rosetti, C.A. 29, 30, 32, 35
 Rösken-Rydel, Isabel 104
 Rosoviceanu, Gheorghe 78
 Rothermene, Harold 25
 Rott 61
 Roux, J.P. 198
 Rouzeau, Nicolas, 149, 156

Rubrouck, Wilhelm de 196, 199
 Ruggiero din Torre Maggiore 196
 Rumianțev 219
 Rus, Anton 291
 Rusca, 142
 Ruși-Mănăstioara 89, 238
 Rușindilar, Petru 9, 14
 Russo, Alecu 9
 Rusu, Gheorghe 289
 Ruzé, Alain 16

S

Sacerdoțeanu, Aurelian 199
 Sadagura 45, 273
 Sadova 148
 Sadoveanu, Mihail 15
 Salonic 196
 Sângeorgiu de Pădure 120
 Sankt-Petersburg 221, 251, 252
 Sarai-Berke 197
 Sarajevo 39
 Sărata 255
 Sasca 3, 293
 Satco, Emil 12, 15, 16
 Sătmar 291
 Satu Mare 79, 80, 109, 131, 133, 239
 Săucești 89
 Sauciuc, Samuil 234
 Saulea, Emilia 140, 156
 Saunders, J.J. 198
 Săveanu, Nicolae 239
 Savu, H., 140, 156
 Saxonia, 212
 Sbiera (familia) 204
 Sbiera, I. G. 53, 204
 Scharsius, Thomas, 209
 Schesaeus, Christian 208, 211
 Schiller, Fr. 198
 Schulenburg, von 96
 Schullerus, Adolf, 211
 Schwarz, 135, 156
 Scurtu, Ioan 15, 52
 Seceleanu, Ion 183
 Secureni 46, 47
 Sejny 8, 12
 Seletin 96, 239, 273
 Selezhan, I.T. 45
 Serbeniuk, I. 95
 Serebrenicov, Ambrozie 221
 Sfântu Ilie, 143, 155, 238
 Shaary, David 105
 Shnyukov, E.F. 148, 156
 Siberia 3, 4, 8, 16
 Sibiel 289
 Sibiu 13, 100, 116, 207, 209, 267, 291
 Sigmaringen 156
 Silbermann, E. 104
 Silvestru (ieromonah) 289

Simeon (arhimandrit) 250
 Siminovici, familie din Cupca, 229
 Simion, Lidia 32
 Simion, Ștefan 288
 Simonescu, Dan 256, 290
 Sinăuți 68
 Sinăuții de Jos 282, 283
 Sinăuții de Sus 282, 283
 Siret 63, 96, 100, 197, 239, 274, 275
 Siupiur, Elena 34
 Skedl 61
 Skoreiko, G. 46
 Slănicul Buzăului 141
 Slănină, familie din Cupca, 229
 Slatina, 148
 Slătioara 148
 Slobozia Berlinți 282, 283
 Slobozia Comărești 282, 283
 Smal-Stoțki, S. 45
 Smeu, Emanuel 248
 Smolensk 197
 Socola 267
 Socola 267, 272
 Socolean, Dimitrie 56
 Sofia 268
 Solca 89, 136, 137, 138, 140, 145, 148, 149, 150, 152, 154, 156, 230, 231, 232, 233, 235, 238
 Soloneț 144
 Soranzo, G. 198
 Sorel, Georges 21
 Soroca 87, 90
 Sotiriovici, Duca 250
 Spătaru, Gheorghe 175
 Spiennes 141, 154, 155
 Spinei, Victor 199, 200
 Spiru, Ion 225
 Splény, Gabriel von Mihálydy 137
 Sprânceni 48
 Spuler, B. 197
 Stamate, Gherasim 248
 Stamate, Iacov 219-221, 223, 224, 226
 Stan, Constantin I. 104
 Stanciu, Ion 42
 Stănescu, C. 16
 Stănescu, Virgil 118
 Stănești 273
 Stăneștii de Jos 282, 283
 Stăneștii de Sus pe Ceremuș 282, 283
 Stăneștii de Sus pe Siret 282, 283
 Stârcea (boier) 53
 Stârcea 282, 283
 Staryk, V. 45
 Stavarache 219
 Stavilă, Veaceslav 105
 Stefanowicz (deputat) 61
 Steuer, Heiko 136, 156
 Stoica, C. 149, 156

Stoicescu, Nicolae 222, 224
 Storojinieț 57, 58, 60, 63, 64-66, 70, 72, 101-103, 274, 275, 281-283
 Straja 127, 140, 148, 274
 Strâmătură, Dumitru 254
 Strilbișchi, Mihail 219, 251
 Strileșkii Cut 273
 Stulpicani 148
 Stupca 89, 238
 Stupp, J.A. 105
 Sturdza, Dimitrie 290
 Sturdza, Mihail 30
 Sturza, Alexandru 221
 Sturza, Ioniță Sandu 219
 Sturza, Maria 248
 Suceava 4-15, 48, 55, 60, 68, 80, 82, 85, 86, 88-90, 99, 101, 102, 130, 134, 135, 142, 153, 154, 161, 177, 274, 275, 281-283, 238, 239, 258, 272, 288, 290, 293
 Suceveanu, D. 248
 Sucevița, 144, 148, 277
 Susenii Bârgăului 86
 Szombathy, J. 128, 131
 Szunyog, Francisc 291

Ș

Ștefanelli, Teodor 55, 56
 Șandru, Dumitru 109, 123
 Șandru, George 56
 Șandru, Ion 128, 133, 138, 141, 148, 150, 156
 Șapcă, Florea 104
 Șaru Dornei, 140, 148
 Șcheia 238
 Șcheii Brașovului, 209, 210
 Șchiopul, I. 199
 Șerban, Constantin 10, 52
 Șerbănescu, Nicolae 225
 Șerbăuți 238
 Șerbești 254
 Șesan, Dragoș 288, 289
 Șiclăman, Doina, 148, 155
 Șipeniț 48
 Șipote 277
 Șișcanu, Ion 13, 52, 104, 105
 Șkola, I. 50
 Șobel, Gheorghe 252
 Ștefan (ieromonah) 289
 Ștefan cel Mare 14, 88
 Ștefan Tomșa, voievod, 231
 Ștefanelli, T.V. 202, 203
 Ștefanovici, Olga 204
 Ștefănescu, I.D. 247, 248
 Ștefănescu, Susana 253
 Ștefănescu, Ștefan 15
 Ștefănescu-Râmniceanu, Valerian 253
 Ștefureac, Ștefan 202, 203
 Știrban, Sofia 245
 Știrbei, Barbu 300

Șuțu, Dimitrie 249
 Șuțu, Mihai 215, 218, 224
 Șuțu, Radu 249

T

Tamerlan 198, 199
 Tanasachi, M., 153
 Tarangul, E., 230
 Tarcău 144, 254
 Tarde, Gabriel de 19
 Târgoviște 256
 Târgoviște 290
 Târgu Mureș 8, 13, 112
 Târgu Neamț 255
 Târgu Ocna 90, 141
 Târgu Secuiesc 112, 113, 120
 Tarhov, S. 45
 Tarnavski, George, 232
 Târnăveni 89
 Tarnovschi, I. 100
 Târpești, 143
 Tașca 254
 Taylor, A.J.P. 14
 Tazlău 252
 Tălmăciu, 207
 Tărățeanu, Vasile 15, 295
 Tărășăuți 295
 Tărășeni 282, 283
 Tătărescu, Gh. 115
 Tăutul, Ionică 226
 Tcacu-Albu, N. 100, 205
 Teaci, D. 127, 134
 Tecuci 90
 Teliman, Mihai 14
 Teliu 88
 Teoctist, mitropolit al Moldovei și Sucevei 247
 Teodor, Pompiliu 16
 Teodorescu, A. 156
 Tereblecea 96, 98, 239, 282, 283
 Terebovia 47
 Tereșcenko 197
 Thedieck, Franz 51
 Theodorit 251
 Theofilact 251
 Tholomeus din Lucca 196
 Thom, François 20
 Tiefenthaler, Paula 51
 Tighina 90
 Tildy, Zoltan 116
 Timișoara 15, 79, 109, 155
 Tișăuți 238
 Titulescu, Nicolae 8, 9
 Tityrus, păstor, 208, 211
 Todirești 60, 238
 Tofan, Gheorghe 205
 Tofan, O. 204
 Tokay, 143
 Toma, Elena 304

Toma, Iorgu 63, 204, 268
 Tomiuc, V. 128
 Tomoioagă, L. 98
 Tompea, D. 52
 Tonigărești, 137, 146
 Topoloveni 90
 Töppelt, Lorenz (=Laurentius Toppeltinus) 209
 Torre Maggiore 196
 Torrey, Glenn 42
 Torsello 196
 Traian 89, 143, 207, 211
 Trebici, Vladimir 10
 Tresic Pavičić, A. 198
 Trifești, 145
 Trnava 291
 Troppau 196
 Tröster, Johann, 208, 211
 Tudor, Vadim Corneliu 293
 Tudor, Ștefan 239
 Tulcea 197
 Turculeț, I., 154
 Turczynski, Emanuel 104, 295
 Turda 120, 121
 Turturești 254
 Tymoshchuk, B. 45

T

Țănteni 104
 Țarigrad 253
 Țarskoe Selo 300
 Țăranu, Petru 12-14
 Țeplea, Gabriel 289
 Țețina 47
 Țugui, Pavel 10, 12, 14, 15, 284
 Țurcan, Aurel 239
 Țurcan, Ion 56
 Țurcan, Onesim 55
 Țureni 282, 283

U

Udești 89, 142, 153, 238
 Uncius, Leonhard, 208, 211
 Unghești 95, 99
 Ungureanu, Alexandru 182
 Ungureanu, Constantin 16, 284
 Ungureanu, familie din Cupca 229
 Ungureanu, Ilarion 239
 Ungureanu, Ion 253, 254
 Ureche, Grigore 9
 Urechia, V.A. 205
 Ursu, Constantin Emil, 145, 149, 153
 Ursul, Zugravul 250
 Ursulescu, Nicolae, 135, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 155, 156
 Usti-Putila 273

V

Vago, Bela 297-299
 Vaida-Voievod, Alexandru 13
 Valea Lungă 89
 Valea Moldovița 148
 Valea Putnei 145, 146
 Valea Stânii 146
 Vălenii de Munte 205, 222
 Vama 13
 Vambéry, H. 198
 Vântu, Gheorghe 239
 Văratcă, Vitalie 52
 Varentsov, I. M. 156
 Varlaam (mitropolit) 289
 Varlaam (preot) 248
 Varlaam (protosinghel) 248
 Vârlan, Dinga 254
 Varzare, Teodul 248
 Vașcăuți 273, 279, 280
 Vasile (shimonah) 253
 Vasile (protopop) 210
 Vasiliu-Râșcanu, C. 118
 Vaslui 268
 Vassian 197
 Vasylio 45
 Vatamaniuc, Dimitrie 10, 11, 15, 153, 154
 Vatra Dornei 68, 89, 139, 141
 Veneția 6, 196, 267
 Veress, Andrei, 211
 Verșescu, I. 255
 Vesper, Iulian 14
 Vicov, 148
 Vicovul de Jos 239
 Vicovul de Sus 130, 133, 239
 Vicșani 128
 Viena 10, 16, 53, 54, 65, 66, 116, 219, 232-234, 273, 274, 295
 Vijnița 148, 273
 Villani, Giovanni 197
 Vitcu, Dumitru 15, 37, 42, 141, 156
 Vlad, A. M., 147, 148, 155
 Vladimirescu, Tudor 29
 Vladimirești 249
 Vladimirovici, Boris 300
 Voivodeasa 127
 Vogoridi, Ștefan 224
 Voiculescu, C. 101
 Voitineli 127, 128, 145, 148, 153
 Voivodeasa, 144
 Volcinschi, I. 55, 62, 64, 65
 Voloca pe Derelui 282, 283
 Volovăț 128, 129, 131-133
 Voltaire 220
 Vopicka, Charles 39, 41
 Voronca, Zaharie 56
 Voznyj, I. 45, 47, 48
 Vulpe, Alexandru 129, 133

W

Wagner, Rudolf 51, 98, 284
Warszawa, 154
Washington 37
Washington, George 25
Wasilco, Coco 53, 56, 58, 59, 61
Wasilco, George 62
Wasilco, Leon 62
Watsh, Warren B. 20
Weber, Max 19, 21, 22
Weiselberg, Th. 101
Weisgerbeger, Gerd, 135, 136, 156
Weissglas, I. 104
Wiener, Norbert 22
Wiesbaden 198
Wilsdorf, Helmut, 135, 156
Wilson, Wilson Th. 25
Wittgenstein 221
Wittgenstein, L. 30, 33
Wolff, O. 198
Wollmann, Volker, 149, 156

X

Xenia (maică) 252
Xenopol, A.D. 199, 222-227, 296

Y

Young, Lafayette 38
Ypres 196
Yuriichuk, Y. 45

Z

Zadic 268, 269
Zaganyi, M.V. 105, 106
Zaharești 238
Zaiceștii-Botoșani 248
Zalozițki, V. 95
Zamfir, Mihai 34
Zamostea 12
Zănești 252
Zaporojie 103
Zastavna 273
Zastavniij, F., D., 148, 159
Zavulovici, Al. 98
Zegrea, Ilie Tudor 295
Zelenciuk, S.S. 96
Zeleneu 276, 277, 279, 280, 282, 283
Zeleneu 276, 277, 279, 280, 282, 283
Zibacinski, O. 95
Zimmermann, Ulrich, 136, 156
Zmeu, Ioan 248
Zöllner, Erich 51
Zotta, Iancu 55
Zub, Alexandru 3, 4, 8, 16, 21
Zvorăștea 14, 240

